

КОНСТАНТИН СИМОНОВ

ЖИВИ И МЪРТВИ

Част 1 от „Живи и мъртви“

Превод от руски: Атанас Далчев, 1961

chitanka.info

Авторът изказва дълбока благодарност на всички онези другари, участници в Отечествена война, които приятелски са споделили с него личните си спомени, а също и на онези от тях, които, прочели романа още в ръкопис, са му помогнали с бележките и съветите си да го завърши.

К. СИМОНОВ

КЪМ БЪЛГАРСКИТЕ ЧИТАТЕЛИ

Много се радвам, че в България излиза преводът на книгата ми „Живи и мъртви“. Тази книга описва трагичната за моята родина 1941 година, годината, когато бяха извършени много грешки, които ни струваха скъпо, и в същото време нашият народ, нашата партия, нашата армия при най-тежки условия проявиха висок героизъм и твърда воля за победа. Онова, което беше сторено от съветските хора през тази първа година от войната, безспорно легна в скрепения с кръвта на милиони хора фундамент на бъдещата победа над фашизма.

Писах в книгата си за онова, което видях, преживях и узнах. Разбира се, пълна картина на всичко, станало тогава, могат да дадат само обединените усилия на много писатели и участници във войната. Но аз се стремях според силите си да вложа своя скромен дял в това общо дело.

През септемврийските дни на 1944 година ми се случи да дойда в България. Тогава особено остро почувствувах какъв голям брой хора, мнозинството от български народ, горещо съчувствуваха на нашата борба с фашизма още от първия ден. И тогава научих как много добри българи в продължение на цялата война са правили всичко, което е било по силите им, за да помогнат на нашето общо дело — борбата с фашизма.

Затова няма да е трудно за читателите на книгата ми да разберат как се радвам, че сега ще прочетат на родния си български език за подвига на нашия народ през тежката 1941 година.

Москва, 21 октомври 1960 г.

ТРИЙСЕТ ГОДИНИ СЛЕД ПОБЕДАТА

Трийсетата годишнина на победата над германския фашизъм в моето съзнание е дата от много голямо историческо значение. И поради това, че след като първо спряхме триумфалното шествие на фашизма из Европа, преди трийсет години ние окончателно му пречупихме гръбнака, и защото чествуваме трийсет години от приключването на Втората световна война. А това значи, че с усилията на човечеството, и преди всичко с усилията на нашите социалистически страни, ние вече трийсет години, голям исторически срок, не позволихме да пламне трета световна война. Не позволяваме и имаме основания да смятаме, че никога няма да позволим!

Моята книга, която прелистват сега българските читатели, разказва за Втората световна война. Аз я написах не само защото войната се е врязала в паметта ми за цял живот, но и затова, че искам никога вече да няма война. За да няма нова война, според мен, трябва да се напомня какво представляваше миналата.

Обръщайки се към българските читатели на моята книга, искам да благодаря на моите другари — българските преводачи, които помогнаха на тази книга да зазвучи на родния им български език, и искам да кажа че човек, който като мен е посетил България през септемврийските дни на 1944 година, завинаги запазва в душата си чувство на братска любов към братския български народ.

Нямам какво друго да добавя към това. Аз съм само един от десетките и десетки милиони хора, които именно така, до дълбините на душата си обичат вашата страна.

15 юли 1974 г.

ПЪРВА ГЛАВА

Първият ден от войната^[1] завари семейство Синцови неподготвено, както и милиони други семейства. Уж всички отдавна я очакваха, а тя все пак в последната минута падна като гръм от ясно небе; очевидно човек изобщо не може отнапред да се подготви напълно за такова огромно нещастие.

Че войната е почнала — Синцов и Маша научиха в Симферопол, на горещото площадче пред гарата. Те току-що бяха слезли от влака и стояха до стария открит линкълн, очаквайки спътници, за да им излезе по-евтин пътят до военния санаториум в Гурзуф.

Като прекъсна разговора им с шофьора — има ли на пазара плодове и домати, радиото дрезгаво по целия площад съобщи, че е започнала войната, и животът отведнъж се раздели на две несъединими части: на оная, която беше преди минута, до войната, и на оная, която е сега.

Синцов и Маша занесоха куфарите си до най-близката пейка. Маша седна, отпусна глава на ръцете си и остана неподвижна, като безчувствена, а Синцов, дори без да я попита нещо, отиде при военния комендант да осигури места още за първия заминаващ влак. Сега те трябваше да изминат целия обратен път от Симферопол до Гродно, дето година и половина вече той беше секретар в редакцията на армейския вестник.

Към това, че войната беше нещастие изобщо, в тяхното семейство се добавяше и едно свое, особено нещастие: политрук Синцов и жена му се намираха на хиляди версти от войната тук в Симферопол, а тяхната едногодишна дъщеря бе останала там, в Гродно, съвсем близо до войната. Тя беше там, те — тук, и никаква сила не можеше да ги пренесе при нея за по-малко от четири дни.

Застанал на опашка пред военния комендант, Синцов се опита да си представи какво става сега в Гродно. „Твърде близо, твърде близо е до границата, и авиацията, главното — авиацията... Наистина от

такива места веднага могат да евакуират децата...“ Той се залови за тая мисъл, струваше му се, че тя може да успокои Маша.

Върна се при Маша, за да ѝ каже, че всичко е в ред: в дванадесет часа през нощта те заминават обратно. Тя вдигна глава и го погледна като чужд.

— Кое е в ред? — попита тя.

— Казвам, че с билетите всичко е в ред — повтори той.

— Добре — равнодушно рече Маша и пак отпусна глава на ръцете си.

Тя не можеше да си прости, че остави дъщеря си. Беше направила това след дългите увещания на майка си, която дойде нарочно при тях в Гродно, за да даде възможност на Маша и Синцов да заминат заедно за санаториума. Синцов също бе увещавал Маша да замине и дори се обиди, когато тя преди заминаването вдигна очи към него и попита: „А може би все пак да не заминем?“ Ако не беше ги послушала тогава, тя сега щеше да бъде в Гродно. Мисълта да бъде сега там ни най-малко не я плашеше, плашеше я, че я няма там. И имаше такова ужасно чувство за вина пред оставеното в Гродно дете, че почти не мислеше за мъжа си.

С присъщата си откровеност тя изведнъж сама му каза това.

— Е, какво ще мислиш за мене? — рече Синцов. — И изобщо всичко ще бъде в ред.

Маша не можеше да търпи, когато той говореше така: изведнъж ни в клин, ни в ръкав почваше безсмислено да я успокоява за нещо, за което всяко успокояване беше безполезно.

— Стига си дрънкар! — рече тя. — Е, кое ще бъде в ред? Какво знаеш ти? — Дори устните ѝ затрепериха от яд. — Аз нямах право да заминавам! Разбираш ли; нямах право! Никога няма да си простя това! — повтори тя, като се удряше силно със здраво стиснат пестник по коляното. — Аз чисто и просто не съм човек след всичко това!

Когато се качиха във влака, тя млъкна и вече не се осъждаше, а на всички негови въпроси отговаряше само с „да“ и „не“. Изобщо през целия път до Москва тя живееше някак механически: пиеше чай, мълчаливо гледаше през прозореца, после лягаше на горното легло и лежеше с часове обърната към стената.

Наоколо приказваха само за едно — за войната, а Маша сякаш не чуваше това. В нея се извършваше някаква голяма и тежка вътрешна

работа, до която тя не можеше да допусне никого, дори Синцов.

Вече съвсем малко преди Москва, в Серпухов, щом влакът спря, тя за пръв път през цялото време рече на Синцов:

— Да излезем да се поразходим...

Излязоха от вагона и тя го хвана под ръка.

— Знаеш ли, сега разбрах защо от самото начало почти не мислех за теб; ще намерим Таня, ще я пратим с мама, а аз ще остана с теб в армията.

— Реши ли вече? — попита Синцов.

— Да.

— Ами ако се наложи да пререшаваш?

Тя само мълчаливо поклати глава.

Тогава, като се стараеше да бъде колкото може по-спокоен, той й каза, че трябва да се разделят двата въпроса: как да намерят Таня и ще иде ли, или няма да иде в армията...

— Няма да ги делия! — прекъсна го Маша.

Но той настойчиво продължаваше да й обяснява, че ще бъде много по-разумно, ако той отиде на мястото, дето служи, в Гродно, а Маша, напротив, остане в Москва. Ако са евакуирали семействата от Гродно (а това навярно е сторено), Машината майка заедно с Таня, разбира се, ще се помъчи да се добере до Москва, до собственото си жилище. И най-разумното е Маша да ги чака в Москва, дори и само за да не се разминат.

— Може би те сега са вече там, пристигнали са от Гродно, докато ние се връщаме от Симферопол!

Маша недоверчиво погледна Синцов и отново замълча чак до Москва.

Пристигнаха в старата квартира на Артемиевци, на Усачовка, дето неотдавна безгрижно бяха прекарвали две денонощия на път за Симферопол.

От Гродно не беше идвал никой. Синцов се надяваше за телеграма, но и телеграма нямаше.

— Ей сега ще отида на гарата — рече Синцов. — Може да намеря място за вечерния. А ти се опитай да телефонираш, може пък да успееш.

Той извади от джоба на рубашката си бележника и като откъсна оттам едно листче, написа й редакционните телефони в Гродно.

— Почакай, седни за минута — спря го тя. — Знам, че си против моето заминаване. Но как все пак трябва да се направи това?

Синцов почна да ѝ говори, че тя не бива да постъпва така. Към предишните доводи прибави нов: дори да ѝ позволят сега да стигне до Гродно, а после да я вземат в армията — в което той се съмнява, — мигар тя не разбира, че тогава на него ще му бъде само двойно по-тежко?

Маша го слушаше и ставаше все по-бледа и по-бледа.

— А как не разбираш! — изведнъж закрещя тя. — Как не разбираш, че и аз съм човек?! Че искам да бъда там, където си ти! Защо мислиш само за себе си?...

— Как „само за себе си“? — слисан попита Синцов.

Но тя, без да отвърне нещо, за първи път през цялото време се разрида горчиво. После, като се наплака, сърдито подсмръкна и подпряла с пестник подпухналата си от сълзи буза, му каза с делови глас да отиде на гарата и да вземе билети, че инак ще закъснее.

— И за мен също. Обещавах ли?

Ядосан от нейното упорство, той най-сетне престана да я щади и отсеке, че никакви цивилни, а още по-малко жени, сега няма да качат във влака, който отива за Гродно, че още вчера в бюлетина се е споменавало гродненското направление и че е време най-сетне трезво да погледне на нещата.

— Добре — рече тя. — Ако не качват, значи, не качват, но ти ще се помъчиш да направиш това. Аз ти вярвам. Нали?

— Да — мрачно се съгласи той.

И това „да“ значеше много. Той никога не я лъжеше. Ако може да я качи на влака, ще я вземе.

След час той с облекчение ѝ телефонира от гарата, че си е запазил място за влака, който заминава в единадесет часа вечерта за Минск, пряк влак до Гродно няма, и комендантът му казал, че има заповед да не взимат в това направление никого, освен военнослужещи.

Маша не отговори нищо.

— Защо мълчиш? — викна и той в слушалката.

— Нищо. Опитах се да телефонирам в Гродно, казаха ми, че засега няма връзка.

— Ти премести през това време всичките ми неща в един куфар.

— Добре, ще ги преместя.

— Сега ще се опитам да прескоча до политуправлението. Може би редакцията се е преместила нейде, ще се опитам да узная. След около два часа ще дойда. Не се измъчвай.

— Аз не се измъчвам — все със същия безжизнен глас рече тя и първа окачи слушалката.

Маша преместваше нещата на Синцов и непрекъснато мислеше все за едно и също нещо: как все пак бе могла да замине от Гродно и да остави там дъщеря си? Не бе излъгала Синцов, тя наистина не можеше да отдели своите мисли за дъщеричката от мислите за себе си: трябва да намери дъщеря си и да я изпрати тук, а самата тя да остане там, на фронта.

Как да замине? Какво да направи за това? Изведнъж, в последната минута, когато вече затваряше куфара на Синцов, си спомни, че е записала нейде на късче хартия служебния телефон на един от другарите на брат си, с когото те заедно бяха служили в Халхин-Гол, полковник Полинин. Този Полинин неочаквано ѝ беше телефонираше тъкмо когато тя беше спряла тук на път за Симферопол и беше казал, че е пристигнал със самолет от Чита, видял там Павел и обещал лично да се обади на майка му.

Маша му каза тогава, че Татяна Степановна е в Гродно и записва служебния му телефон в Главната авиационна инспекция, за да му се обади майка ѝ, когато се върне. Само че, къде е той, този телефон? Тя дълго трескаво търси, най-сетне го намери и позвъни.

— Полковник Полинин слуша! — обади се в слушалката сърдит глас.

— Здравейте! Аз съм сестрата на Артемиев. Трябва да ви видя.

Но Полинин дори не разбра отведнъж коя е и какво иска от него. Накрая разбра и след дълга неприветлива пауза каза, че ако е за малко, може, нека дойде след час. Той ще излезе на входа.

Самата Маша не знаеше добре с какво може да ѝ помогне този Полинин, но точно след час беше пред входа на голямата военна сграда. Струваше ѝ се, че помни външността на Полинин, но между сновящите наоколо ѝ хора не го виждаше. Изведнъж вратата се отвори и към нея се приближи младичък сержант.

— Вие другаря полковник Полинин ли търсите? — попита я той и виновно обясни, че са повикали другаря полковник в народния

комисариат, той заминал преди десетина минути и я моли да го почака. Най-добре там в градината, зад трамвайната линия. Когато полковникът дойде, ще я повикат.

— А кога ще дойде той? — Маша си спомни, че Синцов вече скоро ще трябва да се върне в къщи.

Сержантът само сви рамене.

Маша чака два часа и тъкмо в минутата, когато реши повече да не чака и притича през линията, за да скочи в трамвая, от пристигналата емочка слезе Полинин. Тя го позна, макар неговото хубаво лице да беше се променило силно и да изглеждаше остаряло и угрижено.

Чувствуваше се, че всяка секунда му е скъпа.

— Не се обиждайте, но да постоим и да поприказваме тук, защото там при мене са се събрали вече хора... Какво ви е сполетяло?

Колкото можеше накъсо Маша обясни какво я е сполетяло и какво иска. Те стояха един до друг на трамвайната спирка; минувачите се блъскаха, закачаха ги с рамене.

— Добре — рече Полинин, след като я изслуша. — Мисля, че вашият мъж е прав: семействата от тия места се евакуират при възможност. Включително и семействата на нашите летци. Ако науча нещо чрез тях, веднага ще ви телефонирам. А сега не е време да отивате там!

— И все пак много ви моля да ми помогнете! — упорито рече Маша.

Полинин сърдито скръсти ръце на гърдите си.

— Слушайте, какво искате вие, къде се навирате, извинете за израза! Край Гродно сега е такава каша, можете ли да разберете това?

— Не.

— А щом не можете, тогава слушайте тези, които разбират!

Той се сепна от това, че в желанието си да я отклони от глупости, е изтърсил излишни неща за оная каша, която става сега при Гродно; та нали дъщеря ѝ и майка ѝ са там!

— Изобщо там положението, разбира се, ще се изясни — неловко се поправи той. — И евакуацията на семействата, разбира се, ще бъде уредена. И аз ще ви телефонирам, ако науча и най-малкото нещо. Съгласна ли сте?

Той много бързаше и съвсем не беше в състояние да скрие това.

Когато се върна в къщи и не завари Маша, Синцов не знаеше какво да мисли. Да беше оставила поне бележка! Нейният глас по телефона му се стори странен, но тя пък не можеше да се скара с него днес, когато той заминава!

В политуправлението не му казаха почти нищо извън онова, което знаеше сам: в областта на Гродно има боеве, а дали се е преместила, или не редакцията на неговия армейски вестник — ще му съобщят утре в Минск.

Досега и собствената, неизлизаща от главата му тревога за дъщеря му и състоянието на пълно объркване, в което се намираше Маша, го караха да забрави за себе си. Но сега той със страх помисли тъкмо за себе си, за това, че е война и че тъкмо той, а не някой друг, отива днес там, дето могат да го убият.

Едва бе помислил това, когато се чу прекъслено звънтене за междуградски разговор. Той изтича през стаята и вдигна слушалката, но се обаждаха не от Гродно, а от Чита.

— Кой е? Мамо, ти ли си? — долетя през многогласното бръмчене неимоверно далечният глас на Артемиев.

— Не, аз съм, Синцов.

— А аз мислех, че ти вече си на фронта.

— Заминавам днес.

— А къде са твоите? Къде е мама?

Синцов каза всичко както си беше.

— Да-а, не са весели вашите работи! — с едва чуван, пресипнал глас рече Артемиев от другия край на дългата шест хиляди версти жица. — Поне не пускай Маруся там. А мене кой дявол ме запиля в Забайкалието! Като без ръце съм!

— Прекъсвам, прекъсвам! Вашето време свърши! — като кълвач зачука телефонистката и в слушалката изведнъж секна всичко: и гласовете, и бръмченето — остана само тишината.

Маша влезе мълчаливо, ниско навела глава. Той не я попита къде е била, чакаше я тя да каже това и само погледна стенния часовник: до заминаването оставаше един час.

Тя улови погледа му и като почувствува укора, го погледна право в лицето.

— Не се сърди! Ходих да се посъветвам не може ли все пак да замина с тебе.

— И какво те посъветваха?

— Отговориха ми, че засега не може.

— Ах, Маша, Маша! — каза ѝ само Синцов.

Тя нищо не отговори, като се мъчеше да се овладее и да сподави неволния трепет в гласа си. В края на краищата смогна да направи това и в последния час преди раздялата изглеждаше почти спокойна.

Но на самата гара, при болничната светлина на сините маскировъчни лампички, лицето на мъжа ѝ се стори нездраво и печално; тя си спомни думите на Полинин: „Край Гродно сега е такава каша!...“ — трепна от този спомен и стремително се притисна до шинела на Синцов.

— Какво ти е? Плачеш ли? — попита Синцов, несвикнал да я вижда да плаче.

Но тя не плачеше. Просто ѝ стана тежко и се притисна към мъжа си така, както се притискат, когато плачат.

Поради това, че никой още не беше свикнал нито с войната, нито със затъмнението, на нощната гара цареше блъсканица и безпорядък.

Синцов дълго не можа да узнае от някого кога ще потегли за Минск влакът, с който трябваше да заmine. Отначало му рекоха, че бил вече отпътувал, после — че ще тръгне чак призори, а веднага подир това се чу вик, че влакът за Минск заминава след пет минути.

Кой знае защо, не пускаха изпращачите на перона, на вратите веднага се образува блъсканица и Маша и Синцов, притиснати от всички страни от хора, не успяха в бъркотията дори да се прегърнат за сбогом. Като прихвана Маша с една ръка — в другата беше куфарът — Синцов в последната секунда силно до болка притисна лицето ѝ до токите на кръстосаните на гърдите му ремъци и като се откъсна набързо от нея, изчезна през вратите на гарата.

Тогаваша Маша обиколи тичешком гарата и излезе до една висока два човешки боя желязна ограда, която отделяше двора на гарата от перона. Вече не се надяваше да го види, искаше ѝ се само да погледа как ще потегли от перона неговият влак. Постоя половин час до оградата, а влакът все не тръгваше. Изведнъж тя различи в тъмното Синцов: беше излязъл от един вагон и вървеше към друг.

— Ваня! — извика Маша, но той не я чу и не се обърна.

— Ваня! — още по-силно викна тя, като се хвана за оградата.

Той чу, учудено се обърна, няколко секунди объркано гледа на разни страни и когато тя викна за трети път, се затече към оградата.

— Не си ли заминал? Кога ще тръгне влакът? Може би не скоро?

— Не знам — рече той. — Непрекъснато разправят, че щял да тръгне всяка минута.

Той остави на земята куфара, протегна ръце и Маша също протегна ръце към него през оградата. Той ги целуна, а после ги взе в своите и през цялото време, додето стояха, ги държа, без да ги пуща.

Мина още половин час, а влакът все не потегляше.

— Може би ти все пак ще си намериш място, ще си оставиш багажа, а после ще излезеш? — сети се Маша.

— А-а!... — Синцов небрежно тръсна глава, като все още не изпускаше ръцете ѝ. — Ще се кача на стъпалото!

Те бяха заети с приближаващата разляла и без да мислят за околните, се опитваха да смекчат тая раздяла с обикновени думи от онова мирно време, което вече три дни откак беше престанало да съществува.

— Уверен съм, че с нашите всичко е в ред.

— Дай боже!

— Може би дори ще се срещна с тях на някоя гара: аз — натам, а те насам!

— Ах, да беше така!...

— Щом пристигна, веднага ще ти пиша.

— Ти не ще имаш време за мене, просто подай телеграма и толкоз.

— Не, непременно ще ти пиша. Чакай писмо...

— Не ще и дума!

— Но и ти ми пиши, чуваш ли?

— Разбира се!

Те и двамата все още не разбираха съвсем онова, което в действителност вече сега, на четвъртия ден, представляваше войната, на която отиваше Синцов. Все още не можеха да си представят, че нищо, съвсем нищо от онова, за което сега говореха, дълго време, а може би никога вече няма да го има в техния живот: ни писма, ни телеграми, ни срещи...

— Тръгваме! Който пътува, да се качва! — извика някой зад гърба на Синцов.

Синцов стисна за последен път ръцете на Маша, грабна куфара, намота на ръката си ремъка на презрамната чанта и в движение, тъй като влакът вече бавно запълзя край него, скочи на стъпалото.

И веднага след него на стъпалото скочи още един и още един и го закриха от Маша. На нея отдалеч ту ѝ се струваше, че той ѝ маха с фуражка, ту ѝ се струваше, че това е чужда ръка, после вече не се виждаше нищо; замяркаха се други вагони, други хора викаха нещо някому, а тя стоеше сама, притиснала лице до оградата, и бързо закопчаваше шлифера върху внезапно изстиналата си гръд.

Влакът, кой знае защо композиран само от излетни вагони, с мъчителни престои минаваше през Подмосковието и Смоленско. И във вагона, дето беше Синцов, и в другите вагони по-голямата част от пътниците бяха командири и политработници от Специалния западен военен окръг, които се връщаха набързо от отпуските си в частта.

Едва сега, като се озоваха всички заедно в тия пътуващи за Минск излетни вагони, те с почуда се видяха.

Всеки от тях, когато заминаваше в отпуск, не си представяше как ще изглеждат всички заедно, каква лавина от хора, които би трябвало сега да командуват в боя роти, батальони и полкове, се е оказала още от първи ден на войната откъсната от своите части, навярно вече сражаващи се.

Как е могло да се случи това, когато предчувствието за приближаващата война виснеше във въздуха още от април, не можеха да разберат нито Синцов, нито другите отпускари. Във вагона непрекъснато избухваха разговори за това, затихваха и отново избухваха. Невиновните в нищо хора се чувствуваха виновни и нервничеха на всяка по-дълга спирка.

Разписание нямаше, макар че през целия първи ден от пътуването не дадоха нито една въздушна тревога. Чак през нощта, когато влакът беше спрял в Орша, наоколо зареваха локомотивите и затрептяха стъклата: немците бомбардираха сточната гара на Орша.

Но дори и тогава, като слушаше за първи път гърмежите на бомбардировката, Синцов още не разбираше колко близко, досами фронта, дохожда техният излетен влак. „Ех, какво пък — мислеше си той, — няма нищо чудно в това, че немците нощем бомбардират пътуващите за фронта влакове.“ Двамата със седналия срещу него капитан артилерист, който пътуваше за своята част на границата, за

Домачево, решиха, че немците сигурно излитат от Варшава или Кьонигсберг. Ако им кажеха, че немците вече втора нощ излитат към Орша от нашето военно летище в Гродно, същото това Гродно, където Синцов отиваше в редакцията на своя армейски вестник, те просто не биха повярвали.

Но мина нощта и те трябваше да повярват в много по-лоши неща. На заранта влакът се домъкна до Борисов и комендантът на гарата, като гримасничеше сякаш от зъбобол, заяви, че ешелонът няма да отиде по-нататък; пътят между Борисов и Минск е разрушен от бомби и пресечен от немски танкове.

В Борисов беше прашно и душно, над града се въртяха немски самолети, по пътя вървяха войски и автомобили: едни — в една, други — в друга посока; пред болницата, направо върху калдъръма, лежах в носилки убити.

Пред комендантството стоеше един старши лейтенант и викаше някому с оглушителен глас: „Да се заровят оръдията!“ Това беше комендантът на града и Синцов, който не беше взел със себе си в отпуската оръжие, помоли да му дадат наган. Но комендантът нямаше наган: преди един час беше раздал целия арсенал.

Като спряха първия изпречил се камион, шофьорът на който упорито сновеше из града да търси своя дянал се някъде завеждащ склад, Синцов и капитанът артилерист се запътиха да търсят началника на гарнизона. Капитанът бе изгубил надежда да попадне в своя полк на границата и искаше да получи назначение в някоя артилерийска част тук, на място. Синцов се надяваше да научи къде е политуправлението на фронта — ако е вече невъзможно да стигне до Гродно, нека го пратят в кой да е друг армейски или дивизионен вестник. И двамата бяха готови да отидат където и да е и да правят каквото и да е, само по-скоро да престанат да се лутат между небето и земята в тоя три пъти проклет отпуск. Казаха им, че началникът на гарнизона е нейде отвъд Борисов, във военното градче. В покрайнините на Борисов над главите им, като стреляше с картечниците си, прелетя немски изстребител. Не ги уби, нито ги рани, но от каната на камиона полетяха трески. Синцов се опомни от страха, който го бе хвърлил с лице върху просмуканото с миризма на бензин дъно на камиона, и с почуда извади с два пръста дългата тресчица, забила се през рубашката в рамото му.

После се оказа, че бензинът на камиона свършва и те, преди да търсят началника на гарнизона, поеха по шосето за Минск, към бензиностанцията.

Там завариха странна картина: лейтенантът — началник на станцията — и старшината бяха насочили пистолети към един майор в сапърска униформа. Лейтенантът крещеше, че по-скоро ще го застреля, отколкото да му позволи да хвърли във въздуха горивото. Възрастничкият майор, с орден на гърдите, вдигнал ръце нагоре и разтреперан от яд, обясняваше, че е дошъл тук не да вдига във въздуха станцията, а само да види възможностите за нейното хвърляне във въздуха. Когато най-сетне пистолетите бяха свалени, майорът със сълзи на очи от ярост започна да крещи, че е позор да се държи под пистолет старши командир! Как завърши тая сцена, Синцов всъщност не научи. Лейтенантът, който слушаше мрачно хокането на майора, измърмори, че началникът на гарнизона се намира в казармите на танковата школа, недалеч оттук, в гората, и Синцов тръгна натам.

В танковото училище всички врати бяха разтворени широко — с кон да препускаш през тях! Само на плаца стояха две бронирани коли с хората си. Те бяха оставени тука за по-нататъшни разпореждания. Но тия разпореждания вече цяло денонощие не идеха. Никой нищо не знаеше точно. Едни казваха, че училището е евакуирано, други — че е влязло в бой. Началникът на борисовския гарнизон според слуховете се намирал нейде на Минското шосе, но не отсам Борисов, а оттатък.

Синцов и капитанът се върнаха в Борисов. Товареха вещите на комендантството. Комендантът с прехрипнал глас пошепна, че имало заповед от маршал Тимошенко да напуснат Борисов, да се оттеглят зад Березина и там да не пуцат немците по-далече, а да се бранят до последна капка кръв.

Артилерийският капитан недоверчиво каза, че комендантът дрънка някакви свои измислици. Ала комендантството се товареше и едва ли това ставаше без ничия заповед. Те отново излязоха със своя камион извън града. Като вдигаха облаци прах, по шосето вървяха хора и автомобили. Но сега всичко това се движеше вече не в разни посоки, а в една — от Борисов към изток.

На тясната дига в навалищата стоеше човек с грамаден ръст, без фуражка, с наган в ръка. Той беше извън себе си и като задържаше хората и колите, с прегракнал глас викаше, че той, политрук Зотов

трябва да спре тук армията и ще я спре и ще разстрелва всекиго, който се опита да отстъпи!

Но хората се движеха ли, движеха покрай политрука, преминаваха с коли и пеша и той пропускаше едни, за да спре следващите, мушваше нагана в кобура, улавяше някого за гърдите, после го пуцаше, пак се хващаше за нагана, обръщаше се и отново яростно, но безполезно сграбчваше някого за рубашката...

Синцов и капитанът спряха камиона зад дигата, в рядката крайбрежна гора. Гората гъмжеше от хора. На Синцов му казаха, че нейде наблизко има някакви командири, които формират части. И наистина в покрайнината на гората се разпореждаха няколко полковници. На три камиона със свалени канати съставяха списъци на хората, от тях се формираха роти, а под командата на назначените пак тук, на място, командири, се отправяха наляво и надясно покрай Березина. На другите камиони имаше камари пушки, раздаваха ги на всички, които се записваха и не бяха въоръжени. Синцов също се записа; падна му се една пушка с набучен на нея щик и без ремък, та през цялото време трябваше да я държи в ръка.

Един от полковниците, които се разпореждаха, плешив танкист с орден „Ленин“, който бе пътувал от Москва в един вагон със Синцов, погледна неговия отпускарски билет и удостоверението за самоличност и ядосано махна с ръка: санким какъв ти сега вестник, по дяволите — но веднага му заповяда да не се отдалечава много: за него като интелигентен човек ще се намери работа. Полковникът точно така странно се изрази — „като за интелигентен човек“. Синцов се помая малко, отдалечи се и седна на сто крачки от полковника до своя тритонен камион. Какво означаваше тази фраза, той узна едва на следния ден.

След час при камиона дотърча артилерийският капитан, измъкна от кабината раницата си и като викна щастливо на Синцов, че на първо време бил получил под свое командване две оръдия, се отдалечи тичешком. Синцов вече никога не го видя.

Гората както преди беше натъпкана с хора и колкото и да се отправяха под команда на разни страни, те като че никога нямаше да се свършат.

Мина още час и над редицката борова гора се появиха първите немски изстребители. Синцов всеки половин час се хвърляше на земята,

притискаше глава до стеблото на някакъв тънък бор, чиято рядка корона се клатеше високо в небето. При всяко нападение гората започваше да стреля във въздуха. Стреляха стоешком, от коляно, лежешком, с пушки, с картечници, с нагани.

А самолети идеха ли, идеха и всичките бяха немски.

„А къде са нашите?“ — горчиво се питаше Синцов, също както гласно и мълчаливо се питаха всички хора около него.

Едва привечер над гората минаха три наши изстребители „И-16“ с червени звезди на крилете. Стотици хора скочиха, развикаха се, радостно замахаха с ръце. А минута след това трите ястребчета се върнаха, стреляйки с картечниците си.

Застаналият до Синцов възрастен интендант, който беше снел фуражката си и беше се заслонил с нея от слънцето, за да види по-добре своите самолети, се строполи, убит на място. Наблизо раниха един червеноармеец и той, седнал на земята, през цялото време се свиваше и изправяше, като се държеше за корема. Но и сега още на хората им се струваше, че това е случайност, грешка, и чак когато за трети път същите самолети минаха досами върхарите на дърветата, по тях откриха огън. Самолетите летяха така ниско, че хората успяха да свалят с картечница единия от тях. Като се удряше в дърветата и се разпадаше на парчета, той се сгромоляса само на сто метра от Синцов. В отломките на кабината беше се залостил трупът на летец в немска униформа. И макар през първите минути цялата гора да тържествуваше: „Най-сетне съборихме един!“ — после мисълта, че немците вече са успели да заловят нейде наши самолети, силно угнети всички.

Най-сетне настъпи дългоочакваната тъмнина. Шофьорът на камиона раздели братски със Синцов сухарите си и измъкна изпод седалката една купена в Борисов бутилка топъл сладък сайдер. До реката нямаше и половин километър, но нито Синцов, нито шофьорът след преживяното през деня намериха сили да отидат дотам. Те изпиха сайдера, шофьорът легна в кабината, изпружил крака навън, а Синцов се отпусна на земята, намести до колелото на камиона раницата си и като сложи на нея глава, въпреки ужаса и недоумението, все пак упорито си помисли: не, не може да бъде. Това, което виждаше тук, не може да става навсякъде!

С тази мисъл заспа, а се събуди от изстрел над ухото си. Някакъв човек, седнал на земята на две крачки от него, стреляше в небето с наган. В гората избухваха бомби, далеч се виждаше зарево: из цялата гора, като налитаха в тъмното един върху друг и върху дърветата, ревяха и се движеха автомобили.

Шофьорът също понечи да тръгне, но Синцов за първи път през това денонощие извърши постъпка на военен човек — заповяда му да изчака паниката. Едва след час, когато всичко стихна — изчезнаха и автомобилите, и хората, — той се качи до него и потърсиха изход от гората.

На излизане, в края на гората, Синцов забеляза тъмнееща напред върху фона на заревото група хора и като спря автомобила, с пушка в ръцете тръгна към тях. Двама военни, застанали край шосето, разговаряха с елин задържан цивилен и искаха от него документи.

— Нямам документи! Нямам!

— Защо нямаш? — настояваше единият от военните. — Покажи ни документите си!

— Документи на вас? — викна със затреперал, зъл глас човекът в цивилни дрехи. — А защо ви са документи?! Какво, да не съм Хитлер. Все Хитлер ловите! Все едно, няма да го хванете!

Военният, който искаше да му покажат документите, се хвана за пистолета.

— Хайде, стреляй, ако ти дава съвестта! — с отчаяно предизвикателство викна цивилният.

Едва ли този човек беше диверсант, по-скоро беше просто някакъв мобилизиран, доведен до горчива злоба в търсенето на своето местоназначение. Но онова, което бе изкрещял за Хитлер, той не биваше да вика на хора, също доведени до бяс от своите митарства...

Но всичко това Синцов си помисли после, а тогава нищо не успя да си помисли: над главите им пламна ослепително-бяла ракета. Той падна и вече легнал, чу грохота на бомбата. Когато стана, след като изчака минута, видя на двадесет крачки от себе си само три обезобразени трупа; сякаш му заповядваше завинаги да запомни това зрелище, ракетата посвети още няколко секунди и като драсна кратко по небето, безследно падна нейде.

Когато се върна при камиона, Синцов видя щръкналите изпод него крака на шофьора, който беше си мушнал главата под мотора.

Двамата отново се качиха в кабината и изминаха още няколко километра на изток, отначало по шосето, после по един горски път. Като спря двама срещнати командири, Синцов научи, че през нощта е била получена заповед да се оттеглят от тази гора, дето стояха вчера, седем километра назад, на нова позиция.

За да не се блъсне камионът в дърветата, тъй като се движеше без фарове, Синцов излезе от кабината и тръгна напред. Ако някой го попиташе защо му е този камион и защо се занимава с него, той не би отговорил нищо разумно, просто така беше се случило: изгубилият своята част шофьор бе свикнал с него и не искаше да се отделя, а недостигналият до своята част Синцов също се радваше, че благодарение на този камион през цялото време с него е свързана поне една жива душа.

Чак на разсъмване, като остави колата в другата гора, дето почти под всяко дърво имаше камиони, а хората копаеха ровове и окопи, Синцов най-сетне се добра до началството. Беше сиво, прохладно утро. Пред него на горската пътека стоеше сравнително млад човек с небръсната от три дни четина, с нахлупено над очите кепе, с ромбове върху петлиците на рубашката, в червеноармейски шинел, наметнат на раменете, и, кой знай защо, с лопата в ръце. Казаха на Синцов, че това е, изглежда, началникът на борисовския гарнизон.

Синцов се приближи до него и след като рапортува уставно, помоли другаря бригаден комисар да му каже не може ли той, политрук Синцов, да бъде използван според длъжността си като армейски вестникар, а ако не може, какви ще бъдат нарежданията? Бригадният комисар хвърли невиждащ поглед отначало към документите му, а после към него самия и рече с тъжно равнодушие:

— Мигар не виждате какво става? За какъв вестник приказвате? Какъв вестник може да има тук сега?

Той каза това така, че Синцов се почувствува виновен.

— Трябва да отидете в щаба, а по-точно в политуправлението на фронта, там ще ви кажат къде да се явите — след като помълча, рече бригадният комисар.

— А къде са щабът и политуправлението? — с надежда попита Синцов.

Но бригадният комисар само сви рамене и заприказва с други.

Синцов се отдръпна и още не бе успял да помисли какво ще прави по-нататък, когато се натъкна на познатия полковник танкист.

— Аз ви търсих! Къде скитахте? — строго го сгълча полковникът. — Виждате ли там? — показва той група хора, насядали върху два повалени бора. — Създадохме временна тройка. Вие сте били във вестника секретар, помогнете им да водят протоколи!

На повалените борове седяха един чернокос военен юрист втори ранг, един светлорус политрук с авиаторски петлици, един майор от войските на НКВД^[2] с малинови петлици и четирима подчинени на тях червеноармейци. И седмината почиваха; пред краката им се търкаляха лопати, а наблизко зееха два наполовина изкопани противовъздушни окопа. Синцов се представи.

— Имате ли бележник? — попита военният юрист.

— Имам — рече Синцов.

— Добре — рече военният юрист, — сега ще довършим окопа, а после ще почнем да работим.

Довършиха окопа след един час. Синцов седна на земята и провеси крака в него. От умора и глад го караше на сън и той сам не забеляза как задряма.

Отначало му се присъни градина, по която вървеше Маша във военна униформа, с петлици на военен юрист, после му се присъни квартирата на Усачовка; в нея влезе човек с лицето на Хитлер и с гласа на вчерашния убит от бомба цивилен, попита няма ли нещо за хапване. Синцов почна да търси на хълбока си нагана, за да го застреля, но наган на хълбока му нямаше...

Той се събуди, защото някой го блъсна в окопа и сам падна отгоре му. Окопите бяха изкопани навреме: високо над боровете минаваха самолети и сипеха бомби върху гората.

Целия тоя ден Синцов прекара като в мъгла — от умора, от глад, от това, че не беше спал трета нощ. Ту влизаше в окопа, за да изчака да свърши бомбардировката, и понякога заспиваше, ту излизаше навън и се грееше на слънцето, провеси крака в окопа, като заспиваше пак, ту когато довеждаха арестувани и военният юрист, старши политрукът и майорът ги разпитваха, пишеше протокол, сложил бележника на коляното си, като рисуваше с мъка буквите.

— Ама вие по-късо, по-късо, само главното! — всеки път казваше военният юрист.

А главното беше, че почти всички арестувани не бяха ни диверсанти, ни шпиони, ни дезертъори, просто отиваха отнякъде нанякъде, търсеха някого или нещо и не го намираха, защото всичко се беше объркало и изместило. Като попадаха под обстрел и бомбардировки и бяха се наслушали на страхотии за немски десанти и танкове, някои от тях, боейки се да бъдат пленени, заравяха, а понякога скъсваха документите си.

След като ги разпитваха, обикновено ги пускаха, на едни казваха къде приблизително трябва да отидат, а на други нищо не казваха, защото сами не знаеха това. Мнозина от пуснатите не искаха да си отидат, страхуваха се, че нейде отново ще ги задържат и заподозрат в дезертъорство.

Всичко това се редуваше с бомбардировки и обстрелвания от въздуха, през време на които и разпитващите, и разпитваните натъпкваха с телата си окопите догоре.

Двама особено подозрителни задържани, в униформа, но без всякакви документи, като не дадоха внушаващи доверие отговори — кои са, къде отиват и откъде идат, — бяха сметнати за диверсанти и осъдени на разстрел. Конвойните, които отидоха да ги разстрелят в края на гората, после разказваха, че единият от тях плакал, молил да почакат, уверявал, че всичко ще обясни, а вторият отначало също казал да почакат, а в последната минута, вече под дулото, извикал: „Хайл Хитлер!“

Между задържаните през деня се оказа един луд, много висок млад червеноармеец, с ръце и крака на богатир и с мъничка детска стригана глава на дълга детска шия. Неиздържал бомбардировката, той си бе въобразил, че е попаднал в плен при преоблечени в червеноармейска униформа фашисти, изтичал на пътя и като размахвал ръце, почнал да вика към прелитащите над главата му немски самолети:

— Стреляйте, стреляйте!

В неговия обезумял мозък всичко се беше объркало: околните му се струваха немци, а немските самолети — наши. С мъка го бяха вързали.

Той стоеше бледен, разтреперан и като впиваше очи ту във военния юрист, ту в Синцов, викаше им:

— Защо сте се преоблекли, фашисти? Все едно ви виждам! Защо сте се преоблекли?!

Всички опити да го успокоят и да му обяснят, че се намира между свои, останаха напразни: колкото повече го увещаваха, толкова по-силно в очите му се разгаряше пламъчето на безумието.

Изведнъж като се озърна бързо, той се спусна встрани, сграбчи опряната на едно дърво пушка на Синцов и с три огромни скока изтича на пътя.

— Бягайте! — завика той с тънък, писклив, луд глас, завика така, че всички наоколо чува нечовешкия му стон. — Спасявайте се! Фашистите ни заобиколиха! Спасявайте се! — Като ту се навеждаше, ту се изправяше, той подскачаше по пътя и размахваше пушката.

Зърнал този подскачащ по пътя и панически викащ човек, един, без много-много да му мисли, стреля по него няколко пъти поред с наган, но не го улучи. После стреля и друг, но и той не улучи.

Синцов разбра, че сега непременно ще убият този човек, не могат да не го убият, щом вика такива страшни панически думи. Реши да го спаси и без да мисли в тая минута за нищо друго, се спусна към червеноармееца. Но той забеляза притичващия Синцов, обърна се, хвана пушката с две ръце за бой и се хвърли насреща му. Синцов видя съвсем близо излезлите от орбитите му ненавиждащи, безумни очи, отскочи встрани така, че щикът прободде въздуха, и сграбчи с две ръце пушката: с дясната — ложата, а с лявата — цевта. Сега никой не стреляше, защото се страхуваха да не улучат него, а той и лудият червеноармеец няколко секунди яростно се мъчеха да издърпат един от друг пушката. В тая борба Синцов постепенно прихвана с две ръце ложата, а червеноармеецът държеше цевта. Събрал всичките си сили, Синцов дръпна към себе си и не разбра веднага какво бе станало: отпуснал ръце, червеноармеецът ги размаха във въздуха, сякаш искаше да се хване за главата, и преди да доближи ръце до лицето си, се строполи ничком на пътя.

И чак когато той падна, Синцов разбра, че изстрелът, който беше чул една секунда преди това, е бил не нечий друг, а негов. При дърпането на пушката той беше закачил спусъка и сега в краката му на пътя лежеше убит от него човек.

Че е убит, а не ранен, той помисли още преди да захвърли пушката и да приклепне над падналия. Червеноармеецът лежеше по

очи, неловко и жалко извил настрана стриганата си детска глава. Кръвта се стичаше по шията му върху прашната земя: куршумът го бе улучил право в гърлото, в адамовата ябълка.

— Едва не предизвика паника, мръсникът! — рече, като спря над убития, един едър капитан с огненочервена небръсната четина. В ръцете му имаше наган, той стреля пръв. — Паникьор, мръсник! — повтаряше капитанът. — На куче кучешка смърт!

Но макар и да говореше грубо и уверено, той самият имаше кучешки виновни очи. А с грубостта на думите си, изглежда, искаше да убеди себе си и околните, че е бил прав, когато е стрелял по този човек.

Синцов беше съвсем разстроен. Първото нещо, което направи във войната, беше да убие свой! Искаше да го спаси — а го уби!... Какво можеше да бъде по-безсмислено и страшно от това?!

И до края на деня не разбра ясно какво става наоколо. Ту казваха, че Минск все още е в наши ръце, ту обратно, че Борисов е вече взет от немците; привечер почнаха да говорят, че нейде на седем километра оттук успели да спрат немските танкове; отпред наистина, без да се приближава и без да се отдалечава, се чуваше честа артилерийска стрелба... Всички тия откъслечни сведения стигаха до Синцов сякаш през мъгла — между бомбардировките, тежките мисли за току-що извършеното убийство и новите разпити.

Вече на залез при него се приближи един войник и каза, че го викал при себе си полковникът.

Полковникът танкист, който се разпореждаше с всички други, защото беше се оказал най-енергичният измежду попадналите тук, стоеше в края на гората, пред замаскирана с клонки палатка, към която тъкмо в тази минута двама свързочници изтегляха телефонна жица. До полковника стоеше батальонен комисар в граничарска униформа.

— Вие питайте за политуправлението на фронта — без предисловия рече полковникът танкист на застаналия пред него Синцов. — Ето той знае къде е политуправлението на фронта — и посочи граничаря. — Нейде край Могильов, той отива там, може да ви вземе със себе си.

Граничарят мълком кимна.

— Ей сега, само да си взема багажа! Почакайте три минути.

Граничарят отново кимна и погледна часовника си.

— Аз бързо! — Синцов хукна към камиона да вземе оставения в каросерията куфар.

Но камиона го нямаше на предишното му място. Като се повъртя минута-две наоколо, сякаш изчезналият камион можеше да израсне изпод земята, Синцов си спомни, че го чакат, махна с ръка и изтича назад.

Граничарят стоеше до палатката и нетърпеливо пристъпваше от крак на крак.

— А къде ви е багажът? — попита той.

— В камиона беше, нейде е заминал, не знам... — рече Синцов. — Ще дойда така.

Радваше се и на това, че когато преди час почна да се свечерява, той извади от камиона и наметна на раменете си шинела.

— Да — рече граничарят и потупа празната си походна чанта. — И на мен това ми е багажът, дори шинел нямам, изгоря в колата.

Той би могъл да каже на Синцов, че е изгубил всичко: Изгоряла къщата, дето е живял, и загинало семейството му — но спомена само за изгорелия шинел и додаде:

— Да вървим!

Те извървяха два километра по горския път, до кръстопътя с Минското шосе. Синцов все очакваше, че ще се спрат пред някоя от скритите под дърветата коли и ще тръгнат с нея; той не беше чул думите на батальонния комисар за изгорелия в автомобила шинел. И чак когато излязоха на Минското шосе, по което от време на време профучаваха камиони, и граничарят каза: „Сега да видим кой ще ни закара до Орша“ — Синцов разбра, че батальонният комисар няма никакъв автомобил и те ще се мъкнат с някоя случайна кола.

— Идете двеста крачки напред, аз ще застана тук — рече граничарят. — Ако не спра аз, спирайте вие.

Като се отдалечи на двеста крачки, Синцов виждаше добре как батальонният комисар на няколко пъти се опитва да спира камиони. Вдигаше ръка и той, но те профучаваха край него. Най-сетне видя как граничарят спря един камион, отвори вратичката на кабината и се запrikaзва със седналите вътре.

Синцов се спусна към колата. В същия миг се разнесе рев на пикиращ самолет. Той по навик се просна на земята, като успя да усети душния мирис на напечения асфалт. Когато след няколко секунди

обърна глава, на пътя нямаше нито камион, нито застанал до него граничар. Бомбата с пряко попадение беше ударила камиона, на асфалта димеше дупка, наоколо лежаха парчета от извито желязо, а по шосето към него се търкаляше откъснато колело. То се изтърколи още няколко крачки, сякаш искаше да стигне до краката му, заклати се и падна, като изскърца с желязото си по асфалта.

Синцов стоеше сам на Минското шосе, покрай него летяха коли, и в душата си чувствуваше такава мъка, че само безпределната умора му пречеше да се развика или да се разплаче.

Като измина по видело още няколко километра, той като хиляди други спа тая нощ в крайпътната канавка, подложил кепето си под главата и закрил лице с вдигнатата яка на шинела. Спа няколко часа мъртвешки сън, без да чува нито рева на профучаващите по шосето коли, нито грохота на нощната бомбардировка, и се събуди, защото някой бе свалил яката на шинела и докосваше с ръка лицето му.

— Не, този е жив — рече един глас.

Синцов отвори очи и седна. Пред него стояха две момчета по на шестнадесет години, облечени в чистички шинелчета на артилерийската специална школа с кръстосани мънички позлатени топове върху черните петлици. Навярно и те като Синцов отдавна нищо не бяха яли: имаха изпити детски лица и отчаяни очи. Приличаха на гарджета, изхвърлени от гнездото право на пътя.

— Какво има, момчета? — попита той, като стана. — Къде отивате?

Те отговориха, че били ходили в Смоленск на подготовка за летния спортен парад, а сега се връщат в специалната школа, в Борисов.

— А къде е тя? — попита Синцов. — В самия Борисов ли?

Те казаха, че не е там, а още по-далече, на шестнадесет километра по посока към Минск.

— Според мен там сега има немци — рече Синцов. — Аз бях вчера там.

Момчетата го изгледаха недоверчиво, после едното от тях извърна очи. Синцов проследи погледа му и видя на двеста метра встрани няколко неподвижни тела, а на сред пътя дупка, която тъкмо в тоя миг една понесла се към изток кола заобикаляше. Когато той вчера

заспиваше, там нямаше никого, значи, през нощта съвсем близо е паднала бомба, убила е някого, а той дори не се е събудил.

— Мислехме, че и вие сте убит — рече едно от момчетата. — Къде тогава да вървим?

— Ние все пак ще си идем в школата — рече другото. — Не може да бъде там да има немци.

Синцов прави струва, но не успя да ги разубеди. Те не му вярваха.

Тогава той подробно им описа оня завой, който е отляво, веднага след петия, ако се брои оттук, километричен стълб. Те ще трябва да се отбият от шосето и да вървят по просеката, додето не ги задържат часовите. Там ще им кажат могат ли да вървят по-нататък или ще ги оставят при себе си.

Като каза всичко това с подействувал на децата заповеднически тон, Синцов напипа в джоба на шинела си кутията консерва, която снощи му беше дал военният юрист, и им предложи да хапнат преди тръгване. Консервата се оказа цаца и те тримата я изядоха без хляб и вода.

Момчетата тръгнаха. Синцов още дълго с тревога гледа подир тях.

После отърси шинела и кепето си и тръгна по Минското шосе на изток, към Орша.

Кой ли не вървеше през тия дни по това шосе, като се отбиваше в гората, лежеше при бомбардировките в крайпътните канавки и отново ставаше, и отново го мереше с уморени крака! Особено много еврейски бежанци от Столбци, Барановичи, Моледечно и други градчета и паланки на Западна Белорусия се мъкнеха по него. Сега, на осмия ден от войната, те бяха вече отвъд Борисов и, значи, бяха потеглили на път още през първия ден... Хиляди хора пътуваха в невъобразими фургони, кабриолети и каруци, пътуваха старци със сколуфи и бради, с бомбета от миналия век, пътуваха изнемощели, рано застарели еврейки, пътуваха деца — във всяка каруца по шест, осем, десет мънички мургави прашни дечурлига с живи изплашени очи. Но още повече хора вървяха редом с каруците.

Сред окъсаните старици, старци и деца особено странно изглеждаха на този път младите жени с модни палта, станали жалки и просмукани с прах, с модни, свлечени настрана прашни прически. А в

ръцете вързопи, вързопчета; пръстите конвулсивно свити, почернели от кал, треперещи от умора и глад.

Всичко това се движеше на изток, а от изток насреща от двете страни на шосето вървяха млади момци в цивилни дрехи, с дървени сандъчета, с кожени куфарчета, с презрамни торби — вървяха мобилизираните, които бързаха да стигнат до своите отнапред определени повиквателни пунктове, които не искаха да ги сметнат за дезертъори, отиваха на смърт, срещу немците. Водеха ги напред вярата и дългът: те не знаеха къде действително са немците и не вярваха, че немците могат да се окажат наблизо, преди те да успеят да облекат мундира и да вземат в ръце оръжие... Това беше една от най-мрачните трагедии на ония дни — трагедията на хората, които умираха под бомбардировките по пътищата и попадаха в плен, без да са стигнали своите повиквателни пунктове.

А от двете страни на пътя се точеха мирни гори и горички. В паметта на Синцов през тоя ден за цял живот се вряза една проста картина. Надвечер видя малко селце. Беше се проснало на нисък хълм; тъмнозелените градини бяха облети от червената светлина на залеза, над покривите на къщите се виеха стълбове дим, а по билото на хълма, на фона на залеза, момчетата подкарваха коне на нощна паша. Селското гробище достигаше съвсем близо до шосето. Селото беше мъничко, а гробището голямо — целият хълм беше покрит с кръстове, почупени, изкривени, стари, измити от дъждовете и снега. И това мъничко селце, и това голямо гробище, и несъответствието между едното и другото — всичко, взето заедно, разтърси душата на Синцов. Остро и болезнено чувство за родната земя, която нейде там, назад, е вече потъпкана от немски ботуши и която утре може би ще бъде изгубена и тук — това чувство разкъсваше сърцето му. Онова, което бе видял през последните два дни, му казваше: да, немците могат да дойдат и тук — и все пак невъзможно беше да си представи тая земя немска. Такова множество от незнайни предци — деди, прадеди и прапрадеди — бяха легнали под тия кръстове, един над друг, през вековете, че тази земя беше своя на хиляда сажена дълбоко и вече не можеше, нямаше право да стане чужда.

Никога след това Синцов не изпита такъв убийствен страх: какво ще стане по-нататък?! Щом всичко бе започнало така, какво ще стане с всичко, което той обича, сред което е расъл, заради което е живял, със

страната, с народа, с армията, която беше свикнал да смята за непобедима, с комунизма, който се бяха заклели да унищожат тия фашисти, стигнали на седмия ден от войната между Минск и Борисов?

Той не беше страхливец, но както и милионите други хора, не беше готов за онова, което стана. Голяма част от живота му, както и от живота на други хора, беше минала в лишения, изпитания, борба и затова, както стана ясно после, страшната тежест на първите дни от войната не можа да смаже душите им. Но през първите дни тази тежест се стори на мнозина от тях нетърпима, макар после да я изтърпяха.

Преди година и половина, когато вместо да го демобилизират, му предложиха да остане кадрови офицер, той не се зарадва, но се съгласи по принципни съображения: дивизията, в която служеше тогава, се намираше на Буг, зад Буг бяха фашистите, във въздуха миришеше на война и той смяташе, че комунистът в такива случаи не отказва да служи в армията.

И ето, когато се случи онова, в името на което бе останал в армията, когато войната с фашизма почна, той изведнъж от самото начало се оказа не в своята част, не на своето място, някакъв отбрулен лист, човек, който безсмислено подава своите документи, търси своята неизвестно къде намираща се редакция и сега, когато дори я търси, се мъкне като дезертьор обратно назад от фронта.

Независимо от смъртта на граничаря, той твърдо реши да стигне Могилъов, щом като му бяха казали, че там е политуправлението на фронта. Но ако това излезе празни приказки, той също тъй твърдо бе решил да не търси нищо друго, а да помоли да го направят политрук в първата срещната стрелкова част.

От заранта, както и снощи, той много пъти пак бе вдигал ръка, но пак нито една кола не се беше спряла.

И като плю и престана да се озърта вече за автомобили, той упорито вървя до вечерта по шосето, ту отдаден на тежките си мисли, ту без да мисли за каквото и да е, само уморено движеше натежалите си като олово крака.

Навярно в края на краищата, той така щеше да стигне пеша до самата Орша, ако вече на мръкване до него не спря един камион.

— Къде отивате, политрук? — попита го седналият в кабината полковник.

— В Орша! — мрачно рече Синцов.

— Защо вървите пешком?

— Виках, но ми омръзна — все така мрачно отговори Синцов. —
Не взимат мръсниците!

— Да, не са малко мръсниците — рече полковникът, — макар и да са по-малко, отколкото би могло да се предполага в такава обстановка. Я ми дайте документите си!

Синцов равнодушно ги подаде. Полковникът бързо ги погледна и веднага ги върна.

— Качете се в каросерията.

След един час бясно каране те се озоваха в Орша. Камионът на полковника беше чужд, взет срещу честна дума само до Орша. И той като Синцов отиваше в Могилъов и от Орша разчиташе да стигне дотам с влак. Синцов отиде заедно с полковника при коменданта на града. Комендантството се помещаваше в зимника на училището. На масата имаше няколко телефона, зад тях седяха замаяни от викане един майор — комендантът на града — и още двама майори железничари.

— Ще има ли влак за Могилъов? — попита полковникът.

В същия миг комендантът, когото той питаше, остави слушалката на единия телефон и се спусна към другия, но полковникът със здрава ръка го хвана за рамото и насила обърна лицето му към себе си.

— Отговаряйте, питам ви: ще има ли влак за Могилъов и кога?

— Ей сега, другарю полковник! — с пресипнал глас рече майорът. — Трябва да има... — И се спусна към телефона, по който го викаха. Колкото повече слушаше, толкова по-голямо ожесточение се изписваше по лицето му. Най-сетне той мрачно изпсува и хвърли слушалката. — Няма да има влак, другарю полковник! Ето, благоволете да се порадвате, току-що съобщиха: бомбардирани влак с боеприпаси. И двете линии са разрушени. Няма да има никакъв влак за Могилъов!

— Добре, дявол го взел — спокойно рече полковникът на Синцов. — Тия все едно нищо не знаят, за тях всичко само лети и се къса, а навярно може да се мине преспокойно. Да идем на гарата, там ще разберем.

Но и на гарата не беше така просто да се разбере: светлина нямаше, военният комендант и началникът казаха с тайнствен шепот, че засега нищо не им е известно. Най-сетне полковникът хвана

някакъв железничар, който също шепнешком, като някаква голяма тайна, каза, че на коловоза зад помпената кула се композира товарен влак за Могилъов.

— Да вървим! — рече полковникът.

Види се не само Синцов, но и този възрастен, опитен, видял и патил човек се чувствуваше самотен и търсеше човешко съчувствие. Той му разказа, че долетял в Москва от Приволжкия военен окръг, назначен бил за началник-щаб на корпус, добрал се до Борисов да търси своя корпус, едва не попаднал в плен при немците, вчера цял ден командувал в боя една останала без командир рота, узнал, че неговият корпус съвсем не е бил тук, а излязъл в района на Осиповичи-Бобруйск, затова именно отива сега там през Могилъов.

— Разбира се, можех и по-нататък да командувам рота — рече той сърдито, — но все пак трябва да има ред! Слава богу, осми ден воюваме, време е да се опомним! Щом съм назначен началник-щаб на корпус, значи, длъжен съм да стигна на местослуженето, а не просто да лежа с пушка във веригата. Когато предадох на един лейтенант командването на ротата, някакъв дръвник дори си позволи да ме обвини в страхливост!

— И какво направихте вие? — попита Синцов.

— Какво направих ли? Друснах му един по мутрата за тия приказки, та да бъде по-умен занапред, и си заминах.

Полковникът дори почервения при този спомен и неговото и без това начумерено мустакато лице стана съвсем свирепо.

Те дълго скитаха между коловозите да търсят влака и както става почти винаги, когато има един уверен в своите сили човек, който знае какво иска, постепенно надойдоха още десетина души, които по разни причини желяеха да се доберат до Могилъов.

Докато те търсеха влака, немските бомбардировачи налетяха върху гарата. По задръстените коловози един след друг зареваха локомотиви.

На Оршанския възел имаше няколко десетки локомотива. Те ревяха, като се присъединяваха един към друг и напущаха облаци бяла пара; ревят им беше изплашен и чудовищно тъжен. Беше много пострашен, отколкото грохотът при бомбардировките, с които Синцов беше вече свикнал през тези дни; като че локомотивите се оплакват колкото им глас държи неизвестно кому — на небето или на хората, —

оплакват се и молят за помощ, а небето сипе ли, сипе отгоре върху черната земя бомби, които избухваха сред къщите, релсите и легналите на линиите хора, зашеметени, зли, нещастни, до дъното на душата си обидени от всичко, което става.

След тревогата се добраха до помпената кула и като не намериха там никакъв влак, всички клекнаха да си починат на купищата изсипана край коловозите сгурия.

Никой не искаше да говори, но невъзможно беше и да се мълчи: твърде много неща бяха се набрали в душата на всекиго. Разговорът приличаше на вода, която с шум пада на капки от ненапълно затегнат кран.

— Какво ни сполетя изневиделица — печално рече от тъмното някой, когото Синцов изобщо не видя в лицето тази нощ.

— То да беше изневиделица, пак щеше да е добре — след мълчание се обади полковникът. — А ние и предполагахме, и сметки си правихме, а на практика — каша!

— Удивително голямо безредие! — обади се от тъмното някой, също невидим, с тънък зачуден тенор. — Просто удивително!

— А моят сапъорен батальон се намираше в Белосток! — рече плътен бас. — Къде ли се е оттеглил сега...

— Гони го, ако си нямаш работа! — студено и рязко отговори нечий зъл глас.

Няколко минути всички мълчаха.

— Изучавахме в академиите августовската катастрофа през четиринадесета година, на Самсонов се смяхме, а сами се ос... — грубо римува същият студен, злъчен глас, който отговори на сапъора. — Изобщо разправяхме, че с плюнка сме щели да ги издавим, на чужда територия ще се бием, с малко кръв... Ура и тъй нататък — продължаваше той.

— На чужда територия пак ще бъдем — добре го запомнете, вие там, в тъмното не виждам какъв ви е чинът! — сърдито се обади полковникът. — Но което е вярно, вярно е: голяма каша, голя-я-ма... И главно — сами ще трябва да я сърбаме!

Тия думи предизвикаха в отговор цял хор от забележки. Някой каза, че ние, русите, дълго впрягаме, затова пък после бързо караме. Но поговорката не срещна съчувствие.

— Не е осемстотин и дванайсета, сега и със запрягането ще трябва да побързаме! Иначе има да впрягаме до Смоленск!

Някой дори каза, че тази поговорка сигурно немците са я измислили! Хората спореха помежду си, но в техните гласове еднакво трептяха злоба и обида. Те бяха потиснати не само от съвсем очевидното безредие, но още повече от това, че нейде стават сражения, техните части се бият, а те и досега още не са там и не се знае как ще пристигнат!

— А мене вчера едва не ме разстреляха като диверсант! — рече някой. — Пъхнаха ми в зъбите наган като на кон. Аз съм превземал Перекоп, а те, негодниците му, хлапетиите му, пъхат ми наган в зъбите!

— Хей, вие, августовска катастрофа! — сякаш изведнъж спомнил си нещо, повика полковникът човека с нехаресалия му се студен глас. — И вие ли пътувате с нас за Могилъв? Частта си ли търсите?

Но на този въпрос не се обади никой. Оня, когото питаха, или не искаше да отговори, или си беше отишъл. Чувахе се как в тъмното хората се обръщат един към друг.

— Като че си е отишъл — чу се най-сетне дебелият глас на сапъора. — Седеше тук до мене.

— Разбира се, срещат се и паникьори — след мълчание рече полковникът, като отговаряше хем на думите на сапъора, хем на собствените си мисли. — Има кому да се пъха наган в зъбите. Само че се случва да пъхат не на тоя, комуто трябва... Да ставаме! — Той се надигна пръв. — Дявол ги знае, може би има и друга някаква помпена кула! Да идем да я потърсим!

Друга помпена кула не намериха, но след час срещнаха един стрелочник, който им показва тъмнеещите се надалеч вагони, останали без локомотив, и уверено каза, че ще ги прикачат за Могилъв.

Уморени от безсмисленото лутане, всички тръгнаха към вагоните. Между товарните вагони на платформи се виждаха два новички щабни автобуса.

— Да се качим в автобусите — рече полковникът, като стъпваше пръв на едната платформа и се опитваше да отвори вратичката на автобуса. Тя се отвори. — Тръгне ли влакът, ще отпътуваме, не тръгне ли, поне ще поспим до заранта.

Синцов също се качи в автобуса, седна на новичката мушамена седалка, пошари по нея с ръце, сякаш беше започнал да се съмнява през тия дни, че може още да съществува нещо новичко и чистичко, облегна глава на студеното прозоречно стъкло и заспа.

На заранта, още сънен, той все не можеше да разбере къде се намира. Пътуваше с автобус; до него, на другите седалки, спяха непознати военни, а зад прозорците от двете страни летеше зелена, топла, слънчева гора. Стори му се, че пътува по шосе и едва после, като си спомни всичко преживяно през нощта, съобрази, че автобусът стои на платформата, а влакът се движи. Стрелочникът не беше излъгал: влакът приближаваше Могильов.

Комендантът на Могильов взе документите му и няколко пъти поред ги прочете с възпалени, зачервени очи; навярно беше така уморен, че когато четеше първия път, безсмислено гледаше листа, втория път улавяше от него само думите, които му се бяха хвърлили в очи, и чак третия път започваше да разбира всичко написано. Каза на Синцов, че политуправлението на фронта се намира на тринадесет километра от Могильов.

— През този мост, който се вижда там, зад прозореца, и наляво по шосето за Орша. Тринадесетият километър, в гората, там ще видите...

Потръгна му. На моста успя да спре един пикап. До шофьора в кабината седеше лейтенант-свързочник, а каросерията на пикапа беше препълнена с бомби. Свързочникът докара наместилия се върху тях Синцов до гъстата гора, в която някъде навътре се губеха няколко прясно утъпкани пътя, и го свали в края.

Синцов навлезе в гората. Времето се беше развалило, валеше ситен дъжд. По склоновете на гористите хълмове, между дърветата, навсякъде копаеха землянки и окопи, тук-там се виждаха четворни зенитни оръдия. Щабът и политуправлението на фронта, изглежда, едва започваха да се настаняват тук. Той се натъкна на един мършав дивизионен комисар, който стоеше на пътя с жълто, потъмняло от дъжда кожено палто, с добродушно, хубаво лице и пшеничени мустаци. Дивизионният комисар приличаше на Чапаев.

Синцов се обърна към него. Комисарят няколко секунди държа под дъжда отпускарския му билет, по който от една паднала капка се

беше разлял в лилаво петно канцеларският параф на московската заверка.

— За съжаление не знам къде е сега вашата редакция — рече дивизионният комисар, като сгъваше билета на две. — Признавам си, засега и аз още не знам дори къде е политотделът на вашата Трета армия. И изобщо... — Изглежда, искаше да каже, че изобщо не знае къде е цялата Трета армия, но не каза това, а само мрачно се усмихна. — Ще трябва да послужите тук при нас...

И той подаде документите не на самия Синцов, а на застаналия до него дебел румен батальонен комисар с познато лице. — Вземете политрука при себе си — рече той. — Нали вашият Турмачов ще липсва дълго?

Батальонният комисар потвърди, че Турмачов ще липсва дълго, и като поиска разрешение, поведе Синцов със себе си.

— Ето на, ще бъдете при нас — след половин час говореше той на Синцов, седнал до него в скритата под елите емка.

На пода на емката имаше термос, от който двамата поред пиеха чай, а на коленете на батальонния комисар лежеше вестник с купчина ванилени бисквити.

— Жена ми ги опакова още в Москва — казваше батальонният комисар. — Сърдех ѝ се: „Какво ме стягаш? Нали съм на армейско доволствие!“ — а сега се радвам...

Бисквитите бяха московски, батальонният комисар — редактор на фронтови вестник — беше също московчанин. Миналата година Синцов бе дохождал в Москва на краткосрочни вестникарски курсове и батальонният комисар бе чел там лекции по рубриката „Партиен живот“. Той беше първият малко-малко познат човек, когото Синцов срещаше през последните пет дни; а главно, най-сетне нямаше вече да скита, да пъха документите си, да изслушва отговори „не знам“, „не ми е известно“. Най-сетне беше стигнал в част, можеше да не търси нищо друго, да остане тук, да получава заповеди, да върши онова, за което бе тръгнал на война.

От всичките тия изведнъж нахлули чувства Синцов дълбоко въздъхна.

— Защо въздишате?

— Уморих се от скитане.

— Изобщо тежко е — рече батальонният комисар. — Вчера диверсанти раниха Турмачов. Не го ли познавате?

— Не го познавам.

— На времето е работил във вашето „Бойно знаме“. Пътувал през нощта с редакционната камионетка насам, за политуправлението, някой ги спрял с фенер, почнали да проверяват документите, той си извадил документите, а него — с наган в хълбока! И се скрили? Кой? Какво? Защо? Вестника пуснахме днес — като прескачаше наглед от едно на друго, а всъщност продължаваше да разправя колко е тежко, рече батальонният комисар, — а къде ще го караме, не се знае! Военната поща още не работи, къде какви части се намират — засега не знаем. Днес от заранта разпределих всички работници по камионите и ги разпратих в различни посоки да дават връзки вестници във всяка част, която намерят. Много е тежко — заключи той и каза Синцов да замине за Могилъов, да отиде в печатницата и да помага при пускането на броя. — Там сега има само трима души: секретар, машинописка и уредник.

— А материал има ли? — попита Синцов.

— Правете го от това, което има. Аз ще дойда после. Че какъв материал? — сви рамене батальонният. — Може би ще донесат довечера. Вестниците ще раздадат, а материал ще донесат. А вие имате ли някакъв материал? — вдигна той очи към Синцов.

Но Синцов само мълчаливо го погледна. „Какъв материал мога да имам аз! — мислеше той. — Да, имам материал, да, аз видях през тия три дни толкова, колкото не съм виждал цял живот, но мигар може да се напечата всичко това наред с оня току-що записан от радиото бюлетин, който редакторът държи на коленете си заедно с бисквитите. В бюлетина пише за големи погранични сражения, а аз още преди три дни не можах да се добера от Борисов до Минск. На какво да вярвам: на този бюлетин или на онова, което видях с очите си? Или може би истина е и едното, и другото, може би там, напред, до границата действително се водят тежки, но успешни отбранителни боеве, а аз просто съм се озовал в зоната на немски пробив, объркал съм се от страх и не мога да си представя онова, което става по други места?“

Но дори да беше истина и едното, и другото, това не променяше работите във вестника. На неговите страници полученият по радиото

бюлетин претендираше да бъде единствената истина! Това беше така. И другояче не можеше да бъде.

— Аз нямам никакъв материал — след дълго мълчание рече Синцов, загледан в очите на редактора, и двамата се разбраха.

Синцов се връщаше в Могилъов вече по тъмно със същия редакционен камион, в който миналата нощ бяха ранили непознатия му Турмачов. Шофьорът беше същият. По пътя той през цялото време разправяше за вчерашното произшествие, а когато ги спираха на контролно-пропускателните пунктове, Синцов всеки път подаваше с лявата си ръка документите, а с дясната стискаше нагана, който грижливият редактор беше му намерил в политуправлението.

През нощта в старата могилъовска печатница криво-ляво вързаха и отпечатаха поредния брой на фронтовия вестник. На половината от него бяха поместени двата последни бюлетини на Информбюро, напечатани с едър шрифт, за да заемат повече място. Останалият материал към полунощ как да е се събра от разнесените вчерашния брой дописници. Това бяха къси бележки за разни случаи на героизъм, взети от разказите на хора, които или седмица са отстъпвали с боеве, или току-що се бяха измъкнали от немско обкръжение. Отначало под перото на дописниците, а после под червения молив на Синцов, който съгласуваше бележките с бюлетините, постепенно от тях изчезна всичко, което можеше да даде представа по кои места се водят сега боевете. Поместени до бюлетините, които разказваха за продължаващи погранични сражения, тия бележки придобиваха, ако щете, дори успокоителен характер. Хората се сражаваха, проявяваха мъжество, убиваха фашисти. Къде? За това говореха бюлетините.

Дори от най-оскъдните разкази на върналите се през нощта в редакцията дописници, Синцов вече знаеше: онова, което беше видял на Минското шосе, ставаше не само там. Немците бяха пробивали фронта на много места. Във всеки случай обстановката на Западния фронт беше тежка, неясна и не фронтовият вестник трябваше да я разкрива! Това той разбираше и действуваше със своя червен молив без колебание. Не разбираше друго: как е могло да стане всичко това? Не разбираше и се измъчваше от въпроса: мигар въпреки всичко ние няма да променим положението в най-близките дни? Всичко, което бяха видели очите му, сякаш казваше: не, няма да го променим! Но душата му не можеше да се примири с това, тя вярваше в другото! И

макар че трябваше да вярва на очите си, вярата на душата му беше по-силна от всички очевидности. Той не би преживял ония дни без тая вяра, с която незабелязано за себе си, както и милиони други военни и невоенни хора, навлезе в четиригодишната война.

Вече призори, преди да качат броя на машината, Синцов още веднъж тъпо изчете всичко — ред по ред — и чак след това, като постла шинела си, легна да спи на прохладния каменен под на печатницата. Вехтите печатарски машини тежко бумтяха, подът едва-едва се тресеше под главата му.

Когато заспиваше, Синцов помисли за дъщеря си и с безсилна ярост си представи, че сега, попаднал в друг вестник и на друг участък на фронта, ще му бъде съвсем непосилно да узнае нещо за нея. Поне дотогава, докато не се промени всичко по най-решителен начин.

[1] В романа „Живи и мъртви“ действуват измислени герои, а на военните части авторът е дал условни номера. ↑

[2] Народен комисариат на вътрешните работи. — Б.р. ↑

ВТОРА ГЛАВА

На заранта четирите редакционни камионетки излязоха от портите на печатницата. Във всяка седяха по двама дописници и имаше по десет връзки вестници от току-що отпечатания тираж. Начинът на разпространяване си оставаше вчерашният: да разнесат вестниците по разни пътища, да ги раздадат на всички, които срещнат, и пътем да събират материал за следния брой.

Синцов, преспал на пода на печатницата само три часа, и то на два пъти, защото го бе събудил пристигналият призори редактор, стана съвсем замаян, наплиска на чешмата лицето си, стегна колана, излезе на двора, седна в кабината на камиона и напълно се събуди едва когато излизоха на Бобруйското шосе. В небето ревяха самолети, отзад, над Могилъв, се водеше въздушен бой: немски бомбардировачи пикираха над моста на Днепър, а прикриващите ги изстребители — седем или осем — се сражаваха високо в небето с три издигнали се от Могилъвското летище наши чипоноси ястребчета.

Синцов беше чувал, че в Испания и Монголия тия ястребчета са се справяли с немските, италианските и японските изстребители. И тук отначало се запали и падна един месершмит, а друг изпусна дим и се отдалечи към хоризонта. Но после, премятайки се, почнаха да падат отведнъж два наши изстребителя. Във въздуха остана един, последният.

Синцов спря колата, излезе и около минута още следи как нашият изстребител се върти между немските. После те всички заедно изчезнаха зад облаците, а бомбардировачите продължиха с рев да пикират над моста, който, изглежда, все не можеха да улучат.

— Е, какво ще кажете, да вървим ли? — попита Синцов своя спътник, който седеше отзад в камиона върху връзките вестници, младши политрука с женското презиме Люсин. Той беше висок, ловък, румен хубавец със светъл перчем, изскочил изпод новичката му контешка фуражка. В добре докарания му мундир, стегнат с новички ремъци, с новичка, привично обрамчена карабина, той изглеждаше най-военният от всички военни хора, които беше срещал през

последните дни Синцов, и Синцов се радваше, че със спътника си е случил.

— Както заповядате, другарю политрук! — обади се Люсин, като се изправи и допря пръсти до фуражката.

Още през нощта, когато заедно пускаха вестника, Синцов бе забелязал рядкото между военните вестникари старание на Люсин да се държи подчертано като строевак.

— Само че аз май също ще се кача в каросерията — рече той.

Но Люсин учтиво възрази:

— Не бих ви съветвал, другарю политрук! На старшия по команда се полага да пътува в кабината, че инак дори е неудобно. Могат да спрат камиона... — И той отново допря пръсти до фуражката.

Синцов седна в кабината и камионът потегли. И камионът, и шофьорът бяха същите, с които вчера се бе върнал в Могилъв от щаба на фронта. Всъщност той искаше да се премести отзад в каросерията, защото се страхуваше шофьорът да не почне отново да го развлича с разговори за диверсанти. Но шофьорът седеше зад кормилото намръщен и не казваше нито дума. Или не беше си отспал, или не му харесваше това пътуване към Бобруйск.

Синцов, наопаки, беше в повишено настроение. Редакторът през нощта му беше разказал, че нашите части отвъд Березина, на подстъпите за Бобруйск вчера пердашили немците и той се надяваше днес да отиде там.

Него, както и много други нестрахливи по природа хора, които посрещнаха и изстрадаха първите дни на войната в бъркотията и в паниката на край фронтовите пътища, с особена сила го теглеше сега напред, там, дето се сражаваха.

Наистина редакторът не можа да му обясни добре нито какви точно части са пердашили немците, нито къде точно е станало това, но Синцов поради неопитност не се тревожеше много. Бе взел със себе си картата, по която редакторът неопределено бе прекарал пръст около Бобруйск, и сега по пътя я разглеждаше и пресмяташе колко време трябва да вървят така по тридесет километра в час. Излизаше приблизително около три часа.

Отначало веднага след Могилъв се заредиха поля с горички. Непрекъснатата зеленина беше пресечена на много места ту с широки,

ту с тесни червеникави насипи пръст: от двете страни на шосето копаеха противотанкови ровове и окопи. Почти всички, които работеха, бяха с цивилни дрехи. Само понякога между ризите и забрадките се мяркаха рубашки на сапъори, които ръководеха работите.

После колата навлезе в гъста гора. И отведнъж наоколо стана безлюдно и тихо. Камиончето продължаваше все по-навътре в гората, а насреща не се показваше никой: нито хора, нито автомобили. Отначало това не тревожеше Синцов, но после взе да му се струва странно. Край Могилъв беше щабът на фронта, отвъд Бобруйск се водеха боеве с немците и той смяташе, че между тези два пункта трябва да има щабове и войски, а значи, трябва да се движат и автомобили.

Но ето бяха изминали вече половината път, после още десет километра и още десет, а шосето беше все така пусто. Най-сетне камионът едва не се сблъска на един кръстопът с излизаща от горския път емочка. Синцов отвори кабината и махна с ръка. Емочката спря. В нея седеше пехотен капитан, който се представи като адютант на командир на стрелкови корпус. Синцов реши да тръгнат заедно с него и да раздадат вестника в частите на корпуса — всички връзки още лежаха непокътнати в камиона. Но адютантът припряно отговори, че за малко е отсъствувал, а корпусът през това време се е преместил нейде. Той самият го търси сега, тъй че ще бъде безсмислено да пътуват заедно с него, по-добре е да му дадат няколко връзки вестници в емката — когато намери корпуса, ще ги раздаде. Люсин извади от каросерията две връзки, капитанът ги хвърли на задната седалка, емката даде газ и се скри зад дърветата, а камионът продължи към Бобруйск.

Над тях няколко пъти минаха месершмити. Гората стигаше до самото шосе и те изскачаха иззад върховете на дърветата така мигновено, че Синцов само веднъж успя да скочи от камиона. Но немците не ги обстрелваха, защото имаха по-важна работа.

До Березина, ако се съди по картата, оставаха само десет километра. Щом боевете се водят зад Бобруйск, оттатък реката, отсам нея трябва да се намират поне някакви тилови части или пък вторите ешелони. Като обръщаше глава ту надясно, ту наляво, Синцов напрегнато се вглеждаше в гъстата на гората.

Необяснимата безлюдност на шосето все повече му действуваше на нервите.

Изведнъж шофьорът рязко спря.

На кръстопътя с една тясна, губеща се далеко към кръгозора просека, в края на шосето стоеше червеноармеец без пушка, с две бомби на пояса.

Синцов го попита откъде е и няма ли тук наблизно някакъв командир.

Червеноармеецът каза, че бил дошъл с лейтенанта си в една команда от двайсет души още вчера с камион от Могильов и бил поставен тук на пост — да задържа идващите от запад отделни хора и да ги насочва наляво по просеката към лесничейството, дето лейтенантът формирал бойна част.

От по-нататъшните въпроси стана ясно, че той стои тук от снощи, че пушки им дали в Могильов през един: „На първи, втори, преброй се!“; че отначало стояли двоица, но призори неговият другар изчезнал; че през това време той изпратил към лесничейството шестдесетина души, но него самия навярно са забравили: никой не го сменял и той нищо не бил ял от вчера.

Синцов му даде половината от натъпканите в неговата походна чанта сухари и каза на шофьора да продължи пътя си.

Километър по-нататък от гората изскочиха двама милиционери със сиви гумирани мушамы, спряха камиона.

— Другарю командир — рече единият от тях, — какви заповеди ще дадете?

— Какви заповеди? — учудено попита Синцов. — Вие си имате началство!

— Нямаме си началство — рече милиционерът. — Завчера ни пратиха в тая гора да ловим парашутисти, ако се спуснат, а какви парашутисти може да има сега, когато немците са минали вече Березина!

— Кой ви каза това?

— Хората казват. Та ето вече и артилерията... Не я ли чувате?

— Не може да бъде! — рече Синцов, макар че когато се заслуша, му се стори, че напред се чува артилерийски тътен. — Празни приказки! — за да се успокои сам, отсече той с тон, в който имаше повече упоритост, отколкото увереност.

— Другарю началник — рече милиционерът, а лицето му беше бледо и решително, — вие навярно отивате в своята част, вземете ни

със себе си, зачислете ни бойци! Защо ще чакаме тук фашистът да ни обеси на някой клон. Или да сваляме униформата?

Синцов каза, че действително търси някаква част и ако те искат да пътуват с него, нека се качат отзад в камиона.

— А вие къде отивате? — попита милиционерът.

— Натам. — Синцов неопределено посочи с ръка напред. Сега и той вече не знаеше къде и докога ще пътува.

Милиционерът, който говореше със Синцов, сложи крак на колелото. Другият го дръпна отзад за мушамата и му зашепна нещо, очевидно не искаше да отива към Бобруйск.

— А, върви на... — сопна му се първият милиционер, дръпна се с погнуса и като блъсна другаря си с ботуша в гърдите, прехвърли се през канатата на камиона.

Колата потегли. Другият милиционер стоеше объркан, докато край него минаваше каросерията, после отчаяно махна с ръка, хукна след тях, хвана се за канатата и вече в движение прехвърли цялото си тяло през нея. Да остане сам му беше още по-страшно, отколкото да тръгне напред.

Над гората с бавно ниско боботене минаха шест грамадни нощни четиримоторни бомбардировачи „ТБ-3“. Те като че ли не летяха, а пъплеха по небето. До тях не се виждаше ни един наш изстребител. Синцов с тревога си помисли за току-що стрелналите се над тях месершмити и усети страх. Но бомбардировачите спокойно се скриха от очите му и след няколко минути отпред се чуха избухвания на тежки бомби.

Ако се съди по току-що мярналия се пътен знак, до Березина оставаха само четири километра. Сега Синцов беше убеден, че всеки миг ще срещнат наши части, защото не можеше в края на краищата да няма никой на отсамния бряг на Березина.

Изведнъж от гората изскочиха няколко души и почнаха отчаяно да махат с ръце. Шофьорът въпросително погледна Синцов, но той не каза нищо и камионът продължи. Изскочилите на пътя хора викаха нещо подире им с длани, сложени до устата.

— Спрете! — рече Синцов на шофьора.

Към камиона изтича запъхтян сержант-сапъор и попита къде отива камионът.

— В Бобруйск.

Сержантът изтри потта, която се лееше по лицето му, и като гълташе конвулсивно слюнката си, та адамовата му ябълка се местеше, отговори, че немците вече се били прехвърлили на отсамния бряг на Березина.

— Какви немци?

— Танкове...

— Къде?

— Ами че на около седемстотин метра оттук. Ей сега водихме бой с тях! — Сержантът посочи с ръка напред. — Ние се движехме в команда с маршрут към минираната зона, а те откриха огън от танка и с един снаряд убиха десет души. Ето, това сме всичко... — смутено погледна той застаналите до него червеноармейци — останахме само седмината... Да имахте поне експлозив или бомби, а то какво ще направиш на танка с тая?! — Сержантът сърдито блъсна в земята приклада на пушката си.

Синцов все още се колебаеше, тъй като не вярваше, че немците наистина са толкова близко, но моторът на камиона заглъхна и изведнъж ясно почна да се чува силна картечна стрелба вляво от пътя, съвсем наблизко, несъмнено вече на отсамната страна на Березина.

— Другарю политрук! — Люсин за пръв път през цялото пътуване се обади от каросерията. — Ще разрешите ли да кажа нещо? Не е ли по-добре да възвием назад, докато се изясни положението?

На лицето му, обикновено румено, а сега бледо, беше изписан страх, който обаче не му попречи да се обърне към Синцов по всички изисквания на устава.

— Да възвием — рече Синцов, като побледня на свой ред.

Досега не му идваше на ум, че още половин, един километър — и те ще бъдат пленени от немците! Шофьорът натисна шумно амбреажа, обърна колата и пред Синцов се мярнаха уплашените лица на останените от него на пътя червеноармейци.

— Стой! — засрамен от собствената си слабост, закреця той и стисна рамото на шофьора с такава сила, че той изохка от болка. — Качвайте се в каросерията! — подаде се от кабината и викна Синцов на червеноармейците. — Ще дойдете с мен!

Въпреки че беше служил година и половина във военен вестник, той всъщност сега за пръв път в живота си командуваше други с правото на човек, който има повече ромбове на петлиците от тях.

Червеноармейците един след друг наскочаха отзад в каросерията, само последният се забави. Другарите му почнаха да го теглят нагоре за ръцете и Синцов едва сега видя, че той е ранен: единият му крак беше обут в ботуш, а другият, изут, беше целият в кръв.

Синцов изскочи от кабината и заповяда да настанят ранения на неговото място. Щом долови, че изпълняват неговите заповеди, той продължи да заповядва и те все така изпълняваха. Преместиха червеноармееца в кабината, а той се прекачи в каросерията. Подгонван от все по-ясно чуващата се картечна стрелба, шофьорът подкара камиона назад, към Могилъв.

— Самолети! — уплашено викна един от червеноармейците.

— Наши са — рече друг.

Синцов вдигна глава. Точно над пътя, на сравнително малка височина, се връщаха три „ТБ-3“. Навярно гърмежите от бомбардировка, които той бе чул, бяха резултат на тяхната работа; сега те благополучно се връщаха, като набираха бавно височина, но острото предчувствие за нещастие, което го бе овладяло при отиването им нататък, не го оставяше и сега.

И наистина изведнъж нейде отгоре, иззад редките облаци, изскочи мъничък, бърз като оса месершмит и със застрашаваща скорост взе да ги догонва.

Всички в камиона, вкопчили мълчаливо пръсти в канатите, забравили себе си и своя налегнал ги допреди малко страх, забравили всичко на света, с ужас гледаха очаквателно към небето. Месершмитът мина косо под опашката на задния, изостанал от двата други бомбардировач, и той запуши така мигновено, сякаш бяха поднесли кибритена клечка към пъхната в печката хартия. Няколко десетки секунди той продължи да се движи още, като се снишаваше и пушеше все по-силно, после увисна на едно място и като проряза въздуха с черна ивица дим, падна в гората.

Месершмитът блесна на слънцето като тънка стоманена пластинка, издигна се нагоре, зави и с писък се шмугна зад опашката на следващия бомбардировач. Зачу се къс пукот на картечница. Месершмитът отново се въззе нагоре, а вторият бомбардировач половин минута летя над гората, накланяйки се все повече на едното си крило, и като се преобърна, тежко рухна в гората подир първия.

Месершмитът с писък направи завой и по полегата линия, отгоре надолу, се устреми към опашката на третия, последния, отишъл напред бомбардировач. И отново се повтори същото: едва чут отдалеч пукот на картечници, тънък писък на престаналия да пикира месершмит, мълчаливо стелеща се над гората дълга черна ивица и далечен грохот на взрив.

— Идат още! — с ужас викна сержантът, преди всички да са се опомнили от току-що виденото зрелище.

Той стоеше в каросерията и странно размахваше ръце, сякаш искаше да спре и спаси от беда, показалата се отзад над гората втора тройка връщащи се от бомбардировка самолети.

Потресеният Синцов гледаше нагоре, вкопчил двете си ръце в портупея^[1]; милиционерът седеше до него, молитвено скръстил ръце; той молеше летците да забележат, по-скоро да забележат тази виеща се в небето страшна стоманена оса!

Всички, които пътуваха в камиона, ги молеха за това, но летците или нищо не забелязваха, или виждаха, но нищо не можеха да направят. Месершмитът полетя срещу бомбардировачите, издигна се право нагоре в облаците и изчезна. У Синцов проблясна надеждата, че немецът няма вече патрони.

— Гледай, втори! — като го хвана за ръката и я друсаше с всичка сила, рече милиционерът. — Гледай, втори!

И Синцов видя как вече не един, а два месершмита изскочиха от облаците и заедно, почти един до друг, с невероятна скорост настигнаха трите бавно движещи се бомбардировачи и минаха покрай задния от тях. Той почна да пуши, а те, като излетяха весело нагоре, сякаш се радваха на своята среща, се разминаха във въздуха, смениха си местата и още веднъж минаха над бомбардировача, като тракаха сухо с картечниците си. Той лумна целият отведнъж и почна да пада, разтрошавайки се на парчета още във въздуха.

А изстребителите подгониха другите. Двата тежки бомбардировача, като се стремяха да наберат височина, все още упорито се влачеха над гората, отдалечавайки се от устремилия се след тях по пътя камион с хора, мълчаливо скупчени в един порив на скръб.

Какво си мислеха сега летците в тези два бавноходни потни самолета, на какво се надяваха? Какво можеха да направят те, освен да се влачат така над гората със своята безизходно малка скорост,

надявайки се само на едно: врагът внезапно да се забрави, да не съобрази и сам да се пъхне под техните тилни картечници.

„Защо не скочат с парашут? — мислеше си Синцов. — Но може би те там изобщо нямат парашути?“ — мина му през ума.

Пукотът на картечниците тоя път се чу, преди месершмитите да се приближат до бомбардировача: той се опитваше да се брани. И изведнъж прелетелият почти съвсем до него месершмит, без да спира пикирането, изчезна зад стената на гората. Всичко стана така мигновено, че хората в камиона дори не схванаха веднага, че немецът е съборен; после разбраха, завикаха от радост, но веднага млъкнаха; вторият месершмит още веднъж мина над бомбардировача и го запали. Тоя път, сякаш отговаряйки на мисълта на Синцов, от бомбардировача едно след друго се изтърколиха няколко топчета, едното като камък се совна надолу, а над четирите други се разтвориха парашути.

Изгубил своя другар, немецът, като тракаше отмъстително с картечниците си, почна да описва кръгове над парашутистите. Той разстрелваше повисналите над гората летци — от камиона се чуваха неговите къси откоси.

Немецът пестеше патроните, а парашутистите се спущаха над гората тъй бавно, че ако всички пътуващи в камиона можеха сега да се погледнат, биха забелязали как ръцете им правят еднакво движение: надолу, надолу към земята!

Месершмитът, който се въртеше над парашутистите, ги изпрати чак до гората, мина ниско над дърветата, сякаш се взираше в още нещо на земята, и изчезна.

Шестият, последният бомбардировач се стопи в кръгозора. На небето нямаше вече нищо, сякаш изобщо никога не бяха съществували на света тия грамадни, бавни, безпомощни самолети; нямаше ни самолети, ни хора, седнали в тях, ни пукот на картечници, ни месершмити, нямаше нищо, само съвсем празно небе и няколко черни стълба дим, които почнаха да се разстилат над гората.

Синцов стоеше в каросерията на понеслия се по шосето камион и плачеше от ярост. Той плачеше, като облизваше с език стичащите се на устните му солени сълзи, и не забелязваше, че всички останали плачат заедно с него.

— Стой! Стой! — пръв се опомни той и задумка с юмрук по покрива на кабината.

— Какво? — като се подаде, попита шофьорът.

— Трябва да ги потърсим! — рече Синцов. — Трябва да ги потърсим, може би те са все пак живи, тия с парашутите.

— Ако ги търсим, ще трябва да повървим още малко, другарю началник, вятърът ги отнесе по-надалеко — рече милиционерът; лицето му беше подпухнало от сълзи като на дете.

След километър спряха и слязоха от колата. Всички помнеха за преминалите през Березина немци и в същото време ги бяха забравили. Когато той заповяда да се разделят и да тръгнат да търсят летците от двете страни на пътя, никой не се опита да спори.

Синцов, двамата милиционери и сержантът дълго обикаляха из гората отдясно на пътя, викаха, зовяха, но никого не намериха: ни парашути, ни летци. А летците бяха паднали нейде тук, в тази гора, и трябваше непременно да ги издирят, защото иначе щяха да ги намерят немците! Чак след един час упорито и безуспешно търсене Синцов най-после излезе обратно на пътя.

Люсин и всички други вече стояха при колата. Лицето на Люсин беше изподраскано, рубашката му — скъсана, а джобовете ѝ така силно натъпкани, че на единия дори беше се скъсало копчето. В ръката си държеше пистолет.

— Убили са ги, другарю политрук, и двамата — тъжно рече Люсин и потърка с ръка изподрасканото си лице.

— Какво е станало с вас?

— Катерих се на един бор. Единият, клетият, се беше закачил на самия връх и висеше така, с краката нагоре, мъртъв, още във въздуха го убили.

— А вторият?

— И вторият.

— Гаври се фашистът с хората! — с омраза рече един от червеноармейците.

— Прибрах документите — рече Люсин, като докосна с ръка джоба с откъснатото копче. — Да ви ги предам ли?

— Нека останат у вас.

— Тогава вземете поне пистолета. — Люсин му подаде един мъничък браунинг.

Синцов го погледна и го мушна в джоба си.

— А вие не намерихте ли нещо, другарю политрук? — запита Люсин.

— Не — рече Синцов.

— А на мене ми се струва, че ония, които се спуснаха от дясната страна, вятърът ги отнесе още по-далеко — рече Люсин. — Трябва да покараме още около четиристотин метра, да слезем и във верига да претърсим гората.

Но не стана нужда да претърсват гората. Когато колата измина още четиристотин метра и спря, насреща от гората, превит под тежестта на товара, излезе мъничък набит летец с рубашка и нахлупен до очите летателен шлем. Той мъкнеше на гърба си втори летец в комбинезон; ръцете на ранения бяха прегърнали шията на другаря му, а краката му се влачеха по земята.

— Вземете го — късо рече летецът.

Люсин и подскочилите червеноармейци взеха от раменете му ранения и го сложиха на тревата до пътя. И двата му крака бяха простреляни, той лежеше на тревата, дишаше тежко, ту отваряше, ту отново затваряше очи. Докато пъргавият Люсин, разрязал с джобното си ножче ботушите и комбинезона, го превързваше с личния си пакет, мъничкият набит летец, свалил шлема, изтриваше потта, която се лееше като град по лицето му, и разкършваше изтръпналите си от тежкия товар рамене.

— Видяхте ли? — мрачно попита той най-сетне, като избърса потта, тури отново шлема си и така дълбоко го нахлупи, сякаш не искаше нито да гледа някого, нито някой да вижда очите му.

— Право над нас... — рече Синцов.

— Видяхте ли как сталинските соколи като слепи котета ги... — започна летецът. Гласът му горчиво трепна, но той се овладя и без да добави нещо, още по-дълбоко нахлупи шлема.

Синцов мълчеше. Не знаеше какво да отговори.

— С една дума, разрушихме понтонния мост, сринахме го във водата заедно с танковете, изпълнихме задачата — рече летецът. — Да бяха ни дали на всички поне един изстребител за прикритие.

— Намерихме двама ваши другари, но те са мъртви — рече Синцов.

— И ние вече не сме живи — рече летецът. — Документите и оръжието им взехте ли? — додаде той със съвсем друг тон на човек,

който е решил да се овладее и умее да прави това.

— Взехме ги — рече Синцов.

— Най-добрият щурман в полка за слепи и нощни полети — рече летецът, като се обърна към ранения, когото Люсин превързваше. — Моят щурман! Бяхме най-добрият екипаж в полка, оставиха ни да гинем мърцина! — избухвайки пак в ридания, викна той и също тъй бързо както първия път се овладя и делово попита: — Ще тръгваме ли?

Сложиха ранения щурман в каросерията, до задната стена на кабината, за да го разтърсва по-малко, а под краката му подложиха връзки вестници. Летецът седна до своя щурман, откъм главата му. После се настаниха всички останали. Камионът потегли и почти тутакси рязко спря.

Бяха на кръстопътя, дето Синцов неотдавна раздели сухарите си с часовия. Червеноармеецът още стоеше там. Щом видя връщания се автомобил, той изскочи наред пътя и размаха бомбата, сякаш се готвеше да я хвърли под камиона.

— Другарю политрук — заговори той с глас, при който Синцов усети вътрешен студ, — другарю политрук, какво е това? Втори ден не ме сменят... Мигар няма да има друга заповед, другарю политрук?

И Синцов разбра: ако му отговори твърдо, че няма да има друга заповед, че ще дойдат да го сменят, той ще остане и ще стои. Но кой би гарантирал, че действително ще дойдат да го сменят?

— Аз ви снемам от поста — рече той, като се опитваше да си спомни сякаш напук щукналата от ума му формула, с която старшият началник може да снесе от поста часови. — Аз ви снемам от поста, после ще доложите! — повтори той, като не си спомни нищо друго и се страхуваше, че зарад неточно дадената заповед червеноармеецът няма да го послуша, ще остане на поста и ще загине. — Качете се, ще дойдете с мен!

Червеноармеецът въздъхна с облекчение, окачи бомбата на колана си и се покатери в каросерията на колата.

Щом потеглиха отново, в небето се показаха още три „ТБ-3“, запътени към Бобруйск. Този път ги придружаваше наш изстребител. Той се въземаше високо нагоре и отново прелиташе над тях, като съгласуваше с тяхното бавно движение двойно по-голямата си скорост.

— Поне тая тройка придружават — рече на Синцов летецът от сваления бомбардировач; в гласа му звучеше независимо от неговата

собствена беда чувство на облекчение.

Но преди Синцов да отговори, от облаците изскочиха два месершмита. Те полетяха към бомбардировачите, нашият изстребител се спусна срещу им, при самата среща се издигна право нагоре, преобърна се през крилото и като профуча покрай единия от тях, го запали.

— Гори, гори! — извика летецът. — Гледайте, гори!

Отмъстителна радост обзе хората в колата. Дори шофьорът, с една ръка на волана, подаде цялото си тяло от кабината. Месершмитът падаше, от него се изтърколи летецът, разтвори високо в небето купола на парашута си.

— Ей сега ще събори и втория — викна летецът, — ще видиш! — Без да забелязва сам това, той през цялото време разтърсваше ръката на Синцов.

Ястребчето бързо набираше височина, но вторият немец изведнъж, който знае как, се намери вече над него; отново се зачу пукот на картечници, месершмитът се издигна нагоре, а нашият изстребител задимя и полетя надолу. От него се откъсна черна топчица и с почти неуловима за окото бързина почна да пада все по-ниско и по-ниско и чак над самите върхове на боровете, когато изглеждаше, че всичко вече е загубено, най-сетне се разтвори парашутът. Месершмитът направи в небето широк спокоен завой и тръгна към Бобруйск подир бомбардировачите.

Летецът бе скочил на крака в каросерията на камиона, псуваше със страшни думи и махаше с ръце, сълзи течаха по лицето му. Синцов беше видял всичко това вече пет пъти и сега се извърна, за да не гледа повече. Той само чу как отново отдалеч долетя пукот на картечници, как летецът скръцна със зъби, в отчаяние рече „свърши се“ и като закри лицето си с ръце, се тръшна върху дъските на каросерията.

Синцов заповяда да спрат. Немският парашут още се поклащаше високо над главите им, нашият летец вече бе слязъл и на око изглеждаше, че не е далеч, на два-три километра по посока към Бобруйск.

— Идете в гората, заловете този фашист! — рече Синцов на Люсин. — Вземете със себе си бойци.

— Жив ли да го хванем? — делово попита Люсин.

— Както се случи.

На Синцов му беше все едно дали жив или мъртъв ще го хванат, искаше му се само едно — когато дойдат тук други фашисти, той да не се срещне с тях.

Свалиха двамата ранени от колата — пилота и седналия в кабината червеноармеец — и ги сложиха под едно дърво: оставиха да ги пази червеноармеецът с бомбите, когото Синцов бе снел от поста. „Каквото и да се случи, той няма да изостави ранените“ — помисли си Синцов.

Люсин, сержантът и останалите червеноармейци навлязоха в гората да ловят немеца, а Синцов взе със себе си летеца и двамата милиционери и подкара автомобила назад.

Те отново караха към Бобруйск, напрегнато се взираха наоколо, надявайки се да забележат парашута от колата; беше им се сторило, че се е спуснал съвсем близо до пътя.

В това време летецът, когото търсеха, действително лежеше на стотина крачки от пътя, на една мъничка горска полянка. Тъй като не искаше немците да го разстрелят във въздуха, той хладнокръвно бе удължил скока, но не си направи добре сметката и дръпна халката на парашута секунда по-късно, отколкото трябваше. Парашутът се разтвори почти до самата земя и летецът си счупи двата крака и си удари гръбнака в един пън. Сега лежеше до този пън и знаеше, че всичко е вече свършено; тялото му под кръста беше чуждо, парализирано, той не можеше дори да пълзи. Лежеше на хълбок, хрочеше кръв и гледаше небето. Съборилият го месершмит подгони беззащитните сега бомбардировачи; в небето вече се виждаше димна опашка.

На земята лежеше човек, който никога не беше се боял особено много от смъртта. През своя кратък живот той неведнъж безстрашно бе мислил, че някога могат да го съборят или да го изгорят, също както той самият много пъти беше събарял и изгарял други. Ала въпреки неговото вродено безстрашие, което предизвикваше завистта на другарите му, сега му беше страшно до отчаяние.

Бе излетял да придружава бомбардировачите, но единият от тях пламна пред очите му, а двата други се бяха изгубили към хоризонта и той вече с нищо не можеше да им помогне. Смяташе, че лежи на територия, заета от немците, и със злоба си мислеше как фашистите ще стоят над него и ще се радват, че мъртъв се търкаля в краката им

той, човекът, за когото от 1937 година, от Испания, десетки пъти бяха писали във вестниците! Досега се бе гордял, а понякога и надувал с това. Но сега би се радвал, ако никога нищо не бяха писали за него, ако фашистите, като дойдат тук, намерят тялото на оня никому неизвестен старши лейтенант, който преди четири години беше съборил своя първи фокер над Мадрид, а не тялото на генерал-лейтенант Козирьов. Той с яд и отчаяние си мислеше, че дори ако намери в себе си сили да скъса документите, все пак немците ще го познаят и ще се хвалят колко лесно са съборили него, Козирьов, един от първите съветски асове.

За първи път в живота си той проклинаше деня и часа, с които по-рано се гордееше, когато след Халхин-Гол го повика сам Сталин, произведе го направо от полковник генерал-лейтенант и го назначи да командува изстребителната авиация на цял окръг.

Сега, пред лицето на смъртта, той нямаше кого да лъже: не умееше да командува никого, освен себе си и независимо от своя генералски чин си бе останал всъщност старши лейтенант. Това се потвърди още от първия ден на войната по най-ужасен начин и не само с него. Причината на тия мълниеносни повишавания като неговото беше безукорната храброст и спечелените с кръв ордени. Но генералските звезди не му донесоха уменията да командува хиляди хора и стотици самолети.

Полумъртъв, пребит, проснат на земята, безсилен да се помръдне, той сега за първи път през последните замаяли главата му години чувствуваше целия трагизъм на станалото с него и колко голяма е неволната му вина, вината на човек, излетял тичешком, стремглаво до върха на дългата стълба на военната служба. Спомни си с какво безгрижие се бе отнасял към това, че всеки миг ще почне война и колко лошо бе командувал, когато тя започна. Спомняше си своите летища, дето половината самолети не се оказаха в бойна готовност, своите изгорени на земята самолети, своите летци, които отчаяно излитаха под бомбите и гинеха, преди да успеят да наберат височина. Спомняше си своите собствени противоречиви заповеди, които, подтиснат и замаян, издаваше през първите дни, докато се щураше с изстребителя си и всеки час рискуваше собствения си живот, но все пак почти нищо не успяваше да спаси.

Той си спомни днешната предсмъртна радиограма от единия от тези тръгнащи да бомбардират понтонния мост и изгорени „ТБ-3“, които не биваше, престъпно беше да изпраца денем без прикритие на изстребители и които все пак сами бяха се предложили и отлетели, защото трябваше на всяка цена да се разруши понтонният мост, а изстребители за прикритие вече нямаше.

Когато на Могилъвското летище, дето кацна, след като беше съборил по пътя изпречилия му се във въздуха месершмит, той чу в радиослушалките добре познатия глас на майор Ишченко, стар другар още от Елецката авиаторска школа: „Задачата изпълнихме. Връщаме се. Четирима изгориха. Сега ще изгорят и мен. Загиваме за родината. Сбогом! Предайте благодарност на Козиръов за доброто прикритие!“ — той се хвана за главата и цяла минута седя неподвижно, за да преодолее желанието си още тук, в стаята на оперативния дежурен, да извади пистолета и да се застреля. После попита ще отидат ли и други „ТБ-3“ да бомбардират. Казаха му, че мостът е разрушен, но има заповед да се разруши и пристанът с понтонните средства; все още няма под ръка нито една ескадрила дневни бомбардировачи и затова още една тройка „ТБ-3“ вече се е издигнала във въздуха.

Той изскочи от дежурната стая, не каза никому нищо, качи се на изстребителя и излетя. Когато изплава от облаците и видя минаващите долу бомбардировачи здрави и читави, това беше една от малкото му щастливи минути през последните дни. А след миг вече водеше бой с месершмитите и този бой завърши с това, че все пак го свалиха.

Още в първия ден на войната, когато почти всички неотдавна получени от окръга нови изстребители „МИГ“ бяха изгорени на летищата, той се качи пак на стария „И-16“ и с личния си пример доказа, че и с тия машини човек може да се сражава с месершмитите. Да се сражава можеше, но беше трудно. Преди всичко не достигаше скорост.

Той знаеше, че няма да се предаде в плен и се колебаеше само кога да се застреля — да се опита най-напред да убие някого от немците, ако се приближат, или да се застреля по-рано, за да не изпадне в безсъзнание и да не бъде пленен, преди да е успял да сложи край на живота си.

В душата му нямаше предсмъртен ужас, имаше само мъка, че никога няма да узнае какво ще стане по-нататък. Да, войната ги беше

изненадала: да, не бяха успели да се превъоръжат; да, и той, и мнозина други отначало бяха командували лошо, объркали се бяха. Но на страшната мисъл, че немците ще продължават да ни бият така, както през първите дни, се противеше цялото му войнишко същество, вярата му в своята армия, в своите другари, най-сетне в самия себе си, който все пак беше прибавил днес още двама фашисти към двадесет и деветимата, съборени в Испания и Монголия. Ако не бяха го съборили днес, той още много пъти би им дал да разберат! И пак ще им дадат да разберат! Тази страстна вяра живееше в неговото разбито тяло, а редом с нея като неотлъчна сянка стоеше черната мисъл: „А аз вече никога няма да видя това“. Ако поповете не лъжеха за оня свят, той би видял оттам, от оня свят, победата, а откъде — от рая или от ада — дявол да го вземе, му беше все едно!

Жена му, която, както това е присъщо на дребните души, преувеличаваше своето място в живота му, никога не би повярвала, че той в своя смъртен час не мисли и не си спомня за нея. Но това беше така, и то не защото не я обичаше — той продължаваше да я обича, — а просто, защото мислеше за съвсем друго: за горчивината на поражението и щастието на победата и за това, че след като бе изпил до дъно чашата с едното, той никога вече нямаше да вкуси от другото. И това беше такова голямо нещастие, наред с което просто не се побираше другото, мъничкото и не страшно в тази минута нещастие — никога вече да не види нейното прекрасно лъжовно лице.

Разправят, че пред смъртта човек си спомнял целия живот. Може би е така, но той си спомняше пред смъртта само войната! Казват, че човек пред смъртта мислел отведнъж за много неща. Може би е така, но той пред смъртта си мислеше само за едно — за войната. И когато изведнъж, в полусъзнание, чу гласове и с облените си в кръв очи видя приближаващите се към него три фигури, той и тогава не си спомни за нищо друго, освен за войната и не си помисли нищо друго, освен че към него се приближават фашисти и че трябва първо да стреля, а после да се застреля. Пистолетът лежеше на тревата близо до ръката му, той напипа с четирите пръста неговата грапава дръжка, а с петия — спусъка. Като отдели с мъка ръката си от земята, той почна да натиска едно след друго спусъка и да стреля в неясните в кървавата мъгла сиви фигури. След като преброи пет изстрела, страхувайки се да не е

сбъркал в броенето, довлече ръката с пистолета до лицето си и се застреля в ухото.

Двамата милиционери и Синцов се спряха над тялото на застрелялия се летец. Пред тях лежеше окървавен човек с летателен шлем и генералски звезди на сините петлици на рубашката.

Всичко бе станало така бързо, че не бяха успели да дойдат на себе си. Те излязоха от гъстия шубрак на полянката, видяха легналия в тревата летец, викнаха, затекоха се, а той почна да стреля в тях едно след друго, без да обръща внимание на виковете им „Свои сме!“ После, когато почти дотичаха до него, тикна ръката си до слепоочието, потрепна и затихна.

Старшият от милиционерите коленичи, разкопча джоба на рубашката и изплашено заизмъква документите на загиналия, а потресеният Синцов мълчаливо застана над него, хванал с ръка простреляния си хълбок, без още да усеща болка, а само изтръпналото място и кръвта, която избиваше през рубашката. Преди три дни той беше застрелял един човек, когото искаше да спаси, а днес друг човек, когото също искаше да спаси, едва не уби самия него, после се застреля и сега лежи в краката му като оня побъркан червеноармеец на пътя. Дали летецът ги беше взел за немци поради сивите гумирани милиционерски мушамы? Но мигар не беше чул виковете: „Свои, свои сме“...

Като продължаваше да се държи с едната ръка за мокрия от кръвта хълбок, Синцов коленичи и взе от милиционера всичко, което той беше извадил от външния джоб на мъртвия. Отгоре имаше снимка на красива жена с кръгло лице и леко подпухнала, усмихната уста с големи устни. Беше сигурен, че е виждал нейде тази жена, но не можеше да си спомни ни кога е било, ни къде е било. Под снимката бяха документите: партийният билет, книжката за ордените и удостоверението за самоличност на името на генерал-лейтенант Козирьов.

„Козирьов, Козирьов...“ — повтаряше Синцов, като все още не можеше да съпостави докрай едното с другото, и изведнъж си спомни всичко: не само добре познатото му от ученически години лице на тая жена — лицето на Надя, или както те я наричаха в училище Надка Караваева, но и това обезобразено от изстрела, познато от вестниците лице.

Синцов все още стоеше на колене над тялото на Козирьов, когато дойдоха летецът от бомбардировача и шофьорът, които бяха чули изстрелите и се бяха притекли насам. Летецът веднага позна Козирьов. Седнал на тревата до Синцов, той мълчаливо погледна и също тъй мълчаливо върна документите и като повече се чудеше, отколкото жалеше, рече само:

— Да, такива ми ти работи... — После погледна Синцов, който все още стоеше на колене, притиснал ръка до намокрената си рубашка: — Какво става с тебе?

— Стреля... Навярно е мислил, че сме немци — кимна към мъртвия Синцов.

— Свали си рубашката да те превържа — рече летецът.

Но Синцов бе излязъл от вцепенението и като си спомни за немците, каза, че може да се превърже после, в камиона, а сега трябва да отнесат в него тялото на генерала. Двамата милиционери неловко подпъгнаха отдолу ръце и повдигнаха тялото за раменете, летецът и шофьорът го хванаха за краката, под коленете, а Синцов вървеше отзад, като се препъваше, притискаше с ръка раната както преди и усещаше все по-силна болка.

— Трябва да те превържем — повтори летецът, когато сложиха тялото на Козирьов отзад в каросерията и камионът тръгна.

Той бързо, докато се движеше камионът, смъкна рубашката си, после ризата и като я хвана за края с късите си яки пръсти, без да обръща внимание на възраженията на Синцов, бързо я разкъса на няколко ивици.

— Пробивна е, ще зарасне — рече летецът като сведущ човек, щом повдигна рубашката на Синцов, и го превърза с парчетата от своята риза. — Ще стигнеш, няма да умреш. Хайде, смъкни си сега рубашката.

Той издърпа надолу рубашката му и здраво го препаса под раната. Синцов охна.

— Дявол го знае как те е... — с извиняващ тон рече летецът, като погледна него, после тялото на Козирьов и пак него.

След няколко минути стигнаха мястото, дето бяха оставили ранените.

Щурманът беше в безсъзнание, раненият в крака червеноармеец лежеше възнак и тежко, често дишаше. Червеноармеецът с бомбите

седеше до тях.

— А къде са останалите? — попита го Синцов.

— Отърчаха нататък — махна червеноармеецът по посока на Могилъв. — Вятърът отнесе далеч нататък парашута. Навярно са го хванали. Имаше изстрели, аз чух.

Като натовариха двамата ранени и червеноармееца, поеха нататък.

Летецът настоя Синцов да седне сега в кабината.

— Пребледнял си като мъртвец, не бъди... — загрижен изпсува той и Синцов се покори.

Сегиз-тогиз отзад бухаше артилерия и понякога с поривите на вятъра долитаха звуци от картечна стрелба. След като изминаха два километра, спряха: все още не се виждаха ни Люсин, ни червеноармейците.

Като сподавяше с мъка желанието си да продължат поне още мъничко по-нататък, Синцов отново се заслуша в долитащата отзад стрелба и каза, че ще трябва да почакаат тук, додето другарите, които ловяха немца, не излязат от гората.

Отзад все още се чуваше стрелба. Той чувствуваше въпросителните погледи върху себе си, но беше решил да изчака петнадесет минути, седеше и чакаше. В такива минути в човек незабелязано се ражда командирът. С него се извършваше тъкмо това, макар че такова нещо не му минаваше през ум.

— Повикайте още веднъж — рече той, когато минутната стрелка се приближи до определената черта.

Старшият от милиционерите сложи, за кой ли път вече, ръце до устата си и високо огласи гората, но тя, както преди, остана безмълвна.

— Да покараме още малко нататък — рече Синцов.

Но стана така, че продължиха съвсем малко: половин километър по-нататък ги спря излязъл на пътя лейтенант в униформа на танкист. Имаше зло лице и немски автомат на гърдите. Зад гърба му от крайпътната канавка се изправиха още двама танкисти с насочени пушки.

— Стой! Кои сте? — Лейтенантът отвори рязко вратата на кабината.

Синцов отговори, че е от редакцията на фронтовия вестник, а сега търси хората си, които са отишли да заловят немския летец.

— А какви са вашите хора, колко са?

Синцов каза, че са седем: младши политрук, един сержант и петима бойци. По някаква причина, без да знае още защо, той почна да се чувства виновен.

— Тъй-тъй, ние ги задържахме, а те се позовават на вас, че сте им помагали да дезертират! — ядовито се усмихна лейтенантът. — Хайде, свивайте с колата от пътя и при нашия капитан, там ще се разберем кои са наши, кои ваши и кой сте вие!

Тези думи разсърдиха Синцов, но все по-нарастващото чувство за неосъзната вина го задържа да не избухне. Вместо него избухна навелият се от каросерията летец.

— Хей, ти — изкрещя той на лейтенанта, — ела насам! Тебе майор ти говори! Ела насам, я си покажи носа!

Лейтенантът премълча, скулите му играеха злобно, приближи се до канатата на камиона и надникна вътре.

Онова, което видя там, ако не го разубеди, го смекчи.

— Минете сто метра и свийте в гората на разклона! — мрачно, сякаш подчертаваше, че няма за какво да се извинява, рече той на Синцов. — Аз и без това имам заповед да не пуцам никого...

— Портнягин! — повика той един от своите танкисти. — Седни на калника, придружи ги до капитана! Стой! — отново спря той вече потеглилия камион. — Войници, слизайте на земята! Тук ще останете!

Двамата милиционери и червеноармеецът с бомбите скочиха от камиона. Тонът на заповедта не предразполагаше към разтакаване.

— Хайде! — махна лейтенантът не толкова на Синцов, колкото на своя застанал на стъпалото танкист.

Когато камионът, чупейки с трясък под тежестта си натрупаните в канавката клони, се спусна в гората, Синцов видя две 37-милиметрови оръдия, скрити в храстите и обърнати с дулата си към шосето. До оръдията един срещу друг, изпружили крака, седяха двама войници, до тях имаше купчина бомби и кълбо телефонна жица; те свързваха бомбите.

Като криволичеше между дърветата, камионът излезе на мъничка, изпълнена с хора полянка. Имаше още една камионетка, в каросерията на която лежах сандъци с патрони и камара пушки, а до нея стоеше покрита с елови вейки свързочна бронирана кола.

Един старшина танкист даваше отсечено команди, строяваше, престоляваше и обръщаше „кръг-гом!“ четиридесет души червеноармейци с пушки. Сред тях се мяркаха познатите лица на войниците, които бяха пътували в камиона със Синцов.

До малката бронирана кола, на земята, облакътен върху кутията на походния телефон, седеше капитан танкист с шлем и еднообразно повтаряше в слушалката:

— Слушам. Слушам. Слушам.

До него седеше още един танкист, също с шлем, а зад тях, като пристъпваше от крак на крака, стоеше Люсин.

— А, кога, пита се, ще изтеглят телефонната линия? — като слагаше слушалката и ставаше, попита капитанът.

Той прекрасно виждаше и приближилия камион, и Синцов, и летеца, които бяха вече успели да слязат, но зададе въпроса си, сякаш никого не бе видял, и чак след това впи поглед в новопристигналите.

— Аз съм помощник-командир на седемнадесета танкова бригада за връзка с тила, а вие кои сте? — като събра всичко в едно изречение, отсечено попита той.

Макар че се представяше за тилов помощник, видът му съвсем не беше тилов. Облеченият върху едрото му тяло зацапан, изпокъсан комбинезон беше прогорен на хълбока, китката на лявата му ръка до пръстите беше омотана с бинт, по който имаше спечена кръв, на гърдите му висеше също такъв немски автомат, както на лейтенанта, а лицето му беше отдавна небръснато, почерняло от умора, със страшно горящи очи.

— Аз... — пръв започна летецът, но видът му твърде ясно показваше кой е той.

— С вас е ясно, другарю майор — с жест го прекъсна капитанът. — От съборения бомбардировач ли сте?

Летецът мрачно кимна.

— А вие си покажете документите! — Капитанът пристъпи една крачка към Синцов.

— Нали ви казах — обади се застаналият зад капитана Люсин.

— Вие мълчете! — без да се обръща към него, през рамо отсече капитанът! — Вас ще питам отделно! Покажете си документите! — още по-грубо повтори той на Синцов.

— Я първо вие ми покажете документите си! — кипнал от явното недружелюбие на капитана, викна Синцов.

— Аз съм в разположението на своята част и не съм длъжен никому да показвам документи — за разлика от Синцов неочаквано тихо рече капитанът.

Синцов извади своето удостоверение за самоличност и отпускарския си билет, като си спомни чак сега, че не бе успял да получи нови документи от редакцията. Почувствувал се неуверен, той почна да обяснява как е станало така, но от това неговата неувереност само нарасна.

— Не много ясни документи — като ги връщаше на Синцов, изсумтя капитанът. — Но да предположим, че всичко е както казвате. Защо мъкнете със себе си в тила хора от бойната линия, кой ви даде това право?

Още от момента, когато лейтенантът на шосето му бе казал нещо подобно, Синцов жадуваше час по-скоро да изясни това недоразумение. Почна да обяснява как пред колата са изскочили бойците, как ги е взел със себе си, за да ги спаси, как после взел още един червеноармеец.

Но за негово учудване излезе, че капитанът съвсем не смята всичко това за недоразумение. Наопаки, той тъкмо това имал пред вид.

— На страха очите са големи! С един снаряд от танк наведнъж се повалят десет души, и то в гората?... Опашати лъжи! Изпадали от страх, а старшият на командата вместо да събере хората, изоставил половината и търтил по шосето. И вие ги слушате! Та така колкото щеш можеш да отведеш в тила: едни се наплашили, други търсят своята част в тила... Своите части трябва да се търсят напред, там, където е противникът! — Капитанът изпсува и облекчил душата си, вече по-спокойно махна с ръка към маршируващите пред старшината войници и рече: — Ей там ще ги окопитят! Ще ги окопитим — и ще ги поведем в боя! Бива ли да се кара в Могилъв всеки паникьор — в тила и без това ги има достатъчно! На нас ни са нужни тук хора, командирът на бригадата ми заповяда до довечера да събере триста души попълнение от ония, които се шляят из горите, и аз ще ги събера, бъдете спокойни! И вашия младши политрук ще взема, и вас — неочаквано с предизвикателство додаде той.

— Той е ранен в хълбока — мрачно, както всичко, което казваше, рече летецът, като кимна към Синцов. — Трябва по-скоро да отиде в болница.

— Ранен ли? — попита капитанът и в очите му се четеше недоверчивото желание да го накара да се съблече и да покаже раната.

„Не вярва“ — помисли си Синцов и душата му изстина от обида.

Но сега вече и капитанът видя тъмното петно на рубашката му.

— Доложете на своя политрук — обърна се той към Люсин — защо отказвате да останете и да влезете в бой. Или вие също сте ранен, но скривахте от мене?

— Аз не съм ранен — неочаквано пискливо извика Люсин и неговото хубаво лице се изкриви. — И не се отказвам от нищо. На всичко съм готов! Но аз имам задача от редактора да отида и да се върна, а без заповед на своя старши по команда не мога да своеволнича.

— Е, какво ще му заповядате? — обърна се капитанът към Синцов. — Положението ни е тежко, ето в цялата си група нямам нито един политработник. Вчера самите излязохме от обкръжение, а днес вече се втурнахме да запущваме чужда дупка. Додето аз тук събирам хора, там, на Березина, бригадата хвърля последните си хора!

— Да, разбира се, останете, другарю Люсин, щом искате — простодушно рече Синцов. — Аз също бих... — Вдигна очи към него и чак когато срещна погледа му, разбра, че той никак не иска да остане и е чакал от него други думи.

— Хайде, стига приказки — рече капитанът и строго, без заобикалки, се обърна към Люсин. — Идете при старшината, приежете заедно с него командването на групата.

— Само доложете на редактора за тоя произвол и че вие също... — извика Люсин в лицето на Синцов, но не успя да довърши изречението, защото капитанът силом го обърна с превръзаната си ръка и го бутна напред.

— Ще доложи, не се безпокой! Върви да изпълниш заповедта. Сега си в нашата бригада. И не се ли подчиняваш — ще ти взема живота.

Люсин тръгна, изгърбил рамене, престанал за един миг да бъде оня строен и юначен воин, какъвто изглеждаше дотогава, а Синцов усети непреодолима слабост и се отпусна на земята.

Капитанът учудено го погледна, после си спомни, че политрукът е ранен, поиска да каже нещо, но телефонът издаде слаб писък и той грабна слушалката.

— Слушам, другарю подполковник! Една група отпавих по стария маршрут. Втора формирах. Къде? Ей сега ще отбележа. — Той извади от пазвата на комбинезона си сгъната на четири карта и като потърси с очи някаква точка, направи белег с нокът. — Тъй вярно, стоят в засада. — Синцов разбра, че говори за оръдията на шосето. — И бомби свързахме за всеки случай. Няма да ги пуснем!

Капитанът млъкна и цяла минута слуша нещо с щастлив израз на лицето.

— Ясно, другарю подполковник — рече той най-сетне. — Напълно ясно. А при нас тук тъкмо... — Той искаше да разкаже нещо, но очевидно на другия край на жицата го прекъснаха. — Тъй вярно, приключвам разговора! — рече той смутено. — И аз свършвам.

Той сложи слушалката на кутията, стана и погледна летеца в лицето с такъв израз, сякаш от него зависеше да каже нещо радостно на този човек, чийто самолет току-що беше изгорял и пред чиито очи бяха загинали другарите му. И това беше така, той каза онова единствено нещо, което още можеше да зарадва сега летеца:

— Подполковникът казва, че днес едва ли може да се очаква пробив на шосето. Немците били прехвърлили само малка част от танковете през реката. Останалите вие сте спрели зад Березина. Мостът е разбит на пух и прах, няма следа от него.

— Мостът на пух и прах — и ние на пух и прах — няма защо да се гордеем! — отсече летецът, но по лицето му се виждаше, че все пак се гордее с този мост.

— А как горяхте! Ние хапехме юмруци! — рече капитанът. Искаше му се да утеша летеца. — Немецът падна тук, исках да го хвана жив, но къде ти, мигар можеш да предумаш хората за това след всичко, което са видели!

— А къде е той? — като се надигна с мъка, попита Синцов.

— Тук, зад елите лежи, но по-добре да не го гледате — махна с ръка капитанът. — Все едно, че танк го е газил... — И като погледна побледнелия от загуба на кръв Синцов, додаде: — Заминавайте, щом сте ранен, не ви задържам.

— В камиона лежат още двама ранени — сякаш още се оправдаваше за своето заминаване, рече Синцов. — И един убит. — Искаше да каже, че убитият е генерал, но не каза: защо да казва? — Да вървим — обърна се той към летеца.

— А аз май ще остана тук — рече летецът бавно и решително; той беше мислил за това през цялото време, додето се водеше разговорът, най-сетне реши и не се канеше вече да променя решението си. — Ще ми дадеш ли пушка? — попита той капитана.

— Няма да ти дам — врътна глава капитанът. — Няма да ти дам, скъпи соколе! За какво си ми и каква ще е ползата от това? Върви там. — Той посочи с бинтованата си ръка небето. — Още от Слуцк отстъпваме, всеки ден се топим, задето летите малко. Върви, лети, за бога, това е всичко, което се иска от тебе! Останалото сами ще свършим!

Синцов се спря пред камиона, очаквайки да види как ще свърши всичко това.

Но думите на капитана малко трогнаха летеца. Ако имаше надежда да получи нов самолет в замяна на съборения, той и сам не би останал тук, но нямаше подобна надежда и бе решил да се сражава на земята.

— Ако не ми даде пушка, сам ще си намеря — рече той на Синцов и Синцов разбра, че тук косата удари на камък. — Тръгвай, само заведи моя щурман благополучно до болницата.

Танкистът замълча. Когато Синцов се качи в кабината, те продължаваха мълчаливо да стоят един до друг, танкистът и летецът: единият — едър, висок, другият — мъничък, набит, и двамата упорити, зли, ядосани от несполуките и готови отново да се сражават.

— А как ви е името, другарю капитан? — вече от кабината попита Синцов, като за пръв път през цялото време си спомни за вестника.

— Как ми е името ли? Да се оплачеш ли искаш от мене? Напрасно! На моето име се държи цяла Русия. Иванов. Запиши. Или така ще го запомниш?

Когато камионът излизаше от гората на шосето, Синцов още веднъж видя червеноармееца, когото беше снел от поста; той седеше до двама други войници и вършеше същото, което вършеха и те: свързваше бомби с телефонна жица по три и по четири наедно. Той

разговаряше със съседите си и, кой знае защо, се усмихваше; изглежда, му беше добре: имаше работа и не беше сам.

До Могилъв пътуваха повече от два часа. Отначало отзад долиташе артилерийска канонада, после стана тихо. На десетина километра от града Синцов видя оръдия с конска тяга, които излизаха на позиция — вляво и вдясно от пътя, и една колона пехота, която се движеше по шосето. Той пътуваше като в мъгла; струваше му се, че спи, а всъщност от време на време губеше съзнание и отново дохождаше на себе си.

Над покрайнините на Могилъв, високо в небето, патрулираха два изстребителя. Ако се съди по това, че зенитните оръдия мълчаха, изстребителите бяха наши. Като се поглежда, Синцов позна МИГ-овете: беше виждал тия нови машини още през пролетта в Гродно. За тях казваха, че значително превъзхождат по скорост месершмитите.

„Не, всичко не е чак така лошо“ — през умората и болката си помисли Синцов, като не си даваше сам напълно сметка, че има тая увереност не толкова от вида на войските, които заемаха позиции пред Могилъв, или от зрелището на патрулиращите над града МИГ-ове, колкото от спомена за задържалите камиона танкисти, за лейтенанта, който приличаше на своя капитан, и за капитана, който навярно приличаше на своя подполковник.

Когато камионетката спря пред болницата, Синцов за последен път събра силите си; хванат за канатата, той изчака да изнесат от каросерията безчувствения щурман, стенещия през стиснати зъби червеноармеец и мъртвия генерал. После заповяда на шофьора да отиде в редакцията и да доложи, че той е останал в болницата.

Шофьорът закачи задната каната; като погледна залените с кръв връзки вестници, Синцов си спомни, че те почти нищо не бяха раздали, и остана сам на калдъръма.

В приемната влезе пак сам. Извади от джоба си и сложи на масата документите на генерала, после бръкна да вземе своето удостоверение за самоличност, извади го, подаде го на сестрата и докато чакаше, тя да го вземе, обърна се странно на една страна и изгубил съзнание, се строполи на пода.

[1] Ремък за носене на хладно оръжие (спец.). — Б.ел.к. ↑

ТРЕТА ГЛАВА

Две седмици след раняването, когато Синцов вече по два пъти на ден се разхождаше в болничната градина, дойде заповед да се евакуира болницата в Дорогобуж. Между ранените веднага се пръсна слух, че немците са преминали Днепър при Шклов и обхождат Могильов от север.

Раната, както се изрази лекарят, който го оперира, беше „сполучлива“: куршумът се плъзнал по ребрата.

Тъй като се чувствуваше почти оздравял, той отиде при комисаря на болницата и помоли да го изпишат. Изгледите за евакуация го плашеха. Не искаше после още веднъж да търси своята редакция.

— Струва ми се, че вече са заминали — усъмни се комисарят на болницата.

Но Синцов твърдо каза, че това е невъзможно. Ако бяха заминали, щяха да го вземат със себе си: така му бе обещал редакторът.

До гуша зает с евакуацията на ранените, комисарят не настоя: в края на краищата, щом иска да се изпише — нека се изпише!

Към пладне Синцов получи документите и дрехите си и излезе от портите на болницата.

В Могильов беше пусто и тревожно: по улиците се бяха появили барикади и по запушените с чували ъглови прозорци на къщите бяха поставени картечници.

Пред сградата на могильовската печатница, дето Синцов се надяваше да завари редакцията, стоеше неразположен към разговори часови. И вратите, и железните порти на двора бяха плътно затворени. Отвътре не идеше не само шум от машини, но изобщо никакъв звук; всичко като че беше измряло.

След час могильовският военен комендант, същият майор, при когото Синцов беше ходил преди две седмици, само че още по-замаян от безсъницата, потвърди, че редакцията на фронтовия вестник е заминала преди два дни. „Дори не можали да ми съобщят“ — помисли си разстроеният Синцов.

— А къде са заминали?

Комендантът сви рамене и каза, че не са му докладвали маршрута. Щабът на фронта се преместил в района на Смоленск, след него заминала и редакцията.

— Лошо сте направили, че сте се изписали преди време. Щяхте да се евакуирате с болницата в Дорогобуж, а оттам по нормален път да търсите онова, което ви трябва.

Неприятно предчувствие за нови скитания обзе Синцов.

— Слушайте, какви части изобщо се намират в района на Могилъв?

— А защо ви интересува това?

Той отговори, че иска да отиде в щаба на най-близката дивизия, да постои в нея и да събере материал за вестника, за да се присъедини после към редакцията поне не с празни ръце.

Комендантът неохотно разгърна картата и му показва малка горичка отатък Днепър, на около шест километра от могилъвския мост. Тук, според думите му, се намираще щабът на 176-та дивизия.

Чак когато премина моста на Днепър и извървя три километра по шосето Могилъв-Орша, Синцов чу отзад, отвъд реката, артилерийска стрелба. Той остана няколко минути на шосето, заслушан в тревожните тътнежи на артилерията, и отново закрачи, като продължаваше да мисли все за същото, за което беше започнал да мисли, когато излезе от могилъвското комендантство: какво ще стане по-нататък?

Щабът на фронта беше край Минск, после край Могилъв, сега беше се преместил край Смоленск — това значи още сто и петдесет километра по-близо до Москва...

Колкото и да искаш да мислиш спокойно за това, самата география те удря с чук по главата.

Двете седмици, прекарани в болницата, научиха Синцов на много неща. Какви ли не слухове и разговори го хвърляха през тези дни от горещо в студено и обратно! Ако вярваше само на лошото, отдавна трябваше да се побърка. А ако запомняше само доброто, в края на краищата трябваше да се оципе по ръката: стига, защо тогава аз съм в болницата, защо в Могилъв, защо всичко е така, а не иначе?

Отначало му се струваше, че истината за войната е нейде по средата. Но после разбра, че и това не е истина. Разни хора разправяха

и добро, и лошо. Но те заслужаваха и не заслужаваха доверие не по това какво разправяха, а как го разправяха.

Всички, които бяха в болницата, така или иначе бяха влезли в досег с войната, иначе не биха попаднали тук. Но между тях имаше много хора, които знаеха засега само, че немецът носи смърт, но не знаеха, че самият немец е смъртен.

И най-голямо доверие от всички заслужаваха хората, които знаеха и едното, и другото, които се бяха убедили от собствения си опит, че немецът е също смъртен. Каквото и да разправяха — добро или лошо, зад техните думи винаги стоеше това чувство и тъкмо това беше истината за войната.

Капитанът танкист, от когото Синцов бе получил урок в гората край Бобруйск, беше тъкмо от тия хора.

Работата не беше в храбростта на единия или в страхливостта на другия. Просто капитанът тоя ден гледаше на войната с по-други очи, отколкото Синцов. Капитанът твърдо знаеше, че немците са смъртни и когато ги убиват, те се спират. Като мислеше така, той подчиняваше на това всички свои действия и, разбира се, истината беше на негова страна. Синцов искаше да отдалечи от опасността хвърлилите се към него за спасение хора. Капитанът искаше да спаси делото, като хвърли тия хора в бой.

И немците, разбира се, не нахлуха тогава в Могилъв тъкмо защото и останките от бригадата, в която служеше капитанът, и всички, които с оръжие се бяха събрали тоя ден около бригадата, знаеха, а които не знаеха узнаха в боя, че немците са смъртни. Като убиваха немците и умираха самите, те спечелиха едно денонощие; привечер зад гърба им се разгъна нова стрелкова дивизия.

Това бе разказал на Синцов редакторът, който дойде на втория ден да го навести.

Научилият за пътуването към Бобруйск от устата на шофьора редактор хвалеше Синцов, тревожеше се за Люсин и псуваше танкиста за неговото своеволие. По треперещите му от гняв добродушни дебели бузи дори избиха червени жилки.

Синцов не сподели неговите чувства. Той знаеше, че е извършил през тоя ден много глупави неща, добре поне, че постъпките му не бяха продиктувани от страх. Освен това, макар като всеки, който лежи в болница, често да си мислеше за своята рана, той не можеше да се

освободи от горчивата мисъл, че летецът може би нямаше да се застреля, ако не бяха тия проклетите сиви милиционерски мушамы, подобни на немска униформа. Той не беше помислил за това тогава, а на война трябва да се мисли. И очевидно през цялото време.

Не можеше да сподели гневните чувства на редактора и в историята с Люсин. Младши политрук Люсин беше тръгнал да разнася вестника, а бе попаднал в сражение. Е какво пък, това би могло и да не се случи, но така излезе. Синцов се тревожеше само при спомена за неговото неочаквано озлобило се лице. Люсин не искаше да остане, а танкистът му рече: „Не се ли подчиниш, ще ти взема живота!“ Как ли е завършило всичко това?

Опита да изложи мислите си на редактора, но в отговор чу:

— Какво пък, да не искате да ви раздам всички по частите? Днес Люсин, утре вас, а в други ден още някой?

Последното беше, общо взето, вярно, но конкретно, когато Синцов си спомняше оная гора, оная минута и оная капитан, изглеждаше, наопаки, съвсем невярно.

Той и редакторът приказваха цял час, но, изглежда, не се разбраха.

А след още няколко часа стана онова, което за дълго време пропъди от главата му всички други мисли и чувства.

Синцов чу по радиото речта на Сталин.

Високоговорителят висеше в коридора, до масичката на дежурната сестра. Пуснаха го с всичка сила, а вратите на стаите отвориха широко.

Сталин говореше глухо и бавно, със силен грузински акцент. Веднъж посред речта се чу как чашата звънна и той пи вода. Гласът му беше нисък, тих и можеше дори да се стори съвсем спокоен, ако не беше тежкото уморено дишане и тази вода, която той взе да пие през време на речта.

Но макар да се вълнуваше, интонациите на неговата реч оставаха отмерени, възглухият му глас звучеше без понижения, повишения и възклицателни знаци. И в несъответствието между този равен глас и трагизма на положението, за което говореше, имаше сила. Тя не учудваше: от Сталин я очакваха.

Обичаха го различно: беззаветно и с уговорки, като му се радваха и като се побояваха от него; понякога дори не го обичаха. Но в

неговото мъжество и желязна воля никой не се съмняваше. А тъкмо тези две качества изглеждаха сега най-необходими у човека, който стоеше начело на воюващата страна.

Сталин не наричаше положението трагично: самата тая дума беше трудно човек да си представи в неговата уста, но онова, за което той говореше — опълчението, окупираните територии, партизанската война, — означаваше край на илюзиите. Ние бяхме отстъпили почти навсякъде и бяхме отстъпили далеч. Истината беше горчива, но тя беше най-сетне казана и с нея по-здраво се стоеше на земята.

А в това, че Сталин говореше за несполучливото начало на тази неизмерима и страшна война, без особено да променя обичайния си речник — като за много големи мъчнотии, които трябва колкото може по-скоро да се превъзмогнат, — в това също се чувствуваше не слабост, а сила.

Така поне си мислеше Синцов, когато през нощта лежеше на леглото и при стоновете на умирация съсед отново и отново си спомняше с всички подробности речта на Сталин и неговото пронизало душата му обръщение: „Приятели мои!“ — което после цял ден повтаряше цялата болница.

Обикновено такива въпроси хората си задават на младини, но Синцов за пръв път си го зададе на тридесет години, през тази нощ на болничното легло: „Бих ли дал живота си за Сталин, ако изведнъж дойдат при мен и ми кажат: умри, за да живее той? Да, бих го дал, и днес по-просто, отколкото когато и да е!“

„Приятели мои...“ — повтаряйки думите на Сталин, пошепна Синцов и изведнъж разбра, че в това голямо и дори грамадно нещо, което по негово време вършеше Сталин, отдавна липсваха ей тия казани едва днес думи: „Братя и сестри! Приятели мои!“ — по-точно чувството, което стоеше зад тия думи.

Мигар само една такава трагедия като войната можеше да извика на живот тия думи и това чувство?

Обидна и горчива мисъл! Синцов начаса уплашено я отпъди като дребнава и недостойна, макар че тя не беше нито едното, нито другото. Тя просто беше необичайна.

А главното, което остана в душата му след речта на Сталин, беше напрегнатото очакване на промяна към по-добро. И това очакване като

че започна да се оправдава дори по-скоро, отколкото той беше се надявал — още през първата седмица.

В бюлетините всеки ден взеха да се посочват все едни и същи направления, в които се водеха ожесточени боеве. Това предизвикваше още по-голяма вяра, защото между другите направления фигурираше бобруйското. А на него немците действително вече няколко дни тъпчеха на едно място: болницата имаше за това сведения от първа ръка.

Но после в болничния въздух повея тревога. Отначало се пръсна слух, че немците, като не пробиха фронта при Могильов, се върнали от Бобруйск към Рогачов и Жлобин и ги превзели. После при Синцов неочаквано намина за една минута редакторът, попита го за здравето, каза, че ако редакцията се премества, ще го вземат със себе си, и замина с бързината на човек, който не желае да отговаря на въпроси. Най-сетне в деня, когато се получи заповедта за евакуация, в болницата заговориха, че немците са преминали Днепър при Шклов.

Сега Синцов крачеше по банката на шосето, което води край Днепър на север, към същия той Шклов, и мислеше за истинността на тазсутрешните слухове.

Ако те за нещастие бяха верни, беше обяснимо заминаването на редакцията от оставащия зад Днепър Могильов. Необяснимо беше друго: мигар при това положение не са намерили десет излишни минути, за да си устоят на думата и да го вземат от болницата?

Могильов и сега, два дни след тяхното заминаване, не правеше впечатление на град, който се канят да предават. Защо беше тогава това бързане? Обидата само укрепваше решението на Синцов да не се връща в редакцията без добър, боен материал.

Слабостта след раняването вече се проявяваше след дългото ходене, а на седмия километър, там, дето по думите на коменданта трябваше да се намира щабът на дивизията, в гората се виждаха само следи от автомобили, ями в глинестата пръст и клонки от набързо разхвърляна маскировка. Ако това е било мястото на щаба, тогава тези повехнали клонки показваха, че той е заминал поне преди един ден. Когато се върна на шосето, край него минаха три камиона с прикачени към тях противотанкови оръдия, после колона с боеприпаси и още един камион с оръдие. Синцов нерешително вдигна ръка, но нито един от тях не спря.

После профуча една емочка. Той вече си мислеше, че и тя няма да спре, но колата измина сто метра и спря. Синцов, дишайки тежко, изтича при нея.

— Какво търсите, другарю политрук? — попита го седналият до шофьора дребен, набит батальонен комисар, с червено лице, побелели вежди и дебели двойни очила.

Синцов обясни, че търси щаба на 176-а дивизия. Батальонният комисар, преди да отговори, с малко обнадеждаващ вид поиска документите му.

„Няма да ме вземе“ — помисли си Синцов. Но лицето на батальонния комисар, който прочете удостоверението от болницата, стана по-дружелюбно.

— Аз също трябва да отида в 176-а — рече той, като връщаше удостоверението, — но утре, а сега отивам в 301-ва: Мога да ви откарам само там.

Това беше приемливо за Синцов. Той благодари и се качи в колата. Изминаха мълчаливо около километър, после батальонният комисар спря автомобила и се премести на задната седалка.

— Така ще ни бъде по-весело — обясни той, когато отново тръгнаха. — Иначе за да разговарям, ще трябва през цялото време да въртя глава, а аз не мога да не разговарям — меко се усмихна той и му подаде ръка: — Шмаков.

Шмаков наистина излезе разговорлив човек. Като задаваше бързите си въпроси, той забавно, подобно на птица, слагаше своята кръгла бяла глава на лявото си рамо и през очилата с внимателно доброжелателство го поглеждаше, сякаш казваше: „Хайде, хайде, да видим, какво интересно ще ми кажете?“ А когато той говореше, току сваляше очилата си, бършеше ги, преди да ги тури, внимателно ги гледаше на светлината, намереше ли пращинка, отново ги бършеше и отново ги гледаше на светлината; очите му без дебелите очила бяха съвсем болни, почервенели, с подпухнали клепачи.

Синцов отговаряше на въпросите без желание, без да се впуска в особени подробности: че е на война от шестия ден, че е бил на разни места, а е ранен край Бобруйск при случайни обстоятелства. Изглежда, Шмаков бързо разбра, че нещо тревожи душата на събеседника му, престана да разпитва и заговори за себе си: че е призован в армията от

една седмица само, пристигнал на фронта вчера като лектор на ПУРККА^[1] и това е неговото първо пътуване по частите.

— А какви лекции ще четете тук, на фронта? — попита Синцов и си помисли, че сега едва ли би могло да се измисли лекция, способна да го заинтересува.

— Изобщо аз съм по специалност икономист — рече Шмаков, като не забеляза или не пожела да забележи иронията във въпроса на Синцов. — А темите са различни: „Войната и международната обстановка“, „Военно-икономическият потенциал на Германия“ и, разбира се, по-общи теми.

— А имате ли военно образование? — попита Синцов.

— Как да ви кажа? — Шмаков отново избърса очилата си и внимателно ги погледна на светлината, сякаш надникваше някъде далеко, в миналото. — Като много комунисти на моя възраст, бях някога, през гражданската война политработник. Но впрочем, строго казано, това е по-скоро придобит опит, отколкото образование.

„Да, опит — горчиво си помисли Синцов. — Някак си засега не се вижда той опит да помага. Немците не са белите, а Хитлер не е Деникин...“ И с ярост си спомни прочетения преди две години роман за бъдещата война, в който още от първия удар на нашите самолети изведнъж се разлетява на пух и прах цяла фашистка Германия. Де да беше този автор преди две седмици на Бобруйското шосе!

Всички тия мисли изведнъж преминаха през ума му, но той не каза нищо на глас, а само въздъхна.

— Много ли се напатихте? — като чу тази въздишка, отзивчиво попита Шмаков.

— Мен кучета ме яли! — искрено отговори Синцов. — Но изобщо понякога ми става толкова тежко... — И като почувствува доверие към седналия до него дребен побелял човек, тъжно махна с ръка.

— Нищо — рече Шмаков и дори леко докосна ръката му, сякаш го успокояваше. — Задържаме ги по малко, после ще ги спрем, ще предизвикаме обрат, случвало се е и по-лошо: Юденич беше до Петроград, Деникин превзе Орел, приближаваше Москва... Нищо, в края на краищата ги пречупихме.

— Деникин не е имал авиация и танкове — изтръгна се от устата на Синцов.

— Вярно или по-точно почти вярно — съгласи се Шмаков, като отново не забеляза или се престори, че не забелязва неговото настроение, — но и ние нямахме много от онова, което имаме сега: нямахме петилетки, нямахме четири милиона комунисти...

„Защо ме агитира?“ — помисли Синцов с раздражение. Душата му диреше успокоение, но се противеше на съблазънта да приема твърде леко на вяра онова, което можеше да я успокои.

— Разбира се — рече Шмаков, след като помълча, — преди войната и се хвалехме, и преувеличавахме едно-друго, включително и своята готовност за война — това сега е съвсем ясно. Но то не значи, че трябва да се хвърлим в другата крайност и под влияние на първите несполуки да подценяваме потенциалните си сили. Те са грамадни и неосъзнати напълно дори от самите нас, а още по-малко от немците. Аз говоря за това напълно уверено, защото познавам въпроса.

— Ама защо ще подценяваме? — рече Синцов. — Мигар някой от нас има желание да подценява? Просто се нагледахме на разни неща и да пеем сега „Всичко е наред, прекрасна ми маркизо...“ не ни се ще.

— Да, песента, да си кажем искрено, не е болшевишка — разсмя се Шмаков, — а ние сме болшевики, време е да свършим с нея.

— Вие отдавна ли сте излезли от Москва? — попита Синцов, като си помисли за Маша.

— Има три дни.

— Бомбардираха ли?

— Не.

— Наистина ли?

— Аз изобщо имам навик да говоря само истината — отвърна Шмаков с неуловимо променен глас и го погледна през очилата си право в очите.

— А защо не бомбардират, как мислите?

— Защото не им стигат сили за всичко. Хвърлили са цялата си авиация на фронта, а да летят срещу Москва — нямат с какво.

— Действително ли нямат с какво?

— Нямат. И изобщо не бива да си представяме, че немците имат неизчерпаеми сили: някои от нас вече са изпаднали в тази крайност, но напразно! От нея не е далеч до паниката, а за паника нямаме основание, пък и не е в нашия характер тя, макар във всяко стадо да

има мърша — заключи Шмаков все със същата твърда нотка в своя мек глас.

И макар че всичко казано сега от Шмаков много приличаше на косвено мъмрене, Синцов с благодарност го погледна. В думите му се чувствуваше убеждение, чуждо на незнанието относно истинското положение на нещата.

„А може би той говори така тъкмо защото е бил политработник още през гражданската война, когато Деникин е напредвал към Москва?...“ — помисли си Синцов.

— Значи, спокойно е в Москва? — попита той гласно.

— Как да ви кажа? — Шмаков сви рамене. — Сметта, разбира се, изплува отгоре. А, общо взето — като помисли, заключи той, — е нормално. — И сякаш отново преценяваше напълно честно ли е отговорил, пак се замисли и повтори: — Да, нормално!

Едва изрече тия думи и в обратна посока край тяхната кола с бясна скорост профучаха няколко камиона. В последния камион, до кръста извън кабината пътуваше разчорлен човек без фуражка и оглушително викаше:

— Там има танкове, танкове!

Шофьорът без да спира, въпросително се обърна към Шмаков; на лицето му имаше уплаха.

— Карай — спокойно рече Шмаков, — остава ни още един километър до щаба на дивизията. Това е някаква паника, не може да бъде...

Синцов не каза нищо. Нежеланието да се покаже по-предпазлив от този човек надви здравия разум.

— Не може да бъде — повтори след половин километър Шмаков. — Казаха ми, че нашите войски държат отбраната по целия Днепър, откъде тогава могат да се явят немски танкове на отсамната страна?

Синцов отново премълча. „Откъде могат да се явят? — помисли той. — Дявол ги знае откъде могат да се явят!“

— Ето нейде тук, надясно, трябва да има завой към щаба на дивизията — рече Шмаков, като късогледо приближаваше до очите си офицерската чанта с пъхната под целулоида карта. Той имаше непоколебимата увереност на отиващ за първи път на фронта човек, че всичко се намира тъкмо там, дето е отбелязано на картата. — Сега да се спрем, да видим, навярно има някакъв знак.

Но преди той да заповяда, шофьорът сам спря. Отпред, далеч на пътя, един след друг почнаха да се пръскат снаряди. Пътят, който дотогава беше почти пуст, се оказа изведнъж задръстен от коли: едни се носеха насреща, а прииждащите отзад бързо обръщаха. Шофьорът на емката, без да чака заповеди, също почна да обръща и изведнъж при следващото избухване на снаряд се хвърли от колата в канавката.

Синцов бе вече отворил вратичката, за да изскочи и да върне шофьора, но Шмаков излезе от това положение по-просто.

— Седнете — спокойно го задържа той за рамото, седна бързо на кормилото, сам възви емката и я докара до края на пътя. Той направи това тъкмо навреме: още няколко секунди и щяха да ги смажат понеслите се през глава камиони.

— А сега да слезем. — Шмаков приближи до канавката и повика на име легналия в нея шофьор: — Другарю Солодилов!

Шофьорът стана, като примигваше уплашен.

— Идете да седнете на кормилото — рече той.

Шофьорът, омърлушен, се върна в колата, а Шмаков, без да се качва, някак странно почна да тъпче на едно място край нея, като поглеждаше напред, натам, дето продължаваха да се пръскат снаряди.

Синцов изпита познатото чувство, на бездомност.

— Слушайте, другарю батальонен комисар — рече той, като превъзможваше нежеланието си да каже пръв, че трябва да тръгват назад, — нека се върнем два-три километра. Аз видях: там край шосето има противотанкови оръдия. Ще намерим някой от командирите и ще узнаем може ли да отидем в 301-ва.

Като казваше така, той се страхуваше, че Шмаков, който въпреки външната си мекота му се стори упорит човек, няма да се съгласи и те ще потеглят напред към пълната неизвестност. Но след като го изслуша и погледа дима, застлал пътя напред, Шмаков се качи в автомобила.

— Разбирате ли, дори наган нямам, не намериха време да ми дадат — рече той, сякаш се оправдаваше, че се е съгласил да се върне назад.

„Няма що, много щеше да ти помогне твоят наган!“ — помисли Синцов, като забрави как самият той бе нервничил първия ден без оръжие.

— Значи, оставихте командирите си и избягахте — рече Шмаков, като се облакът върху облегалото на предната седалка и погледна отстрани шофьора в лицето.

— Добре, съдете ме, щом съм виновен — глухо отговори шофьорът, без да се обръща.

— Какво ще ви съдим, просто срамно е и толкова. Вие комсомолец ли сте?

— Комсомолец съм — също тъй глухо рече шофьорът.

— Толкова по-срамно — рече Шмаков. — И аз имам син комсомолец, бих изгорял от срам, ако узнаех, че е постъпил като вас.

— А къде е вашият син? — тихо попита шофьорът и Синцов разбра, че всички предишни думи на Шмаков ще бъдат за шофьора празни приказки, ако той трябва да отговори, че син му е нейде в тила.

— Моят син беше летец, бордов стрелец. Убиха го преди седмица. Е, та какво?

— Нищо — съвсем тихо рече шофьорът.

— Стоп! — провикна се Синцов, който следеше пътя.

Спряха пред заложеното в канавката противотанково оръдие, което отдалеч приличаше на изпъзлял от гората храст. До оръдието седеше полковник без фуражка, с късо остригана побеляла глава и пиеше чай от термос.

— Откарайте автомобила двеста метра по-нататък — вместо поздрав рече той, когато Шмаков и Синцов слязоха от колата, — после ще разговаряме!

Шмаков заповяда на шофьора да кара напред и като кимна към север, каза на полковника, че там, на четири-пет километра, немците обстрелват шосето.

— Твърде вероятно е — рече полковникът, като ставаше и завинтваше термоса.

Като изслуша този спокоен и както се стори на Синцов, насмешлив отговор, Шмаков попита не знае ли другарят полковник къде се намира щабът на коя да е дивизия.

— Щабът на коя да е дивизия ли? — все тъй насмешливо попита полковникът. Той сложи фуражката си, закопча брезентеното калъфче на термоса и го окачи през рамо. — Щом искате коя да е, тогава да отидем в нашата.

— А коя е вашата? — попита Шмаков.

— А вие кой сте?

Шмаков показва удостоверението си. Полковникът надзърна бегло в него и заяви, че той е началник на артилерията на 176-а дивизия, проверявал тук противотанковата отбрана, а сега се връща в щаба.

— А как да отидем в 301-ва? — веднага попита Шмаков.

Полковникът сви рамене и каза, че щабът на 301-ва бил на около осем километра на север, но щом немците обстрелват пътя, до изясняването на обстановката май няма смисъл да се тръгва натам. И в това „май“ пак се промъкна спокойна насмешка.

— А мен ми казаха, че щабът на 301-ва е по-близо, на четири километра оттук — рече осведоменият Шмаков.

Полковникът сви рамене.

— Кога ви казаха и къде ви казаха?

— В политотдела на армията, вчера.

— По-малко вярвайте на онова, което са ви казали вчера, другарю батальонен комисар, инак не вземете ли под внимание фактора време, ще прекарате остатъка от дните си в плен. А с бяла глава като моята и вашата е съвсем глупаво да се попадне в плен. И вие ли сте лектор? — полуобърна се полковникът към Синцов.

— Не, аз съм от фронтовия вестник.

— А... — без всякакъв израз рече полковникът и закрачи към автомобила с дългите си като на жерав крака в хромови ботуши с шпори.

Синцов, Шмаков и капитанът — командир на дивизион, който придружаваше полковника, едва настигайки го, тръгнаха след него.

— Кажете на моя коневод — като седаше на предната седалка на автомобила, се обърна полковникът към капитана — да докара коня ми в щаба.

— Как е положението на вашата дивизия? — попита Шмаков, когато тръгнаха.

— Положението ли? — полковникът се обърна и присмехулно повдигна вежди. — Да знаят положението изцяло, се полага единствено на господата бога и на командира на дивизията, а аз мога да правя преценки само от моята артилерийска камбанария.

— Е, и как изглежда то от вашата артилерийска камбанария?

— Имаме оръдия, снаряди най-сетне вчера получихме, значи, ще се сражаваме. Вчера при опит да минат реката избихме рота немци и

потопахме шест понтона, но това, разбира се, още не е бой.

— Когато излязох от Могильов — рече Синцов, чух артилерийско сражение отвъд южната покрайнина.

— Добре — рече полковникът. — Значи, Серпилин вече се бие. Вчера от наблюдателния пункт е било забелязано съсредоточаване на танкове. Но точно не мога да кажа, аз съм тук от заранта. Пък и изобщо скоро всички ще влезем в сражение, това е очевидно.

Синцов харесваше присмехулното професионално спокойствие на този човек, който до вчера не бе получил снаряди и навярно се бе вълнувал, а сега бе престанал и приказваше за предстоящите сражения като домакин пред сложената трапеза, на която всичко е готово.

Щабът на дивизията се оказа не там, дето го бе посочил на картата могильовският комендант, а в една рядка борова гора, километър по-близо. Насред гората, под голям бор, зад сгъваема масичка на сгъваем стол седеше тромав, облян в пот от жегата полковник с разкопчана на косматите му гърди рубашка с два ордена. Това беше командирът на дивизията.

Като разбра, че Синцов е от фронтовия вестник, полковникът, кой знае защо, тежко въздъхна и каза, че дописниците не са по неговата част, нека той дочака тук заместника по политическата част или да отиде в политотдела.

— А аз нямам нищо общо с това, вече съм ви сърбал попарата! — сърдито викна полковникът. — Да, да, сърбал съм ви попарата! — И на неговото дебело лице се появи такъв свиреп израз, сякаш Синцов беше виновен за нещо пред него.

Синцов се отдалечи и си погледна часовника. Беше седем и той реши да дочака заместника по политическата част.

— Аз отивам в политотдела — приближи се до него Шмаков. — Вие какво ще правите?

— Ще почакам тук — Синцов стисна ръката му с пълната увереност, че вече никога няма да види този човек.

— Може би искате да закусите? — минавайки край Синцов, рече побелелият артилерийски полковник, с когото бяха дошли с колата. — Зад гората е моята батарея, артилеристите ще ви нахранят, кажете, че аз съм заповядал.

— Благодаря. — Синцов тупна с ръка по чантата си. — Аз имам тук всичко.

Действително в чантата беше дадената му от болницата кутия месна консерва и крайщник хляб.

— Какво, обърнахте се към нашия, а той ви рече да вървите на бабината си, нали? — Полковникът вдигна насмешливо вежди и кимна към командира на дивизията, който шумеше зад своята сгъваема масичка.

— Нещо подобно.

— Не се обиждайте, трябва да влезете в положението на човека. През финската война пристигна при нас дописник и му каза нещо напреко, а тъй бързо кипва — лепна му на бърза ръка десет дни арест. А после оня за беля излезе писател, пък отгоре на туй известен. Той поясняваше това на нашия, когато го туряха в ареста, но нашият не загрея, не чете художествена литература. Съветвам ви да дочакате заместника по политическата част. И още бих ви посъветвал...

Но какъв съвет се готвеше да му даде насмешливият началник на артилерията, той изобщо не разбра: в гората се пръсна отначало тежък снаряд, после цяла поредица и всички — Синцов, началникът на артилерията и командирът на дивизията — се наблъскаха в изкопаните между боровете жълти пясъчни окопи. Немците стреляха не по щаба, а по същата онази разположена зад гората батарея, дето полковникът канеше Синцов да закуси — това стана ясно от диалога между влезлия в един окоп със Синцов насмешлив артилерист и дебелия командир на дивизията, който седеше в друг окоп, на двадесетина метра от тях.

— Намерихте къде да сложите батареята! — викаше дебелият полковник, подавайки се от своя окоп след взрива.

— Разрешете да доложя! — също подавайки се от окопа, допрял ръка до козирката, викаше в отговор началникът на артилерията. — Аз вече ви докладвах, когато пренесохте тук командния си пункт!...

Пръсна се нов снаряд и двамата полковници се мушнаха в своите окопи.

— Нямаше защо да ми докладвате! — подавайки се отново от окопа, почервенял, викаше командирът на дивизията. — Трябваше без доклади да я преместите, щом аз пренесох командния пункт...

— Разрешете да доложя — отново допрял ръка до козирката, викаше началникът на артилерията, — че ви докладвах и вие сам заповядахте да не я преместваме, защото...

Ново изсвирване на снаряд, нов взрив и двамата отново се мушеха в окопите и изскачаха от тях.

— Аз не ви питам как и защо — викаше командирът на дивизията, — а просто ви заповядвам!...

Когато следващия път хлътна в окопа до артилерийския полковник, Синцов се усмихна въпреки сериозността на положението. Артилеристът забеляза неговата усмивка и по момчешки му смигна.

Нападението свърши също тъй внезапно, както бе почнало. В цялата гора се оказаха само неколцина леко ранени.

— Заповядвам незабавно да преместите батареята! — викаше командирът на дивизията като изпълняше с мъка от окопа и отърсваше пясъка от дебелиите си колене.

— Слушам, да преместя батареята!

Но командирът на дивизията вече не гледаше артилериста, а крещеше някому другиму да докара кола: щял да отиде при Серпилин!

— Серпилин, Серпилин! — викаше той след минута по телефона. — Тук е Зайчиков!... Как си ти там, Серпилин? Ей сега дохождам при тебе, хайде не губи пусулата^[2]... — Изглежда му докладваха по телефона нещо хубаво.

— Бъхти ги, Серпилин, тяхната мама, както бъхтахме с тебе белите!... Ей сега дохождам при тебе! — весело викаше полковникът, така че се чуваше в цялата гора.

Едва командирът на дивизията бе заминал, и почна стрелба с малокалибрени оръдия, а по телефона дойде донесение, че немски танкове излезли на шосето три километра далеч от щаба.

Артилерийският полковник се качи в един камион и замина на шосето при своите оръдия. Синцов понечи да се спусне към него, но в последната минута трепна и остана. И макар че пред себе си даваше вид, че е искал да отиде и не е смогнал, дълбоко в душата си знаеше, че се е уплашил. След минута се овладя и вече действително реши да отиде, но сега нямаше с кого. Приблужи се до масичката, зад която седеше оперативният дежурен, и се облегна на един дебел бор.

Съобщенията по телефона бяха все по-тревожни: танковете са на два километра, на един и половина, на един...

Оперативният дежурен и още някакъв майор наредиха да раздадат бомби и да приготвят бутилки с бензин.

Бутилките с бензин бяха приготвени, но се разбра, че почти никой няма кибрит. Няколко минути всички забравиха танковете, тършуваха из джобовете си за кутии и си разделяха кибритените клечки.

От шосето долетя бръмчене на мотори, после ураганна артилерийска стрелба и изведнъж всичко млъкна.

Оперативният дежурен изтри потта от челото си, сложи на масичката лулата си, която тропна силно в тишината, и каза, че всичко е в ред: проникналите танкове били унищожени от артилерията.

А след пет минути, като криволезе между дърветата, в гората влезе един пикап и от кабината му изскочи човек, когото Синцов най-малко очакваше да срещне тук. Беше един негов съкурсник от КИЖ^[3], известният московски фоторепортер Мишка Вайнщайн, сега облечен във военна униформа, а в останалото напълно такъв, какъвто си беше преди войната — пълен, весел, шумен, с две лайки на гърдите.

— Здравсти, Мишка! — зарадва се Синцов, като друсаше с две ръце тежката като гира ръка на своя стар приятел, когото всички и по-рано, и сега наричаха само Мишка.

— Здравсти, здрасти! — ухилен отговаряше Мишка и със свободната си ръка изтриваше потта, която се лееше от кръглото му като тиган лице. — Кога отскочи тук?

„Отскочи“ беше неговата любима думичка.

— А ти откъде отскочи? — попита Синцов, като гледаше Мишка в лицето и също тъй неволно се смееше.

— Карам, разбираш ли, по шосето, виждам как бият по немските танкове, отскочих и ги сних. Три танка ги направиха на старо желязо, само че са далеч един от друг. Е, нищо, ако ги залепя един до друг, а природата се изреже, ще излезе панорама един път! — Мишка показа палец.

— А защо си дошъл тук? — попита Синцов.

— Ами казаха ми, че тук е щабът на дивизията. Реших да намина и да попитам къде още мога да отскоча.

— Зад Днепър, край Могилъв, сега съобщиха, били разрушени вече двадесет танка — рече оперативният дежурен.

— Ето това ще бъде панорама! Да се качим ли на пикапа, да отскочим? — Обърна се Мишка към Синцов.

— Добре...

— Без водач от командния пункт няма да намерите Серпилин — отново се намеси в разговора оперативният дежурен.

— Аз всичко ще намеря — рече Мишка. — Само че е вече тъмничко за снимки. — Той погледна започналото да сивее небе, недоволно сбърчи нос и като разбра окончателно, че човек не може да надхитри природата, веднага се успокои и прати своя пикап на зареждане. — Слушай — той седна на земята до Синцов, — нямаш ли нещо за хапване? От сутринта не съм ял, честна пионерска!

Синцов мълчаливо разкопча походната чанта и извади хляба и консервата. Той знаеше, че додето Мишка е гладен, безполезно е да го разпитва.

Мишка извади нож, с кръгово движение изрязва капака на кутията и почна лакомо да дъвче консервата, като набождаше с ножа и вземаше големи залци хляб. Чак след като унищожи три четвърти от кутията, той с натъпкана уста се обърна към Синцов:

— А ти ял ли си?

— Не — рече Синцов.

— На. — Мишка със съжаление побутна към него кутията и остатъците от хляба. — Ето, винаги съм такъв, забравям другарите си — просто неудобно ми става.

Синцов взе от ръцете му ножа и останалото от консервите и се усмихна.

— Как е Москва? — попита той, когато Мишка сдъвка и последния къс, който все пак не се бе стърпял и бе бучнал с ножа, когато вече предаваше кутията на Синцов.

— Ще кажеш, че лъжа, но Москва не видях. На два пъти отскачах от фронта за няколко часа: да предам снимките — и обратно. Да, знаеш ли — изведнъж весело си спомни той, — при Минск убили Ковригин от „Звезда“. Добър момък беше, жалко!

За Ковригин му беше действително жал, но така се радваше, дето днес бе фотографирал танковете, че говореше за всичко с еднакво радостен тон. Със същия тон почна да разказва и за своите пътувания по фронта.

Синцов го пресече и го попита как след всички пътувания гледа на общото положение.

Но Мишка съвсем не гледаше общото положение: че фашистите ни свиват здравата, както се изрази той, това беше видял с очите си, а

че все пак ние ще ги тупаме, ни най-малко не се съмняваше.

Не му се искаше да разговаря на сериозни теми и откровено се зарадва, когато видя своя върнал се от зареждане пикап.

— Намери ли храна? — попита той шофьора.

Шофьорът извади от пикапа един самун. Мишка отчупи половината и отново почна да яде. А Синцов отиде да се представи на върналия се от предната линия заместник-командир на дивизията.

Заместникът по политическата част беше набит дългонос украинец с големи провиснали мустаци, които го правеха да прилича повече на командир, отколкото на политработник. Той мрачно, но търпеливо изслуша Синцов и каза, че не знае къде е днес политуправлението на фронта: фронтът се е преместил, но щабът на армията се намира при Чауси и там сигурно ще му кажат къде е политуправлението на фронта.

Синцов му обясни, че преди да замине за армията, иска утре заедно с фотокореспондента да отиде отгътък Днепър в оня полк, дето днес са разрушили много немски танкове.

Заместникът по политическата част се отнесе към това предложение все със същото мрачно търпение и каза, че той самият се връща оттам, но по-добре е да се пътува натам през нощта: денем не е сигурно. А ако се пътува нощем, в колата трябва да се вземе водач.

— Нищо, ние сме вече стари фронтоваци и ще стигнем сами, другарю полкови комисар — нехайно рече Мишка, като дояждаше залъка си, и с клатушкаща походка се приближи към него.

— Стари ли сте или млади — не знам, но без водач няма да тръгнете! — отсече онзи. — Сега моят инструктор от политотдела ще хапне и ще тръгне с вас. Само ще фотографирате, или ще пишете?

— И едното, и другото — рече Мишка.

— Ако ще пишете — като се обърна към Синцов и изостави Мишка, все със същия мрачен тон рече заместникът по политическата част, — не разкривайте дислокацията на частите. И без това немците твърде много знаят, като в бистра вода гледат, тяхната мама!... — неочаквано изпсува той; макар че се беше върнал от полка след сполучливо сражение, очевидно го гнетеше нещо, за което не говореше.

— Другарю полкови комисар, командирът на партизанския отред пристигна — доложи млад политрук, като се приближи до заместника

по политическата част.

— Добре. А сега похапнете и ще се върнете назад при Серпилин ето с тях, с тяхната кола — кимна той към Синцов и Мишка и като се обърна към слезлия от коня светлорус красив момък с кожена куртка, с маузер и бомби на кръста, тръгна заедно с него навътре в гората.

След час, като трополеше тихичко по дъските, пикапът мина днепровския мост и влезе в Могильов. Край тротоара срещу болницата, в която до тая заран все още бе лежал Синцов, бяха спрели камиони и към тях в дълга върволица, полека, една след друга, се движеха вдигнати от санитарите носилки с тежко ранени. На следния кръстопът дремеха до зенитните оръдия войници, завити с платнища.

Всичко в града се вършеше някак особено тихо: тихо проверяваха документите, тихо показваха пътя; във всичко се чувствуваше ред, който радваше Синцов. Додето минаваха през моста и из града, спираха ги един след друг три нощни патрула.

Най-сетне, вече в края на града политрукът спря автомобила пред едноетажна къщичка.

— Сега ще се осведомя не се ли е преместил Серпилин — рече политрукът и като показа документите си на часовия, изчезна през вратата на къщата.

Зад плътно завесените прозорци се чуваха гласове. След минута той излезе пак.

— Тук е оперативната група на дивизията. И командирът на дивизията в момента е тук — тихо каза той и Синцов си спомни дебелия полковник, който викаше по телефона: „Аз идвам, идвам при тебе, Серпилин!“

— А къде е Серпилин? — попита Синцов, който беше чувал днес това име от най-различни хора, и то така често, че сякаш беше вече познат с тоя човек.

— На предишното място — рече политрукът.

Изминаха последните къщи на предградието, завиха по един павиран път, минаха под железопътен мост и отново се натъкнаха на изскочили от храстите патрулни. Но този път те бяха четирима.

— Ред! — рече Мишка.

— Дето има войска, там има и ред — обади се политрукът.

Патрулните провериха документите им и наредиха да откарат пикала в храстите. Двама останаха при колата, а другите двама казаха,

че ще заведат другарите командири до мястото. Единият тръгна отпред, а вторият с насочена пушка — отзад. Синцов разбра, че не само ги съпровождат, но и за всеки случай ги конвоират. Като се препъваха в тъмното, те се спуснаха в един ход за съобщение, доста дълго вървяха по него, после свиха в един окоп с пълен профил и най-сетне опряха на вратата на блиндажа. Първият от патрулните се скри в блиндажа и излезе пак с един много висок човек, толкова висок, че гласът му се чуваше в тъмното нейде отгоре.

— Кой сте вие? — попита той.

Мишка живо отговори, че са дописници.

— Какви дописници? — рече човекът. — Какви дописници могат да идват тук в дванадесет часа през нощта? Кой идва при мен в дванадесет часа през нощта?

Щом чу думите „при мен“ Синцов разбра, че това е Серпилин.

— Сега ще ви сложа и тримата на земята и ще лежите до сутринта, додето удостоверим самоличността ви! Кой ви е пратил тук?

Синцов каза, че ги е пратил тук заместник-командирът на дивизията.

— А пък аз ще ви накарам да лежите на земята до утре — упорито повтори разговарящият с тях човек, — а сутринта ще му доложа, че моля да не праща нощем в разположението на моя полк неизвестни мен хора.

Неочаквал такъв обрат, уплашен отначало, политрукът най-сетне се обади:

— Другарю бригаден командир, аз съм Миронов от политотдела на дивизията. Нали ме познавате...

— Да, вас познавам — рече бригадният командир. — Само за това няма да сложа всички ви до сутринта на земята! Ето съдете сами, другари дописници — продължи той със съвсем друг глас, зад който се долавяше невидима в тъмното усмивка, — знаете какво положение се е създало, по неволя трябва да бъде строг. Всички наоколо само това повтарят: „Диверсанти, диверсанти!“ А аз не желая в разположението на моя полк дори да се чува за диверсанти. Аз не признавам такова нещо. Ако се охранява добре, никакви диверсанти не може да има. Елате в землянката, там на светло ще проверят вашите документи и след това съм на вашите услуги. А вие, Миронов, останете тук.

Синцов и Мишка отидоха в землянката и след минута се върнаха. Бригадният командир бе сменил гнева си с благоволение, стисна в тъмното ръцете им и като закриваше с длан цигарата си, почна да разказва за завършилото само преди три часа сражение, в което той със своя полк унищожил тридесет и девет немски танка. Беше изпълнен с впечатления и като се оживяваше все повече, разказваше с висок, възбуден фалцет, толкова младежки, че по гласа Синцов никак не можеше да даде на този висок човек повече от тридесет години. Синцов слушаше и недоумяваше: защо този човек с младежки глас има отдавна отменения стар чин бригаден командир и защо, имайки тоя чин, командува всичко на всичко полк?

— Казват: „Танкове, танкове“ — говореше Серпилин, — а ние ги бихме и пак ще ги бием! А защо? Утре заранта, щом съмне, ще видите, аз имам изкопани в полка си двадесет километра само окопи и ходове за съобщения. Точно така, без лъжа! Утре ще бъдете свидетели: ако те повторят, и ние ще повторим! Ето един стои, моля ви се! — И той показва мержелеещата се недалеч малка черна купчина. — Сто метра до моя команден пункт му оставаха и нищо, спря и стои като агънце там, дето му е отредено. А защо? Защото войникът в окопа престава да се чувства заек, не свива уши.

Като пушеше непрекъснато и палеше цигара от цигара, той още цял час разказва на Синцов и Мишка колко трудно било да се запази в полка бойният дух, додето в продължение на десет дни по шосето, което бил завардил полкът, от запад всеки ден идели непрекъснато стотици, дори хиляди излезли от обкръжение хора.

— Много паникьори има между тия обкръженци! — небрежно рече Мишка.

И промъкналата се в думите му високомерна нотка на човек, който още не е изпитал върху гърба си какво е тегло, засегна бригадният командир.

— Да, има доста паникьори — рече той. — Но какво искате от хората? Тях и в сражение ги е страх, а без сражение — още повече! Откъде иде това? Върви си човек в тила по пътя, а срещу него танк! Хуква по друг път, а върху него пак танк! Лега на земята, а по него — от небето! Ето как стават паникьори! Но на това трябва да се гледа трезво: девет десети изобщо не са паникьори. Дай им да се съвземат, стегни ги, постави ги после в нормалните условия на сражението и те

ще наваксат загубеното. А така, разбира се, очите им са изблещени, устните им треперят, малко полза има от такива, само гледаш и мислиш: дано вече са се извървели през твоите позиции. Дано тия да са последните! Не, вървят ли, вървят. Добре, разбира се, че вървят, те още ще воюват, но нашето положение е трудно! Нищо, все пак не допуснахме да пречупят настроението на хората — заключи най-накрая Серпилин. — Днешният бой е доказателство за това. Доволен съм от него, не мога да скрия! От сутринта се вълнувах като мома пред венчило: двадесет години не бях воювал — първият бой не е шега! — а сега нищо, сигурен съм в своя полк и съм щастлив от това. Много щастлив! — с някакво предизвикателство дори повтори той. — Хайде добре, достатъчно сме приказвали. В землянката е душно, па и място няма. Шинелите носите ли си?

— Носим ги.

— Тогава легнете да спите тук горе. Ако чуete картечници, спете, не обръщайте внимание: просто играят ни по нервите. А ако артилерията почне да бие, тогава заповядайте в окопа! Ще отида да обходя постовете, моля да ме извините. — Той допря в тъмното ръка до козирката си и съпроводен от няколко мълчаливо присъединили се към него хора, тръгна по окопа.

— При тоя няма уяждане — полуосъдително-полуодобрително рече Мишка, когато двамата се загърнаха в шинелите и легнаха на тревата.

Синцов дълго и мълчаливо гледа обложеното с облаци небе, на което нямаше нито една звезда. Той заспа, и както му се стори, само след няколко минути чу ожесточен картечен пукот. През дрямка чуваше как пукотът ту утихва, ту се засилва, ту се чува там, дето беше почнал, ту съвсем на друго място.

— Слушай, Мишка — събуди се той от усещането, че стрелбата ги обкръжава от всички страни и побутна в слабините хъркация Мишка.

— Е? — сънливо отвърна Мишка.

— Слушай, чудно защо тази стрелба започна отпред, при краката, а сега е вече нейде назад, при главата?

— Тогава се обърни — през сън се пошегува Мишка и отново захърка.

[1] Политическо управление на работническо-селската червена армия. — Б.р. ↑

[2] Далекоглед, компас. — Б.ел.к. ↑

[3] Комунистически институт по журналистика. — Б.р. ↑

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Когато Синцов се събуди, небето над главата му беше синьосиньо, грееше слънце и само много далечният, едва доловим тътен на артилерията напомняше за войната. Като полежа няколко минути, ту зажумявайки, ту отваряйки очи, той скочи на крака. Мишка седеше до него на тревата и зареждаше лайката.

— Само погледни какъв ден! — радостно рече Синцов.

От землянката, като се наведе ниско на вратата, излезе бригадният командир. На дневна светлина той се оказа съвсем не така млад, както си го бе представил през нощта Синцов. Изглеждаше около петдесетгодишен, ако не и повече. Излезе от землянката без фуражка. Жълтите му, почти побелели кичури коса, сресани настрана, само наполовина прикриваха голямата му плешивина. Имаше некрасиво, дълго, конско, набраздено от дълбоки бръчки лице и два реда железни зъби в устата.

— Как спяхте? — попита Серпилин, като пригладдаше и без това равно прилепналите си коси. Той широко се усмихна със своята желязна уста и некрасивото му лице отведнъж се смекчи и подмлади от тази усмивка.

— Благодаря, добре — отвърна Синцов.

— Искане ми се да сменя по-скоро танковете — нетърпеливо рече Мишка. — В редакцията танковете се търсят като топъл хляб!

— Ей сега ще се освободи батальонният командир капитан Плотников, ще отидете заедно в неговия батальон; той вчера е ударил най-много от всички. Имате ли въпроси към мен? Че после ще бъда зает със службата.

— Кажете, другарю бригаден командир — живо попита Мишка, — защо, когато минавахме нощес през моста, не видяхме там нито едно зенитно оръдие?

— А защо ни е този мост? — попита Серпилин с тон, който Синцов запомни за цял живот.

— Как защо — сви рамене Мишка, — ами ако дотрябва да се прехвърлите обратно там? — И той посочи с пръст към Днепър.

— Няма да дотрябва — рече Серпилин. — Войникът копае окоп не за да го остави при първото поискване на противника. Историята е стара, макар и да я забравят: копаят, копаят, а после... — Той махна с ръка. — А ние пък сме ги изкопали и няма да ги оставим. И не се интересуваме от другите!

В последното изречение имаше нотка на горчивина; то беше неправилно и самият той не мислеше така, но беше породено от чувство, от което не се срамуваше.

Серпилин знаеше онова, което още не знаеха ни Синцов, ни Мишка, знаеше, че вляво и вдясно от Могильов немците вече са форсирали Днепър и че ако в най-близките часове не дойде заповед за отстъпление, той със своя полк ще бъде обречен да се сражава в обкръжение. Сега обаче не само не чакаше, а и не желаше заповед за отстъпление. Обладала го беше гордостта на войник, който не иска да вярва, че някой до него се бие лошо, отстъпва или бяга. Тъкмо този беше смисълът на думите му, че другите не го интересуват. Десет дни и десет ноци се беше укрепявал той най-добросъвестно, неговият полк се би добре вчера и трябваше добре да се бие и занапред, той вярваше в това и смяташе, че и при другите трябва да бъде точно така и тогава ще бъде спечелена войната.

— Как мислите, другарю бригаден командир — попита Синцов, — какво ще има днес: сражение или тишина? — Сдържаното вълнение на Серпилин се предаде и на него и смътна догадка трепна в душата му.

— Боя се, че тишина — след като помисли, отговори Серпилин, — боя се, че днес ще се опитат да пробият там, дето е по-слабо. Аз бях и оставам с доста високо мнение за тактиката на немците, те не са лоши тактици — додаде с някакво необяснимо за Синцов предизвикателство и се усмихна сурово и напрегнато на нещо, за което си спомни, но не каза. — Пак не сте бръснат, капитан Плотников — забеляза той на приближилия капитан и се ръкува с него.

Капитанът имаше уморени, зачервени очи, а лицето му изразяваше еднаква готовност и да извърши каквото и да е, ако му заповядат, и още сега да заспи, ако му разрешат.

— Извинете, другарю бригаден командир. Десет дни и нощи рових земята, после водих бой, а нощес поправях окопите.

— Всичко знам — рече Серпилин — и все пак трябва да се обръснете. Ще рече някой дописник да ви снима като най-добрият батальонен командир, а вие не сте бръснат. Вземете дописниците със себе си, осигурете им да могат да снемат танковете и вечерта ги доведете обратно. — Серпилин късо кимна с глава и влезе в землянката.

Капитан Плотников погледна подире му, потърка с ръка четината си и рече само:

— Да вървим!

Той тръгна напред, Синцов и Мишка след него.

Батальонният командир действително имаше такъв вид, като че десет денонощия не е излизал от окопите: фуражката му беше измачкана, сигурно спеше с нея, ботушите му не бяха почистени, по панталоните и рубашката бяха останали следи от остъргана надвенатри глина.

Думите на Серпилин, че неговият полк се е укрепил добре, не бяха преувеличени. По пътя за батальона навсякъде се виждаха окопи с пълен профил и ги съединяваха толкова ходове за съобщение — основни и запасни, че навярно дори със силен артилерийски огън би било мъчно да се разстрои ръководенето на полка. За командните пунктове бяха изкопани блиндажи, покрити с няколко реда греди, картечниците стояха върху кръгли землени изсеки.

— Досуц като японците сте се окопали — одобрително рече Мишка.

— Какво? — попита Плотников, като се обърна.

— Като японците на Халхин-Гол — рече Мишка, — докато не изчоплиш всички до един, ей тонинко няма да напреднеш!

— А вие били ли сте на Халхин-Гол? — без каквото и да е любопитство попита Плотников.

— Бил съм.

— А ние вчера за първи път воювахме — рече Плотников и продължи по-нататък.

Предната линия на батальона обхващаше млада дъбова горица; по-нататък се разстиляше ръжена нива, а зад нея започваше гъста борова гора — там бяха немците. От гората излизаше железопътна

линия, а почти до нея — шосе. И железопътната линия, и шосето прерязваха позициите на батальона и се губеха в тила на полка. Пред окопите, на ръжената нива, се виждаха окопчетата на бойното охранение, към тях се точеха ходове за съобщения. Зад окопчетата, в ръжта, се намираха разрушените през вчерашния бой немски танкове.

— А другите, къде са другите танкове? — жадно питаше Мишка, като се обърна към Плотников. — Казаха ми, че пред вашия фронт имало разрушени четиринадесет танка. Деветте виждам, а къде са другите пет?

— И другите пет са зад бойното охранение, но в ладийката, оттук не се виждат.

— Добре, към ония после ще отскоча — рече Мишка, — а сега хайде да отидем при тия, които са в ръжта.

— А не можете ли да ги снемете оттук? — попита Плотников.

— А че защо? Нали сега има затишие?

— Затишие ли? — със съмнение попита Плотников и повика командира на ротата, един лейтенант, светло-рус момък на около двадесет години. — Вървете, Хоришев, с тях — Плотников кимна към Мишка, — искат да снемат танковете. Вземете от бойното охранение четирима-петима души, нека пропълзят до танковете, да залегнат за всеки случай, а после ги доведете.

Той казваше всичко това лениво и уморено. Искаше му се по-скоро да се отърве от този шумен дописник и поне мъничко да поспи.

— А вие при мене ли ще останете? — обърна се той към Синцов.

— Не, и аз ще отида. — Синцов искаше да пипне с ръцете си разбити немски танкове.

— Добре, както искате — също тъй лениво се съгласи Плотников. — А аз тук ще остана, ще поспя. — Той се отнасяше към това, което можеха да помислят за него, с двойното равнодушие на много храбър и много уморен човек.

Танковете се намираха по-далеч, отколкото изглеждаше. Трябваше дълго да се пълзи до тях. Но в ръжта нямаше немски автоматчици, не стреляха те и от гората.

Отпърво Мишка снимаше танковете легнал и клекнал, после се одързости и се надигна в цял ръст. Искаше да снее и деветте. Но всичките девет танка все не влизаха в обектива: седем влизаха, а двата оставаха твърде далеч. Върху лицето на Мишка беше изписано

неосъществимото, но страстно желание да домъкне някак тия два танка до останалите.

Додето Мишка снимаше, Синцов се въртеше край танковете. Застанали неподвижно и мъртво в ръжта, те не изглеждаха толкова големи и страшни, колкото ги мислеха по-рано. Бяха изкаляни, с ниски кръгли куполи, прилични на капачки от гигантски манерки. Около тях лежаха няколко убити немци. От труповите лъхаше лоша миризма.

Като си свърши работата, Мишка взе един водач и отиде в съседната рота да снима останалите танкове, а Синцов и лейтенант Хоришев се върнаха в наблюдателния пункт на ротата. Мъничкият блиндаж беше изкопан под насипа на железопътната линия недалеч от един железопътен кантон.

— Хайде да поседнем до кантона — обади се Хоришев на „ти“ към Синцов, — там имам нещичко за ядене и вода. Там и сега си живее един стар кантонер.

— Защо? — попита Синцов.

— Ами кой го знае, живее, не се страхува! Моите бойци се погрижиха за него, изкопаха му окоп, а в кантона като че ли нарочно не попадна нито един снаряд през цялото сражение.

Когато се приближиха, старият кантонер седеше на насипа до окопа, засукал до колене панталоните, и грееше на слънцето мършавите си, с подути вени старчески крака. До него стояха ботушите му, а партенките му се сушеха на слънцето. Старецът седеше зажумял и полекичка мърдаше пръстите на босите си крака. Върху черната си сатенена рубашка беше облякъл тъмнозелен немски мундир.

— Вчера му подарихме мундира на един немски лейтенант — усмихна се Хоришев, като сядаше до стареца върху насипа, — а той веднага го облече, само пагоните отпра.

Като чу думите на Хоришев, старецът се пообърна, сънливо поотвори едното си око и като попипа с пръсти ръкава на мундира, рече одобрително:

— Сукното си го бива, добро е.

— А не ти ли е топло?

— От топло глава не боли.

— Защо не заминахте за Могилъв? — попита Синцов.

— Изтрябвало ми да ходя там — лениво отговори старецът. — Нали казвате, че няма да си отидете оттук — обърна се той към Хоришев.

— Няма да си отидем.

— Тогава и аз ще поседя с вас, на службата съм си.

— Ние приглеждаме дядото — рече Хоришев.

— И това си е от значение — обади се старецът, отново лениво поотворил едното си око, в което блесна искрица смях. — Добри момчета сте, само че вчера немците избиха много от вас... ужас!

— Големи ли загуби имахте вчера? — попита Синцов.

Хоришев примижа на слънцето, нахлупи на очите си кепето и каза, че загубите в ротата били чувствителни: убити и ранени всичко тридесетина души.

— Хайде и ние да си свалим ботушите — рече той. — Все ходиш, ходиш, краката ти пламват.

Той смъкна ботушите си, сложи на траверсите партенките и също както старецът с наслада почна да мърда изтръпналите си пръсти.

— Брезентови ботуши, от училището, други няма. Момчетата ми донесоха ботуши от един немски офицер — не ми станаха, стискат ми на свивката и кончовите им са корави. Те сигурно ги подлепят с нещо.

— Както в царско време — обади се кантонерът. — Обикновени офицерски ботуши с мешинена подплата!

Синцов също се събу. Хоришев отиде бос в кантона и се върна с котле вода, хляб и три сушени риби.

— Не стъпвай на релсата, гореща е! — рече старецът и изви очи към рибата. — После ще има да ти се пие вода.

Ала когато Хоришев вместо отговор му подаде една от рибите, старецът, без да възразява, я взе и почна да я чисти.

Додето тримата закусваха, седнали един до друг, Синцов сегиз-тогиз поглеждаше Хоришев. Чудеше се как този съвсем млад, пъргав къщовник-момък едва вчера за първи път се е бил с немците, а сега вече говори за това като за нещо обикновено, от което не ще се страхува и занапред.

Те поседяха още половин час, после при тях дойдоха трима разузнавачи; всеки мъкнеше по два немски велосипеда. Тези велосипеди бяха захвърлени още рано сутринта на шосето от

изскочили от гората немски разузнавачи. Разузнавачите били обстреляни, двама от немците паднали убити, а останалите захвърлили велосипедите и избягали в гората. Хоришев беше заповядал да приберат велосипедите и разузнавачите ги бяха донесли.

— Оставете три в ротата, а три дайте на батальона — нареди Хоришев.

Един от разузнавачите се намръщи.

— Щом ви казвам да ги дадете, ще ги дадете — повтори Хоришев, — инак Плотников ще прибере и шестте!

Разузнавачите си отидоха, а над ръжената нива се завъртя един месершмит, като ту се извисяваше към небето, ту пикираше над едно и също място.

— Обстрелва вашия човек — равнодушно рече Хоришев. — Тъкмо там са танковете.

Месершмитът се повъртя над нивата и отлетя. Синцов взе да се безпокои, но дебелият фигура на Мишка вече се появи на кръгозора. Той се приближи, плъсна се на насипа, видя в ръцете на Синцов недоядената риба, рече „я дай“ и лакомо впи зъби в нея. Хоришев отиде в кантона и донесе още няколко.

— Тебе ли обстрелваха? — попита Синцов.

— Мене — разсмя се Мишка. — Аз веднага на тумбак и под танка! А той като комар бръмчи наоколо, но не може да направи нищо.

— Сне ли всичко? — попита Синцов.

— Всичко. Можем да си вървим.

Мишка дояде рибата на Синцов, после също тъй бързо изяде още две и изпи канче вода. Синцов се обу, сбогува се с кантонера и тримата — той, Мишка и Хоришев — тръгнаха назад, към батальона при Плотников.

Плотников седеше в землянката до телефона и еднообразно повтаряше в слушалката:

— Слушам, ясно ми е... Слушам, ясно ми е. Ще бъде направено. — Като сложи слушалката, стана от масата.

— Е, как, поспахте ли мъничко? — попита Синцов.

— Поспах — рече Плотников. — Мигар за всичко можеш да си отспиш наведнъж?

— Сега аз ще ви снема — рече Мишка.

Излязоха на открито и Мишка обгърна Плотников с критичен поглед: неговото небръснато лице, измачканата фуражка, овехтелия мундир, смъкналия се на корема немски парабел^[1].

— Не върви — рече Мишка.

Той обичаше парадните снимки. Плотников не подхождаше за това.

— Стегнете си по-здраво колана — почна да се разпорежда Мишка — и защо сте без портупей? Имате ли портупей?

— Имам в землянката.

— Вземете си портупея, за да бъде по устава.

Плотников неохотно се върна в землянката, донесе портупея, праметна го през рамото си и го закачи за колана.

— Закопчайте си теленото копче на яката! — неумолимо настоя Мишка.

Плотников потърси теленото копче и с яд рече:

— Откъснало се е!

Мишка въздъхна.

— А каска имате ли?

— Нямам каска.

— Че как така нямате?

— Хоришев, кажете на някой от войниците да ми даде каската си — рече Плотников. Той се измъчваше и не скриваше това. Хоришев донесе каска. Плотников свали фуражката си и вместо нея тури каската.

— Автомат имате ли?

— Имам. Хоришев, вземете от землянката моя автомат.

Хоришев донесе автомата. Плотников го окачи на врата си. Мишка го пооправи, за последен път насочи апарата и сне Плотников, на когото съвсем не му отиваха и каската, и автоматът, и изобщо всички промени, направени в неговата външност по настояване на Мишка.

После Мишка на бърза ръка фотографира Хоришев, който, без да чака покана, сам бързо пое от капитана автомата и каската, надяна ги и целият напрегнат, без да мига, се изпъна пред апарата.

— Сега ще ви пратя сержанта, той ще ви изпроводи до полка — рече Плотников. — Бригадният командир позвъни по телефона, заповяда да изкопаем през нощта окопчета под немските танкове и да

турим засада. Ще вървя, свечерява се. — Той уморено разкърши рамене, обърна се гърбом и тръгна.

— Е как, нахрани ли ви Плотников, или не се сети? — попита Серпилин, когато Синцов и Мишка отново се озоваха при него.

— Общо взето, нахраниха ни... — неопределено започна Мишка, но Серпилин сметна неговия отговор за изчерпателен и като не ги остави нищо да добавят, попита:

— Значи, свършихте си работата, можете да си заминавате?

— Да. Утре трябва да съм в Москва, да предам материала за броя, но бих искал да снема и вас самия.

— Какво ще ме снимате? Заминавайте, времето е скъпо.

Нещо в неговия тон привлече вниманието на Синцов. Като че Серпилин искаше те по-скоро да се махнат оттук. Канонадата, която долиташе цял ден от север и от юг, сега, привечер, се бе отдръпнала дълбоко на изток, зад техните гърбове.

— Все пак, разрешете да ви снема, другарю бригаден командир — настояваше Мишка.

— Но тогава тримата, със заместник-командира по политическата част и началник-щаба. За спомен от полковите другари — рече Серпилин. — А ще изкопирате ли снимките?

— Ще ги изкопирам — излъга Мишка, който никога не изработваше снимки. — Ще ги изработя и ще ги пратя тук.

— Тук не, няма нужда — рече Серпилин и в гласа му отново прозвуча нотката, която беше привлякла вниманието на Синцов. — Пратете ги на жените ни, ние ще ви дадем адресите.

Той се обърна към ординареца и му каза да повика заместник-командира по политическата част и началник-щаба.

— А къде са жените ви? — попита Мишка.

— Техните са в Рязан, а моята — в Москва. Носите ли си бележника?

Мишка извади от чантата си мъничко зацапано бележниче, Серпилин го прелисти и с едър, твърд почерк написа на бялата страница: „Валентина Егоровна Серпилина, Пироговска 16, квартира 4“.

Пироговска... Тя беше съвсем близо до тясното жилище на Артемиеви на Усачовка, от което Маша бе изпратила Синцов за Гродно.

„Гродно, Гродно...“ — помисли си той, като за стотен път през тия дни безсмислено си задаваше един и същ въпрос: „Какво става с дъщеря ми?“

След минута дойдоха заместник-командирът по политическата част и началник-щабът на полка.

— Ето, предлагат да се снемем — кимна Серпилин към Мишка, — с обещание да изпратят снимките на жените ни.

И Синцов за трети път почувствува в неговия тон нещо неизречено, някаква печална и тържествена решителност.

Серпилин застана в средата, заместник-командирът по политическата част — вляво от него, началник-щабът, красив млад брюнет с печални черни очи — вдясно.

— И ти застани до тях — рече Мишка на Синцов, — само че по-настрана, аз после ще те отрежа и ще те откопирам отделно за жена ти. — Не му се искаше пак да зарежда апарата, а лентата беше на свършване.

Синцов застана. Мишка щракна и като извади бележника, се наклони да запише останалите адреси, но Синцов, комуто се искаше действително снимките да бъдат изпратени на съпругите на тия хора, посъветва и тримата да напишат по едно късо писъмце за дома: другарят Вайнщайн ще предаде писъмцата заедно със снимките.

Синцов се надяваше, че въпреки цялото си нежелание да откопира снимки, Мишка няма да унищожи изпратени от фронта писъмца.

— Ех, какви ти писъмца! — Серпилин искаше да се откаже, но зърна печалните младежки очи на своя началник-щаб и се съгласи. — Добре, ще напишем. Няма да ви бавим, вие трябва да си тръгвате.

— Ей че е опасен! — рече Мишка, когато всички отидоха да пишат писма. — Трябва да вървите, трябва да вървите! Явно, няма да ни даде вечеря. Аз самият знам, че трябва да заминем, но все пак някак бих откъснал малко време за вечеря! Но не — пъди ни, скръндзата!

— Ех, нищо не разбираш ти! — Синцов отведнъж ясно си представи какво значат тези снимки и тези писма. И внезапно, но твърдо решение — резултат на всичко преживяно през последните три седмици — се роди в душата му.

— Почакай ме тук, ей сега ще се върна — рече той и отвори вратата на землянката на Серпилин. — Мога ли да вляза, другарю

бригаден командир?

— Влезте.

Серпилин седеше до масата и с едър почерк пишеше на лист, откъснат от военния бележник.

— Какво има? — като откъсна очи, попита той и посочи столчето до масата. — Седнете.

Синцов седна. Навярно в израза на лицето му имаше нещо особено, което привлече вниманието на Серпилин.

— Какво се е случило с вас?

— Аз няма да замина с другаря си. С ваше разрешение ще остана през идните дни при вас в полка.

— Какво разбирате под „идните дни“ — бързо попита Серпилин.

— Не ми се иска да си отивам от вашия полк — без да отговори на въпроса му, рече той.

— Защо?

— Струва ми се, че вие не мислите да отстъпвате. Искам да остана при вас. — И Синцов го погледна право в очите.

— Ние наистина не мислим да отстъпваме — рече Серпилин. — Но не сме само ние, видяхте как е при нас, идете да видите как е при другите; дописниците са малко, частите много. Заминете, заминете — заключи той с неестествено бодър тон, който не му се удаваше. — Не разрешавам да останете, няма какво да правите тук. — И той отново се залови за писмото.

— Другарю бригаден командир — рече Синцов с глас, който накара Серпилин да го погледне право в очите, — омръзна ми да бягам като заек и да не знам за какво да пиша. Вече четвърта седмица продължава войната, а аз нищо не съм написал. Не знам, сигурно никак не ми е вървяло много, но ето днес за първи път пристигнах в полк, дето действително са унищожили тридесет и девет немски танка и аз най-сетне ги видях с очите си. Ако вие утре водите сражение, аз също ще го видя с очите си и ще напиша за него. Аз съм работник от фронтови вестник, тук при вас има фронт, къде да отида, ако не при вас.

— Вижте какво, другарю... забравих, вие вчера казахте името си...

— Синцов.

— Вижте какво, другарю Синцов. — Лицето на Серпилин беше сериозно. — Вашето желание да останете в боя разбирам, но има случаи, когато в частта трябва да останат само ония, които са длъжни по щат, и никой друг не трябва да се бие и умира в нейния състав. Ако ни очакват обикновени боеве, бих ви оставил, но на нас очевидно ни предстоят не обикновени боеве, а боеве в обкръжение. Сутринта предполагах това, сега съм уверен. Чухте ли артилерията?

— Чух я — рече Синцов.

— Вие не сте слушали добре — рече Серпилин. — Сега немците от двете ни страни са вече далеч отвъд Днепър. Вие можете да имате мъчнотии по пътя, дори ако заминете веднага. Вървете, оставете ме да допиша писмото, времето е малко и за мене, и за вас.

— Другарю бригаден командир! — рече Синцов. — Другарю бригаден командир! — упорито повтори той вече по-високо, за да привлече вниманието на Серпилин, който отново бе взел молива.

— Е? — недоволено откъсна Серпилин очи от писмото.

— Аз съм комунист, политрук по чин и ви моля да ме оставите тук. Каквото стане с вас, това ще стане и с мен. Останем ли живи — ще напиша всичко каквото е било и няма да бъда товар за вас; дотрябва ли — ще умра не по-лошо от другите.

— Внимавай, другарю Синцов, да не съжеляваш после! — като го измери с продължителен поглед, изведнъж на „ти“ се обърна към него Серпилин.

— Няма да съжелявам — рече Синцов, убеден в тази минута, че действително за нищо няма да съжелява и разбрал, че въпросът е решен и няма за какво повече да се приказва.

— Кажи на другаря си, че след минута ще допиша писмото, нека се приготви — вече подире му рече Серпилин.

— А през това време ни постъкмиха с храна за из пътя — весело говореше Мишка, като тупаше по своята едва закопчана походна чанта. — Бригадният командир не ни каза, но се бил разпоредил.

— Аз няма да дойда с тебе. Ще остана тук за няколко дни. — Синцов не искаше да се впуска в подробности.

— Какво значи ще останеш? Докога? Какво, да не ти е малко материалът?

— Малко.

— Щом е малко, друг път ще отидеш, ще набереш повече, а засега и това е нещо!

— Не Миша, ще остана — упорито повтори Синцов.

— Слушай, това е безобразие — като почервеняваше и започваше да се сърди, викна Мишка. — Нали знаеш, че не мога да остана с теб, няма кой да откара снимките вместо мен в редакцията!

— Така е, затова тръгвай.

— Но тогава ще излезе, че те оставям тук сам!

— Стига си се втелявал. Заминавай и туйто.

— Добре — рече Мишка, комуто бе дошла на ум една идея, избавяща го изведнъж от неблагоприятното положение. — Аз ще отскоча до Москва, ще предам снимките и се връщам при тебе, тук. Най-много след три дни! Но само не отивай нийде! Чакай ме тук, на това място! Обещавах ли?

— Обещавам! — рече Синцов, като отвърна на горещото му ръкостискане.

От тази спасителна идея Мишка изведнъж се развесели.

— Слушай — изведнъж се сети той, — хайде, напиши ми сега, ако щеш и сто реда. За да има описание как са били унищожени тия танкове. Гарантирам, че ще се отпечатат заедно с моята панорама. Ще ги напечатат в „Известия“, какво повече искаш?

Синцов с тревога си спомни думите на Серпилин, че времето е скъпо, и се поколеба да бави ли Мишка.

В тази минута Серпилин излезе от землянката с незалепен плик в ръце.

— Ето — рече той на Мишка, — написах, после сложете снимката и го залепете. Пригответе ли се, заминавате ли?

— Ей сега, само той — кимна Мишка към Синцов — да ми напише обяснителен текст, и ще замина.

Синцов поиска разрешение от Серпилин да отиде в землянката да напише там на свещ няколко реда.

— Иди — рече Серпилин, — аз и без това излизам. А другите дадоха ли ви писмата?

— Дадоха ми ги.

— На добър път — стисна му ръка Серпилин и тръгна, без да се сбогува със Синцов, защото вече го смяташе за свой човек.

Синцов и Мишка, комуто беше отегчително да чака сам, отидоха заедно в землянката. Синцов седна да пише, а Мишка откопча чантата и като извади оттам парче сух салам, съсредоточено замърда челюсти.

Синцов пишеше бързо и дори с ожесточение поради необходимостта да бърза. Без още да знае, че това е не само първата, но и последната в живота му фронтова кореспонденция, той пишеше за унищожените немски танкове, за намиращите се в ръжта мъртви немци, за Серпилин, Плотников и Хоришев и още и още веднъж за най-главното — за това, че всъщност човек може да пали немските танкове и да не отстъпва пред тях, когато те настъпват срещу него.

Той пишеше припряно, а през главата му минаваха всички последици от решението, което беше взел. Струваше му се, че ако не беше взел това решение по-рано и не беше казал за него на Серпилин, сега би се уплашил и би заминал. Със срам мислеше за своята слабост, защото не разбираше, че различните характери са различно силни и понякога тяхната сила се състои в това — макар че се страхуват от последиците на собственото си решение, все пак да не го променят.

Той написа цялата бележка за двадесет и пет минути, по часовник, и пак тук, в края на последното листче, добави няколко реда за Маша.

— Вземи — рече той, като сгъна на четири листчетата. — Когато ги препишат на пишеща машина, дай черновата на жена ми. Може би тя е още в Москва, ето телефона ѝ. Аз вече ѝ писах два пъти от болницата, но в теб имам по-голяма надежда, отколкото в пощата.

— Има си хас! — въздъхна Мишка, пхна недоядения салам в походката чанта и взе листчетата от Синцов.

Заедно излязоха от землянката. Мишка не обичаше дълго да размисля нито над своите, нито над чуждите решения; и все пак в неговото не много отзивчиво, но добро сърце потрепна в тази минута не съвсем ясна за самия него тревога. Не му харесваше това, че той заминава, а Синцов остава, не му харесваше, никак не му харесваше!

— Бъди здрав — стисна той ръка на Синцов, — бъди здрав. Аз ще отскоча при теб. Обещавам ти! — И неговият квадратен силует се сля с тъмнината.

Приседнал в края на окопа и загледан в звездното небе, Синцов мислеше, че утре привечер Мишка със своето пикапче ще долети до Москва, сам ще прояви и ще откопира снимките и още мокри ще ги

занесе на масата на редактора. И чак после — Синцов знаеше това — Мишка ще телефонира на Маша. Ще бъде нощ, Маша, ако е в Москва, ще вдигне слушалката и Мишка ще ѝ каже, че само преди един ден е виждал мъжа ѝ жив и здрав...

А той в това време, след един ден... Не знаеше какво ще стане с него след един ден и не искаше да мисли сега за това. Знаеше едно: днешното затишие не е безкрайно; ще свърши през нощта или на сутринта и тогава ще почне сражението. А какво ще стане с него в това сражение, той не знаеше, също както не знаеха и всички други хора, които принадлежаха към полка на Серпилин и седяха тук, наблизо, в окопите, и по-нататък — на километър и на два отук — в землянки и ходове за съобщение, и още по-нататък, в ония окопчета, които трудолюбивият Плотников сигурно беше изкопал в ръжената нива под немските танкове.

Нито Синцов, нито Мишка, който беше вече успял да премине днепровския мост и на свой ред мислеше сега за Синцов, когото бе оставил, знаеха какво ще стане с тях след един ден.

Разстроен от мисълта, че е оставил другаря си на предната линия, а самият той се връща в Москва, Мишка не знаеше, че след един ден Синцов няма да бъде нито убит, нито ранен, нито одраскан, а жив и здрав, само смъртно уморен ще спи като труп на дъното на същия този окоп.

А Синцов, който завиждаше на Мишка, задето след един ден ще говори в Москва с Маша, не знаеше, че след един ден той няма да бъде в Москва и няма да говори с Маша, защото ще го ранят смъртоносно още заранта при Чауси с картечен откос от един немски мотоциклет. Този откос ще пробие на няколко места неговото голямо силно тяло и той, събрал последните си сили, ще пропълзи в храсталака край пътя и губейки кръвта си, ще освети лентата със снимките на немските танкове, с уморения Плотников, когото беше накарал да тури каската и автомата, с храбро изпъчения Хоришев, със Серпилин, със Синцов и тъжния началник-щаб. А после като се подчинява на последното си несъзнателно желание, с отслабнали дебели пръсти ще скъса на парченца писмата, които тия хора бяха пратили по него за жените си. И парченцата от тия писма ще посипят отначало земята до губещото кръвта си умиращо тяло на Мишка, а после ще се вдигнат и гонени от вятъра, премятайки се, ще полетят по прашното шосе под колелата на

немските камиони, под гъсениците на пъплиците към изток немски танкове.

[1] Вид автоматичен пистолет. — Б.ел.к. ↑

ПЕТА ГЛАВА

Фьодор Фьодорович Серпилин, в чийто полк остана Синцов, беше от тия хора, които се чупят, но не се огъват. В служебното му досие бяха отбелязани много промени, но всъщност през целия си живот той се занимаваше с едно нещо — както знаеше, по войнишки служеше на революцията. Служеше през германската война, служеше през гражданската, служеше, като командуваше полкове и дивизии, служеше, като се учеше в академиите и преподаваше в тях, служеше дори когато съдбата не по добра воля го бе запратила в Колима.

Той произхождаше от семейство на селски фелдшер, баща му беше русин, а майка му — касимовска татарка, която беше избягала от къщи и беше се покръстила, за да се омъжи за баща му. Баща му беше още фелдшер в Тума, на теснолинейката, която пресича затъntenите мешчерски гори. Там Серпилин прекара детството си и оттам, следвайки пътя на баща си, като осемнадесетгодишен момък замина да учи във фелдшерското училище в Рязан. В училището попадна в революционен кръжок, полицията го взе на око и сигурно би свършил със заточение, ако не беше Първата световна война, която острига главата му.

През зимата на 1917 година фелдшер Серпилин участва в първите побратимявания, а през есента като избран командир на батальон се би с немците, настъпващи към червения Питер. Когато се организира Червената армия, той остана на допадналите му строеви длъжности и завърши гражданската война, като командуваше полк при Перекоп.

Колегите, които познаваха началото на биографията му, на шега го наричаха зад гърба му фелдшер. Това беше толкова отдавна, че би трябвало да се забрави, но и той самият при случай шеговито се позоваваше на своята някогашна професия. От гражданската война насам той почти винаги беше учил: мина опреснителни курсове, отново командува полк, после се готви за академията, завърши я, после се подготви за танкист, служи в първите механизирани части и след

като отново се върна в пехотата и командува две години дивизия, получи катедрата по тактика в същата тази академия „Фрунзе“, която беше завършил преди пет години. Но и тук продължи да учи, през цялото си свободно време зубреше немски — езика на най-вероятния противник.

Когато през 1937 година неочаквано го арестуваха, колкото да е странно, заядоха се дори за този немски език и за оригиналите на немските устава, прибрани при обиска от квартирата му.

Непосредствен повод за арестуването му бяха съдържащите се в неговите лекции и не много на мода тогава предупреждения за силните страни в тактическите възгледи на възродения от Хитлер вермахт.

Тъкмо за това той си помисли вчера, когато призна с огорчение качествата на немската тактика и сурово се усмихна при своите неразбираеми за Синцов, спомени.

След смаялия го арест, освен първоначалното съвсем глупаво обвинение в пропаганда на превъзходство на фашистката армия, предявиха му още дявол знае какво! Неговите показания два пъти лично бе искал Ежов и цели шест месеца тримата следователи, сменили се един след друг, напразно бяха очаквали от него да подпише онова, което не беше ставало.

В края на краищата го осъдиха, всъщност без съд, на десет години. А след още шест месеца, вече като затворник, той без много приказки преби от бой един от своите някогашни колеги от гражданската война, троцкист, който по погрешка го беше избрал за свой довереник и беше споделил с него мислите си, че партията се е изродила, а революцията — загинала.

Времето на затворничеството в съзнанието на Серпилин беше преди всичко глупаво изгубено време. Като си спомняше сега, на фронта, тия пропаднали четири години, той скърцаше със зъби от яд. Но през всичките тия четири години нито веднъж не обвини съветската власт за това, което беше направено с него: смяташе го за чудовищно недоразумение, за грешка, за глупост. А комунизмът беше и си оставаше за него свято и неопетнено дело. Когато го пуснаха също тъй неочаквано, както го бяха затворили, той излезе остарял и физически изнурен, но душата му не беше набраздена с бръчките на старостта и неверието.

Той се върна в Москва през първия ден на войната и искаше само едно — да замине час по-скоро на фронта. Старите му другари, които според силите си направиха всичко за неговото освобождаване, му помогнаха и тук: той тръгна за фронта, без да дочака да преименуват чина му, нито дори да го възстановят в партията — подаде документи в партийната комисия и замина да приеме полка. Беше готов да се съгласи и на взвод, само без разтакаване да се завърне при своята работа, която от военна служба отново бе станала война. Искаше по-скоро да покаже на какво е способен. Да докаже не заради себе си: вече бяха му върнали оръжието и званието, обещаха да го възстановят в партията и го пратиха на война с фашистите — какво още можеше да желае? Но той искаше да докаже със своя пример, че и с мнозина други, останали още там, откъдето се бе върнал, е извършена същата безсмислица, както с него. Тъкмо безсмислица.

Това чувство растеше в него с всеки ден, прекаран на фронта. Немците бяха силни — за това не можеше да има две мнения. Войната беше сериозна и след първите несполуки се запичаше още повече.

Пита се — кому преди тази война беше потрябвало да лиши армията от такива хора като него, Серпилин? Разбира се, с тях не се свършваше светът. Армията ще спечели войната и без тях. Но защо без тях? Какъв смисъл имаше?

Върху това мислеше той днес, преди разсъмване, излегнат върху наръч сено, донесено от ординареца. Първият сполучлив бой го бе изпълнил с вяра — не, не в това, че неговият полк ще извърши чудеса, макар да му се искаше да вярва и в това, а че изобщо работата не е така лоша, както изглеждаше отначало.

Разбира се, армията се сражаваше по-добре и нанасяше на немците повече загуби, отколкото човек можеше да си представи, като виждаше само мъкнеците се през неговите позиции обкръженци. Навярно на стотици места тя се сражаваше също тъй, както тук в първия бой се сражаваше полкът му, и ако немците все пак напредваха, обкръжаваха ни и ни изтикваха, това им се удаваше, разбира се, не току-тъй и не им струваше евтино. Огромността на военния театър, въвеждането на нашите резерви в сражението и подсилването на нашата техника, която, дявол да го вземе най-сетне трябва да се появи на фронта в нормални количества — всичко това в края на краищата

ще спре немците на някаква позиция. Въпросът е само къде ще бъде тази позиция.

Вчерашното затишие не го радваше. Той разбираше, че немците са го оставили на мира не защото са изгубили надежда да смажат неговия полк, а защото за съжаление умело маневрират със своите сили. Резултатите от тази маневра вече почваха да се проявяват. Те бяха пробии фронта и вляво, и вдясно от Могильов. Това беше ясно по звуците на отдалечаващото се на изток сражение.

Само глухият можеше да не разбере това. А той със своя полк седеше тук със скръстени ръце и чакаше кога ще дойде неговият ред.

Последната заповед, дошла в дивизията преди прекъсването на връзката с армията, бе: здраво да се държат позициите. Какво пък, за хора, които са готови скъпо да продадат живота си и знаят как да направят това, тази заповед не беше лоша, особено ако след нея не последва заповед да се отстъпи, когато ще бъде вече късно за отстъпление. Но, пита се, какво е станало със съседните дивизии и докога ще продължават безкрайните пробиви и обграждания, от разказите за които писваха на човека ушите!

Като мислеше за предстоящото, Серпилин най-много се страхуваше от някоя закъсняла заповед за отстъпление. Впрочем ако сутринта започне сражение — от немците, и да искаш, няма вече да се откъснеш. А сражение ще има. Дивизията прикриваше Могильов, тук се събираха пътищата, тук беше мостът през Днепър — всичко взето заедно беше такова възелче, което не се оставя в тила, без да си се опитал да го развържеш.

„Дяволът го докара тук, сигурно ще си намери тук гроба! — със симпатия помисли Серпилин за заспалия до него на тревата Синцов. — Млад е още, като моя началник-щаб. И сигурно също има млада жена...“ И Серпилин се пренесе мислено при своята жена, която живееше в Москва, в неговата стара академическа държавна квартира. Когато го арестуваха, все пак ѝ бяха оставили там една стая: някого беше го загризала съвестта. „Ах, старо, старо! — с нежност си помисли Серпилин. — Съвсем побеля. Измъчи се с писма, колети, ходене по колеги и началници, а колко хубава беше някога и колко горещи и глупави глави из разните гарнизони се чудеха защо си се омъжила за своя дълъг като върлина грозник и защо не му изневеряваш.“

От запад звучно и ясно прокълтя: немците бяха хвърлили отведнъж няколко снаряда.

„По Плотников — забеляза на себе си Серпилин и спокойно помисли: — Ето че започнаха.“

Синцов скочи и сънен започна да шари наоколо — търсеше кепето си.

— Значи, остана? — рече му Серпилин, като отърсваше бавно от себе си стръкчетата сено. — Сега и да съжаляваш, и да не съжаляваш...

Синцов не каза нищо.

— Е добре, да отидем заедно по батальоните. Искаше да видиш сражение, сега ще видиш.

Сражението, което се възобнови на фронта на Серпилиновия полк, продължи три денонощия, почти без да затихва.

Към средата на първия ден немците почти нийде не бяха успели да напреднат въпреки силния артилерийски огън, който поддържаха, без да жаят снарядите, и няколкото танкови атаки с поддръжка от бронирани коли. В ръжената нива останаха, както казваха всички, петстотин, или както докладва в дивизията необичайният да преувеличава Серпилин, триста немски трупа. В полка загубите в хора бяха още по-големи — и от огъня на артилерията и танковете, и от огъня на немските автоматчици, които изтребиха без остатък една побягнала от окопите рота. В половината роти бяха убити командирите или политкомандирите, загина и неуспелият да си отспи Плотников, на наблюдателния пункт с пряко попадение от мина беше разкъсан на парчета заместник-командирът по политическата част на полка.

През втората половина на деня командирът на дивизията полковник Зайчиков се добра до Серпилин, последния от тримата свои полкови командири. Сутринта се намирал отвъд Днепър и като разбрал, че остава в обкръжение, обърна полка, разположен там във втори ешелон, с фронт към изток и с тил към реката. После минал през Днепър и прекарал половината ден в полка, който прикриваше покрайнините на Могильов: там ожесточено биеше немската артилерия, но атаките бяха по-слаби, отколкото срещу Серпилин. Навярно немците искаха, без да се ангажират в бой по улиците на града, отначало да унищожат Серпилин и като обходят Могильов, да излязат на днепровския мост. Така поне каза на Серпилин командирът

на дивизията, когато дойде при него на командния пункт облян в пот от жегата и с мушната под рубашката ръка, с която притискаше болното си сърце. То се обаждаше след тежкия ден, прекаран на позициите. Тромав, с подутини под очите, командирът на дивизията стоеше до Серпилин в окопа, жадно гълташе въздух и все не можеше да се нагълта.

— При нас убиха Глушченко — тъжно рече командирът на дивизията за своя заместник по политическата част. — Убиха го глупаво, със случаен снаряд край моста!

— Кого ли пък убиват умно? — обади се Серпилин. — Нали ви докладвах: и моя заместник по политическата част го убиха, и аз осиротях.

— Знам — рече комдивът — и ето че ти доведох заместник.

Той се обърна към дошлия заедно с него дребничък, червендалест, с побелели вежди батальонен комисар с дебели очила с двойни стъкла, когото Серпилин никога дотогава не беше виждал в дивизията.

— Лектор направо от ПУРККА — като продължаваше все още да се задъхва, отсечено рече командирът на дивизията. — Дошъл да ни чете лекции, а ние виждаш какви лекции слушаме тук...

— Шмаков — като допря ръка до козирката, рече батальонният комисар.

— Другарят Шмаков сам изказа желание да дойде в твоя полк. Обстановката му е ясна. Дадена е заповед по дивизията — рече комдивът, — тъй че честит ти комисар на полка.

Серпилин въпросително погледна Зайчиков.

— Тъкмо така! Честит ти комисар на полка — повтори Зайчиков. — Последното, което покойният Глушченко получи от политотдела на армията, когато връзката бе прекъсната, беше, че има указ за възстановяване института на военните комисари. Искаше лично да съобщи тая новина по полковете, но не успя, сиромашът.

— Да — като помълча, рече Серпилин, — пак като в гражданската — ти и комисарят. Цялата сериозност на нашето положение е подчертана...

— За ваше сведение, другарю полкови командир — рече Шмаков, — на времето, при мобилизацията срещу Деникин, бях около година време комисар на 42-а стрелкова дивизия. Но наистина след

гражданската веднага ме повикаха на партийна работа и съм отново в униформа само от една седмица.

— И той няма месец, откак е облякъл военната униформа — кимна Зайчиков към Серпилин. — И той на времето командуваше дивизия, а аз стажувах при него след академията, така че и двамата се събрахте все големи началници — пошегува се той, но шегата не излезе сполучлива: убитият Глушченко не му излизаше от ума.

— Много ли хора останаха под твое началство, а, началник? — за да надделее мислите си, все пак опита да се пошегува той.

Серпилин доложи за загубите.

— Всички имат големи загуби — рече Зайчиков. — Големи загуби! — повтори той и отново си помисли за Глушченко.

Късият отдых свърши и немците отново минаха в атака, преди Серпилин да успее да поприказва както трябва с Шмаков. Щом започна атаката, новият комисар си взе един водач и тръгна да се запознава с батальоните.

— Почни от тоя на левия фланг, третия — посъветва го Серпилин. — По-близо е. — А на себе си добави: — И по-спокойно.

Това, че комисарят не взе веднага да се навърта около командния пункт, допадна на Серпилин и затова още повече му се поиска да го запази, доколкото бе възможно.

Докато продължаваше тази шеста през тоя ден атака, Зайчиков остана в полка през цялото време до Серпилин. Неговото присъствие в полка не стесняваше Серпилин, още повече че комдивът през цялото време даде само две-три заповеди, и то такива, каквито в следната минута щеше да даде самият той. Това доказваше, че с едни и същи очи виждат нещата на полесражението.

На свой ред командирът на дивизията, който преди две седмици, когато Серпилин приемаше полка, съвсем не се зарадва, че при него като подчинен пристига човек, по чин по-горен от него, сега в сражението забрави и да мисли за това. Макар да беше стажувал при Серпилин преди много години и те всъщност да не се познаваха чак толкоз добре, в създалото се тежко положение предвоенното им познанство беше важно за двамата и ги предразполагаше към взаимна откровеност.

Щом шестата атака бе отблъсната с по-голяма лекота от другите — немците, изглежда, бяха започнали да окапват, — дивизионният

командир побърза да отиде в съседния полк.

— За тебе Фьодор Фьодорович, не се безпокоя — като се сбогуваше, очи в очи рече той на Серпилин. — То се знае, радвам се, че ти дадох полк при мен, макар, да си кажа чистосърдечно, ние би трябвало да командуваме с теб съседни дивизии, тогава бихме били взаимно спокойни поне за фланговете, пък сега воюваме, а флангове няма! До вчера заранта все още имах връзка поне с левия съсед, а сега търси го, ако си нямаш работа!

— Нищо — рече Серпилин, — всичко, което е наше, е с нас, ще командуваме онова, което ни е бог дал. Ако бъдем живи — ще дослужим до генерали, а умрем ли полковници и бригадни командири — каквито сме, такива ще ни заровят.

— По-добре повече фашисти да заровим в земята — обади се командирът на дивизията, — а ние можем и без свято причастие. Нещо тяхната авиация днес не лети — на сбогуване додаде той, като погледна небето.

Каза и като че прокоби: не мина половин час, и немците нанесоха тежък бомбен удар по стика на Серпилин със съседния полк. Четиридесет бомбардировача, пикирайки един след друг, като с нож прорязаха цяла ивица до реката. Гъста пелена дим закри северната част на кръгзора.

А когато мина още час и бомбардировката свърши, командирът на дивизията се върна на командния пункт при Серпилин. Но сега той не беше вече оня задъхващ се, уморен, но още силен човек, годен да овладее положението и да не изгуби присъствие на духа, какъвто Серпилин го бе видял преди час и половина. Сега го донесоха изнемощял, тежко ранен, с парче бомба в корема и хирургът, който дотича от медицинския пункт заедно с една сестра, дълго се бави над него да вади парчето при глухите му стонове. Командирът на дивизията веднага след раняването си категорично бе заповядал да го отнесат не в медицинския пункт, а тук, на командния пункт, при Серпилин.

Като проклинаше в душата си, лекарят беше принуден да се подчини. Той беше млад и се боеше, защото от полковник Зайчиков в дивизията се страхуваха като от огън и това чувство не изчезваше у него дори и сега, когато страшният Зайчиков лежеше отпреде му неподвижен и безпомощен.

След като немските бомбардировачи бяха преобърнали наопаки цялото пространство на стика между двата полка чак до Днепър, на същото място, под още неразпръсналия се дим от бомбардировката, удариха немски танкове, откъснаха двата полка един от друг, врязаха се до моста през Днепър и успяха да го превземат, преди да е вдигнат във въздуха. Под прикритието на танковете се промъкнаха автоматчици. Те не бяха много, само една рота, но бомбардировката и танковата атака бяха тъй неочаквани, а гръмливият огън на автоматите в мрака изглеждаше толкова чест, че нито Серпилин, нито командирът на отрязания от него полк в първия час на катастрофата се решиха да ударят по още тънката верига промъкнали се към Днепър немци.

Вечерта не посмяха да рискуват: изглежда, и поради липса на опит, и поради преувеличената представа за числеността на врага, а сутринта беше вече късно.

Когато донесоха Зайчиков в командния пункт на полка, Серпилин не беше там. Той беше се разминал с ранения командир на дивизията, отишъл беше в своя пострадал батальон на десния фланг да се разпорежи за приготовленията за утрешното сражение.

Командирът на дивизията бе заповядал да го пренесат на командния пункт при Серпилин, защото раната му се бе сторила смъртоносна и той искаше да успее да възложи на него командването на дивизията. Когато лекарят, за да почисти раната, поиска да му даде наркоза, той се възпротиви, защото се страхуваше да не загуби съзнание дори за минута; струваше му се, че така ще си умре, преди да е успял да предаде на Серпилин дивизията...

Че командирът на дивизията е тежко ранен, Серпилин научи още в батальона. Като даде най-необходимите нареждания, той побърза да отиде в санитарния пункт на полка, дето смяташе да го завари. Но на санитарния пункт не намери нито командира на дивизията, нито хирурга, повикан на командния пункт.

— Другарю бригаден командир — застанал на входа на землянката с облечена над рубашката окървавена престилка, шепнешком рече лекарят, — аз не съм виновен, исках както му е редът да почистя раната при най-добри условия, но командирът на дивизията заповяда.

— Ех, и вие, заповядал ви! — сърдито махна с ръка Серпилин. — Има случаи, когато не ние на лекарите, а лекарите на нас заповядат.

Ще оживее ли?

— Всичко, което можеше да се направи, е направено, но раната е тежка, а условията за оказване на помощ...

— Късно е да се тюхкаме! Можете ли да направите още нещо?

— Засега не мога нищо повече.

— Тогава си вървете, там при вас, в санитарния пункт, ранените чакат, натъркаляни по земята — рече Серпилин и влезе в землянката.

Зайчиков лежеше на походното легло с широко разтворени очи и потрепваше с устни, като се мъчеше да не охка.

Серпилин притегли под себе си едно столче и силно, до болка опря остриите си колене в ръба на кревата.

— За мен войната май свърши, Фьодор Фьодорович — рече дивизионният командир и от окото му се отрони и се плъзна по бузата сълза. Той я избърса и отново изпружи ръката си покрай тялото на чаршафа. — Покрий ме с шинела, тресе ме.

Серпилин свали от гвоздея своя шинел и го покри с него върху чаршафа.

— Какво правят немците? — попита командирът на дивизията.

Безполезно беше да се скрива истината от ранения, пък и Серпилин не смяташе, че има право да стори това. Раненият Зайчиков все още си оставаше командир на дивизията. Доложи, че немците са го отрязали от съседния полк, излезли са на Днепър и по всяка вероятност са завзели моста. Дивизионният командир лежа няколко минути мълком, за да претегли това известие и да се съсредоточи. Мъчно беше да събере мислите си, те се плъзгаха в разни посоки: ако немците са завзели моста, значи, те с един удар са отрязали и трите полка. Помисли си за полковник Юшкевич, своя началник-щаб, който сега бе останал старши на оня бряг на Днепър.

— Всичко рухна отведнъж — рече гласно той.

— Какво? — не дочу Серпилин.

— Нищо, мисля си — шепнешком се обади Зайчиков.

Юшкевич беше по негово мнение добър началник-щаб, но сега му се беше паднала най-незавидна участ. След загубата на моста той се оказваше между два огъня, прикован към тясна ивица на брега, с немци зад гърба. Ако се досети още тая нощ да се опита да си пробие път на изток, може да измъкне нещо, не се ли досети — загубен е!

Майор Лошкаръов, командирът на отрязания сега полк, който се намираще в покрайнините на Могилъов, беше храбър до безумие, но още зелен. Че той няма да се уплаши, Зайчиков беше уверен, но мъчно беше да се каже как Лошкаръов ще се справи с полка, като действа на своя глава и отговорност. Зайчиков дори съжали, че го бяха ранили тук, при Серпилин, а не там, при Лошкаръов: там той би бил по-необходим дори такъв, какъвто е сега, на легло.

После той с жалост към себе си помисли за своята рана и за семейството си — за жената и дъщерите. Все момичета и момичета, жена му дори последния път бе плакала, че не е момче.

„Мъчно е, когато са пет дъщери“ — спомни си той за семейството си така, като че не беше вече жив.

— Слушай, Серпилин — рече той, събрал най-сетне мислите си, — готви се да приемеш дивизията. Пиши заповед.

— Щом дотрябва, ще бъда готов — рече Серпилин, — но със заповедта не бързай! При жив командир не се приема дивизия. Ще полежиш, ще ти мине, я какъв здрав мъж си. — И той предпазливо докосна с ръка рамото му.

Зайчиков възви очи към него и не каза нищо. Пък и какво ще приказва? И той на негово място би отговорил същото.

— Все пак се приготви — след като помълча, рече той и затвори очи.

Обстоятелството, че сега беше при Серпилин, а не в санитарния пункт, го утешаваше: там би се чувствувал вече само ранен между другите ранени, а тук е все още командир на дивизията. Лежа няколко минути със затворени очи, а когато ги отвори, видя зад гърба на Серпилин одевешния, приближил се до него в гората дългурест политрук от вестника. Политрукът беше в изцапана с пръст рубашка и немски автомат.

Синцов бе прекарал почти целия ден до Серпилин, отначало в един батальон, а после в друг; пред очите му танковете нахълтаха в разположението на Плотниковия батальон; един танк се покачи на железопътния насип, катурна кантона и дълго стреля с оръдието си, само на петдесетина метра от Синцов; снарядите свиреха просто над главата му. После Плотников излезе от окопа и хвърли под танка връзка бомби. Танкът се запали, а в следната секунда един картечен откос от друг танк уби Плотников.

После Синцов видя как една от ротите побягна. Немските автоматчици почнаха да я косят, а Серпилин, който командуваше случилите се наблизо бойци, отблъсна атаката на автоматчиците с пушечен огън и бомби: при това той самият непрекъснато се прицелваше и стреляше с пушка.

Недалеч от Синцов стреляше с пушка по немците старият кантонер; а после, когато той се озърна още веднъж, старецът вече лежеше на дъното на окопа мъртъв, с немския мундир, разтворен на побелелите му окървавени гърди.

Синцов също стреляше с пушка и уби — той видя това — един немец, който бе изскочил сякаш изпод земята на десет крачки от него.

— Ето и ти застреля своя немец — му рече след отблъскването на атаката Серпилин, който, изглежда, забелязваше всичко около себе си. После той нареди да му дадат сваления от убития немец автомат и две дълги запасни пачки към него в платнена торбичка. — Вземи, той е твой, полага ти се!

Всичко това беше отдавна, през деня, а вечерта, вече в тъмното, Синцов отиде със Серпилин там, дето след бомбардировката се бяха промъкнали немците. Там го изгуби от очи, дълго го търси, страхувайки се, че са го убили, и много се зарадва, когато се върна на командния пункт и научи, че Серпилин е жив и здрав.

Така, с усмивка влезе той в землянката и изведнъж видя всичко: мършавия, превит гръб на седналия на столчето Серпилин и легналия на неговото легло с притворени очи полковник, командира на дивизията. Полковникът беше тъй бледен, че му се стори умрял. После отвори очи и дълго мълчаливо го гледа.

Синцов също стоеше мълчаливо, без да знае какво да прави и каже сега. Серпилин почувствува нечие присъствие зад гърба си и се обърна.

— Е, как е, политрук, навоюва ли се? Сега не ще съжаляваш, че нямамо какво да пишеш, нали?

Синцов си спомни за своя оставен в походната чанта бележник, който не беше докосвал нито веднъж през деня. Беше гладен, но му се спеше повече, отколкото му се ядеше.

— Разрешете да изляза, другарю бригаден командир — рече той вместо отговор, като чувствуваше не в ръцете и краката си, а нейде

дълбоко в себе си тъпа умора от всички заедно взети, една след друга преживени през деня опасности.

— Какво, спи ли ти се? — измери го с разбиращ поглед Серпилин. — Върви, ти си свободен човек.

— Ще легна тук наблизо, до землянката — рече Синцов, като се срамуваше, че му се спи, докато сигурно много по-умореният от него Серпилин седи и бодърствува.

Без да се обърне, Серпилин кимна с глава.

— Защо е той тук при тебе? — тихо попита Зайчиков, но Серпилин само сви рамене, тъй като му беше трудно да отговори.

Едва бе излязъл Синцов, в землянката влезе Шмаков; той също носеше немски автомат. Щом влезе, го сне, постави го в ъгъла и като въртеше уморено врат, се приближи до леглото. Бяха му казали вече, че Зайчиков е ранен и лежи тук; нямаше защо и какво да пита. Стоеше и мълчеше.

— Много ли автомати взехте? — попита Зайчиков, като го погледна.

— Двадесет — рече Шмаков.

— Имат гъст автоматен огън — рече Зайчиков. — Още от финската война стана ясно, че трябва да се въоръжим с автомати масово, а все се потривахме. И се потривахме така до самата война. У нас е добре, ако има десет автомата на полк, а те имат стотици! — В отслабналия му пресипнал глас прозвуча раздражение.

Шмаков почна да разправя какво е станало в батальона на левия фланг. Серпилин и командирът на дивизията го слушаха: Серпилин — внимателно; Зайчиков — оттук-оттам, като примижаваше всяка минута от болките в корема.

— Сякаш ще раждам — рече той най-сетне, като се усмихна пряко сили.

— Аз ще се преместя в твоята землянка, другарю Шмаков — рече Серпилин, — а тук при дивизионния командир ще поставим медицински пост.

Отначало той искаше да настоя да пренесат командира на дивизията в медицинския пункт, но после размисли. В края на краищата сега, когато са обградени, не се знае къде в полка е тил, къде — предна линия. Нека си лежи тук, и без това няма да го предума, а да започва спорове, убеден, че няма да доведат до нищо, той не обичаше.

— Не ми трябва никакъв пост! — рече Зайчиков. — Излиза, че те изпъдих от землянката.

— Трябва! — решително рече Серпилин. — Не спори с мен за това, нали в миналото тъй или инак съм бил фелдшер, имам опит.

Зайчиков неволно се усмихна. Той си спомни прякора на Серпилин „фелдшерът“ и своето стажуване в неговата дивизия през далечната хиляда деветстотин тридесет и трета година.

— Ако можеш, помъчи се да задремеш, Николай Петрович. — Серпилин стана. — Ние ще отидем с комисаря да направим равносметка на деня, а после ще се върнем при тебе за нареждания.

„Как не, притрябвали са ти сега моите нареждания! — незлобиво и честно помисли Зайчиков, като го изпроводи с поглед. — Ти не си Лошкаръев. Да бяха се обърнали твоите работи инак, сега дивизия, че чак и корпус би командувал и ти щеше да ми даваш нареждания... Ако ние с тебе имахме връзка...“ — спомни си той за прекъснатата връзка с армията и горчиво се усмихна.

В землянката на Шмаков, в която самият той влизаше сега за пръв път, седнали един срещу друг на походните легла — Шмаков на леглото на убития сутринта комисар, а Серпилин на леглото на убития вчера началник-щаб, — те направиха равносметка на деня и като кърпеха колкото можеха днешните загуби в полка, обсъдиха кого и къде да преместят, за да запушат всички дупки. Трябваше до вечерта да назначат един командир на батальон, двама командири на роты и трима политкомандири вместо излезлите от строя през деня. Шмаков засега беше се запознал с хората само в един батальон, и то набързо; почти всички кандидатури посочваше Серпилин. Когато стигнаха до политкомандирите, Серпилин си спомни за Синцов.

— За какво ми е — рече той, когато Шмаков сви рамене, — да ходи след мене като опашка, докато го убият? Щом е по звание политрук, нека стане политрук на рота. Ще бъде не по-лош от другите, па и да е по-лош, други няма.

След пет минути събуденият Синцов, мигайки със сънливи очи, стоеше пред Серпилин и Шмаков, когото съвсем не бе очаквал да срещне тук, и изслушваше техните къси нареждания. Изпращаха го още сега, докато е тъмно, в ротата при същия оня Хоришев, с когото предния ден седя бос на железопътния насип и приличайки се на слънце, яде солена риба.

— Само че аз никога не съм командувал — неуверено отговори той, когато Серпилин му зададе, макар и правилния, но в тия обстоятелства комай безсмислен въпрос: „Как мислиш, ще се справиш ли?“

— Ще покомандуваш — наставнически рече Серпилин.

— Носиш звезда на ръкава и три кубчета на петлиците — значи имам право да искам от тебе съобразно с чина. — Той каза всичко това доста сърдито, не защото действително се сърдеше на Синцов, а защото искаше да подчертае промяната в положението му. — Съпровождани сега не ти се полагат, а не стигнеш ли — ставаш дезертьор. — И той се усмихна, като даваше да се разбере, че последните му думи са шега.

Без да е все още дошъл на себе си, Синцов стисна подадените му за сбогуване ръце на Серпилин и Шмаков. Сега двамата бяха вече за него нещо съвсем различно от преди. До вчера още той беше гост в полка на този дълъг като върлина бригаден командир с добро конско лице, доскоро още беше случаен фронтови спътник на този мъничък беловлас батальонен комисар, а сега те бяха негов командир и негов комисар, а той беше политрук на рота, намираща се под тяхна команда; и от него вече не чакаха да описва как воюват другите, а чакаха да воюва самият, както другите. Никога досега в живота му не беше се случвало по-мигновено и по-трудно превръщане. Той си спомни младши политрук Люсин, който не искаше да остава при танкистите, и със закъсняло разбиране помисли, че тогава на него не му е било чак толкова леко!

Когато Синцов излезе, Серпилин и Шмаков се спогледаха.

— Аз от медик станах направо батальонен командир — рече Серпилин, — и нищо, справих се. Тогава защо ще се съмнявам в него? — кимна той към вратата. — Какво пък, през двадесет и трите години съветска власт те да не са станали по-лоши от нас? Или сме знаели само да водим разговори с тях, а не сме можали да ги направим хора? Не вярвам! И въпреки всички наши сегашни страшни беди, пак не вярвам! Може би невинаги сме ги възпитавали както трябва, но все пак добре, здраво, мисля, по-здро, отколкото фашистите са възпитавали своите! Възпитахме хората не лошо, дори в затвора се случваше да се убеждавам за лишен път в това. За затвора не се ли чудиш?

— Не се чудя. Зайчиков ми разказа вашата история — отвърна Шмаков, който се стесняваше да преминава веднага на „ти“.

Но Серпилин разбра това обръщение на „вие“ посвоему.

— Ето как не ви провървя на вас, при кого ви захвърли комисар съдбата, другарю Шмаков: отговорност на квадрат, може дори да се каже, на куб — рече той, като сам мина отново на „вие“, без да скрива горчивата си ирония.

Шмаков би могъл да отговори на това много неща. Би могъл да каже, че изобщо съдбата не го е захвърлила в армията, а той сам е отишъл в нея. Би могъл да отговори, че е помолил Зайчиков да го използва на каквато и да е длъжност не преди, а след като му е станало ясно положението на дивизията. Би могъл най-сетне да отговори, че не по-малко от Серпилин вярва в съветската власт и в нейната способност да възпитава предани ней до последен дъх хора и тъкмо затова вярва в него, Серпилин, както в себе си.

Но разговорливият в обикновено време професор, а сега батальонен комисар Шмаков, не можеше да понася обясненията по принуда. Затова, без да каже дума от всичко, което би могъл да отговори на Серпилин, той помълча, погледа през дебелиите си очила и каза само едно изречение:

— Другарю Серпилин, аз не умея бързо да минавам на „ти“. Моля да не придавате на това абсолютно никакво значение.

И само като подчерта едва-едва думите „абсолютно никакво“, му даде да почувствува, че е разбрал и отхвърля неговия укор.

— Ако правилно съм ви разбрал, вие не се интересувате от моето минало — рече Серпилин, който обичаше да цепи направо.

— Да, правилно сте ме разбрали.

— Но аз още не съм го забравил, няма-няма, па току си спомня. Разбирате ли това?

— Разбирам го.

— Как се казвате?

— Сергей Николаевич.

— Аз — Фьодор Фьодорович.

— Ето че окончателно се запознахме! — разсмя се Шмаков, като се радваше, че натегнатият разговор е свършил. — Току-виж, че някой от нас внезапно вземе та умре, и ще бъде дори неудобно; нямаше да знаем какви инициали да пишем в некролога.

— Ех, Сергей Николаевич, брате мой во Христе и в полковия хомот! — поклати глава Серпилин. — Да знаеш да умираш — това още не е цялото военно изкуство, най-много — половината от него. Да мрат немците, ето какво се иска от нас. — Той стана и като се протегна с цялото си дълго тяло, каза, че е време да идат да докладват на комдива.

— А може би не трябва да го закачаме, нали не е добре — възрази Шмаков.

— Като му доложим, ще му стане по-добре. Раната му е твърде тежка, за да лежи просто така и да чака смъртта. Докато заповядва, ще живее!

— Едва ли лекарите ще се съгласят с вашето гледище — също стана Шмаков.

— Та аз не търся тяхното съгласие, самият аз съм фелдшер.

Шмаков неволно се усмихна. Серпилин също се усмихна на собствената си шега, но изведнъж пак стана сериозен.

— Ето, вие сега заприказвахте за смъртта, нека ви кажа също, за да не се връщаме пак на тоя въпрос и да ме разберете до дъното на душата. Да умра пред очите на всички, не се страхувам. А да изчезвам безследно, нямам право! Разбрахте ли?

Той бутна с крак вратата и пръв излезе от землянката.

Следният ден, пак от сутринта до вечерта, премина изцяло в сражение. Постепенно голяма част от полските и противотанкови оръдия бяха извадени от строя и немските танкове, които непрекъснато се промъкваха навътре в позициите, дълго лазеха между окопите, разтурваха с веригите си землянките и стреляха с оръдията си, минаваха отстрани и обсипваха с картечниците си окопите и ходовете за съобщение по цялата им дължина. Понякога човек можеше да си помисли, че позициите на полка са вече овладени, но немската пехота през целия ден не успяваше да се промъкне подир танковете, а без нея те не можеха да довършат нищо докрай: едни свършваха боеприпасите си и излизаха от боя, а други се запалваха навътре в позициите, обсипани с връзки бомби и бутилки с бензин.

Поради недостиг на артилерия и снаряди запалиха по-малко танкове, отколкото през миналите дни, но все пак девет парчета изгоряха на разни места. Един дори се покатери върху блиндажа на Серпилин, дето сега лежеше Зайчиков: там именно, на блиндажа, го

запалиха и той остана отгоре като паметник, хлътнал със задницата си в окопа и вирнал към небето хобота на оръдието.

Общо през деня се изредиха осем немски атаки една след друга.

Синцов, който бе дошъл още от вечерта в ротата на Хоришев, през цялото денонощие само два пъти си погледна часовника. Нямаше време да мисли добър или лош политрук на рота е излязъл; просто през целия ден беше в окопите с войниците и се стараеше колкото може по-ясно да заповядва на малцината, които бяха до него, онова, което смяташе за необходимо в една или друга минута. Той заповяда да не стрелят, когато почувствува, че трябва да пуснат атакуващите немци по-близо, и заповяда да стрелят, когато разбра, че е време да се започне, и стреляше самият, и сигурно убиваше немци. Навремени дори му се струваше, че командува хората не той, а неговите кубчета на политрук и комисарските звезди на ръкавите му: тях виждаха хората, тях уважаваха и на тях се подчиняваха.

Затова когато последната, осма поред немска атака завърши и почна да се стъмва, а Хоришев с превързана под кепето глава се приближи до него и високо като на глух му викна в ухото: „Добре действуваше, политрук!“, Синцов само сви рамене. Той самият не знаеше добре ли е действувал, или лошо, знаеше едно: бяха останали в същите окопи, дето бяха сутринта, а навярно това беше добре.

При тези мисли, той изведнъж се зачуди как остана жив: твърде много хора бяха убити и ранени тоя ден край него. Когато ги убиваха и раняваха един по един, той не мислеше за себе си, но сега, когато след боя си спомни за ранените и убитите заедно, стори му се странно, че всички те бяха убити и ранени, а той през целия ден дори не беше одраскан.

— Как мислиш, утре пак ли ще атакуват? — попита той Хоришев.

Хоришев не го чу. Синцов уморено повтори своя въпрос и Хоришев му отговори също тъй уморено:

— Разбира се ще атакуват, че какво друго ще правят!

Вече се стъмни съвсем, когато Серпилин дойде в землянката при комдива. Горният гредоред се беше кривнал, а една греда беше изскочила и беше провиснала надолу под ъгъл. Подът край леглото, на

което лежеше Зайчиков, беше отрупан с купища посипала се от гредоредата пръст.

— Едва не ме смаза танкът — усмихна се Зайчиков. — Вече смятах, че немците са дошли и се приготвих да се застрелям. — Той докосна подалия се изпод възглавницата пистолет. — Какво се чува към Лошкаръв?

— През последните часове не се чува нищо — рече Серпилин, — тихо е!

— На, и аз през цялото време се ослушвах, от следобеда започна да затихва. Страхувам се за Лошкаръв — рече разтревожен Зайчиков.

Серпилин не каза нищо. Той вече не се страхуваше за Лошкаръв: там беше станало толкова тихо, че беше късно да се страхува.

— Ей сега ще се върне комисарят, ще го попитаме — рече той. — Там от силоза се вижда едно-друго, той ми каза по телефона, че искал да се качи и да погледа.

Мина половин час, а Шмаков все не дохождаше. Най-сетне се върна с почерняла от пот рубашка. Преди да заговори, изпи една след друга две чаши вода от поставената в къта на землянката кофа; водата беше мътна, с жълта утайка — в нея беше нападала пръст от тавана. Като наля трета чаша, той си свали фуражката, свали и очилата и изля водата върху яката си зачервена шия с побелели косми.

— Сгорещили сте се през деня, а? — полусериозно, полушеговито попита Серпилин.

— Да, задушно е, годинките също си казват думата — рече Шмаков с виновен тон и като седна на столчето, почна да разказва, че немците не стреляли нито веднъж по силоза през цялото време, докато бил там. — Цялата кула е изподупчена като решето — обясни той. — Сигурно мислят, че вече сме махнали от нея наблюдателния пункт. Новините не са весели: надясно от нас всичко е тихо, нито изстрел, а преди един час, наистина не гарантирам за наблюденията си, вече се стъмваше, но войниците потвърждават това, а очите им са по-силни от моите — той свали очилата си, избърса ги с пръсти и отново ги тури, — немците прекарваха от Могильов по шосето на запад колона пленници.

— Много ли? — попита Зайчиков.

— Войниците казват, около триста души.

— Да, свърши се с полка на Лошкаръв — рече Зайчиков и след като помълча, повтори още веднъж: — Свърши се с полка на Лошкаръв.

В землянката настъпи мълчание. И тримата мълчаха, и тримата си мислеха за едно и също: утре или в други ден ще дойде и техният ред. Снарядите се свършваха, бомби имаха още, но и на тях кога да е ще им дойде краят, бутилки с бензин вече нямаше. Утре немците ще почнат нови атаки, да допуснем, че ще могат да се задържат още ден, а после какво? Можеха, разбира се, да се опитат да се измъкнат през нощта, да си пробият път на изток отвъд Днепър. Но как ще успеят, и ще успеят ли, и колко хора ще загубят при този опит — всичко това навяваше тежки мисли. Жал им беше, до сълзи им беше жал да оставят тия позиции, на които вече няколко дни така успешно се отбраняваха и бяха унищожили почти седемдесет немски танка. Ако излезеш от окопите, няма да изгориш много танкове...

И тримата имаха почти едни и същи мисли. Но никой не искаше да заприказва пръв. Серпилин чакаше какво ще каже командирът на дивизията, Зайчиков чакаше какво ще каже Серпилин, а Шмаков, като въртеше кръглата си побеляла глава, поглеждаше двамата, защото смяташе, че той, нов човек в полка, сигурно трябва да говори за такива неща последен. Така че никой не заприказва; всички мълком отложиха решението на въпроса до утрешния ден.

Посред нощ чуха шум от упорит бой отвъд Днепър, а призори затихна и там. Едва ли беше нощна атака на немците. Серпилин беше успял да забележи, че те обикновено не обичат да воюват нощем. „Достатъчно успяват и през деня“ — горчиво се усмихна той на своите мисли. Най-вероятно Юшкевич си пробиваше път към изток с останалите на левия бряг части от дивизията.

Мъчно беше да се каже дали е успял. Тъй или инак, левият бряг затихна, всичко свърши, сутринта на петия ден от боевете полкът остана съвсем сам. Серпилин очакваше нови немски атаки още от разсъмване и никак не се съмняваше, че всяка минута те ще почнат. Но минаха час-два, а немците все не почваха. Наопаки, наблюдателите донасяха, че немското бойно охранение през нощта било изчезнало, оттеглило се в гората. Това беше загадъчно, но мина още час и загадката се разясни. Във въздуха се появи немска авиация, която през четирите предшествуващи дни беше нанесла само един удар, когато

танковете отрязаха полка на Серпилин от полка на Лошкаръов. Навярно е била заета на други, по-важни направления, а сега Серпилин и неговият полк трябваше да изпитат върху себе си цялата сила на ударите ѝ.

След като подариха на полка първите три утринни часа тишина, немците през целия ден се възнаграждаха за това. Точно дванадесет часа — от девет сутринта до девет вечерта — немските бомбардировачи пикираха върху позициите му, като се сменяха и нито веднъж не прекъснаха своята смъртоносна вършитба за повече от половин час. Тежки полутонни и четвърттонни бомби, бомби от сто, петдесет и двадесет и пет килограма, касети с дребни, сипещи се като грах три и двукилограмови бомби — всичко това от сутринта до вечерта валя от небето върху позициите на Серпилиновия полк. Може би немците бяха хвърлили не чак толкова много самолети — двадесетина или тридесетина — но те летяха от някакво съвсем близко летище и работеха непрекъснато. Щом си отидеше едната деветка, сменяше я друга и отново сипеше ли, сипеше своите бомби.

Сега стана ясно защо немците бяха отдръпнали бойното си охранение: те не искаха да губят повече танкове и пехота срещу полка на Серпилин. Авиацията им се беше освободила и те ѝ бяха отредили ролята на безнаказан убиец, решили да изравнят със земята полка на Серпилин без загуби за себе си, а после с голи ръце да вземат онова, което остане. Сигурно те утре също нямаше да атакуват, а щяха да продължават да бомбардират и да бомбардират — тази мисъл плашеше Серпилин. Няма нищо по-тежко от това да загинеш, без да платиш със смърт за смъртта. А тъкмо на такова нещо миришеше.

Когато свърши последното нападение и немците си отлетяха да вечерят и спят, позициите на полка бяха така преорани от падналото от въздуха желязо, че по тях не можеше да се намери нито едно парче телефонна жица, дълго петдесет метра. През цялото време бяха успели да свалят само един юнкерс, а загубите в полка бяха почти такива, каквито и през най-кървавия от всички дни — вчерашния. В началото на боевете полкът наброяваше две хиляди и сто души. Сега, по груби пресмятания, не оставаха и шестстотин.

С този неутешителен доклад Серпилин тръгна към землянката при Зайчиков. На няколко пъти през деня той вече не се надяваше да види жив комдива: поне десет бомби от всички калибри в различно

време бяха избухнали около землянката, оставили я като по чудо невредима в този кръг на смъртта.

— Другарю комдив, моето мнение е тая нощ да се опитаме да се измъкнем — рече Серпилин щом влезе. Днес той се убеди, че друг изход няма, а щом като беше убеден, бързаше да се изкаже без заобикалки. — Ако не се промъкнем, утре ще продължат да ни унищожават от въздуха.

Бледният Зайчиков, чиято рана беше започнала да гнои, рече с явно отслабнал от вчерашния ден глас, че е съгласен, и те тримата с приближилия се Шмаков започнаха да обсъждат каква посока за пробив да изберат, с излаз към Днепър.

След половин час всичко беше решено; Шмаков, който говореше немски, се прибра в землянката си да разпита скочилия от юнкерса бордов стрелец, а Серпилин тръгна по окопите. За да може по-удобно да ръководи хората в нощния бой, той реши да събере всички останали живи в един батальон и без да губи време, се зае с това, като правеше още тук, в окопите, назначения и сочеше пунктовете за съсредоточаване преди пробива. Невъзможно беше да се отлага с още едно денонощие, а нощта не може да се разтегля — беше юлска, къса. Като събра в една рота батальона на Плотников и назначи Хоришев за командир на взвод, Серпилин бегло погледна освободилия се от своята длъжност Синцов и му заповяда да дойде след него.

Те се върнаха на командния пункт, дето Серпилин отмина землянката на Зайчиков и надникна при Шмаков.

Разрошен и зъл, Шмаков седеше зад масата, а срещу него стоеше мирно висок млад немец в униформа на летец: лицето му нервно потрепваше, като че той пъдеше от него мухи. Едната му буза беше бледа, а другата — на червени петна.

— Не свършихте ли? — от прага попита Серпилин.

— На, трябваше да му залепя един и да го накарам да стои прав — по лицето на Шмаков се виждаше, че е недоволен от себе си, — че иначе разположил се човекът крак връз крак и взел да ми гарантира, че ще ми запази живота като техен пленник, ако лично го прекарам през нашите позиции! Така да се рече, услуга за услуга! Решил да ме завербува, нахалникът му неден!

— А какво ви даде разпитът практически?

— Малко. Тукашното положение почти не знаел: едва сутринта ги прехвърлили от Брест. Твърди, че само преди два дни бомбардирал Брест-Литовската крепост.

Шмаков направи кратка пауза и те се спогледаха развълнувано със Серпилин, като почувствуваха още веднъж, че се разбират добре.

— Обстановката не знаел: карта няма — казва, че не се полагала на бордов стрелец. — Шмаков си спомни за собствения си син и додаде: — Май че така е. Изобщо практически за нас нищо. Затова пък психологически...

— За психологически сега нямаме време, Сергей Николаевич — нетърпеливо рече Серпилин. — Щом всичко е ясно — времето ни е скъпо. Аз тръгвам. Ще ви чакам при Зайчиков.

Оттам до землянката на Зайчиков нямаше и сто крачки.

— Другарю бригаден командир — бързо, сякаш се страхуваше, че няма да свари, попита Синцов, — мислите ли, че това за Брест е истина?

Серпилин много бързаше, но въпросът на Синцов го разсърди и го накара да се спре.

— Мисля, че това е сто пъти истина! — троснато рече той. — А ти защо се съмняваш в това? Ако си въобразяваш, че ние тук сме единствените, дето не обичаме да вдигаме ръце — глупаво мислиш!

След този рязък отговор двамата изминаха мълчаливо четиридесетина крачки.

— Вие сте човек грамотен — като наруши тягостното за Синцов мълчание, рече най-сетне Серпилин. — Макар, както виждам, не напълно. Когато почнем да излизаме от обкръжението, ще трябва да се води катадневна строга сметка за хората — и за убитите, и за пристигащите, изобщо ще бъдете при мен.

„Ето какво било, значи, ще се измъкваме!“ — помисли Синцов и съжали, че Серпилин го е взел при себе си. През двата дни той беше вече свикнал с мисълта, че ще воюва докрай заедно с Хоришев и с хората от тяхната рота...

— След два часа тръгваме — като влезе заедно със Синцов в землянката, рече Серпилин.

— Ти ще тръгнеш — рече Зайчиков, — а аз вече не съм твърде за пренасяне. Ще ви бъда товар, ще отнемам сили... — Той сви слабо сложения си върху шинела пестник.

— Нищо, ако сме живи, ще ви изнесем... Вие сте един, а ние — шестстотин.

— Все пак потвърди ли се, че са шестстотин?

— Дори няколко души отгоре — рече Серпилин. — Ако сполучливо се забием, ще минем, ударна сила имаме — додаде той.

— Слушай какво — рече Зайчиков, — не бива повече да се отлага. Седни, Серпилин, пиши заповед за твоего назначение за командир на дивизията. Ще ме изнесете ли, или няма да ме изнесете, но за командуване — вече не съм командир!

Серпилин сви рамене.

— Както заповядате.

Той не искаше да възразява, защото смяташе, че Зайчиков е прав, време беше да се направи това.

— Толкова повече — рече Зайчиков, — че когато си пробием път, можем да срещнем хора от други части на дивизията, а в обкръжението е необходима здрава ръка. Както никъде другаде!

Серпилин мълчаливо кимна. Според него и това беше вярно.

— Седни, пиши заповедта — отново на „ти“, сякаш слагаше с това кръст на неотдавнашния им разговор, рече Серпилин на Синцов. Не желаше да пише заповедта за своето назначение със собствената си ръка.

— Как да я пиша? — като се намести на масата, попита Синцов.

— Черно на бяло — скръцна със зъби от пристъп на болка и рече Зайчиков.

— Питам, защото имам само молив — рече Синцов, като извади от джоба на рубашката си парченце молив и със съмнение го погледна: моливът беше счупен.

Серпилин му подаде джобното си ножче.

Додето Синцов подостряше молива, Зайчиков лежеше и мълчаливо гледаше тавана. Щом Синцов подостри молива, той тутакси почна да диктува:

— „Заповед номер... — Като мръщеше чело, той около минута се мъчеше да си спомни какъв номер носеше последната заповед по дивизия и като си спомни, рече: — ... номер единадесети. Във връзка с излизането ми от строя поради раняване — диктуваше той — заповядвам да поеме командуването на всички части от поверената ми дивизия командирът на 526-и стрелкови полк, бригаден командир

Серпилин.“ Сложете инициалите! — Синцов очакваше да му диктуват още, но Зайчиков рече: — Толкова — и като изтри с ръка мокрото си от слабост чело, облегна се на възглавницата. — Дайте да подпиша, или не, почакайте, в планшета си имам червен молив, намерете го!

Синцов свали от стената на землянката окачения там на гвоздей планшет на Зайчиков, извади от него червен, добре подострен молив и като сложи заповедта върху планшета, се приближи до него.

Зайчиков едва-едва се приповдигна на единия си лакът и като стисна молива с отслабналите си пръсти, почна да се подписва. На втората буква от презимето му моливът затрепера и се счупи, като остави на листа неволна червена завъртулка.

— Ах, дявол! — изпсува Зайчиков. — Подострете молива!

Синцов отново взе ножчето от Серпилин, подостри молива и Зайчиков, държейки го с явно усилие в ръката си, старателно дописа докрай презимето си и тури под него датата.

— Вземи, Серпилин.

Серпилин прочете заповедта, сгъна я на четири и я скри в джоба на рубашката си.

Отивайки на фронта да командува полк, той вярваше, че ще настане време, когато в живота му всичко окончателно ще дойде на мястото си и на него ще му заповядат да сдаде полка и да поеме дивизия. Но кой можеше да предвиди, че ще трябва да приеме тъкмо тази дивизия при такива обстоятелства!

— Разрешете да отида да подготвям акцията! — допрял ръка до козирката, рече той на Зайчиков не по навик, а защото тъкмо така искаше да каже сега за последен път.

И Зайчиков добре го разбра и вместо отговор благодарно му протегна своята потна, слаба ръка. Серпилин силно я стисна и излезе от землянката.

— Събраха ли се командирите на ротите? Всички при мен! — чу се вече оттам, отвън, неговият повелителен фалцет.

ШЕСТА ГЛАВА

Беше слънчево горско утро. Сто и петдесетте души, останали от полка на Серпилин, вървяха през гъстата гора на левия бряг на Днепър, като бързаха по-скоро да се отдалечат от мястото, дето бяха преминали реката. Между тия сто и петдесет човека всеки трети беше леко ранен. Двадесет от най-яките бойци, отделени за това от Серпилин, като се сменяваха, носеха на носилки петимата тежко ранени, които по чудо бяха успели да премъкнат на левия бряг.

Носеха и умирация Зайчиков. Той ту губеше съзнание, ту отново, освестен, гледаше синьото небе, люлеещите се над главата му върхари на борове и брези. Мислите му се бъркаха и му се струваше, че всичко се люлее: гърбовете на носещите го войници, дърветата, небето. Той с усилие се вслушваше в тишината; ту му се чуваха в нея звукове на сражение, ту изведнъж, дошъл на себе си, нищо не чуваше и тогава му се чинеше, че е оглушал — в действителност това беше просто истинска тишина.

В гората беше тихо, само дърветата лекичко поскърцваха от вятъра, чуваха се стъпките на уморените хора и понякога подрънкваха канчетата. Тишината изглеждаше странна не само за умирация Зайчиков, но и за всички останали. Толкова бяха отвикнали от тишината, че им се струваше опасна. Напомняйки за страшния ад на преминаването през реката, над колоната още димеше лека, едва видима пара от изсъхващото на гърбовете на крачещите облекло.

Като разпрати напред и встрани патрули и остави Шмаков с тиловото охранение, Серпилин вървеше сам начело на колоната. Той с мъка движеше крака, но на тия, които вървяха подир него, им се струваше, че крачи леко и бързо, с уверената походка на човек, който знае къде отива и е готов да върви така много дни поред. Тази походка не му се удаваше лесно: той не беше млад, изморен беше от живота и много изнурен от боевете през последните дни, но знаеше, че отсега нататък в обкръжението няма да има неважно и незабелязано. Важно и

забележимо е всичко, важна и забележима е и тази походка, с която той върви начело на колоната.

Учудвайки се как леко и бързо върви бригадният командир, Синцов го следваше, като местеше автомата от лявото рамо на дясното и обратно: болеше го от умора гърбът, шията, раменете, болеше го всичко, което можеше да боли.

Слънчевата юлска гора беше чудно хубава! Миришеше на смола и на нагрят мъх. Слънцето се промъкваше през люлеещите се клони на дърветата и на земята играеха топли жълти петна. Сред ланшните борови игли се зеленееха ягодови стръкчета, поръсени с веселите като червени капки плодчета. Войниците току се навеждаха ходом да ги берат. Въпреки цялата умора Синцов вървеше и не се уморяваше да вижда хубостта на гората.

„Живи сме — мислеше той, — все пак живи!“ Серпилин му беше заповядал преди три часа да състави поименен списък на всички преминали реката. Той бе съставил списъка и знаеше, че са останали живи сто четиридесет и трима души. От всеки четирима, тръгнали през нощта на пробив, трима бяха загинали в боя или потънали, а жив беше останал само един — четвъртият, и той самият също беше такъв четвърти човек!

Да вървиш, да вървиш ето тъй през тази гора и привечер, без да срещаш вече немци, да излезеш право при своите — ето това би било щастие! А защо да не бъде така? Та не навсякъде има немци, пък и нашите вероятно не са отстъпили чак толкова далеко!

— Другарю бригаден командир, как мислите, може би ще стигнем днес до нашите?

— Кога ще стигнем, не знам — пообърна се вървешком Серпилин, — знам, че някога ще стигнем. Засега сполай и на това!

Той започна сериозно, а свърши с мрачна ирония. Мислите му бяха съвсем противоположни на мислите на Синцов. Ако се съди по картата, през непрекъснатата гора, заобикаляйки пътищата, можеше да се върви най-много още двадесет километра и той разчиташе да ги измине до вечерта. Движейки се по-нататък на изток, трябваше ако не на едно, то на друго място, да пресичат шосе, значи, да се срещнат с немците. А да задълбаят, без да се срещат с тях в зеленеещите се на картата отгатък шосето горски масиви, би било твърде чудна сполука. Серпилин не вярваше в нея, а това значеше, че през нощта, като

излязат на шосето, ще трябва да водят отново бой. И той вървеше и мислеше за тоя бъдещ бой сред тишината и зеленината на гората, които бяха довели Синцов до такова блажено и лековерно състояние.

— Къде е бригадният командир? Другарю бригаден командир — като видя Серпилин, весело извика дотичалият при него червеноармеец от челния патрул, — прати ме лейтенант Хоришев! Срецнахме наши, от 527-и!

— Я виж! — радостно се обади Серпилин. — Къде са те?

— Ей там, там! — Червеноармеецът посочи с пръст напред, там, дето от храстите се показаха фигурите на идещи насреща военни.

Забравил умората, Серпилин ускори крачка.

Хората от 527-и полк идваха начело с двама командири — един капитан и един младши лейтенант. Всички бяха униформени и с оръжие. Двама носеха дори леки картечници.

— Здравейте, другарю бригаден командир! — като се спря, юнашки рече къдравият капитан с кривнато настрана кепе.

Серпилин си спомни, че го бе виждал нейде в щаба на дивизията — ако не му изменяше паметта, той беше пълномощник на специалния отдел.

— Здравей, скъпи! — рече Серпилин. — Поздравявам те с пристигането в дивизията, тебе за всички! — И като го прегърна, целуна го силно.

— Ето явихме се, другарю бригаден командир — рече капитанът, трогнат от тази непредвидена по устава ласка. — Разправят, че командирът на дивизията бил тук с вас?

— Тук е — рече Серпилин, — изнесохме командира на дивизията, само че... — без да се доизкаже, прекъсна той: — Ей сега ще отидем при него.

Колоната се спря, всички радостно гледаха новопристигналите. Те бяха малко, но на всички им се струваше, че това е само начало.

— Продължавайте движението — рече Серпилин на Синцов. — До определената почивка — той погледна своя голям ръчен часовник — има още двадесет минути.

Колоната неохотно тръгна по-нататък, а Серпилин, като покани с движение на ръката не само капитана и младши лейтенанта, но и всички намиращи се с тях червеноармейци да го последват, бавно закрачи срещу колоната — в средата ѝ носеха ранените.

— Свалете го — тихо рече Серпилин на войниците, които носеха Зайчиков.

Войниците спуснаха носилката на земята. Зайчиков лежеше неподвижно, затворил очи. Радостният израз изчезна от лицето на капитана. Още щом се срещнаха, Хоришев му беше казал, че командирът на дивизията е ранен, но видът на Зайчиков го поразил. Лицето на командира на дивизията, което той бе запомнил пълно и почерняло от слънцето, сега беше слабо и мъртвешки бледо. Носът беше се изострил като на покойник, а на безкръвната му долна устна се виждаха черни отпечатъци от зъбите. Върху шинела лежеше бяла, слаба, безжизнена ръка. Комдивът умираше и капитанът разбра това, щом го видя.

— Николай Петрович, а, Николай Петрович! — като преви с мъка изтръпналите си от умора крака и застана на едно коляно до носилката, тихо повика Серпилин.

Зайчиков отначало пошари с ръка по шинела, после прехапа устни и чак след това отвори очи.

— Срегнахме наши, от 527-и!

— Другарю командир на дивизия, пълномощникът на специалния отдел Ситин се яви на ваше разпореждане! Доведох със себе си поделение от деветнадесет души.

Зайчиков мълчаливо погледна отдолу нагоре и направи късо, слабо движение с лежащите върху шинела бели пръсти.

— Наведете се по-ниско — рече Серпилин на капитана — Вика ви.

Тогава пълномощникът също като Серпилин застана на едно коляно и Зайчиков, отпуснал прехапаната си устна, шепнешком му каза нещо, което пълномощникът не чу отведнъж. Разбрал по очите му, че не е чул, Зайчиков с усилие още веднъж повтори казаното.

— Бригадният командир Серпилин прие дивизията — прошепна той, — рапортувайте на него.

— Разрешете да доложа — както беше коленичил, но обръщайки се сега вече едновременно и към Зайчиков, и към Серпилин, рече пълномощникът, — ние изнесохме със себе си знамето на дивизията.

Едната буза на Зайчиков слабо трепна. Той искаше да се усмихне, но не можа.

— Къде е то? — помръдна той устни. Шепот не се чуваше, но очите молеха: „Покажете го!“ И всички разбраха това.

— Старшина Ковалчук го изнесе на тялото си — рече пълномощникът. — Ковалчук, извадете знамето.

Но Ковалчук не беше чакал. Той и без това беше разкопчал вече колана си и като го изтърва на земята и запретна рубашката, размота навития около голото му тяло плат на знамето. След като го разви, хвана го за краищата и го разгърна така, че командирът на дивизията видя цялото знаме — измачкано, просмукано с войнишка пот, но спасено, с добре познатите думи, извезани със златна сърма върху червената коприна: „176-а червенознаменна стрелкова дивизия на Работническо-селската червена армия“.

Както го гледаше, Зайчиков заплака. Плачеше така, както може да плаче един изнемощял и умиращ човек — тихо, без да движи нито мускул на лицето си; сълза подир сълза се ронеха бавно от двете му очи, а снажният Ковалчук, който държеше знамето в грамадните си, яки ръце и гледаше над него лицето на легналия на земята и плачещ командир на дивизията, също заплака, както може да плаче здрав, силен, потресен от случилото се мъж — гърлото му конвулсивно се свиваше от напирещите сълзи, а раменете и големите ръце, които държаха знамето, се тресяха от ридания. Зайчиков затвори очи, тялото му трепна и Серпилин уплашено го хвана за ръката.

Не, той не беше умрял, в китката продължаваше да бие слаб пулс — просто неизвестно за кой ли път през това утро беше изгубил съзнание.

— Вдигнете носилката и вървете — тихо рече Серпилин на войниците, които се бяха обърнали към Зайчиков и мълчаливо го гледаха.

Войниците хванаха дръжките на носилката, вдигнаха я леко и я понесоха.

— Вземете знамето пак със себе си — обърна се Серпилин към Ковалчук, който продължаваше да стои със знамето в ръце, — вие сте го изнесли, носете го и по-нататък.

Ковалчук внимателно го сдипли, обви го около тялото си, спусна рубашката, вдигна от земята колана си и се препаса.

— Другарю младши лейтенант, наредете се с бойците в опашката на колоната — рече Серпилин на лейтенанта, който също една минута

преди това плачеше, а сега стоеше до него и смутено подсмърчаше.

Когато опашката на колоната мина край него, Серпилин хвана пълномощника за ръка и като остави между себе си и последните войници разстояние от десет крачки, тръгна редом с него.

— Сега докладвайте какво знаете и какво сте видели.

Пълномощникът почна да разказва за последното нощно сражение. Когато началник-щабът на дивизията Юшкевич и командирът на 527-и полк Ершов решили през нощта да си пробият път на изток, сражението било тежко; промъквали се на две групи с намерение после да се съединят, но не се съединили. Юшкевич загинал пред очите на пълномощника, като се натъкнал на немски автоматчици, а жив ли е Ершов, който командувал другата група, и къде е излязъл, ако е жив, пълномощникът не знаеше. Призори той самият се промъкнал и излязъл в гората с дванадесет души, после срещнал още шест начело с младши лейтенанта. Това беше всичко, което знаеше.

— Браво, пълномощник! — рече Серпилин. — Изнесли сте знамето на дивизията. Кой се погрижи за това, ти ли?

— Аз — рече пълномощникът.

— Браво! — повтори Серпилин. — Зарадва командира на дивизията преди смъртта!

— Ще умре ли? — попита пълномощникът.

— Мигар не виждаш? — попита на свой ред Серпилин. — Затова приех от него командуването. Ускори крачка, да догоним главата на колоната. Можеш ли да ускориш крачка, или нямаш сили?

— Мога — усмихна се пълномощникът, — аз съм млад.

— Коя година си роден?

— Шестнадесета.

— Двадесет и пет години — подсвирна Серпилин. — На вашето брата много бързо ви дават чиновете!

На пладне, когато колоната току-що се бе разположила за първата голяма почивка, стана още една среща, която зарадва Серпилин. Все същият окат Хоришев, който вървеше в челния патрул, бе забелязал разположила се в един храсталак група хора. Шестима спяха, натъркаляни един до друг, а двама — един боец с немски автомат и една жена, военна лекарка, седнала в храстите с наган на коленете — вардеха заспалите, но вардеха лошо.

Хоришев рече да се пошегува — излезе от храстите право пред тях и викна: „Горе ръцете!“ — но едва не получи заради това един автоматен откос.

Оказа се, че и тия хора са от тяхната дивизия, от тиловите части. Един от заспалите беше техник интендант, началник на продоволствен склад, който беше извел цялата група, състояща се от него, шестима магазинери и коневоди и една жена лекарка, случайно нощувала в съседна къща.

Когато заведоха всички тези хора при Серпилин, техник интендантът, немлад, оплешивял, мобилизиран едва през време на войната, разправи как още преди три нощи в селото, дето стояли те, нахълтали немски танкове с войници на тях. Той се измъкнал с хората си през задните дворове в градините; пушки нямали всички, но не им се искало да се предадат на немците. Той, сибирец, в миналото червен партизанин, се заел да изведе хората през горите при своите.

— Ето че ги изведох — рече той, — наистина не всички — изгубих единадесет души: натъкнахме се на един немски патрул. Но четирима немци убихме и им взехме оръжието. Тя застреля с нагана си един немец — кимна техник интендантът към лекарката.

Лекарката беше младичка и толкова дребничка, че приличаше съвсем на момиче. Серпилин и застаналият до него Синцов, пък и всички, които бяха наоколо, я гледаха с почуда и нежност. Тяхната почуда и нежност се усилиха още повече, когато тя, дъвчейки един крайщник, почна в отговор на разпитите да разказва за себе си.

За всичко станало с нея тя говореше като за верига от неща, всяко от които е трябвало по необходимост да направи. Разказа как завършила зъболекарски институт, а после почнали да взимат комсомолки в армията и тя, разбира се, отишла; а после станало ясно, че по време на война никой няма да лекува зъбите си при нея и тогава тя от зъболекарка станала медицинска сестра, защото не можело нищо да не се прави! Когато при една бомбардировка убили лекаря, станала лекарка, защото трябвало да го замести; и сама тръгнала в тила да търси лекарства, защото трябвало да се доставят; в полка били останали съвсем малко. А когато в селото, дето пренощувала, нагълтали немци, тя, разбира се, тръгнала оттам заедно с всички, защото нямало да остане при немците я! А после, когато се срещнали с немския патрул и почнала престрелка, напред ранили един войник, той

силно охкал, тя пропълзяла да го превърже и изведнъж право пред нея изскочил голям немец и тя измъкнала нагана и го убила. Наганът бил толкова тежък, че трябвало да стреля, като го държи с двете си ръце.

Тя разказа всичко това бързо-бързо, като дете, после дояде крайщника и седна на едно пънче и взе да рови в санитарната си торба. Отначало извади оттам няколко лични пакета, а после мъничка черна лакирана дамска чантичка, Синцов от височината на своя ръст видя, че в тая чантичка имаше пудриера и черно от праха червило. Като мушна по-дълбоко пудриерата и червилото, за да не ги види никой, тя измъкна едно огледалце, свали кепето си и започна да реше своите детски, меки като пух коси.

— Ето това се казва жена! — рече Серпилин, когато мъничката лекарка, след като си среса косите и погледна заобиколилите я мъже, някак незабелязано се отдалечи и изчезна в гората. — Ето това се казва жена! — повтори той, като тупна по рамото Шмаков, който бе настигнал колоната и седеше до него на мястото на почивката. — Това разбирам аз! Пред такива да те е срам и да се страхуваш! — Той широко се усмихна, стоманените му зъби блеснаха, изтегна се на гръб, затвори очи и в същата секунда заспа.

Синцов свлече гръб по стеблото на бора, приклепна и като погледна Серпилин, сладко се прозина.

— А вие женен ли сте? — попита го Шмаков.

Синцов кимна и като отпъди от себе си съня, опита се да си представи какво би станало, ако Маша тогава в Москва бе настояла на своето желание да замине заедно с него на война и ако това беше станало... Ето те биха слезли заедно от влака в Борисов... И какво понататък? Да, мъчно беше да си представи... И все пак нейде дълбоко в душата си знаеше, че в оня тъжен ден на тяхното сбогуване права е била тя, а не той.

Силата на омразата, която след всичко преживяно изпитваше към немците, беше заличила много граници, залегнали по-рано в неговото съзнание; без мисълта, че фашистите трябва да бъдат унищожени, за него вече не съществуваше мисъл за бъдещето. И защо собствено Маша да не може да чувства същото, каквото чувствуваше той? Защо искаше да й отнеме онова право, което той не би позволил никому да му отнеме; онова право, което само се опитай да отнемеш ей на тази мъничка докторка!

— А деца имате ли или нямате? — прекъсна мислите му Шмаков.

Синцов, който през цялото време, през целия този месец, при всеки спомен упорито си внушаваше, че всичко е в ред, че дъщеря му е вече отдавна в Москва, накъсо обясни какво е станало със семейството му. В действителност колкото по-настойчиво си внушаваше, че всичко е добре, толкова по-малко вярваше в това.

Шмаков го погледна в лицето и разбра, че е било по-добре да не задава този въпрос.

— Добре, спете — рече той, — почивката е къса, но няма да можете да досънувате и първия си сън!

„Какъв ти сън сега!“ — сърдито помисли Синцов, но като поседя около минута с отворени очи, изведнъж заби нос в коленете си, трепна, отново отвори очи, искаше да каже нещо на Шмаков, но вместо това обори глава на гърдите си и заспа мъртвешки.

Шмаков със завист го погледна и като свали очилата си, почна да търка очи с палец и показалец: боляха го от безсъние, струваше му се, че дневната светлина ги боде дори през склопените клепачи, а сънят не идеше и не идеше.

През последните три денонощия той бе видял толкова умрели връстници на своя убит син, че бащината скръб по него, със силата на волята затворена в най-дълбоките недра на душата му, излезе вън от тези недра и се разрасна в чувство, което се отнасяше вече не само до сина му, но и до всички други, загинали пред очите му, и дори до ония, чиято гибел не беше видял, а за която само знаеше. Това чувство растеше все повече и най-сетне стана толкова голямо, че от скръб премина в гняв. И този гняв го душеше сега. Той седеше и мислеше за фашистите, които навсякъде, по всички пътища на войната; смазваха сега смъртоносно хиляди и хиляди такива връстници на Октомври като неговия син — един след друг, живот след живот. Сега той мразеше тия немци така, както някога мразеше белите. По-голяма омраза той не знаеше и навярно нямаше в природата.

До вчера още му беше необходимо усилие над себе си, за да даде заповед да разстрелят немския летец. Но днес, след сърцераздирателните сцени на преминаването през реката, когато фашистите като касапи разсичаха с автоматите си водата около главите на даещите се, ранени, но все още недоубити хора, в душата му се

преобърна нещо, което не искаше окончателно да се преобърне до тая последна минута, и той си даде необмислена клетва занапред да не щади тези убийци нийде, при никакви обстоятелства, нито през войната, нито след войната, никога!

Навярно сега, докато мислеше за това, върху неговото обикновено спокойно лице на добър по природа, немлад интелигентен човек се бе появил толкова необикновен израз, че той изведнъж чу гласа на Серпилин:

— Сергей Николаевич! Какво става с тебе? Да не се е случило нещо?

Серпилин лежеше на тревата и го гледаше с широко разтворени очи.

— Съвсем нищо. — Шмаков си тури очилата и лицето му доби обикновения си израз.

— Щом няма нищо, тогава кажи колко е часът, не е ли време? Че ме мързи да мърдам крайниците си напразно — пошегува се Серпилин.

Шмаков погледна часовника и каза, че до края на почивката са останали още седем минути.

— Тогава ще поспя още. — Серпилин затвори очи.

След едночасовия отдых, който Серпилин, въпреки страшната умора на хората, не позволи да бъде удължен нито с минута, тръгнаха по-нататък, като постепенно завиваха на югоизток.

До вечерната почивка към отряда се присъединиха още тридесетина скитащи из гората хора. От тяхната дивизия вече не случиха други. Всичките тридесет души, които срещнаха след първата почивка, бяха от съседната дивизия, която се намираще по на юг на левия бряг на Днепър. До един бяха хора от различни полкове, батальони и тилови части и макар че между тях се оказаха трима лейтенанти и един старши политрук, никой нямаше представа нито къде е щабът на дивизията им, нито дори в каква посока се е оттеглил. Ала по откъслечните и често противоречиви разкази на хората все пак човек можеше да си състави обща картина на катастрофата.

Ако се съди по названията на местата, от които идеха обкръжените, до момента на немския пробив дивизията е била разточена във верига почти на тридесет километра по фронта. Отгоре на това тя не успяла или не съумяла да се укрепи както трябва.

Немците стоварили върху нея удар с огромна унищожителна сила: бомбардирани я двадесет часа подред, а после, като хвърлили в тила на дивизията няколко десантни групи и нарушили управлението и връзката, едновременно под прикритието на авиацията започнали отведнъж на три места да минават през Днепър. Частите на дивизията били прегазени, на места побягнали, на места ожесточено се сражавали, но това вече не могло да измени общия ход на работите.

Хората от тази дивизия вървяха на малки групи по двама, по трима. Едни бяха с оръжие, други — без оръжие. Като поприказва с тях, Серпилин постави всички в строя, размесвайки ги със собствените си бойци. Невъоръжените постави в строя без оръжие, като им каза, че ще трябва сами да си набавят в боя, тъй като за тях няма приготвено.

Серпилин разговаряше с хората строго, но не обидно. Само на старши политрука, който се оправдаваше с това, че макар и без оръжие, е вървял в пълно военно облекло и с партиен билет в джоба, Серпилин злъчно възрази, че комунистът на фронта трябва да пази оръжието си наравно с партийния билет.

— Ние не отиваме на Голгота, скъпи другарю — рече Серпилин, — а воюваме. Щом за вас е по-леко фашистите да ви изправят на разстрел, отколкото да скъсате със собствената си ръка комисарските звезди, това показва, че имате съвест. Но за нас само това е малко. Ние искаме не да ни разстрелват, а да разстрелваме фашистите. А без оръжие няма да направиш това. Толкоз! Вървете в строя и очаквам, че вие пръв ще се сдобие с оръжие в боя.

Когато смутеният старши политрук се отдръпна на няколко крачки от него, той го повика и като откачи едната от двете увиснали на колана му лимонки, протегна я в дланта си.

— Вземете я за начало!

Синцов, който като адютант записваше в бележника си имената, чиновете и номерата на частите, мълчаливо се радваше на оня запас от търпение и спокойствие, с който Серпилин приказваше с хората.

Не може да се проникне в душата на човек, но през тия дни нему неведнъж се бе струвало, че Серпилин не изпитва страх от смъртта. Навярно не беше така, но така изглеждаше.

В същото време Серпилин не се правеше, че не разбира как така се боят хората, как са могли да побягнат, да се объркат, да захвърлят оръжието си. Наопаки, той им даваше възможност да почувствуват, че

разбира това, но в същото време настойчиво насаждаше у тях мисълта, че изпитаният от тях страх и преживяното поражение — всичко това е в миналото. Че е било, но няма да бъде вече така, че са изгубили оръжието си, но могат да го придобият отново. Навярно затова хората не си отиваха от Серпилин потиснати дори когато говореше с тях строго. Той справедливо не ги освобождаваше от вината, но и не я стоварваше цялата само на техния гръб. Те чувствуваха това и искаха да му докажат, че е прав.

Преди вечерната почивка стана още една среща, която не приличаше на всички други. От страничния патрул, който се движеше през гъстака на гората, дойде един сержант и доведе със себе си двама въоръжени хора. Единият от тях беше нисък червеноармеец с ожулена кожена куртка над рубашката и с пушка на рамо. Другият — висок, красив човек на около четиридесет години, с орлов нос и изскочили изпод кепето благородни побелели коси, които придаваха важност на неговото младеещо, чисто, без бръчки лице; беше с хубав брич и хромови ботуши, на рамото му висеше новичък „ППШ“^[1], с кръгъл пълнител, но кепето на главата му беше мръсно, омазано и също така мръсна и омазнена беше червеноармейската рубашка, която му стоеше лошо, не се закопчаваше на врата и му беше къса в ръкавите.

— Другарю бригаден командир — приближи се до Серпилин заедно с тези двама души и като ги поглеждаше накриво и държеше в ръцете си готова за стрелба пушка, рече сержантът, — разрешете да доложя. Доведох задържани. Задържах ги и ги доведох под конвой, защото не дават обяснение, а също и поради техния вид. Не ги разоръжихме, защото отказаха, а ние не искахме да откриваме огън в гората, без да се налага.

— Заместник-началник на оперативния отдел на щаба на армията полковник Баранов — отсечено, като вдигна ръка към кепето и се изпъна пред Серпилин и застаналия до него Шмаков, сърдито, с нотка на обида рече човекът с автомата.

— Извиняваме се — като чу това и на свой ред допря ръка до кепето си, рече сержантът, който беше довел задържаните.

— А защо се извинявате? — обърна се към него Серпилин. — Правилно сте постъпили, като сте ги задържали, и правилно сте ги довели при мене. Така постъпвайте и по-нататък. Можете да си

вървите! Моля, вашите документи — след като освободи сержанта, се обърна той към полковника, без да го назовава по чин.

Устните на полковника трепнаха и той смутено се усмихна. На Синцов му се стори, че този човек сигурно е бил познат със Серпилин, но чак сега се досеща за това и е поразен от срещата.

И така беше. Човекът, който се назова полковник Баранов и който действително носеше това име и чин и имаше длъжността, назована при довеждането му пред Серпилин, беше толкова далеч от мисълта, че пред него тук, в гората, във военна униформа, заобиколен от други командири, може да се окаже тъкмо Серпилин, че в първата минута му мина през ум само това, дето високият бригаден командир с обрамчен немски автомат много му напомня някого.

— Серпилин! — възкликна той, като разпери ръце, и беше трудно да се разбере дали това е жест на крайно учудване, или иска да го прегърне.

— Да, аз съм бригадният командир Серпилин — неочаквано със сух, тенекиен глас рече Серпилин, — командир на поверената ми дивизия, а пък кой сте вие, засега не виждам. Вашите документи!

— Серпилин, аз съм Баранов, ти какво, да не си се побъркал?

— За трети път ви моля да ми покажете документите си — рече Серпилин все със същия тенекиен глас.

— Аз нямам документи — след дълга пауза рече Баранов.

— Как така да нямате документи?

— Така стана, случайно ги изгубих. Оставил съм ги в оная рубашка, когато я сменях ето с тая... червеноармейската. — И Баранов зашари с пръсти по своята изцапана, не по ръста му, тясна рубашка.

— Оставихте документите си в оная рубашка? А полковнишките ви отличителни знаци също ли са на оная рубашка?

— Да — въздъхна Баранов.

— А защо трябва да ви вярвам, че сте заместник-началникът на оперативния отдел на армията полковник Баранов?

— Но нали ме познаваш, нали заедно с тебе служихме в академията! — вече съвсем объркан избъбри Баранов.

— Да предположим, че е така — без да омекне ни най-малко, все със същата тая непривична за Синцов тенекиена твърдост рече Серпилин, — но ако не бяхте срещнали мен, кой би могъл да потвърди вашата самоличност, чин и длъжност!

— Ето той — показа Баранов застаналия до него червеноармеец с кожена куртка. — Той е моят шофьор.

— А вие имате ли документи, другарю боец? — без да гледа Баранов, се обърна Серпилин към червеноармееца.

— Имам... — Червеноармеецът за секунда се запъна, тъй като отведнъж не можа да реши как да се обърне към Серпилин. — Имам, другарю генерал! — Той разтвори кожената си куртка, извади от джоба на рубашката си завита в парцал червеноармейска книжка и я подаде на Серпилин.

— Така — гласно прочете Серпилин, — червеноармеец Золотарьов Пьотр Илич, войскова част 2214. Ясно. — И той върна книжката на червеноармееца. — Кажете, другарю Золотарьов, можете ли да потвърдите личността, чина и длъжността на този човек, заедно с когото са ви задържали? — И той, все още без да се обръща към Баранов, го посочи с пръст.

— Тъй вярно, другарю генерал, той действително е полковник Баранов, аз съм негов шофьор.

— Значи, удостоверявате, че той е ваш командир?

— Тъй вярно, другарю генерал.

— Престани да се подиграваш, Серпилин! — нервно викна Баранов.

Но Серпилин дори не го погледна.

— Добре, че поне вие можете да установите личността на своя командир, а иначе току-виж, че можехме и да го разстреляме. Документи няма, отличителни знаци няма, рубашката чужда, ботушите и бричът офицерски... — Гласът на Серпилин с всяко изречение ставаше все по-суров и по-суров. — При какви обстоятелства попаднахте тук? — попита той след пауза.

— Ей сега ще ти разкажа всичко... — понечи да заговори Баранов, но Серпилин, този път полуизвърнат към него, го прекъсна:

— Сега не питам вам. Говорете... — отново се обърна той към червеноармееца.

Червеноармеецът отначало със запъвания, а после все по-уверено, като се стремеше да не забрави нищо, почна да разказва как преди три дни пристигнали от армията в щаба на дивизията и пренощували, как сутринта полковникът отишъл в щаба и веднага наоколо започнала бомбардировка, как скоро след това един

пристигнал от тила шофьор рекъл, че там е дебаркирал немски десант с танкове, и той, като чул това, за всеки случай изкарал колата. А след час дотичал полковникът, похвалил го, че колата е готова за тръгване, скочил в нея и заповядал по-скоро да кара назад, към Чауси. Когато излезли на шосето, пред тях имало вече силна стрелба и дим, те завили по едни междуселски път, тръгнаха по него, но пак чули стрелба и видели на кръстопътя немски танкове. Тогава завили по някакъв затънт горски път, от него навлезли направо в гората и полковникът му заповядал да спре колата.

Докато разказваше всичко това, червеноармеецът от време на време поглеждаше изпод вежди своя полковник, като че търсеше потвърждение от него, но той стоеше мълчаливо, навел ниско глава. За него започваше най-тежкото и той разбираше това.

— Заповяда да спрете колата — повтори последните думи на червеноармееца Серпилин, — и какво стана по-нататък?

— После другарят полковник ми заповяда да извадя изпод седалката моята стара рубашка и кепе, аз тъкмо бях получил нови дрехи, а старата рубашка и кепето запазих за всеки случай, когато лягам под колата. Другарят полковник свали своята рубашка и фуражката, тури моето кепе и рубашка, каза, че трябва сега да се измъкваме пеша от обкръжението и заповяда да заляе колата с бензин и да я подпали. Само че аз — шофьорът се запъна, — само че аз, другарю генерал, не знаех, че другарят полковник е забравил там документите в своята рубашка, аз, разбира се, бих му напомнил, ако знаех, а то така всичко изгоря заедно с колата.

Той се чувствуваше виновен.

— Чувате ли? — Серпилин се обърна към Баранов. — Вашият войник съжалява, че не ви е напомнил за вашите документи. — В гласа му прозвуча насмешка. — Интересно, какво би станало, ако той ви напомнеше за тях? — Той отново се обърна към шофьора. — Какво стана после?

— После вървахме два дена, като се криехме. Додето ви срещнахме...

— Благодаря ви, другарю Золотарьов — рече Серпилин. — Запиши го в списъците, Синцов. Настигнете колоната и се наредете в строя. Храна ще получите през време на почивката.

Шофьорът рече да тръгне, после се спря и въпросително погледна своя полковник, но полковникът стоеше все така навел очи към земята.

— Вървете! — повелително рече Серпилин. — Вие сте свободен. Шофьорът си отиде. Настъпи тежка тишина.

— Защо беше потребно да го разпитвате пред мен? Можехте да ме попитате, без да ме компрометирате пред червеноармееца.

— А аз питах него, защото вярвам повече на разказа на един войник с червеноармейска книжка, отколкото на разказа на преоблечен полковник без отличителни знаци и документи — рече Серпилин. — Сега поне картината ми е ясна. В дивизията сте отишли да проследите дали се изпълняват заповедите на командувачия армията. Така ли е, или не е така?

— Така е — като гледаше упорито в земята, рече Баранов.

— А вместо това сте офейкали при първата опасност! Захвърлили сте всичко и сте офейкали. Така ли е, или не е така?

— Не съвсем.

— Не съвсем, а как?

Но Баранов мълчеше. Колкото и силно да се чувствуваше оскърбен, нямаше какво да възрази.

— Компрометирал съм го бил пред червеноармееца! Чуваш ли, Шмаков? — обърна се Серпилин към Шмаков. — Смешна работа. Той се уплашил, съблякъл пред червеноармееца командирската си рубашка, захвърлил документите си, а излиза, че аз съм го компрометирал. Не аз ви компрометирах пред червеноармееца, а вие с позорното си поведение сте компрометирали пред червеноармееца командния състав на армията. Ако не ми изневерява паметта, вие бяхте член на партията; какво, партийния си билет също ли изгорихте?

— Всичко изгоря — разпери ръце Баранов.

— Казвате, че случайно сте забравили в рубашката всичките си документи? — тихо попита намесилят се за първи път в този разговор Шмаков.

— Случайно — рече Баранов.

— А според мен вие лъжете. Според мен, ако вашият шофьор ви напомняше за тях, вие пак щяхте да се отървете от тях при пръв удобен случай.

— Защо? — попита Баранов.

— Това вече вие по-добре знаете.

— Но аз вървах с оръжие — рече Баранов.

— Щом сте изгорили документите си, когато наблизко не е имало дори истинска опасност, оръжието щяхте да хвърлите пред първия немец.

— Запазил е оръжието си, защото се е страхувал в гората от вълци — рече Серпилин.

— Аз за борба с немците запазах оръжието си, за борба с немците! — нервно извика Баранов.

— Не вярвам — рече Серпилин. — Вие, щабен командир, сте имали цяла дивизия под ръка и пак сте офейкали от нея! Как ще воювате тогава самичък с немците?

— Фьодор Фьодорович, защо да приказваме много! Не съм момче, разбирам всичко — изведнъж тихо рече Баранов.

Но тъкмо това внезапно смирение, сякаш човекът, който току-що смяташе за нужно да се оправдае с всички сили, изведнъж бе решил, че ще е по-изгодно да заговори другояче, предизвика у Серпилин остър прилив на недоверие.

— Какво разбирате?

— Вината си. Ще я измия с кръв. Дайте ми рота или поне взвод, аз все пак отивам не при немците, а при своите, в това можете ли да повярвате?

— Не знам — рече Серпилин. — Според мене вие не сте отивали при никого. Просто сте вървели в зависимост от обстоятелствата, както се обърне работата...

— Проклинам оня час, когато изгорих документите си... — отново започна Баранов, но Серпилин го пресече:

— Че сега съжалявате — вярвам. Съжалявате, че сте избързали, защото сте попаднали при свои, ако беше излязло иначе — не знам дали бихте съжалявали. Какво мислиш, комисарю — обърна се той към Шмаков, — да дадем ли на този бивш полковник да командува рота?

— Не — рече Шмаков.

— Взвод?

— Не.

— Според мен също. След всичко станало аз по-скоро ще доверя на вашия шофьор да командува вас, отколкото вие него! — рече

Серпилин и за пръв път по-меко от всичко казано дотогава се обърна към Баранов: — Идете и застанете в строя с тоя ваш новичък автомат и се опитайте, както казвате, да измиете вината си с кръв... с немска — додаде той след пауза. — А ако дотрябва — и със своята. С дадената ни тук на мен и на комисаря власт вие сте разжалван в редник дотогава, докато не излезем при своите. А там вие ще дадете обяснение за своите постъпки, а ние — за своеволието си.

— Това ли е всичко? Нямате ли какво друго да ми кажете? — като вдигна зли очи към Серпилин, попита Баранов.

Нещо трепна в лицето на Серпилин при тия думи; той дори затвори за миг очи, за да скрие израза им.

— Кажете „благодаря“, задето не ви разстреляхме за вашата страхливост — вместо Серпилин отсече Шмаков.

— Синцов — рече Серпилин, като отвори очи, — запишете в списъците на частта войника Баранов. Вървете с него — кимна той към Баранов — при лейтенант Хоришев и му кажете, че войникът Баранов постъпва в негово разпореждане.

— Твоя власт, Фьодор Фьодорович, ще изпълня всичко, но не мисли, че ще ти простя това!

Серпилин сложи ръце зад гърба си, изпука с китките и не каза нищо.

— Елате с мен — рече Синцов на Баранов и те тръгнаха да настигнат отминалата напред колона.

Шмаков втренчено погледна Серпилин. Сам развълнуван от станалото, той чувствуваше, че Серпилин е потресен още повече. Види се, бригадният командир преживяваше тежко позорното поведение на стария си колега, за когото навярно по-рано е имал съвсем друго, високо мнение.

— Фьодор Фьодорович!

— Какво? — сякаш се събуди от сън и дори трепна Серпилин: беше се вдълбочил в мислите си и беше забравил, че Шмаков върви с него, рамо до рамо.

— Защо се разстрои? Дълго ли сте служили заедно? Добре ли го познаваше?

Серпилин го погледна с разсеян поглед и отвърна с неприсъща за него уклончивост, която учуди комисаря:

— А бе малко ли хора се познават! Хайде по-добре да ускорим крачка до почивката.

Шмаков не обичаше да се натрапва и замълча, та двамата ускориха крачка и вървяха до мястото на почивката един до друг, без да кажат нито дума, всеки зает с мислите си.

Шмаков не бе отгатнал. Макар действително да бяха служили заедно в академията, Серпилин не само нямаше високо мнение за Баранов, а обратно — много лошо. Смяташе го за нелишен от способности кариерист, който се интересува не от доброто на армията, а само от собственото си издигане в службата. Когато преподаваше в академията, той беше готов да поддържа днес една, утре друга доктрина, да нарича бялото черно и черното бяло. Нагаждайки се ловко към онова, което според него може да се хареса „горе“, той не се гнусеше да поддържа дори явни заблуди, основани върху непознаване на фактите, които сам прекрасно знаеше.

Негов специалитет бяха докладите и съобщенията за армиите на предполагаемите противници; като изнамираше действителни и мними слабости, той угоднически премълчаваше всички силни и опасни страни на бъдещия враг. Въпреки че тогава бяха трудни разговорите на тия теми, Серпилин два пъти го бе ругал за това насаме, а третия път публично.

После трябваше да си припомня това при съвсем неочаквани обстоятелства; и един бог знае колко труд му струваше сега, през време на разговора с Баранов, да не даде воля на всичко онова, което изведнъж се бе раздвижило в душата му.

Не знаеше прав ли е, или не е прав, като мисли така за Баранов, но затова пък беше убеден, че сега не е време и място за спомени — безразлично добри или лоши!

Най-тежък в техния разговор беше мигът, когато Баранов изведнъж въпросително и злобно го погледна право в очите. Но, изглежда, издържа и този поглед и Баранов си отиде успокоен, поне ако се съди по неговата нахална фраза за сбогуване.

Какво пък, така да бъде! Той, Серпилин, не желае и не може да има никакви лични сметки с намиращия се под негова команда войник Баранов. Ако Баранов се сражава храбро, Серпилин ще му благодари пред строя; ако честно загине, Серпилин ще докладва за това; ако се уплаши и избяга, Серпилин ще заповяда да го разстрелят, също както

би заповядал да разстрелят всекиго другиго. Всичко е правилно. Но колко му е тежко на душата!

Направиха почивка до едно жилище, каквото за пръв път през деня им се изпречваше в гората. На края на един разоран за зеленчукова градина пущинак имаше стара къщица на горски пазач. Наблизо имаше кладенец, който зарадва изморените от жегата хора.

Като отведе Баранов при Хоришев, Синцов влезе в къщичката. Тя се състоеше от две стаи, вратата на втората беше затворена: оттам се чуваше проточен, виещ женски плач. Дъсчените стени на първата стая бяха облепени с пожълтели вестници. В десния ъгъл висеше иконостас със сиромашки икони без обкова. На широка пейка до двамата командири, които бяха влезли в къщата преди него, неподвижно и безмълвно седеше намръщен осемдесетгодишен старец, облечен в чисти дрехи — бяла риза и бели гащи. Цялото му лице беше насечено от бръчки, дълбоки като пукнатини, а на тънката му шия на изтъркана медна верижка висеше кръст.

Мъничка пъргава бабичка, която беше навярно връстница на стареца по години, но изглеждаше много по-млада от него поради своите бързи движения, посрещна Синцов с поклон, свали от покритата с пешкир лавица на стената още една ръбеста чаша и я постави пред него на масата, където вече имаше две чаши и кана. Преди да пристигне Синцов, бабичката беше гощавала с мляко влезлите в къщата командири.

Синцов я попита не може ли да приготви за командира и комисаря на дивизията нещо за хапване, като добави, че те си имат хляб.

— С какво мога да ви гостя сега, само с млечице... — Бабичката печално разпери ръце. — Освен да запаля печката, да сваря картофи, ако има време.

Синцов не знаеше ще има ли време, но за всеки случай я помоли да свари картофи.

— Останали са още стари картофи, ланшни... — рече бабичката и зашета около печката.

Синцов изпи чашата мляко; пиеше му се още, но като погледна каната, в която беше останало по-малко от половината, се посвени. Двамата командири, на които също навярно им се пише още по чаша, се сбогуваха и излязоха. Синцов остана с бабичката и стареца. Като се

посуети край печката и сложи под дървата борина, бабата отиде в съседната стая и след минута се върна с кибрит. И двата пъти, когато тя отваряше и затваряше вратата, високият виещ плач плисваше оттам.

— Какво става при вас, кой плаче? — попита Синцов.

— Дунка нарежда, внучката ми. Убиха момчето й. Той беше сакат, не го взеха във войната. Подкарали от Нелидово колхозното стадо, той тръгнал с него и когато минавали през шосето, по тях хвърлили бомби и го убили. Втори ден как вие — въздъхна бабичката.

Тя запали борината, постави на огъня тенджерата с измити порано, навярно за себе си, картофи, после седна до стареца си на пейката и като се облакът на масата, се омърлуши.

— Всички наши са на война. Синовецете са на война, внуците са на война. А скоро ли ще дойде тук немецът, а?

— Не знам.

— А хора от Нелидово дойдоха и казват, че немецът бил вече в Чауси.

— Не знам. — Синцов наистина не знаеше какво да отговори.

— Навярно скоро — рече бабичката. — Вече пет дена, откак почнаха да откарват стадата, без нищо няма да правят това. И ние ето — посочи тя със сухата си ръка каната — последното мляко прием. И ние си дадохме кравата. Нека ги откарат, дай боже някога назад да ги докарат. Съседката казваше, в Нелидово останало малко народ, всички бягат...

Тя говореше всичко това, а старецът седеше и мълчеше; през цялото време, додето Синцов беше в къщата, той не каза нито дума. Беше много стар и, изглежда, искаше да умре още сега, без да дочака часа, когато след тези хора с червеноармейска униформа в къщата му ще влязат немци. И такава тъга обхващаше човек, като го погледнеше, такава мъка се долавяше в сърцераздирателното женско ридание зад стената, че Синцов не издържа и излезе, като каза, че ей сега ще се върне.

Щом слезе по стълбичките, видя идещия към къщата Серпилин.

— Другарю бригаден командир... — започна той.

Но като го изпревари, към Серпилин изтича одевешната мъничка лекарка и развълнувана каза, че полковник Зайчиков го моли веднага да отиде при него.

— После ще намина, ако успея — махна с ръка към Синцов Серпилин в отговор на молбата му да отиде да си почине в къщичката и с тежки стъпки тръгна след малката лекарка.

Зайчиков лежеше на носилката в сянка, под гъстите лескови храсти. Току-що му бяха дали да пие вода; навярно бе гълтал с мъка, яката на рубашката и раменете му бяха мокри.

— Аз съм тук, Николай Петрович. — Серпилин седна на земята до него.

Зайчиков отвори очи така бавно, като че ли това движение изискваше от него неимоверно усилие.

— Слушай, Федя — шепнешком рече той, като се обръщаше за първи път така към Серпилин, — застреляй ме, а? Нямам сили да се мъча, направи ми услуга.

— Не мога — с трепнал глас рече Серпилин.

— Да се мъчех само аз, а то обременявам всички. — Зайчиков с мъка процеждаше всяка дума.

— Не мога — повтори Серпилин.

— Дай ми пистолета, сам ще се застрелям.

Серпилин мълчеше.

— От отговорност ли се страхуваш?

— Не бива да се застрелваш — събра най-сетне кураж Серпилин, — нямаш право. Ще подействува на хората. Ако вървахме само двамата с теб.

Той не доизказа изречението, но умиращият Зайчиков не само разбра, но и повярва, че ако бяха двамата, Серпилин нямаше да му откаже правото да се застреля.

— Ах, колко се мъча — притвори той очи, — да знаеш колко се мъча, Серпилин, сили не ми останаха! Приспи ме, кажи на лекарката да ме приспи, аз я молих — не дава, нямало, казва. Ти провери, може би лъже, а?

Сега той отново лежеше неподвижно със затворени очи и стиснати устни. Серпилин стана и като се отдръпна настрана, повика при себе си лекарката.

— Безнадеждно ли е? — попита той тихо.

Тя само плесна с мъничките си ръчици.

— Защо питате? Аз вече на три пъти си помислих, че съвсем умира. Останало му е да живее няколко часа най-много.

— Имате ли нещо да го приспим? — тихо, но решително попита Серпилин.

Лекарката уплашено го погледна с големите си детски очи.

— Не бива!

— Знам, че не бива, на моя отговорност. Имате ли, или нямате?

— Нямам — рече лекарката и му се стори, че тя не лъже.

— Нямам сили да гледам как се мъчи човекът.

— А мислите ли, че аз имам сили? — отговори тя и неочаквано за Серпилин заплака, като размазваше сълзите по лицето си.

Серпилин се обърна, приближи се до Зайчиков и седна до него, загледан в лицето му.

Това лице преди смъртта беше отслабнало и от слабостта подмладяло. Серпилин изведнъж си спомни, че Зайчиков е по-млад от него с цели шест години и към края на гражданската война беше още млад взводен командир, когато той вече командуваше полк. При тоя далечен спомен мъката на по-стария, на чиито ръце умира по-млад, обхвана душата на един вече не млад човек, наведен над тялото на друг.

„Ах, Зайчиков, Зайчиков — помисли Серпилин, — не снемаше ти звезди от небето, когато стажуваше при мене, служеше различно — и по-добре, и по-лошо от другите, после си воювал във финската война, навярно храбро: не дават току-така два ордена, пък и край Могильов не се уплаши, не се обърка, командуваше, докато се държеше на крака, а сега ето лежиш и умираш тук, в гората, и не знаеш, и никога няма да узнаеш кога и къде ще свърши тази война... в която ти от самото начало изпита толкова мъка...“

— Поне да запазят номера на дивизията — отворил очи и зърнал седналия до него Серпилин, шепнешком рече Зайчиков.

Не, той не беше изпаднал в безсъзнание, лежеше и мислеше почти за същото, за което мислеше Серпилин.

— А защо да не го запазят? — уверено рече Серпилин. — Ще изнесем знамето, ще излезем с оръжие, ще доложим как сме воювали. Защо да не го запазят? Ние не сме го опетнили и няма да го опетним, давам ти комунистическа дума...

— Всичко как да е — затвори очи Зайчиков, — само много ме боли. Върви, ти имаш работа! — съвсем тихо вече, пряко сили продума той и отново ухапа устата си от болка.

В осем часа вечерта отредът на Серпилин наближи югоизточната покрайнина на гората. По-нататък, ако се съди по картата, имаше още два километра рядка гора, а зад нея минаваше шосеен път, който просто не можеха да избягнат. Зад пътя имаше село, ивица орна земя и чак после отново започваха гори. Преди да стигне до рядката гора, Серпилин разположи хората си за почивка с оглед на сражението и нощния преход веднага след сражението. Хората трябваше да се подкрепят и поспят. Мнозина вече отдавна едва влачеха крака, но вървяха с последни сили, защото знаеха, че ако до вечерта не излязат на шосето и не го пресекат през нощта, всичките им предишни усилия ще са безсмислени — ще трябва да чакат следващата нощ.

Като обходи разположението на отреда, провери патрулите и изпрати към шосето разузнавачи, Серпилин реши да си почине, додето чака завръщането им. Но това не му се удаде отведнъж. Едва бе харесал място на тревичката под едно сенчесто дърво, Шмаков седна до него, измъкна от джоба на брича си и пъкна в ръката му пожълтял, сигурно вече няколко дни търкалял се в гората немски позив.

— На, виж това. Войниците го намерили и го донесоха. Сигурно със самолети ги хвърлят.

Серпилин разтърка слепналите си от безсъние очи и добросъвестно го прочете от началото до край. В него се съобщаваше, че Сталиновите армии били разгромени, че били пленени шест милиона души, че германските войски са превзели Смоленск и приближават Москва. След това идваше заключението: по-нататъшната съпротива е безполезна, а след заключението — две обещания: „да запазят живота за всеки, който доброволно се предаде, включително командния и политическия състав“ и да хранят пленниците три пъти на ден и да ги държат при условия, общоприети в цивилизования свят. На гърба на позива беше напечатана груба схема: от градовете на нея личаха само Минск, Смоленск и Москва, но по общите мащаби северната стрелка на настъпилите германски армии отиваше далече зад Вологда, а краят на южната попадеше нейде между Пенза и Тамбов. Средната стрелка впрочем едва-едва не стигаше до Москва — съставителите на позива все пак не бяха се решили още да завземат Москва.

— Да-а — насмешливо провлече Серпилин и като сгъна позива на две, го върна на Шмаков. — Излиза, че дори и на тебе, комисарю, ти

обещават живота. Как мислиш, да се предадем ли, а?

— Даже и деникинци стъкмяваха по-умни хартийки от тия. — Шмаков се обърна към Синцов и го попита останал ли му е кибрит.

Синцов извади от джоба си кибрит и искаше да изгори подадения му от Шмаков позив, без да го чете, но Шмаков го спря.

— Прочети го де, не е заразителен!

Синцов го прочете с някакво безразличие, което зачуди дори самия него. Той, Синцов, завчера и вчера първо с пушка, а после с немски автомат беше убил със собствените си ръце двама фашисти, може би и повече, но двама беше убил — това беше сигурно; той искаше да ги убива и по-нататък и този позив не се отнасяше до него...

„Да запазят живота за всеки... За всеки! Така не се пише на руски“ — помисли си той и като драсна кибритената клечка по неизсъхналата кутия, запали завилия се в спирала край на позива.

През това време Серпилин по войнишки, без да губи излишно време, се нагласяваше да почива под харесалото му дърво. За учудване на Синцов между малкото най-необходими неща в походната чанта, той носеше сгъната на четири гумена възглавница. Като издуваше смешно мършавите си бузи, Серпилин я наду и с наслада я сложи под главата си.

— Навсякъде я нося със себе си, подарък от жена ми е — усмихна се той на Синцов, който гледаше тия приготовления, без обаче да добави, че възглавничката за него беше особено паметна: пратена преди няколко години от жена му, тя беше пропътувала с него до Колима и назад.

Шмаков не искаше да ляга, додето спи Серпилин, но той го предума.

— И без това днес няма да можем да се редуваме — рече Серпилин. — През нощта не бива да спим, току-виж, потрябвало да се бием. А да се сражава, без да е спал, не може никой, дори комисарите! Макар и за час, бъди добър да затвориш очи като кокошка на върлина.

След като заповяда да го събудят, щом се върнат разузнавачите, Серпилин блажено се изтегна на тревата. Шмаков се повъртя от една страна на друга и също заспа. Синцов, комуто Серпилин не бе дал никакви нареждания, с мъка преодоля изкушението също да легне и да заспи. Ако Серпилин направо беше му казал, че може да спи, той не би издържал и би легнал, но той не му бе казал нищо — и Синцов,

борейки се със съня, започна да мери с крачки напред-назад мъничката поляна, на която лежах под дървото бригадният командир и комисарят. По-рано само беше слушал, че хората заспивали вървешком, сега го изпита на себе си, когато понякога изведнъж се спираше и губеше равновесие.

— Другарю политрук — чу той зад гърба си тихия познат глас на Хоришев.

— Какво се е случило? — попита Синцов, като се извърна и с тревога забеляза признаци на дълбоко вълнение върху обикновено невъзмутимо-веселото момчешко лице на лейтенанта.

— Нищо. Открихме оръдие в гората. Искам да доложя на бригадният командир.

Хоришев говореше все така тихо, но думата „оръдие“ сигурно събуди Серпилин. Той седна, подпирайки се на ръце, погледна заспалия Шмаков и тихо стана, като направи знак с ръка да не докладват високо, за да не разбудят комисаря. Като изпъна рубашката си и повика подире си Синцов, той направи няколко крачки навътре в гората. И чак тук най-сетне даде възможност на Хоришев да доложи.

— Какво е това оръдие? Немско ли?

— Наше. И с него петима войници.

— А снаряди има ли?

— Останал е един снаряд.

— Не е много. А далеч ли е оттук?

— На около петстотин крачки.

Серпилин раздвижи рамене, за да отърси от себе си останките от съня, и каза на Хоришев да го придружи до оръдието.

Синцов искаше да узнае по пътя защо винаги спокойният лейтенант изглеждаше така развълнуван, но Серпилин вървеше из целия път мълчешката и на него му беше неудобно да наруши това мълчание.

След петстотин крачки те действително видяха сред младия елшак едно четиридесет и пет милиметрово оръдие. До него върху дебел слой стари пожълтели борови игли седяха размесени войниците на Хоришев и петимата артилеристи, за които той беше доложил на Серпилин.

При появяването на бригадният командир всички станаха; артилеристите малко по-късно от другите, но все пак преди Хоришев

да успее да даде команда.

— Здравейте, другари артилеристи! — рече Серпилин. — Кой от вас е старши?

Напред пристъпи един старшина с фуражка с пречупена наполовина козирка и черна артилерийска околошка. На мястото на едното си око имаше отекла рана, а горният клепач на другото потрепваше от напрежение. Но той стоеше на земята здраво, сякаш краката му в съдраните ботуши бяха забити с гвоздеи в нея; и ръката си с изпокъсан и прогорен ръкав поднесе до счупената козирка като на пружина; и с глас, дебел и силен, само леко звъннал от вълнение, доложи, че той, старшината от 9-ти самостоятелен противотанков дивизион Шестаков, е в настояще време старши по команда, след като е извел с боеве останалата материална част от град Брест.

— Откъде, откъде? — попита Серпилин, комуто се стори, че не е чул добре.

— От град Брест, дето в пълен състав дивизионът прие първия бой с фашистите — не рече, а отсече старшината.

Настъпи мълчание.

Серпилин гледаше артилеристите и съобразяваше може ли да бъде истина онова, което току-що бе чул. И колкото повече ги гледаше, толкова по-ясно му ставаше, че тъкмо тази невероятна история е чистата истина, а онова, което пишат немците в позивите си за своята победа, е само псевдоподобна лъжа и нищо повече.

Пет почернели, изпити от глад лица, пет чифта уморени, набити ръце, пет опърпани, кални, изподрани от клоните рубашки, пет немски, взети в сражение автомата и оръдието, последното от дивизиона, домъкнато тук от границата на повече от четиристотин версти, не по небето, а по земята, не по чудо, а с войнишки ръце... Не лъжете, господа фашисти, не ще бъде както ви се иска!

— На ръце ли? — попита Серпилин, като преглътна буцата в гърлото си и кимна към оръдието.

Старшината отговори, а останалите, издържали, в хор потвърдиха, че се случвало различно: карали го и с коне, и на ръце го мъкнали, и пак намирали коне, и отново на ръце...

— А как през водните прегради, тук, през Днепър, как? — попита отново Серпилин.

— Със сал, по-миналата нощ...

— А пък ние нито едно не пренесохме през реката — внезапно рече Серпилин, но макар и да обгърна с поглед всички свои хора, те почувствуваха, че кори сега само един човек — себе си.

После отново погледна артилеристите.

— Казват, имали сте снаряди?

— Един, последен — виновно, сякаш не беше догледал и не беше възстановил навреме боеприпасите, рече старшината.

— А къде изхабихте предпоследния?

— На десетина километра отгук. — Старшината посочи с ръка назад, там, където зад гората минаваше шосето. — Миналата нощ го избутахме до шосето в храстите и стреляхме с пряк мерник по една автомобилна колона, право във фаровете на челната кола!

— А не се ли уплашихте, че ще претърсят гората?

— Омръзна ни да се страхуваме, другарю бригаден командир, нека те се страхуват от нас!

— И не я ли претърсваха?

— Не. Само обсипаха с мини всичко наоколо. Раниха смъртно командира на дивизиона.

— А къде е той? — бързо попита Серпилин, но преди да довърши, вече сам разбра къде е...

Встрани, там, накъдето извърна очи старшината, под един грамаден, стар до върха си гол бор се жълтееше току-що засипан гроб; дори немският широк нож, с който бяха рязали чимове, за да покрият гроба, стърчеше още неизваден от земята като ненужен кръст.

Груб, на кръст направен нарез върху бора още изцеждаше смола. И още два такива жестоки нареза имаше върху боровете отдясно и отляво като предизвикателство към съдбата, като мълчаливо обещание да се върнат.

Серпилин се приближи до гроба, свали фуражката от главата си и дълго гледа мълчаливо в земята, сякаш се стараеше да види през нея онова, което не беше вече съдено никой и никога да види — лицето на човека, който с боеве беше довел от Брест до тази гора отвъд Днепър всичко, останало от неговия дивизион: петима бойци и едно оръдие с последния му снаряд.

Никога не беше виждал този човек, но му се стори, че добре знае кой е той. Такъв, подир когото войниците влизат в огън и вода, такъв, чието мъртво тяло, жертвувайки живота си, изнасят от боя, такъв,

чиито заповеди изпълняват и след смъртта му. Такъв, какъвто трябва да бъде, за да изведе това оръдие и тези хора. Но и тези хора, изведени от него, заслужаваха своя командир. Той беше такъв, защото бе вървял с тях...

Серпилин наложи фуражката си и мълчаливо стисна ръка на всеки от артилеристите. После посочи гроба и отсечено каза:

— Как се казваше?

— Капитан Гусев.

— Не записвай. — Серпилин видя, Синцов взема планшета. — Аз и без това няма да го забравя до смъртния си час. Впрочем всички сме смъртни, запиши! И артилеристите впиши в строевия списък! Благодаря за службата, другари! А вашия последен снаряд, мисля, ще пуснем още тая нощ в боя.

Сред застаналите заедно с артилеристите бойци на Хоришев Серпилин отдавна беше забелязал побелялата глава на Баранов, но чак сега среща неговия поглед — очи в очи, и в тия очи, които не успяха да се скрият от него, прочете страх пред мисълта за предстоящото сражение.

— Другарю бригаден командир — иззад гърбовете на войниците се появи мъничката фигура на докторката, — вика ви полковникът!

— Полковникът ли? — попита Серпилин. В момента той мислеше за Баранов и не съобрази изведнъж кой полковник го вика. — Да, да вървим, да вървим — рече той, като разбра, че докторката говори за Зайчиков.

— Какво е станало? Защо не ме повикахте? — огорчено стисна пред себе си длани и възкликна докторката, като забеляза хората, които се бяха събрали над пресния гроб.

— Нищо, да вървим, късно беше да ви викаме! — Серпилин с грубовата ласка сложи на рамото ѝ своята голяма ръка, почти насила я обърна и като продължаваше да я държи така, тръгна заедно с нея.

„Без вяра, без чест, без съвест — продължаваше да мисли той за Баранов, като крачеше редом с докторката. — Докато войната изглеждаше далече, викаше, че с плюнка ще ги издавим, а като дойде — пръв побягна. Щом той се е уплашил, щом него го е страх, значи всичко вече е изгубено, вече няма да победим! Ще имаш да вземаш! Освен тебе тук сме и капитан Гусев, и неговите артилеристи, и ние,

грешните, живи и мъртви, ето и тая мъничка докторка, която държи нагана с две ръце...”

Серпилин изведнъж почувствува, че неговата тежка ръка още лежи върху слабичкото рамо на докторката и не само лежеше, но дори се опираше на това рамо. А тя си върви и като че ли не забелязва, дори нарочно, изглежда, е повдигнала рамо. Върви и не подозира сигурно, че на света има такива хора като Баранов.

— Ето, виждате ли, забравих ръката си върху рамото ви — с възглух гальовен глас рече той на докторката и си свали ръката.

— Нищо, опрете се, ако сте уморен. Нали знаете колко съм силна.

„Да, ти си силна — помисли на ума си Серпилин, — с такива като тебе няма да загинем, това е истината.“ Искаше му се да каже на тази мъничка жена нещо приветливо и убедително, което би било отговор на неговите собствени мисли за Баранов, но не намери какво точно да й каже и те мълчаливо стигнаха мястото, дето лежеше Зайчиков.

— Другарю полковник, доведох го — тихо рече докторката, като застана първа на колене при носилката със Зайчиков.

Серпилин също застана на колене до нея, а тя се отмести настрана, за да не му пречи да се наведе по-близо до лицето му.

— Ти ли си, Серпилин? — с неясен шепот попита Зайчиков.

— Аз.

— Слушай какво ще ти кажа — още по-тихо рече Зайчиков и млъкна.

Серпилин чака минута, две, три, но изобщо не му бе съдено да узнае какво точно е искал да каже на новия командир на дивизията нейният предишен командир в последната секунда от живота си.

— Умря — едва чуто рече докторката.

Серпилин бавно свали фуражка, около минута постоя на колене, стана и без да каже нито дума, тръгна назад.

Върналите се разузнавачи доложиха, че на шосето има немски патрули и движение на автомобили по посока към Чауси.

— Е добре, както изглежда, ще трябва да се сражаваме — рече Серпилин. — Вдигнете и стройте хората!

Като разбра сега, че неговите предположения са се потвърдили и едва ли ще успеят да пресекат шосето без бой, той окончателно отърси

подтискащото го от сутринта чувство на физическа умора. Беше изпълнен с решителност да заведе всички тия надигащи се от сън с оръжие в ръце хора там, където беше длъжен да ги заведе — при своите! Не мислеше и не желаше да мисли за нищо друго, защото нищо друго не го задоволяваше.

Той не знаеше и не можеше още да знае през тая нощ истинската цена на всичко вече извършено от хората на полка му. И както той и неговите подчинени, истинската цена на своите дела не знаеха още хиляди други хора, на хиляди други места, които се сражаваха до смърт с упоритост, незапланувана от немците.

Те не знаеха и не можеха да знаят, че генералите на още победоносно настъпващата към Москва, Ленинград и Киев германска армия след петнадесет години ще нарекат този юли 1941 година — месец на излъганите очаквания, на успехи, нестана ли победа.

Те не можеха да предвидят тия бъдещи горчиви признания на врага, но почти всеки от тях тогава, през юли, полагаше усилия всичко това да стане тъкмо така.

Серпилин стоеше и се вслушваше в долитащите до него полугласни команди. Колоната нестройно се движеше в спусналия се над гората мрак. Над зъбчатите върхари се въземаше плоска червена луна. Свършваше първият ден на излизането от обкръжение...

[1] Картечен пистолет (автомат) „Шпагин“. — Б.р. ↑

СЕДМА ГЛАВА

След августовските и септемврийските, сполучливи за нас настъпателни боеве край Елня на Западния фронт настъпи относително затишие. Танковата бригада на подполковник Климович се намираше в гората южно от Елня; нейният разузнавателен батальон заемаше вместо пехота един четирикилометров отбранителен участък на предна линия.

Преди войната Климович бе командувал танкова бригада, разположена при Слоним. От хората, с които бе започнал войната, в строя останаха към седемдесет души. Едни бяха загинали, докато бригадата се измъкваше от обкръжение през горите по посока на Слуцк и Бобруйск, други паднаха, когато прикриваха Могильов, трети излязоха от строя вече тук — край Елня.

Преди елинските боеве комплектуваха бригадата наполовина със стари танкове — „БТ-7“, а наполовина с нови — „Т-34“, или както всички отведнъж започнаха да ги наричат, „трийсет и четворки“. „Т-34“ се оказаха първокласни машини, но тъкмо затова върху тях падна главната тежест на боевете край Елня. Във всеки батальон имаше голям недостиг от тях, но не изтеглиха бригадата в тила, като обещаха още тия дни отново да я попълнят направо на позициите с хора и танкове, този път само „Т-34“. Обикнал през елинските боеве тия машини, Климович чакаше пристигането им с нетърпение, разбираемо само за танкист, който вече два пъти от започването на войната по чудо е изскачал от горящите като кибритени кутийки „БТ-7“. Че тия леки танкове покрай добрата си скорост имат слаба броня и слабо въоръжение, бе станало ясно още към края на халхинголските събития. И все пак, без да дочака да ги заменят, както бяха обещали, с „Т-34“, Климович бе посрещнал на западната граница войната тъкмо с тия остарели танкове.

На петия ден от войната той едва не разстреля пред строя един свой ротен командир, който в пристъп на безсилна ярост почна да рещи в присъствието на войниците, че с тия кибритени кутийки не

може да се воюва, а след час тръгна в бой, унищожи един немски танк и самият изгоря пред очите му.

Край Елня Климович бе изпитал двояко чувство: гордост за своите танкисти, които с новите машини трошаха като лешници немските танкове, и огорчение, задето от самото начало на войната нямаше нито един такъв танк и трябваше да дава по два и по три за един там, дето можеше да даде един за два.

Сега, през затишието, той ремонтира всички останали и бригадата „БТ-7“ и упорито втълпяваше в съзнанието на подчинените си, че може да се воюва и с тези машини, по в душата си чакаше новите танкове с такава страст, с каквата не беше очаквал още нищо на света.

Той и по-рано беше от тия, които наричат „военни до мозъка на костите“, но сега, когато военната служба се превърна от служба във война, тя зае без остатък цялата му душа. Той мислеше за бригадата си и за нищо друго, защото нямаше нищо друго.

Преди войната имаше четирима души, заедно с които живееше: тримата обичаше, за четвъртия се смяташе длъжен да се грижи: това бяха дъщеря му, синът му, жена му и майката на жена му. На третия ден от войната една бомба уби и четиримата в автомобила, на шосето, когато вече ги смяташе за спасени. Когато му казаха за това, той водеше сражение и дори не можа да отиде да види как ще погребат онова, което е останало от тях.

Беше едва тридесетгодишен и ако някому хрумнеше да го попита: „Да, тебе те е сполетяло такава нещца, от което няма по-страшно, но животът е пред тебе, мигар в него няма да има вече нищо в замяна на загубеното?“ — той въпреки неизмеримата си мъка навярно би отговорил: „Не, ще има“. Но през всичките тия месеци никому от онези, които слушаха твърдия му глас и виждаха израза на затвореното му лице, не хрумваше да го попита как той, останал сам, мисли да живее след войната. А и самият не мислеше как ще живее след войната. Той самият беше война и докато продължаваше тя, освен нея и нейните преки интереси и потребности сега, след гибелта на семейството, в душата му не беше останало нищо и никой.

Вечерта на първи октомври Климович седеше в щаба на бригадата, в една къщурка, отвън полегнала и мръсна, а отвътре лъсната — той беше педант и обичаше чистотата, — и четеше

написаните от фронтовия сатирик „Нови приключения на храбривия войник Швейк“. Повечето фронтовици четяха тия разкази с удоволствие, но на Климович те не се харесваха. Засега немците ни биеха по-често, отколкото ние тях, затова да им се надсмиваме, според него, беше още рано. Ала все пак четеше тия разкази, защото имаше навика да прочита от кора до кора фронтовия вестник, за да види дали има в него нещо практически полезно за службата му.

На масата затрещя телефонът. Като сгъна вестника така, че мястото, до което беше стигнал, да попадне на сгъвката, за да няма нужда после да го търси, Климович вдигна слушалката. Звънеше командирът на разузнавателния батальон и докладваше за едно извънредно обстоятелство: пред фронта на батальона, в тила на немците, възниквала честа картечна, автоматна и пушечна стрелба, чували се избухвания от бомби. Климович свали слушалката от ухото си, блъсна крилата на прозореца и се послуша. Свикналото му ухо долови едва чути отзвуци от далечен бой.

— Идвам при вас. Чакайте ме — рече Климович.

На предната линия в гората беше тъмно и влажно, току-що бе валил кратък дъжд. Изпратеният да го посрещне лейтенант вървеше пред него, лактите на сложените му върху автомата ръце стърчаха изпод прогизналото платнище. Когато минаваше край замаскирания в дълбок окоп танк „БТ-7“, Климович отново помисли за същото, за което непрекъснато мислеше винаги: „Дано по-скоро получим «трийсет и четворките»!“

Наблюдателният пункт се намираше в края на гората. Денем от него се виждаше добре една полегато спускаща се към потока некосена ливада и една също такава ливада, която също тъй полегато се възкачваше към гората, вече на отсрещната немска страна. На нея един до друг стояха два изгорели танка: наш „БТ-7“ и немски „Т-4“. Те стояха така почти от месец, неразделни като близнаци.

Нататък, над немската гора, на различни места излитаха бели и червени сигнални ракети и проблясваха пламъци от взривове. Картечната и пушечната стрелба беше сега вече не на километър и половина отвъд предната линия на немците, както беше му докладвал командирът на разузнавателния батальон преди половин час, а съвсем близо. Оттук до немската предна позиция имаше четиристотин метра, а стрелбата се водеше приблизително на петстотин метра зад нея, там,

според сведенията на разузнаването минаваше втората линия немски окопи.

Вълнението, което бе обзело всички събрани на наблюдателния пункт, се предаде и на Климович — всички мислеха за едно и също, като се страхуваха сами да повярват на своята догадка.

— Иванов, екипажите да идат при танковете! — заповяда Климович на командира на разузнавателния батальон, след като изслуша доклада за направените през последния половин час наблюдения.

— Слушам, екипажите да идат при танковете! — рече Иванов и не се сдържа, а попита: — Ще ударим ли срещу тях, другарю полковник?

— Ще решим според обстановката, действайте!

Климович слезе в блиндажа и заповяда на телефониста да ги свърже с щаба на армията.

Той беше телефонираше първия път в армията още преди да тръгне насам, но сега беше време да се обади отново. Телефонистът още не беше успял да въртне дръжката, когато позвъниха отсреща: щабът на армията сам викаше командира на бригадата.

— Какво виждате там? Докладвайте! — заповяда командувачият.

Климович доложи, че вижда ракети и пламъци от взривове, че в тила на немците се води бой, че от наблюдателния пункт до мястото на боя има осемстотин-деветстотин метра.

— Вашият съсед отляво донася същото. Но боят се води вдясно от него, всичко става точно пред вас, на тесен фронт. Как преценявате обстановката и как мислите да постъпите?

Климович отговори това, което мислеше сам и което мислеха всички в разузнавателния батальон: че в техния участък през немската предна линия се промъква с бой излизаща от обкръжение част. Молеше да му разрешат, като докара танкове, да направи разузнаване с бой вляво и вдясно от участъка, на който в тила на немците се чува сражение.

Слушалката мълча няколко секунди, после командувачият каза, че според неговите сведения в най-близкия тил на немците вече отдавна няма никакви обкръжени части и че е вероятно някаква хитра провокация, чиято цел е отначало да ни накара да се втурнем насреща,

после да ни отблъснат и по петите ни да нахълтат в нашето разположение.

— Имам пред вид подобна вероятност, другарю командущ. Вземам предпазни мерки, оставям в засада „Т-34“.

— Колко имаш сега в строя, единадесет ли? — пресече го командущият.

Всеки „Т-34“ беше през онези дни скъпоценност в мащаба на цялата армия и командущият помнеше техния брой.

— Единадесет — потвърди Климович. — Но все пак ако се измъкват наши, как да не им помогнем, другарю командущ?

В слушалката отново настъпи мълчание. Климович чуваше гласове, но не различаваше думите; навярно командущият още там, досами слушалката, говореше с члена на Военния съвет или с началник-щаба.

— Действувай — след минута рече той. — Докладвай всеки половин час.

Климович остави слушалката и без да губи време, почна подготовката за атаката: отново взимаше слушалката, говореше с командирите на батальони, даваше заповеди, а сражението отпред гърмеше ли, гърмеше, като се придвижваше ту вляво, ту вдясно, ту отиваше напред, ту тревожно се отдалечаваше. Не, това не можеше да бъде провокация: там, на осемстотин метра оттук, между първата и втората линия на немските позиции, се движеха, умираха, промъкваха се и се отдръпваха назад хора, притиснати от всички страни от също движещия се и всяка минута все по-стягащ се обръч на немския огън. Като че там, между немските позиции, се мяташе живо кървящо сърце, пробождено от всички страни с пламъците на изстрелите, пронизвано с автоматни откоси, разкъсвано с минохвъргачни залпове.

Ако командущият му беше забранил да отиде на помощ на тези обкръженици, които сигурно бяха изминали стотици километри, а сега умираха на две крачки от своите, това щеше да е най-черният ден във военния живот на Климович. А ако предварително му кажеха, че след като им даде помощ, самият той непременно ще загине, пак би тръгнал в това сражение, без да се колебае.

И когато това изранено, разпокъсано сърце там, сред немските позиции, с последен отчаян кървав тласък се впусна напред още двеста метра, към първата линия окопи, а осемте танка „БТ-7“ и сто и

петдесетте бойци от разузнавателния батальон се втурнаха насреща му, това беше не просто смела нощна атака, а съгласуван и непреклонен душевен устрем на всички хора, съставлящи оределия през дългите сражения разузнавателен батальон.

Замисълът от Климович — да удари вляво и вдясно от тая ивица, дето от немския тил се промъкваха нашите — се оказа правилен и веднага даде резултат.

Немците се бяха струпали по окопите и ходовете за съобщение към предполагаемото място на пробива, за да запушат с жива тапа неговото тясно гърло. Щом чуха от двете страни рева на танковите мотори и виковете „ура“, те почнаха отново набързо да се прехвърлят по окопите вдясно и вляво. Такова двукратно придвижване нощем не можеше да мине без бъркотия; тази бъркотия възникна с още по-голяма сила, защото и пробивът в тила, и атаката откъм фронта бяха за немците двойна изненада.

Боят се прекрати след един час. От време на време той още пламваше ту тук, ту там, после съвсем затихваше и отново нейде в тъмнината като в празна кофа ехтяха закъснели автоматни откоси. Климович бе загубил два танка, натъкнали се на немски мини, и петнадесет души, паднали под огъня по двата бряга на ручея. Затова пък, дори по грубото нощно преброяване, цял батальон — повече от триста души, се промъкнаха в бъркотията през позициите на немците и сега всички тия пощурели от щастие, окъсани и гладни, здрави и ранени, все още без да изпускат оръжието от ръцете си, се разляха из окопите и землянките на танкистите.

Радиостанциите на цял свят следяха как ледоразбивачи и самолети на шест страни спасяваха от ледовете дванайсетте души от експедицията на Нобиле; вестниците на цял свят пишеха как летците са измъкнали от ледения плен хората от „Челюскин“; десетки милиони хора със затаен дъх чакаха известия, когато едновременно три експедиции отиваха към ледения блок „Северен полюс“, за да приберат от него четири души.

Онова, което се случи тази нощ в участъка на разузнавателния батальон на 17-та танкова бригада, зае само половин страница от фронтския оперативен бюлетин и дори не влезе в бюлетина на Информбюро, но най-висшата от всички достъпни на човека радости — радостта на хората, които са спасили други хора, не стана от това

по-малка. И тази радост през цялата нощ гърмеше в сърцата, сияеше по лицата, тлееше в ръкостисканията във всяка землянка и блиндаж, дете спасени и спасители седяха един до друг, прегръщаха се, целуваха се, прекъсваха се и като разказваха несвързано как е станало всичко, ядяха до насита хляб, каша, месни консерви и непробудно засипваха по креватите и наровете, по пръстения под, върху бодливите борови клонки.

Командирът на промъкналата се група, бригадният командир Серпилин, в последното сражение беше ранен в двата крака. Адютантът и двама автоматчици го внесоха на шинел в къщурката на Климович и го сложиха на застлания със син юрган селски креват. Серпилин лежеше облегат на високите бели възглавници, дълъг, окалян, небръснат, със сплъстени по оплешивяващата му глава побелели коси, но облечен изцяло по устава, с орден „Червено знаме“ на рубашката и с ромбчета на мръсните петлици: на едната — с истинско, с олющен емайл, на другата — с вълнено, изрязано от околошката на фуражка.

Краката на Серпилин в разрязан над коленете брич лежаха върху синия юрган и кървяха през изцапаните с кал бинтове.

След като го сложиха на кревата, автоматчиците излязоха от къщурката заедно с ординареца на Климович, който бързаше по-скоро да ги отведе и нахрани, а адютантът на Серпилин — висок, изнурен политрук — стоеше като ангел-хранител над възглавето на своя командир и облакътен върху таблата на кревата, непрекъснато го гледаше отгоре надолу в лицето.

Климович седна на столче до кревата.

— Другарю бригаден командир, повиках лекаря, който всяка минута ще дойде. Разрешете, преди да говорим, да ви направя превръзка.

— Остави лекаря, подполковник — като движеше с мъка устните си, рече Серпилин. — Ще ме изпратиш направо в санитарния батальон: тук и без това не могат да ми направят операция. Но най-напред ме свържи с командувачия армията. Имаш ли пряка връзка?

— Имам.

— Кой е вашият командувач?

Климович назова името.

— Сергей Филипович ли? — попита Серпилин и на измъченото му лице се мярна сянка от усмивка.

— Да.

— Мой съкурсник от академията — рече той. — Свържи ни!

Климович без възражения позвъни на командувачия. Той и без това трябваше да докладва, тъй като в записията беше просрочил десет минути.

— Докладва полковник Климович — рече той, когато командувачият се яви на телефона. — В резултат от боя в моето разположение с оръжие в ръце излезе група до триста души. Командирът на групата иска да вземе слушалката.

— Дай го — каза по телефона командувачият.

Климович избиколи масата, измъкна шнура изпод краката ѝ и пренесе апарата до възглавето. Бригадният командир вдигна глава, видя над себе си лицето на адютанта и направи с очи движение, което адютантът веднага разбра — оправи възглавницата и му помогна да се понадигне.

— Другарю командувач — рече раненият в телефонната слушалка вече не тихо, както говореше с Климович, а високо, с пълен глас, — докладва бригадният командир Серпилин! Изведох във вашето разположение поверената ми 176-та дивизия... Здравей, Сергей Филипович. Серпилин е на телефона...

И едва тук, при тия последни думи, гласът му изневери, спазъм на ридание стисна гърлото му и той се свлече настрана заедно с възглавниците, които адютантът от изненада не успя да задържи. Слушалката падна на пода. Когато я вдигаше, Климович чу думите, които командувачият казваше, като мислеше, че го слуша Серпилин.

— Серпилин, кой Серпилин?... Ти ли си, Фьодор Фьодорович? — говореше командувачият в слушалката, която Климович притискаше до своето ухо, защото Серпилин лежеше в безсъзнание.

Втурналият се лекар се бе навел над ранения, а сестрата припряно нареждаше на столчето кутийките със спринцовката и ампулите.

— Защо мълчиш, Серпилин? Ти ли си, или не? Кой Серпилин? Защо мълчиш? — викаше в слушалката командувачият.

Климович гледаше изгубилия съзнание Серпилин, забравил, че отдавна вече е време да каже на командувачия, че го слуша не

Серпилин, а Климович.

— Другарю командущац — най-сетне рече той, като откъсна очи от Серпилин, чиято ръка сестрата преди инжекцията търкаше с памук, натопен в етер, — тук е подполковник Климович, аз взех слушалката, бригадният командир е ранен и изгуби съзнание...

— Как изглежда той? — мъчеше се да разбере командущият. — Висок, слаб малко плешив?...

— Тъй вярно — отговори Климович, без да гледа в тези минути Серпилин. Той и без това вече беше запомнил за цял живот, че Серпилин е висок, слаб и малко плешив и че има един ромб с отчупен емайл, а другият е изрязан от околошката на фуражка, и че на гърдите му има орден „Червено знаме“, и че той е такъв човек, с когото армията винаги ще бъде армия, дори ако е отстъпвала от границата до Елня, такъв човек, когото не е нужно да видиш два пъти, за да разбереш и запомниш какъв е.

— Той е, Серпилин! — зарадван възкликна командущият по телефона. — Откъде се е взел? Та той... — Командущият едва не каза онова, което Климович съвсем не беше необходимо да знае, и додаде, че ей сега сам ще дойде в бригадата. — Имаш ли там лекар? Какво казва той?

— Имам, другарю командущац, сега ще го попитам. — Климович се обърна към лекаря: — Командущият ей сега ще дойде тук, пита ви какво е състоянието на бригадният командир.

Лекарят стоеше над Серпилин, като още държеше ръката си на пулса му.

— Не бива да идва тук — рече лекарят, без да обърне дори глава. — Ей сега ще му сложим еластичен бинт и трябва да го откараме в санитарния батальон, право на масата. Всяка минута е скъпа, доложете на командущия.

— Другарю командущац — Климович взе отново слушалката, — лекарят докладва, че ще трябва веднага да занесат бригадният командир право на масата в санитарния батальон.

Командущият въздъхна в слушалката и тихо, горчиво изруга.

— Тогава кажи на лекаря да го откара. Предай му, че аз ще отида в санитарния батальон, може би ще успея преди операцията... Или не, не му казвай: току-виж, почнали да нервничат и го заколят. Кажи, че ще отида в санитарния батальон веднага след операцията. За

останалото, когато го изпратиш, ще телефонираш на началник-щаб. Аз нямам друго.

След десет минути внесоха носилка и положиха Серпилин на нея. Климович излезе да го изпрати до санитарната кола. Подир него излезе и адютантът на Серпилин. Той искаше да се качи в колата подир лекаря и сестрата, но лекарят каза, че няма място, пък и не е необходимо.

— Както щете, другарю военен лекар, но аз ще дойда. — Адютантът се хвана с ръка за кантата на „санитарката“.

— Другарю подполковник! — обърна се военният лекар за подкрепа.

Но Климович неочаквано за лекаря подкрепи не него, а адютанта. Той смяташе, че е в реда на нещата адютантът да иска да отиде в санитарния батальон заедно със своя бригаден командир.

— Нищо, политрук, качете се! Място ще се намери. А ще се върнете със същата линейка.

— Както заповяда бригадният командир — отвърна политрукът.

— Разбира се. Но ако се върнете, елате право при мен.

— Другарю подполковник, кажете на нашия комисар Шмаков, че съм откарал бригадният командир! — вече от тръгналата кола извика политрукът.

Линейката замина.

Като помисли за миг, че сякаш нейде по-рано е виждал този дългурест политрук, Климович се върна в стаята, пренесе на предишното място телефона и позвъни на помощника си по тилвата част да не прехранват поради радостния случай изтощените хора и да не им дават излишно водка.

— Не можеш вкара в рамка гостоприемството на танкистите — опита се да се пошегува помощникът по телефона.

— А вие го вкарайте — отсече Климович. — И през нощта окъпете всички хора, ето това ще е гостоприемство.

След това телефонира на комисаря на бригадата и попита не е ли при него сега комисарят на излязлата от обкръжение група Шмаков.

— Тук е. Малко зашеметен. Наблизо избухнала мина. Но вече се оправя, сега ще вечеряме, както си му е редът.

— Добре, започвайте, ей сега ще дойда при тебе и аз — рече Климович и като даде нареждане на своя ординарец за в случай, че

политрукът се върне да пренощува, излезе от къщата.

По небето, гонени от вятъра, се носеха ниски, сиви накъсани облаци: през тях премигваха бледи есенни звезди. Над фронта цареше такава мъртвешка тишина, сякаш не е имало и помен от някакво сражение.

А Синцов през това време се друсаше в колата по изровения горски път, приклепнал до главата на Серпилин.

Насред пътя Серпилин дойде в съзнание, но продължаваше да мълчи, само понякога през стиснати зъби изпъшкваше при траповете.

Най-сетне попита:

— Къде отиваме? В санитарния батальон ли?

И като позна гласа на Синцов, му каза, щом стигнат, да се върне в дивизията. Така той упорито наричаше през всичките тези два месеца и нещо излизащите с него от обкръжение хора, така продължаваше да им вика и сега.

— Не бих желал да ви оставя — Синцов мислеше за санитарния батальон и предстоящата операция.

Но Серпилин го разбра другояче.

— Е-е, брат, ти така с мене можеш да стигнеш до Урал. Кой знае къде ли ще ме лекуват! А кога ще воюваш? Тепърва започва истинската война.

— Аз искам само да дочакам, докато операцията... — В гласа на Синцов прозвуча обида.

— Добре, добре, почакай! — като го разбра едва сега, рече Серпилин. — Според моето фелдшерско разбиране раните не са тежки, лошо е само, дето ми изтече много кръв.

Той въздъхна и изведнъж попита:

— Помниш ли как нашата докторка плачеше, задето в обкръжението не можеше да се прелее кръв на ранените? И кръв биха дали хората, и ръцете й златни, а няма възможност да се прелее! Нито инструменти, нито лаборатория... Да, брат, лошо е да си с голи ръце, най-лошото на света! Ти впрочем не я забравяй, погрижи се за нея!... И на Шмаков кажи, и сам... — При тия думи той докосна ръката му със своята ледена от загубата на кръв ръка.

— Другарю бригаден командир — рече с трепнал глас Синцов, щом усети това докосване, но не знаеше какво да добави.

За никого още през тази война не се беше страхувал така, че ще го загуби, както за Серпилин, но не можеше пък и да го помоли на глас: „Другарю бригаден командир, не умирайте!“

Целият санитарен батальон беше на крак. Още преди Серпилин там бяха докарали голям брой тежко ранени. В приемно-разпределителното отделение и в предоперационното помещение нямаше къде да се стъпи.

Бързо измъкнаха носилката от линейката, отметнаха брезента и я внесоха в палатката на приемното.

Синцов се промъкна след нея и при слабата жълта светлина на лампите за последен път видя за миг синкаво-бялото, безкръвно лице на Серпилин.

— Не се бой, няма да умра, не за това вървах — сякаш в отговор на мълчаливата му молба рече той.

Уморените санитарни държаха носилката със снадените от гети презрамки, раменете им потрепваха и заедно с тях потрепваше и лицето на Серпилин.

Отсреща носеха някакъв покрит с чаршаф човек, изглежда, мъртъв. Санитарите се отдръпнаха при минаването, тръснаха носилката, прихванаха дръжките и отнесоха Серпилин в операционната.

Близо два часа Синцов с тревога се въртя наоколо: най-сетне военният лекар, който беше докарал Серпилин от танковата бригада, излезе и каза, че на бригадният командир са му прелели кръв и извадили двата куршума, сърцето издържало и сега можело да се смята, че няма пряка заплаха.

— В дадения момент — педантично добави военният лекар, но това Синцов вече не чу.

Той разбра едно: оцелял е!

И радостта от връщането при своите, подтисната досега като с камък от тревогата за Серпилин, изпълни цялата му душа без остатък.

Той предума военния лекар да почака десет минути и отиде при командира на санитарния батальон, за да телефонира веднага на Шмаков.

Командирът на санитарния батальон искаше да го раздума: командирът на танковата бригада подполковник Климович се обади вече по телефона тук и на него му казаха всичко, а и в армията също е

доложено всичко. Но Синцов като глух настояваше на своето и в края на краищата все пак намериха Шмаков, като се свързаха с танкистите по околен път чрез щаба на стрелковата дивизия, в състава на която влизаше санитарният батальон.

Той доложи по телефона на Шмаков, който вече бе чул веднъж всичко това от Климович, как е минала операцията и в какво състояние е сега Серпилин. После, като не се успокои с това, додаде, че ей сега ще дойде и ще може лично да му доложи всичко още веднъж.

— Добре, но хайде да отложим до утре сутринта — пресече порива му Шмаков. — Аз вече, да си призная, си свалих ботушите, искам да полегна, па време е днес и вие да се успокоите.

Щастливият глас на Синцов му се стори прекалено възбуден — сигурно по случая го бяха почерпили там в санитарния батальон с чашка водка. „Пък и много ли му трябва на уморен човек?“ — без осъждане помисли той и още веднъж го посъветва по-скоро да се връща, да легне и да се успокои.

Но Синцов вече не можеше да се успокои.

Като изсърба завчас горещия чай със сухари, той скочи, каза, че бърза. Но на сбогуване изведнъж хвана командира на санитарния батальон за ръкава и още цели пет минути щастливо му обяснява какъв човек е Серпилин и колко, е хубаво, че е останал жив.

После, все в същото повишено настроение, сякаш нещо се бе отпустило в него, той през целия обратен път разправяше на клюмащия военен лекар как са излизали от обкръжението.

Дори когато се добра до къщата на Климович, и там не поиска веднага да легне на приготвеното за него легло.

Климович го нямаше. Сънненият ординарец недоволно каза, че подполковникът отишъл на предната линия да провери лично как, додето е още тъмно, ще измъкнат натъкналите се на мини танкове.

В своята все още непреминала радостна възбуда Синцов отначало, кой знае защо, реши да дочака връщането на подполковника, после закрачи из стаята и почна да разпитва ординареца дали тяхната танкова бригада е трябвало също да излиза от обкръжение и откъде. И най-сетне го помоли да разбере запалена ли е още банята и не може ли той да се окъпе още сега, без да отлага за сутринта.

„Каква баня искаш сега, мършави дяволе! Лягай по-скоро, докато те държат още мотовилките!“ — помисли си ординарецът, но гласно не

каза нищо, а само се обърна гърбом, изпъшка, свали от гвоздея кепето си и тръгна да провери.

Когато той се върна, Синцов спеше мъртвешки сън, седнал на леглото и провесил глава на рамото си.

Ординарецът поклати глава и смъкна мокрите, пробити ботуши на политрука, размота почернелите като сажди партенки и като го хвана за раменете, повали го с глава на възглавницата.

Когато Синцов отвори очи, в стаята беше светло. Климович по ботуши, брич и долна риза, с навит около шията тънък пешкир дообръсваше главата си, седнал на столче пред окаченото на стената огледалце.

— Най-сетне се събудихте — рече той, като се поизвърна с бръснач в ръка. Главата му беше наполовина избръсната, наполовина покрита със сапунена пяна.

— Другарю подполковник — като спусна крака от леглото и внимателно се вгледа в своя домакин, рече Синцов. — Аз вчера не чух добре: вашето име Климович ли е?

— Да, защо?

— Аз съм Синцов. Не ме ли познавате?

Климович мълчаливо сложи бръснача върху перваза на прозореца и сякаш за последен път проверяваше може ли да бъде това, измери с къс поглед надигналия се от леглото, брадясал, мършав, широкоплещест човек и бързо се запъти насреща му. Те се прегърнаха, а очите на Синцов дори се наляха със сълзи — последица от умората и възбудата.

— Затова си помислих аз вчера, че нейде съм виждал този политрук! — побърза да се усмихне Климович.

— А ако не беше името ти, нямаше изобщо да те позная с тая бръсната глава.

— Бръсната, но недобръсната! — сепна се Климович и отиде обратно при огледалото да се дообръсне.

Може би при други обстоятелства те биха се зарадвали и повече един на друг, но вчерашната среща в боя беше вече сама по себе си предел на радостта, която хората са способни да изпитат.

Истински щастливи те двамата бяха вчера, а сега им беше просто приятно, че са се срещнали и макар да не бяха се виждали от

ученическите години, все пак се познаха и затова техният разговор веднага премина на приятелска нога.

— Твоят бригаден командир е добре — каза Климович, като отново насапуниса главата си преди бръсненето. — Вече го взели от санитарния батальон, а после, казват, щели да го качат на самолет — и в Москва! За него пита вече и щабът на фронта, и едва ли не щабът на Върховния главнокомандуващ! Самият командуващ, беше при него сутринта. Защо е бригаден командир той? Не са успели да го атестират ли?

— Не са успели — без да се впуска в подробности, отговори Синцов. Той беше слушал за миналото на Серпилин, но сега след два месеца сражения и на ум не му идваше да говори за това.

— Да... — като помълча, рече той. — Значи, сега нашата дивизия остана без командир...

— Да има дивизия, командир ще намерят! — отвърна Климович. — А ти от самото начало ли си в нея?

Синцов с две думи, толкова късо, че дори сам се зачуди, разказа своята история до пристигането си при Серпилин.

— Значи, присламчи се и стана войник — с одобрителен смях рече Климович. — Аз също насъбрах такива присламчени, докато излизах от обкръжението, и между тях има такива бойци, че вече не мога да си представя как съм карал без тях!

Тази косвена похвала стопли душата на Синцов и той каза онова, за което много пъти беше мислил, додето излизаха от обкръжението — че няма да иска да се връща във вестника, а ще остане в дивизията.

— Стига само да я запазят, а не ви пръснат всичките. Тук вече са дошли и от армията, и от фронта да се оправят с вас, не знам какво е тяхното настроение...

— Какво има да се оправят с нас? Нали излязохме като бойна част: в униформи, с оръжие, със знаме.

— А ако не беше така, с вас изобщо щяха да разговарят другояче. Щяха да изпратят божите раби на предвидената по закона проверка и щяха да ви поизмъчат душата: кой, откъде, защо е попаднал в обкръжение, защо е излязъл? — При последните думи Климович се усмихна печално.

— На какво да се усмихваш! — ядоса се Синцов. — Това да не би да е нещо хубаво?

— Къде ти хубаво! Хубаво би било, ако ние сега се биехме не при Елня, а при Кьонигсберг, а немците вместо нас излизаха от обкръжение! Изобщо напълно възможно е вашият Серпилин да докаже, че номерът на дивизията трябва да се запази и тя да се попълни с хора, вместо да се разпръсква онова, което е останало. Напълно е възможно — повтори Климович. Поиска му се да утеша явно помръкналия Синцов. — Още повече, че сте излезли със знамето. Неотдавна тук във вестника писаха за едни как излезли от обкръжение без нищо, само със знамето, такъв шум направиха от това!

— Че какво лошо има? — с обида попита Синцов.

— А какво особено хубаво има? — на свой ред попита Климович. — Трябва да се стараем, освен със знамето, да излизаме и с танковете, и с оръдията, и с хората, които още ще воюват! А знамето винаги си дължен да изнесеш, ако не си изгубил срам! Ние също изнесохме знамето от Слоним, но не си приписваме това за заслуга, защото как може другояче? И още, задето излязохме със седем танка от сто и четиридесет, няма защо да се хвалим! А оня от вестника пише ли, пише: „Знамето, знамето!“ — а какво освен знамето са изнесли и колко живи хора са извели — поне една дума да беше казал! Като че ли това съвсем не е важно! Наприказвал му някой сладкодумец от радост, че е останал жив, и оня ми ти драще ли, драще...

— Виждам, не обичаш вестникарите — рече Синцов.

— А за какво да ги обичам? Ако беше изпитал на свой гръб какво ти става на душата, когато излизаш, макар и със знаме, но без танкове, май иначе би го описал!

— Е, аз например изпитах това на свой гръб — рече Синцов.

— За тебе сега не става дума, ти сега си войник — отсече Климович и като извади изпод масата вързани с връвчици нови, миришещи на катран ботуши, ги хвърли в краката му: — На, премери ги!

Ботушите се оказаха малки и Климович се ядоса, други ботуши той нямаше.

— Я какви големи мотовили си проточил! — кимна той към босите крака на Синцов. — Ти си само да блъскаш в пехотата.

— Ами че аз поблъсках...

— А аз, мислиш, че не съм блъскал? — рече Климович. — Когато останах без танкове, здраве му кажи — блъсках. С една дума,

„широка страна моя родная“... Ако през тридесет и девета година, след Халхин-Гол, някой ми кажеше, че така ще блъскам, щях да го схвана като подигравка, душата му щях да изтръгна. Но нищо. — Той намокри пешкира с одеколон, избърса с него главата и лицето си след бръсненето и разкрячен, сякаш призоваваше някого на бой, стоеше пред Синцов: мъничък, широкоплещест, с напирасци изпод ризата мускули: — Не се кахъри, почакай, пак ще вляза в Германия с моята „тридесет и четворка“. И тебе ще те кача на танка, ако, разбира се, дотогава не ни прочетат „со святами упокой“ и не ни сложат дъсчена пирамидка със звездичка. Хаустов, донесохте ли закуската? — зачул зад гърба си скърцането на отваряща се врата, попита Климович.

— Тъй вярно! — Ординарецът сложи на масата чайник и покрити с кърпа чинии.

— А в банята свободно ли е?

— Не може да се каже, че е свободно, другарю подполковник...

— Като пийнем чая, ще заведете политрука. Взехте ли за него чифт долни дрехи?

— Тъй вярно! Само се боя, че... — Ординарецът обгърна с поглед дългата фигура на Синцов.

— Хайде веднага да закусим — рече Климович, като навличаше рубашката, — че и аз нямам време, пък и ти трябва да си махнеш брадата. В единадесет часа началството събира вашия команден състав. А ти си обрасъл като поп, само кръст на гърдите ти липсва.

На закуската Климович вече не се върна към сериозния разговор и изобщо бързаше.

Като посъветва Синцов след гладуването да яде по-бавно и да дъвче по-внимателно, той набързо изпи две чаши чай и стана.

— Извинявай. Времето ми изтече. Ако искаш да пишеш на домашните си, че Христос воскресе, пиши и веднага на Хаустов, ординареца, той ще го изпрати с нашата военна поща още днес.

— А какво прави твоето семейство, къде е то? — изведнъж, сякаш някой го дръпна за езика, попита Синцов.

— Аз нямам семейство — със странен, каменно твърд глас отговори Климович и излезе, без да се сбогува.

Синцов мълчаливо гледаше към затръшналата се след него врата.

„Защо ми отговори с такъв глас? Какво е станало там в семейството му: драма, изневяра, развод?“ — питаше се Синцов и чак

когато срещна мрачния и укорен поглед на ординареца, разбра, че Климович говореше не за драма, не за развод и не за изневяра, а за смърт.

В голямата палатка на политотдела на бригадата бяха се събрали тридесет командири и политработници, излезли от обкръжение заедно със Серпилин. Всички бяха обръснали брадите си през нощта, бяха се окъпали и почистили. Някои от излезлите предния ден в съвсем раздърпан вид бяха сега в сиво танкистко облекло: сърцето не е камък — по заповед на Климович неговият помощник по тилвата част бе отпуснал щедро десет комплекта дрехи.

Когато влизаха в палатката и се здрависваха радостно, те не можеха да се познаят. Беше трудно да си представиш, че само една нощ, прекарана в човешки условия, банята и бръсненето могат до такава степен да променят хората.

Батальонният комисар Шмаков представи на пристигналото началство другарите си по обкръжение и сложи на масата списъка на триста и дванадесетте души, промъкнали се през немците.

Пристигналите началници бяха трима: полковият комисар от политотдела на армията — чернокос, добродушен, любезен мъж, който не си беше отспал и през цялото време се прозяваше; един подполковник от фронтовия отдел за сформирание на нови части — немлад, седи изпънат като тояга („буквояд с буквояд“ — помисли си от пръв поглед за него Синцов) и дребничкият майор от Специалния отдел, облечен, кой знае защо, в униформа на граничар, със затворено лице и строго свити устни.

Тазсутрешният разговор с Климович беше направил Синцов по-внимателен. Вместо, както си мечтаеше, да строят най-напред тържествено всички излезли от обкръжението с оръжие в ръка, със знамето и да им благодарят за службата, бяха ги събрали, кой знае защо, в палатката, отделно от войниците... Изведнъж му се стори, че всичко непременно ще стане толкова грозно, че чак да му се доплаче на човек.

Но разговорът, напротив, започна доста тихо и мирно.

Любезният полкови комисар от политотдела на армията, който заговори пръв, каза, че е нецелесъобразно да ги строят тържествено тук, близо до предната линия. Няма да е късно да се направи това и след пристигането на мястото, в района на Юхнов, където още днес ще

прехвърлят всички. Другарите командири и политработници, които той от името на командуването поздравява с излизането им от обкръжение, трябва да разберат, че решението на въпроса ще бъде ли запазен номерът на тяхната дивизия, ще остане ли тя и ще се попълва ли като дивизия — този въпрос, който е поставил вече пред него другарят Шмаков, се решава не за един ден и при това не от него, и дори не от командуването на армията. А докато този въпрос не се реши там, в погорната инстанция, всички излезли от обкръжение ще трябва да се разглеждат не като войскава част, а като временно сформирана при обкръжението група, която като такава е вече изпълнила задачата си. А щом е така, тя вече не съществува сега като група и ония, които следва да се интересуват от това, ще разглеждат вече въпроса за всеки от тях поотделно, като взимат под внимание чиновете, длъжностите и как всеки се е проявил в обкръжението.

— Още повече — добави полковият комисар, — че по предварителни сведения в групата от самата 176-а дивизия са се оказали само сто и седем души, а останалите две трети са хора, присъединили се от различни части в различно време.

Додето той казваше всичко това, Шмаков изтриваше под очилата с крайчеца на кърпичката си своите сълзящи от безсъница очи и през цялото време внимателно гледаше полковия комисар; преди този общ разговор той беше имал вече един предварителен и сега с тревога очакваше да чуе как ще говори полковият комисар — както трябва според неговото мнение или другояче.

После полковият комисар се обърна към подполковника от отдела за сформирание на нови части и подполковникът каза със скърцащ, дървен глас, че когато хората дойдат при тях на мястото и постъпят в тяхно разпореждане, там разговорът с тях ще продължи, а сега другарите командири трябва да строят хората, да ги доведат под личната си команда до колите — те се намират на един километър оттук в горичката — и да ги настанят в тях по двадесет войници и двама командири във всяка. Местоназначение — село Лютиково, край Юхнов, разстояние — сто и четиридесет километра, маршрут — на югоизток от пътя Елня-Шуя, а после по Юхновското шосе на изток. Интервал между колите — тридесет метра, при нападение на самолети хората трябва да се пръскат по-далеч от пътя. Той самият ще тръгне с лека кола начело на колоната. След като избарабани всичко това,

подполковникът млъкна и, изглежда, не се канеше да добави нищо към казаното.

Когато подполковникът свърши своята реч, полковият комисар се обърна с въпрос към майора граничар от Специалния отдел:

— Какво ще кажете другарю Данилов, ще направите ли някои корекции, или да потегляме?

Майорът със строго, свити устни помълча, явно без да бърза с отговора, най-сетне все пак разтвори уста и рече с твърд бас, че няма никакви корекции, но има един въпрос към старшия на групата. При тия думи той се обърна към Шмаков:

— Сдадено ли е вече оръжието?

— Кое оръжие? — попита Шмаков.

— Трофейното оръжие, което се намира в личния състав.

— А защо трябва да го сдаваме? — учуди се Шмаков. — Трофейно или нетрофейно, то е наше оръжие, ние с него си проправихме път, отде накъде ще ви го сдаваме?

Всички се завълнуваха и разгълчаха.

Граничарят изчака да затихне шумът и каза, без да повишава глас, че наше и ваше оръжие в армията няма, а има оръжие, което се полага по щат и се дава на ръка тогава, когато се полага да се държи в ръка. На военнослужещите, които се изпращат за разпределение и сформирание, изобщо не им се полага да имат в ръцете си оръжие, а трофейно оръжие — в никакъв случай. Него трябва да сдат, а не да го мъкнат със себе си в тила. Тук няма какво да се обсъжда.

— Още не се знае има ли, или няма какво да се обсъжда! — троснато рече Шмаков. — Ние ще подадем рапорт да бъде запазена нашата дивизия. — В тази минута той съвсем бе забравил, че самият никога не се е числил в щата на тази дивизия.

— Този въпрос ние няма да разискваме тук с вас, другарю батальонен комисар — рече му граничарят. — Няма ли да има, или ще има дивизия — ще решаваме не ние с вас, но независимо от решението на този въпрос цялото трофейно оръжие трябва засега да се сдаде.

— Освен командирското, личното! — съвсем неочаквано за всички, високо и дори с предизвикателство рече дървеният подполковник от отдела за сформирание на нови части, който дотогава бе мълчал безстрастно.

Явно нещо дълбоко лично бе засегнало този сух човек в станалия разговор. Може би той си бе представил как ще трябва да вади от кобура и да сдава ей този окачен на дясната му страна маузер, който той беше отнел от басмачите и от двадесет години познава наизуст всяка грапавинка на дръжката му...

— Обидно е всичко това — рече Шмаков, като ставаше и стискаше пестници от гняв. — Обидно! — повтори той високо и гласът му зазвънтя. — Много обидно, срамно пред хората! А вас не Ви ли е срам? — изведнъж извика той в лицето на граничаря.

Майорът граничар също стана и, попребледнял, бавно закопча отначало едното, после другото копче на планшетката си.

— Има нареждания — рече той твърде тихо, но се чувствуваше, че този тих глас му се удава с голямо напрежение на волята, — по повод на които бяха поискани разяснения, и има разяснения, че трябва да се изпълняват тия нареждания, затова трябва да сдадете трофейното оръжие, другарю батальонен комисар.

В разгара на тези пререкания е палатката влезе Климович, който от дълго време, почти от самото начало, беше изчезнал.

— Другарю полкови комисар, разрешете да доложя. Повика ме на телефона командувачият и ми заповяда да ви предам, че Военният съвет на армията заповядва да се строи тържествено групата, излязла под командването на бригадния командир Серпилин и по повод нейното излизане да се проведе кратък митинг тук, в разположението на поверената ми част.

Всички присъстващи се спогледаха. Полковият комисар в душата си беше доволен: той самият сутринта, преди да тръгне насам, бе докладвал на началника на политотдела своето мнение, че групата трябва да се строи и митингът да се проведе на място, в танковата бригада, но началникът на политотдела му бе заявил, че нито е време, нито е място да се прави това близо до предната линия: току-виж, бомбардирани!

„Все пак не излезе както той искаше, а както аз исках: значи, пререшили са във Военния съвет!“ — помисли си полковият комисар и задоволството му беше особено голямо поради това, че през целия досегашен разговор той страдаше от невъзможността да постъпи така, както би му се искало.

Подполковникът от отдела за сформирание на нови части и майор Данилов бяха подчинени на фронта и нямаха преки указания къде и как да проведат митинга, но да влизат в пререкания с командувацията, когато се намират в разположението на неговата армия, не идеше. Те само се спогледаха мълчаливо.

Затова пък Шмаков чистосърдечно тържествуваше.

— Разрешавате ли, другарю полкови комисар? — обърна се той, преди някой да успее да отговори на думите на Климович.

— Да, слушам ви.

— Капитан Муратов! Политрук Синцов! Разпоредете да се строи... дивизията! — Като направи пауза, той все пак упорито добави тази здраво впила се в тяхното общо съзнание дума.

— Ето това е хубаво! — рече Климович, като седна отново до масата. — Аз наистина вече се разпоредих, но нека те им кажат да побързат, време нямаме, командувацията заповяда: да проведем, но да не се маем!

Климович съчувствено погледна развеселилия се батальонен комисар; харесваше му този упорит старец, както в себе си наричаше побелелия, без нито един черен косъм Шмаков. Тъкмо сърдечното разбиране на оная болка за своите хора, която преживяваше сега Шмаков, го бе накарала да вземе почин.

Беше излъгал, че командувацията го е повикал на телефона. Не, той сам беше излязъл оттук и телефонираше на командувацията, като го помоли да разреши тържествено строяване на групата и провеждане на кратък митинг на място, в бригадата.

— Разбира се — сърдито бе рекъл командувацията, изглежда, беше много зает. — Изпратихме вече при вас заместник-началника на политотдела. Защо се месите вие? Какво, не може ли сам да съобрази?

— Не знам другарю командувач — рече Климович, — види се, има други нареждания.

— Какви други нареждания! Проведете! Само без разтакане.

— Така — рече полковият комисар, като се подпираше с пестници на масата. — Други въпроси има ли?

— Предишният въпрос, за оръжието — напомни Шмаков.

— Другарю подполковник — прекъсна го и се обърна граничарят към Климович. — Даде ли командувацията заповед относно трофейното оръжие?

— Не — рече Климович.

— Тогава остава предишното решение — бързо рече полковият комисар, за да не позволи да се възобновят пререканията. — След строяването и митинга да сдадат трофейното оръжие — и да се качат в автомобилите!

— Една минута, другарю полкови комисар — изправи се дървеният подполковник от отдела за сформирание на нови части. Той погледна Шмаков и като тропна сухо в тишината с кокалчето на показалеца си по масата, сърдито рече: — Ще ви моля, другарю батальонен комисар, да не употребявате на митинга понятието „дивизия“, тъй като въпросът за запазването на номера не е решен и вие не представлявате дивизия, а излязла от обкръжение група, състояща се от войници и командири от четири различни дивизии и други отделни части.

„Буквояд такъв!“ — искаше да му викне Шмаков, но се сдържа:

— Слушам!

Най-важното щеше да стане така, както той искаше: сега ще строим и хората и ще им благодарим, а останалото — по дяволите! — с останалото ще се оправим после.

Той стана от масата и тръгна подир другите, но майорът граничар се оказа до него и го докосна леко по ръкава:

— Моля да останете за малко, другарю батальонен комисар!

— Слушам ви, другарю майор — рече Шмаков с отсянка на недоумение: струваше му се, че няма за какво повече да приказват.

— Въпросът е такъв — майорът търпеливо изчака да излязат всички и в палатката да останат двамата с него. — Засега ние още не познаваме вашите хора, но вие ги познавате. Как е по ваше мнение — той подчерта думите „по ваше мнение“, като даваше да се разбере, че за него това мнение далеч още не е окончателно, — можете ли напълно да отговаряте за всеки един от тези, които са излезли с вас?

— Да отговарям? — попита Шмаков бързо и рязко. — Според мен те самите вече са отговорили на вашия въпрос с това, че не са останали при немците, а са излезли с бой при своите.

— Това разбирам, другарю батальонен комисар — рече майорът, след като изслуша острата забележка на Шмаков. — Това, че те са излезли при своите, за мене е също такъв факт, както и за вас. Но при вас хората са вървели под команда, а при такива условия се случва, че

заедно с другите излиза и човек, който лично не е възнамерявал да излиза от обкръжението, но попаднал под команда, е бил принуден да излезе заедно с всички. Ала той по едни или други причини все пак не вдъхва доверие на командуването. Няма ли такива при вас?

— Първо, според мен няма — бързо рече Шмаков — и, второ, ние преминахме фронта, най-сетне сме в къщи и аз не разбирам какво ви вълнува.

— Нищо не ме вълнува, другарю батальонен комисар — като се преструваше, че не забелязва разпалеността на Шмаков, отговори граничарят с търпение, което показваше необикновено самообладание. — Мен, като човек, който отговаря за своята работа, ме интересува още един въпрос: не може ли между излезлите с вас хора да се окажат лица, които са се присъединили към вашата група със свои цели, частично са постигнали тези цели, като са преминали заедно с вас фронта, а по-нататък ще ги постигнат напълно, ако изчезнат по пътя преди всяка проверка? Аз не знам има ли такива лица при вас, но опитът подсказва, че може да има. И по-добре е да помислим за това сега, отколкото после, когато ще бъде късно.

— Нямам при мене такива лица — упорито повтори Шмаков. — Един подлец открихме и разстреляхме, без да чакаме вашите съвети. Друг подлец сам се застреля. А що се отнася до това рано или късно... — Той искаше да каже: „Ех, скъпи другарю, ние с вас напоследък твърде често и твърде рано почвахме да мислим, че човекът не внушава доверие, а после твърде късно се опомняхме, че той все пак го внушава!“ Искаше да каже, но спря на половин дума и вместо това заяви, че самият той на времето е работил една година в органите на ВЧК и не по-лошо от другаря майор знае какво е бдителност... — Ако, разбира се, виждаме в нея меч, а не метла!

— Как да разбирам това? — сухо попита граничарят.

— Ами така — все още разгорещен рече Шмаков, — че трябва да вярваме на хората си. А без вяра това вече не е бдителност, а подозрителност, паника!

В думите на Шмаков имаше предизвикателство, но граничарят не пожела да го вземе за своя сметка и хладнокръвно каза, че всичко това е така, но че в момента трябва да се съобразяваме с обстановката, а обстановката е изключително сложна и не бива човек да си затваря очите пред това.

— А аз не съм ги затварял и не ги затварям!

— Тогава нямам какво друго да кажа — рече граничарят. — Аз ще се движа в края на колоната. В моята емка има две свободни места. Мога да ви ги предложа — изведнъж добави той, сякаш подчертаваше с това неочаквано за Шмаков предложение, че той, майор Данилов, върши тук своята работа, смята се за прав и не придава ни най-малко значение на цялата тази словесна престрелка със сприхавия батальонен комисар.

Изсечената през вековната борова гора просека се губеше далеч, до самия кръгзор. Надзърналото през облаци есенно слънце хвърляше бледи петна върху влажните след вчерашния дъжд борови игли. Там, дето на места под боровите игли се показваше пясък, след дъжда той беше целият покрит с дребни трапчинки. Когато подухваше ветрец, от боровете се посипваха останали по клоните от вчерашния дъжд капки и строените войници се смееха, гушеха се, бъркаха с пръсти в яките на рубашките си...

Те бяха току-що строени, началството още го нямаше и стояха под команда „свободно“.

През нощта и сутринта в санитарния батальон бяха изпратени още тридесетина души, които вчера от възбуда си мислеха, че ще останат в строя. Надлъж по просеката бяха строени двеста осемдесет и двама души — точно половината от списъчния състав миналата вечер преди сражението.

Всички строени бяха с оръжие. Петдесетина души имаха наши пушки, останалите в боевете през двата и половина месеца постепенно бяха се накичили с немско оръжие — пушки и автомати. На коланите на някои стърчаха немски бомби с дълги дръжки.

На левия фланг имаше шест изнесени от обкръжението леки картечници — две наши и четири немски, — а още по-нататък, на самия фланг, имаше голяма немска полкова минохвъргачка и до нея две неупотребени мини. До минохвъргачката стоеше нейният разчет — трима от артилеристите, които бяха тръгнали от Брест и се бяха присъединили към Серпилин още през първия ден на обкръжението. Как бяха изнесли вчера от този нощен непрогледен ад, където накрая изобщо беше мъчно да се разбере нещо, голямото тяло на минохвъргачката, диска и дори мините, оставаше тяхна тайна; но сега те бяха горди с това и стояха, без да скриват своите чувства.

На десния фланг, извисен с половин глава над всички, стоеше все така могъщ, какъвто беше се явил някога пред очите на бившия командир на дивизията полковник Зайчиков, старшина Ковалчук. Два пъти леко и веднъж чувствително ранен през време на обкръжението, той стоеше с превързана с чист бинт глава, широко, юнашки опънал рамене, като държеше знамето на дивизията разгънато, забил дръжката до крака си. Все пак от началото до края той го носи собственоръчно и го изнесе.

Когато преди половин час получи заповед да се строят и почнаха да търсят Ковалчук, намериха го в края на гората; той седеше на един пън и с джобното си ножче дялкаше нова дръжка. Сега стоеше със знамето, приковано към току-що издялана дръжка, и всички можеха да прочетат на тоя пожълтял, пропит с пот, захабен плат същите думи, които преди два месеца и половина беше прочел на него покойният Зайчиков: „176-а Червенознаменна... от Работническо-селската червена...“

Очаквайки началото с нетърпение, Синцов като всички останали стоеше недалеч от знамето и разговаряше с човека, когото най-малко бе очаквал да срещне тук.

Климович предварително, още преди да телефонира на командувачия, за всеки случай бе повикал за церемонията командира на своя разузнавателен батальон, заедно с отличилите се в нощния бой танкисти. Батальонният командир пристигна с камион: дошлите с него войници се изсипаха от каросерията, а той при скачането от кабината се сблъска с един много висок, слаб политрук с немски автомат на шията. И двамата — капитанът танкист и политрукът — няколко секунди мълчаливо се гледаха.

— При Бобруйск, нали? — най-сетне пръв каза Синцов, пръв, защото тази среща той беше запомнил по-добре от капитана. — Вие ме задържахте, а моя младши политрук Люсин оставихте при себе си... И летецът остана при вас...

— Тъй вярно! — весело отвърна капитанът. — Жалко, че вие не останахте, иначе щяхме да воюваме заедно!

— Аз бях ранен тогава — припомни Синцов.

— А сега зарасна ли ви раната?

— Зарасна.

— Друга не прибавихте ли?

— Засега не съм прибавил.

— Тогава имате късмет. А през това време мене и в плешката ме жулнаха, и от з..., извинявам се за израза, ми откъснаха едно парче.

— А вие и тогава, и сега все в тази бригада ли сте? — попита Синцов.

— Да, как инак?

— Излезе, че вашият командир бил... — Синцов искаше да каже „мой съученик“, но каза вместо това — мой стар познат.

— Ето виждате ли — усмихна се танкистът, — а аз тъкмо с него разговарях тогава по телефона пред вас. Защо не ми казахте? Веднага щях да ви свържа!

— Как ли нямаше да ме свържете! Имаше да чакам! — разсмя се Синцов.

— Всичко е възможно — усмихна се капитанът. — Когато положението е тежко, налага се и сам да стягаш юздите. Затова пък тук ви срещнах с разтворени прегръдки, право в моя разузнавателен батальон излязохте!

— А вие, доколкото си спомням, бяхте тогава помощник по тиловата част!

— А-а!... — махна с ръка капитанът. — Когато се промъкваш през немците, забравяш къде е напред, къде е назад. Ту удряш в мутрата, ту риташ като кон. Бях помощник по тиловата част, а станах разузнавач, впрочем какво да ви обяснявам, вие самият сте излезли от обкръжение... И нахално излязохте, нахално! Около месец никой не беше излизал и вече смятахме, че никой няма да излезе. Командирът ви, изглежда, е нахален! — одобрително додаде той. — Разправят бил ранен?

Синцов кимна.

— Жалко!

— Слушайте — рече Синцов, като си спомни отново за Люсин. — А какво стана с оня мой другар, който остана при вас?

— А, младши политрукът ли? С юнашки килнатата фуражчица? — разсмя се танкистът. — Между другото, интересна личност. Отначало не искаше да остане, опъваше се. После, когато видя, че не може да се отърве, три дни се сражава напълно прилично, а на четвъртия, когато положението се постабилизира мъничко, веднага изтърча при началството с рапорт: насила, своеволно го взели и тъй

нататък! И замина за своята редакция. За боевете през онези дни ние дори искахме да го представим за медал. Но като офейка, разбира се, го зачеркнахме.

— Ами летецът?

— Виж, с него не знам какво е станало — сви рамене танкистът, — него го раниха на втория ден и къде е сега — на небето, на земята или под земята, — не ми е известно.

— А вас, значи, както преди ви наричат Иванов и на вас цяла Русия се крепи?

— Не на мене, а на моето име! — усмихна се танкистът.

Той приятелски тупна Синцов по рамото и като отстъпи три крачки назад, със скръстени на гърдите ръце, дълго гледа с възторг знамето, което държеше в ръцете си старшина Ковалчук.

— Това се казва гледка! Тръпки ме побиват!

Когато Шмаков излезе наред просеката и даде команда „мирно“, двойната редица се подравни, звънна с оръжието си и замря. В десния ѝ фланг на интервал от две крачки бяха застанали танкистите от разузнавателния батальон начело със своя командир.

Напред излезе полковият комисар и с невисок, ласкав глас каза, че от името и по поръчение на Военния съвет на армията ги поздравява с доблестното излизане от обкръжение с оръжие в ръце и със знаме. Той не спомена нито „дивизия“, нито „група“, изпусна това и направо започна: „Другари! Поздравявам ви...“ В отговор на поздравлението от редиците нестройно, но от душа му викнаха: „Служим на Съветския съюз!“

После полковият комисар отстъпи крачка назад, а подполковник Климович направи крачка напред.

Полковият комисар, който говори преди него, не беше казал нищо особено, само няколко добри и справедливи думи. Но когато Климович, преди да заговори, обгърна с очи строя, той неочаквано за себе си видя на много лица сълзи и, колкото и странно да беше, когато видя това, насмалко не се просълзи и той самият.

— Другари войници и командири! — рече той със своя гърмовит ясен глас. — Седемнайсета танкова бригада никога няма да забрави вашия подвиг и нашето братство в нощното сражение при кота „211“, дето си подадохме ръка за бойна дружба. А нашият разузнавателен батальон — той показа с ръка капитан Иванов, който стоеше пред

своите танкисти — винаги ще се гордее, че сте излезли при своите в неговия боен участък. Капитане, салют в чест на бойната дружба!

Танкистите вдигнаха пушки и дадоха залп.

Настъпи тишина. Климович изчака още секунда и каза единственото, което по негово мнение оставаше да каже:

— Смърт на фашистките окупатори!

Трети говори Шмаков. На него се беше паднал най-трудният жребий: и да закрие тържествения митинг, и да каже последните, напълно прозаични думи — за сдаването на оръжието и за реда, по който ще се отправят към тила.

На него му се искаше да каже много неща, но се сдържа и само благодарение на това се справи със задачата. Когато протегна ръка към знамето и каза, че под командването на временно излезлия от строя бригаден командир Серпилин и ей под това знаме на 176-а Червенознаменна дивизия ще изминат обратно всичките ония пътища, по които са отстъпвали, гласът му за миг секна. Но той с усилие на волята си върна гласа, защото сълзите тук бяха неуместни, и по някакво вдъхновение извика предизвикателно почти същата фраза, която след година изрече Сталин: „Ще настъпи и на нашата улица празник, другари!“

В редиците прозвуча нестройно „ура“, примесено със сълзи от вълнение.

Като направи пауза, Шмаков външно много спокойно, макар вътрешно това спокойствие да му се удаваше с голямо усилие, обяви като нещо разбиращо се от само себе си, че понеже ги изпращат във фронтския тил, необходимо е преди заминаването да предадат тук цялото налично трофейно оръжие, а също тъй и боеприпасите към него. След почивката и новото прегрупиране ще въоръжат всички, както му е редът, а трофейното оръжие е потребно тук, на фронта.

— А списъците на всичко, което сме предали, ние, другари, ще запазим — почувствувал в редиците шепот на смущение, добави Шмаков, — за да се помни кой кого е разоръжавал, додето сме излизали от обкръжението: немците нас или ние немците.

После каза, че камионите за прехвърляне в тила са вече пристигнали, натоварването ще започне веднага след сдаването на оръжието и даде команда „свободно“.

Командирите на роти и взводове излязоха от строя и се заеха със сдаването на оръжието, а Шмаков се обърна и погледна полковия комисар: „Е как? — питаше неговият поглед. — Нали всичко мина както се споразумяхме?“

Полковият комисар кимна.

— Все пак за дивизията не се сдържахте — казахте! — с укор изскърца дървеният подполковник.

— Не за дивизията, а за знамето на дивизията! — понечи да му се сопне Шмаков, но тозчас омекна и се усмихна: — По-добре не се залавяйте с мен, другарю подполковник. Аз съм стар диалектик, дори научно звание имам по тази специалност; почнем ли да спорим за формулировките — лошо ви се пише, ще ви пратя за зелен хайвер!

Сдаването на трофейното оръжие отне час. Едни бойци го предаваха равнодушно: щом е наредено, наредено е; на други им беше мъчно и тихичко псуваха; трети криеха трофейните пистолети: с тях им беше особено жал да се разделят.

Синцов, който нямаше пистолет, а само немски автомат, го предаде и остана съвсем без оръжие. В същото положение като него се оказаха и много други командири, които през време на излизането от обкръжение не смятаха пистолета за сериозно оръжие и предпочитаха да разполагат с трофеен автомат и с две бомби на кръста.

— Побързайте, другари! — изведнъж рече Климович, като се приближи до Шмаков. При него току-що беше дотърчал оперативният дежурен и му беше казал нещо такова, което рязко измени настроението му. — Побързайте! След пет минути да ви няма тук! — завърши той.

Без да се впуска в по-нататъшни обяснения, той стисна ръка на Шмаков, козирува на останалите и повика Иванов:

— Да вървим капитане!

Синцов ги настигна.

— Другарю подполковник! — повика той Климович.

Климович рязко се спря, обърна се към него и му стисна ръката.

— Сбогом, Ваня! Заминавайте, не се разтакавайте! А аз, извинявай, нямам време. — И тръгна по-нататък.

ОСМА ГЛАВА

Колоната от тринадесет камиона и два емочки — в челото и на опашката — вече втори час пътуваше по мекия горски път, който според осведомените хора излизал нейде напред на Юхновското шосе.

След вчерашния дъжд времето отново бе сухо и ветровито. От двете страни на пътя километри жълта и червена есенна гора се редуваха с ивици ширнали се далеч в хоризонта есенни сиви ниви. Гонени от вятъра посърнали листа през цялото време притичваха по пътя под колелата на камионите. Понякога през облаците надничаше слънцето и ставаше съвсем топло и весело.

Още преди да се качат на колите, когато предаваше оръжието, Синцов бе запитал Шмаков какви задължения има сега и на кой камион да се качи.

Изгубил така неочаквано Серпилин, при когото беше едновременно за всичко — и за адютант, и за ординарец, и за писар, — той се чувствуваше непривично свободен.

— А, не бързай! — ласкаво на „ти“ му рече Шмаков, чиято душа след митинга се беше умилела и омекнала към всички околни. — Когато стигнем, ще се оправим. Седни в който щеш камион. Ще успееш да се накомандуваш!

И Синцов се качи в първия попаднал му камион в средата на колоната.

До него в каросерията се оказа червеноармеецът Золотарьов, същият, който на времето се беше натъкнал на тях заедно с полковник Баранов. Золотарьов носеше дори същата кожена куртка, само че сега вече съвсем ожулена и износена, покрита с дупки и избеляла. И пушката му беше същата, с която дойде при него. Докато бяха в обкръжение, той не се полакоми за трофейно оръжие и сега спечели.

До Золотарьов, от другата му страна, седеше един шофьор от танковата бригада, който ги беше помолил да отиде с тях до тилвата ремонтна база, дето бил неговият камион.

Отпърво разговорът се водеше само за сдаденото трофейно оръжие. Шофьорът от танковата бригада не се уморяваше да се шегува на тази тема.

— Разбира се — казваше той, — за вашата трофейна минохвъргачка и за картечниците, пък и оръдие да бяхте пленили — за тях никой няма да се полакоми. А виж, за автоматите ще има цяла война. И как така вашето командване се съгласи да сдаде такова трофейно богатство? Да бях командувал аз — за нищо на света нямаше да го дам!

— А какво искаш, и да ги отнесем в тила ли? Те са по-нужни на фронта — повече заради дисциплината, отколкото от душа, възрази Синцов.

— На фронта! Та вие не отивате в Сибир, пак на фронта ще дойдете!

— Ще дойдем, но не веднага.

— А вие правилно обяснявате, другарю политрук — външно почтително, но с пламъче на насмешка в лукавите си очи отговори шофьорът. — Само че аз лично не бих ги предал за нищо на света! Ама че война ще има за тия ваши автомати!... Нашият бригаден командир ще тури ръка, безусловно: да останат за бригадата! От тила на армията ще дойдат без друго да кажат: дай! От съседната дивизия ще пристигнат, по съседски ще помолят: не може ли нещо да отстъпите? А щабът на армията — той вече всички ще хване за гушата! Ще дойдат и ще го приберат! Още повече, ще кажат, вие, танкистите, при Елня и без това се сдобихте с някои и други трофеи. А пък изобщо при тая Елня... боевете бяха силни, а трофеите сиромашки... Не, сиромашки...

Разговорът мина върху неотдавнашните боеве край Елня, в които, както Синцов разбра, пътуващият с тях шофьор лично не беше участвувал, но сигурно повтаряше чути разговори, надълго и нашироко разправяше, че при Елня немците имали към осем дивизии, цяла армия, и на тях общо взето им дали да разберат, но накрая малко посбъркали. По думите на шофьора, ако „съседите“ не ги били подвели (кои точно съседи и с какво са ги подвели, той не уточни), те можели да запечатат в бутилка всички немци.

Всички, които седяха в камиона, внимателно слушаха, като подскачаха по трапищата, пропускаха думи и изречения и се питаха помежду си.

— Значи, все пак ги изпуснахте? — огорчено попита някой, когато шофьорът спомена за бутилката.

— Не че съвсем ги изпуснахме — отвърна шофьорът, — но те поизмъкнаха от техниката си... Нали казвам, трофеите не са особени.

И всички, които го слушаха, макар да се радваха, че нашите са понатупали немците край Елня, при това осем дивизии, но едновременно възприемаха като лична обида, дето не са довели работата докрай, не са ги запечатали в бутилка. На всички в камиона много им се искаше немците да се озоват в обкръжение, да разберат какво им е било на тях.

После, след като помълчаха, някой попита големи ли са били загубите в боевете край Елня.

— Ами че как да кажа... — неопределено отговори шофьорът от танковата бригада. — Различно, пък и освен това, зависи човешките загуби ли се гледат или материалните, та едно на друго...

И Синцов разбра, че загубите са били големи, но шофьорът не иска да говори сега за това.

— А как беше авиацията? — отново попита някой.

— Виждаш, няма! — като откъсна ръка от каросерията и посочи небето, отвърна шофьорът. — Пътуваме — и нищо. А то, случваше се, не можеш да подадеш нос от окопа. А сега, бих казал, дори прекалено смело пътуваме. Наистина през последните дни е тихо, съвсем малко летят. Дори те хваща страх: защо е така?

— Ами ако се вземат загубите, какво? — упорито продължи пак същият войник, който питаше първия път. — Ето, да речем, във вашата бригада: колко бяхте в началото на войната и колко сте сега?

— Ами как да кажа... — отново изклинчи шофьорът. — В първите сражения изгубихме хора, после се промъквахме от обкръжението, пак имаше загуби. Наистина и към нас из пътя се присъединяваха хора...

— И към нас също — обади се отведнъж няколко гласа.

— Па и от нас някой залутан може да е отишъл при други — разсъдливо продължаваше шофьорът. — Танто за танто. После ни прегрупираха — пак нова сметка. После при Елня имаше боеве, а сега отново чакаме попълнение... Как да направиш сметка? На, аз например от първите дни съм в бригадата, от Слоним.

— А много ли има такива като тебе?

— Не съм ги броил, не знам! — сопна се шофьорът.

И Синцов отново помисли: „Не са много!...“

— А писма сега как получавате? — попита той. — Добре ли работи военната поща?

— Писмата идат, няма да кажа бързо, няма да кажа бавно, според това кой къде има роднини. Вие например къде имате, другарю политрук?

— Не знам? — мрачно рече Синцов.

Не му се искаше да се разпростира на тази тема.

— Ето така е, няма по-лошо от това, когато не знаеш. — Шофьорът въздъхна и млъкна.

„Дали и неговото семейство се е изгубило? — помисли си Синцов, като чу тази въздишка. — А може би, наопаки, неговото се е изгубило, а моето през това време се е намерило. Та нали не само нещастия има във войната, случва се и щастие!...“

И облакът на канатата на камиона и загледан надолу към носещата се под колелетата сива лента на пътя, той се замисли какво ли го чака сега: щастие или нещастие? Къде е дъщеря му? Може би тъща му все пак се е върнала с нея в Москва, когато той е бил вече на фронта? Или са останали там, в Гродно, и, значи нищо не се знае и няма да се узнае... И какво ли прави Маша? Дали е отишла в армията, или не? Тази сутрин не успя да ѝ пише, реши да направи това вечерта, когато стигнат до мястото.

— А все пак!... — попита Синцов. — Ако семейството е в Москва, как мислите, ще стигне ли дотам писмото за една седмица?

— За седмица и половина.

— А до Вязма например? — отново попита Синцов.

— До Вязма повече — рече шофьорът. — Макар и да е близко, обикаля през Москва... Нали Вязма е в Смоленска област, а Смоленск е под фрицовете!

Синцов едва не попита: „Какво?“ Думата „фрицове“ той чуваше за първи път.

— На фашистите сега им викаме „фрицове“ — забелязал плъзналото се по лицето на Синцов недоумение, на драго сърце обясни шофьорът. — Не сте ли чували там, в обкръжението?

— Не сме чували — вместо Синцов се обади Золотарьов.

— Значи, съвсем сте се откъснали от света — разсмя се шофьорът.

— Виж, това е истина, откъснахме се — като тупна по коляното шофьора от танковата бригада, рече Золотарьов. — Да вземем например мене — аз почти три месеца вече не съм хващал волан.

— През тия три и повече месеца колцина не са хващали нищо! — обади се от ъгъла на каросерията нечий тънък весел глас. — И пак не се оплакваме. Вървим и търпим. А той седнал да лее сълзи за своя волан.

В камиона се засмяха, добавиха още няколко израза, вече посолени, разговорът се разпали, за няколко минути стана общ, а после отново затихна.

— Мъчно ми е за волана — продължи за своята шофьорска болка Золотарьов, като държеше за ръкава шофьора от танковата бригада. — Ето, да седна сега — кимна той към кабината — па да поема!

— Камион ли караше?

— Не, лека кола. Беше емочка, новичка, точно преди войната я разработих.

— А бомбите ли я разрушиха, или я оставихте?

— Запалих я... такава беше заповедта...

— А кого караше? — попита шофьорът от танковата бригада.

— Тъй, един... — рече Золотарьов и като срещна очите на Синцов, не добави нищо.

По стечение на обстоятелствата и двамата бяха свидетели как умря човекът, когото Золотарьов не искаше сега да назовава.

Една вечер през втория месец от обкръжението Синцов прескочи с дългите си крака до взвода на Хоришев е поредната заповед на Серпилин.

Обстановката тая вечер беше приблизително същата, както и през първия ден от обкръжението. През нощта — нямаше какво да се прави — трябваше да се пресича шосе и най-вероятно предстоеше сражение.

След като поприказва с Хоришев, Синцов седна да изпуши една цигара, преди да потегли обратно. Хоришев се показва необикновено щедър, отсипа му за една цигара тютюнев прах, смесен със стрити сухи листа.

Наоколо в шубрака се бяха разположили войниците от взвода; ония, чието оръжие беше в ред, си почиваха, другите го почистваха, като се приготвяха за сражение.

Золотарьов седеше до Синцов и Хоришев и чистеше пушката си, като се оплакваше, че да изтриваш цевта на сухо, без оръжейно масло, е все едно да си дереш гърлото със сух залък.

На двадесетина крачки от тях върху една ботруна седеше Баранов и си играеше с трофейния си парабел.

По заръка на Серпилин Синцов тъкмо днес бе питал Хоришев за него и Хоришев недоволно бе отговорил, че Баранов се бие средна хубост, търси по-лекото...

— Наскоро направи трампа с един войник, кон за кокошка — автомат за парабел — поясни мисълта си Хоришев. — Видиш ли, тежък му бил автоматът! Мигар ти или аз бихме го сменили? По-скоро бих се пукнал през гърба, отколкото да го сменям! Който мисли да се бие до смърт, сменя ли сваятно оръжие за играчка?

И ето Баранов седеше на ботруната по-далеч от другите и се занимаваше с тоя парабел.

Синцов си помисли тогава и още нещо: защо настрана? И си отговори: сигурно защото изобщо не се е примирил с положението си. А хората чувствуват това и странят.

Така си помисли той за Баранов, после смукна от цигарата, погледна Золотарьов и като го видя как, за да не се блазни, дори се е обърнал на другата страна, му я подаде: „На, дръпни!“

Золотарьов внимателно, с два пръста пое цигарата, смукна дълбоко, но кратко, за да не дръпне повече, отколкото трябва, и я върна на Синцов.

И в това време тресна изстрел.

— Кой стреля? — рипна на крака и със зъл, съскащ глас извика Хоришев. Бяха се спрели твърде близо до шосето, за да могат да си позволят такъв разкош.

Но излезе, че няма кого вече да държат отговорен: Баранов лежеше мъртъв. Изстрелът беше от неговия парабел и този изстрел право в лицето, от упор, бе отнесъл половината му глава.

Синцов си помисли тогава, че Баранов се е застрелял, защото се е уморил от всекидневните опасности или защото се страхуваше от

предстоящото сражение, или поради нещо друго — кой го знае, вече не можеш да го питаш...

Но Серпилин, когато Синцов му доложи за това, поклати глава.

— Не вярвам да се е застрелял — рече той. — Изстрелът е случаен, макар и случайностите да си имат причини: отпуснал се е, махнал е на себе си с ръка и е чистил също така небрежно, а оръжието е непознато. Ето ти и куршум в челото. Смятай го, както искаш. Случаен или неслучаен.

Синцов остана на своето мнение, но изобщо не мисли дълго за това. Тежкият нощен бой, в който загинаха много хора, изведнъж засени това произшествие.

Както правеше при всички загуби, Синцов зачеркна от списъците името на Баранов. С това и се свърши работата...

И чак сега, когато срещна погледа на Золотарьов, те двамата си спомниха сухия трясък на изстрела в гората, който бе прекъснал живота на човека, чието име бившият му шофьор не искаше да спомене.

— А ето моето село, ето родната ми къща! — весело викна шофьорът-танкист и почука по покрива на кабината. — Понамали малко скоростта, тук трябва да слеза за ремонтната база.

Шофьорът стисна ръката на Золотарьов, махна на другите — „останете си със здраве“ — и щом камионът понамали скоростта си, стигна, прекрачвайки през седналите, до задната каната и скочи на пътя, чевръсто измъквайки се току изпод муцуната на задния камион.

Там, дето той скочи, в гората навлизаше прясно утъпкан път. По края на гората в квадратни ями, покрити с маскировъчни мрежи, имаше зенитни оръдия, а по пътя навътре, като ръмжаха и оставяха след себе си двойни ръбести шевове, пълзяха два танка „Т-34“.

„Сигурно им опитват хода след ремонта“ — помисли Синцов, като си спомни думите на шофьора за ремонтната база.

Отминаха просеката и поеха по-нататък, дето се разминаха с колона новички зелени камиони, натъпкани със сандъци снаряди. Друга колона от също такива камиони бяха срещнали по-рано, още при тръгването. Зенитни оръдия срещяха също така не за първи път: преди половин час им се бяха мярнали в горичката до един от мостовете през които преминаха.

Тук-там над горите се виеше дим. На едно място Синцов забеляза батарея тежки оръдия. До мостовете стояха часови.

Високо над главите им прелетяха на запад три деветки наши бомбардировачи, съпроводени от изстребители.

И ако го попитаха сега какво най-много успокоява душата му след преживяното в обкръжението, той би отговорил навярно, че душевно успокоение му даваха тъкмо тези включени в мирния пейзаж белези на армията и бойния ред. Те като че обещаваха: онова, на което е бил свидетел, няма да се повтори, армията е спряла тук, спряла е отдавна и твърдо и вече няма да отстъпи пред немците.

Като си спомняше за немците, Синцов искаше сега само едно: да направим с тях всичко, което те направиха с нас — също тъй да ги гоним, както те ни гонеха, също тъй да ги бомбардираме и разстрелваме от въздуха, също тъй да ги обхождаме и мачкаме с танковете, също тъй да ги обкръжаваме и душим без ядене и патрони, също тъй да ги водим в плен и също тъй да нямаме милост към тях. Той искаше това и го искаше с такава сила, че би се разсмял в лицето на човека, който би дръзнал да му каже сега, че някога мъстта му ще бъде утолена, а омразата му ще мине.

Той пътуваше и мислеше за нашето бъдещо настъпление: нали то все някога щеше да започне!

А едновременно с това изпитваше и друго чувство — чувство на отдих и безгрижно щастие. През тия два и половина месеца той се нагледа и на земя, и на небе, и на борове, и на брези, и на горски поляни и полянки, и на този гъст елшак, който се приближаваше сега до пътя. И тишината в обкръжението понякога беше такава, че човек можеше да чуе дишането си...

Но все пак там, в тила на немците, всичко беше, изглежда, различно.

А сега всичко, което се мяркаше пред очите му, радваше и носеше щастие. Щастие беше всичко: автомобилът, с който летяха, разветите от вятъра познати ленени кичури на Хоришев, подал глава от кабината на предния камион, сините елички, жълтите брези, горичките и полетата, пушекът от комините, хората, зенитните оръдия, нашите самолети в небето, откъслеците от песни, които долитаха от предния камион...

Синцов се къпеше в цялото това щастие, жадно гледаше всичко със сълзящи от вятъра щастливи очи и се усмихваше безпричинно, чувствувайки как есенната хладина се промъква през яката на шинела му.

И също като него, от време на време усмихвайки се мълчаливо на мислите си, в завършващата колоната емка на задната седалка, между майор Данилов и мъничката докторка, пътуваше и гледаше през страничното стъкло батальонният комисар Шмаков. Понякога, като откъсваше очи оттам, той бегло поглеждаше напред към широките гърбове на пътуващите на предната седалка граничари — шофьора и ординареца.

Тазсутрешната обида заради сдаването на трофейното оръжие, макар и да не беше изчезнала съвсем от душата му, все пак беше изветряла; изветряла, защото това беше вече в миналото и сега не изглеждаше толкова важно и защото, когато работата стигна до сдаването на оръжието, войниците се отнесоха към него по-спокойно, отколкото мислеше Шмаков. — А тъй като главното, поради което беше готов да влезе в разправии, беше страхът да не обиди хората, на душата му някак от само себе си олекна.

Мъничката докторка, която през цялото време на обкръжението нито един път не бе охнала, изведнъж днес сутринта се почувствува болна и през целия път спа, свряна като гореща трескава топка в ъгълчето, а Шмаков пътуваше, гледаше през прозореца и с наслада пушеше една след друга „Казбек“ от табакерата, която всеки път услужливо щракаше пред него Данилов.

Най-напред, когато граничарят му предложи да се качи в емката, Шмаков искаше да откаже — толкова силно все още кипеше обидата у него. После, когато вече се качиха и тръгнаха, той искаше да продължи своя спор с Данилов за истинската бдителност и напразните подозрения, но го отложи, защото не бяха сами: с него беше докторката, а с майора двама войници. А още след половин час и на него самия му се отця да спори.

Колкото по-далеч отиваха те, толкова повече и повече растеше в неговата уморена душа и уморено тяло чувството на радост и дори на умиление от това, че те по някакво чудо излязоха живи и здрави след всичко, което беше, излязоха с бой и чест.

Най-сетне, в края на първия час от пътуването, той окончателно престана да се сърди на Данилов и прекъсна мълчанието. То беше се въдворило в колата по негов почин, но и него пръв бе почнало да мъчи.

— Далечко ви е фронтовият тил — рече той.

— Защо далечко? — възрази Данилов, доволен от това, че харесалият му тази сутрин със своята честна разпаленост батальонен комисар най-сетне престана да се сърди. — Нормално е! Фронтът е голям, ние сме на фланга. Ако настанят тиловете служби по-близо до единия фланг, те ще бъдат далеко от другия.

— А бе дявол ги взел тия тилови служби! — рече Шмаков, като даваше да се разбере с този възглас, че говори за тила просто така, за да има с какво да започне. — Кажете по-добре как живее Москва. Много ли са я обезобразили?

— Самият аз не съм бил там. Но преди два дни чувах от очевидец. Разрушенията не са големи. Не допускат!

— Виж, това е великолепно! — зарадва се Шмаков. — Знаете ли, когато попаднах на фронта в средата на юли, сам успокоявах московчаните, пък и не само московчаните: не, думам, не летят, а рекат ли да летят — няма да ги пуснем! А после през време на обкръжението се начетох на разни позиви... На кого ги носят всички, когато ги намерят? На комисаря... Така че се начетох! — усмихна се той. — И понякога такъв страх ме хващаше за Москва! Според техните думи не били оставили камък върху камък. Разбирах, то се знае, че лъжат, но до каква степен?

— До много голяма степен — рече Данилов. — Казват, че и два процента разрушения няма в Москва.

— Да, това е великолепно! — радостно повтори Шмаков.

Като почна с въпроса за Москва, той, сега вече без да спира, взе да обсипва Данилов с разни други въпроси: за тила, за фронта, за загубите, за настроенията — за всичко, което му минеше през ума и за което още не беше успял да се наприказва през тази почти безсънна нощ в танковата бригада.

— Вие просто, може да се каже, ме превзехте с щурм, дори не ми дадохте да се приведа в бойна готовност — най-сетне не издържа и се усмихна Данилов, който не обичаше да се усмихва.

— Нищо, търпете! — разсмя се Шмаков. — Аз повече съм търпял. През тия два и половина месеца, освен фашистки измислици

не съм прочел нито една печатна дума!

Той му зададе още няколко въпроса, последния за това — колко дълго пътува едно писмо за фронта и от фронта. Всички са човеци, всички се вълнуват от едно и също...

И изведнъж, когато вече отговорил на последния въпрос и нахлупил фуражката над носа си, се почесваше по тила, като очакваше следващия, Данилов вместо глас чу тихо, уморено хъркане. Шмаков бе заспал като подкосен наскре думата. Щастливата умора най-сетне повали и него...

— Хайде, излизайте, излизайте, събудете се!...

Шмаков чуваше през сън гласа, но все не можеше да се събуди.

— Че събудете се де!...

Той отвори очи. Автомобилът беше спрял. Шофьорът и ординарецът не бяха отпред, докторката също я нямаше, а Данилов, застанал отвън и отворил вратичката, с все сила го теглеше за ръката.

— Хайде в канавката!... Самолети!... — сърдито, но без особено вълнение викаше Данилов.

Шмаков излезе на пътя и скочи в канавката. Докторката вече седеше там и като се усмихваше виновно, търкаше с пестник очи. Още сънена, тя не можеше да си представи колко път са изминали и колко време е спала.

Наоколо беше гора. Цялата колона бе спряла на пътя и бе замряла. Хора в колите нямаше: те бяха успели да се разбягат от двете страни на пътя. Само двама или трима отпред още притичваха през шосето.

От запад идеха самолети; те бяха високо и близо, но още не над главите им.

— Може би нашите се връщат? — главно за да успокои докторката, неуверено рече Шмаков, макар познатото, проточено, пресежливо бучене да му показваше, че не е така, а докторката съвсем не се вълнуваше.

— Сега ще видим — иронично рече Данилов. — Не е ли по-добре да клекнем?

Като погледна с усмивка Шмаков, той пръв клекна и щом се докосна едва-едва до пръстта, старателно отърси полепналите по пръстите му песьчинки.

Минаха още няколко мъчителни мига; самолетите бяха немски, но сега се намираха вече точно над главите им и дори и да можеха да хвърлят бомби, нямаше да ги улучат. Шмаков каза това на Данилов.

— Да, ако не завият, щом ни забележат — отговори Данилов. — По-добре е да почакаме още три-четири минути.

Но самолетите не завиха; те летяха в предишната посока и на предишната височина и отнейде напред по тях започнаха да стрелят зенитни оръдия не често, но достатъчно точно. Белите кълбенца от снарядите отначало се стопиха като няколко облачета под тях, после се появиха над тях и отстрани. После един от самолетите почна да дими и по полегата линия, като димеше все по-гъсто, полетя встрани. А белите кълбенца на пръсналите се снаряди пак заскачаха в небето, но сега вече далеч зад самолетите.

— Ах, ти, на халос! Какво гледат те? — разочаровано извика докторката и първа изскочи от канавката. Изразът на щастие с детинска бързина се смени на лицето ѝ с израз на яд.

— Виж я ти, колко е ненаситна! Едного наказахме — и това е полза! — рече Данилов. — Е, хайде, можем да се качваме!

Той свали от главата зелената си граничарска фуражка и почна да маха, за да се качат хората.

— Знаете ли какво... — рече Шмаков, който след появата на немските самолети излезе от състоянието на безоблачна радост и почувствува отново своята отговорност за хората. — Аз ще ви оставя. Ще вървя с някой камион в центъра на колоната. Полковият комисар е напред, вие назад, а аз в центъра. Така ще бъде по-добре. А другарката докторка оставям на вашите грижи — усмихна се той и се затече покрай камионите, на които се качваха хората.

Синцов вече седеше в камиона, когато Шмаков изтича край тях, изтича като спортист, с отмерени крачки, набит, побелял, бърз не спроти годините си.

— Сърцето още държи, добре е! — весело, без да се задъхва, викна той на Синцов и на всички други, които го гледаха от камиона. — Нищо, че съм на петдесет и две години!

Изтича край още един камион и се качи в следващия, не в кабината, а в каросерията, за удоволствие на седналите там войници. Синцов през цялото време виждаше напреде си неговата побеляла кръгла глава без фуражка.

Когато колоната беше вече отново на път, земята и въздухът няколко пъти трепнаха от избухванията на бомби нейде напред.

Всички чакаха нови взривове, но те не последваха.

— Не изглежда да са свършили — рече Золотарьов. — Така само, капнаха! Как мислите вие, другарю политрук?

Синцов беше на същото мнение. Настроението на хората не беше се развалило. Фактът, че бяха стреляли наши зенитни оръдия и пред очите им бяха съборили самолет, уравнивесаваше тревогата, предизвикана от появата на немски бомбардировачи.

След няколко километра стана задръжка. Колоната стигна точно до мястото, дето малко преди това бяха паднали бомбите. Озлобени от загубата, немците бяха хвърлили няколко бомби върху позициите на сложената до моста през тясната рекичка зенитна батарея.

Зенитните оръдия бяха незасегнати, но една от бомбите беше паднала до самия мост, беше повредила достъпа до него, а взривната вълна беше отнесла перилото и част от настилката.

Най-напред колоната спря, но после Синцов отдалеч видя как през моста отпърво предпазливо мина емочката, а после един след друг почнаха да минават камионите.

Когато тяхната кола приближи почти до самия мост, Синцов, изправен в каросерията, се интересува да види как минават предните. Сега през моста тъкмо минаваше камионът на Шмаков. Цялото разстояние, от което беше смъкната настилката — дълго три-четири метра, — камионът измина направо по две дебели дървени греди, положени в основата на настилката, измина го бавно и точно. Достатъчно беше предните или задните колела да изскочат мъничко настрана и камионът щеше да падне.

Тъкмо така стана със следващия камион, в кабината на който пътуваше Хоришев. Шофьорът, сигурно не толкова опитен, колкото другите, зави едва-едва кормилото не натам, дето трябваше, задното колело се плъзна по гредата и камионът хлътна, като увисна с кардана на едната от гредите и за щастие се закачи с предните колела за другата.

Никой не пострада, само един от войниците излетя от тласъка през канатата, падна в рекичката и сега измокрен от глава до пети, излизаше от водата при смеховете на другарите си.

След минута Хоришев вече се разпореждаше на моста и хората, наизскачали от неговия камион и от камиона, в който пътуваше Синцов, се мъчеха колкото може по-ловко, с общи усилия отново да поставят колата на гредите.

Шмаков, свил като фуния ръце до устата си, питаше от другия бряг: да почакат ли, или не? Но Данилов, който беше избиколил по края на пътя камионите и вече стоеше до самия мост, му отговори, като размаха зелената си фуражка, че не трябва: защо да се трупат излишно?

— Заминавайте! Оттук до Юхновското шосе не е далеч; след пет километра има кръстопът, ще завиете наляво, а ние след вас. Пък там емката върви напред, ще ви покаже! — викаше той.

Шмаков се качи на камиона и продължи, като догонваше другите, а на моста работата продължи още четвърт час.

Най-сетне камионът благополучно премина моста. Данилов заповяда от другите камиони да слязат всички освен шофьорите и ги пусна един по един под собственото му наблюдение.

Чак когато последният камион се намери на отсрещната страна, той тръгна подир тях със своята емочка. Колите продължиха по-нататък към Юхновското шосе, догонвайки отминалата напред челна част на колоната.

Нито полковият комисар от политотдела на армията, нито подполковникът от отдела за сформирание на части, нито Шмаков, които пътуваха начело и в средата на колоната, нито завършващият колоната Давидов — никой от тях не знаеше, че преди няколко часа и на юг, и на север от Елня немските танкови корпуси са пробили Западния фронт и като са прегазили нашия армейски тил, развиват пробива на десетки километри в дълбочина.

Никой от тях още не знаеше, че принудителното спиране на моста, разсякло колоната им на две части, всъщност вече е разделило всички или почти всички на живи и мъртви.

Шмаков не можеше да знае, че камионът, в който се беше преместил, ще бъде последният благополучно свил от Елнинския път на Юхновското шосе.

А Данилов не можеше да знае, че този минаващ почти успоредно на фронта мек път след десет минути ще доведе опашката на тяхната колона до кръстопътя с Юхновското шосе тъкмо в момента, когато там

ще стигне прорязалият нашия тил челен отред на немските танкове и бронирани коли.

Той не знаеше това и спокойно вървеше напред към гибелта.

— Сега, като минем още четири-пет километра до шосето, ще сме извървели една трета от пътя — рече Данилов, като се обърна към докторката. — Как се чувствувате?

— Добре — докторката пипна горещото си чело. — Имам само малко температура, но това ще мине. Нищо, пушете — додаде тя, щом забеляза, че Данилов извади табакерата си и отново я пъхна в джоба. — Аз не пуша, но обичам дима — с обикновената си самоотверженост излъга тя и за да не се колебае майорът, притвори очи, макар да не ѝ се спеше вече.

Тя пътуваше, затворила очи, а Данилов пушеше и още веднъж обсъждаше в себе си сутрешното пререкание с Шмаков. Редът си е ред и, веднъж установен, в армията не се нарушава, макар, честно казано, в дадения случай самият той също да нямаше желание да взима това оръжие. Мислено се постави на мястото на Шмаков: ако си бяха разменили местата, той също сутринта не би се чувствувал добре. Едно е, когато излизат поотделно, по двама, по трима, без униформа, без документи, а друго — когато се промъква цяла войскова част с оръжие в ръка, с документи, отличителни знаци. Тук би могло с чиста съвест да се оставят на хората техните трофеи, дори и да отиват в тила; все едно — нека отидат и се гордеят! А после — това си е вече наша работа — да поработим, както му е редът, да проверим, без да засягаме самолюбието, и да приберем тоя или оня, ако между тях случайно се окаже някакъв негодник.

Днешната история не му беше приятна, както и някои други неща, с които трябваше да се сблъсква, откак от граничар попадна в Специалния отдел. Службата им не беше от сладките.

Минал школата на дългата гранична служба, ранен при Халхин-Гол, отстъпвал с останките от своя отред от Ломжа, зорък, паметлив, придирчив, способен да се доверява и да не се доверява, Данилов беше един от ония хора, на които мястото е тъкмо в Специалните отдели. Чужд на самомнението, той обаче чувствуваше, че е попаднал там на мястото си и съзнаваше своето превъзходство на човек, много години ловил истински шпиони и диверсанти, над някои от своите колеги, които не умееха да отличават истината от лъжата, а се случваше и да

не бъдат дори много угрижени от това. С такива колеги Данилов, както сам се изразяваше, „се ядеше като куче“ и през своята къса служба в Специалния отдел вече бе успял непримиримо да покаже кирливите ризи на един от тях.

И ето сега тъкмо той, майор Данилов, без сам да знае това, караше към смъртта хората, които току-що бяха се изтръгнали от лапите й.

— Ей сега ще дойде оня кръстопът, за който ви говорих — Данилов се озърна към докторката и като видя, че тя не спи, отвори стъклото.

В тази секунда се пръсна първият снаряд и Данилов видя немските танкове, които идеха право по полето да пресекат Юхновското шосе.

Беше късно да се обръща автомобилът, пък и без това той не би се спасявал сам, като изостави колоната. Бутна вратичката и пръв изскочи на пътя с автомата, който винаги носеше със себе си в колата. След него, също с автомати в ръце изскочиха неговите граничари.

— Излизайте! — викна Данилов на докторката и я измъкна за ръката от автомобила.

На пътя вече ставаше нещо невъобразимо.

Предният камион гореше, извит напреки на пътя. Останалите спираха и налитаха един върху друг. Снарядите се пръскаха на шосето и от двете му страни; хората изскачаха от камионите, падаха на платното, в канавките, тичаха по полето. Танковете стреляха по тях с оръдия и картечници. Един излезе право на пътя, тръгна покрай колоната, като събаряше с трясък в канавката камион след камион и мачкаше скачащите от тях хора. А от бронираните коли след танковете вече изскачаха немски автоматчици, пръскаха се встрани като ветрило и стреляха от корем с автоматите си по всичко живо.

Беше вече късно и невъзможно да събере хората, три четвърти от които бяха без оръжие, и да поеме командата над тях; оставаше само според силите си да прикрие с огън бягащите и по-скъпо да продаде собствения си живот.

Това и направи Данилов със своите двама граничари.

Той залегна в канавката зад автомобила, като се радваше — ако в тая минута можеше да се говори за радост — само на едно: че немците

в опиянението си от леката победа бяха наизскачали от бронираните коли и сега, когато доближат, той ще избие поне неколцина.

Озърна се. Отзад, отгатык пътя, започваше хресталак. Няколко души вече дотичаха до него под изстрелите.

— Тичайте назад, в хрестите, ще останете здрава и читава! — Данилов бутна с лакът в рамото легналата до него в канавката докторка. — По-скоро, късно ще бъде!

Но докторката само мълчаливо го погледна и се обърна; тя не искаше нищо: нито да избяга, нито да бъде здрава и читава — искаше само да успее да гръмне със своя наган по немците, а после да умре и да не знае, и да не вижда нищо повече — стига й толкова!

Тогата Данилов я вдигна за раменете, обърна я и я изхвърли от канавката.

Като се намери горе, тя безпомощно се озърна; покрай нея изтичаха двама червеноармейци и тя, подхваната от общия поток, се затече подире им.

Да не дава бог никому в последните минути преди смъртта си да види онова, което видя Данилов, и да мисли онова, за което той мислеше. Той видя щураците се по пътя, разстрелвани в упор от немците хора без оръжие, разоръжени от него, от Данилов. Само някои, преди да паднат мъртви, даваха по два, по три отчаяни изстрела, но повечето умираха обезоръжени, лишени от последната горчива човешка радост: умирайки, също да убият. Те бягаха и ги убиваха в гърба. Те вдигаха ръце и ги убиваха в лицето.

Дори и в най-страшния сън не може да се измисли по-безпощадна отговорност от оная неволна, но от това не по-малко страшна отговорност, която сега се падна на Данилов; в сравнение с нея самата смърт беше проста и не страшна.

И той прие тая смърт без страх в душата. След като изхвърли от канавката докторката, той откри огън по немците и застреля петима от тях, преди немски куршум да пръсне главата му.

Последното, което чу в живота си, беше автоматният откос, който в упор, от три крачки, даде по немците преживелият го само с една секунда ординарец.

А няколко секунди по-късно немските автоматчици вече стояха над трите проснати в канавката трупа и един немски оберлейтенант с разкъсана от куршум буза, като притискаше под нея набъбналата от

кръв кърпичка, наведен, разглеждаше яркозелените петлици на легналия в краката му мъртъв руски майор.

ДЕВЕТА ГЛАВА

На третата вечер след всичко случило се на Юхновското шосе трима души вървяха през гъстата гора на петдесетина километра от мястото на катастрофата. По-точно казано, вървяха с краката си само двама от тях: политрукът Синцов и червеноармеецът Золотарьов. Третият, тяхната спътничка, военната лекарка Овсянникова, или още по-просто Таня, както сега по пътя почна да я нарича Синцов, днес от пладне вече не можеше да се движи сама. Двамата мъже на смени я мъкнеха в платнище на гърба си като в голямо цедило.

Сега беше редът на Синцов. Той вървеше, ниско приведен, и броеше наум последните хиляда крачки, останали до почивката. Беше намотал ъгъла на платнището на пестника си, за да не го изпусне от отслабналите си пръсти и да не изгърве докторката. Нейната ламнала в огън глава лежеше на рамото му и се блъскаше като безжизнена всеки път, когато той стъпеше накриво. Понякога, навеждайки се, за да изтрие с пестник залялата очите му гореща пот, той виждаше под десния си лакът провисналите от платнището крака на докторката: единия в ботуш, а другия, навехнатия, без ботуш, бос; кракът беше съвсем мъничък, като на момиченце. В друго време този товар не би му се сторил страшен дори да беше сам, но сега двамата отслабнали мъже след четири часа такова ходене се чувствуваха изтощени и Синцов съжаляваше, че те от самото начало не се спряха, за да отсекаят клони и скрепят носилка. И без това ще трябва да я направят през почивката!

Сега всяка крачка в една или друга посока вещаеше на всички, които се бяха спасили в първите минути там, на шосето, други случайности и опасности, друг живот и друга смърт.

Ония, които се бяха сврели в гъстака на гората, отляво на пътя, за да дочакат там нощта, бяха на залез изпоразстреляни от претърсващите гората автоматчици. Може би в друг случай немците щяха да вземат пленници, но нечий случаен или, напротив, рядко хладнокръвен куршум беше убил на място командира на танковия СС

полк, докато той наблюдаваше тази сеч от купола на своя танк, и немците безпомощно се разплащаха за тази изненада.

Наопаки, ония, които бяха избягали като че в най-несигурното място, в дребните шубраки вдясно от пътя, останаха живи; немците не ги търсиха там и те още същата нощ излязоха откъм външната страна на немския обръч.

Няколко войници се събраха един час след катастрофата около лейтенант Хоришев и без да губят време, тръгнаха под негова команда назад и привечер срещнаха танкистите от бригадата на Климович, заедно с които им предстоеше сега наново да излизат от обкръжение.

Ония, които бяха попаднали в гората и се запътиха през нея направо към север с намерение да се отдалечат от немците, наопаки, попаднаха тъкмо в района на движението на танковите и пехотните колони, които бързаха да затворят големия обръч около Вязма.

Синцов беше от тях; като скочи от камиона, той се хвърли в гората и през първия час от спасението си вървеше, без да спира, като желаше само едно — да стигне колкото може по-далеч! В първата секунда, когато чу изстрели, видя танковете и скачащите от бродираните коли немци, ръцете му сграбчиха въздуха там, дето обикновено висеше на гърдите му автоматът... Но автомат нямаше, изобщо нямаше нищо, дори наган. Тогава той скочи от канатата и хукна към гората.

Срещна Золотарьов един час по-късно. След като бе изминал тичешком и ходом няколко километра, той най-сетне се спря, облегна се на един стар бор, за да си поеме дъх, и в същия миг до него се приближи Золотарьов със скъсаната си кожена куртка и най-важното — с пушка на гърба.

— Какви заповеди ще дадете, другарю политрук?

Тия първи думи на Золотарьов по-добре от всички други на света можеха да окопитят подтиснатия и обезоръжен човек, който цял час вече беше забравил, че не само е бил, но и че е длъжен да си остане командир.

— Ей сега ще решим — отговори Синцов, като се стараше да изглежда спокоен и гледаше в тая минута не толкова Золотарьов, колкото неговата пушка.

„Ето ни вече двама и имаме поне една пушка“ — помисли си той и за да се успокои окончателно, предложи:

— Да седнем да запустим.

Седнаха веднага под бора. Синцов извади от джоба си едва наченат пакет „Казбек“ и двамата запустиха.

По заповед на Климович неговият помощник по тилвата част при сдаването на оръжието беше дал „Казбек“ на всички излезли от обкръжението командири.

— Богато живеем, другарю политрук — с удоволствие смукна Золотарьов.

— Да, къде по-богато от това! — рече Синцов. — Една пушка на двама!

— Вие нямате ли пистолет? — попита Золотарьов.

— Имам разписка за автомат от началника на боехранснаба! — злобно рече Синцов. — При случай ще стрелям с нея!

— Няма нищо, все някак ще се сдобием, другарю политрук! — съчувствено рече Золотарьов и обясни, че вече от половин час вървял подир Синцов: където другарят политрук, натам и той, само че не дошъл веднага.

Докато седяха и пушеха, Синцов отново си спомни как те двамата също ей така седяха и тогава, преди месец и половина, пушеха и гледаха Баранов.

„Ето че пак се падна на този войник да излиза сам заедно с началство — помисли той за Золотарьов с чувство на неволна горчива отговорност за постъпките на този проклет Баранов. — А защо собствено да сме само двама? — почти веднага си помисли той. — Та ние не сме сами в гората, може би, преди да падне нощта, ще се съберем цяла група.“

Ала надеждите му останаха напразни. Половин час след изпушването на цигарите те се натъкнаха на мъничката докторка, но до падането на нощта вече не срещнаха нито един човек.

„Да, тук действително има за кого да се погрижи човек!“ — спомни си Синцов думите на Серпилин, когато видя мъничката докторка.

Както изглежда, за всеки човек някога настъпва краят на всички дадени му сили; така беше сега и с тази неуморима женица. Колко много беше направила тя през време на обкръжението, колко земя беше пропъзляла да превързва ранените там, където е страшно и глава да вдигнеш!... А сега едва вървеше, понакуцвайки, и лицето ѝ беше

изпито и алено от треската, и дори наганът, който както винаги висеше на хълбока ѝ, изглеждаше сега кой знае колко тежък. Шмаков искаше още сутринта да я изпрати в санитарния батальон, но тя си знаеше своето — тръгна заедно с всички. Ето намери, каквото искаше!

Като видя Синцов и Золотарьов, тя се зарадва и закуцука насреща им така бързо, че едва не падна.

— Ох, колко се радвам! — като дете повтаряше тя и държеше Синцов за ревера на шинела. — Няма ли други? Само двамата ли сте? Не сте ли виждали други?

— А вие? — на свой ред попита Синцов.

— Аз — не — рече тя. — Само когато се пръснаха из гората. А после си навяхнах крака и тръгнах сама. Колко добре стана, че Шмаков навреме се премести в камиона! — изведнъж радостно се провикна тя.

— Че се е преместил той, е добре, но ето че вие не сте се преместили...

— Той не би се преместил, ако знаеше — рече докторката, сякаш се страхуваше, че Синцов може да помисли нещо лошо за комисаря.

— То се знае — усмихна се Синцов. — Ако знаехме, избощо бихме...

Той отпъди с ръка горчивите мисли и каза, че е хубаво поне това, дето тя е жива и че те са я срещнали.

— Какво му е хубавото — рече тя, като си показваше крака. — Ето, навяхнах си крака, пък имам и температура. — Тя сложи дланта на Синцов върху челото си. — Усещате ли?

— Няма нищо, сестрице! — рече Золотарьов, комуто военната лекарка Овсянникова се струваше твърде младичка и мъничка, за да я нарича докторка. — Няма нищо, сестрице! — повтори той разчувствувано. — Ако ще на гръб, но ще ви домъкнем! След всичко, което правехте за хората, куче ще е оня, който не ви измъкне!

И ето днес, на третото денонощие, всичко стана тъкмо така, както с доброто си сърце беше прокобил Золотарьов. През деня докторката се спъна на навехнатия крак, изкълчи си стъпалото и те вече пет часа, сменяйки се, я носеха на гръб.

Наистина тя и след изкълчването се опитваше все пак да върви, накара да ѝ свалят ботуша и каза на Синцов да се опита да намести изкълченото. Седна, хвана се с ръце за излезлите над земята корени, Золотарьов я обхвана отзад за кръста, а Синцов правеше, каквото тя

кажеше: обливайки се в пот от напрежение, той обръщаше и дърпаше крака ѝ. Но въпреки всичките ѝ указания, давани със задавен от болка шепот, той не съумя да ѝ помогне. Трябваше да приспособят платници и да я вземат на гърба си.

И ето той вървеше и я носеше, като броеше крачките, а те оставаха до определеното място за почивка все по-малко — триста... двеста... сто и петдесет...

А тя, като чувствуваше колко му е трудно да върви, свестила се, горещо му шепнеше в ухото:

— Оставете ме!... Чувате ли, оставете ме... По-тежко ми е, че вие се мъчите зарад мен... Ще ми бъде по-леко, ако остана сама...

И невъзможно беше да ѝ се скараш за тия думи, защото тя казваше истината и дори сега мислеше за другите повече, отколкото за себе си.

Най-сетне направиха почивка. Золотарьов разстла на хълмчето шинела на Синцов, който той носеше наметнат, додето Синцов мъкнеше докторката, и му помогна да се освободи от товара.

Болната се размърда. Докато я носеше като чувал, цялото ѝ тяло беше отекло.

— Какво, ще ноцуваме ли? — тихо попита тя.

— Сега не — рече Синцов. — Полежете. Да обмислим какво ще правим.

Той повика Золотарьов с пръст и те се отделиха настрана.

— Какво да правим? Напразно избързахме през деня. Трябваше да скрепим носилка.

— Къде сме „избързали“, другарю политрук? — възрази Золотарьов. — Пътят се провиждаше и минаваха коли. Ако бяхме спрели там да правим носилка, току-виж, фашистите ни казали „гут морген“.

— Да предположим, че е така — рече Синцов. — А сега? Трябва все пак да скрепим носилка.

— Не да правим носилка, другарю политрук, а по-скоро преди мръкнало да стигнем до хора и при хора да я оставим — убедено рече Золотарьов. — Носим ли я по-нататък, ще умре.

— А немците? В три села вече влизахме — и навсякъде немци минават.

— Добре тогава, да вървим през гората и по-нататък. Може да има някакво жилище и в гората, тя не е пуста я!

— Страшно е да я оставяме сама.

— Не сама, а с хора.

— Пак е страшно.

— А ако умре на ръцете ни, не е ли страшно? — Золотарьов се послуша: — Вика ни.

И така, без да се споразумеят, те се върнаха при докторката. Тя лежеше, понадигнала се на лакти, с пламнало лице, и тревожно ги гледаше.

— Къде така отидохте изведнъж?

— Че къде ще отидем без вас, Таня? — рече Синцов.

Но тя мислеше не за онова, за което мислеше той, друго я тревожеше.

— Защо решавате без мене? Щом вървим заедно, нека заедно решаваме.

— Добре, хайде. — Синцов реши да бъде напълно откровен с нея. — Говорихме със Золотарьов за носилка, как да ви носим по-нататък, а освен това съобразихме, че вие няма да издържите дълъг път.

— Вярно е — рече тя, като не разбираше още какво искат те, но вече готова да улесни всяко тяхно решение.

— Решихме така: да намерим хора, на които да ви оставим, а сами да се промъкваме по-нататък.

Тя въздъхна:

— Проклетата глупачка, глупачка, ех, проклета глупачка!...

Тя се проклрнаше, задето си е навехнала крака и не може да върви заедно с тях. Разбираше, че са прави, но сега дори да умре не й се струваше толкова страшно, колкото да остане без тях.

Те си поотдъгнаха, тръгнаха по-нататък и вече малко преди мръкване излязоха на един не много утъпкан път, който се губеше навътре в гората.

Синцов реши да се отбият от него и те тръгнаха, без да губят пътя от очи, но за всеки случай вървяха на разстояние от него.

След час пътят ги изведе на горска поляна с няколко къщички и с дългата барака на една дъскорезница. На поляната нямаше нито автомобили, нито хора. Дъскорезницата не работеше. Но камарите

греди и дъски показваха, че доскоро още работата тук е вървяла в пълен ход.

Золотарьов отиде да разузнае, а Синцов остана с докторката.

— Иван Петрович — рече тихо тя. — Ако хората са лоши, не ме оставяйте. По-добре дайте ми моя наган, аз ще се застрелям.

— Защо лоши? — сърдито отговори Синцов. — Да не би всички да са лоши, само ние с вас — добри?

— Вие и Золотарьов сте добри — рече тя. — Ето колко време ме мъкнете! Дори ме е срам.

— Ех, оставете! — все тъй сърдито рече Синцов. — Кажете това на друг, а не на мен. Ние тия три месеца ви видяхме каква сте. Не ни баламосвайте! Ако не вие, а аз си бях навехнал крака, тогава щяхте ли да ме мъкнете?

— Вас мъчно — я колко сте дълъг! — рече тя и се усмихна не защото Синцов беше дълъг, а защото този дълъг и най-често мрачен политрук говори с нея сега така сърдито само от добрина и от нищо друго. — А женен ли сте? — след като помълча, попита тя. — Отдавна исках да ви питам. Но вие сте все сърдит...

— А сега добър ли съм станал?

— Не, просто реших да попитам.

— Женен съм. И дъщеря имам. Нарича се като вас Таня — мрачно рече той.

— А защо говорите така сърдито? Не се сватосвам с вас?

Като чу това, той погледна измъченото ѝ лице, помисли колко често хората ей така не разбират взаимно мислите си и каза като на малко дете, спокойно и ласкаво:

— Ах, глупава сте вие, глупава!... Аз просто не знам къде е дъщеря ми и къде е жена ми; жена ми сигурно е на фронта като вас. И отведнъж си спомних всичко това. А за вас мисля, че сте най-добрата жена на света и най-лекичката — добави той усмихнат. — Мислите ли, че е тежко да ви носи човек? Та вие изобщо не тежите!

Тя не отговори, само въздъхна и в ъгълчето на околото ѝ се появи мъничка сълзица.

— Хайде сега — рече той. — Мислех да ви развеселя, пък вие... А ето и Золотарьов иде.

Золотарьов потвърди добитото отдалеч впечатление — немци не се виждат, но в дъскорезницата има хора. През тоя четвърт час, през

който той лежал в края на гората, за да наблюдава, от крайната къщичка на два пъти излизал инвалид с патерици и поглеждал към небето, като се ослушвал за самолети. После изтичало едно девойче и отново бежешком се прибрало в къщи.

— Друг никой не се вижда!

— Добре тогава, да вървим — рече Синцов.

Той вдигна докторката на ръце заедно с платнището и без да я намества на гърба си, я понесе като дете.

— Може би ще е по-добре аз да вляза в къщата да разузная — предупреди Золотарьов.

Но Синцов се възпротиви:

— Щом няма немци, ще отидем направо. Ние хора ли сме, или не сме хора?

На него изведнъж му се стори унизително да прави още някакво разузнаване у дома, на собствената си земя, в къща, където по-рано, преди войната, той и всеки друг, без да се колебае, всяка минута би внесъл на ръце болна жена.

— Не вярвам там да има мръсници — рече той. — А ако излязат мръсници, за мръсниците имаме пушка.

Така, с докторката на ръце, той достигна крайната къща и потропа с крак на вратата.

Едно петнадесетгодишно момиче отмести уплашено резето и видя висок широкоплещест човек с изпито ожесточено лице, който държеше на ръце загърнатата в платнище жена. Неговите големи ръце трепереха от умора, а на двата му ръкава — това веднага се хвърляше в очи — имаше червени комисарски звезди.

Зад високия човек стоеше друг, нисичък, със скъсана кожена куртка и с пушка.

— Води ни, момиче — рече високият с повелителен глас, — покажи къде да я сложим! — И като видя нейните изплашени очи, додаде по-меко: — Виждаш какво нещастие ни е сполетяло!

Момичето разтвори вратата и Синцов с докторката на ръце влезе в къщата, като хвърли бърз поглед наоколо си; стаята беше полуселска-полуградска — руска печка, широк миндер до стената, бюфет, маса, покрита с мушама, стенни лавици с книжни дантели...

— Има ли някой друг освен тебе? — попита той момичето, като все още държеше докторката на ръце.

— Има, как да няма — чу се зад гърба му малко дрезгав глас.

Синцов се пообърна и видя на вратата, която водеше към втората стая, същия оня еднокрак, с патерици, за когото им говори Золотарьов. Той беше вече на средна възраст, тромав, с нечисто сплъстени коси и гъста руса четина на подпухналото лице.

Като видя, че Синцов се кани да сложи докторката на миндера, с движение на ръката го спря:

— Почакай. Ленка, иди вземи от стаята дюшека от кревата, но остави там одеялото с чаршафа, само дюшека вземи! И бързо! Че му тежи.

Синцов погледна домакина право в очите и навярно изразът на лицето му отразяваше онова, което ставаше в душата му — решителността, въпреки войната и обкръжението, да поиска тук всичко онова, което се полага да получи от един съветски човек друг изпаднал в беда съветски човек.

— Какво гледаш? Че не ви се радвам ли? — попита домакинът. — А защо да ви се радвам? Ще налетят немците — пътят води право тук — и сме загубени и ние, и вие. Какво ще правим тогава?... Насам, насам, към тоя край, а откъм главата го подгъни, той е дълъг, ще стигне — обърна се той към момичето, което бързо слагаше дюшека върху миндера.

Синцов сложи докторката и с мъка се изправи. Струваше му се, че са откъснати всичките му жили.

— А вие сте смел! — вече на „вие“ полунасмешливо-полупочтително рече домакинът, като съгледа звездите върху ръкавите на Синцов. — Наоколо втори ден немци, а вие още комисарствувате... Ленка, донес вода да се напият! Виждаш, хората са уморени, жадни са!... Какво пък, седнете, гости ще ми бъдете. — Той опря на стената патериците си и като се хвана с ръка за масата, седна пръв — столчето изскърца тежко. — Най-добре е да ви скрия в зимнина, но аз съм такъв: или се боя, или съвсем не се боя! Ще пренощувате ли?

Синцов кимна.

— А после?

Синцов каза, че на разсъмване ще тръгнат да се промъкват към своите, а болната — докторката — биха желали да оставят тук: тя има огън и кракът ѝ е изкълчен; трябва да полежи; дори ако дойдат

немците, жената не може да събуди особено подозрение, още повече, че не е ранена, а болна.

— Докторка е, значи — рече домакинът. — А аз помислих, че ви е жена.

— Защо? — попита Синцов.

— Ами не всеки ще помъкне ей тъй на ръце коя да е. Докторка, значи — повтори той и като взе патериците, се приближи до главата на легналата. — Виж какво ви е пипнало! — рече той и сложи на челото ѝ ръката си. — Цялата горите. Да не е тифус?

— Не, простуда, навярно възпаление на белите дробове — като преглътна някаква буца, отговори лекарката.

— Па и тифус да е, аз не се боя от тифус. Всички тифуси съм изкарал. А какво ти е на крака?

— Навехнах го.

— Крака ще видим утре, може би ще трябва да се напари. С краката човек не бива да се шегува. Един път се пошегувах — и куцукам оттогава. Да се запознаем: Бирюков Гаврила Романович. Баща ми се наричаше Роман, а фамилиното име^[1] си натъкмих според нашия горски край — усмихна се той и стисна горещата ръка на докторката, после се ръкува със Синцов и Золотарьов.

Момичето влезе с кофа и канче.

— Най-напред на нея... — с отличаващата цялото му поведение груба грижа кимна домакинът към докторката. — Откъде идете? Кой ден?

Като се усмихна горчиво на собствената си съдба, Синцов каза, че те вървят, ако се пресметне всичко, седемдесет и трети ден.

И в отговор на въпроса „Как така?“ — накъсо обясни как е станало това.

Бирюков подсвирна.

— Да! Паднал ви се е тежък жребий! Току-що сте дошли, дето се казва, у дома си, и всичко пак с главата надолу... Чуй, Ленка, знаеш ли какво — поомекнал, рече той, — дюшека остави тук, а ти легни с нея в стаята. Ние, мъжете, ще се разположим тук.

Момичето радостно, презглава се затече да приготви леглото. То се гордееше с решението на баща си и само след няколко минути Синцов пренесе докторката в съседната стая на един голям, широк двоен креват с пружина и пухеник.

— Ох, колко е хубаво, дори не ми се вярва! — прошепна докторката. — Момиче, помогни ми да се съблека! — Стори й се, че мъжете са излезли вече от стаята, но те бяха още там и излязоха, щом чуха тия думи.

— Ленка, ела насам за минута! — викна Бирюков, когато те се върнаха в кухнята.

— Какво де? — нетърпеливо се подаде от вратата момичето.

— Не декай, а ела насам! И вратата затвори зад себе си!

Момичето се приближи до него.

— Когато я събличаш, ако бельото и е войнишко, също го свали. Вземи майчината си риза. И всичко, което е войнишко върху нея, събери и го отнеси в дърварника. Знаеш ли къде? Където прибрахме дрехите на оня, вчерашния. Защото ония няма да я гледат, че с жена. Документите ще извадиш — ще ги дадеш на мене, аз ще ги спастря. Или може би вие ще ги вземете със себе си? — обърна се той към Синцов.

— По-добре нека останат с нея. Могат после да й потрябват.

— А бе то зависи! — усмихна се Бирюков. — Тук вчера през мен мина един... чина му няма да споменавам — дявол го взел... Дори не поиска да яде, бързаше само да се преоблече! Извади от джоба парите, всичките, които имаше, и ми ги тикна в носа: „Ето, всичко е твое, само ми дай срещу това нещо по-скъсаничко!“ Дадох му риза и панталони. Наистина здрави, скъсани за проклетия нямах, и го пуснах — да върви където ще. Какво да искаш от човека, когато от страх мърда устни, а звук няма! Скрих дрехите му заедно с документите. А вие, значи, така смятате да вървите?

Синцов кимна.

— Ами ако срещнете немци?

— Ще се бием — рече Золотарьов, който дотогава не се беше намесил в разговора.

— Много ще се навоюваш с нея! — кимна домакинът към опряната на стената пушка. — А все пак виждам, че хората се страхуват много от немците, много се страхуват!

— То си е за страх! — рече Синцов.

— Това е вярно — замислено рече домакинът. — И отблизо е страшно, а отдалеч — още повече.

И викна на дъщеря си, притичала през стаята, да им даде да хапнат, щом се оправи с докторката.

Додето момичето тичаше насам-натам, а после закриваше с чували прозорците и нареждаше масата. Синцов и Золотарьов чуха от домакина кратката, както той се изрази, „повест на живота му“.

— Вие като че ли нямате право да ме питате кой съм и какво съм? — подхвана той сам този разговор. — Не аз съм във вашия дом, а вие сте в моя. Но оставяте тук човек. Значи, съвестта налага да знаете на кого. Така ли е?

Синцов каза, че е точно така.

— Виж ти! Дори „точно“! — усмихна се домакинът.

Той разказваше живота си объркано; ту за едно, ту за друго. Животът беше несретен, а човекът — видял и патил.

Някога, през гражданската война, воювал и се уволнил в запаса като взводен командир. Членувал в партията, дълго работил като бригадир в дърводобива. Пак там, при една пиянска история, му замръзнал кракът и го загубил. Няколко хирург и фелдшерът му отрязал с трион крака като греда. После, като не можал да преживее осакатяването си, тръгнал надолу, почнал да пиянствува, пропилял всичко, което имал, изхвъркнал от партията... Дори почнал да се шляе по пазарите. И ето преди шест години попаднал тук, при вдовицата на един свой бивш колега...

— Нейната майка — кимна той към стената, зад която беше момичето. — Две деца има, и двете са от другия.

Жената го измъкнала от пропастта, в която безвъзвратно падал, и той останал да живее при нея, станал механик в тази дъскорезница и отчов на двете чужди деца.

Преди четири дни в семейството се случило нещастие. Като се наслушал от работещите в дъскорезницата войници на разни приказки за войната, четиринадесетгодишният заварен син на домакина изведнъж изчезнал. Навярно се е присламчил към минаващата тоя ден покрай тях част. А през нощта майката, без да каже никому, тръгнала подире им, за да си върне сина.

— А сега виж как се обърна всичко! Няколко немци, а нея трети ден я няма. Когато вие хлопнахте, помислих, че е тя. Колко време не бях пил, а вчера сръбнах от мъка. От войниците остана едно кило. Ленка се опита да ми я вземе и спомням си, че дори я пернах. Както

бях пиян. Тя не казва, но усещам, пернал съм я. А тя не е свикнала с това... Е какво, Ленка, слагай, слагай, пък и в шишето там остана малко ракия, ти вчера я прибра.

В шишето действително беше останало малко. Мъжете пийнаха по половин водна чаша и си замезиха със студени пресолени картофи.

— А как е тя? — Домакинът кимна към вратата. — Занесе ли ѝ да хапне?

— Преди да донеса на вас — отговори момичето.

— Да, да, правилно.

След като пийна и хапна, Золотарьов доволно се изкашля и без много приказки, като сложи до себе си пушката и се покри с кожената куртка, легна да спи до стената на донесеното от момичето сено. Синцов искаше да види докторката, но момичето го спря до вратата: бедната току-що била заспала.

Синцов се върна и седна до масата.

— Може би ще хапнете още нещо? — попита домакинът.

— Благодаря. Дълго гладувахме, та ме е страх да ям повече.

— Това, да речем, е вярно.

Бирюков сниши малко фитила и сложи лакти на масата.

— Кажете ми, другарю политрук, какво става? Ето ти седиш сега пред мене. Работническо-селска червена армия, и щом не си снел униформата, аз те уважавам, но и ти търся отговорност. Какво става и докога ще продължава това? Не мислете, че сте първият, с когото говоря. И с войниците говорих, и един старши лейтенант живя тук, надзираваше разбичването на дъските, но той наистина малко знаеше... И един генерал имаше, командуваше дивизия. Беше точно в нашите гори, докато не я хвърлиха на фронта. Строеви генерал, няма какво да се каже, от границата се промъкнал с хората си, отново събрал дивизия и на фронта отиде... Та и него питам: „Другарю генерал, че вие и насън не сте мислили да отстъпите дотук — това не ми казвайте, аз сам знам, че не сте мислили! Но излезе не както мислехте. А кажете откровено какво мислите сега: няма ли да си отидете оттук? Няма ли да дойде тук в къщата ми немец?“

При тия думи Бирюков вдигна глава и бавно обгърна с очи стаята, сякаш се сбогуваше с нея.

— А какво ми отговори той? „Има си хас! Ние, казва, утре тръгваме напред в бой, ще ги напердашим и на първо време ще ги

изхвърлим от Елня.“ И какво? Вярно, тръгнаха и ги напердашиха, и от Елня ги изхвърлиха! А какво стана сега? Генералът от нас отиде напред, превзе Елня, а немците вчера взеха, та минаха зад нас! И къде отидоха! Вчера, казват, телефонистката от Угра позвънила в Знаменка и там вече плямпали на немски, а това е на изток от нас още петдесет версти.

— Не може да бъде! — рече Синцов.

— Ето ти на, не може да бъде! Генералът превзе Елня, а немците са в Знаменка. А къде е сега тоя генерал? Кажи ми!

— Къде, къде! — изведнъж се разсърди Синцов. — Бие се нейде в обкръжение. И ние щяхме, ако не беше така ненадейно... Тъй или инак, от Могильов стигнахме до Елня. Имаше къде и пред кого да сложим оръжие, а не го сложихме! А другите какво, да не са по-лоши от нас?

— Може и да не са по-лоши, ама немецът пак ви обкръжи! А трябваше ли да дочакаме това? Не можехме ли ние самите да го заградим и отсам, и отгъдява? А то стоим и чакаме, докато той пръв ни цапардоса по главата! А тук има още един въпрос: ще устоиш ли? А ако не устоиш — той и падналите бие! Ето ти и твоят войник — какви сте вие? Вие сте такива паднали.

— Не — рече Синцов.

— Тогава пълзящи...

— Не, не сме и пълзящи, ние отиваме при своите и ще стигнем до тях.

— А ако срещнете немец?

— Ще го убием.

— А ако срещнете танк? Също ли ще го убиеете?... А според мене по-добре не срещайте никого, вървете си кротко, докато стигнете своите. Защото, ако сега ги срещнете, най-вероятно е не вие да убиеете, а вас да убият.

— Не знам. — Синцов помълча, като мислено обгръщаше с поглед всичко преживяно от оня ден, когато премина Могильовския мост и остана при Серпилин. — Знам едно: може и малко да са, но колкото можахме да убием — убихме.

— Това знаеш. А какво не знаеш? Та ти почна с „не знам“.

— А не знам къде е цялата наша техника. Като че крава я е лизнала с езика си и от земята, и от небето.

— А техните самолети — като помълча, рече Бирюков, — през нас към Москва боботят ли, боботят. Вечер — натам, в полунощ — насам. Изляза на прага и слушам: много ли се връщат назад? Какъв е грохотът в небето?... Е, хайде, спи! Не се сърди, че ти досаждах с разговора, но може би ти си последният политрук, с когото говоря, а утре ще трябва вече да говоря с немци. Стигнеш ли до нашите, когато докладваш, предай им от мене така: може би вие имате планове до Москва да отстъпвате като Кутузов, но и за хората трябва да мислите. То се знае, не във всяка цепнатина не всяка хлебарка обича съветската власт, но аз приказвам не за хлебарките, а за хората. Ако ми бяхте казали чистосърдечно, че ще си идете, че такъв е планът, аз също бих се вдигнал и тръгнал. А сега какво? Сега да живея тук и да се мазня пред немците ли? Че съм такъв, онакъв, добър, изгонен от партията, несъгласен със съветската власт... Така ли? Защо ме подхвърлят на такава участ? По-добре да бях заминал. Така им кажи, политрук! Ех, ама няма да кажеш! Ще стигнеш и ще кажеш: „Пристигнах във ваше разпореждане.“ Това ти е цялата реч.

— Защо?

— Ами така. А за докторката не се безпокои. Няма да я оставя сама да умре.

— Не се боя, аз ви вярвам — рече Синцов.

— То на вас и не ви остава нищо друго — рече с възвърналата се на устата му мрачна усмивка Бирюков и като снижи съвсем фитила на лампата, тежко легна на миндера, повъртя се малко и силно захърка.

Синцов лежеше, гледаше в потона и му се струваше, че няма никакъв потон, а вижда черно небе и в него долавя пресекливото боботене на отиващите към Москва бомбардировачи. Вече бе почнал да заспива, когато изведнъж детска ръка докосна лицето му.

— Другарю политрук — приклекло, шепнешком рече момичето. — Викат ви.

Синцов стана и без да си обува ботушите, бос влезе след момичето в съседната стая.

— Какво има? — наведе се той над мъничката докторка. — Лошо ли ви е?

— Не, по-добре ми е, но се страхувам — току-виж, се унеса или заспя и вие си отидете, без да се сбогувате.

— Няма да си отидем, без да се сбогуваме. Ще се сбогуваме.

— Вие ми оставете моя наган. Нека стой под възглавницата ми. Съгласен ли сте? Бих ви го дала, но и на мен ми е нужен.

Но Синцов без колебание отговори, че няма да ѝ даде нагана, защото той действително му трябва, а нея може само да погуби.

— Помислете сама: войнишките ви дрехи скриха, дори ви преоблякоха в друга риза, а под възглавницата наган! Ако не дойдат немците, той не ви трябва, а ако дойдат — ще е гибел за вас... и за вашите домакини — додаде Синцов и с това я удържа от възражения. — Спете. Наистина ли ви е по-добре?

— Наистина... Ако видите Серпилин, разкажете му за мен. Може ли?

— Добре.

Той лекичко ѝ стисна горещата ръка.

— Според мен вие имате още по-висока температура.

— Пие ми се непрекъснато, а иначе съм добре.

— Другарю политрук — спря го на прага момичето, — искам да ви кажа нещо... — То замълча и се вслуша в хъркането на баща си. — Вие не се страхувайте за Татяна Николаевна. Не мислете за баща ми — тя каза тъкмо „баща ми“, а не „отчова ми“, — че е толкова зъл. Той се измъчва за мама и братчето... Не се страхувайте, не го слушайте, дето казва, че е изключен от партията, всичко това е било някога. А когато войната започна, той веднага отиде в районния комитет да помоли да го приемат пак. Вече му бяха разгледали заявлението в бюрото на горското стопанство, а после всички изпозаминаха в армията и събранието не стана. Вие не се страхувайте от него!

— Че аз не се страхувам.

— И аз ще направя всичко! — отново пламенно зашепна момичето. — Аз ще кажа, че Татяна Николаевна е наша роднина! Ние вече с нея се разбрахме. Давам ви комсомолска дума!

— А ти комсомолка ли си вече? — попита Синцов.

— От месец май.

— А къде е твоят билет?

— Да го покажа ли? — с готовност запита момичето.

— Не, няма нужда. Хубаво ще е да намериш някакъв фелдшер да ѝ намести крака. Аз не можах, тук трябва умение.

— Ще намеря, ще доведа! — със същата готовност рече момичето. — Всичко ще направя.

И Синцов повярва, че тя действително и ще намери, и ще доведе, и всичко ще направи, и живота си ще даде за тая мъничка докторка.

Той отново легна и тоя път заспа тутакси — без никаква мисъл в главата.

Събуди го светлина. През сън му се стори, че се е разсъмнало, но когато отвори очи, в къщата беше все още тъмно. Той искаше отново да затвори очи, но в прозореца блесна широка мигновена ивица светлина. Това можеше да бъде само едно: фаровете на пристигаща в дъскорезницата кола.

Синцов скочи и още преди да нахлузи ботушите, разбута Золотарьов и домакина.

По прозореца отново драсна светлина.

— Немците идат! Дочакахме ги! — дрезгаво рече Бирюков. — Бягайте!

Като подскачаше на един крак и се хващаше за стената с ръце, той стигна до прозореца, който гледаше към двора, дръпна го и го отвори широко.

— Хайде! През двора, а после през зеленчуковите градини ще излезете в гората. Няма да ви видят. По-скоро!

През отворения прозорец се чуваше шумът на няколко коли. Синцов пусна Золотарьов да мине и понеже не успя да обуе ботушите си, грабна ги заедно с партенките и прекрачи през перваза на прозореца.

И тъкмо навреме. Другите коли още се движеха, но една вече беше спряла пред къщата; чуваше се висок немски говор. Колата беше пълна с хора.

Като прекосиха зеленчуковата градина и притичаха между камарите трупи до края на гората, Синцов и Золотарьов поседнаха, за да си поемат дъх. Докато се обуваше, Синцов гледаше назад, натам, дето немските камиони възвиваха, светейки в различни посоки с фаровете си. В къщата, от която Синцов и Золотарьов бяха излезли преди пет минути, отначало светна един прозорец, а после и друг. Светлината се промъкваше изпод неплътното закриващото прозореца зебло и се виждаше дори отгук.

Като видя тази светлина, Синцов изпита остро чувство на безсилие. Преди час те все някак можеха да защитят лежащата там

жена ето с тая пушка и тоя наган. А сега тя беше оставена без всякаква защита, сама, на съвестта на хората и на милостта на врага.

За същото си мислеше и Золотарьов.

— Дано само не се издаде с нещо в треската! — рече той и додаде: — Не може ли да запушим, а, другарю политрук? Свило ми се е сърцето.

— Да не би да ни видят!

— Нищо, няма да ни видят. Ще се покрием с шинела.

Така те останаха вече не трима, а двама и вървяха двама още шест дни и шест ноци, докато съдбата не захвърли и тях двамата в различни посоки.

През тия шест дни и шест ноци те изпитаха всичко, което може да се случи да изпитат двама души в униформа и с оръжие в ръце, които отиват при своите през чужд въоръжен лагер. Те изпитаха и студ, и глад, и многократен страх от смъртта. На няколко пъти бяха на косъм от гибелта или пленничеството, чуваха на двадесет крачки от себе си немски говор и звън на немско оръжие, рев на немски автомобили и мирис на немски бензин.

Четири пъти, вкочанени от студ, нощуваха във влажната октомврийска гора и два пъти отиваха да нощуват по къщи.

В едната им се зарадваха, а в другата се уплашиха, не от самите тях, а от това — какво ще стане, ако немците научат за тяхното нощуване. Но и в двете къщи, дето пренощуваха, хората обърнаха особено внимание на това, че вървят униформени. В първата къща — с гордост за тях, а във втората — със страх за себе си.

И когато на разсъмване излязоха от първата къща, Золотарьов рече на Синцов:

— Ето това са руски хора! Не е ли така, другарю политрук?

— Така е!

А когато излязоха на разсъмване от втората къща, Синцов рече на Золотарьов:

— Не, и до смъртта си няма да снемем униформите, па макар и за да бодат очите на такива мръсници!

А Золотарьов отговори, че политрукът напразно се е съгласил да им даде за храната сто рубли. Вместо това би трябвало да им плюе в мутрата!

— Че аз им плюх, като им дадох стоте рубли. Нека си избършат з... с тях!

— А разправят че син им бил в армията! — не мирясваше Золотарьов. — Нещастна съдба — да проливаш кръвта си за такива родители!

— Освен родителите има и съветска власт.

— А бе за имане има, но все пак е тежко! — не се съгласи с него Золотарьов.

И този разговор едва ли не остана последен техен разговор, защото след половин час те, като излязоха от една стръмна горска долчинка, се сблъскаха с двама немски свързочници, които влачеха шестлинеен апарат. Срещата беше еднакво неочаквана и за едните, и за другите, но двамата руси, които дебнешком като зверове излизаха от обкръжение, все пак по-бързо се оборавиха от немците, които току-що бяха пили сутрешното си кафе и си подсвиркваха песенчица на сит стомах.

Золотарьов вдигна пушката и гръмна по немеца, преди оня да успее да свали от рамо своята. А вторият немец уплашен побягна през храстите, Синцов хукна след него, тичешком стреля с нагана и го повали мъртъв едва със седмия, последния куршум.

После взеха едната пушка и паласките и побягнаха през гората, за да се намерят колкото се може по-далеч от мястото на престрелката, и тичаха дотогава, докато не паднаха изтощени в един гъст шубрак. И чак тук, легнали, почнаха да си спомнят как беше станало всичко.

„Ето че убихме“ — помисли Синцов, като си спомни въпроса там в дъскорезницата: „Ами ако срещнете немец?“ — и своя отговор: „Ако срещнем, ще го убием!“

— Да вървим — рече Золотарьов, — че ще вземат да претършуват гората, не сме избягали много далеч...

— Добре — рече Синцов и като обрамчи немската пушка, додаде: — Тежка ми се струва. Толкова отдавна вървя без пушка, че отвикнах.

Тогава Золотарьов го посъветва да хвърли нагана — и без това беше изхарчил вече всички патрони. Но на Синцов му беше жал, той все пак го запази, като каза, че ще се намерят патрони.

А после остана пак само с този, сега вече празен наган. През нощта минаваха през брода на една река и когато той вървеше до гуша

във вода, хлътна в една дълбока яма и от изненада изпусна във водата и шинела, и немската пушка, която държеше заедно с колана над главата си. И колкото и да се гмурка, и да търси после, не можа да намери ни едното, ни другото. Така останаха с една пушка и една кожена куртка за двамата.

Всичко се случваше с тях през тия шест дни, само едно не се случи: те просто не можаха да стигнат до своите; колкото и да навлизаха все по-дълбоко и по-дълбоко на изток, оказваше се, че немците са отишли още по-дълбоко.

Накрая мечтата да стигнат до линията на фронта започна да им се струва неосъществима. Самотата ги измъчваше най-вече. Понякога те говореха помежду си за това и тежкото време, когато вървяха от Могилъв до Елня заедно със Серпилин, почна да им се струва щастливо в сравнение с онова, което преживяваха сега. Да срещнат поне някаква промъкваща се с боеве част и да вървят заедно с нея!

Наистина веднъж привечер срещнаха един старши лейтенант в униформа със седем въоръжени войници; поискаха да се присъединят към тях и старши лейтенантът нямаше нищо против. Но през нощта той беше размислил; може би бе предизвикал у него недоверие разказът на Синцов, че излизат от обкръжение още от юли. Призори Золотаръв чу само как някъде далеч поупукват попарените от ранния скреж храсти. Осмината бяха станали и без да ги събудят, бяха тръгнали сами.

— Да ги догоним ли, а? — попита Золотаръв.

Но Синцов рече:

— Щом не ни вярват, нека си вървят.

А такава част, която да излиза с бой и към която можеха да се присъединят, все нямаше и нямаше. Изглежда, излизащите откъм Вязма войски се промъкваха по други пътища.

Последния път пренощуваха в гората. Тя се точеше покрай един шосеен път, по който се движеше почти непрекъснат поток немски коли.

Издебнаха момент, притичаха шосето, навлязоха в гората на два-три километра още, начупиха елови клонки и се завряха сред тях, като се покриха с опърпаната кожена куртка на Золотаръв. Досега дните бяха сухи, а днес привечер бе завалял дъжд. Беше мокро и студено за спане, макар те да се притискаха плътно един до друг, за да се сгреят.

Отгоре на това ги мъчеше глад; сутринта беше се свършила последната им храна, взета от последната нощувка под стряха.

И на двамата не им се спеше.

— Жалко, че коланът ми потъна — тъжно се усмихна Синцов. — Да можех да си пристегна корема, щеше да ми е по-леко.

— Напразно не претърсихме раниците на немците дали няма храна.

Золотарьов не за пръв път вече съжаляваше за това.

— Пътят, през който минахме, беше павиран — след като помълча, рече Золотарьов. — Кой ли може да е тоя път?

— Изглежда, че е за Верея. Медин остана на юг. Възможно е тоя път да е тъкмо от Медин за Верея.

— А на колко километра е тая Верея от Москва?

— На около сто.

— Да... — замислено рече Золотарьов. — Значи, още вървим през немците. Чак не ми се вярва... — Той се вслуша в проехтелия по небето тежък, приглушен гърмол. — Към Москва! Не са я превзели, значи, щом летят!

Полежаха няколко минути мълчешком.

— Ваня, ей, Ваня! — повика го Золотарьов.

Те бяха от едно поколение: политрукът Синцов караше тридесетата, а червеноармеецът Золотарьов — двадесет и седмата; побратимяваше ги нещастиято. И в тоя живот, който сега живееха и който, както навремени им се струваше, беше ги оставил сами на цялата земя, те почнаха да си говорят на „ти“ без да забележат това.

— Какво?

— Все пак ние с тебе оставихме докторката, не я спасихме!

— Че как ще я спасим! Ако потъвахме, щяхме да я вдигнем над главите си. А така какво ще направиш? Можеше да умре из пътя — по-добре ли щеше да е?

— Така е — съгласи се Золотарьов. И като въздъхна, повтори: — А все пак я оставихме!

— Но какво искаш ти? — недоволно се обади Синцов.

— Колко неща искам... Искаш, ама не можеш. Ето кое е обидното... А знаеш ли какво искам?

— Какво?

— На, да ми кажат: „Золотарьов, съгласен ли си да те хвърлим вместо бомба върху Хитлер, само че така: ще го убиеш и сам ще станеш на пита?!“ Ще попитам само: „А ще улучите ли?“ Ако ми обещаят: „Ще улучим“ — ще кажа: „Хвърляйте ме!“ Вярваш ли?

— Вярвам.

— И друго понякога си мисля: защо съм такъв нещастник, та станах шофьор? Можех прекрасно да бъда на танк!

— Е и какво?

— Нищо. Щях поне веднъж не с пушка, а с оръдие да гръмна по тях, сам, лично. Да разчупя нещо на парчета със своята сила: танк или автомобил! Излезем ли, няма вече да ставам шофьор. Дявол да го вземе!

— Ще научат, че си шофьор и ще те изпатят.

— Ще скрия! Ще скрия! — Золотарьов помълча малко. — Ваня, ей Ваня!

— Какво?

— Кажу ми, ще превземат ли немците Москва?

— Не знам.

— А как мислиш?

— Не вярвам.

По небето прокълнтя отново нисък грохот.

— Излетяха...

— Ваня, а ти къде си учил?

— Отначало в седемлетката, после във ФЗУ.

— И аз също. Ти в кое?

— В дърводелското. А ти?

— А аз учих за шлосер, при „Ростселмаш“. А после?

— После работих. После отидох да се уча.

— Къде?

— В КИЖ.

— Какво е това КИЖ?

— Комунистически институт по журналистика.

— А аз през цялото време съм работил. С трактор и с камион, чак в армията вече минах на лека кола. А как мислиш ти, ще оздравее ли Серпилин?

— Не знам. Лекарят каза, че ще оздравее.

— Хубаво би било отново да попаднем в неговата част! А?

— Добре, когато излезем, ще му пишем.

— Ти ми казваше, че си работил по-рано във Вязма, така ли? — изведнъж попита Золотарьов.

— Във Вязма — каза Синцов и дълго след това мълча.

Той самият вече няколко пъти си спомняше за Вязма и сега, след въпроса на Золотарьов, пресметна наум колко километра има оттук до нея и реши, че ако не успеят да се промъкнат, ще трябва да свърнат към Вязма да потърсят там познати хора и да отидат партизани.

И той, и Золотарьов мислеха тая нощ, че останалата далеч в тила на немците Вязма е вече отдавна превзета. Навярно и на двамата, въпреки всичко, все пак би им било по-леко, ако знаеха какво ставаше там в действителност. Обръчът около Вязма и тая нощ все още се свиваше ли, свиваше, но не можеше да се свие докрай; нашите обкръжени войски загиваха там в последни, отчаяни боеве с немските танкови и пехотни корпуси. Но тъкмо тия задържани при Вязма корпуси след няколко дни не стигнаха на Хитлер при Москва.

Трагичното по мащабите си октомврийско обкръжение и отстъпление на Западния и Брянския фронтове беше в същото време непрекъснат низ от поразителни по своята упоритост отбрани, които като пясък, сипейки се ту на зрънца, ту на купчина под колелата, не оставиха немския брониран валяк да се дотърколи до Москва, без да спре.

И двамата души, които лежах в гората край Верея и се чувствуваха мънички, нещастни, почти беззащитни, въпреки всичко това бяха също две песъчинки, хвърлени от собствената им воля под колелата на немската военна машина.

И те не оставиха немците да стигнат до Москва, макар че тъкмо тая нощ потрепераха от мисълта: „Няма ли да я предадем?“, тъй като не знаеха, че тя никога няма да бъде предадена.

Събудиха ги призори звуците на силен и близък бой. В гората едва се синееше. Те станаха и тръгнаха по посока на тези звуци, знаейки едно: щом това е бой — значи, там има не само немци, но и наши и ако им потръгне, има изгледи да излязат при своите.

Войната мери нещата със своя мярка и те вървяха към смъртоносните звуци на взривовете и картечния пукот също тъй нетърпеливо, както в друго време хората отиват към гласа на живота, към фара, към дима на жилище сред снеговете.

— А може би там е предната линия? — попита Золотарьов.

На Синцов също му се искаше да повярва в това, но той помисли и каза, че едва ли е така. Ако тук минаваше предната линия, през нощта не би имало такава тишина. Навярно наши се промъкват през немския тил.

Те вървяха напред и боят като че ли идеше насреща им; вече можеше да се различи, че не някаква друга картечница, а тъкмо наш „Максим“ стреля съвсем наблизо с къси откоси.

— Икономисват патроните — рече Золотарьов.

Синцов кимна.

Изминаха още двеста метра. В гората все повече светлееше и те почнаха да вървят по-предпазливо, тъй като се страхуваха да не се натъкнат на немци, преди да се натъкнат на свои.

Изведнъж на сто метра от тях се пръсна снаряд, после втори. Те притичаха и легнаха в една още димяща дупка, а снарядите започнаха да се пръскат един след друг вляво и вдясно.

Стреляха няколко батареи.

Отначало Синцов помисли, че немците не са пресметнали и бият по празно място. Зарадван от това, той за минута забрави опасността.

Но снарядите продължаваха системно да падат все в същата ивица и Синцов разбра, че немците поставят тук преграден огън, за да отсекаат на нашите пътя за пробив.

— Как мислиш, да полежим или да вървим? — попита той Золотарьов.

Отпред все така тракаха картечници.

— Да вървим.

Почнаха да прибягват, като лягаха ту в някой трап, ту в някое долче, ту просто завираха глави в земята.

— Мигар наистина ще стигнем до своите? Дори не ми се вярва — задъхвайки се от бързото тичане, рече Синцов, когато те още веднъж паднаха до дънера на една голяма борика.

И това беше последното, което чу от него Золотарьов.

Пръсна се снаряд. Когато Золотарьов стана, видя, че политрукът лежи, разперил ръце, а главата и челото му са залени от кръв.

— Ваня, Ваня! — раздруса той Синцов за раменете. — Ваня!

Но Синцов не се обади.

Тогава Золотарьов метна на гърба си безчувственото му тяло и тръгна напред, натам, дето тракаше картечницата.

След четиридесет крачки той се строполи, не издържал тежестта, стана, отново метна Синцов на гръб и отново падна. Лежеше и чувствуваше, че така или иначе няма да може да домъкне Синцов.

А секундите хвърчаха и му се струваше, че картечната стрелба започва да се отдалечава.

Тогава реши по-скоро да дотича до своите, да вземе някого на помощ и заедно да се върнат тук.

С разтреперани пръсти той пхна в джоба си документите на Синцов, после, поколебал се една секунда, смъкна от него продраната му, с откъснати копчета рубашка, като я хвана за ръкавите.

Реши да се върне тук, ако стигне до своите, но можеше и да не стигне и не искаше фашистите да познаят политрука по рубашката и да се гаврят с него, още жив или вече мъртъв.

Като се отдалечи тичешком малко, той хвърли рубашката сред един дребен елшак, а двеста крачки по-нататък изскочи право при четирима души; те правеха прибежка и търкаляха зад себе си един „Максим“. Трима от тях бяха танкисти, а четвъртият беше не някой друг, а лейтенант Хоришев със своя бял перчем изпод килнатото настрана кепе.

Золотарьов налетя на своя взводен тъкмо в секундата, когато взводният след прибежката залегна зад картечницата. Той пръв видя налетелия върху тях Золотарьов и без учудване, с усмивка, сякаш беше чакал само това, викна:

— Ето и Золотарьов дойде, падна от небето! Имаш ли патрони?

— Имам.

— Тогава залегни, открий огън! Ей сега фрицовете пак ще се появят.

Покрай тях притичаха и залегнаха между дърветата още няколко танкисти и пехотинци. Всички напрегнато се вираха назад, в гъстака на гората, там, накъдето Хоришев беше обърнал хобота на своята картечница.

Без да гледа Золотарьов, той попита:

— Сам ли си?

— Вървахме със Синцов.

— А къде е политрукът?

— Той е тежко ранен. Тук наблизно. Вие ми дайте някого. Ще го измъкнем.

— А къде си го оставил?...

Золотарьов посочи с пръст приблизително там, където по своите пресмятания беше оставил Синцов.

— А къде е ранен? — сигурно като пресмяташе вече наум как по-добре да измъкнат политрука, попита взводният, но млъкна напред дума и се притисна към земята: над главите им по дърветата, събаряйки ръждивите листа, затракаха автоматни откоси. — Вие ни плашите, а ние стреляме на месо! — като изпсува, извика Хоришев и даде първия откос преди Золотарьов да види целта, по която той стреляше.

После я видя и Золотарьов: между дърветата притичваха немци.

Щом затрака картечницата, до нея затрака още една, лека, надясно, по-нататък — една тежка.

Над главите им по клоните шибаха немските автоматни откоси.

Золотарьов успя да стреля няколко пъти по притичващите немци. После немците залегнаха.

Хоришев даде сигнал за прибежка. Изтичаха стотина метра и отново заеха позиция.

Немците не закъсняха да се обадят и сега: между дърветата почнаха да се пръскат леки мини, а напред пак се показаха притичващи фигурки.

Картечницата на Хоришев и другите, вдясно от него, отново откриха огън и щом притиснаха немците към земята, пак си промениха позициите.

— Какво да правим? — като припълзя до Хоришев, попита Золотарьов. — Дайте ми един войник, ще ида да намеря политрука...

— Къде ще ходиш сега? — пресече го Хоришев. — Глупава кратуно! Е, къде, покажи къде?!

И Золотарьов безнадеждно посочи с ръка, като виждаше вече сам, че през време на боя между тях и онова място, където мислеше да отиде, се бяха озовали немците.

— Трябвало е веднага да го измъкнеш, а сега какво!... — сърдито рече Хоришев.

— Тогава ще отида сам! — рече Золотарьов.

— Не ставай самоубиец! Хайде, стреляй! Виждаш, фрицовете идат!

И наистина немците отново се затичаха между дърветата, този път по-близо от преди, и Золотарьов с отчаяние в душата, но старателно и умело, както вършеше всичко в своя войнишки живот, започна да стреля по притичващите зелени фигури.

Лейтенант Хоришев само с десетина свои войници и десет танкисти прикриваше на един мъничък участък фланга на танковата бригада на Климович, която се промъкваше тая нощ през немския тил.

Бригадата на Климович на свой ред беше само част от ония продължаващи да се сражават войски на Западния фронт, които, преминавайки немския тил и застилайки със свои и чужди трупове горите на Подмосковието, късаха цялата тая нощ, целия следващ ден и половината от следващата нощ немския обръч и в края на краищата, изгубили половината си хора, все пак го разкъсаха.

Те извършиха това чудо с малко огън и много кръв, но когато се промъкнаха, не ги пратиха да почиват и да се попълват, а ги оставиха там, където бяха излезли.

Предната линия, като се отдръпваше все повече и повече към Москва, през тия дни ту тук, ту там се късаше под ударите на немците. И една от тия дупки веднага бе запушена с току-що излезлите от обкръжение части, след като бързо им докараха продоволствие, гранати и патрони.

Вечерта на същия ден, когато се измъкнаха от обкръжението, тия хора отново се биеха, но сега вече не с фронт към изток, а с фронт към запад и Москва беше не пред тях, а зад тях, и те имаха пак поне малко артилерия и съседи отдясно и отляво. И въпреки преминалата всякакви граници умора, те се радваха на това.

Но Золотарьов се чувствуваше нещастен и макар да беше човек дребен, всичко на всичко редник, все пак на втората заран след излизане от обкръжението доказа, че непременно трябва да се яви при командира на танковата бригада подполковник Климович.

Само по чиста случайност изскочил невредим под непрекъснатия обстрел, Климович току-що беше се върнал от наблюдателния пункт на командния и стоеше пред обезобразената от снаряди сграда на едно

селско училище. Свалил шлема си, той с явно удоволствие като под душ бе подложил бръснатата си глава под леещия се есенен дъждец.

— Една седмица такива дъждове и, току-виж, пътищата се размили. За всички ще е лошо, но за немците — най-вече — казваше той на застаналия до него капитан танкист, като хвърли поглед към приближилия Золотарьов.

— Какво искате?

Золотарьов доложи. Той чувствуваше, че командирът на бригадата няма време да разговаря дълго с него, но Климович го слушаше, без да изразява нетърпение. Прекъсна го само веднъж, когато Золотарьов каза, че както бил чувал от политрука, те с другаря подполковник се познавали.

— Относно познанството — празни приказки! — прекъсна го Климович. — И познати, и непознати, без разлика, хиляди хора слагат костите си всеки ден! Какви познанства на война?!

И в гласа му звучеше горчивината на човек, пред чиито очи са загинали толкова хубави хора, че той вече не може да съжалява за някого повече, отколкото за другите, не от безчувствие, а от справедливост.

И когато Золотарьов извади от рубашката документите на Синцов, той каза също само няколко думи:

— Какво, съвестта ли ви мъчи, че не сте се върнали да го вземете?

— Да — рече Золотарьов.

— А като сте тръгнали, мислили сте, че ще се върнете, нали?

— Да.

— Ех, не се кахърете. Искали сте да направите както е по-добре, а излязло както войната е заповядала! Случва се така, че и бог не може да предвиди! — Климович си спомни в тази минута, че ако не беше решил сам да прави онова, което е по-добро, и не беше изпратил семейството си от Слоним в Слуцк с кола, те нямаше да попаднат под бомбата, а щяха да заминат след шест часа с влака и щяха да бъдат живи, както много други семейства.

— Дайте!

Той взе от ръцете на Золотарьов документите на Синцов и рече, предавайки ги на застаналия до него капитан:

— Сложи ги, Иванов, там, дето са нашите.

Той не поясни при това какво има пред вид. Беше ясно за двамата: в странствуващото с тях желязно сандъче като в братска могила през цялото време, докато се измъкваха от обкръжение, един след друг лягаха документите на всички, които загиваха в сраженията...

[1] Името Бирюков иде от бирюк — вълк-единак. — Б.пр. ↑

ДЕСЕТА ГЛАВА

Синцов не знаеше колко време е лежал в безсъзнание, пет минути или час. Но първото чувство, което изпита, когато се свести, беше чувството за тишина.

Вдигна глава, подпря се на ръце и седна, като бършеше с длани залепилата очите му кръв. После се озърна. Наоколо нямаше никой.

— Золотарьов! — слабо викна той и повтори по-силно: — Золотарьов!

Той помисли, че Золотарьов е убит, седна на земята и почна да го търси с очи. Но нийде наоколо не се виждаше Золотарьов, ни жив, ни мъртъв.

Попипа главата си. Тя беше цялата в кръв, но го болеше само от едната страна, над слепоочието. Непредпазливо закачи с пръсти одраната кожа и извика. По челото му потече струйка кръв.

Надигна се и стана. Кой знае защо, се олюляваше, но чувствуваше, че не е чак толкова слаб и може да върви. Като притисна инстинктивно длани към гърдите си и уплашено ги отдръпна, той отначало видя два кървави печата на мръсната си риза и едва след това съобрази, че му няма рубашката.

Не му дойде наум онова, което беше станало в действителност. Помисли друго: че сам в безсъзнание е смъкнал рубашката си и я е тикнал нейде заедно с документите. Той много пъти беше мислил, че щом смъртта стане неизбежна, ще трябва да успее да разкъса или да скрие документите си. Може би такова нещо му се е привидяло в безсъзнание.

Той се отпусна на земята, зашари наоколо си с ръце и видя една диря от черни петна, която се точеше по повехналата трева. Това беше кръв. Без да става от земята, като разгръщаше с ръце дребния храсталак наоколо, той тръгна по дирята на собствената си кръв. Но в храстите нямаше нито рубашка, нито изхвърлени документи — нищо.

Най-сетне се домъкна до бора, който позна, позна безспорно: ето тук падна той, когато се пръсна снарядът.

Ето същото място! И голямото, вече просмукало се в пръстта петно кръв. Отново притисна ръце до гърдите си, сякаш само му се бе сторило, че е по риза. Но рубашката я нямаше.

„Може би Золотарьов е решил, че съм убит, и я е свалил от мен...“ — за пръв път неуверено помисли той.

Надалеч се чуваха звуците на боя. Там още стреляха. Трябваше да върви натам! Отново се послуша, изправи се на крака с олюляване и видя двама идещи насреща му немци. Единият с пушка беше на тридесетина крачки от него, а другият, с насочен към него автомат, съвсем близо:

— Халт!^[1]

Синцов видя яростната, до уши раззината уста на немеца, готов да го застреля в корема, равнодушно си помисли за намиращия се в панталоните му, отдавна празен наган, и вдигна ръце, защото чувствуваше, че ако го накарат да стои дълго така, ще падне.

Откак бе зашеметен и ранен, беше минало повече от час и немците методично претърсваха гората след прогърмелия тук и отминал на изток бой.

Немецът с пушката и другите немци, които се виждаха още по-нататък, продължиха да се движат през гората, а немецът с автомата посочи с дулото накъде да върви и го поведе назад, натам, откъдето сутринта бяха дошли двамата със Золотарьов.

Синцов вървеше бавно, макар немецът недоволено да му подвикваше и дори веднъж слабо го мушна в кръста с автомата.

Главата му се маеше вече по-слабо и той би могъл да върви малко по-бързо, но не вървеше, защото не се страхуваше от немеца, който го следваше.

„Дявол да го вземе, нека ме застреля“ — почти равнодушно си мислеше той, като се послушваше във все по-отдалечаващите се звуци на боя.

Немецът с автомата докара Синцов до група други пленници, които седяха в края на гората под охраната на двама по-възрастни немци с пушки, и им каза нещо, като го сочеше. Един от двамата извади тетрадка и най-напред постави там кръстче, а после записа нещо, може би името на тоя, който го беше довел — и тоя немец си отиде, като се озърна доволно още веднъж. А възрастният немец с тетрадката погледна окървавената глава на Синцов и му рече:

— Зетц дих!^[2]

И Синцов седна до другите четирима пленници: единият бе ранен в ръката, на другия бе бинтована шията, бузата и устата на третия бяха разкъсани от куршум и той през цялото време храчеше кръв.

Лицето на ранения в ръката войник се стори познато на Синцов; така и беше.

— Другарю политрук — като се приближи до него, шепнешком рече войникът, — ето къде ни било писано да се видим! Добре, че сте успели да свалите поне рубашката!

— Сам не помня как съм я свалил.

— Чудо голямо, като сте я свалили — все със същия съчувствен шепот рече войникът. — Защо напразно да отивате на разстрел!

По-късно Синцов още много пъти трябваше да си спомня тия думи.

— А ние вече мечтаехме, че съвсем сме се спасили! — като помълча, продължи войникът. — И ето ти на!

Излезе, че тогава на шосето той се върнал с Хоришев при танкистите и девет дни излизал от обкръжение заедно с тях. А днес в боя, поради раната, додето я превързвал, изостанал и попаднал при немците...

— Далече ли оттук?

— На три-четири километра.

„Значи, все пак Климович е извел своите танкисти от Елня“ — с уважение и горчива завист си помисли Синцов.

— Аз вече няма да ви викам по чин! — отново зашепна войникът. — Че те се ослушват!

Немците наистина се ослушваха, макар да не разбираха, изглежда, нищо.

— Швайген! Швайген!^[3] — като се стараеше да изглежда страшен, викна един от тях.

Те не искаха пленниците да разговарят помежду си.

След три часа в края на гората събраха всички заловени в нея пленници след пробива на русите и ги подкараха в колона отначало по горския път, а после по шосето към Боровск.

В колоната имаше към четиридесет души, от тях половината леко ранени. Такива, които би се наложило да се носят, нямаше нито един.

Както си шушнеха помежду си пленниците, немците застрелвали намясто в гората всички тежко ранени. Ако не се смята това, конвойните не проявяваха особено жестокост, само подканяха колоната и подвикваха: „Швайген! Швайген!“ — щом забележеха, че някой разговаря.

Вероятно тук вече беше почнала да играе роля съпроводителната тетрадка с кръстчетата, а главно с общата цифра на пленниците. Тази тетрадка премина сега от възрастния немски войник у съпровождащия колоната и също възрастен немски лейтенант, който вървеше по края на пътя с дълги като на жерав крака, клюмнал, без да гледа нито конвойните, нито пленниците.

— Така ще ни тирят до вечерта, чак до техния разпределителен пункт! — като накуцваше до Синцов, шепнеше един войник с обвито с мръсен бинт гърло. — А после ще ни строят и ще почнат: „Нихт офицер? Нихт политрук? Нихт юде?...“ — евреин по тяхному.

— А ти откъде знаеш? — попита Синцов.

— Бях вече веднъж при тях. Избягах, но пак попаднах! И докато не разпитат всички, няма да ни дадат да ядем нищо.

Този войник с превързана шия беше един от четиримата, при които бяха довели Синцов в гората. Докато седяха там, Синцов бе успял незабелязано да измъкне от джоба си и да пъхне под коренището на бора своя празен наган, който ведно със свалената рубашка би могъл да го издаде.

Но нямаше ли да го издаде някой от тия четирима души? Единият от тях знаеше, че е политрук, а другите трима можеше да са чули как той се бе обръщал към него по чин в гората.

Синцов помисли за това едва сега, когато войникът с превързаната шия изведнъж заприказва за разпределителния пункт; помисли и тозчас отпъди от себе си тази мисъл: „Няма да кажат, и този с превързаната шия също няма да каже. Той спомена за разпределителния пункт не за това, а, наопаки, предупреждава ме, за да бъда нащрек...“

След два часа колоната сви от шосето по един страничен път, а после свиха и от него. Пътят беше пресечен от наш противотанков ров. И сега цяла тълпа жени под конвой затрупваха този ров с лопати и ръце.

— Да, не жаят хорския труд! — извика някой в колоната.

— Наказват! — също високо се обади друг. — Сами, санким сте го копали против нас, а сега с ръцете си го заравяйте!

— Швайген!

Като се откъсваха от своята принудителна работа, жените през рамо поглеждаха пленниците, а техните конвойни им викаха нещо с груб, прегракнал глас, щом забележеха това.

— Псуват, навярно, на своя език — рече на Синцов войникът с превързаната шия.

Един километър след противотанковия ров конвойните спряха колоната до едно много разрушено от артилерията пусто село, в края на което се издигаше почти незасегнато каменно здание с надпис: „Родилен дом“.

Въпреки войната и всички разрушения наоколо в него все още имаше нещо неуловимо ново. Сигурно беше завършено през пролетта или в началото на лятото, току преди войната.

Излезе, че бяха спрели колоната пред този дом, за да нахранят и да превържат ранените. И едното, и другото се вършеше от руски ръце. В кухнята на родилния дом, върху пода, бяха струпани купища картофи и кръмно цвекло. Две жени варяха на печката чорба в кофа и голям емайлиран леген. В кухнята миришеше на люспи, на пръст и пушек. Тук готвеха не за пленниците, а за населението, докарано на изкопите: но лейтенантът, който съпровождаше колоната, беше явно осведомен и беше дошъл с дългите си крака заедно с колоната право тук.

В кухнята имаше само десет алуминиеви чинии; строиха пленниците в редица и готвачката почна да сипва по един черпак мътък с недоварени, полусурови картофи и цвекло във всяка чиния, а когато видеше между приближаващите хора особено изнурени, всеки път високо, с цели гърди изхлипваше от жалост.

Чорбата беше гореща като огън, но всички ядяха бързо и се пареха, стараяйки се да не бавят другарите си. А немецът стоеше до готвачката и следеше да не налива повече и никой от пленниците да не дохожда за втори път.

Като се пареше, Синцов изсърба своята чиния супа и едва не повърна. Запуши устата си с ръка, с мъка преглътна надигналата се към гърлото му погнуса и отиде в съседната на кухнята стая, дето превързваха ранените.

Навярно това е било по-рано стая за родилките, но сега там имаше само една маса и две столчета. До една от стените върху постлано с мръсни чаршафи сено лежаха няколко покрити с каквото попадне тела. Някой проточено охкаше. Изглежда, беше жена.

Двама души превързваха ранените; една стара, изкривена сестра-инвалид и един лекар, грамаден старец с лъвско лице и още силни и умели ръце, които непрекъснато потреперваха може би от старост, а може би и затова, че и тук, както в кухнята, над главата му стоеше немец. Само че оня немец казваше: „Генуг! Генуг!“^[4], а този повтаряше „Шнелер! Шнелер!“^[5]

— Потърпи — рече докторът на Синцов, когато той седна на столчето и подложи глава.

Като заля раната с щипеща кислородна вода, той грубо, закачайки парчета кожа, с няколко щраквания на ножиците острига косите му по краищата, после го намаза с йод така, че Синцов зави от болка, сложи нещо отгоре, още веднъж силно натисна с пръсти раната и като го побутна да се премести на другото столче, рече на сестрата:

— Бинтовай!

А на мястото на Синцов вече сядаше следващият, с раздробени пръсти на ръката.

Сестрата, като се накланяше на късия си крак и подмяташе рамо нагоре, почна да превързва главата на Синцов и едновременно сърдито бърбеше нещо шепнешком. Отначало той не можа да разбере, а после разбра, че тя псува немците, задето висят над главата на Николай Николаевич и не го оставят да работи спокойно. Навярно двамата старци — лекарят и сестрата — бяха работили, цяла вечност заедно и тя сега жалеше своя хирург повече, отколкото ранените.

Сега той видя лицето на хирурга, което не можеше да вижда, додето седеше на столчето му, и разбра каква мъка преживява този човек, принуден да постъпва като конски доктор. Немецът нямаше да чака, а той искаше да обслужи повече ранени със своите по неволя жестоки, но умели ръце. Неговото лъвско лице с побелели вежди, с широк сплескан нос и корави като на котка щръкнали мустаци беше запотено от напрежение, нещастно и свирепо. Ако имаше възможност, той навярно би забил своя скалпел в гърлото на този проклет немец, който му повтаряше като автомат: „Шнелер! Шнелер!“ ...

Точно след час отново строиха колоната. Част от ранените не бяха успели да превържат, но лейтенантът с дългите като на жерав крака погледна часовника си и след това всичко останало вече нямаше значение. Конвойните бързаха да доведат пленниците до определеното място; те все по-злобно подвикваха и ускоряваха крачките си.

Но внезапно всичко това отведнъж свърши и колоната спря за дълго. Пътят пред тях беше задръстен от немски камиони и оттук изглеждаше, че това задръстване няма да има край. Колоната пленници, разбира се, можеше да избиколи, но на това място гората и от двете страни минаваше близко до пътя и лейтенантът с дългите крака, изглежда, не беше склонен да заобикаля през гората.

— Ето че спряхме! — рече на Синцов войникът с превързаната шия; те пак вървяха един до друг.

— А тебе не са те превързали, не успяха ли? — попита Синцов.

— Аз нямам рана, имам цирей... Сега има да стоим — продължи той. — Мислиш, че има ред у тях?! Никакъв ред няма у тях, същото безредие. Когато миналия път ни караха към лагера, през двата дни, докато да избягам, се нагледах на такива задръствания у тях и всеки път си мислех: къде ли е нашата авиация? — Той помълча и рече мечтателно: — Ех, да бяхме запалили сега по една цигара от мъка!

Синцов не отговори нищо, но на неговия съсед не му се мълчеше.

— Когато те превързваха, видя ли, че лежаха хора на пода?

— Видях — рече Синцов. — Едната, мисля, беше жена.

— Не едната, а всички! Мен готвачката, когато сипваше супа, ми каза. Всичките са жени и всички са с откъснати ръце. Нашите успели да минират едно място край противотанковия ров, затова те накарали жените да изкопават мините с ръце. В родилния дом лежат само някои от тях. Ония, които са убити... още там в рова ги закопавали.

— „Какво злодейство! — помисли Синцов. — Само като си представи човек какво злодейство!“

Целия ден, още от първите минути на пленничеството си, той се намираше в крайно потиснато състояние, но сега изведнъж пак му стана не безразлично дали немците ще го разстрелят, или няма да го разстрелят, дали ще стигне, или ще падне по пътя и ще бъде разстрелян... Отново му се поиска да се спаси на всяка цена, и то не просто да се спаси, а да се спаси, за да убива после немците за този

противотанков ров, който жените засипваха с ръце, за тези откъснати женски ръце.

Когато първите два Ил-а с рев прелетяха над пътя, нито Синцов, нито другите пленници бяха още разбрали какво е станало. Разбраха това следната секунда по немците: немците почнаха да скачат в канавките право от канатите на колите, конвойните се хвърлиха на земята, а над шосето прелитаха все нови и нови самолети...

Някой пронизително закрепва предсмъртно, част от пленниците изполягаха на пътя, а неколцина други продължаваха да стоят и да гледат небето като омагьосани.

— Нидер! Цу боден! Легт ойх!... — викаше на пленниците немският лейтенант, проснат на земята.

Напуснало го беше цялото му хладнокръвие, той крещеше и трескаво дърпаше от кобура закачилият се парабел. Навярно му беше страшно и позорно да лежи като червей на шосето, докато тия пленници стояха изправени над главата му. Но самолетите продължаваха да прелитат, да стрелят с картечници и той нямаше сили нито да си наложи да стане, нито да накара тези пленници да легнат. Не, той ще ги накара да легнат!

— Цу боден!... — извика той и почна да стреля с парабела по купчината все още стоящи на шосето пленници.

— Другари, да бягаме! — неочаквано за самия себе си викна Синцов, като видя как, хванал се за главата, падна в краката му войникът с превързаната шия. — Да бягаме! — викна той още веднъж, прескочи през канавката и като кършеше храстите, спусна се през гората, чувайки как още няколко души също тичат и кършат клоните. Над главата му се носеше пукот от картечници, а отзад се чуваха взривове и автоматни откоси.

Синцов изобщо не узна колцина от тях успяха да се спасят тогава: те се разбягаха из гората в разни посоки и вече не се срещнаха. Той вървеше, вървеше почти без да спира, само сегиз-тогиз сядаше за няколко минути, колкото да си отдъхне, вървеше през цялото останало време от този къс октомврийски ден, докато се стъмни напълно, и вървя цялата нощ. Той вървя през гората, през някакво до основи изгорено село и отново през гората, промъкна се през два противотанкови рова и изоставени окопи. В един от тях се натъкна на трупове и това го спаси: иначе щеше да замръзне. Свали от един

мъртвец рубашката му и почти новата ватенка, зацапана само по края с малко кръв, а край един друг взе паднала ушанка и със стиснати зъби я нахлупи на главата си над бинтовете. Искаше да вземе търкалящата се наблизо пушка, но тя се оказа без затвор и той, колкото и да тършува наоколо, не можа да го намери. После прекоси два пъти, единият беше пуст, а по другия точно минута след него премина колона немски мотоциклетисти.

Усещаше мирис на пожарища, виждаше зарево и чуваше стрелба ту отляво, ту отдясно. В един момент тя сякаш се водеше от всички страни. Тогава му се стори, че минава през фронта и това беше действително така...

Но когато на разсъмване, изнемощял, се строполи на земята в гъстака на гората, отново чу грохот от взривове не отдясно и не отляво, и не отзад, а далеч напред. От умора не можеше да съобразява добре и не му дойде на ум, че тези далечни взривове могат да бъдат немска бомбардировка в нашия тил. Наопаки, той мислеше, че по-рано му се е сторило, че е преминал фронта, а в същност линията на фронта е както преди напред.

Решил да се спаси на всяка цена и като не желаеше да рискува, той изпи няколко шепи блатна вода и пропъзля в храсталака. По-добре да дочака здрача и да се опита да мине фронта през нощта; възлагаше повече надежда на нощта, отколкото на деня. Решил така, заспа за няколко часа като мъртъв и се събуди, когато въздухът вече започваше едва-едва да посивява.

Той стана и отново тръгна и вървя още пет-шест километра из все още несвършващата гора. Веднъж му се счуха гласове и дори изтрещя близък изстрел, който го накара да трепне. Ако беше тръгнал към тези гласове и към този изстрел, щеше да попадне право в разположението на намиращия се тук санитарен батальон. Но той все още смяташе, че не е преминал фронта и че тези гласове и този изстрел са немски и трябва да върши по-нататък.

Най-сетне, когато почти съвсем се стъмни, излезе от гората на едно прорязано от противотанков ров поле. Прехвърли се през рова и стигна до някакви колиби — три къщурки с разтеглени плетища зад тях.

Изкачи се на рида и се приближи до крайната къща. Наоколо беше тихо. Къщицата му се стори необитаема, но когато дойде по-

близо, насреща му иззад ъгъла излезе възрастен войник с кофа в ръка.

И тъкмо това беше като чудо! Тъкмо това, че войникът вършеше тъй просто с кофа в ръка към кладенеца, не оставяше съмнения: беше излязъл при своите.

Синцов гледаше войника, а войникът гледаше него. Той беше по-млад от войника с кофата — войникът имаше наглед четиридесет, но Синцов нямаше представа как той самият изглежда сега. Затова се учуди, когато войникът с кофата го гледа още две-три минути втренчено и попита:

— Какво търсиш, дядка?

Синцов знаеше, че през тия дванадесет дни е брадясал, но не бе помислял, че брадата му е наполовина побеляла.

Мълком направи две крачки към войника с кофата, така че той дори се стъписа и го попита:

— Ти при кого отиваш?

Но Синцов все още мълком протегна двете си ръце и почна да друсва ръката на войника заедно с дрънкащата в нея кофа.

— Излязох!... — едва можа да каже той накрая.

— Че си излязъл, излязъл си — рече войникът, в чиято ръка все още се клатеше кофата, защото Синцов продължаваше да я друсва. — Но си сбъркал здравата! От нас до предната линия има още двадесетина километра. Ама ти никого ли не си срещал преди мене?

— Не. Аз вървах нощем, а денем лежах в гората. Мислех да вървя още една нощ...

— А вие какъв сте по чин? — изведнъж, преминал на „вие“, попита войникът, като се вгледа по-внимателно в прошарената брада на Синцов. — Да не сте полковник? Или вдигай по-нагоре?

В очите му даже пламна искрица задоволство: дали наистина генерал не е излязъл от обкръжение лично при него?... Въпреки тежкото положение такава история би го зарадвала доста.

Но Синцов го разочарова.

— Аз съм политрук.

— Та вие, другарю политрук, или почакайте, аз ей сега ще отида до кладенеца, или ме придружете, а после ще ви заведа при нашия старши политрук. Вие сте излезли точно до неговата къща!

Синцов отиде с него до кладенеца, почака, докато той нагрее вода, и като все още не вярваше съвсем в щастието си, тръгна назад

към къщата.

— Да... пуснали сте порядъчна брада. — Войникът въведе Синцов в пруста, после остави кофата и отвори една от двете водещи към пруста врати: — Другарю старши политрук, разрешете да доложам! Доведох при вас един другар политрук, току-що излязъл от обкръжение!

Зад масата седеше човек на средна възраст и сърбаше супа от поставено върху вестник канче. Човекът беше навярно връстник на войника, когото бе срещнал Синцов, също на около четиридесет. Седеше и сърбаше супата някак угрижен, подпрял като жените бузата си с ръка, и така, както продължаваше да подпира бузата си, се обърна към вратата. Лицето му беше добро, меко, малко женско, а петлиците, само с една черта, бяха сини, авиационни, от което Синцов заключи, че е попаднал във въздушна част.

Единият крак на старши политрука беше в ботуш, другият във вълнен чорап. Ботушът лежеше на пода, а до масата беше опряна саморъчно направено, изкусно издялано бастунче.

„Сигурно му го е издялал този войник“ — кой знае защо, помисли Синцов, макар да имаше хиляди други много по-важни неща, за които би могъл да си помисли сега.

— Добре, влезте — рече старши политрукът и като се понадигна малко, подаде ръка. — Ама сте се наредили! — рече той съчувствено. — Гладен ли сте?

— Главното е да има чай! — рече Синцов, макар да не беше ял вече два дни, искаше му се преди всичко да се стопли.

— Чай и така, и така ще има — като кимна към поставения на масата чайник, рече старши политрукът. — А ето, сърбнете супа засега. — И като изтри с хляб лъжицата, побутна по масата канчето заедно с вестника.

Синцов взе лъжицата и почна да яде, а старши политрукът седеше насреща му и гледаше не как яде той, а него самия.

Като останаха няколко лъжици, Синцов улови този поглед и се сети, че седи с калпак. Тогава се откъсна с мъка от лъжицата и канчето, с две ръце хвана калпака и като охна от болка, го свали. На едно място се беше залепил малко за бинтовете.

— Ранен ли сте? — Старши политрукът видя бинтовете и тъмното петно кръв.

Но Синцов досърба последните две лъжици и чак след това отговори:

— Слаба работа. Зашемети ме така, че едва се свестих; а раната — само кожата с космите е одрана...

— А къде сте се превързвали? — Старши политрукът наля и му подаде чаша чай.

Въпросът беше естествен: Синцов бе вървял, без да сваля калпака, и бинтовете бяха останали почти чисти. Разказа къде и как са го превързвали и щом почна с това, разказа и всичко останало.

Седналият пред него старши политрук през юни и юли също беше излязъл от обкръжение още от границата после лежа в болница, беше изписан предсрочно и само преди три дни отново попадна на фронта. Той съчувствено слушаше Синцов и не намираше в неговия разказ нищо чудно освен факта, че човекът, с когото се е случило всичко това, седи сега пред него жив и, общо взето, здрав.

— Е, не съм и мислил, че с двадесет километра ще задмина фронта и ще изляза право при летците! — Синцов отмести празната чаша.

На този старши политрук, види се, не за пръв път му се случваше да разяснява такова недоразумение; той се усмихна.

— Не ми гледайте петлиците. Аз бях в началото на войната комисар на БАО^[6]. Ние не сме летци, а сме строителен батальон. Немците претрепали с една бомба предишния командир и комисаря. Мен ме пратиха направо от болницата, а новия командир — от районното военно окръжие. Трети ден копаем денонощно. Едната позиция, дето я копахме първия ден, вече оставихме. — Той сърдито поклати глава. — Според мен вместо да копаем така и да оставяме копаното, по-добре би било да ни хвърлят като пехота в боя за Москва! Наистина, казват, пушките не стигали. Киснат нейде, а ние плачем за тях!

— Значи, тежко е при Москва? — със страдание в гласа попита Синцов.

Колко пъти вече през тази война си бе мислил, че най-тежкото е останало назад, а то отново се оказваше отпреде му. Пък и самите думи, които сега за първи път изрече гласно „при Москва“ — изведнъж го потресоха, макар и да бяха казани от собствения му глас. При Москва!... Какво по-страшно от това!

— Ние, разбира се, сме къртици, нашата работа е да копаем земята, но, види се, е тежко — като помълча, неохотно продума старши политрукът. — Моят комбат чул тая заран, че в Москва събирали ново опълчение. Не гледат кой какъв е бил в цивилния живот, всички подред отиват прости войници. — Той погледна бледото лице на Синцов, после превръзката, додаде: — Санитарният батальон не е далеч.

Синцов поклати глава.

— Не, аз искам да се бия, щом работата е такава! Ако разрешите, ще преспя нейде при вас, а сутринта ще тръгна.

— Къде?

— На фронта, с кое да е попълнение. На повече без документи засега не разчитам, но войник, мисля, ще ме вземат!

Старши политрукът не се зачуди: от средата на Синцовия разказ той вече чакаше това признание, защото ония, които излизаха от обкръжение с документи, обикновено първата им работа беше да ги покажат с гордост. Синцов разказа как точно бе останал без документи. Разказа — и изведнъж почувствува, че неговият събеседник за първи път през цялото време го гледа с недоверие, сякаш казва: „Ех, какви ги плещиш? Скъсал си ги или си ги заровил, когато немците са дошли... Ясно!... И така става. Но защо да се лъжем?“

— Добре — рече старши политрукът гласно, — щом с така, ношувайте тук с войника, който ви посрещна, с Ефремов, а аз отивам. Камионетката, както чувам, вече е дошла за мен.

Навън действително преди няколко минути бе забумтяла и стихнала кола.

— Имаме работа до гуша: тук ровове, там насипи... Пък и как иначе... — Той искаше да продължи, но се спря: след като Синцов му бе казал нещо, на което той не повярва, не го теглеше вече към откровеност. — Поспете — повтори тон. — А утре заран ние с батальонния командир ще ви препратим по-нататък... Ефремов, ей, Ефремов!...

— Слушам, другарю старши политрук! — рече той като израсна на прага.

— Помогни ми, моля ти се, Ефремов, да си обуя ботушите... След раняването, това е цяла история. — Този израз беше отправен вече към Синцов. Старши политрукът се стесняваше, че трябва да търси чужда помощ.

Ефремов се наведе, подложи ботуша и старши политрукът мушна там крака си, като се кривеше от болка. После взе опряното до масата бастунче и излезе, понакуцвайки.

Синцов тръгна след него, но старши политрукът каза пътем само няколко думи на Ефремов и без да се обръща вече, се качи в кабината на камионетката.

— С бръснач бръснете ли се? — попита Ефремов, след като изпрати с поглед колата.

— Бръсна се — рече Синцов.

— Тогава може ли да ви обръсна?

Синцов нямаше нито сили, нито желание да отказва. Странно чувство е да седиш на столчето, отметнал назад глава, и да усещаш, че те бръснат!

Ефремов го бръснеше, а него все повече го оборваше дрямка и като схващаше, с мъка, през сън чуваше, че батальонът строи вече трета позиция, а ние все се отдръпваме и отдръпваме и че добре е, дето той, Синцов, е попаднал на комисаря, а не на батальонния командир и че през деня немците бомбардирани противотанковия ров и осакатили там двадесетина души, макар и ограничено годни: бомбата не подбира, за нея всички са годни...

После Синцов съвсем заспа, дръпна главата си и усети как силно го рязнаха по скулата.

— Ето на! Не бива да заспivate, така мога да ви заколя — с укор рече Ефремов и като откъсна парченце от вестника под канчето, залепи го на порязаното.

Той го дообръсна, излезе на двора и там му поля на ръцете няколко чаши вода. Синцов се миеше, като се стараеше да не измокри превръзката.

— Да ви превържа ли наново, а? — попита Ефремов.

Но Синцов отказа:

— Страх ме е да я сваля. — И уморено се прозина.

Те влязоха в килерчето, дето бяха скътани някакъв инвентар и припаси, чували с картофи и зеле, а на тесния миндер беше постлан повиснал надолу дюшек.

— Легнете — рече Ефремов, като му посочи миндера.

— А вие?

— Моята работа е войнишка, може батальонният командир да дойде.

Синцов заспа, преди да допре главата си до миндера, и се събуди късно през нощта.

— Ставай, хайде ставай де! — буташе го Ефремов, без да смята за необходимо да се обръща на „вие“ към още несъбудил се човек. — Ставайте! — изведнъж премина той на „вие“, щом Синцов спусна от миндера крака. — Батальонният ви вика при себе си!

Синцов почна да обува ботушите си, а Ефремов влезе в съседната стая.

— Вашата заповед е изпълнена! — стигна до Синцов, когато вече минаваше през пруста.

— Добре. Нека влезе — чу се млад, недоволен глас. — И без това съм уморен като куче, а сега и...

Зад масата до газената лампа седеше дребен, набит старши лейтенант с околчесто бледо лице, с красиви, сякаш рисувани вежди и малко изпулени очи. На раменете си беше зиморничаво наметнал шинел, опръскан до яката с кал. На другото столче отсреща бе сложена фуражка, също опръскана с кал.

— Разрешавате ли да вляза? — попита Синцов, като се размина на вратата с Ефремов, комуто старши лейтенантът веднага каза: „Свободен сте.“ — Здравейте!

— Обърнете се, както е редно! — бързо и сърдито рече старши лейтенантът.

Синцов мълчаливо го погледна, свали от столчето фуражката му, премести я на масата и седна.

— Стани! — извика старши лейтенантът.

Синцов седеше и мълчаливо продължаваше да го гледа.

— Стани! — отново изкрещя старши лейтенантът.

Синцов продължаваше да седи.

Старши лейтенантът хвана с ръка кобура с пистолета си.

— Не ме плашете, плашен съм — без да мръдне, рече Синцов. — Аз съм политрук, по чин съм равен на вас, а ми е трудно да стоя. Затова седнах. Още повече, че и вие седите.

— Къде са вашите документи?

— Нямам документи.

— А докато нямате документи, вие за мене не сте политрук! Стани!

Така започна техният разговор, който не предвещаваше нищо добро. Те дълго се гледаха един друг и, изглежда, старши лейтенантът разбра, че ако иска, може да стреля в този човек, но е безсилен да го накара да стане.

— Аз срещнах тук своя комисар — като извърна най-сетне пръв очи, небрежно, сякаш говореше за подчинен, рече старши лейтенантът. — Но за разлика от него аз съм неверния Тома. Повторете ми своите басни!

Това беше тъй неочаквано, че Синцов дори не го разбра веднага.

— Добре, ще ви повторя своите басни — след дълга пауза рече той с тиха ярост.

Той навреме се опомни, че каквото и да е, те двамата са военнослужещи, а той е излязъл в разположението на част, която се намира под командата тъкмо на този старши лейтенант, и макар да беше разказал вече всичко на комисаря на частта, нейният командир също имаше право да поиска да му повторят това. И като направи над себе си усилие, добросъвестно повтори всичко от начало до край.

Синцов говореше, а старши лейтенантът седеше и не вярваше. Той беше млад, недружелюбен и объркан. И както това често става със слабите и самолюбиви хора, злобното нежелание да вярва на другите идеше от измъчващото го срамно чувство за собствената му обърканост. Той сам бе пожелал да отиде на фронта, но попадна в тази страшна каша край Москва и още първия ден под бомбардировката в открито поле изпита такова чувство на ужас, от което не можеше да се отърве вече три дни и три нощи. С всички сили се стараяше да се държи така, както го задължаваше облечената от него военна униформа, и като криеше собствения си страх, грубо викаше и обвиняваше в страхливост своите подчинени. Но себе си не можеше да излъже. И сега, седнал пред Синцов, той чувствуваше дълбоко в душата си, че никога не би издържал всичко онова, за което му разправяше този човек: не би понесъл три месеца обкръжение, не би ходил до последния си час в комисарска униформа, не би побягнал от пленничество ранен, под изстрелите. И като знаеше, че не би направил това сам, от чувство на самозащита не искаше да вярва, че други са способни на такова нещо.

Старши лейтенантът слушаше и не вярваше не защото не биваше да се вярва на Синцов, а защото, наопаки, много му се искаше да се увери, че тоя седнал пред него човек лъже, нещо повече, че той е може би немски диверсант и че тоя диверсант ще бъде задържан не от някой друг, а тъкмо от него, старши лейтенант Крутиков, който само преди три дни е попаднал на фронта, но вече умее да се ориентира в обстановката по-добре от някои други, които са били и на фронта, и в болницата. Той вече неведнъж през тези дни, обхванат от вътрешен трепет, бе настръхвал под добродушния, но всичко разбиращ поглед на своя комисар и се радваше на случая да вземе връх над него, па макар тук, ей сега, със своята проникателност, строгост, с онова безпощадно служебно усърдие, на което са особено щедри хора от такъв сорт в минути, когато не са обременени от страх за своя собствен живот.

Няколко пъти той пресече Синцов с явно недоверчиви въпроси.

— Че как тъй, без нито един документ?... Добре, де, вървели сте толкова време, а памуклийката ви е почти новичка!

Синцов и този път се съдържа и търпеливо обясни, че я е свалил от един убит.

Но когато старши лейтенантът внезапно каза:

— Странна история: ранен сте в главата, паднали сте в безсъзнание, а после сте изминали едва ли не четиридесет километра!

— Синцов не издържа, стана в целия си ръст, бавно смъкна памуклийката и запретна рубашката и ризата си.

— Виждате ли? — посочи с пръст двойния белег на хълбока си. — Това специално за вас съм пробил с гвоздей. А това — той показва бинтованата си глава — е също за маскировка. Там няма нищо. Да го развържа ли?

— Аз не съм доктор, не се правете на глупак! — смутено рече старши лейтенантът първото, което му дойде на езика.

Синцов го гледа още няколко секунди очаквателно, рече: „Ех, вие!“ — и като спусна рубашката си, почна да облича памуклийката също така полека, както я беше свалил.

Старши лейтенантът отпъди не без мъка изведнъж появилата се у него честна мисъл, че всичко, което досега му беше казал този човек, е чиста истина. Отпъди я, защото тази мисъл му беше неприятна. Той не желаше да вярва и Синцов чувствуваше това.

— Добре, вървете да спите. Утре ще се оправим с вас! — най-сетне многозначително му рече старши лейтенантът.

Синцов стана мълчаливо, изгледа го от височината на своя ръст и без да се сбогува, излезе навън.

Щом остана сам, старши лейтенант Крутиков се изправи, около минута постоя в тишината, като слушаше как Синцов се нагласява там, зад стената, и закрачи из стаята, обмисляйки какво да прави по-нататък.

Трябваше още сега да прати Ефремов с бележка в съседното село, дето тъкмо днес, постеснил строителния батальон, в двете крайни къщи беше се настанил Специалният отдел на дивизията, която беше почнала да заема тази позиция. Трябва да прати Ефремов там още сега, за да дойдат хората от отдела още тая нощ да приберат този тип!

Разбира се, всичко това спокойно можеше да се отложи и до сутринта, но бесът на тщеславието, съединен с все същата тая проклета неувереност в себе си, тласкаше старши лейтенант Крутиков: много му се искаше да се убеди колкото се може по-скоро в правилността на своите предположения. Той взе от масата планшета си, извади бележника, написа бележка до Специалния отдел и като сгъна листчето, повика Ефремов.

Ефремов, който се беше сгушил на столчето в пруста, влезе сънлив и недоволен. Още преди да задреме, той бе почувствувал, че старши лейтенантът не се щура за добро от единия ъгъл на стаята до другия.

Като изслуша заповедта и взе бележката, Ефремов въздъхна, рече „Слушам!“ и понеже смяташе цялата тая история за празна работа, погледна неодобрително старши лейтенанта; после метна на рамо пушката, хлопна сърдито вратата и излезе на улицата.

А старши лейтенантът, след като поснова из стаята, седна на масата и обори върху планшета уморената си глава.

Вече почти три денонощия той не бе спал и изнемогвайки в борбата с чувството на страх, все пак ревностно бе издигал насипи и копал окопи и ровове, и поставял противотанкови заграждения, и се бе уморил, както се уморяват всички хора, и щом затвори очи за минутка, веднага заспа дълбок, младежки сън.

И в ума му, в уморените му сънища нямаше ни окопи, ни заграждения, ни пръскащи се пред очите му бомби, ни мършав политрук със зло лице, предлагащ да смъкне от главата си бинтовете. В сънищата му се мяркаше все едно и също миловидно и жалко, изплашено от внезапната раздяла женско лице и той мърмореше нещо с непослушни в съня си устни. Той виждаше насъне това лице и като притискаше до масата пухкавата си буза, усмихваше се и неговото собствено лице съвсем не беше такова, каквото го беше видял Синцов.

— Разрешете да доложа, другарю старши лейтенант...

Пред трепналия сънен старши лейтенант стоеше Ефремов с допряна до ушанката ръка и с пушка на рамо. Той стоеше мирно, но в добрите му очи пробягваха насмешливи искрици.

— Разрешете да доложа. Та те казаха, че щом сам е дошъл, надали ще избяга, затуй да остане при нас до заранта. И после казаха, че имат много своя работа. Ако искаме да го заведем утре, а ако не искаме нека бъде, както искаме. „Вие — казват — си имате началство, към него се обръщайте!“ И още казаха: „Предайте на своя другар старши лейтенант — тук насмешливите искрици в очите на Ефремов затрептяха вече съвсем открито, — че този случай не изглежда на диверсантски, нека спи спокойно, да не се страхува!“

— Можете да си вървите! — сърдито рече старши лейтенантът.

Но Ефремов все още не си отиваше. Без да бърза, той свали калпака си, извади оттам същото листче от бележника, което му беше дал старши лейтенантът, и го сложи на масата.

— Заповядаха ми да върна бележката. Казват: „Нека вашата канцелария ги подшива, нашите ни стигат!“

— Вървете си, казах ви! — като почувствува в думите му подигравка, но нямаше възможност да го изобличи, викна старши лейтенант Крутиков.

Ефремов излезе на пруста, ухили се в тъмното и си отиде в своето килерче.

„Да можех да разкажа на политрука! Комедия! — мислеше си той, като продължаваше да се хили. — Жалко, че спи.“ Но Синцов не спеше. И когато Ефремов му разказа как старши лейтенантът го е пратил в специалния отдел, това на Синцов съвсем не му се стори комедия.

Ръката на червеноармееца Ефремов не би трепнала да изпрати на оня свят човека, когото би сметнал за диверсант. Но на този политрук той вярваше, не разбираше защо не иска да му вярва старши лейтенант Крутиков и се радваше на отговора, който бяха дали на старши лейтенанта в специалния отдел.

Ефремов не поиска политрукът да му отстъпи миндера и като се нагласи до него на пода, оттам, отдолу, със задавен от смях шепот му съобщи подробностите за своето ходене в специалния отдел и за своя доклад пред старши лейтенанта, когото беше вече успял да намрази през тия три дни, откак служеше под негово началство. Собствено казано, той се смяташе повече под началството не на командира, а на комисаря, с когото заедно беше служил в БАО, заедно беше излизал от обкръжение, беше лежал в една болница и в един ден с него предсрочно се изписа оттам, за да воюва при Москва.

— Такива ми ти работи, другарю политрук — рече той, като наместваше по-удобно главата си върху един чувал с картофи — рече и като заспиваше, още веднъж се усмихна на веселия спомен за това как се намери в небрано лозе старши лейтенантът.

Но всичко това ни най-малко не развеселяваше Синцов. Въпреки умората си, той лежеше и не спеше от минутата, когато се бе върнал от старши лейтенант Крутиков.

Колко много болка може да причини на един човек друг, довчера неизвестен и чужд за него! Старши лейтенантът не бе повярвал на Синцов и той се чувствуваше нещастен, въпреки че не обичаше и не уважаваше този старши лейтенант и не се чувствуваше виновен пред никого, а още по-малко пред него!

Лежейки с отворени очи, Синцов си мислеше за Золотарьов: „Жив ли е, или убит — само той може да каже какво е станало там в гората, когато съм загубил съзнание. Той ли се е погрижил за мене, или сам съм направил това в безсъзнание — свалил, заровил, а после не намерих. Или е имало още нещо, което не знам и за което дори не мога да се досетя?... Но какво да кажа тогава на хората, които не ми вярват?... Да кажа онова, което знам, или да измисля нещо, което не знам?...“

Той се питаше, а дълбоко в паметта му се въртеше все един и същ, навярно завинаги връзан в нея, израз на Серпилин след преминаването на реката през първия ден на обкръжението: че е по-

лесно да отидеш на разстрел, отколкото сам да си откъснеш комисарските звезди.

Той си спомни войника — там, през първите часове на пленничеството, и думите му: „Успели сте да я свалите, а?...“ После си спомни как изведнъж станаха недоверчиви очите на старши политрука, после с още непреминала ярост си спомни въпросите на старши лейтенанта и с внезапно изникнала дълбоко от душата му спокойна решителност да върви, без да отстъпва, помисли, че Специалният отдел е тъкмо мястото, където трябва да се яви, щом не му вярват. Разговорът със старши лейтенанта така го бе плеснал по лицето, мяркаха му се други лица, други недоверчиви въпроси, други глупаво тържествуващи очи: „Аха! Ей сега ще те хвана.“ Не, той ще отиде тъкмо там, дето служебно са длъжни да проверят всичко от начало до край, и ще отиде още сега, без да отлага! Нека проверят! Ако могат. А ако не могат, нека го пратят в строя и го проверят в сражение!

Той спусна крака от миндера, сложи си ботушите, памуклийката и калпака и като прекрачи през кротко подсвиркващия насъне Ефремов, излезе на пруста. От другата врата на пода падаше слаба ивичка светлина. Синцов отвори вратата и влезе в съседната стая. Старши лейтенантът спеше ничком, заврял лице във възглавницата, сложил калните си ботуши върху парче вестник. Коланът с кобура бе сложен до него на столчето, а офицерският планшет на масата. Лампата още гореше, цялото стъкло бе опушено.

— Старши лейтенант! — повика го Синцов и без да снишава глас, повтори: — Старши лейтенант!

Но старши лейтенантът спеше като убит.

Отначало Синцов искаше да го събуди и да му каже, че сам възнамерява още сега, без да се бави, да отиде в Специалния отдел, с конвой или без конвой, както другарят старши лейтенант намери за благоразумно. Но като го повика два пъти и не го събуди, размисли. Приблужи се до масата, без да бърза отвори планшета, откъсна едно листче от сложения в него бележник, извади от гайката пак оттам грижливо подострен молив, написа няколко думи и като взе от столчето същия пистолет, за който в разговора си с него се хващаше старши лейтенантът, сложи го върху бележката. Когато вече приближаваше вратата, той още веднъж обгърна с насмешлив поглед

цялата тази картина: заспалия, преуморен старши лейтенант, догарящата лампа, бележката със сложения върху нея пистолет...

„Ех, да беше попаднал при тебе истински диверсант, зле щеше да патиш!“

Навън вече се развиделяваше. Пътят се въземаше от колибите нагоре по склона и там след около две версти се сивееха крайните къщи на селото. Ефремов му беше разказвал точно как в тъмното кретал по тоя баир; нямаше защо да се колебае къде да върви.

Като измина около километър, Синцов се отдръпна да даде път на една летяща насреща му камионетка.

„Може би тъкмо отиват за старши лейтенанта“ — усмихна се той, като си представи каква бъркотия ще настъпи, когато старши лейтенантът се събуди, и тръгна по-нататък.

Ефремов се събуди, когато чу, че пред къщата изсвири автомобил. Скочи, отметна чувала, с който беше завесен прозорецът — навън вече светлееше — и като се обърна, видя, че политрука го няма на мястото му. Надникна в съседната стая: не е ли отишъл при старши лейтенанта? Но старши лейтенантът, който също беше чул свирката, лежеше в стаята сам, мучеше още през сън и с два пестника си търкаше очите.

Ефремов изскочи на улицата, като помисли, че политрукът е излязъл по нужда, обиколи къщата, дори повика няколко пъти: „Другарю политрук, другарю политрук!“ — но никой не му отговори.

Тогава, като се позабави малко в пруста, но не прекалено, защото трябваше неизбежно да докладва, той влезе в стаята.

Старши лейтенантът седеше на леглото и все още търкаше очите си.

— Е какво, камионът ли дойде? Да не съм чул погрешно?

— Политрука го няма — застанал мирно, рече Ефремов.

— Как така го няма?

— Няма го! И вън го няма, нийде го няма — рече Ефремов.

— Ето на! А пък се наричат Специален отдел! Избягал! Избягал, мръсникът му диверсант!... — с тържествуващ от чувство за своята правота глас извика старши лейтенант Крутиков и лицето му в тази секунда беше толкова щастливо, колкото нещастно изглеждаше лицето на Ефремов...

До тоя миг те и двамата още не бяха забелязали бележката на Синцов.

Бележката беше открита, когато жестоко наруганият Ефремов вече бе излязъл от стаята, а старши лейтенант Крутиков посегна за пистолета си. Отмести го смутено настрана и няколко пъти поред прочете бележката, като се радваше само на едно: че Ефремов, слава богу, беше вече излязъл. В бележката имаше само четири думи: „Отивам в Специалния отдел“, но сложеният отгоре пистолет на Крутиков беше такава злъчна добавка към тази бележка, че старши лейтенантът едва не заплака от унижение.

А Синцов вървеше ли, вървеше по пътя. Въпреки ранния час той срещна неколцина военни, но никой не му обърна особено внимание, защото беше обръснат и облечен също като другите. Той имаше ушанка със звездичка, изпод която отстрани само едва-едва белееше ивица бинт, памуклийка и много протрити ботуши, но не всички пък имаха нови ботуши. Беше без пушка, но не всички имаха пушки. С една дума, той малко се отличаваше от другите военни, които вървяха пеша или с кола в този час по пътя.

Велико нещо е да вземеш твърдо решение. Дори вървежът въпреки умората става от това друг... Селото, където отиваше Синцов, погледнато от махалата, като че ли беше разположено право на пътя, а всъщност беше мъничко настрана. Отпред имаше разрушено от бомба мостче и завой. След завоя пътят продължаваше по-нататък направо, а към селото трябваше да се свие вдясно.

Синцов приближи до завоя, когато там в изровения от камионите дълбок коловоз беше заседнала неотдавна изпреварилата го емочка. Шофьорът и един командир я измъкваха: шофьорът — отворил вратата, с една ръка въртеше кормилото, а командирът — хванал задната броня.

— Хей, войник! — като се възви и зърна Синцов, извика командирът. — Елате тук! Помогнете ни да я измъкнем! Хайде, по-бързо!

Синцов неволно се подчини на този повелителен вик, приближи се, хвана се за задната броня. Те натиснаха заедно и колата излезе от трапа.

— Добре, благодаря — рече командирът, като се изправяше и отърсваше от калта пешовете на шинела си.

Синцов също се изправи и очите им се срещнаха.

Пред него стоеше Люсин, жив, здрав, точно такъв, какъвто си беше по-рано, Люсин, но само че не с две, а с три ромбчета на петлиците на шинела!

Двамата бяха учудени и Люсин май че дори по-силно от него.

— Люсин! Здравсти!

Те си стиснаха ръцете, като продължаваха все още да се чудят.

— А ние вече те отписахме като безследно изчезнал...

— И на жена ми ли са съобщили?

— Виж, това вече не знам... Къде беше?

— Едва вчера излязох от обкръжение... Къде отиваш? В редакцията ли? Къде е тя сега?

Люсин най-сетне пусна ръката на Синцов. Следата от първото вълнение изчезна от лицето му и се замени с чувство на превъзходство.

— Когато заминавах за предната линия, тя беше в Перхушково.

— Та това е досами Москва! — възкликна Синцов, който и сега все още не осъзнаваше напълно колко се е приближил фронтът до Москва.

— Ами да!... Че къде другаде да е? Ето прекарах пет дни на предната линия и нощес в политотдела на армията ми казаха, че редакцията не е вече в Перхушково. Нејде в Москва, в „Гудок“ или отвъд Москва, по Горковското шосе. Ние напоследък бяхме във влак, така че възможно е да са преместили влака. А може и да е в Москва. Такива ми ти работи — бодро рече Люсин.

Тази бодрост идеше от това, че той няколко дни поред беше стоял на предната линия и сега, като си отдъхваше от чувството за опасност, разтърсил перца като врабец, се връщаше в редакцията с планшет, пълен с материали.

— А ти къде отиваше сега? — попита Люсин и като се вгледа в изпитото лице на Синцов, додаде: — Да, може да се каже, че си се стопил на половина!

— Къде ли? — попита Синцов. — Сега, щом те срещнах, отивам там, където и ти — в редакцията. Ще ме закараш ли?

Само до преди пет минути беше напълно уверен, че неговият път е ей към тези две вече виждащи се крайни къщи на селото и никъде другаде, а сега би му се сторило странно всяко друго намерение освен намерението да отиде в собствената си редакция заедно с този паднал

от небето Люсин. Срещата с Люсин беше самата съдба, и то, разбира се, щастлива съдба. Кой на негово място в тая минута би се усъмнил, че е така?

— Разбира се. Седни — като се запъна само за една мъничка секунда, рече Люсин. — Наистина емката не е моя, от политотдела на армията, но ще те закара... Наистина тия дни излезе драконовска заповед за шофьорите: никого да не качват — но аз мисля, няма нищо, нали?... — обърна се той към шофьора, който стоеше до него и си изтриваше с парцал ръцете.

— Ами че добре! — като се радваше на щастие то на този неочаквано срещнат човек, се усмихна шофьорът. — Още повече, ако стане нещо, вие ще поемете отговорност! — додаде той и като отвори вратата на колата, освободи за Синцов място до пътния багаж, който заемаше половината от задната седалка.

Шофьорът седна на кормилото. Люсин до него, а Синцов, като повъртя рамене, се промъкна на задната седалка; от камарата покрити с платнище неща на коленете му издрънча канче с останки от загоряла каша, лъжица и автомобилен фар.

— Мушнете ги под краката си — като се обърна при шума, рече шофьорът. — Тук бомба беше разрушила една кола, та аз прибрах от нея едно-друго.

Пътуваха доста бързо. И Синцов помисли, че ако карат така, след три часа ще могат да стигнат Москва. Почти неправдоподобно му се струваше, че само преди две деноноция сутринта, тъкмо по това време, бе в плен... А след три часа ще бъде в Москва... Това беше почти невероятно, също както и това, че пред него седеше Люсин и че колата ги кара в тяхната редакция.

У него дори се породиха навярно неосъществима и все пак като в треска залюляла го надежда: ами ако Маша не е заминала нийде и след няколко часа я види?

— Слушай! — обърна се Синцов към Люсин. Макар всъщност по-рано да се познаваха едва едно непълно денонощие, всичко преживяно оттогава през войната бе добавило към това денонощие такава сила на давност, че тя от първата още минута ги накара да си приказват на „ти“. — Слушай! — Синцов в тия неща беше праволинеен. — Ти нали не ми се разсърди тогава при Бобруйск?

Самият той беше преживял твърде много нещастия оттогава, за да се чувства със задна дата виновен пред Люсин, но сега по-добре, отколкото тогава, разбираше колко мъчно му е било на Люсин при Бобруйск и не искаше да оставя между себе си и него дори сянка от обида.

Люсин се разкиска, без да се обръща към него; той се киска май че по-дълго, отколкото се полага на човек, който наистина никак не е обиден.

— Намери за какво да приказваш! — рече той през смях. — Първо, аз съм забравил отдавна; в толкова трудни положения съм изпадал оттогава! И второ, наопаки, благодарение на тебе получих бойно кръщение.

Тези думички — „благодарение на тебе“ — тъкмо бяха признак на незабравената обида, но Синцов в тая минута не обърна внимание на тях.

— А знаеш ли, аз срещнах после оня капитан танкист и той...

— Смел човек, ама драка! — пресече го Люсин.

— Не, чуй! Той дори каза, че те били представили за орден, но после, когато си се върнал в редакцията, те зачеркнали.

— Плюя на тях! — рече Люсин, макар изобщо да нямаше защо да плюе. И като се обърна към Синцов, разтвори шинела. — Виждаш ли?

На гърдите му имаше новичък орден „За храброст“.

— И без тяхна помощ го получих!

— За какво?

— За Елнинските боеве. От начало до край останах в една дивизия. И случих: тъкмо тя превзе Елня. На командира на дивизията дадох „герой“, а на мене — орден!

Той неволно каза за командира на дивизията и за себе си така, като че само за тях двамата заслужаваше да се говори.

— Значи, не ме псуваха танкистите! — Люсин не се сдържа и се върна към приятната за него тема.

— Не.

— А какво още казаха?

— Ами че нищо повече. Разговорът за тебе стана така, пътем — рече Синцов, без да забележи как с това „пътем“ докочи Люсин. — Не успяхме да поприказваме, след два часа пак попаднахме в обкръжение.

И почна разбъркано да разправя за двете си обкръжения — за първото и за второто.

Люсин няколко пъти го прекъсва през рамо с въпроси и забележки и чак когато Синцов спомена за писмата, изпратени с Мишка Вайнщайн, пак се обърна с цели гърди.

— Така ли? Ето къде бил, значи! А ние после го търсихме, търсихме... Никакви следи! Изчезнал!

— Изчезнал... — глухо като ехо повтори Синцов и за секунда видя пред себе си ясно като жив Мишка, който грижливо пъха в джоба на рубашката си листчетата на онова, недостигнало, значи, писмо. Изчезнал... А тогава изглеждаше, че ще стане тъкмо обратното...

— Изчезна! — повтори Люсин. — А ти какво, не знаеш ли?

— Че откъде ще знам?...

— Е да, разбира се.

— Е добре, стига с моите басни! — изведнъж по средата прекъсна разказа си Синцов, като си спомни думите на старши лейтенанта и с облекчение помисли за промяната, която бе станала в положението на оня Синцов, който седеше през нощта в стаята и слушаше недоверчивите въпроси на старши лейтенанта, и на тоя Синцов, който пътуваше сега заедно с Люсин за Москва. — Разкажи какво става в редакцията, а, главно, какво става на фронта и в Москва, и изобщо...

— На фронта, доколкото разбирам, се бият — рече Люсин. — Немците натискат, а ние се бием. Какво друго да правим?

Макар че положението в армията, от която се връщаше, действително беше тежко и тя отстъпваше под ударите на немците, Люсин, прекарал последните дни на предната линия, въпреки всичко се връщаше в редакцията в по-добро настроение, отколкото беше заминал. Тогава заминаваше в неизвестност, в бездна от слухове за станалата катастрофа, но дори най-тежката действителност на отстъплението все пак излезе отблизо по-добра, отколкото си я представяше отдалеч. Освен това той се връщаше жив и здрав... Каза на Синцов истината, макар и да я изрази с известна безцеремонност на човек, който бърза да подчертае своята опитност.

— А какво има в Москва, не зная. Възможно е някой и друг да е напълнил гащите, имаше такива настроения, когато заминавах. Когато пристигнем, ще видим — добави той с тон на ревизор.

През това време те минаха един мост, от двете страни на който вкопаваха в земята бетонните кутии на бункери, после преминаха един противотанков ров и губеща се чак до хоризонта ивица от споени от релси рогатки, после няколко реда колове, приготвени за бодлива тел, и пак още невякопани бетонни бункери.

— Навсякъде строят. И аз вчера излязох от обкръжението право при един батальон строители — рече Синцов.

Неизвестно какъв обрат би взела работата, ако той не беше почнал този разговор, но той го започна и веднъж започнал, неизбежно стигна до онова място, от което на Люсин му стана окончателно ясно, че кара със себе си в Москва човек без документи.

Разбира се, за Люсин, който беше попаднал на фронта от първите дни на войната, тия случаи не бяха нещо ново, но затова пък ново беше за него, че тъкмо той, Люсин, а не някой друг, и тъкмо сега, когато немците са пред Москва, кара на своя отговорност в Москва човек, излязъл от обкръжение без всякакви документи. Собствено казано, мисълта за тази възможност изникна у него веднага, още в първата секунда, когато Синцов попита: „Ще ме закараш ли?“ — и от тази мисъл беше предизвикана оная мъничка пауза, която Люсин направи, преди да каже: „Разбира се!“ Но тогава, когато се качваха в колата, той нема смелост да попита за това: в държането на Синцов имаше нещо толкова уверено, че езикът му не се обърна. А сега Синцов сам простичко разправяше, че няма никакви документи. Пък и отгоре на това ругаеше оня старши лейтенант, който според Люсин може и да е бил глупавичък, но изобщо е действувал напълно правилно.

Синцов продължаваше да разправя, без да забележи как вратът на Люсин пред него изведнъж стана неподвижен, дървен. Люсин престана да обръща глава, а в паузите вместо предишните възклицания и въпроси с мъка процеждаше късички „да-да“.

А Синцов все още не забелязваше това и продължаваше да говори. Обстоятелството, че няма документи, особено след вчерашната история със старши лейтенанта, му се струваше голямо нещастие, което тепърва ще изпита върху себе си. Но самият факт, че сега пътува с Люсин, който за разлика от старши лейтенанта знае кой е той и откъде е, пътува за редакцията, дето също го знаят и дето вероятно би служил и досега, ако не бяха го забравили в болницата в Могилъов —

всичко това, взето заедно, за известно време сподавяше в него чувството за действителните размери на сполетялата го беда.

Той все още приказваше, и приказваше увлечен, без да забелязва ни най-малко, че Люсин е престанал да реагира. И наум не можеше да му дойде онова, за което мислеше сега Люсин, а между това Люсин мислеше за неща, които имаха отношение към цялата бъдеща съдба на Синцов.

Те отминаха един контролно-пропускателен пункт още преди да почнат разговора за документите, отминаха го без подробна проверка. Войникът с флагчетата само надникна в поспрелия автомобил, видя, че в него всички са военни, и го пусна.

Но сега напред, на деветнадесетия километър, им предстоеше да спрат фактически на първия вече Московски КПП, който се отличаваше с особена строгост. Люсин помнеше това още от своето излизане от Москва и сега жестоко се кореше за лекомислието, с което беше прибрал в колата Синцов.

„Ама че глупак! Трябваше веднага да го попитам — измъчваше се той, готов да се удари с пестник по челото. — Да го попитам и да не го вземам, да го посъветвам къде да се яви и да му обещаая, че ще съобщя в редакцията! А сега какво?...“

— Другарю политрук — сякаш отговаряше на мислите му, рече шофьорът, обезпокоен и от разказа на Синцов, и още повече от мрачната физиономия на Люсин. — Отминахме двадесет и втория, сега ще минем двадесет и първия, а после на деветнадесетия е КПП...

Люсин не отговори нищо, мълча още половин километър, като се бореше със себе си, и изведнъж строго рече:

— Спрете колата! Хайде да слезем за минута — обърна се той към Синцов.

Синцов слезе, недоумявайки защо спират точно тук.

Тъкмо на това място на шосето нямаше никого. Отдясно се виждаше гора, отляво — ниви и летни вилички. Той се силеше да си спомни как се нарича това място край Москва, но не можа.

— Да се дръпнем ей там, малко по-далеч. — Люсин го хвана под ръка и го отведе на няколко крачки от колата. Той не искаше да разговаря пред шофьора, защото макар и да се смяташе за прав, се срамуваше от предстоящия разговор.

— Слушай! — със стеснение започна той. — Положението при Москва е напрегнато, ей сега ще стигнем КПП, а ти нямаш документи.

Но Синцов разбра всичко, преди още Люсин да довърши изречението си.

Люсин очакваше той да отговори, поне нещо, но Синцов само го гледаше в очите със своя тежък поглед, като му предоставяше възможност, ако поиска, да говори по-нататък, а ако не поиска — да спре на казаното.

— Е, какво мълчиш? — рече най-сетне Люсин.

— А какво да говоря?

— Ако беше ми казал поне веднага, когато се качваше в колата, че нямаш документи...

Синцов мълчеше и лицето му беше такова, че на Люсин му се стори: ей сега ще замахне и ще го удари!

Люсин дори едва-едва се поотдръпна, пристъпи от крак на крак и чак след това попита:

— Е какво?

— Добре — глухо рече Синцов. — Закарай ме до КПП и аз ще сляза.

— То е тук наблизко — със запъване рече Люсин. — Аз, разбира се, мога да те закарам още малко, но пред самия КПП не може, трябва поне половин километър преди това...

— А защо половин километър преди това, защо не на КПП? — Синцов вече разбираше защо не на КПП, но нямаше основания да щади Люсин.

— Защото... — Люсин се запъна. Предстоеше най-мъчното. — Защото строго е забранено да се карат външни лица, още повече без документи. Сам помисли, подвеждаме и шофьора, и аз ще имам безсмислени неприятности. А тебе и без това ще те задържат, с мене или без мене, непременно ще те спрат на този КПП... А аз карам материали. Не за себе си, а за тях трябва да бързам! А мен още тук, на място, могат да ми хързулнат пет дни арест, задето те карам ей тъй, без документи... Те имат такива права! А за тебе — дали ще се возиш, или ще отидеш пеша — има ли разлика?...

— Представи си каква била работата — пет дни арест! — Синцов се усмихна въпреки тежкото си положение. — Според тебе няма разлика, а според мене има голяма разлика: с тебе ли ще

пристигна на КПП, ти ли ще ме предадеш, или аз сам, пеша, ще дойда от обкръжението! Дявол знае как изведнъж съм пропаднал тук, до самата Москва! Откъде съм дошъл? Защо? Иди обяснявай, че не си дезертьор!

— Нищо! — рече Люсин. — Докато те задържат и почнат да изясняват работата, аз ще бъда вече в редакцията, ние ще се свържем по телефона направо с този КПП...

— Ами, ще се свържеш ти! — презрително рече Синцов. — Хубаво, заминавай! — отсече той. И без да го погледне, заби поглед в земята.

— Но защо се сърдиш наистина? — опита се да смекчи положението Люсин.

— Не биваше да ме взимаш — все така, без да го гледа, с мъка процеди Синцов. — А щом си ме взел, карай ме. Не се страхувай от петте дни арест. А щом се страхуваш, не е трябвало да ме взимаш...

Сега Люсин не мислеше, че Синцов ще го удари. Но Синцов тъкмо сега беше близко до това.

— Мръсник си ти! Оня старши лейтенант поне не ме познаваше, а ти... Просто жалък мръсник! Подлец!

Той за секунда вдигна изпълнения си с омраза поглед към Люсин, обърна се гърбом и като изви ръце зад гърба си, ги стисна до изпукване.

— Както искаш! — ненамерил какво да отговори, с жалка сприхавост викна Люсин, викна така, като че му предлагаше някакъв избор, а Синцов не се съгласяваше с него.

Люсин се качи в колата, затръшна вратата и тя потегли. Застанал гърбом, Синцов чу как тя замина.

Никога досега в живота му не бяха рухвали за една минута толкова надежди!

Той се обърна и като продължаваше да държи ръцете си зад гърба, дълго гледа подир колата, докато тя се скри от очите му.

[1] Стой. — Б.пр. ↑

[2] Седни. — Б.пр. ↑

[3] Мълчете. — Б.пр. ↑

[4] Достатъчно. — Б.пр. ↑

[5] По-бързо. — Б.пр. ↑

[6] Батальон за аеродрумно обслужване. — Б.пр. ↑

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА

Свързочната школа, в която Маша Артемиева учеше вече три месеца — от средата на юли, се помещаваше във вилите на някогашното климатично училище, на тридесетия километър по старото Калужко шосе.

На 16 октомври привечер пуснаха Маша и нейната другарка Нюся Журавска да пренощуват в Москва, за да си вземат от къщи някои и други дрехи. Дрехите можеха да им потрябват в тила на немците.

Беше студено и ветровито: двете жени изминаха целия път в каросерията на един камион, който отиваше в Москва за продукти. Те лежах на сламата, намъкнали върху себе си дебелия брезент, с който обикновено покриваха продуктите. Маша беше се затоплила и в тъмното под брезента ѝ се струваше, че това не е камионът, който отива за продукти в Москва, а оня нощен самолет, на дъното на който, също тъй легнала в тъмното, ще пресече фронта и ще бъде спусната с парашут в тила на немците. Курсът на занятията бе свършил преди една седмица и тя сега всяка нощ чакаше да получи последния инструктаж и да замине.

Тя вече знаеше, че ще бъде спусната заедно със своята радиостанция на една от трите възможни точки близо до Смоленск и че после ще трябва да отиде в града на агентурна работа. Според легендата, измислена за нея към паспорта ѝ на чуждо име, тя била ходила в Смоленск през детинството си заедно с майка си, а сега, понеже не успяла да замине от Витебск, след като изгубила през бомбардировката майка си и скитала няколко месеца да търси убежище, била решила да се добере до Смоленск при леля си, която живее там. Адресът на тая леля — жив човек с истинско, а не фалшиво като нейното име — беше оная явка, която тя трябваше да заучи в последния момент преди излитането.

Маша лежеше в каросерията на камиона, притиснала гърди до топлия Нюсин гръб, и като мърдаше едва чуто устни, повтаряше:

„Вероника, Вероника...“

Вероника беше името на девойката, за която трябваше да се представя, и това име не ѝ харесваше. Струваше ѝ се, че никога не ще може да се обажда на него така естествено, без всякакво учудване.

„Вероника, Вероника...“ — нечуто повтаряха устните ѝ.

От оная секунда, когато днес след вечерната проверка командирът на ротата изкомандува: „Всички да се разотидат! Артемиева и Журавска, при мен!“ — Маша почувствува как бъдещето се приближи и стана от бъдеще — настояще.

Тя не сбърка. Командирът на ротата им даде отпускни билети до утре, за да вземат от квартирите си в Москва „цивилно“, както той се изрази, облекло. Това значеше, че не само Маша, но и Нюся се праща на агентурна работа; радистките, спускани в партизанските отреди, биваха изпращани с военно облекло и полушубки.

„Напразно пращат нея там...“ — помисли Маша за приятелката си. Беше мислила за това вече няколко пъти. Струваше ѝ се, че Нюся, твърде нежно възпитана и твърде неопитна, още нищо невидяла в живота, не е за такава работа. Освен това тя твърде много се хвърляше в очи със своята красота, на нея можеха веднага да ѝ обърнат внимание...

За себе си Маша не мислеше така. Най-много се страхуваше от самия полет, особено откак преди седмица при тренировъчния скок парашутът не се разтвори и тя едва успя да дръпне халката на запасния.

Тя се обърна на сламата, притисна до Нюся студения си гръб и леко пооткрехна брезента, за да може поне с едно око да вижда летящото над камиона небе. Беше вечерно есенно студено небе, без луна и звезди, без облачета, сиво и равно, такова, че колкото и да гледаш, пак нито на него, нито през него ще видиш нещо.

„А има на света хора, които поне знаят нещо, добро или лошо! — помисли си Маша. — Ето Нюся знае, че баща ѝ е бил в обкръжение, излязъл е и сега е главен хирург на военна болница на Западния фронт; той ѝ пише писма и тя пише писма до неговата военна поща... А брат ѝ бил ранен, ампутирали му ходилото и лежи в болницата в Казан и също ѝ пише писма... И много други хора пишат и получават писма или срещат хора, които или сами са видели, или поне са чули нещо за ония, за които ги питат... А аз за своите не знам абсолютно нищо —

ни лошо, ни добро, ни една дума... Не знам за дъщеря си, не знам за майка си, не знам за мъжа си и ми остава участта само неотстъпно да мисля: живи ли са, или не?“

През първата седмица от престоя си в школата тя наивно, както сега разбираше, беше помолила, когато минат курса, да я използват, ако е възможно, в района на Гродно.

— А защо там? — рязко попита комисарят на школата. Той знаеше от анкетния лист и автобиографията всички обстоятелства на Машиния живот, но смяташе в тоя миг за ненужно и дори вредно да щади чувствата ѝ. — Защо? — повтори той. — За да спасявате лично своето семейство? Това и без вас ще се помъчат да направят, а вие със своето появяване можете само да погубите тях, пък и себе си... Няма що, хубава идея! — сърдито се усмихна той. — Жената на политрук, която е живяла с мъжа си година и половина в Гродно, се връща сега там на нелегална работа! Вие какво, да не би от семейни съображения да сте дошли в нашата школа? Тогава напразно.

— Не, разбира се — рече Маша, като отчасти излъга, защото безсмислената надежда, че като се промъкне през фронта, ще може ако не да намери майка си и дъщеря си, поне да научи нещо за тях, също беше изиграла някаква роля в решението ѝ да дойде тъкмо тук, в тази школа.

Оттогава бяха минали три месеца и в края на краищата при целия трагизъм на тая мисъл тя все пак свикна с това — че майка ѝ и Таня са „там“ и че ако са живи, тя ще научи за тях не много скоро; но затова пък мисълта, че ще отлети в тила на немците, без нищо да узнае за мъжа си, оставаше както преди непоносима.

В действителност трудно беше да си представи, че тогава, през юни, на гарата, той стисна през решетката ръцете ѝ, намота ремъка на походната си чанта, скочи в движение във вагона... После скочи и друг и го закри... И с това всичко, абсолютно всичко бе прекъснато...

Тя три пъти подава запитвания, на които не получи никакъв отговор, и два пъти благодарение на своята упоритост се промъква в политуправлението: веднъж веднага след зачисляването си в школата, още през юли, втория път наскоро, през септември, като получи специално затова дванадесет часа отпуск.

Първия път, през юли, ѝ казаха, че те временно нямат сведения за преместването на армейския вестник „Бойно знаме“, дето служи

нейният мъж. И този отговор не само я разтревожи, но едновременно я и успокои: те нищо не знаеха не само за Синцов, но и за цялата редакция, а цялата редакция не можеше пък да изчезне! Не знаят, но ще узнаят! Тя остави номера на пощенската кутия на школата и помоли батальонния комисар, който я бе приел, да ѝ пише поне две думи, щом получат първите известия за редакцията. Батальонният комисар обеща, но през тия два месеца не изпрати нищо.

Освен на батальонния комисар тя остави своя адрес на един другар на покойния си баща — Зосима Иванович Попков, който живееше в тяхната къща. Старият Попков взе от нея ключа от пощенската ѝ кутия и обеща да обикаля техния вход през ден и ако пристигне някакво писмо, веднага да ѝ го препрати. Но през цялото време до нея не пристигна нито едно писмо.

Когато през септември за втори път отиде в политуправлението, вече при друг батальонен комисар — първият беше заминал на фронта — новият батальонен комисар каза: „Да, да, редакцията на «Бойно знаме» благополучно е излязла от обкръжение и сега работи на определеното ѝ място и редакторът ѝ е предишният, същият, който е бил преди войната, Гуреев. Но за съжаление в отговор на запитването оттам е постъпил официален отговор, че секретарят на редакцията политрук Синцов не е пристигнал от отпуск на местослуженето си.“

Преди два месеца Маша сигурно щеше да почне да убеждава батальонния комисар, че това не може да бъде, че тя лично е изпрацала мъжа си, когато е заминавал за Гродно... Но сега, през септември, разбрала вече много от онова, което не разбираше, пък и не можеше да разбира през юни и юли, тя само въздъхна и си излезе, забравила дори да се сбогува.

„Не е пристигнал от отпуск — значи, не е достигнал. А какво значи «не е достигнал»? Ако е попаднал в болница или се е сражавал в някаква друга част, щеше да пише. Значи, е нейде в обкръжение... Какво друго може да бъде?“

Така мислеше тя, успокоявайки се, мислеше, старайки се да бъде твърда и да отхвърля всякакви други възможности. Но заедно с това в душата ѝ оставаше някакво мъчително чувство, почти майчинско, почти такова, каквото изпитваше, когато си спомняше за дъщеря си. И когато се отпускате и даваше воля на това чувство,

мъжът ѝ — голям, силен, широкоплещест човек — ѝ се струваше по-малък от малко дете...

И земята, и войната ѝ се струваха тогава невъобразимо огромни и в тази война беше се изгубил един, никому неизвестен, никому непотребен освен на нея, мъничък човек — нейният мъж... И това, че от тази огромна далечина някаква нишка изведнъж ще свърже него, изгубения там, с нея, останалата тук, ѝ се струваше, в тия минути чудо.

Тя изпитваше това чувство и сега, като гледаше бавно движещото се над камиона ниско сиво небе. Това небе не искаше да отговори нито на един неин въпрос, макар, изглежда, да знаеше всичко. Маша не знаеше, но все някой знаеше, къде е той, какво прави, къде лежи, какво мисли!... Главното, къде е той?

„Любовта... — изведнъж си помисли Маша. — А какво е любовта? Че ми е било добре с него или че тъгувам по него и понякога плача нощем? Че не искам да погледна никого другиго? Или че му пиша писма, които няма къде да изпращам? Да, всичко това е така и все пак всичко това е толкова малко в сравнение с онова, което чувствавам, което искам и не умея да кажа! Не знам, не знам... А какво искам най-много? — отново се попита тя. — Най-много искам...“

Тя се замисли и твърдо си отговори, че най-много иска да бъде сега там, където е той...

„Ами ако там е страшно и могат да ме убият? Все едно, искам! Ами ако ни ранят? Все едно, искам, нека ни ранят двамата! Ами ако умрем? Все едно, нека заедно умрем...“

И кой знае, може би тъкмо тези мисли бяха сега, в пожара на войната, отговор на оня главен въпрос, над който тя се беше замислила, когато току-що шепнеше: „Не знам... не знам...“

... Маша пак плътно се закри с брезента от нахлулия в каросерията вятър и още веднъж се обърна на другата страна. Мислите за мъжа ѝ я караха да въздъхне право в ухото на другарката си, която извади ръката си от ръкавицата и се поглади по ухото: беше я погъделичкала.

— Хитруша, топлиш се о мене! — рече Нюся и сладко се прозя. — Хубаво би било да гореше газът, бихме отишли у нас, бихме се окъпали...

— Че какво пък, може и да гори — рече Маша.

— Едва ли — рече Нюся. — А какъв е бюлетинът, просто ужас!...

И макар че каза „ужас“, и макар че двете, също както и другите курсантки, които прочетоха вчерашния бюлетин с думите: „Положението по западното направление на фронта се е влошило“ — се ужасиха и останаха поразени от тия думи, все пак те не разбраха още целия ужас на този бюлетин.

Тяхната школа живееше затворен живот, живееше с мисли, устремени към близкото и опасно бъдеще, там, зад линията на фронта. Като се завиваше нощем с коравия дочен чаршаф и шареното казармено одеяло, Маша мислеше винаги за едно и също — как ще свършат тия тихи дни в климатичното училище със занятия на черната дъска, със сглобяване и разглобяване на радиопредаватели, със закуски, обеда и вечери в определено време, с нощен шепот за бъдещето и ще започне това бъдеще, там, зад линията на фронта. Тя мислеше как за пръв път ще отиде на явка и какви ще бъдат ония хора, с които ще трябва да работи: верни, надеждни или изведнъж някой от тях ще се окаже предател? Тя мислеше, че ако попадне в ръцете на немците, ще я измъчват и тя, каквото и да правят с нея, трябва да мълчи за всичко, което е научила тук, в тия тихи къщички на детското климатично училище, което отдавна вече не е детско и не е климатично.

Логиката на техния живот беше такава, че тези мисли за бъдещето понякога неволно изместваха у Маша и нейните другарки мислите за онова, което ставаше днес на фронта. Те най-напред и с особено внимание прочитаха съобщенията, които идеха отвъд линията на фронта, за това как другарят С. или другарят К. със своя партизански отред са унищожили в горите толкова и толкова фашисти или са извършили нападение над фашистки щаб, или са подпалили цистерна с гориво, или са минирали път, или са изгорили къщата, в която се е настанил върналият се помешчик — барон фон Бидерлинг... Повече, отколкото върху бюлетините от фронта, техните мисли бяха съсредоточени върху онова, което ставаше там, зад неговата линия, дето скоро щяха да се озоват самите те. И проявяващата се в това частица от егоизъм беше може би простима, ако се помисли за всичко, което им предстоеше...

Камионът изведнъж спря. Над самото ухо на Маша зад канатата се чу познатият израз: „Моля, покажете си документите.“ Домакинът на школата интендант трети ранг Бурилин, седнал в кабината, зашумоля с книгата, зашумоля оня, който ги взе в ръцете си, и същият сух глас, който бе заповядал отначало да си покажат документите, сега попита:

— А какво имате в каросерията?

— В каросерията са двама мои военнослужещи, но аз съм старши по команда.

— Това нищо не значи — рече все същият глас.

Маша и Нюся седнаха, като отметнаха запращелия над главите им брезент.

През канатата на камиона надникна висок лейтенант с мършави, опънати скули. Зад гърба му стоеше не един, а цели трима патрули.

— Вашите документи! — рече лейтенантът.

Маша и Нюся извадиха отпускните си билети и му ги показаха. Той внимателно ги прегледа, върна ги и дори без да спре поглед върху Нюся, което беше голяма рядкост, се обърна.

— Може да продължите.

— Гледай колко е сърдит! — рече Нюся.

— Цели четирима! — рече Маша, като гледаше назад.

Тя отново си спомни за вчерашния вечерен бюлетин с думите: „Положението по западното направление на фронта се е влошило.“ И този бюлетин, и четиримата патрулни, вместо двамата, които стояха тук през септември — всичко туй тревожно я бодна в сърцето.

Покрай шосето имаше камари споени от железни греди, още непоставени противотанкови заграждения. После камионът препусна покрай барикадата, която беше оставила по шосето тесен прелез само за една кола. През последните дни в школата вече знаеха, че укрепяват Москва и дори строят барикади, но да знаеш, е едно, а да виждаш тия барикади — и то на самия праг на Москва — е съвсем друго.

— Легни, че е студено — рече Нюся, която беше вече успяла да легне в дъното на камиона.

Маша с мъка откъсна очи от шосето и като се покри с брезента, отново легна до Нюся.

Мъчно е да се каже за добро или за лошо беше това, но поради туй, че полежаха затоплени под брезента още половин час, докато

камионът пътуваше от заставата до Пироговска, те изобщо не видяха както трябва ни покрайнините на Москва, ни онова, което ставаше там тази вечер.

Камионът спря.

— Е, казвайте, тук ли да ви стоваря? — попита Бурилин, като откряна кабината и почука с длан по каросерията.

Маша и Нюся една след друга се измъкнаха изпод брезента и като стъпиха на колелото, скочиха на земята.

Покрай тях по платното на улицата разбъркано, не в крак, минаваше колона цивилни, въоръжени с пушки. Хората бяха на различна възраст, облечени кой в каквото завърне: кой с палто и каскет, кой с ушанка и памуклийка. Те вървяха мрачно, без песни, някои вървешком пушеха.

— Такива ми ти работи, момичета! — без да излиза от кабината, с въздишка рече Бурилин. Макар че, откакто завиха от старото Калужко шосе, те изминаха само няколко улици, той успя да види онова, което не бяха видели легналите в каросерията под брезента курсантки. — Такива ми ти работи момичета! — повтори той и помисли за собственото си семейство: за жена си и двете си деца, които живееха на другия край на града, при Семьоновската застава, и за това, че трябва да успее да ги напъха през нощта в някой заминаващ на изток влак. — Ще получа продукти от склада и утре точно в седем ще дойда тук: бъдете готови, чакайте ме на улицата!

Камионът замина, като остави Маша и Нюся сами на тротоара, на ъгъла на пресечката.

— Да идем направо у нас, а? — като се гушеше зиморничаво на студения вятър, попита Нюся. — Нали у вас няма никого.

Маша продължаваше да следи с очи губещата се в далечината по улицата нестройна колона цивилни и погълната от своите тревожни мисли, не отговори веднага.

— Е, кажи? — повтори Нюся.

Машината къща беше наблизко, зад ъгъла, а Нюсината — през пет квартала и Нюся просто не искаше да си отива сама.

— Не, най-напред ще си приготвя нещата, а после ще дойда при тебе — рече Маша.

— Добре, ще те чакам.

— Не, не чакай; върви, после ще дойда.

Маша отказа да отиде веднага да нощува при Нюся не заради нещата, а защото искаше да се отбие при стареца Попков и да разбере няма ли за нея писмо. Но тя не искаше да обяснява това на Нюся: да обяснява — би значило да говори за мъжа си, да ѝ каже своята тревога за него, би значило да търси душевна подкрепа от човек, който сам се нуждае от подкрепа, защото беше не по-силен, а по-слаб от нея.

— Добре, ще вървя — покорно рече Нюся, която се страхуваше от Машината твърдост.

Каза, но сякаш все още очаквайки, че Маша ще промени решението си, нервно запали цигара. Тя стоеше пред Маша, като се страхуваше да се раздели с нея, висока, красива и стройна дори в своя неподгънат войнишки шинел и твърде широки брезентови ботуши.

А Маша внимателно я гледаше и чувствуваше късаща сърцето ѝ нежна жалост към тази Нюся с нейното красиво и както ѝ се струваше, безволно лице, с нейната дълга и гъвкава — едновременно и силна, и слаба — моминска фигура.

Като я гледаше сега, Маша помисли за онова, за което бе мислила вече неведнъж: че тя е по-голяма и по-силна от Нюся, по-голяма и по-силна още затова, че е омъжена, че има мъж, дете... Да, има, макар нищо да не знае за тях.

Като я гледаше сега, тя помисли за онова, за което и Нюся, и другите момичета понякога споменаваха в разговорите помежду си: какво ги очаква, ако там, в тила, попаднат в ръцете на немците живи, без да успеят да се самоубият? Маша едва не извика от тази мисъл, но се сдържа и вместо онова, което беше си помислила, рече със своя чист и спокоен, печално прозвучал глас:

— Колко си хубава, Нюся!

И си спомни как тъкмо тия думи ѝ казваше Синцов, казваше ѝ ги, като се любуваше на нея, която съвсем не беше толкова хубава като Нюся, казваше ѝ ги дори тогава, когато всеки миг щеше да роди Таня и когато — тя сама знаеше това със сигурност — съвсем не беше хубава. И като си спомни това, тя с тревога помисли вече не за Нюся, а за себе си, за своя бъдещ полет в тила на немците и разсърдена на себе си за тази страхлива мисъл, рязко, почти грубо рече на Нюся:

— Хайде, върви, какво стоиш?

Рече и зави в своята пресечка.

Като мина познатия главен вход, тя бегло забеляза, че портите са разтворени широко и влезе в двора. Там нямаше жива душа, а всички прозорци тъмнееха от черните завеси на маскировъчната хартия. До далечния седми вход, дето на горния етаж живееше Попков, Маша едва не падна, като се спъна в един изхвърлен на двора дюшек.

На стълбата беше тъмно като в рог. Като се изкачи до горния етаж, тя дълго търси копчето на звънеца, но не го намери и почна да чука на вратата. Отвътре не отговаряха. После се чу дрезгавият глас на Попков:

— Кой е там?

— Аз съм, Зосима Иванович, Маша.

И досега по навик от дете тя се страхуваше от свадливия старец.

Старецът не отговори нищо, краката му прошляпаха из стаята и обратно към вратата. Той дълго се пипка с резето и верижката и найсетне отвори.

— Влез. Сам съм, не съм добре.

В коридора не гореше лампа и Попков я заведе направо в трапезарията. Там имаше голям никелиран креват с измачкана постеля. След смъртта на жена си той заедно с кревата се беше преместил в тая стая, а в другата беше пуснал да живее женения си син.

— Седни! Какво стоиш? — Попков пътем оправи леглото и сам седна пръв до масата като придържаше на гърлото си старата, на времето официална шуба с изтъркана агнешка якичка, облечена направо върху бельото.

Маша седна срещу него до познатата маса. Откакто се помнеше, точно такава маса имаше в тяхната квартира, Машиният баща и Попков бяха купили по едно и също време и от един и същ магазин две такива разтегателни маси за ядене, когато заедно се бяха настанили в края на двадесетте години в тия първи работнически квартири.

— Е, какво ще кажеш? — попита Попков, като я гледаше и поглаждаше с длан бръснатата си глава с доста пораснали отстрани на голото му теме бели щръкнали коси: в квартирата беше студено и главата му мръзнеше.

— Какво да кажа? — Маша сви рамене. — Мислех, че вие ще ми кажете нещо.

— Бих ти казал, но няма какво. Твоята кутия е празна, вчера излязох да видя.

Маша въздъхна така, сякаш духна пламъче.

— Защо въздишаш? — недоволно рече той и самият дълбоко въздъхна. — Около две седмици не бях гледал твоята кутия: бях в болница заради хернията — а вчера погледнах. — Празна е — повтори той.

— А къде са вашите?

— Заминаха. Евакуираха завода...

— А вие какво правехте?

— Казвам ти: от херния лежах! Вдигнах нещо по-тежичко — и ето че си я докарах...

Попков беше излязъл в пенсия още преди три години, но при започването на войната се бе върнал в цеха.

— А сега какво ще правите, ще заминете ли подире им? — попита Маша.

Но старецът поклати глава.

— От чакане и настигане няма по-лошо. Ще се настаня нейде тук, в някоя останала фабрика, да правя мини. По-рано бих заминал, но сега не ме тегли сърцето. От Москва и без мене има множество бегълци. Пък ти сама си вървяла по улиците и си видяла. Заранта излязох да си купя хляб, погледнах това бягство и плюх: тфу, господи!...

Попков обичаше да нарича нещата със собствените им имена.

— На двора — срамно е да се каже — се търкалят дюшеци, пух лети като при еврейски погром! Не, сега нито крачка от Москва, заради принципа! — Той се закашля, бръкна с ръка под шубата и разтърка гърдите си.

— Вие според мен и сега не сте здрав, Зосима Иванович.

— Така е, изстинах малко. Едва-що се изписах и веднага простирах. Едното води другото... Заводът замина за град Миас. Имало, разправят, такъв град в Челябинска област, син ми дойде и ми каза, когато лежах в болницата. А къде е по-точно, дявол го знае, търсих го, търсих го на картата и не го намерих. Ето докъде стигнахме! Един стар наш московски завод запратиха в такава дупка, че дори на картата я няма... Ти защо си дошла? — вдигна той очи към нея. — Ако си дошла за писма, знай — щом има, ще ти ги изпратя. Няма да офейкам, не се страхувай. Ще стоя тук като ръждив гвоздей в дъска,

докато победим и надвием... Или мислиш, че немецът ще превземе Москва?

— Какво приказвате, Зосима Иванович? — Маша дори извика от неочакваността на този въпрос и старецът разбра, че тази мисъл и наум не ѝ е дохождала.

— Че какво, дори много просто е — като се радваше на нейната увереност, но я дразнеше по навик, рече Попков. — Да видеше как днес през деня бяха хукнали някои! Спрях одного — един такъв едър мъж, попитах го: „Имаш ли разрешение за заминаване?“ Той веднага се хвана за джобовете, засипа половината тротоар с хартишки. А какъв съм му аз? Защо се уплаши? Значи, само коленете му треперят, нищо не му е мило!

Старецът измъкна ръка от пазвата си и сърдито замахна с нея по масата, сякаш загребваше невидим за окото боклук...

— Е, а ти? Щом не е за писмата, тогава защо?

— Тия дни ни пращат на фронта, наминах да си взема някои и други неща — рече Маша, като спазваше правилата на школата — с никого да не споделя тайните си.

— Значи, и вас ви пращат на фронта? А какви сте вие?

Маша мълчаливо го погледна.

— Добре, не отговаряй, щом нямаш право! — без обида рече Попков. — Само успокой ме в едно: вашият батальон да не е целият такъв, само от жени, като при Керенски? Или има и мъже?

— Има. — Маша неволно се усмихна.

— Е, слава богу! Значи, не сме закъсали чак дотам. — Попков въздъхна и дълго мълча, сякаш се колебаеше дали да заговори с това още твърде малко видяло и научило в живота си момиче за онова, което беше най-важно за него, за което непрекъснато мислеше напоследък. Но освен Маша сега нямаше с кого другиго да говори за това, а повече не можеше да мълчи. — Лежах заедно с един полковник в болницата — от фронта, ама не ранен, а също като мене просто с херния. Излиза, това и на фронта може да му се случи на човек... Питам го: „Каж ми ти мене, каква е тая «ненадеждност»?“ Къде бяхте — казвам му аз — вие, военните хора? Защо другарят Сталин не е знаел това от вас, па макар и седмица, три дни по-рано? Къде е вашата съвест? Защо не сте доложили на другаря Сталин?

— И какво ви каза той? — Маша самата вече много пъти си задаваше този мъчителен въпрос, но никога досега не беше си го задавала гласно така направо и безстрашно, както правеше сега Попков.

— Какво каза ли? Нищо не каза. Нагруби ме, мене, стария човек. А на тебе сигурно всичко ти е ясно? — усмихна се Попков. — Една млада госпожица от нашия двор миналия месец, задето съм приказвал много, ме поучаваше; на нея всичко ѝ било ясно. А днес с куфар в ръце така тичаше през двора, сиромашката, че едва не си счупи краката. Ако и на теб ти е ясно всичко и за всичко, тогава остави, по-добре мълчи.

— Не знам, Зосима Иванович. Ние нали година и половина прекарахме почти на границата, чак в Гродно, и кой от нас не мислеше там за война? Разбира се, всички мислехме! А после като някакво заслепение: преди самата война да оставим там мама с Таня! Аз не знам как е с другите, просто мисля за себе си и за мъжа си: как можахме да направим това? Не знам. Дори се побърквам, когато мисля за това.

— А сега ще ти кажа как аз разбирам това — след дълго мълчание строго и дори тържествено рече Попков. — Каква е била тази „ненадеждност“ не знам — не е работа за моя ум. Когато у съседите дойдат гости, приготвят трапезата — и това хората чуват! А как така под носа ти цяла войска да съберат — и да не чуеш, не знам! Но аз ще кажа друго. Че не знаехме каква е силата на немеца — това е вярно. Че неговата сила е огромна — също е вярно. Затова той почна да ни бърха още от границата. — Попков сложи ръце пред себе си на масата и с цялото си тяло се наведе към Маша. — Ти вече не си мъничка, помниш едно-друго в своя живот. Кажи ми барем за своя живот: колкото и да ни е било тежко, пожалихме ли някога нещо за Червената армия? Имало ли е някога такова нещо, което е трябвало на Червената армия, а народът да не го е дал? Не, отговори! Имало ли е такова нещо, или не е имало?

— Не е имало — рече притихналата Маша.

— А сега така разбирам работата — Червената армия няма всичко, което трябва да има! Помисли си колко време не можем да спрем фашистите! А сега питам и искам отговор на това: защо не ни казаха? Та аз в краен случай бих дал и тази квартира, бих живял в една стая, живял бих с осминка хляб, с редичка чорбица, както през

гражданската война, само и само Червената армия да има всичко, само да не отстъпва от границата... Защо не казаха чистосърдечно? Защо премълчаха? Прав ли съм, или не?

Маша не знаеше прав ли е, или не е прав Попков, който седеше пред нея и говореше — не, вече не говореше, а викаше всичко това. Но въпреки цялата горчивина на онова, което викаше той, тя чувствуваше в душата му такава сила, която я караше и себе си да чувствува силна, готова на всичко: на редичка чорбица, на осминка хляб — та какво е осминката хляб! — на всякакъв бой, на всяка смърт, само да поправи, да промени всичко, та не немците да вървят срещу нас, а ние да вървим срещу немците!

— Нищо, Зосима Иванович! — като се радваше на нахлулото в нея чувство, почти весело рече Маша. — Ние пак ще им превием врата.

— Ето ти на! — недоволно отвърна Попков. — Аз й говоря едно, а тя ми отговаря друго! Кой в края на краищата ще бъде отгоре и кой отдолу — аз знам не по-лошо от тебе! Но виж — защо вече толкова време сме все отдолу?...

— Но защо, защо отдолу? — рече Маша, дори смутена от новия натиск на стареца. — Водят се, разбира се тежки боеве...

— Че се водят боеве, чета в бюлетините — продължаваше да настоява на своето Попков. — Тук ги натупали, там пленили, а по-нататм спрели... И въпреки всичко завчера отстъпихме Брянск и Вязма! Тогава как излиза: отгоре или отдолу сме, как е то според вас, според военните? Ти си военна — ха, отговори!

Маша не успя да отговори нищо: навън отведнъж наблизо екнаха зенитни оръдия.

— А аз си мислех: защо закъснях днес? — спокойно рече Попков и като погледна стария, окачен на стената часовник с топузи, останал още от преди революцията, изправи се и попита: — Ще отидеш ли в скривалището?

— А вие?

— Изтрябвало ми е! Седиш там като петел в тенджера, а отгоре бъртят ли бъртят. Реших: по-добре да си стоя в къщи... Та какво, ще отидеш ли или няма?

— Не, ще изчакам тук с вас.

— Тогава хайде да загасим лампата, а щората да вдигнем — рече Попков, зарадван, че Маша оставаше. — Миналата нощ седях тук на прозореца, гледах. Интересна картина!

Притиснал яката на шубата до гърлото си, той отиде до електрическото копче, загаси светлината и като влачеше крака в тъмното, повдигна книжната щора.

Маша седна на перваза на прозореца редом със стареца. Квартирата беше на най-горния етаж, къщите наоколо бяха ниски и пред очите им се откриваше цялото небе, в което всичко клоkochеше, гърмеше и чукаше с хиляди чукчета. Това небе беше сякаш грамаден, черен, опънат над целия град чаршаф, който всяка секунда с трясък се пукаше на хиляди места и навсякъде, дето се пукаше, пламваха кълбетата на зенитните снаряди.

Съвсем наблизко, зад къщите, екливо стреляше зенитна батарея, като сегиз-тогиз заглушаваше със своя грохот всички останали звуци, а между залповете ѝ, сякаш от развалено радио, откъслечно се чуваше високото бръмчене на самолетите. На няколко пъти къщата потреперваше от избухналите бомби и нейде наблизко лумваха и угасваха огнени езици.

После Маша чу как нещо издрънча съвсем наблизко.

— Парче от снаряд — рече Попков — На балкона. — И обърнат към Маша, додаде: — По-добре се отдръпни да не отхвъркне и те пореже някое стъкло.

Маша, без да отговори нищо, продължи да гледа небето.

— Да, зенитната отбрана е сериозна, току-така през нея няма да се промъкнат — продума в един от миговете на относителна тишина Попков и сякаш за да потвърди думите му, високо в небето между жълтите кълбенца на избухналите зенитни снаряди пламна голямо необикновено жълто петно, после от безформено петно стана жълт ъгъл, после полукръст и като се разсипа на мънички гаснеци петна, полетя надолу в мрака.

— Събориха го! — извика Попков.

Зенитният огън взе да затихва, жълтите кълбенца се пукаха все по-рядко и по-рядко, а кръстосаните върху купола на небето ръце на прожекторите почнаха една след друга да се отдръпват към хоризонта.

— Едната вълна мина — рече Попков, като продължаваше да гледа през прозореца. — Ето тъй, през нощта ти се струва Содом и

Гомор, а на заранта излезеш на улицата — само нейде пуши. Тук къща, там къща, а Москва цяла!

При тия думи Попков спусна щората и те за минута останаха в пълна тъмнина.

— Е добре, войната е нещо преходно — рече Попков и запали лампата. — Ще прием ли чай с тебе?

Маша благодари и отказа. Нюся я чака и сигурно дори се безпокои. Трябва по-скоро да вземе нещата си и да отиде да ношува при нея.

— Благодаря, Зосима Иванович! Друг път!

— А кога друг път? — строго попита старецът.

Тя сви рамене.

— Не знам.

Свалил яката на шубата си, Попков на сбогуване с необикновена за него ласка вдигна ръка и погали Маша с грапавата си длан по главата.

— Добре, върви! — Той хлопна вратата след нея и верижката издрънча.

Маша отново прекоси двора и влезе в техния вход. Духаше вятър и крилата на вратата, затиснати отдолу с тухли, се търкаха в тях и сиротно скърцаха. И тя си помисли: „Ами ако там горе, на втория етаж, в пощенската кутия на вратата на нашата квартира, зад кръглите дупчици лежи и ме чака дошлото не вчера, а едва днес писмо, но това писмо не е от него, а ми съобщават, че той е убит?...“

Опипом, като се държеше за перилата, тя се изкачи по тъмната стълба, извади от джоба на рубашката си ключа и взе да напипва дупката на ключалката. Но ръката ѝ се натъкна на нещо, което издрънча неочаквано. Тя трепна, отначало отдръпна ръката си, а после напипа желязна халка с връзка ключове. Един ключ стърчеше в дупката на ключалката.

Маша дръпна дръжката и незаключената врата заплашително зейна. Маша постоя минута неподвижна в тишината, вледенена от необясним страх пред тази врата и ключовете, и като се разсърди на себе си, рязко я отвори и влезе в квартирата.

Отначало ѝ се стори, че е съвсем тихо, но после чу долитащо от другата стая пресекливо дишане. Прекрачи прага на спалнята и като си

спомни, че има джобно фенерче, отведнъж го измъкна от джоба на шинела си.

На кревата на гол дюшек, ничком, провесил глава, спеше Синцов, с ушанка, памуклийка и скъсани ботуши. Той спеше мъртвешки сън, без да мърда, като дишаше тежко, дрезгаво.

Прозорецът не беше затъмнен. Маша загаси фенерчето, опипом се втурна да спуска хартиените щори в двете стаи, после изтича в кухнята, спусна и там щорите, изскочи на стълбата, измъкна от вратата връзката ключове, отново влезе, затвори след себе си вратата и като щракаше поред всички електрически копчета, запали двете останали крушки — в антрето и в кухнята.

Чак след това се върна в спалнята. През отворената врата от антрето падаше слаба светлина. Синцов все още лежеше ничком, провесил глава от дюшека. Коленичила, Маша повдигна главата на мъжа си и я премести на възглавницата. Под силно нахлупената на главата ушанка се виждаше крайчецът на мръсен бинт, но Маша се побоя да го свали.

Синцов не се събуждаше. Стори й се, че има огън. Долепи устни до слепоочието му, но то не беше горещо, а влажно, оросено с капчици пот.

Тогава тя с трескава бързина свали ушанката и шинела си и смъкна ботушите, сякаш с тяхното тропане можеше да събуди този безпаметно заспал човек, затече се в кухнята, запали газа, който блещукаше в горелката едва-едва със слаба лилава светлина, свали от гвоздея големия тенекиен леген, наля в него вода и го сложи на печката.

После намери в чекмеджето на кухненската маса сапун и гъба, извади ги, отключи гардероба в трапезарията, извади бельо, чорапи, пешкир, два чаршафа, одеяло, отново се приближи до кревата и едва сега, наведена с цялото си тяло над мъжа си, като прегърна раменете му и притисна гърди до неговия гръб, горчиво и щастливо заплака, хлипайки, подсмърчайки, като ту се откъсваше от него, ту отново конвулсивно го стискаше в прегръдките си, неподвижен и все още непробуден.

ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА

С такъв мъртвешки, непробуден сън, какъвто спеше Синцов, можеше да спи само човек, стигнал до последна степен на изтощението.

Той дойде тук и заспа, като се строполи на голия дюшек, малко преди идването на жена му.

Между минутата, в която бе заспал, и минутата, когато бе свален от колата на Люсин и остана сам на шосето, на двадесет километра от Москва, бяха изминали осем часа и тези осем часа му струваха скъпо.

Когато остана сам на шосето, той съжали, че се е сдържал и не е ударил Люсин. Какво трябваше да прави сега? Навярно въпреки всичко най-правилно беше да отиде в КПП и да се опита да обясни как е попаднал тук и къде отива. Но хората не винаги правят онова, което е по-правилно.

Докато стоеше сам на шосето, той едновременно и проклинаше себе си, задето бе тръгнал с Люсин, и не искаше вече да отстъпи. Щом Москва е наблизо, той така или иначе ще стигне сега до бившата си редакция, ще стигне ето от това място, дето го бе захвърлил другарят Люсин.

В онова състояние на отчаяние и ярост, в което се намираше, той разпалено реши да се опита да се добере до редакцията, като избиколи всички КПП. А ако не успее, ако го задържат преди това, разликата не е голяма — и така, и така ще трябва да доказва едно и също: че не е дезертър и не се е канил да става такъв!

Той почти сигурно не би успял да стигне в Москва нито един ден преди това, нито един ден по-късно. Но тъкмо този ден — 16 октомври — като остави шосето и избиколи контролно-пропускателните пунктове, той се добра до една добре позната покрайнина, а после неспиран от никого стигна самия център на Москва.

По-късно, когато всичко това остана в миналото и когато някой в негово присъствие с яд и горчивина, си спомняше за 16 октомври,

Синцов упорито мълчеше: тежко му беше да си спомня Москва от тоя ден, както е тежко да виждаш скъпо лице, обезобразено от страх.

Разбира се, не само пред Москва, дето тоя ден се биеха и умираха войски, но и в самата Москва имаше достатъчно хора, които правеха всичко по силите си, за да не я предадат. И тъкмо затова тя не беше предадена. Но работите на фронта при Москва наистина като че се нареждаха по най-фаталния през цялата война начин и мнозина в Москва тоя ден бяха готови в отчаянието си да повярват, че утре в нея ще влязат немците.

И както винаги в такива трагични минути, твърдата вяра и незабележимата работа на първите още не се хвърляха в очи, още само обещаваха да принесат своя плод, а смущението и скръбта, и ужасът, и отчаянието на вторите биеха в очи. Тъкмо това беше и не можеше да не бъде на повърхността. Десетки и стотици хиляди хора, спасявайки се от немците, се вдигнаха и юрнаха тоя ден извън Москва, заляха улиците и площадите й като непрекъснат поток, който се носеше към гарите и губещите се към изток шосета, макар че, да бъдем справедливи, не чак толкова много хора от тия десетки и стотици хиляди имаше право историята да осъди после за бягството им...

Синцов вървеше по улиците на Москва, дето никой не се интересуваше от него в този страшен московски ден, когато хората, губейки се един друг, се търсеха, не се намираха, думкаха по вратите на заключените жилища, отчаяно се чакаха на кръстопътищата под спрелите часовници, викаха и плачеха във водовъртежите на площадите пред гарите.

Люсин отдавна беше изскочил от ума на Синцов, яростта против този човек му се стори нищожна и дребна в онова наводнение от скръб, което го беше подхванало и като треска го влачеше по московските улици. Той проклинаше вече не Люсин, а себе си; да беше постъпил другояче, да беше отишъл в Специалния отдел, както беше решил отначало, може би щяха вече да му дадат в ръцете пушка там, на сто километра от Москва, дето се решаваше съдбата й. Но за да добие надежда за това, трябваше да доведе докрай започнатото: да стигне до редакцията.

Най-сетне от Никитските порти, задръстени от автомобили и хора, той зави в Хлиновската задънена уличка, към редакцията на „Гудок“, дето беше ходил някога още преди войната.

В уличката, също както и навсякъде, се носеше миризма на изгоряло, вятърът от време на време вдигаше от паважа и въртеше из въздуха пепел от изгорени книжа. Всички прозорци в редакцията бяха плътно закрити отвътре с маскировъчни щори, а пред заключените с катинар врати седеше на столче стар пазач в черен железничарски шинел, с малокалибрена пушка в ръце. Седеше, без да обръща внимание на залисията на хората, които тичаха с багажи покрай него по уличката.

Синцов се приближи до него и макар отрицателният отговор да беше вече очевиден, все пак попита не е ли пристигнала тук фронтовата редакция. Пазачът мълчаливо мръдна глава.

— А „Гудок“ заминал ли е? — отново попита Синцов, макар да беше ясно, че „Гудок“ е заминал.

— А вие какво искате? — едва сега попита пазачът, вдигнал глава. — Какви документи имате? Покажете ги!

— А защо ви са документи? — попита Синцов.

— Ами за да знам трябва ли да ви отговарям, или не трябва! — сърдито рече старецът.

Да, „Гудок“ беше заминал, а фронтовата редакция не беше пристигнала и не се знаеше дали ще пристигне. Това беше ясно. Но Синцов все още се щуреше по уличката и гледаше прозорците на редакцията, без да знае какво да прави по-нататък.

Внезапно му дойде на ум, че щом я няма редакцията, трябва поне да намери Серпилин, нали го бяха откарали в болницата тъкмо тук, в Москва...

„Но как ще го намериш? — попита друг, трезв глас. — В коя болница? Кой сред всичко, което става тук, ще ти отговори днес къде е Серпилин?“

Недалеч оттук, на ъгъла на Арбатския площад, се намираще сградата на Политуправлението на армията. Той си спомни как беше ходил там през 1940 година, преди да бъде назначен в Гродно, и си помисли: „Дали пък да отида? Но кой ще ме пусне там без документи? Пък и там ли е то сега? Едва ли... Но ако не е там, къде тогава? Къде да вървя тогава?...“

През ума му мина пак оная мисъл, която отдавна вече отпъждаше от себе си: „Ами ако Маша все пак е в Москва?“ И тази лудешка

мисъл, макар той все още да ѝ се противеше, го повлече от Хлиновска уличка към Усачовка, към къщата, от която беше тръгнал на война.

Насред път още веднъж си наложи да не мисли за невъзможното: разбира се, там, в квартирата, няма никого. И той отива там съвсем не защото се надява на нещо! На него му трябва просто да седне нейде поне за час, да дойде на себе си, ако ще и на стълбището! А после ще стане и ще тръгне... Къде? Ами че чисто и просто във военното окръжие. Ще отиде и ще каже, без да се впуска в никакви обяснения, че е доброволец, че моли да го запишат... Та нали се сформира нещо, нали хвърлят хора право на фронта!... А после, след първия бой ще обясни! Тогава това вече няма да бъде важно, важното е едно: сега да го вземат и да го изпратят на фронта! Да, разбира се, така!

Но в последната минута, когато се приближи до вратата на къщата и изведнъж си спомни с всички подробности как Маша през юни ѝ там, зад този прозорец на втория етаж, го стягаше за фронта, всички мисли освен мисълта за нея и за това, че тя, току-виж, се окаже тук, хвъркнаха от главата му.

Входната порта беше разтворена широко, крилата затиснати с тухли, на тротоара се търкаляха отломки от кресло. След всичко, което бе видял, когато минаваше през Москва, това не можеше да го зачуди; като ритна отломките с крак, той се изкачи на втория етаж и удари по вратата с пестник.

Отдавна вече разбрал, че вътре няма никой, той все още удряше с пестници по вратата, като притискаше към нея лице, и в това безнадеждно, свирепо чукане се проявяваше цялата сила на обзелото го сега отчаяние.

Най-сетне се изправи, обърна се, махна с ръка и като се препъваше, слезе по стълбата.

От портите заднешком излизаше един камион с покъщнина и чували, натоварени така високо, че горните се закачаха в ниската арка на портата. На паважа трескаво подскачаше някакъв човек, махаше във въздуха ръце и викаше: „По-наляво, по-наляво, а сега завивай, завивай!...“ Камионът най-сетне излезе; подскачащият на паважа човек се спря, изтри с ръкава на шаячната куртка потното си лице и Синцов го позна. Той беше тукашният домоуправител. Ключкин ли, Кружкин ли — Синцов го познаваше още от времето, когато ухажваше Маша, но не помнеше името му.

— Слушайте! — викна Синцов. — Слушайте! — повтори той високо и като пристъпи към него, хвана го за яката на куртката така, че тя изпращя.

— Да не сте полудял? — като се изскубна, викна домоуправителят и дори замахна, но го позна. — Вие ли чукахте там?

— Аз!

— Жена ви замина.

— Къде?

— Ами че мога ли всички да запомня! — домоуправителят се покатери на камиона. — А списъците изгорихме днес, телефонните указатели — и тях изгорихме. Всичко изгорихме! — вече от камиона повтори той дори с някакъв жар. — Жена ви замина още през юли — беше с военна униформа.

— А къде е тя? — викна Синцов, като тръгна след потеглилия вече камион.

— Хей, хей, поспри де! — внезапно завика домоуправителят и задумка с длан по покрива на кабината. — Хей! — повика той Синцов, когато камионът спря. — У мен е вашият ключ, има двойник!

Той отведнъж разкопча чантата си, измъкна оттам голяма халка от дебела жица, на която се клатеха двадесетина ключа.

— Кой е тук вашият? Вземете го, само по-скоро.

Синцов се приближи и почна неуверено да преглежда един по един ключовете.

— Хайде, хайде! — подканяше го домоуправителят, като се озърташе към нетърпеливо подалия се от кабината шофьор. — Абе вземете ги всичките! — викна той и пусна цялата връзка.

Синцов не я удържа и тя със звън падна на паважа.

— А къде отивате вие? — попита Синцов, когато канатата на камиона мина пред очите му.

— Където всички, там и аз! — викна домоуправителят. — Аз съм член на партията. Какво искате, да дочакам тук немците ли, за да ме обесят?

„Ех и ти, член на партията!“ Синцов вдигна ключовете и със злоба си спомни силната космата ръка, провиснала от камиона, която току-що ги стискаше.

Като прехвърляше един след друг ключовете, изведнъж му хрумна, че в квартирата може да има оставена от Маша за всеки

случай бележка... И тази мисъл за бележката го завладя така, че той почти тичешком се изкачи по стълбата, отключи вратата и се втурна в квартирата, като остави отвън на вратата халката с ключовете.

Бележка нямаше. Нито на масата за ядене, дето стоеше познатият нескопосен пепелник — дървена лодка с лебедова глава — нито в спалнята на кревата, дето имаше само гол шарен дюшек и възглавница без кальфка, с изскочили пера.

Гардеробът беше заключен. Синцов подръпна дръжката, гардеробът не се отвори. Върху всичко: върху пода, върху столовете, върху масата имаше дебел слой прах. В трапезарията прозорчето с пукнатото стъкло потреперваше от вятъра; той го притвори и седна до масата, като опря тежко на нея изпосталелите си ръце.

Всичко, през което той и хората с него бяха преминали с такава твърдост, като се почне още от Могилъв, имаше или нямаше смисъл в зависимост от отговора на един прост въпрос: ще победим ли, или няма да победим в тази така страшно започнала за нас война? Не само в оня строеви поменик, който той, излязъл от първото обкръжение, бе предал на Шмаков при Елня, а в душата му имаше дълъг списък на всички жертви, които пред очите му даваха хората, за да купят със своята смърт победата. И сега, пак пред очите му, срещу целия този кървав списък тук, в Москва, израстваше огромен черен като самата мъка въпросителен знак!

Може би в друго състояние той би отделил в ума си дори най-страшната възможност да се загуби Москва от безвъзвратното положение и края на всичко. Но сега душата му напомняше лодка, в която товареха толкова тежести една след друга, че тя в края на краищата почваше да потъва. И отгоре на всичко и тая безмълвна, празна квартира — ни жена, ни дете.

Хвърлил му бе ключът от тази квартира един човек, който заминаваше от Москва, защото на другия ден — така мислеше този човек — тук, в Москва, трябвало да дойдат немците. И този човек с натъпкан с партушини камион офейкваше от Москва — Синцов беше готов да се закълне в това — навярно офейкваше без заповед, със своя биволски врат и здрави космати ръце, които тъкмо би трябвало да стискат пушка...

Не, Синцов не завиждаше на тоя спасяващ се бик, но обстоятелството, че той самият няма партиен билет в джоба си, че не

може сега да отиде през три улици оттук, в същия тоя районен комитет, дето някога бе постъпил в партията, да отиде и да каже: „Аз, комунистът Синцов, дойдох да защитавам Москва, дайте ми пушка и ми кажете къде да отида!“ — чувството, че не може да направи това, го подтискаше.

Той мислеше за това дотогава, докато изведнъж, тъкмо изведнъж, както става понякога с най-важните решения в нашия живот, му дойде на ум: „А защо? Защо да не мога да отида в районния комитет и да кажа: «Аз, комунистът Синцов, искам да защитавам Москва»? Какво, престанал ли съм да бъда комунист? Този бик в камиона е комунист, а аз съм престанал да бъда? Нищо, че не ми повярваха, нищо, че и някой друг няма да повярва, аз нали знам какъв съм. Защо мисля да отида в Специалния отдел, в редакцията, във военния комисариат, а се боя да отида в своя районен комитет, дето съм постъпил в партията? Кой може да ми забрани това? Кому са дали изобщо такова право?“

Той стана от масата и се олюля от слабост. Отиде в кухнята и в тъмното дълго тършува по лавиците, докато за свой късмет намери половин хляб, превърнал се на сухар. Приблужи се до умивалника и опита дали тече водата. Водата течеше. Облегнат на стената, взе да кваси хляба под чешмата и задъвка жадно едно след друго мокрите, разтрошили се между пръстите му парчета.

Дъвчеше последното парче, когато зад стените на къщата екнаха зенитни оръдия. През незатъмнения прозорец премина сноп от прожектор; избухнала бомба люшна сградата.

Синцов затвори чешмата и заслушан в стрелбата на зенитните оръдия, отново помисли за онова най-страшно нещо, за което бе мислил днес вече няколко пъти и пред което дори неговото нещастие беше съвсем нищожно: „Мигар ще предадем Москва?!“

— Ей сега ще тръгна! — шепнешком си рече той, като си спомни за районния комитет, но щом се откъсна от стената, почувствува, че няма, сега няма да стигне; трябва да полежи. Да полежи, а после да върви. Като шареше с ръка по стената, той стигна до спалнята, хвана се за студената никелирана табла на кревата и се строполи по корем на голия дюшек.

— Сега ще полежа и ще тръгна — упорито и нечуто прошепна той. — Ще полежа четвърт час и ще тръгна...

Когато Маша почна да го буди, той, още неразсънен, се обърна и простена, отначало страшно и дрезгаво, а после тъй жаловито, че сърцето ѝ едва не се пръсна. Сега тя беше готова, даже още час да седи ето тъй над него, без да се мъчи да го буди, но той вече се събуждаше. Някъде от дълбините на умореното му съзнание се надигаше нещо, което му пречеше да спи. Все още без да се събужда, той помръдна, разпери ръце, отпусна ги тежко от двете страни върху раменете на Маша, стисна ги и изведнъж, сякаш го удариха, отвори очи — в тях нямаше нито сън, нито почуда, само щастие, такова безмерно щастие, каквото нито преди, нито след това през целия Машин живот не ѝ беше писано да види в ничии очи.

Ако накараха Синцов цял живот да измисля какво щастие би искал, той пак не би измислил нищо друго освен това скъпо, мокро от рукналите сълзи лице, притиснато неудобно до бузата му. Целият ужас на многото дни и на най-ужасния от тях, днешния — всичко това се отдръпна нейде на хиляди версти назад. Той отново не се страхуваше от нищо.

Той хвана Маша за раменете и като повдигна лицето ѝ над своето, се усмихна. Усмивката беше не страдалческа, не горчива и не жалка, а най-обикновена, предишната му усмивка. Маша също гледаше страшно променилото се изпито лице на мъжа си и мислеше, че неговият вид, който така много беше я изплашил в първата секунда, не значи нищо.

С всичката неразсъждаваща откровеност и яснота, на която беше способна нейната чужда на колебания душа, тя побърза да си обясни всичко станало: той е командувал партизански отред и са го повикали със самолет в Москва. Защо е командувал и защо са извикали точно него, и то със самолет, тя не се замисляше: тъкмо вчера в тяхната школа разправяха, че неотдавна в Москва докарали със самолети от немския тил няколко командири на отреди и ги завели на доклад направо от летището, както са били облечени.

Къде и какъв само не беше Синцов в мислите ѝ през тия месеци! Но като си обясни тъкмо така неговото появяване сега, още от първия миг, тя вече не помисли за него другояче.

Синцов я пусна, понадигна се и се опря на стената. Движението му струваше усилия, на лицето му се разля бледнина.

— Какво ти е на главата, ранен ли си?

Като се напрегна в очакване на болката, той свали ушанката си с две ръце. Но този път бинтовете не бяха се залепили за нея, не го болеше и затова заглежданата в очите му Маша повярва, когато той ѝ каза, че това не е нищо — само драскотина.

— Да те превържа ли?

Но той каза, че не трябва. Преди три дни му направили превръзка по всички правила и е по-добре да не я пипа.

— Какво става с майка ти и с Таня? — попита той и преди тя да заприказва, прочете вече отговора на лицето ѝ.

Не пита нищо повече — пък и какво да пита? — а само няколко минути мълчаливо държа ръцете ѝ също така, както тогава, в последния час на сбогуването им през оградата, на Белоруската гара...

Маша беше отслабнала, беше подстригала косата си по-късо, отколкото по-рано, и във военната си рубашка с малко широка, не по шията ѝ яка се беше превърнала изведнъж от жена отново на девойка, и дори не такава, каквато беше, преди да се омъжи, а такава, каквато Синцов я беше изпровождал някога, преди шест години, за Далечния изток.

— Все пак си постъпила на военна служба — рече той най-сетне.

— Постъпих.

— Така и смятах. Дори не мислех, че ще те срещна тук.

— Значи, сам бог ни е събрал — бурно рече Маша.

— Откога си станала вярваща? — направи опит да се пошегува той, но тя дори не забеляза, че се е пошегувал.

— Наистина — все така бурно продължи тя. — Отпуската ми е само до сутринта. Вече месец не съм дохождала тук. И да дойдем тъкмо ти и тъкмо аз, в един и същи ден...

— Значи, много ни е било нужно да се видим — рече Синцов и на изнуреното му лице се появи така добре познатата на Маша добра усмивка на човек, който е по-стар и знае много повече от нея. — Не се чуди. Я по-добре ми кажи защо си дошла и защо един месец не си дохождала, и каква ти е службата, и къде!...

Маша направи слаб опит да възрази: всичко станало с нея не е чак тъй интересно. Но той я хвана полекичка за китките на ръцете и меко, но властно я спря.

— Аз ще ти разкажа всичко, но това е дълга история. А пък ти ми кажи сега само две думи: къде служиш? Не си ли била още на фронта?

Маша погледна слабото му уморено лице, резките непознати гънки около напуканите му устни, надникна в очите му, в които също имаше нещо такова — тя не можеше да долови какво, но нещо такова, каквото нямаше по-рано — и разбра, че трябва или да не му казва нищо, или да му каже всичко. Скъпейки думите си, защото ѝ се струваше най-важно по-скоро да го измие и сложи да легне, тя накъсо разправи за себе си, като наруши с един замах всички получени в школата строги нареждания: никому, нийде, при никакви обстоятелства... Право казано, тя дори не помисли сега за това, защото нито обстоятелствата, в които беше попаднала, нито човекът, с когото споделяше всичко това, не можеха да бъдат предвидени в никакви нареждания.

Синцов я слушаше, като все още държеше нейните ръце и всеки път чувствуваше как те потреперват в дланите му, когато тя в разказа си искаше да направи някакъв жест. Тя му разправи всичко освен две неща: че ще я прехвърлят в най-близки дни и че точно в седем часа сутринта на ъгъла на Пироговска ще я чака камион.

Той я слушаше, без да променя израза на лицето си, само побледня сякаш още повече. Ако беше чул всичко това преди три месеца, а още повече преди започването на войната, сигурно би се ужасил от онова, което я чакаше, и съвсем откровено би ѝ казал. Но сега, след всичко преживяно, макар сърцето му да се изпълни с тревога за нея, той чувствуваше, че няма право да ѝ каже нито дума. Бе видял в обкръжението жени, които не правеха по-малко от онова, което все още само се канеше да прави Маша. Защо тя да няма право на това? Защото не обича тях, а нея обича?

— Добре — като се овладя, рече той, когато Маша замълча и с тревога го погледна в лицето, — може би нийде там, зад фронта, ще срещнеш някого от вземските ни познати.

— А мислиш ли, че не са успели да евакуират Вязма? — попита Маша.

— Мисля, че не са успели — с пресекнал глас рече Синцов; при този въпрос той потрепера от спомени. — Мисля, че не са успели — повтори той. — Както и други градове. — Той приближи лицето си до

нейното и като промени тон, рече тихо и спокойно, като на дете: — Ти навярно изобщо не си го представяш напълно ясно.

— Много ли си уморен? — попита Маша.

Той затвори очи и отново ги отвори.

— Тежко ли беше?

Той едва забележимо кимна — зави му се свят и се мъчеше да се овладее.

— Кога долетя в Москва, днес ли? — тихичко попита тя; стори ѝ се, че както е притворил очи, той си спомня нещо.

И поради това, че бе попитала така тихо, а той се бореше в тази секунда със замайването, не чу думата, която би го учудила: „долетя“, а чу само последната дума „днес“ и слабо кимна с глава.

— Сега ще те съблека, ще те измия и ще те сложа да спиш — рече Маша. И като се изплаши сама от думата „измия“, за да не му хрумне, че ѝ е неприятен и не ѝ е мил такъв — мръсен, какъвто е сега — тя стремително взе неговата тежка, издраскана и покрита със синини ръка и няколко пъти горещо я целуна. — Ще се измием, нали? — попита тя, като вдигна очи. Какво можеше да каже той?

— Да, добре, разбира се, добре! — Какво друго можеше да иска той, освен тия силни, нежни, мънички ръце, за които толкова пъти си бе спомнял, да го съблекат, измият, сложат в леглото?

— Щом те видях, веднага сложих в кухнята да се топли вода — рече Маша.

— Веднага ли сложи? Я виж колко си съобразителна — усмихна се Синцов.

— Не съм съобразителна — рече Маша, — просто искам да ти помогна, ти според мене много си отслабнал.

— Да, поотслабнах. — Синцов взе нейната мъничка, чиста ръка в своята голяма и мръсна и за секунда изпита желание да я стисне до болка.

— Съвсем забравих. Може би искаш да ядеш? — попита тя.

— Не, сега не искам — рече той, като почувствува с учудване, че действително не му се яде сега. — Върви в кухнята, а аз ще се съблека тук и ще дойда. — И като видя през вратата хвърления върху масата Машин шинел, додаде: — Само ми дай шинела да го наметна.

Той изчака, додето тя му донесе шинела и излезе, изпрати я с очи, спусна крака на пода и почна да си смъква ботушите.

После стоеше в кухнята в тенекиения леген, а Маша го миеше, както майките мият децата си, както старите санитарки мият в болницата болните и ранените.

Когато започна да го мие, тя веднага забеляза на хълбока му два червени белега.

— Раняван ли си? — тихо попита тя и той мълком кимна: да, раняван.

— Дай ми, моля ти се, чашка вода — рече той, когато Маша го обхвана като болен под мишниците и подпирайки го с рамо, го доведе до леглото и го сложи да седне.

Докато тя отиде за вода, той легна. Чаршафите бяха чисти, с неразгладени гънки, върху тях освен одеялото беше метнат нейният шинел. Той опипа с пръсти чистата платнена риза, която беше облякъл, след като се изми, после я помириса — ризата, която няколко месеца беше лежала заедно с Машините неща, миришеше на познат одеколон. Друга също такава риза, вместо калъфка, беше надяната на възглавницата.

Маша му донесе вода: докато той пиеше, тя затвори вратата и вдигна щората на прозореца, а после пое чашата, бързо се съблече и легна до него, като зиморничаво подви под хълбока си пеша на шинела.

— Защо не спиш? Толкова си уморен, аз чувствавам!

— Уморен съм, но не мога да спя.

— Защо сядаш?

— Така ми е по-леко да разправам. Аз съм длъжен, искам да ти разкажа...

— После, по-добре си легни. Ти си уморен. Просто се страхувам за тебе, толкова си уморен. Може би прожекторите ти пречат да спиш? Ще стана и ще спусна щората...

— Нищо не ми пречи.

— Тогава си покрий раменете... На ти шинела. Ще ти е студено. Непременно ли искаш да седиш?

— Да... Ти дори не знаеш какво значи за мен днес да те видя...

— Защо да не знам?

— Не, не знаеш. Докато не ти разправа всичко, което стана с мене, не можеш да знаеш. Когато ти разкажа, тогава ще знаеш. Дори не

можеш да си представиш каква необикновена благодарност изпитвам към тебе сега!

— Благодарност ли? За какво?

— За твоята любов към мене.

— Глупости! Мигар може да се благодарен за това?

— Да, може да се благодари.

Тя почувствува, че той е развълнуван от още нещо, не само от срещата им, но не можеше да разбере от какво. Самата тя беше изпълнена с чувство на благодарност към него за това, че е тук, че е воювал, че е бил ранен и е останал жив, че е уморен, но има както преди силни и добри ръце и както преди я обича... Беше му благодарна за всичко това... Но за какво трябва той да ѝ е благодарен, тя искрено не разбираше. Да не би за това, че му бе целувала ръцете и му бе мила краката, да не би за това, че го обича както по-рано или още повече?... В края на краищата това е тъй естествено, как може иначе?

А той действително чувствуваше безмерна благодарност към нея за силата на нейната любов и за това, че като изпита отново сила, беше вече в състояние да ѝ разправя всичко, което измъчваше душата му толкова, че му се струваше: душата му е на умирање.

Той въздъхна и се усмихна в тъмното, сякаш с тази усмивка се прощаваше с всичката доброта и нежност, която вече бяха изпитали тази нощ. Тя не видя усмивката му, но я почувствува и попита:

— Усмихваш ли се? На какво се усмихваш?

— На тебе.

И станал отведнъж сериозен, каза, че за него най-скъпа на света е нейната вяра и нейната помощ в тази тежка за него минута.

— Защо тежка?

— Тежка — повтори той. И изведнъж попита: — Какво си помисли, когато ме видя ето така, с чужда рубашка, с памуклийка? Навярно си помислила, че съм се върнал от партизански отред? Така ли?

— Така — рече тя.

— Не, работата е много по-лоша. — И повтори: — Да, много по-лоша, много!

Тя трепна и се напрегна. Той мислеше, че ей сега ще го попита какво значи това. Но тя не попита, само се надигна и седна.

През цялото време на разказа му я побиваха вътрешни тръпки, а той, наопаки, почти през цялото време приказваше с равен, тих глас, който, ако го познаваше мъничко по-малко, би могъл да ѝ се стори спокоен.

Колкото и тежко да му беше, той ѝ разправяше всичко поред, от самото начало, защото иначе тя нямаше да го разбере.

Той ѝ разказа за нощта край Борисов и за убития червеноармеец; за Бобруйското шосе и смъртта на Козирьов; за боевете при Могилъв и двата и половина месеца обкръжение. Разказваше всичко, което беше видял и премислил: за твърдостта и безстрашието на хората и за тяхното много голямо изумление пред ужаса и безсмислицата на станалото, за възникналите в главата им страшни въпроси: защо е станало така и кой е виновен?

Той ѝ говореше, без да я щади, също както войната не беше щадила и него. През тия два или три часа стовари върху ѝ цялата горчивина и цялата тежест на изпитанията, които се бяха стоварили през тия четири месеци върху самия него, стовари всичко отведнъж, без да премерва нито силата на своите думи, нито големината на нейното незнание, размерът на което беше много голям, въпреки че тя познаваше войната по бюлетините и вестниците и че имаше очи, уши и свой собствен здрав разум, който ѝ подсказваше, че всичко станало е сигурно още по-страшно, отколкото приказват и пишат за него. Но всичко това беше едно, а онова, което говореше Синцов, беше друго, несъизмеримо по-страшно и по-разтърсващо съзнанието.

Маша седеше на кревата и за да овладее трепета си, беше стиснала между зъбите ъгълчето на възглавницата, на която вместо калъфка беше навлякла ризата на мъжа си.

Ако той можеше да я види, би видял, че тя седи без капка кръв на лицето, с вкопчени ръце, притиснати до гърдите така, като че мълчаливо го моли да спре, да я пощади, да ѝ даде да си поеме дъх. Но той не виждаше лицето ѝ, а както беше вперил очи в стената и се държеше с едната ръка за таблата на кревата, а с другата, свита в пестник, безпощадно сечеше пред себе си въздуха, говореше, говореше всичко, което беше се натрупало в душата му и което нямаше сега на кого друго да каже освен на нея.

И чак когато разказа за последния бой при Елня и за онова щастие, което бе изпитал в нощта на пробива, чак тогава нейното

напрегнато, окаменяло лице се отпусна и тя тихичко охна. Това беше първият миг, в който ѝ бе станало по-леко.

— Какво ти е? — попита той.

— Нищо, говори — каза тя, като се овладя и помисли, че понататък няма да чуе нищо страшно.

Но най-страшното беше напред и той, без да забележи, че тя се намира на предела на душевна изнемога, без да се смили над нея, заговори за най-страшното: за танковете на Юхновското шосе, за новото обкръжение, за пленничеството, бягството и за това, че той седи пред нея такъв, какъвто е, преживял онова, което е преживял, направил онова, което е направил, и не направил онова, което не е можал да направи. И ако след всичко това трябва все пак да носи отговорност за проклетата си съдба, той е готов да носи тази отговорност, дето е угодно и пред когото е угодно, без да клюмне. Особено след като е видял нея, Маша!

— Съдба, съдба! Плюя на своята съдба! — изведнъж извиси глас и с конвулсия в гърлото рече той. — Плюя на нея, щом стават такива работи! Каквато и да беше съдбата там, трябва да ида да се бия за Москва, и толкоз! Кой е казал, че нямам право на това? Лъжа е това, имам! И още един въпрос. — Гласът му съвсем секна, за пръв път, откакто си го спомняше Маша, той изгуби самообладание. — Защо този старши лейтенант там, когато отидох при него и му казах всичко, както е било, защо той, който не е видял нищо, не е убил нито един немец, който едва-що е дошъл от своето военно окръжие, защо не ми повярва? Защото не искаше да вярва! Аз видях — не искаше! А защо? Защо не ми вярват?

— Успокой се!

— Не мога! — викна той и измъкна от нея ръката, която тя искаше да погали.

Но тя му прости тази грубост. Пък и как можеше да не му прости в такава минута!

— Успокой се — повтори тя.

Сега, когато Синцов избухна и се развика, тя изведнъж стана спокойна, дълбоко нейде в нея потънаха собствените ѝ въпроси, собственият ѝ готов да избухне вик: как, защо?...

— Успокой се — за трети път рече тя, като чувствуваше, че въпреки целия негов страшен опит от войната тя сега, в тази минута, е

по-силната и трябва да му помогне. — Какво говориш, мили? Не говори така, не трябва!... — вместо да спори, започна да го моли тя.

И нейната нежност разтопи ожесточението му. Той омекна, отдръпна се от стената, свря лице във възглавницата и дълго, неподвижно лежа така.

Тя докосна рамото му.

— Почакай, не ме пипай! — през възглавницата глухо рече той. — Сега ще дойда на себе си.

Тя мислеше, че плаче, но той не плачеше.

— Защо казваш, че не ти вярват?... — вместо пряк отговор рече Маша. Думите, че не му вярват, я бяха най-много потресли. — Как така не ти вярват? Ами аз?...

— Прости... — Той се обърна, легна по гръб и спокойно докосна Машината ръка.

— Ама няма аз за това...

— Все едно, прости!

Той млъкна. Мълчеше и Маша.

Струваше му се, че тя мисли: какво да прави сега? Но тя мислеше за друго.

Мислеше за всичко, което той беше преживял, и се питаше дали би понесла всичко това, ако попаднеше на негово място. Сигурно не би понесла... Тя си спомни всички безсънни ноци, когато се мъчеше да си представи какво ли става с него там, на фронта; колко пъти ѝ се струваше, че ту са го взели в плен, ту стрелят по него или че е нейде ранен и бълнува, и вика: „Маша! Маша!“ — и трака със зъби в ръба на тенекиеното канче... И ето почти всичко, за което бе мислила, било истина: по него са стреляли, ранили са го, той е бил в плен, молил е да му дадат да пие и е викал: „Маша! Маша!“ — и се е задъхвал от жажда, и е нямало кой да го превърже.

— Защо мълчиш? Какво според тебе трябва да правя? — попита Синцов.

Тя се приближи и като положи неговата бинтована глава на коленете си, рече:

— Не знам. Ти сигурно знаеш по-добре.

Тя наистина още не знаеше какво да му отговори. Но знаеше главното: той трябва да чувствава колко го обича тя. Това беше най-необходимият му отговор и той, почувствувал силата на нейната

душевна подкрепа, изведнъж просто и късо ѝ каза какво беше вече почти решил преди нейното дохождане: още сутринта ще отиде в районния комитет, дето някога го бяха приели в партията, ще отиде, ще разкаже всичко и нека те решават какво да прави. А сега се бои само от едно: да не се случи в последната минута някаква глупост, да не го задържи по пътя някакъв патрул.

— Аз ще дойда с теб — изтръгна се от устата ѝ, преди да успее да помисли, че не може да направи това: до сутринта има комендантски час, а точно в седем ще дойде да я вземе този проклет камион!

— Значи, ще ме хванеш за ръката и ще ме отведеш като мъничък — усмихна се той в тъмното. — Добре, ще обмислим това.

Той отново стана такъв, какъвто беше преди — голям, силен и спокоен.

— Съвсем забравих едно нещо. — Той, изглежда, отново се усмихна. — Нищо ли нямаш за ядене? Страшно съм гладен.

— Защо не каза по-рано? Нали те питах!

— Тогава не исках. Бях намерил, докато те нямаше, някакъв крайщник от преди войната. Трябваше да го квася под чешмата.

— Горкичкият! — рече Маша. — Имам в шинела си малко сухари и една кутия консерва, само че не знам каква е...

— Няма значение — разсмя се Синцов. — Дори да е цаца, ще пийнем после по пет чаши вода и готово.

— Ти лежи — като спускаше босите си крака на пода, рече Маша. — Аз ще отида да донеса.

— И таз добра! — рече той и също спусна крака.

И двамата станаха. Тя, наметнала на раменете си шинела, а той, загърнат с одеялото, отидоха в кухнята и седнаха на масата. Маша измъкна пакет с натрошени сухари, а Синцов с мъка извади от другия джоб на шинела ѝ голяма кутия консерва.

— Аз пък през цялото време си мислех какво ли е това тежко нещо на краката ми! — разсмя се той.

— Съвсем бях забравила за нея.

Синцов отвори кутията с кухненския нож. Седяха един срещу друг и ядяха тия месни консерви, които подхващаха с ножа и си туряха на парчета сухар. После Синцов изпи от кутията остатъка от соса и като се усмихна, погледна Маша.

— Ех, че смешни сме сигурно сега с тебе! Седим в кухнята един срещу друг боси...

Той се прозина и виновно се усмихна.

— Знаеш ли, макар и да е срамно, ама щом си похапнах, веднага ме налегна сън като гладно куче...

— Че какво срамно има тук?

И за да не го е срам наистина, побърза да излъже, че и на нея ѝ се спи.

Те се върнаха в стаята и легнаха така, както обичаха да спят по-рано, когато спяха заедно: той — на гръб, отметнал настрана дясната си ръка, а тя — на хълбок, притиснала буза до неговата едра, силна, кротко прегърнала я ръка. Но едва легнаха и навън в небето все по-често едно след друго затрещяха зенитните оръдия.

— На, сега няма да заспим — огорчено рече Маша, като имаше пред вид не себе си, а него. На нея още не ѝ се спеше.

— Защо да не заспим? — сънливо рече Синцов. — Тъкмо ще заспим...

И вече след минута Маша почувствува, че той наистина спи морен, дълбок сън. Понякога и по-рано заспиваше точно тъй, веднага. Само дишането му беше съвсем друго — по-леко, по-равномерно.

През цялото време, додето трая въздушната тревога, и още час или два след нея, Маша, която изобщо не можа да заспи, лежеше, притиснала буза до топлата едра ръка на мъжа си, и все мислеше, мислеше за онова, което той ѝ беше разказал.

Не че не знаеше всичко това по-рано, не, тя знаеше много неща или беше слушала откъслечно за тях от втори и трети уста, но навярно трябваше да чуе всичко отведнъж и тъкмо от устата на ето този легнал до нея човек, за да почувствува целия размер на тежестта, паднала не само върху неговия гръб и върху нейния, а и върху гърба на всички хора, разбира се, на всички хора — тъкмо това е най-страшното!

— Каква мъка! — на глас каза тя, каза не за себе си и не за него, а за всичко, взето заедно — за войната.

И като помисли за превземането на Вязма и за последния бюлетин, безпощадно се укори, задето днес след проверката на документите при заставата е могла отново да се покрие с брезента и да мине през Москва, без да погледне какво става наоколо...

„Като някаква еснафка!“

От разказа на мъжа си разбра колко много хора са умрели през тия четири месеца пред очите му; те са мислели не за себе си, а за това, че трябва да спрат немците! И все пак немците бяха превзели Вязма и приближаваха Москва и, значи, за да ги спрат, трябва да направят сега още повече, отколкото е вече направено от ония хора, които са загинали, но не са ги спрели! И тя, и тя също трябва да направи това в работата, която ще поеме! С тревога помисли колко силно я бе потресъл разказът на мъжа ѝ, а нали ѝ предстои да види всичко това със собствените си очи, а може да види още по-лоши неща, да види и да не трепне!

Спомни си, че още не е приготвила нещата си и че трябва да направи това, додето той спи, за да не открадне от него нито минута.

Повдигна глава от ръката му и той, без да се събужда, сви и изправи изтръпналата си ръка.

Тя стана, приближи се до прозореца, дръпна щората и като отвори вратата на антрето, все още безсилна да се заеме с нещо друго, отново се приближи до кревата и приседнала на свлеклия се върху пода шинел, загледа заспалото лице на мъжа си.

Челото му беше потно, а ръцете лежаха отмалели върху одеялото. Двете резки, непознати черти, които минаваха от устните към брадата, не бяха се изгладили и в съня, сякаш говореха за нещо веднъж завинаги влязло грубо в живота на този добър човек, влязло и вече неспособно да се махне.

Тя си спомни с каква ожесточена ненавист, от която я обзимаше студ, говореше той за немците, отведнъж си помисли за цялата тази още незавършила нощ и тихо въздъхна. Утре или в други ден тя ще лети към тила на немците, а не му рече, че трябва да я пази. Сети се за секунда, а после забрави от щастие. А ако сега там, в тила на немците, на агентурната работа, изведнъж се окаже, че чака дете, не се знае какво ще прави! И колкото и да я беше срам да говори за това, то ще трябва още днес да попита комисаря на школата какво да прави все пак, ако това се случи.

„Да, още днес — помисли тя, като погледна часовника, — още днес, и то съвсем скоро.“

Часовникът показваше шест; време беше да се стяга.

Отвори гардероба и отначало издърпа, от далечния ъгъл онова, за което предварително си бе помислила като за най-подходящо —

донесеното още от Далечния изток, посипано с нафталин старо палто от груба вълна. После порови в другите лавици и взе едно проядено от молци шалче за глава и някои неща от майчиното си бельо, което трябваше да постесни и поскъси.

Като завърза всичко това в една стара покривка и го сложи на масата, тя, без да бърза, се изми в кухнята на чешмата и се избърса с пешкира така, че кожата ѝ се зачерви и изведнъж ѝ стана топло.

После, също тъй без да бърза, облече куртката опипом, без огледало се среса и като погледна часовника, седна на кревата.

— Ваня! — Тя заби нос във възглавницата до сложената на нея глава на мъжа ѝ и лекичко побутна с бузата си неговата буза. — Ваня!

Мислеше, че дълго няма да може да го събуди, но той изведнъж се събуди и седна.

— А, ти ли си! — И ѝ се усмихна с добрата си усмивка. После видя, че тя е вече облечена и я попита с тревога:

— Ти си отиваш? Къде отиваш?

Обясни му, че след половин час, в седем часа, ще дойде един камион и ще чака зад ъгъла, а тя не бива да го изпусне, защото отпускът ѝ е само до девет часа сутринта.

— Е... може би така е по-добре — рече той. — Ти ще заминеш, а аз ще почакам, докато съвсем се развидели, и ще отида, както ти казах вчера. Да се облечем. Излез за минута, аз нещо се стеснявам от тебе.

— Аз ще се обърна. — Тя се приближи до прозореца и като повдигна щората, надникна навън. На улицата беше още тъмно. — Чуден човек си ти. Вчера не се стесняваше, днес се стесняваш.

— Да, така е — рече той, като се обличаше.

Той затропа с ботушите си към кухнята, а тя, все още изправена до прозореца, слушаше как той се мие там на чешмата.

— Какво пък — рече той, като се върна и праметна връз таблата на кревата мокрия пешкир. — Каквото и да стане сега с мене, ще ми повярват или няма да ми повярват, ще ме пратят на фронта или, което е най-лошото — той направи усилие и гласът му остана спокоен, — няма да ме пратят, все пак ти ми дай адреса си. Ще ти пиша какво е станало.

Маша се обърка: какво да му отговори? Да му каже ли, че утре или в други ден ще отлети? Не искаше. Да не му каже? Не можеше.

— Колко време ще останеш още там в школата? — Той погледна завързаните в покривката неща. — Какво е това?

— Събрах нещата си, затова ме пуснаха. — Маша не успя да измисли какво да излъже.

— А-а... тогава ясно. Значи, тия дни?

Тя кимна.

— Но адреса си все пак дай. Какво имате там — кутия или военна поща?

Той откъсна едно ъгълче от сложения върху перваза на прозореца пожълтял вестник, записа номера на Машината пощенска кутия с парченце от молив, което се търкаляше на бюфета, сложи хартийката в джоба на рубашката си и се усмихна.

— Единственият ми документ за момента.

После помълча и като поиска да я успокои, додаде:

— Може би от районния комитет ще успеят по някакъв начин да намерят Серпилин, аз ти говорих за него.

Маша кимна.

— Ако само е тук и е жив. Тогава работите ми до голяма степен ще се оправят. За това, че съм се оказал в Москва, той няма да ме похвали, но за миналото, вярвам, ще ми даде характеристика. За мен сега всичко е ценно.

— Аз не мога да си представя, че някой няма да ти повярва.

— А аз мога. — Той погледна втренчено в очите ѝ със своите позастарели, някак странни, едновременно и добри, и зли очи. И тъй като не желаше да говори повече за себе си, попита за брат ѝ: — Къде е Павел? Все още в Чита ли?

— Да. Неотдавна прати писмо.

— Беснее ли, че не е на фронта?

— Беснее... Слушай Ваня — рече Маша, като сега отново чувствуваше него голям, а себе си мъничка. — Какво ще стане с Москва?

— Не знам — рече той. — Не се наемам да съдя, не искам да те лъжа, не си представям. Но недей мисли, че ще изгубим войната! А ако мислиш — избий го от главата си! Всичко, което ти разказах, е истина. И пак ти казвам: няма да изгубим войната! За нищо на света!

Той каза това с голяма сила и като че с тревога за Маша — дали няма да се поколебае тя по негова вина.

— Не, и аз самата мисля така. — Маша го погледна право в очите. — Исках само да проверя чувството си.

Изведнъж лицето ѝ стана чуждо, далечно и той тутакси забеляза това.

— Какво ти е?

— Камионът дойде, чувам го.

Тя бързо облече шинела, озърна се, пошари по масата, намери фенерчето, мушна го стремително в джоба си и чак след това, вече облечена, с шинел и ушанка, се хвърли на гърдите му и мълчаливо замря за цяла минута, безсилна да каже и дума.

А той през тази минута, като я прегръщаше, преживя чувството на пълно отчуждение от всичко, което беше свързано с него самия, от всичките си нещастия, минали и бъдещи. Остана му само един безпределен страх за Маша, за това, че тя отлита там, при немците, че това ще стане скоро и че никаква сила няма да му позволи нито да узнае какво става там с нея, нито дори да помръдне пръст, за да ѝ помогне...

— Може би ще ме изпратиш до камиона? — попита тя, като се откъсваше от него. — Той е досам ъгъла.

— Не. Не искам да ме виждат твоите. Изобщо не бива с никого да споделяш, че си се срещнала с мен. После, когато, както се казва, отново стана човек, тогава ще кажеш, ако поискаш, а сега не бива. Вашата работа е сложна. Ще вземат да те оставят заради такъв мъж — горчиво се усмихна той и за секунда предателски помисли: „И дано те оставят.“

— Не говори така!

Той още веднъж я прегърна бързо, целуна я, пусна я и дори я побутна към вратата. Тя, без да се обръща, взе от масата вързопа и излезе в антрето.

Но когато вече отвори вратата, той я догони отново, обърна я към себе си и я попита:

— Кажи къде отиваш? Искам поне да си представям къде ще бъдеш.

— В района на Смоленск — рече тя.

— Бъди предпазлива — стремително, като се задавяше, заговори той. — Бъди хитра като лисица, като дявол, само не им падай в ръцете, моля те! Чуваш ли? Моля те! Нищо не искам, всичко е без значение...

всичко е без значение... нищо не искам, само да бъдеш жива. Разбираш ли?!

Като луд я разтърсваше той за раменете и повтаряше тия думи, които в друг момент биха се сторили и на двамата нелепи.

После изведнъж стихна, усмихна се, протегна ѝ ръка и като почака, докато тя сложи в нея своята, стисна я гальовно и силно, но не до болка.

— Довиждане, Маша! Машенка моя... Маша, Маша...

И като отпусна ръка, обърна се и тръгна назад към стаята.

Тя бързо затръшна след себе си вратата и изтича надолу.

Вече в двора тичешком погледна към своя прозорец: той беше отворен широко. В едва задържащото се сивичко утро тя смътно съзря лицето на мъжа си. Той не ѝ махаше с ръце и не викаше. Стоеше така на прозореца и мълчалив гледаше подире ѝ.

Същия ден в десет часа сутринта Маша влезе в мъничката адютантска стая пред кабинета на началника на школата. Адютанта го нямаше: беше излязъл нейде. Тя почака няколко минути, въздъхна, оправи си рубашката и почука на вратата.

— Влезте! — чу се глас отвътре.

Маша влезе, затвори след себе си вратата и каза онова, което вече беше свикнала да казва през тези три месеца живот в школата:

— Другарю полковник, разрешете да се обърна към вас.

— Здравейте, Артемиева. — Човекът зад масата откъсна очи от поставените пред него книжа. — Какво ви води при мен?

— Един личен въпрос, другарю полковник.

— Идете при комисаря.

— Комисарят е заминал за Москва, другарю полковник, а аз идвам по спешен въпрос.

— Тогава седнете, чакайте. — И полковник Шмельов отново заби очи в книжата.

— Може би ви преча, другарю полковник? Ще изляза — рече Маша.

— Ако ми пречехте, щях да ви кажа — без да вдига глава от книжата, отговори Шмельов и тя седна на стола до стената и зачака.

Полковник Шмельов беше нов човек в школата. Предишният началник бе изчезнал преди седмица от школата, бе отлетял, както казваха, със специална задача, а на следния ден вместо него се яви този

Шмельов. Той пристигна от болницата след раняване и бързо и ловко сновеше по коридорите с патерици, като се опитваше да стъпва на ранения крак.

Още на втория ден той порази курсантите с удивителната си памет за имена и лица, но изобщо, въпреки това, не се хареса на Маша: по нейно мнение той беше някак твърде весел, разговорлив и изобщо лекомислен за работата, на която ги обучаваха тук. Когато разговаряше, понякога смешно заекваше, тресеше глава и намигаше. Тя знаеше, че това намигане съвсем не е шега, а последица от контузия, виждаше двата прикачени на рубашката му ордени „Червено знаме“, знаеше, че е ранен на фронта през тая война. И все пак не ѝ беше по сърце да отиде по лична работа при началника на школата. Ако онова, което искаше да разкаже, можеше да търпи до утре, тя непременно би дочакала връщането на комисаря, който рядко се усмихваше и малко приказваше. Той ѝ внушаваше по-голямо доверие.

Тя седеше, чакаше и гледаше Шмельов. Сега той не заекваше, не намигаше и не се шегуваше — седеше мълчаливо и пишеше на масата, турил очила, които тя още не беше виждала у него. В къдравата му буйна коса се виждаха гъсти побелели кичури, а неговото неуловимо, променливо, усмихващо се лице беше сега уморено, неподвижно и старо.

Сигурно забравил за присъствието ѝ, той два пъти високо въздъхна, намръщи се, силно потърка челото си сякаш за да отпъди тежки мисли, и продължи да пише.

Маша не беше казала още никому, че се е срещала с мъжа си. В отговор на въпроса на Нюся, която я чакаше разтревожена пред камиона — какво се е случило? — тя каза, че е полегнала и е спала до сутринта.

Тя и сега още не беше дошла напълно на себе си и дори се радваше, че началникът на школата ѝ даваше този неволен отдых.

Шмельов дописа листа, запечата плика и като звънна на адютанта, заповяда му да го отнесе на заместник-началника на школата майор Карпов и да му съобщи да замине съгласно получената по-рано заповед.

Във връзка с влошеното положение при Москва на майор Карпов беше заповядано да приеме на една от спирките на Горковската железопътна линия запасни помещения за школата. Маша още нищо

не знаеше за това, но Шмельов се занимаваше с преместването на школата от снощи и беше в най-мръсно настроение.

— Седнете по-близо, Артемиева — рече той след излизането на адютанта и премести опрениите си до масата патерици от дясната страна на лявата. Маша приближи стола и седна. — Слушам ви.

Шмельов тръсна глава и намигна с лявото око, но това намигане не излезе весело, както обикновено, а уморено и мрачно.

— Вчера бях в отпуск, в Москва, и се видях с мъжа си... — започна Маша.

— Мъжът ви е Синцов? — едва свъсил чело, рече Шмельов. — Иван, Иван...

— Петрович — довърши вместо него Маша с отпаднал глас. Стори ѝ се, че на Шмельов е известно за Синцов нещо страшно, което тя още не знае.

— Политработник, заминал на фронта и вие досега нямахте сведения за него, а сега, значи го видяхте, върнал се в Москва... — продължи Шмельов.

— Да върнал се е — рече Маша, като се измъчваше от догадка: какво ли неизвестно на нея самата знае той за Синцов?

Но Шмельов знаеше за Синцов само онова, което се съдържаше в личното досие на Маша, а това лично досие, заедно с две други, се намираще сега в чекмеджето на масата му. Трима курсанти тая нощ трябваше да бъдат хвърлени в тила на немците и преди да разговаря с тях при заминаването им, той още веднъж преглеждаше техните лични досиета.

— Значи, върнал се мъжът ви. Е, и какво?

Седналата пред него млада жена със съвсем моминско бледо и решително лице не изглеждаше такава, която би могла да поиска да не я пращат нийде, защото при нея се бил върнал мъжът ѝ. Но тогава защо е дошла при него и защо е така развълнувана, макар и да се мъчи да се сдържа?

— Първо — захвана Маша с разтреперан глас намислената още по пътя от Москва фраза, — какво да правя, ако там, след спущането, излезе, че ще имам дете? Аз знам, че нямах право на това, но какво да правя, ако стане така?

„Ето какво било — помисли си Шмельов, — все пак, значи, уплашила се е, не иска да лети!“

Той се гордееше с умението си да познава хората и му беше неприятно, че е сбъркал.

— Значи, поставяте въпроса за това, че не можете да поемете задачи? — попита той:

Маша пламна.

— Как можахте да помислите, другарю полковник?!

— Аз мога да помисля всичко, което ми се мисли — рече Шмельов, разбирайки, че неговото първо впечатление е правилно, второто — лъжливо, и се зарадва.

— Аз не за това съм дошла доброволно в школата. — Маша чувствуваше как гори цялото ѝ лице.

— Разбирам, че не за това — пресече я Шмельов. Сега той искаше да ѝ помогне. — Но ако е така, ако вие възнамерявате да направите онова, за което сте се готвили, защо тогава ме питате? Аз не съм лекар, нито гледачка.

— Питам — рече Маша, като се успокои тъкмо от резкия тон, взет от Шмельов, — защото това може изведнъж да ми попречи там. Какво да правя тогава? Аз ще направя всичко потребно.

— Всичко може да попречи на разузнавача, ако той се подчинява на обстоятелствата, и едва ли нещо може да му попречи, ако той сам подчинява на себе си обстоятелствата. Разузнавач може да бъде жена с дете, старец, слепец, глух, инвалид и всичко това човек може да обърне против себе си и против врага. Всичко зависи от човека и от това какви допълнителни мъчнотии в полза на делото е готов да поеме върху себе си. Аз знам един случай — като помълча, додаде Шмельов, — когато разузнавачът е трябвало да си счупи крака, защото го заподозрели, че дотогава се е преструвал на куц.

Маша неволно погледна опрениите до масата патерици на Шмельов.

— Това е станало отдавна и не с мен — улови погледа ѝ той. — Като началник на школата аз не придавам на вашия въпрос значение във връзка със службата, а ако искате да се посъветвате за това като за своя лична работа, посъветвайте се с нашата лекарка. Тъкмо е жена.

„Честна е — помисли той, като гледаше Маша. — Можем да я пратим — няма да ни продаде.“

Той смяташе разговора за завършен и като ѝ каза, че още веднъж ще я повика по служебни работи, вече се канеше да я освободи, но за

нея разговорът едва започваше. Вместо да стане и да си иде, тя отговори, че още не е казала най-главното.

Шмельов погледна косо часовника — времето беше скъпо, но нещо в гласа на тази курсантка му попречи да я прекъсне. Тя се приближи заедно със стола, скопчи ръце и почна да говори.

Шмельов умееше да слуша и не беше свикнал да се чуди. Той умееше да слуша така добре, че с усилие на волята сдържаше дори своя нервен тик, когато чувствуваше, че това може да попречи на разказа. И, разбира се, Маша не можа да го учуди със своя разказ за мъжа си, който отначало търсел своята част, после се сражавал в чужда, после излязъл от обкръжение, после попаднал в друго, бил пленник, избягал от пленничество и в края на краищата дошъл при нея.

Сюжетът на тази история беше твърде добре познат на Шмельов по други сходни разкази и по собствения му опит на човек, който е успял да пресече два пъти насам и натам линията на фронта.

Но трагичният смисъл на онова, за което му говореше тази седнала пред него млада жена, будеше отзвук в собствената му душа, защото той беше успял да види в тила на врага и неща по-лоши от онези, които беше чула тя от мъжа си, и помнеше минути, когато единствени самообладанието и опитът му бяха попречили да вземе погрешно решение.

По негово мнение положението, в което беше попаднал мъжът на тази жена, беше действително тежко, но дори накрая да е постъпил не по най-добрия начин, човек не биваше да го вини така, сякаш в случая не е бил виновен никой друг освен него.

Но когато, разказвайки как Синцов попаднал в Москва и гледайки го с очакващи очи, Маша търсеше у него потвърждение, че в края на краищата всичко ще се уреди, той не можеше да гарантира за това. Да, ако мъжът ѝ попадне в ръцете не на педанти, а на хора, те ще го пратят на фронта и той ще повоюва още. Но ако попадне при някой буквоедец, я стане това, я не стане. С такъв никога не знаеш как ще свърши работата!

А Маша говореше и го гледаше, и чувствуваше странно раздвоение между тези утвърдителни „да, да“, „така, така“, с които той сегиз-тогиз се отзоваваше на нейните думи, и онова недоволно изражение на лицето, което той имаше при разговора.

И когато тя каза всичко докрай и той я попита това ли е всичко, а тя каза, че е всичко и той късо рече: „Е добре, вие сте свободна, добре“ — тя почувствува: не, не е добре. И той също като нея иска всичко да е добре, но не знае ще бъде ли така въпреки всички негови „да, да“ и „така, така“.

Тя беше вече тръгнала към вратата, когато Шмельов я спря.

— Слушайте какво — изведнъж реши той онова, за което мислеше през цялото време, додето я слушаше. — Това, което ми разказахте за мъжа си, можете да не разправяте никому другиму. Казвам ви това официално. Аз го знам и го имам пред вид, а освен мене не е нужно никой да знае това. Ясно ли ви е?

На Маша не ѝ беше достатъчно ясно защо той каза това, но изпита облекчение, задето не ще трябва вече да повтаря своето признание.

— Ясно.

— В седемнадесет часа се явете при мене заедно с инструктора на вашата група. Вървете!

Маша излезе. През вратата надникна адютантът.

— Почакайте — рече Шмельов.

Той беше развълнуван и му се искаше да остане няколко минути сам.

Шмельов, който почти не знаеше страх, когато трябваше да отговаря само за себе си, не обичаше да отговаря за други.

През тия няколко секунди през ума му бяха минали цяла редица бързо сменящи се едно след друго съображения; да отмени или да не отмени във връзка с чутото изпращането на тая курсантка в тила на немците? Той самият беше сигурен в нея и не виждаше причини да отмени полета ѝ, но полетът можеше и да се отмени, тъй като други хора в школата можеха да имат друго мнение по тоя въпрос.

„А какво ще каже тя самата? — помисли си той. — Тя може да узнае или да се досети, че са се канели да я пращат и не са я пратили и за нея това ще бъде цяла трагедия. Дори ако не узнае, че е трябвало да я изпатят днес, тя ще чака да я пратят из ден в ден, а нея все няма и няма да я пращат и тя ще реши, че ѝ нямат доверие. А това е най-лошото за един разузнавач, то е в състояние да го направи винаги непригоден за неговата професия.“

Но ако той, Шмельов, сподели това, което днес чу от курсантката Артемиева, с комисаря на школата (същия, при когото Маша предпочиташе да попадне вместо при него), този може би не лош човек, но в такива работи страшен формалист непременно ще предложи да позабавят изпращането на Артемиева. И ще направи това така, че на Шмельов ще му бъде неудобно вече да настоява. Ако пък той сам не каже нищо на комисаря на школата, а Артемиева се издаде, той Шмельов, който не само не е придал значение на своя разговор с курсантката Артемиева, но и не го е споделил с никого, ще се окаже в съвсем деликатно положение.

И въпреки всичко това тя трябва да бъде изпратена, необходимо е за делото, за нея самата, няма никакви причини да не бъде изпратена!

„Ще я пратя! — ядоса се Шмельов. — Ще поема цялата отговорност и ще я пратя, но без всякакви предварителни приказки!“

Резултат на всички тия мисли беше възклицанието, с което бе спрял Маша на вратата. Сега, когато беше постъпил така, както беше решил, и тя си беше отишла, той злъчно се присмя над себе ти: „Представи си какъв храбрец, началник на школа, който се е решил на нещо велико — да прати своя агент, в когото вярва — там, където смята за нужно да го прати!“

„Ех, Шмельов, Шмельов — спомни си той укора на своя непосредствен началник, който го беше уязвил някога на Халхин-Гол — орден на гърдите, гърдите простреляни, военен човек, а за пет пари гражданско мъжество нямаш.“

Що се отнася до това „за пет пари“, да предположим, че то и тогава не беше истина, но сега, когато на гърдите си имаш вече два „Червено знаме“, зад себе си нова планина от преживени опасности, а немците се намират пред Москва, време ти е полковник Шмельов, да проявиш цялото си гражданско мъжество, колкото го имаш. Ако не сега, кога друг път?

Халхин-Гол! Това беше вече наистина горчива съдба — да види със собствените си очи как смачкаха там японците, а след две години да преживее всичко онова, което преживя през тази война. Да лети през фронта към обкръжени армии, да организира агентура в градове, за които и в най-лош сън не би могъл да сънува, че ще ги отстъпим на немците! А колоните от хиляди наши пленници по пътищата и

върволиците обгорени танкове, същите, които някога решиха успеха при Баин-Цаган — душата се обръщаше при това зрелище!

Да, сега много неща от случилите се по-рано на Халхин-Гол му се виждаха в по-друга светлина. Той и сега не смяташе, че японският войник е по-лош от немския, но все пак ние имахме тогава двойно, ако не и тройно превъзходство в техниката, а какво значи това — сега разбрахме на собствения си гръб!

„Изобщо време е да погледнем истината в очите — помисли си Шмельов, — отдавна е време. Ако докрай, до самия край бяха я погледнали в очите още след Финландската война, а най-важното — ако бяха направили всички необходими изводи, може би сега всичко вече щеше да бъде другояче. Но и сега не е късно и не само не е късно, а потребно, необходимо е във всички случаи да се гледа истината в лицето!“

Той с яд към себе си помисли, че в тяхната школа все още не казват необходимата истина за създалото се положение. И на кого? На хората, които още утре ще бъдат спуснати в тила на немците и които там ще се сблъскат не само с действителното положение на нещата, но и с преувеличените слухове за това положение, с пропагандата, с клетвата. Ще се сблъскат още по-неподготвени за това от тая жена, която току-що излезе от неговия кабинет. Това трябва да се промени, трябва да почнат да информират разузнавачите другояче — по-правдиво и по-смело.

И Шмельов се намръщи, като си помисли колко големи и малки препятствия ще трябва да превъзмогва, ако се реши на това. Колко, поне лично за него, по-просто би било, щом излекува крака си, отново да прелети фронта и да изпълни още една от ония рисковани задачи, с които е свикнал и от които изобщо не са страхува!

Самолетът отдавна беше пресякъл линията на фронта и ако се съди по времето, приближаваше Смоленск.

Нощта беше ветровита, самолетът друсаше, ту влизаше в облаците, ту отново излизаше от тях.

Долу се стелеше еднообразна чернота: всичко беше затъмнено и само няколко пъти Маша видя през страничното стъкло как дълбоко долу се мяркат светли точки. Веднъж те бяха много, цяла верижка.

Отначало Маша помисли, че това е село, а после разбра, че са движещи се по шосето немски коли: смоленският край беше за немците вече дълбок тил и те не маскираха фаровете.

През първия час, додето летяха към фронта и прелитаха през него, Маша и двамата ѝ спътници, момък и девойка, които трябваше да бъдат спуснати още по-далеч, приказваха помежду си, а после млъкнаха. Никой не искаше да издаде вълнението си и в края на краищата седнаха отделно, между задръстилите самолета сандъци с експлозив и торби с медикаменти. Девойката и момъкът летяха заедно и трябваше да скочат едновременно. Маша лежеше на един чувал с медикаменти и им завиждаше: все пак, когато са двама, не е както да си съвсем сама.

Беше дванадесет часа през нощта. Минало беше само едно денонощие от минутата, когато влезе в квартирата си и видя Синцов.

Тя зажумя, като се опита мислено да събере ведно всичко, което се беше случило, което беше казала тя и което ѝ бяха казали през това безкрайно денонощие. Опита се и не можа: всичко се заплиташе и разпадаше на части. Ту ѝ се привиждаше ожесточеното лице на Синцов, когато говореше за немците; ту си спомняше как под диктовката на инструктора заучаваше наизуст последните данни: улицата, къщата, паролата: ту пред очите ѝ изникваше замисленото лице на полковника, който ѝ говореше: „да, да“, „така, така“; ту си спомняше барикадата на шосето, която сутринта още я нямаше, но която вече беше построена вечерта, когато те пътуваха от школата за летището, и лъча от фенерче, насочен в лицето ѝ.

После отново си спомни как вечерта, вече преди заминаването полковникът я бе попитал внезапно къде е сега брат ѝ, който служил при него в Халхин-Гол. Тя каза, че брат ѝ е в Чита и полковникът, като прехвърли двете патерици под една ръка, а другата сложи на рамото ѝ, така че да го чуе само тя, рече: „А за мъжа си не се тревожете. Всичко ще се уреди!“ И неговото ръкостискане беше дълго и както ѝ се стори, многозначително. Какво искаше да ѝ каже с това „всичко ще се уреди“? Просто я успокояваше или се беше осведомявал и знаеше нещо?

И комисарят на школата на сбогуване също ѝ разтърси ръката и рече със своя дебел бас: „Помни, Артемиева, че всички останали тук ти завиждат. Такава е цялата наша младеж! Не жали своя живот, бърза

да влезе в боя, всеки гори от нетърпение.“ И макар че обикновено ѝ харесваха и комисарят, и думите, които той казваше, в тази минута не ѝ харесваха нито той, нито думите му. Те бяха така несъвместими с всичко, което ставаше в душата ѝ, макар че тя не искаше да остане и беше готова да лети, и нямаше намерение да жали живота си. Но всичко това беше съвсем другояче, не както го казваше той.

Сега, когато чувствувахте, че това са последните минути в самолета, просто я достраша. Така я достраша!

Досега се смяташе за храбра по природа и никога не бе мислила, че може до такава степен да изпитва страх при мисълта за черното, непознато, летящо под краката ѝ пространство, в което след няколко минути ще скочи от самолета.

Като предаде управлението на втория пилот, командирът излезе от кабината и каза на Маша, че след три минути ще бъдат на определеното място.

Тя стана от пода.

Летецът провери ремъците на парашута и високо, на ухото я попита:

— Как се казваш? — като че това беше най-важното в последната минута.

„Вероника“ — спомни си Маша своето ново име, но сякаш се прощаваше с миналото, рече:

— Маша.

Летецът се приближи до вратата, дръпна резето, вратата се разтвори и струя студен въздух със сила нахлу вътре.

Маша направи крачка към вратата, но летецът я задържа и няколко секунди стоя с ръка върху рамото ѝ.

В самолета звънна звънец, щурманът даваше сигнал от кабината, но летецът все още продължаваше да държи ръката си върху рамото ѝ.

Звънецът звънна втори път. Летецът махна ръката си и рече:

— Хайде!

Маша се приближи до вратата, едва не падна назад от напора на въздуха, наведе се и стъпи в празното пространство. Последното, което чу в самолета, беше слабият, едва започнал и изведнъж пресекнал в ушите ѝ звук на третия звънец.

ТРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

Когато Синцов приближаваше районния комитет, на улицата беше студено и пусто; по посока на Новодевичия манастир към небето се издигаше тънък стълб дим — там нещо още догаряше след нощната бомбардировка.

На ъгъла на Садовая се препъна в един телефонен указател. Указателят се търкаляше на уличната настилка, полуобгорял и разтворен на буквата „Ц“. „Цитович, А. В., Цитович Е. Ф., Цитович И. А.“ — наведен, прочете той в отворената страница и като ритна указателя, вдигна очи. Стъклата на близката телефонна будка бяха счупени, телефонната слушалка беше откъсната и стърчеше само парче от шнура.

Студеният вятър гонеше през улицата парченца овъглени хартийки. Колониалният магазин беше с една пукната наполовина витрина, а другата съвсем счупена и пред него дежуреха милиционери и двама препасани с колани цивилни с пушки. Той поиска да се приближи до тях, но си спомни, че няма документи и могат да го задържат, та бързо продължи нататък.

След пет минути спря пред старинна двуетажна къща, някога, едно време, жълта, с бели колони, а сега от горе до долу боядисана в сиво-зелени камуфлажни петна.

Синцов дръпна студената медна ръчка и влезе, като успя да забележи, че пред районния комитет стои камион и двама души товарят в него чували с печати от червен восък.

Във вестибюла, до една дървена преградка, стоеше милиционер с пушка на рамо.

— Какво искате, гражданино? — попита той.

— Искам да вляза в районния комитет.

— При кого?

— При Голубев — назова Синцов името на секретаря на районния комитет, който му бе дал тук някога партийния билет, и с тревога помисли, че той може и да е сменен.

— Другаря Голубев го няма — рече милиционерът. — Той е из партийните организации.

— Тогава при някого другико — рече Синцов. — Все едно при кого. Трябва да поприказвам...

— А имате ли партиен документ?

— Не... — след тежка пауза рече Синцов. — Но трябва да поприказвам, повикайте някого.

— Не мога, гражданино. Аз съм на пост. Обяснете по каква работа идвате, аз ще позвъня по вътрешния телефон.

В този момент зад Синцов хлопна входната врата и по стъпалата изтича дребничък напет блондин, облечен с брич и удобна рубашка с широк командирски колан. Рубашката му се издуваше и под нея стърчеше крайчецът на кобур.

— Ето, Евстигнеев, свършихме натоварването на архивата. А ти казваше, че до утре няма да свършим! — весело викна той, като минаваше тичешката покрай милиционера, без да обръща внимание на Синцов.

— Ето другаря Йолкин — бавно рече на Синцов милиционерът, когато здравенякът блондин изтича край тях, — той завежда отдел партийна регистрация. Обърнете се към него.

Щом чу името си блондинът се спря, обърна се и живо възкликна:

— Аз съм Йолкин, какво искате?

— Другарю Йолкин — пристъпи към блондина и с тежък, дрезгав глас рече Синцов. — Аз нямам у себе си никакви документи, но съм получил тук, в районния комитет, и кандидатска карта, и партиен билет. Нужно ми е да поприказвам с вас, крайно ми е необходимо — додаде той припряно, сякаш се страхуваше, че този бърз като топка блондин ей сега ще подскочи на пружиниращите си крака и ще се отърколи по коридора.

Но Йолкин не се отърколи нийде, а пристъпи крачка към него. В първия миг му се стори, че е виждал нейде този изнурен човек, после помисли, че не, не го е виждал, че изобщо това няма значение. През тия дни в районния комитет рядко дохождаше някой без сериозна работа.

— Добре, елате с мене, другарю — рече Йолкин. — Пусни го, Евстигнеев!

Милиционерът мълчаливо се дръпна и Синцов тръгна след Йолкин, като щапукаше по райкомския коридор със своите зяпнали ботуши.

Стаята, дето влязоха, не беше голяма, с решетки на прозореца и стенна картотека, почти всички чекмеджета на която сега бяха извадени и празни. В нея имаше две канцеларски писалища, сгъваемо легло и одър със сламеник. На леглото спеше някой, покрит презглава с черно цивилно палто, и до главата му беше опряна на стената пушка.

Йолкин седна на одъра и показа на Синцов един стол.

— Седнете!

Отблизо блондинът се оказа не чак толкова млад и лицето му беше живо, но уморено. Едва седнал, той бързо извади цигара, помачка я, пъхна я в устата си, после се сепна, протегна пакета на Синцов, но той отрицателно махна с глава. От сутринта пак страшно много му се ядеше и той се страхуваше, че ако запуши, ще му призлее.

— Слушам ви, другарю!

Йолкин разкърши рамене и няколко пъти бързо затвори и отвори очи като човек, който отдавна е принуден да се бори с постоянното желание да спи.

— Името ми е Синцов — рече Синцов. — Учих в КИЖ и тук, в районния комитет, ме приеха и за кандидат, и за член на партията...

— Това разбирам — нетърпеливо рече Йолкин. — А сега защо сте дошли?

Но за да обясни защо е дошъл сега, Синцов непременно трябваше да обясни всичко, което се беше случило с него по-рано.

— Знам, че нямате време — рече той, като погледна Йолкин в очите, — но вие ме изслушайте десет минути. Ако, разбира се, можете.

— Защо да не мога? Хайде, говорете. Вие сте дошли в районен комитет, а не на пожар...

Синцов мислеше, че ще съумее да разкаже всичко най-важно за десет минути, но говори два пъти повече. Да беше дошъл той в районния комитет вчера вечерта или през нощта, а не в този ранен час, едва ли Йолкин при всичкото си желание би имал физическа възможност да го изслуша докрай.

Синцов свърши, млъкна и все пак пресегна към поставеното на одъра пакетче и жадно запуши.

Йолкин мълчаливо го гледаше и изпитваше противоречиви чувства. Този човек, макар да е бил, ако се вярва на думите му, без оръжие и ранен, все пак се е предал в плен на немците, а после, макар и да е избягал от пленничество, преминавайки фронта, не е останал там, на фронта, а е дошъл в Москва, в къщи, тоест изобщо е извършил дезертърска постъпка. И в същото време му се искаше да помогне на този седнал пред него човек.

Защо? Сигурно най-напред заради откровеността на разказа, в които имаше не само изгодни, но и неизгодни за него неща.

— А никакви документи нямам и няма кой да потвърди онова, което казвам — пак повтори Синцов онова, с което беше почнал. — Случилото се до първи октомври може да потвърди бригадният командир Серпилин; него го изпратиха тогава в болница в Москва. Но тук ли е той — не знам. А след първи — няма кой.

Като разправяше как е попаднал в Москва, Синцов спомена за Люсин, но да назове втори път това име и за доказателство на своята честност да се хване като за сламка за тоя подлец, беше свръх силите му.

— Няма кой — твърдо повтори той, стана и тикна угарката в поставената на масата консервена кутия.

— А как е сега главата ви? — изведнъж попита Йолкин, но това му дойде наум, защото се спомена за болница, и погледна бинтованата глава на Синцов.

— Добре е, само малко смъди. Сигурно вече е зарасла.

Йолкин скочи от одъра и заподскача напред-назад из стаята със своите къси пружинести крачка.

— Разбира се — заговори той, — добре е, дето сте дошли в районния комитет, но какво е станало с вашия партиен билет?... — Той сърдито и учудено повдигна рамене и още два пъти изтича по стаята. — Няма да ви възстановят членството — решително рече той, като се спря срещу Синцов.

— Аз не мисля сега за това, другарю Йолкин — рече Синцов. — Какво значи да останеш без партиен билет, аз разбирам. Вие ми кажете друго: къде другаде трябва да отида още сега и да уведомя за всичко, което е станало с мене, и за това, че моля едно: да ме вземат и пратят като войник на фронта? Аз ви разказах всичко, а сега вие ми кажете:

къде да отида и как да направя това? Могат ли в районния комитет да ми помогнат, или не могат?

Йолкин сви рамене. Той самият още не знаеше как да помогне на този човек, който, така или иначе, е изгубил своя партиен билет и след това е бил в плен при немците. Но този човек беше дошъл не другаде, а в районния комитет и стоеше не пред някого си, а пред него, Йолкин.

— Може би другарят Голубев ще може да ми помогне, когато се върне? — попита Синцов, комуто мълчанието на Йолкин тежеше.

Йолкин само махна с ръка.

— Голубев... Не съм го виждал вече цяло денонощие. Знаете ли как се разкъсва сега Голубев? Аз не съм лягал да спя пет нощи, а Голубев... — Йолкин за втори път махна с ръка и смръщил чело, каза, че може би най-правилно ще е да се отиде при районния военен комисар. — Че кой друг може да прати човек на фронта? Районният военен комисар! — продължи да говори той и взе вече телефонната слушалка. — Търся Юферев. Обажда се Йолкин от районния комитет. А къде е той сега? По-точно? Добре, ще позвъня пак. Няма го районния военен комисар — рече той, като остави слушалката. — Казват, че бил сега при строежа на барикадите, тук, до Кримския мост. Той има чин майор, казва се Юферев. Идете да го намерите там и му разкажете. Може да кажете, че сте били в районния комитет при Йолкин, че Йолкин ви е пратил. Той ме познава.

Йолкин се запали от тази мисъл, която отведнъж решаваше всички мъчнотии.

— А ако не го намерите или се случи нещо, елате пак, повикайте ме чрез милиционера. А аз още веднъж ще позвъня на Юферев, за сигурно. Хайде, направи така! — за първи път през цялото време заключи Йолкин на „ти“.

Синцов въздъхна и си тури ушанката. Кой знае защо, той не чакаше за себе си нищо хубаво от непознатия му Юферев и не му се искаше да си отива от районния комитет.

— Там до Кримския мост го търси — казваше през това време Йолкин. — Там и отляво, и отдясно — навсякъде строят барикади, и на Метростроевска, и на Садовая...

И изведнъж сред всички тези обяснения му дойде наум една мисъл, която не му бе идвала преди това: „Ами ако този човек сега излезе от районния комитет и не отиде при никакъв Юферев, а

изчезне! Та той е бил в плен при немците и изобщо малко ли неща може да направи при това положение в Москва, каквато е сега!“ И макар тази мисъл да противоречеше на всичко, което досега бе мислил, Йолкин се поколеба. Сега му се искаше някой да потвърди, че той постъпва правилно, като вярва на този човек.

— Или знаете ли какво, почакайте — изведнъж отново на „вие“ се обърна той към Синцов. — Почакайте, седнете.

Синцов послушно седна.

— Слушай, Малинин! — викна Йолкин.

— Какво? — чу се глух глас.

Фигурата на леглото се разшава, палтото полетя настрана, като откри един човек, легнал с отворени очи и сложени зад главата ръце.

— Слушай, Малинин, тук има една такава история, трябва да се посъветвам. — Йолкин седна на своя одър. — Повторете накратко всичко пред него — обърна се той към Синцов.

— А защо да повтаря? — рече човекът, когото нарекоха Малинин. — Аз чух всичко, не спя...

— Откога не спиш? — бързо попита Йолкин.

— През цялото време не спя — отвърна Малинин. — Метнах палтото на главата си, но пак не ми се спи.

Гласът на Малинин беше мрачен, нисък, като от бурия, думите той изговаряше отсечено, сякаш се сърдеше, че го карат да си отваря устата. Имаше сиво, уморено лице, едро, тежко, с груби, резки черти; лице, по своему мрачнокрасиво. Над полегатото високо чело с оголели слепоочия се къдреха пепеляви, прошарени коси, а голямата уста беше сърдито свита. Малинин неприветливо беше се вторачил в Синцов и мълчеше.

— Е, щом си чул, какво ще ме посъветваш? — попита Йолкин.

— Нахрани човека — все тъй мрачно рече Малинин. — Хляб има върху перваза на прозореца, там има и кутия риба, а нож... — Той за пръв път през цялото време помръдна, измъкна изпод главата едрата си силна ръка и като извади от джоба на панталоните джобно ножче, подаде го на Синцов. — Вземете... — И отново мушна ръката си под главата.

— Наистина вие сте гладен! — сети се Йолкин.

Той се спусна към перваза на прозореца, взе оттам половин самун хляб, кутия рибни консерви и постави всичко това на

канцеларското писалище пред Синцов. Синцов разтвори ножа и искаше да отвори консервата, но се въздържа, отрязва си само голям комат хляб и почна да го дъвче, като се стараеше да прави това побавно.

Малинин го гледа около минута, после се примъкна до масата, взе ножа, затвори острието, извади от другия край ножа за консерви, отвори кутията, преви капака ѝ, постави я на масата, отново затвори ножа за консерви, отвори голямото острие, с което Синцов режеше хляба, и като отметна ръце зад главата си, зае предишното си положение.

— Слушай, Йолкин — рече той, след като още две-три минути наблюдава под око как яде Синцов. — Да беше му дал чай.

— А къде е тоя чай? — попита Йолкин.

— Вряла вода де. Навярно има в казана на леля Таня. Или да стана аз, ако те мързи?

— Добре, лежи — рече Йолкин и като взе от перваза на прозореца едно алуминиево канче, излезе.

— Какво, сам ли уби няколко немци? — попита Малинин Синцов, когато излезе Йолкин, като му доказа с този въпрос, че действително е чул всичко, което се е говорило. — Сам видя или само мислиш?

— Видях.

— Яж, не се отвличай — рече Малинин, щом забеляза, че Синцов слага хляба настрана; рече и затвори очи, като даваше да се разбере, че вече нищо няма да пита.

Йолкин се върна и сложи пред Синцов канчето с гореща вода. Синцов изяде три парчета хляб, после направи усилие да не изяде цялата консерва, но не се сдържа и изяде всичко докрай, като пи изгарящата гърлото му вряла вода.

— Благодаря, ще вървя — рече той, като стана.

— Та какъв съвет ми даваш, Малинин? — попита Йолкин.

— Че какво ще те съветвам? — без да отваря очи, рече Малинин. — Ти съвета вече го даде, сега трябва работа да се върши.

— Довиждане! — рече Синцов.

— Всичко хубаво! — обади се Малинин, като поотвори очи за секунда и отново ги затвори.

Йолкин излезе заедно със Синцов.

— Ако другарят пак дойде тук — рече той на милиционера, — повикай ме! Значи, Юферев! — повтори той още веднъж и Синцов излезе от районния комитет на улицата.

Сега вече не беше оня първи час след изгрев, когато безлюдното на града изглежда естествено. Сега то правеше впечатление. Пред счупената витрина на ъгъла на Зубовска както преди ходеше милиционер, но двамата цивилни с пушки не бяха вече там. По Садовое колцо минаваха камиони. Един профуча с писък до самия тротоар, където вървеше Синцов. Беше натоварен с релси и тел; провиснал от каросерията, телът дращеше асфалта. Пред автобусната спирка имаше малка опашка от хора с куфари в ръце, които, изглежда, бяха се отчаяли да чакат колата. Други с куфари и вързопи вървяха пеша по Садовое колцо, но днес те бяха съвсем малко. Не можеше и да се сравнява с вчерашния ден. Москва изглеждаше днес по-малко тревожна и по-готова за отпор, отколкото вчера.

„Да, ще се сражават за нея докрай — помисли Синцов. — Затова и строят барикади. Ще ми дадат пушка и ще воювам на барикадите, ако потръбва, ще се бия за Москва и тук, в чертите на града — помисли Синцов. — Затова строят барикади. Та мигар няма да ми дадат пушка? Какво съм аз, до такава ли степен последен човек, че няма да ми дадат пушка да се сражавам на тия барикади?! Това не може да бъде.“

В районния комитет се бяха отнесли към него простичко, без особено съчувствие, но и без недоверие, и това го успокояваше. А още повече го, успокояваше чисто и просто обстоятелството, че съществува районен комитет, че секретар в този районен комитет беше все същият Голубев, че милиционерът стоеше до преградката, архивът се изнасяше нейде на надеждно място, телефонът звънеше и даваше връзка и дори в казана на леля Таня имаше вряла вода.

Зад тази разтревожена Москва, която той бе видял вчера, имаше друга Москва, райкомовска, която както преди беше спокойна, делова, неизплашена. Светът не се свършваше с оня домоуправител, който вчера му бе хвърлил халката с ключовете, и беше глупаво дори вчера да се мисли другояче!

След двадесет минути той се приближи до Кримския мост, около който действително преграждаха с барикади от едната страна Метростроевска улица, а от другата — Садовое колцо. От същия

камион, който преди малко бе изскърцал по асфалта край него, разтоварваха сега тел и релси. От други камиони хвърляха на земята чували с пясък. От пресечката, която отиваше зад станцията на метрото, няколко десетки хора къртеха камъни от калдъръма. Види се, те бяха се заловили за тая работа още от вечерта: бяха натрупали цели камари камъни. Част от улица Метростроевска беше вече преградена; между два реда забити в земята греди бяха струпани чували с пясък, а отпред наклонено, като зъби, бяха вкопани релси и железни греди. Греди и релси сваляха още от няколко камиона и на място ги режиха на парчета — малко по-далеч се чуваха късите писъци на оксигена.

Пред барикадите стоеше и се разпореждаше един не млад лейтенант от запаса със сапърски брадвички върху петлиците на шинела.

— Другарю лейтенант — приближи се до него Синцов, — не сте ли виждали майор Юферев?

— Юферев беше тук, доведе ми хора и си отиде. Обеща да се върне — без да го гледа, отвърна лейтенантът. После вдигна глава и попита. — А вие какво искате, откъде идете?

— Изпратиха ме от районния комитет...

— А вие? — извърна се от Синцов сапърът към другите хора, които бяха дошли при него почти едновременно.

Тук имаше две жени, един хилав юноша с дълга шия и очила и двама мършави мъже, възрастни и по нещо много приличащи си, с почти еднакви стари шапки с провиснали краища.

— И нас районният комитет ни прати — обади се една от жените, — че кой друг?

— Хайде тогава носете релси и железни греди при оксигена, а рязаното взимайте обратно. Нареджайте го отгатык. На разстояние едно от друго. Там, дето ще ги забиваме.

Сапърът с бързи крачки пресече улицата и им показа къде точно да нареждат нарязаните от оксигена железни греди и релси.

— Да вървим — обърна се към Синцов младежът с дългата шия и очилата, — да носим.

Синцов мълчаливо се наведе, хвана една релса и като я повдигаше заедно с другите, почувствува с удоволствие, че въпреки умората ръцете му са силни почти както преди. Отначало носеха релсите на раменете си, а после, свили от дебела тел куки, почнаха да

ги носят като промушваха куките в дупките за болтовете, както обикновено ги носят железопътните работници.

Хората наоколо ставаха все повече. Докато едни носеха напред и назад нерязани и рязани релси и греди, други дълбаеха калдъръма, разкъртваха го с железни ломове, а на отсрещната страна на Садовая дори бумтеше пневматичен чук. Един широкоплещест момък с комбинезон и ватенка режеше с кислороден релсите и гредите и чак на втория час от работата, когато окисленият свали защитната си маска, пред очите на Синцов се показа чипа, къдрокоса жена.

— Хайде, хайде, носете, старчета, че зарад вас цялата ми работа стои! — закачливо извика тя на Синцов и на двамата близнаци с провиснали шапки, които носеха заедно с него гредата. Те и двамата, както вече успяха да разкажат, бяха библиографи от Централния библиографски институт. Старинната сграда на института, недалеч оттук, на Садовая, беше разрушена от бомба и те през време на работата няколко пъти почваха да приказват за това и все не можеха да се успокоят.

— Неудобно ми е — с тих, срамежлив глас рече на Синцов младежът с дългата шия и очилата. — Аз, разбира се, бих отишъл на фронта и ще отида, но едва седмица, откак съм излязъл от болницата, рязаха ми гноен апендикс: просто глупост — бива ли в такова време апендисит, а? Как мислите? — И той вървешком, носейки гредата, се втрени в Синцов с късогледите си присвити очи.

Синцов го успокои, че апендиситът е такова нещо, на което не можеш да заповядаш кога да дойде и кога не.

— За вас изобщо по-добре би било да не мъкнете тежести, че, току-виж, шевът ви се разпорил...

— Не, това са бабини деветини! — сърдито рече болният младеж, сякаш неговият шев нямаше право на такива неща.

Те продължиха още час или час и половина да мъкнат греди и релси, а после се присъединиха към ония, които дълбаеха ями в паважа.

— Ех, твърда ни е московската земица! — рече някой.

— Жалко, немецът не знае колко сме му накопили, ако знаеше — завчас би отстъпил...

Не осъдиха шегата, но не я и подкрепиха. Хората се отнасяха сериозно към своята работа. Макар и никой да не говореше за това на

глас, всички разбираха: за всеки или не за всеки случай, но все пак те поставят прегради против немските танкове не нейде другаде, а на Садовое колцо срещу Кримския мост.

После цяла колона камиони докараха омотани с бодлива тел заграждения и железни ежове, споени набързо от железни греди.

— В „Сърп и чук“ ги заваряват — рече една от жените, които работеха със Синцов. — Вчера мъж ми разправяше: там ден и нощ заваряват хиляди и хиляди такива ежове.

Синцов работеше с увлечение, като удавяше в своето увлечение мислите за това, какво ще стане с него по-нататък. „Каквото става, да става“ — казваше си той, като дигаше с удоволствие дошлата на ред греда. Не му се искаше вече да напуска тази работа, да си отива и да търси нейде неизвестния нему Юферев, още повече, че по думите на лейтенанта районният военен комисар сам беше обещал да се върне тук.

По пладне, до работещите се приближи една жена с памуклийка и с пухкав сив шал и почна да се провиква:

— Първа смяна: който работи от вечерта, да отиде да обядва в детския дом! Само които са от вечерта! Които са започнали по-късно, да имат търпение да почакаат! Първа смяна, елате в детския дом, елате след мене!

Синцов не тръгна с първа смяна, а с втората попадна в една еднокатна къщица, потулена във вътрешния двор на голям дом. Детският дом отдавна беше евакуиран, а в къщицата беше уреден пункт, дето работещите по укрепяването получаваха храна и се топлеха.

В детския дом имаше само детска мебел; масите бяха толкова ниски, че трябваше или да приклекат до тия маси, или да седнат на тях, или да сърбат супа от чиниите, облеgnати на стената. Освен супа нищо друго нямаше; който не беше си взел хляб от къщи, с него по-предвидливите дяляха хляба си, но супата беше хубава, тлъста, от месни консерви и ечемичен булгур.

Синцов си спомни престоя през време на пленничеството, на пътя, в родилния дом, и си помисли за немците и реши, че не бива, невъзможно е да им се предаде Москва.

— Кому да досипя, кому да досипя? — като удряше с голямата лъжица по мушамата на масата, подвикваше жената с памуклийката и

шала. Както беше излязла, така си и стоеше с всичко това и сега само беше вързала върху памуклийката голяма мръсна престилка. — Кому да досипя, работничета, че третата смяна ще дойде — всичко ще изяде!

Синцов помоли да му досипят и колкото повече ядеше, толкова по-голям глад усещаше и изобщо, изглежда, окончателно дохождаше на себе си.

Следобед работиха до мрак. Тъмнината дойде едновременно с въздушната тревога; метрото беше наблизко и Синцов заедно с всички се спусна в него.

Жени с деца, домъкнали се тук от по-напред, вече се нареждаха като у дома си: с дюшеци, одеяла, възглавници, шишета с мляко. Децата, свикнали вече с тази обстановка, заспиваха на своите дюшечета и одеяла, сякаш нищо особено нямаше.

Синцов намери свободно място, облегна се на стената, обгърна с дългите си ръце своите дълги крака и свря лице в коленете си. От топлината и засищането го наваляше на сън, пък и той не се мъчеше да се противи. Днес денят отново беше преживян така, както той беше свикнал да живее: в обща работа заедно с други хора.

„А сега, когато свърши тревогата, ще изляза и все пак ще намеря тоя Юферев...“ — мислеше той през оборилия го сън.

— Поместете се мъничко — чу той женски глас, — да сложа детето.

Той се отмести, без да отвори очи, и чу как до него сложиха детето, което сладко похъркваше.

— Вчера стана деветият таран над Москва — рече мъжки глас.

— Кураж се иска за това: да се блъснеш със самолета си в друг самолет!

— Тъкмо така, смртию смърть поправ — отвърна трети глас.

А един женски, млад и възторжен, ги прекъсна:

— Всичко бих дала на такива хора!...

— Да дадеш, можеш, но те нямат време да вземат — обади се някой.

Наоколо заприказваха за тараните, това вълнуваше всички.

— Немците почнаха да летят сега не толкова нахално — рече някой с гръмовит бас и всички се съгласиха с тая забележка.

— Вярно, вярно, не толкова...

— Това е след тараните. Страхуват се от тараните.

Мислите на Синцов, и без това полусънливи, се забъркаха окончателно; стори му се, че лети нейде. С това усещане за летене той заспа, като вдигна с последно усилие глава от коленете си и я опря на стената.

Събуди се, защото някой меко го буташе по рамото.

— Другарю, хей, другарю.

Той отвори очи. Метрото беше почти празно, само тук-там се мяркаха самотни фигури. Млада жена беше навила едно дюшече и го връзваше с връв. До нея стоеше петгодишно момченце с ушанка.

— Аз ви бутах, извинете — рече жената, — но вие толкова дълго спяхте, още от вчера, че помислих да не се успите за работа...

— Да, да — рипна Синцов. — А какво... колко е часът?

— Ами седем вече — рече жената.

— Седем?!

Той учудено я погледна и чак сега разбра, че е спал цялата нощ.

Минало беше точно едно денонощие и Синцов стоеше отново пред същата сграда на районния комитет. Стъклата на половината от прозорците бяха изпадали и те бяха заковани с шперплат, боядисан като стените. Една четириетажна сграда насреща, диагонално на районния комитет, беше разсечена като с нож.

Синцов бе дошъл тук направо от метрото не само защото го теглеше насам, а и защото имаше основания: Йолкин сам му бе казал да намине още веднъж, ако не намери Юферев. Той не намери вчера Юферев и ето че дойде тук още веднъж. Отвори вратата на вестибюла. Милиционерът седеше на предишното място, само бузата и окото му бяха бинтовани. „Навярно стъклата са го ранили“ — помисли си Синцов.

— Как да извикаме другаря Йолкин? — попита той, като се приближи до милиционера. — Той каза, че мога да го извикам.

— Няма го. Ранен е, в болницата е на превръзка...

— А кога ще дойде?

Милиционерът сви рамене.

Синцов стоеше пред него и не знаеше какво да прави. Беше дошъл, кой знае защо, уверен в успеха. Ще види Йолкин, който вече е телефонира на Юферев, както обеща; сега направо оттук ще отиде в

районното военно окръжие, и така или иначе, съдбата му ще се реши. И изведнъж всичко отново излизаше другояче.

Какво да прави? Да чака тук Йолкин, да отиде да търси Юферев или да се върне да работи на Кримския площад?

Той постоя около минута нерешително, загледан в пода, който беше посипан със ситно накълцано стъкло, а когато вдигна глава, видя съседа на Йолкин по стая. Малинин минаваше край него по коридора, едър, мрачен, загледан в една точка пред себе си, носеше алуминиево канче, обвил дръжката му с носната си кърпичка. Той вървеше, без да гледа някого, но когато минаваше покрай Синцов, изведнъж се обърна така, сякаш отдалеч бе гледал него.

— Защо си дошъл пак? — попита той със своя недоволен глас. — Не намери ли Юферев?

Синцов мълчаливо поклати глава.

— При Йолкин ли си дошъл? Няма го Йолкин — продължи той с такъв израз на лицето, сякаш му беше приятно да му съобщи това.

— А вие не знаете ли — попита Синцов, — говори ли той за мен с военния комисар?

— Нищо не е говорил, забрави... — като че това се разбираше от само себе си, рече Малинин. И съвсем неочаквано за Синцов изтърси на милиционер: — Пусни го при мен. Да вървим!

И така влязоха те във вчерашната стая — напред Малинин с канчето вряла вода в ръце, а отзад Синцов, който недоумяваше защо го бе повикал този мрачен човек.

— Седни! — кимна Малинин към одъра, сложи канчето върху перваза на прозореца и се опря на стената.

Неговото собствено легло беше вече оправено по войнишки, без нито една гънка, затова той не седна на него.

— Как е, тежко ли е ранен? — попита Синцов, като кимна към празния одър, имайки пред вид Йолкин.

— Порнат е по шията... Ще му мине като на куче!

— От шрапнел или от стъкло?

— От кама — отвърна Малинин и като видя очите на Синцов, додаде недоволен: — Какво се чудиш? Мислиш, че в Москва сега не играят ками ли? Московският нехранимайко също не спи, върши си работата... А Йолкин, разбира се, взел, та си пъхнал носа... — рече Малинин хем с похвала, хем с укор. — Минавал през нощта и видял:

ще изтърбушат магазина, и веднага с нагана: горе ръцете! И на, порнали го с кама. Добре, че не бил сам — пречукали нехранимайкото на място!

Сега вече се разбираше, че Малинин одобрява постъпката на Йолкин, но разправя всичко това с недоволен тон просто по навик.

— А ти какво се чудиш? — отново попита той Синцов. — В такава време по природен закон всички фъшкии излизат на повърхността. Гледаш понякога и си мислиш: мигар цялата кофа е с фъшкии? Не, не е истина, да има да вземаш!

Той, види се, си спомни нещо, което го беше развълнувало извънредно много, и не можеше да спре.

— И дървениците на стария режим също са се събрали покрай пукнатините, за да изпълзят, ако се случи нещо! Вчера праснах един по мутрата... — Той вдигна тежкия си юмрук и го погледна, като се чудеше сам на себе си. — Къде е моето самообладание, пита се? Имах самообладание, но дойде ден — и него го няма... Значи, не намери военния комисар? — прекъсна се той.

— Не — рече Синцов и обясни, че вчера е работил при строежа на барикадите, до Кримския мост, а нощта е прекарал в метрото.

— А Йолкин се съмняваше вчера, че ще дойдеш... — усмихна се Малинин. — Страхуваше се да не избягаш!

— Къде и защо? — попита Синцов.

— Тъкмо така, къде и защо? А аз те помня — изведнъж отново сам прекъсна думите си Малинин: такъв беше неговият начин на разговор. — Тогавя работех на мястото на Йолкин и изготвах документите ти, когато те приемаха. Такава памет имам: минали са три-четири хиляди новоприети, па и не малко изключени също съм видял, а река ли да се вгледам, от всеки двама души си спомням един.

Синцов се радваше, че този мрачен човек, както се оказа, помни как той е постъпвал в партията и на свой ред се опита да си го спомни, но не можа.

— А ти не се опитвай — отгатна мислите му Малинин. — Дали ти си ме запомнил, това няма значение, а че аз те помня — това, виж, има значение. Как е станало толкова нещастие с тебе, скъпи другарю? — Малинин поклати глава. Той не беше склонен да омаловажава нещастиято, случило се със Синцов. — Вчера не излъга ли нито думица — всичко ли е истина от началото до края?

— Всичко — рече Синцов.

Какво друго можеше да добави, с какво можеше да ги убеди?

Малинин дълго време го гледа мълчаливо.

Противно на веселия Йолкин този мрачен човек, остарял в отдел партийна регистрация, нямаше друго, запасно мнение за всеки случай. Той имаше за хората едно-единствено мнение — добро или лошо, той или им вярваше, или не им вярваше. И ако им вярваше, вярваше им докрай, а ако не им вярваше в нещо, изобщо не им вярваше.

Ако у него бе останала частица съмнение, че целият разказ на Синцов е истина, той не би и помислил да прави онова, на което беше готов сега да се реши. Продължаваше да се съмнява само в едно: има ли той, Малинин, пълно право да направи това?

„Имам! — реши най-сетне той. — Сам отивам, сам ще бъда до него... И на Губер ще докажа... А ако не му докажа — тогава ще видим.“

— Значи, така — след мълчание рече Малинин. — Сега в района е сформиран комунистически батальон, но там има не само комунисти и комсомолци, а и безпартиен актив. Аз отивам там. Нощес доказах, пуснаха ме. През нощта комплектувахме още няколко взвода. Засега няма командири, аз съм старши в своя взвод; така че ще те запиша със себе си. След час ще тръгнем за батальона, на Плюшчиха. Е, какво, да те запиша ли? — попита Малинин, като извади от джоба на брича си една сгъната на две ученическа тетрадка.

— Защо питате? — рече Синцов.

Малинин се приближи до масата, извади от джоба на рубашката си очила, които никак не отиваха на неговото едро, силно лице, разтвори тетрадката и прекара пръсти по списъка. В списъка имаше двадесет и шест номера. Той топна перото, добави номер двадесет и седми и с калиграфичен почерк изрисува: „Синцов...“

— Собствено и бащино име?

— Иван Петрович — рече Синцов.

„И. П.“ — написа той, попи тетрадката с попивателната, сложи я обратно в джоба на брича си и чак тогава рече:

— Когато се явим, ще доложа на комисаря на батальона. Както реши... А аз ще си кажа мнението.

Той не подчерта този израз, макар да значеше много. Беше седял шестнадесет години на регистраторската маса и едва преди две години,

като повреди зрението си, стана инструктор. Тук, в района, неговото мнение имаше тежест, особено в такава работа като проверка на кадрите, като въпроса за доверие или недоверие. Толкова по-голяма, разбира се, беше и неговата отговорност за този седнал насреща му човек и той прекрасно разбираше това, макар и да не го подчертаваше.

Думите на Малинин, че ще доложи на комисаря, останаха незабелязани от Синцов. Той беше твърде щастлив от откритата се пред него възможност да попадне още днес заедно с Малинин в комунистическия батальон.

— Докато съм жив, няма да забравя това — рече той.

— А какво има да помниш? — отговори Малинин с обичайния си мрачен маниер. — Ако бях те докарал с партушините ти до Казан, това, виж, разбирам да помниш — усмихна се той. — Вчера двадесетина души обещаха да не ме забравят никога. А на тебе какво, помагам ти пак да отидеш на фронта! Пък там и без това ще отидеш! Дявол го взел, само излишно да се разтакаваш.

— Добре, ще мълча — рече Синцов. — Аз просто се радвам, че ми повярвахте. Можехте да не повярвате, а повярвахте. Това е всичко.

— А на всички не бива да се вярва — разбрал по своему тази забележка като оплакване въобще срещу бдителността, сърдито отвърна Малинин. — Ако вярваш на всички, ще се провалиш. Пък и не е работата, че ще се провалиш, съветската власт ще пратиш по дяволите. Искях да се бръсна, но се отказах — отново се прекъсна той. — Ако искаш, бръсни се, там на перваза на прозореца е моят бръснач и четката. Има още време...

Като се сапуниса набързо, Синцов почна да смъква коравата си тридневна брада.

— Потърси там стипца; виж колко кръв, сякаш са заклали шопар. — Малинин погледна през рамо изподраното му лице.

Но не можа да обясни къде е стипцата. На вратата потропаха. Той неприветливо се обади. „Е...“ — вратата скръцна и се отвори. Синцов престана да търси стипцата и се обърна. На вратата стоеше висока мършава жена с раница в ръце.

— Здравей, ето донесох ти — рече тя на Малинин и той пристъпи към нея.

Синцов разбра, че е дошла жената на Малинин и като се мъчеше да не слуша техния разговор, почна да прибира след бръсненето, но

отделни фрази все пак стигаха до него.

— Виж, това е добре — рече Малинин, — а това не трябва. Рекох, не трябва — значи, не трябва, два ката бельо ми стигат.

— Вземи, къде ще ги оставя! — настояваше жената.

Но Малинин измърмори, че не е камила, а носачи няма да има... После Синцов не дочу няколко изречения, след което Малинин рече:

— На, тук са четиристотин.

— Защо всичките? А за себе си? — рече жена му.

— За какво ми са сега пари? — попита той и това, изглежда, я уплаши, защото тя изхлипа.

Синцов прибра всичко и като не знаеше какво да прави по-нататък, продължи да седи гърбом към Малинин и жена му. „Навярно сега са се прегърнали за сбогом и ако си казват нещо, то е много тихо“ — помисли си той.

— На ти чифт долни дрехи — изведнъж рече високо зад гърба му Малинин и на коленете му паднаха чифт стари, изкърпени, но чисти долни дрехи. — Че виждам, нямаш други. Жена ми е надомъкнала тук излишни.

Синцов се обърна и видя, че жената на Малинин не е вече в стаята. Бяха се сбогували толкова тихо и незабелязано, че той не бе чул как е излязла.

Малинин натика в раницата си бръснарските принадлежности, облече над своя син полувоенен костюм едно старо черно зимно палто и също така черен каскет и метна на рамо оставената в ъгъла пушка.

— Да вървим!

Когато излязоха на улицата, Малинин се спря на тротоара и отметнал назад глава, огледа сградата на районния комитет, сякаш за да я запомни по-добре преди раздялата.

— Колко време сте работили тук? — попита Синцов.

— В районния комитет от двадесет и трета, а в тази къща — откак се преместихме тук, от двадесет и шеста — рече Малинин. — Стъклата бяха кристални — неочаквано додаде той, — още от царско време, и една нощ бомба ги изпочупи почти, всичките, а? Трябваше да я обковаваме с шперплат като будка!

Малинин беше видял вчера и завчера същото, което видя и Синцов, но по своето положение на служител в районния комитет знаеше много повече, отколкото беше видял. Разбира се, и вчера, и

завчера пяната кипеше на повърхността, но под тази повърхност обстановката действително беше страшна. Провеждаше се грамадна и в последния си етап такава свръхбърза евакуация, че паниката можеше да бъде още по-голяма, отколкото беше. На фронта имаше пробив, там вече три денонощия като в ненаситна яма пъхаха всичко, което им попаднеше под ръце, но положението все още оставаше тежко.

Секретарят на районния комитет Голубев, когото Малинин бе издебнал свободен, за да се сбoguват днес в пет часа сутринта, го погледна в очите и рече:

— Вчера прибързано ти разреших да отидеш в батальона, а днес съжалявам. Щеше да ми бъдеш нужен тук...

— А там? — Малинин беше готов да направи така, както му кажат, но в душата си не искаше секретарят да променя своето решение...

— И там си нужен — рече Голубев. — Сигурно вас почти веднага ще ви хвърлят в боя.

Те бяха в кабинета двамата, а работеха заедно вече осем години.

— Как е днес Москва? Само че така... — Малинин разсече въздуха със своята тежка длан, за да покаже, че трябва или да не говори, или ако говори, да говори открито.

И Голубев му отговори открито:

— Завчера според мен не беше съвсем ясно. А сега постепенно се изяснява. Очевидно при никакви обстоятелства няма да предадем Москва, но дано не дотрябва да се бием в покрайнините. И по улиците. Това не изключват.

Такова беше настроението на секретаря на районния комитет и Малинин нямаше основания да не му вярва. Той беше човек, добре известен нему, който обмисляше думите си и не беше склонен да приказва излишни приказки.

„Може би наистина ще трябва да се бием по улиците — мислеше Малинин, като вървеше до Синцов по Плюшчиха. — А какво значи по улиците? Ами на, значи, че и тук на улицата, на Плюшчиха! В тази къща — немци, а в оная — ние. Или оттатък Кримския мост — немци, а отсам — ние, не ги пускаме към центъра. Това значи както в седемнадесета година уличните боеве с юнкерите, само че ги умножи по сто!“.

Той вървеше, като се опитваше да свикне с тази мисъл, но тя все пак не се побираше в ума му.

— Може би утре веднага ще тръгнем за фронта — рече той на Синцов след дълго мълчание.

Синцов кимна. Той вървеше и мислеше ще се намери ли в батальона за него пушка, или ще ги въоръжават направо на фронта.

Школата на ФЗУ, където сега беше казармата на комунистическия батальон, се намираше в дъното на двора, зад висока тухлена ограда. До оградата се гълпяха двадесетина цивилни.

— А ето го и останалия взвод — рече Малинин. — Отпърво искахме да се срещнем в районния комитет, а после назначихме сбора тук. По-близо до работата.

Той с неочаквана напетост приповдигна на рамото си пушката и се приближи до събраните.

Те почти всички не бяха млади хора, мнозина с очила, някои имаха туристически раници, други — презрамни торби, двама — мънички куфарчета, а един дори усърдно завързано панерче за пране... Трима или четирима бяха с ловджийски пушки, двама — с пушки, един — с наган, окачен на колана върху палтото. Всички бяха препасани и макар да бяха облечени кой с каквото е могъл, стараеха се да нагласят дрехата си така, че да им бъде по-удобно в похода.

Когато Малинин и Синцов се приближиха, събраните се шегуваха над прошарения мъж с панерчето за пране.

— Трофимов пак се е наканил да ходи за риба, гледай как го е натъкмила жена му! Там има и храна за два дена, и шишенце водка, и малка възглавничка... Всичко, както му е редът!

— А къде са ти въдичките, Трофимов? Да не си ги забравил?

— А-а, Малинин, Малинин е дошъл! — тутакси посрещнаха Малинин няколко гласа.

Както се вижда, почти всички го познаваха.

— Старшият по команда дойде, значи, време е да се строим — рече някой.

— А къде е Иконников? — като преброи всички с очи, попита Малинин. — Не се ли е явил?

— Иконников няма да дойде — обади се човекът с панерчето, когото наричаха Трофимов. — Аз се отбих да го викам, но там работи команда, откопава зимника... А той е в зимника.

— А как са те — попита Малинин, — обаждат ли се?

— Засега чукат, че са живи.

Някой тъжно се усмихна, че няма по-лошо нещо от тия зимници, по-добре е да посрещнеш смъртта в своето жилище!

— Щом Иконников няма да дойде, значи, сме всички! — рече Малинин.

Строиха се по двама. Малинин застана отпред, а Синцов се оказа сам на последния ред. И така в колона влязоха в просторния двор на ФЗУ покрай часовия в гражданско облекло. Той ги пусна, като се поздрави свойски с Малинин.

— Здравсти, Алексей Денисич!

— Здравсти — отвърна Малинин, недоволен от този цивилен поздрав.

Той остави новодошлите на двора и влезе в помещението при комисаря на батальона да доложи за пристигането.

Бави се дълго, около двадесет минути. Най-сетне се върна, още по-мрачен от обикновено.

— Трофимов — рече той на човека с панерчето. — Тебе, когато отсъствам, те назначавам за старши по команда. Съобщавам: днес е определен ден за занятия. През деня трябва да дойдат командирите на роти. За взвода днес ще получим петнадесет пушки, а после ще видим. Общи занятия — начало в десет, а сега можете да се погreete в казармата. На нас е отредена стая деветнадесета, втората отдясно. А ти, Синцов — Малинин погледна Синцов така, сякаш го боляха зъбите и всеки произнесен звук му причиняваше болка, — остани. Ще идем при комисаря.

„Ето че започва“ — помисли Синцов.

— Доведох го, питайте го — все тъй мрачно рече Малинин, когато влязоха при комисаря на батальона.

Комисарят седеше в класна стая на учителската маса; зад него беше черната дъска, изписана с тебешир.

Малинин седна странишком на един ученически чин. Синцов стоеше прав.

Комисарят на батальона беше добре облечен човек на петдесетина години. Носеше дебел плетен пуловер и тъмносин костюм със стар орден „Червено знаме“. До него на един стол бяха захвърлени

кожено палто и калпак от еленова кожа. На масата пред комисаря бе сложен маузер със закрепена на кобура сребърна плочка.

— Седнете — вместо поздрав рече той на Синцов. — Трябва да помислим какво да правим с вас. Аз казах, че не ни трябва такива, но ето другарят Малинин е недоволен.

— Ваша работа е да заповядате, не намесвайте моето недоволство! — рече Малинин.

— Как да заповядвам, още не съм си припомнил — усмихна се комисарят. — Виж, като облека военните дрехи и си спомня, тогава ще почна да заповядвам. А сега хайде да се посъветваме. Другарят Малинин ми разказа в общи линии вашата история — отново се обърна той към Синцов. — Но може би вие сами искате да добавите някои подробности?

Комисарят имаше сресани на път встрани сиви като стомана коси, тясно, умно лице, присмехулно свити устни и също тъй присмехулни очи зад скъпи очила със златна рамка.

— Какво да добавя — рече Синцов, загледан в тези присмехулни очи. — Стига сте ми въртели червата!

От отчаяние тези негови думи излязоха груби, но тъкмо неговата грубост, кой знае защо, направи добро впечатление на комисаря.

— Е, пък и вие, веднага червата! Макар и моето фамилно име да е немско, но аз не съм немец, за да ви въртя червата. Те и без това са ви ги въртели доста, ако се съди по разказа на другаря Малинин. Но ето къде е моето съмнение, ако сте в състояние да го разрешите — възразявайте! Ако бяхте гражданско лице, тук би стоял само въпрос на доверие: другарят Малинин ви има доверие, а аз — на него. Но вие сте кадрови военнослужещ, няма ли да излезе, че ние един вид ви укриваме?

— Е-ех, Николай Леонидович, за какво укриване може да става дума, странно е да ви слуша човек! — не се стърпя Малинин.

Комисарят блесна с очилата си към него и продължи своето:

— Вие сте кадрови командир и за да обясните своите минали постъпки и отново да получите назначение за фронта, трябва да се явите в съответната организация. Според мен с тия въпроси се занимава Специалният отдел или допускам, че трябва да се явите в прокуратурата на окръга, тъй като тук сте в зоната на нейно действие. А тя се помещава — и аз тъкмо живея наблизо — недалеч оттук на

Молчановка. Ето там ви препоръчвам да се явите. А вашата история аз моля да не повтаряте, защото и без това няма да променя своето решение. Ето така, толкоз — тихо, но безпощадно заключи той и на Синцов му стана ясно, че учтивостта и гладкостта на неговите думи са само привична форма на израз.

— Напиши му поне едно съпротивително писмо, другарю Губер — изведнъж на „ти“ рече Малинин. — Та човекът няма никакви документи. Добре, че попадна в районния комитет на мене, аз го помня по лице.

— Добре — късо, без неудоволствие рече Губер, разтвори сложения на масата бележник, извади от джоба си писалка, отвъртя я и почна да пише:

— Вашето фамилно име е Синьов, нали? — попита той, след като написа първите два реда.

— Синцов — поправи го Синцов. — И. П.

— „Синцов, И. П.“ — повтори Губер, като вписваше фамилното му име, и след като добави още няколко реда, подписа се, откъсна листа от бележника, сгъна го на две и му го даде. — Печат нямаме — на вяра! Приемат ли на вяра — добре, не приемат ли... — Той сви рамене.

— Разрешавате ли да си вървя? — попита побледнелият Синцов.

— Моля.

Синцов със злоба, отсечено, по военному, се обърна кръгом и излезе, като биеше крак със скъсаните си ботуши.

Губер и Малинин останаха сами и мълчаливо се спогледаха. Малинин дълбоко въздъхна, душеше го гняв.

— Говори, Малинин, че инак ще се задушиш, виждам как те дави. Говори неофициално, заповед още няма, засега съм комисар само по благоволенieto на районния комитет, пък и ние сме с тебе стари познати...

— Формалист си ти, любезни — мрачно изхриптя Малинин. — Как си бил комисар на бригада, не мога да разбера!

— А отгоре на това и в Първа конна, забележи — усмихна се Губер. — Но това кога беше! А оттогава в главния комитет вече десети панталон изтърквам. Петнадесет години търгувам с чужденците, развалих се... Виждаш как решавам въпросите.

— А бе то се вижда. Забравил си душата си в чантата, а чантата си оставил в къщи.

— Интересно е да чуе човек това от тебе, Малинин. А ти знаеш ли как наричат тебе самия, зад гърба ти, разбира се?

— Знам — рече Малинин. — Малинин и Буренин...

— Точно така — отново се усмихна Губер. — Това е, защото двадесет години носиш цялата райкомовска аритметика в главата си и всички въпроси съвпадат с отговорите като в учебника! А сега изведнъж си решил да бъдеш с широка ръка! Войната ще оправдае всичко, така ли? Долу всякакъв ред, а? Ето това не очаквах от тебе!

— Добре — рече Малинин. — Изплаши се, че той — Малинин посочи с пръст вратата, сякаш там още стоеше Синцов — ще ти разкаже всичко, уплаши се, че тогава ще решиш иначе, а сега мълчи! Ако те е срам, мълчи и не се закачай с мене...

— Защо да ме е срам? — рече изведнъж Губер, като почервеня и изгуби защитно-присмехулния израз на лицето си. — Аз постъпих правилно: той е военнослужещ, ще се яви в прокуратурата, там ще решат така, както трябва да се реши.

— Сега всичко и навсякъде както трябва ли решават? — пресече го Малинин.

— Е, всичко или не всичко — рече Губер, — но във военната прокуратура ще съумеят, мисля, да се ориентират и той прекрасно и без нас ще попадне на фронта.

— Добре тогава, мълчи, щом постъпи така, мълчи, не обяснявай — отново махна с ръка Малинин и като стана от стола, допрял ръка до своя черен вирнат каскет, попита: — Разрешавате ли да отида при взвода?

През това време Синцов бе вече наближил сградата на военната прокуратура на Молчановка. Досега два пъти разгъна и два пъти прочете листчето, написано от Губер. Почеркът беше тъй красив, решителен и подписът тъй солиден, че листчето наистина приличаше на документ, макар на него да нямаше печат. „До прокуратурата на Московския военен окръг“ — беше написано на него и по-долу: „Служебна бележка“. „Изпраща се при вас др. Синцов, И. П., за да ви изложи личната си просба. Комисар на комунистическия батальон при Фрунзенския район, бригаден комисар от запаса *Н. Губер*“.

Пред сградата на прокуратурата бе спряла стара емка и в нея дремеше един военен шофьор. Прозорците бяха облепени на кръст с книжни ленти, но това не беше помогнало: половината от тях бяха изпотрошени. Синцов бутна вратата и влезе. От вестибюла навътре водеха две врати: пред едната стоеше часови, пред другата, пооткрехната, нямаше никого. Синцов влезе през тази врата в една стая с две кръгли маси и столове за чакащите и две дъсчени прозорчета на стената. На едното имаше надпис: „Тук се дават пропускаци“, на другото — „Тук се приема пощата“ — но и двете бяха затворени. Синцов почука, после почука по-силно. Отново никакъв отговор. Вратата се откряна и през нея надникна часовият.

— Защо вдигате шум? — извика той на Синцов. — Няма тук никого, няма защо да чукате.

— Аз трябва да вляза в прокуратурата.

— Няма тук никого, не чукайте.

— Тогава ще се обърна към вас — рече Синцов.

— Няма защо да се обръщате и към мен — отсече часовият. — Излезте от помещението! Имате ли пропуск?

— Не — рече Синцов.

— Тогава нямате работа тук, няма да ви пусна... Ще си отидете ли, а? — заплашително викна часовият и избутаният от него Синцов се намери на улицата.

Емката, в която седеше шофьорът, беше вече заминала, улицата беше съвсем пуста. Синцов разбра, че е безполезно отново да се обръща към часовия и реши да чака на улицата. Все някой от служителите на прокуратурата ще трябва рано или късно да дойде тук с кола или пеша.

Като потреперваше на студения вятър и се чудеше защо никой не влиза и не излиза от прокуратурата, Синцов цял час ходи напред-назад по тротоара пред сградата.

Най-сетне не издържа и отново влезе във вестибюла; часовият го погледна с тежък, подозрителен поглед и сякаш го виждаше за пръв път, ядовито попита:

— Какво искате?

— Може ли да повикате дежурния по прокуратура?

— Няма да викам никого. Тук не е позволено да се разхождате, идете си, иначе ще ви арестувам!

— Арестувайте ме — рече Синцов с пълна готовност.

Но в плановете на часовия не влизаше да го арестува.

— Идете си, иначе ще употребя оръжие! — смутено му се сопна той. — И пред къщата не се шляйте: не е позволено!

При тия думи той даже наведе напред пушката. Синцов равнодушно погледна пушката, насочения към него щик, обърна се гърбом към часовия и без да каже нито дума, излезе. Оставаше му да чака: може би все някой ще влезе или ще излезе... Сега той вече ходеше не покрай вратата, а мереше с крачки тротоара на другата страна, срещу прокуратурата.

Улицата сякаш бе измряла. Той изгуби представа за времето и отново влезе във вестибюла. „Ще го накарам да ме арестува! Ще го нагрубя, ще откажа да си отида. Какво друго мога да направя?“

Той влезе с това решение, като очакваше, че за трети път ще се сблъска с мрачния часови, с когото си бяха вече опротивели един на друг, но часовият през това време беше се сменил. На пост стоеше дребничък червеноармеец с моминско черновеждо лице.

— Другарю боец — като извади веднага от джоба си листчето и отиде право при часовия, решително рече Синцов, — ето моята служебна бележка. Повикайте дежурния или му доложете. Имам бърза работа.

Червеноармеецът пое от ръцете му листчето. Синцов му го даде и отстъпи крачка назад. Червеноармеецът оцени това и като измери изпод вежди дистанцията между себе си и подателя на документа, го зачете. Няколко секунди уважението към подписа „Бригаден комисар от запаса“ се бореше у него с недоверието към документа без печат. Най-последно, след като погледна още веднъж изпод вежди Синцов, той вдигна слушалката на поставения върху едно шкафче телефон.

— Другарю дежурен по прокуратура, докладва часовият. Тук се яви един гражданин със служебна бележка до прокуратурата от бригадния комисар, името не мога да прочета. Моли да слезете за минута. Тъй вярно! Слушам... Ей сега ще дойде дежурният — рече той на Синцов и му подаде листчето обратно.

След пет-шест минути от вратата излезе един военен юрист трети ранг. Млад, слаб, с лъснали от водата току-що сресани набързо коси и червено петно на дясната буза. Изглежда, преди да му позвънят,

беше спал на бюрото, опрял буза на пестника си. Той прочете листчето, върна го и погледна Синцов.

— Защо е без печат? — попита той.

Синцов отговори, че в комунистическия батальон няма печат. Дежурният кимна — това просто обяснение в тези дни не можеше да го учуди.

— Е, а вие какво собствено търсите в прокуратурата? Защо са ви изпратили тук?

— Изпращат ме по мой личен въпрос — рече Синцов и се озърна. Какво сега, така ли, тук, застанал прав във вестибюла, да разкаже всичко, което трябва да разкаже? — Моля, отделете ми половин час, вие или оня, комуто наредите.

Дежурният още веднъж го погледна. Лицето на този човек будеше доверие — открито, уморено, честно лице. Облеклото наистина беше сбиротък, не по ръст и мръсно, а ботушите много скъсани. Но дежурният си спомни, че човекът е дошъл с документ от комунистическия батальон и помисли, че разчитайки да получат военно облекло мнозина обличат каквото им попадне, когато тръгват от къщи. Навярно честен човек: нечестните хора в такова време гледат да са по-далеч от военните прокуратури. Но дежурният не можеше да слуша онова, което ще му разкаже този човек, а не можеше също да го изпрати при някого и не можеше да обясни причината, поради която не можеше да направи нито едното, нито другото.

А причината се заключаваше в това, че освен двамата часови — единия, който беше сменен и сега спеше, и другия, застанал на пост — той, военният юрист трети ранг Половинкин, беше единственото лице, което се намираще сега в помещението на окръжната военна прокуратура. Завчера, получила съответна заповед, прокуратурата се бе преместила на друго място, в една от гарите край Москва. Архивата беше евакуирана, а текущите дела — пренесени в новото местонахождение. В прокуратурата вече втори ден бяха останали само празни шкафове, телефоните, двамата часови и той, дежурният, който беше длъжен да отпраща на новия адрес оня, които се явят тук или телефонираат и на които е редно да се съобща този адрес. Дежурният не можеше да разговаря със Синцов тук долу, защото беше длъжен да дежури горе, при своя телефон. Да го взима със себе си горе, не смяташе за възможно, защото всеки, който се качеше на втория етаж на

прокуратурата, би разбрал ясно, че тя е заминала. А това съвсем не беше редно да се знае от външни лица!

— Ето какво — рече дежурният, като обмисли всички възможности, — почакайте тук, в стаята за издаване на пропуски. Аз съм на дежурство, не мога да се откъсвам, за да изслушам вашата работа, а на ония, които могат, ще кажа, щом се освободят. Или ще ви повикаме, или ще слязат да поговорят с вас. Нека почака там — с пръст показва той на часовия стаята с двете прозорчета. — Аз разрешавам...

— Добре, благодаря — рече Синцов. — Само че аз чакам май вече три часа.

— Нищо, ще трябва да се почака още.

Дежурният не знаеше колко ще трябва да чака Синцов, но предложението му да почака не беше лицемерно. Преди час му бе телефонира от новото място един от началниците му бе казал, че скоро ще се върне тук с група служители. Като имаше пред вид тази група, дежурният каза на Синцов „почакайте“. Той се прибра горе, а Синцов остана да чака. Отначало чакаше нетърпеливо и броеше минутите. После, изгубил представа, заспа, събуди се и като изскочи във вестибюла с припряността на току-що събуден човек, рече на часовия:

— Свържете ме с дежурния!

Решителният тон действа на часовия, той набра номера, повика дежурния и му рече:

— Този, когото оставихте да чака, иска да поприказва с вас. Да му дам ли слушалката?

Очевидно последва утвърдителен отговор, защото той подаде на Синцов слушалката.

— Е, какво има? — чу се недоволен глас.

— Другарю военен юрист трети ранг — рече Синцов, — никой не ме е повикал още!

— Почакайте, ще ви повикат.

— Но нали трябва да се върна в частта си — отчаяно излъга по телефона Синцов. — Ще сметнат, че съм се отлъчил самоволно...

Няколко секунди в слушалката цареше мълчание.

— Добре, тогава седнете там долу, щом ви гори такъв огън на главата, напишете всичко, което искахте да съобщите на

прокуратурата, и го оставете. Когато го напишете, кажете на часовия, той ще ми позвъни и аз ще сляза да го взема.

Синцов продължи да стои още няколко секунди, като притискаше слушалката до ухото си. Оставаше да направи онова, което му бе казал дежурният. Нищо друго не можеше да измисли... Да повери всичко на хартията, да го остави тук, а после — да става каквото ще.

„А аз ще се върна обратно в батальона“ — изведнъж решително и с облекчение си помисли той.

Той напипа в джоба на памуклийката си няколко сгънати на четири листове, взети още в районния комитет от Малинин, за да пише писмо на Маша, върна се в бюрото за пропуски и намери там една перодръжка с изкривен, но още годен писец. Като опита писеца и изля от двете мастилници в едната остатъците от мастилото, той разглади листовите, облегна гърди на масата и почти без да се спира и да се замисля, взе да пише страница след страница, като понякога само подгъваше писеца, когато той започваше да пръска повече и да къса хартията.

Когато дописа осмата страница и завърши изложението на всички обстоятелства, на улицата вече бе почнало да се стъмва.

Искаше да прочете всичко поред, но погледна към прозореца, махна с ръка и най-отдолу на последния лист написа последното изречение:

„От всички свои постъпки смятам за неправилни две: не се явих в Специалния отдел на частта, която се намираще на мястото на моето излизане от обкръжението, а вместо това заминах, както съм изложил по-горе, и че когато наближих Москва, не се обърнах към КПП, а го избиколих. За достоверността на всички изложени от мен факти нося пълна дисциплинарна отговорност.“

Той се подписа, сложи датата, после прочете последните редове и след думата „дисциплинарна“ вписа и „партийна“.

Във вестибюла се повтори предишната процедура. Синцов помоли часовия да повика дежурния, часовият позвъни по телефона и след няколко минути дежурният се появи на вратата.

— Написахте ли? — Той взе от ръцете му листовите, отпърво погледна началото: вярно ли е адресирано, после обърна и бегло

погледна края. — Написахте ли къде да ви търсят, когато се запознаят с изложението?

— Да, в началото. — Синцов показва на дежурния мястото, дето беше написано: „Комунистическият батальон на Фрунзенския район понастоящем се намира на адрес: «Плюшчиха, зданието на ФЗУ №2»“.

Показа и като се сепна, измъкна от джоба си онова листче, което му беше дал Губер.

— Другарю военен юрист трети ранг! Напишете на моята служебна бележка, че сте ме задържали до вечерта, защото иначе отлъчването...

Той малко послъга: важно беше не кога ще се върне, той искаше Губер да види, че действително е бил в прокуратурата.

— Добре, ще напиша, че сте били тук до осемнадесет часа! — рече дежурният.

— Сложете и печат, ако може!

Дежурният се понамръщи — ще трябва да се качва на втория стаж, отново да слиза и още веднаж да се качва, изсумтя, готов да откаже, но после размисли — сърцето му не беше от камък! — взе листчето, излезе и след две минути се върна.

— Вземете! — с раздражението на добър човек, недоволен от собствената си доброта, рече той на Синцов.

Когато излезе на потъмнялата улица, Синцов разгъна листчето.

Върху него нямаше печат, но имаше мъничък щемпел: „Московска окръжна военна прокуратура“. Под този щемпел беше написано: „Беше в прокуратурата до осемнадесет часа, 18.10. т.г.“ После се виждаше голямо красиво „П“ и губеца се надолу завъртулка на името, което изобщо остана неизвестно за Синцов.

Когато скоро след отбоя на първата за тази вечер въздушна тревога при Губер дойде караулният началник и му каза, че на портата стои човек на име Синцов и заявява, че се е отлъчил от казармата с негово, на Губер, позволение, а сега се е върнал и трябва да се яви при комисаря, Губер се усмихна, оправил очилата си и каза да пуснат този човек при него, а едновременно да повикат и Малинин.

Синцов влезе при Губер пръв, Малинин още го нямаше.

— Е какво, другарю Синцов — присмехулно рече Губер, — военната прокуратура е затворена поради ремонт или вие не сте намерили Молчановка, или има нещо друго?

Синцов извади бележката и я сложи пред него.

Губер внимателно я прочете, като че не беше я писал самият той, после обърна листчето напреко и гласно изрече надписа на дежурния по прокуратурата: „Беше в прокуратурата до осемнадесет часа...“

— Е какво, излиза, че са разгледали вашата работа и са ви пратили обратно при нас! Така ли? — вдигна лице от листчето и попита Губер.

— Не. Не е така.

— А по-подробно?

Синцов разказа за оставеното в прокуратурата заявление.

— И там изложихте всичко, което ми каза за вас Малинин?

— Всичко — рече Синцов.

— Без да скривате нищо?

Синцов сви рамене и Губер сам честно помисли, че въпросът му е глупав. Какво ще скрива, когато, ако този човек беше страхливец, вчера лесно щеше да дезертира в дълбокия тил, а ако беше ловък хитрец, навярно щеше да съумее да излъже нещо за себе си и да се присламчи към някоя част. Малко ли хора сега има между Вязма и Москва, които са изгубили своите части и документи!

Той даже подсвирна, като си помисли колко ги има такива, и изведнъж се усмихна на Синцов не подигравателно, както се усмихваше дотогава, а просто тъй — той умееше да се усмихва и просто тъй — и рече:

— Седнете, ей сега ще дойде Малинин, ще се посъветваме...

Губер беше в добро настроение. Към сто и шестдесетте пушки, които имаха в батальона сутринта, се бяха прибавили още петстотин; сега батальонът беше въоръжен поне с пушки, а главното, утре го прехвърляха с камиони по-близо до фронта.

Какво ще стане по-нататък, той още не знаеше: или ще съберат всички батальони в една дивизия, или с тях ще попълнят други части, но във всеки случай това вече приличаше на работата, заради която с правото на стар конноармеец той, Губер, си бе издействувал възможността да остане в Москва, като евакуира своя главкомитет под командата на заместника си.

Малинин влезе, видя Синцов, изгледа го неприветливо по навик, мрачно му кимна.

— Ето, заповядай... — Губер му бутна по масата листчето, като при това с мъка скри присмехулния израз на очите си. — Един бюрократ написа бюрократична бележка, друг сложи на нея резолюция, а живият човек — кимна той към Синцов — ходи в затворен кръг и не може заради тези бюрократи да отиде на фронта. Как мислиш — изведнъж весело попита той, — можем ли да сложим край на бюрократизма, да запишем доброволеца Синцов в твоя взвод — и с това да кажем сбогом, законност, и да живее самоволието! А?

Но Малинин не разбра шегата.

— Та как решихте? — мрачно попита той.

— Как решихме ли? — все тъй весело му отговори с въпрос Губер. — Бележката ще остане при мен, а той — Губер кимна към Синцов — при теб. С листчето, ако има нещо, ще се оправдавам аз, а ти ще се оправдаваш с поведението на другаря Синцов в боя.

Последните думи Губер изрече сериозно и в контраст с неговия обикновен тон те прозвучаха почти патетично.

— Аз ще оправдая доверието ви — рече Синцов. — Може да бъдете спокойни.

— Аз изобщо рядко се тревожа — като се изправяше от масата, рече Губер с предишния си присмехулен тон. Той беше човек с романтична жилка, но старателно я задушаваше в себе си. Задуши я и сега.

— Мога ли да си вървя? — мрачно попита Малинин.

— Ако не искаш да се изказваш, можеш да си отидеш.

— Че какво има да се изказвам? Ако сега бяхте решили другояче, щях да отида да се оплача от вас в районния комитет.

— Бихте използвали последната възможност? — ужили го Губер.

— Точно така. — Малинин се обърна към Синцов: — Да вървим!

ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

Втори ден, откак падна сняг. Денят беше слънчев, мразовит и ясен.

Малинин отиваше от ротата във взвода; отначало притича наведен през откритото място по бялналия се от снега ход за съобщение, а после се завъзкачва направо по малкото баирче с развалините на тухларната фабрика; в тия развалини именно се намираше взводът. Макар и да беше студено, слънцето, особено по върлото, топлеше дори през ушанката. Малинин се спря, за да си поеме дъх, обърна се и погледна назад.

Назад се разкриваше обикновен пейзаж от Подмосковието: леко хълмист, с черни петна от горички и ивици гори на кръгозора. Наблизо се чернееше като квадрат изгорелият двор на МТС — там беше щабът на батальона, по-далеч се виждаха покривите на селото — там се помещаваше щабът на полка. На снега се открояваше всяка прясно проправена пътека, всеки окоп и ход за съобщение. Колкото и да ги маскираш, сега от това мъничко възвишение те се виждаха добре. Снегът издаваше всичко.

Същия ден, когато бойците от комунистическия батальон пристигнаха с попълнението на 31-ва стрелкова дивизия, Малинин получи чин и стана политрук на рота. На тая длъжност се намираше и сега, след десетдневни сражения.

Сраженията бяха непрекъснати и кръвопролитни; дивизията бе попълнена още веднъж, вече след онова попълнение, с което бе дошъл Малинин. Наистина този път оскъдно, чувствуваше се, че не бяха додали колкото трябва, запазвайки резерви за в бъдеще.

Немците както преди имаха успехи и днес дивизията се сражаваше с гръб към Москва още на двадесет километра по на изток от позицията, на която я беше заварил Малинин.

През това време тя три пъти отстъпва от заеманите позиции. Два пъти, за да изравни фронта със съседите си, и да избегне обкръжение, а третия път, защото един от нейните полкове беше изцяло унищожен,

а двата други не можаха да устоят. Едва на следния ден призори, далеко в тила, на резервните позиции, успяха да задържат немците и да ги приковат към земята пред себе си със собствения си огън и с масирания удар на действащата от дълбочина тежка артилерия. На тези позиции, по чиято предна линия сега вървеше Малинин, се бе вкопчила дивизията и повече не отстъпваше, макар предните три денонощия да минаха в най-жестоки атаки.

Така стояха работите в участъка на дивизията, а всичко, взето заедно, в мащабите на целия фронт при Москва, беше грамадно ожесточено отбранително сражение, в което като че всеки миг щяха да се изчерпят и силите на настъпващите, и силите на отбраняващите се, но нито едните, нито другите все не се изчерпваха и не се изчерпваха. Сраженията продължаваха с предишното ожесточение и с надмощие на страната на немците, които обаче въпреки надмощието си, всеки ден и за всеки взет километър трябваше да плащат все по-скъпо и по-скъпо.

Малинин изпитваше същото чувство, което изпитваха и много хора, сражаващи се през тия дни край Москва. Немските танкови клинове вече не се забиваха в нашия фронт като нож в масло, както беше през лятото и както това почти се повтори през първите дни на пробива при Вязма и Брянск. Сега у хората постепенно възникваше друго самочувствие, самочувствие на пружина, която натискат със страшна сила до последна възможност, но както и да я натискат, почти напълно свита, тя все пак запазва в себе си способността да се изправи. Тъкмо това чувство, и физическо, и душевно тази вътрешна способност да се изправят и ударят изпитваха хората, изтиквани от немците бавно и свирепо през тия дни от позиция на позиция, все по-близо и по-близо до Москва.

Те самите напругаха всичките си сили, те знаеха, че зад тях е Москва — не бе нужно да им се обяснява. Но освен това по пристигащите в най-критичните минути попълнения, по артилерията, която с всеки изминал ден все по-явно се увеличаваше на фронта, и по много други признаци, като се почне от подаръците и писмата, и се свърши с тона на вестниците, те чувствуваха, че цялата страна зад тях се е напругнала, за да не даде Москва.

Ако имаше момент, когато Москва би могла да падне в ръцете на немците, този момент беше вече отминал. Победа при Москва още не

очакваха, но вече не вярваха във възможността за поражение. Като че географията говореше в полза на немците: по няколко шосета те бяха се приближили до Москва на по-малко от сто километра. Ала оная първоначална аритметика на войната, по която танковете, пробиха фронта, можеха за едно-две денонощия да изминат това разстояние, вече не действуваше при Москва. Танковете можеха да пробият фронта и тук-там го пробиваха, но след три, пет, седем километра така или иначе ги спираха. А без оная предишна, страшна аритметика само географията вече не можеше да сломи душите.

Днес, възползувани от затишието, донесоха писма от военната поща. Малинин получи писмо от жена си. Тя беше свикнала с него за двадесет и три години, че скъперничеството му в проявите на чувства бе станало сякаш нейна втора природа; пишеше му сдържано как през цялото време мислела за него и се безпокояла дали ще им дадат навреме зимно облекло: хората казвали, че скоро ще хванат ранни студове. Освен това му съобщаваше две новини.

Първата се отнасяше до сина им. Директорът на училището, евакуирано още през лятото в околностите на Казан, пишел, че техният син Малинин Виктор, ученик от девети клас, изчезнал, като оставил бележка, че заминава да брани Москва, и въпреки всички издирвания не бил задържан и досега.

„Че как ще го задържиш, вагабонтина!“ — с нежност помисли Малинин за сина си.

Жена му пишеше за сина им с голяма мъка, която отначало не събуди същото чувство у него. „Какво пък, момчето кара седемнадесета година“ — като си даваше кураж, помисли той, но после си спомни за снощи и за зиналата братска могила, в която лежаха седем души, убити в ротата само за един ден; спомни си и затыгува, макар гордостта за постъпката на сина му да оставаше както и по-рано в душата му.

Втората новина се отнасяше до жена му: районният жилищен отдел, дето тя беше инспекторка, отново почвал работа и нея направили завеждаща, защото техният началник, известният на Малинин Кукушкин, бил върнат от Горки, където офейкал самоволно, бил уволнен, изключен от партията, мобилизиран и изпратен войник на фронта. Тази новина зарадва Малинин. Това, че в Москва обуздаваха такива като Кукушкин, още повече засили у него

убеждението, че в края на краищата всичко изобщо ще бъде в ред: не само няма да предадем Москва, но може би няма да отстъпим и до нея.

За Кукушкин, който беше според него голям мазник, Малинин със злоба помисли, че ще изклинчи. Ще го пъхнат на фронта, но той пак ще изскочи като тапа нейде в тила.

Като си поотпочина, Малинин се изкачи на самото баирче, на което се намираще взводът му. Вчера боят бе протекъл така, че той не беше тук нито през деня, нито през нощта и се чувствуваше без вина виновен. Беше свикнал поне веднъж през деня да навести всекиго от своите бойци: в ротата и без това не бяха останали много. Пък и животът е такъв — не си ли ги видял вчера, днес вече няма да можеш: вчера взводът пак понесе загуби и в него, по сутрешните сведения, бяха останали всичко на всичко единадесет бойци заедно с командира на взвода сержант Сирота. Този Сирота командуваше взвода вече от седмица, след като в един ден паднаха убити двамата лейтенанти: заранта — воювалият от началото на войната, а вечерта — изпратеният на негово място право от училището.

Развалините на тухларната фабрика всъщност не бяха развалини, защото нямаше и какво да се разваля. Фабриката бе едва почната и изоставена. Сложени бяха основите и дъната на пещите, бяха започнати стените, изкарани на различна височина, но никъде повисоко от половин прозорец. Тук, малко по-надалеч, беше започнат и бъдещият фабричен комин. Кръгъл як зид се издигаше на един метър над земята, отвътре издълбан за подземен димоход — това беше сякаш естествен кръгъл бункер, който оставаше само да се приспособи за хубаво картечно гнездо.

Още преди три дни, когато заемаха тази позиция, Малинин, като стар картечар, даде съвет да използват по-добре комина и завчера видя как в него се настанява заедно с тежката си картечница Синцов; в началото на боевете той бе попаднал в ротата на Малинин отчасти по волята на случая, защото можеше изобщо да се окаже в друг полк и батальон, а отчасти по волята на Малинин, защото още тук, в батальона, той бе ходатайствувал за него и при разпределянето на попълнението го зачислиха в ротата му.

Синцов, както скоро се изясни, излезе действително човек опитен и умееше да борави с оръжието. Войнишките повишения, както това винаги става в дните на големи сражения, не закъсняха.

Първото утро той носеше патрони, привечер легна като помощник-мерач зад „Максим“, а на втория ден замени убития мерач. Преди четири дни, при отстъплението от предишните позиции на новите, Синцов със своя помощник чак до мръкнало бе прикривал с картечен огън оттеглянето на ротата и според мнението на нейния командир лейтенант Йонов, бе проявил смелост и самообладание.

Лейтенант Йонов дори каза, че за това мерачът трябвало бъде представен за медал „За храброст“, но Малинин помнеше миналата история на Синцов и се въздържа от прибързаност. Неговата строга душа и чувството му за лична отговорност за Синцов не му позволяваха да бърза с тази работа. В поредното си политическо донесение той спомена само с похвала, с имена и презимена действията на картечарския разчет, а на предложението да се състави списък за награждаване не отговори. И командирът на ротата, зает с други грижи, забрави за Синцов.

Сега Малинин искаше да види Синцов, но се запъти не към картечното гнездо, а отначало към развалините на самата фабрика, дето се намираще сержант Сирота.

Като всички хора и сержант Сирота не беше естествено освободен от чувството за опасност, но то не играеше особена роля в неговите разбирания за службата. Него можеха да го убият; също тъй както и всекиго другото — с това свършваше изобщо всичко, включително и службата, но мисълта за смъртта не можеше да повлияе на строгото изпълнение на тази служба.

Щом още отдалеч зърна политрука на ротата, Сирота пристегна с колана ватенката си, провери дали звездичката на ушанката му се пада точно на средата на челото и вдигна на рамо новичкия, току-що смазан автомат „Шпагин“.

През последната седмица тия автомати почнаха да идват в дивизията; Сирота бе получил пръв в своя взвод и вече го беше изпитал в боя; макар автоматът да нямаше такава далекобойност като пушката, гъстотата на огъня беше добра и сега, на първо време, Сирота се отнасяше към своя автомат дори с преувеличено внимание.

Обрамчил автомата, той изтича през отвора на стената към политрука. Малинин в отговор на строгия, според устава поздрав на Сирота отначало допря ръка до ушанката, а после я подаде на сержанта.

— Е, как си, Сирота? — Той стисна с тежката си ръка също тъй тежката ръка на Сирота.

— Храненето куца, другарю политрук — веднага се оплака Сирота.

Той от опит във войнишката служба добре знаеше кога може и кога не бива да се оплаква на началството и когато можеше, винаги се оплакваше.

— Защо да куца? — Малинин знаеше за какво става дума, но се престори, че не се досеща.

— Ами какво е това, другарю политрук, днес на разсъмване отидохме с термосите, а получихме толкова, че можехме да го отнесем и в канчетата...

— Дали са ви колкото се полага за наличния състав — рече Малинин. — Какво има да се сърдите?

— Аз не се сърдя — рече Сирота, макар тъкмо от това да беше недоволен; той не беше посочил загубите и разчиташе днес да получи продукти по вчерашната норма.

— Още нещо лошо? — попита Малинин.

— Сам знаете. — Сирота сви рамене и на лицето му беше изписано: „Щом няма — здраве.“ — Като не са докарали, какво да се прави!

— За тютюна ли говориш, а?

— Че за какво друго, другарю политрук? Снабдяването с боеприпаси е нормално, не се оплакваме.

Малинин се усмихна, откопча походната си чанта и извади четири пакета махорка.

— На, раздай... Тъкмо днес получихме подаръци от шефовете в Москва, та аз на минаване взех махорката. Там има и цигари, но всичко това ще ви донесат после, довечера...

Сирота взе от ръцете му махорката и дори въздъхна от щастие; по лицето му личеше колко отдавна не е пушил.

— Запали — рече Малинин, като видя израза на лицето на Сирота, — и аз ще запаля. — Извади от джоба си един наченат пакет с махорка, отсипа на Сирота и на себе си и почна да свива цигара.

— Не е ли по-добре да влезем вътре — рече Сирота. — Там сме се прикътвали до една стена и сме опънали платнище.

— Добре е тук на чист въздух — рече Малинин. — Времето е чудно хубаво.

— Тогава аз ей сега, другарю политрук! Ако разрешите, ще раздам махорката на войниците.

— Ама, разбира се...

Сирота се скри зад отвора, повика някого и след като заповяда навярно да се раздаде махорката, се върна.

Сирота беше попаднал в армията още по стария наборен закон — не на деветнадесет, а на двадесет и две години. Сега беше на двадесет и осем, но изглеждаше по-стар от годините си поради израза на постоянна загриженост. Ала сега, когато свиваше цигара, по лицето му блуждаеше усмивка.

— На какво се радваш? — попита го Малинин.

— Времето, другарю политрук. — Сирота запали, като затули с шепя пламъчето. — Добре ще е да застудее повече.

— Какво ще му е доброто? — попита Малинин. — При голям студ на открито е тежко.

— А аз така предвиждам: за нас ще е тежко, а за немците още по-тежко — рече Сирота и се ухили така, като че от него само зависеше да вкара в това положение немците. — Аз имам във взвода един студент, химик, четвърти курс, той каза, че смазката на тяхната авиация не издържа студа, замръзва. Вие погледнете — Сирота кимна към небето, — втори ден, откак е истинска зима и втори ден фрицовете летят по-малко. Дали пък ако стегне по-лют студ, смазката и в танковете няма да се изпорти?

— А ти от танковете не се страхувай.

— Аз не се и страхувам. Вече изгорихме два...

— Два — това още не са всички — рече Малинин.

— Ама на взвод! — докачен възрази Сирота. — Ето, пресметнете, ако вземем само стрелковите взводове: два — на взвод, шест — на рота, осемнадесет — на батальон. Петдесет и четири — на полк — като прегъваше пръсти, продължаваше той, — сто шестдесет и два — на дивизия, а на десет дивизии — вече хиляда и шестстотин... И, току-виж, при Москва и танкове няма да имат немците. Ето как би било, ако всички! А мигар у нас всички взводове са изгорили по два танка? Да вземем например нашия батальон. Не знам друг взвод освен нашия, който да е изгорил два танка! — самолюбиво завърши той.

— Значи, пресметнал си всичко, за целия фронт — усмихна се Малинин. — Ти си свършил своята работа, изгорил си своите два танка и можеш да се излежаваш на печката: нека сега другите му мислят, техен ред е, така ли?

— Защо? Аз нямам навика да разсъждавам така. Просто държа на истината, че два танка на взвод не са малко.

— Не казвам, че са малко — рече Малинин, — а казвам, че не бива да се надяваме на смазката. Ще стегне студ, смазката на немците ще се развали, оръдията ще престанат да стрелят, автоматите ще заядат и ще остане само да ги събираме от пътя и да ги трупаме на камари! Това настроение е измамливо, не бива да се успокояваме с него.

— Ама защо ще се успокояваме? — Сирота не беше свикнал да остава длъжен, когато се намираще в положение „свободно“. Той разпери ръце, после вирна глава и погледна слънцето. — Това всичко е измама — примижавайки на слънцето, рече той. — Като ни запухат, цялото това временце на пушек ще стане...

— Хайде да обиколим вашата позиция. — Малинин хвърли угарката, стъпка я и пръв се промъкна през отвора.

След десет минути той, както винаги през часовете на затишие, вече седеше и разговаряше с войниците. Около него се бяха събрали шестима души, останалите, в това число и Синцов, бяха на позициите си, но той беше вече свикнал с това, че всички не могат да се съберат отведнъж и се задоволяваше с аудиторията, която имаше.

— Ето, Михнецов — казваше той на един слаб, млад войник, който нервно посмукваше цигара, — химик, разбира се, си ти, а не аз, ти познаваш работата; ето ти казваш, че авиационното гориво на немците не е пригодно за студове, а още, че и смазката в техните танкове ще замръзне, а може би според тебе и оръдейните им системи ще откажат да работят, и автоматите ще почнат да заяждат. — Тази тема бе обезпокоила Малинин и той сега неотстъпно я обръщаше така, и инак, като възнамеряваше в края на краищата да я обърне по своему и да я постави така, както смяташе за правилно. — Може би, повтарям, и така да е: ти си химик, ти знаеш по-добре, но аз лично не се надявам на всичко това. Ти се надяваш, а аз — не. Нещо повече ще кажа: ти се надяваш, че в студа техниката на немците ще откаже да им служи, а аз никак не се надявам на това, аз се надявам изключително на тебе, на Михнецов. Надявам се на тебе, че при каквото и да е време душата ти

няма да трепне и пушката, и бомбата, и всичко, което ти попадне в ръцете — нищо няма да изпорти, защото, ако душата ти не трепне, немците, дори да работи цялата им техника и в тридесетградусов студ като часовник, все пак няма да стигнат до Москва. А ако душата ти изпорти, ето тогава те при всички обстоятелства ще влязат в Москва, с техника, без техника, в студ, без студ — все едно! Е, какво ще кажеш на това, химико?

Михнецов явно не беше глупав момък: той веднага разбра накъде бие политрукът. Ала на него много, от все сърце му се искаше да се стоварят върху главите на настъпилите срещу Москва немци всички нещастия на света и той почна разгорещено да привежда разни нови съображения за нашия студ и немската техника.

— Да предположим, че е така — миролюбиво рече Малинин, като чувствуваше, че е сразил благодушието, което го беше разтревожило, — чумата дано ги тръшне! Но ти разбра ли, че не в тях е главното, а в тебе? Не в това как ще мръзне тяхната смазка, а как ще се сражаваш ти? — упорито биеше в една точка Малинин.

— Ама това е ясно, другарю политрук, разбира се — отговориха отведнъж няколко гласа.

— Я слушай, Сирота — след известно мълчание рече Малинин, — кой ден сме днес, четвъртък ли?

— Четвъртък.

— Не забравяй, че партийното бюро на полка ще има заседание в събота. Там стои и твоят въпрос, ще те приемат в партията.

— От въпросите ме е страх — рече Сирота. — С мен винаги е така: докато не ми задават въпроси, всичко знам, щом ми зададат — забравям всичко. Като напук!

— Той от сутринта чете Устава и „Краткият курс“, готви се — бащински рече един възрастен боец, същият този Трофимов, на когото преди влизането в казармата на комунистическия батальон се бяха присмивали другарите му, че се е стегнал като за риболов. Сега, с ушанка, с памуклийка, с шинел върху памуклийката, той имаше вид на истински войник и само побелялата четчица на мустаците издаваше вече напредналата му възраст. Той попадна в ротата в едно попълнение със Синцов и след всички загуби остана единственият комунист във взвода.

„Ако не се смята Синцов“ — спомни си Малинин и тозчас си помисли, че не бива да се смята Синцов: с партиен билет, изгубен при недоказуеми обстоятелства, него могат да не го възстановят в партията дори ако има бойни заслуги.

— А ти, Трофимов — рече Малинин, — помогни на Сирота да се подготви. Нищо, че е командир на взвода, а ти редник, ти си стар комунист и по тоя въпрос си за него старши.

— Че той помага — обади се Сирота — и „Краткият курс“ е негов, аз имах само Устава.

— От Москва ли го взе със себе си? — Малинин погледна Трофимов.

Трофимов кимна и каза:

— Всички момчета ме разпитват за Москва. Как е Москва, какво става с нея, казват, паника имало там... разкажи как беше. А аз им отговарям: и да е имало нещо, щукнало е вече от паметта ми. Сега аз помня как е у Лермонтов: „Москва ли е зад нас, момчета? Зарад Москва — във строй!“^[1] Още във време оно, в началото на века, в енорийското училище съм го учил, и ето че не съм го забравил.

— Добре — рече Малинин, — ако се интересувате от московски новини, мога да ви разкажа последни. Получих писмо от жена си...

И той им разказа и за своя син, който избягал на фронта, и за това, че жена му се върнала на работа в районния жилищен отдел, и за мобилизирания и изпратен на фронта Кукушкин.

Войниците слушаха съчувствено; че са мобилизирали Кукушкин — това се хареса на всички: така му се пада, дяволът му неден!

— Въдворяват, значи, ред в Москва. — Трофимов се усмихна. — Това е хубаво. А че твоят син е избягал, ако искаш, сърди се, ако не искаш, не се сърди, Алексей Денисич, но какъвто си беше хулиган, такъв, значи, си е останал. Аз живея през две улици от тебе — и зная неговите поразии...

— Нищо — рече малко засегнат от това Малинин, — и аз на неговите години бях харен хулиган...

— А как е — изведнъж попита един млад бледен войник, който бе мълчал дотогава и седеше, подпрял бузата си с ръка, — каква е все пак Москва след бомбардировките? Аз съм московчанин, живея на Корови вал.

— Твоят Корови вал е здрав и читав — рече Малинин. — Пък и Трофимов май ви е разказвал вече десет пъти. Вие му вярвайте, той е сериозен мъж, не пие и не лъже, макар и да е рибар!

Всички се разсмяха.

— И все пак — не мириясваше московчанинът от Корови вал — толкова малко ли са разрушенията в Москва, както пишат вестниците?... Зер всяка нощ минават над главите ни, и боботят, боботят...

— Минават, ама не стигат — рече Малинин. — Не всеки куршум долита до тебе! Така е и с Москва. Тебе ти се струва оттук, че бомбардировката там е нещо страшно, а когато аз идвах тук на фронта — коленете ми трепереха. Но щом дойдох — като че няма нищо.

— Ех, и вие, другарю политрук, да казвате, че ви треперели коленете! — учтиво не повярва Сирота.

Малинин го попогледна присмехулно.

— Тъкмо така беше — трепереха. А ти какво мислиш, че не се страхувам ли? И още как се страхувам! — Малинин се приведе при изсвирването на един ниско прелетял снаряд и намери в себе си сили да се пошегува: — Виждаш ли, покланям се на снарядите...

Двама-трима се усмихнаха, лицата на другите останаха сериозни; снарядът се бе пръснал твърде близко, за да се шегуват. Втори, също тъй даден за пристрелка, се пръсна отпред. Всички се разбягаха под прикритието на стените. А немската артилерия почна да блъска снаряд след снаряд като бясна по цялото баирче с тухларната фабрика. Замириса на лютив дим.

— Те вчера, мръсниците, се пристреляха, когато отблъскахме тяхната атака! — викаше Сирота в ухото на Малинин. — Вчера пердашиха, пердашиха — ум да ти зайде! А днес още повече... Направо с нас почнаха.

Дали немците действително се бяха пристреляли вчера, или им бе потръгнало днес, над това нямаше кой и кога да се замисли. Като пръснаха десетина снаряда наоколо, така близо, че от тежкото им дихание земята се люшна няколко пъти от една страна на друга, немците хвърлиха снаряд право вътре в недостроената сграда.

Малинин, който преди това лежеше като всички до стената, прикривайки се от шрапнелите на пръскащите се отвън снаряди, почувствува едновременно удар, грохот, тежест и задуха. Парчета от

сринатата стена и изровени от снаряда замръзнали буци го затрупаха. Като се задъхваше и напрягаше всичките си сили, Малинин изпъпли изпод натрупалите се върху него тухли и буци пръст. Успя да направи това, защото в последната секунда бе закрил с ръце главата си и ръцете му се бяха случили отгоре.

Като поосвободи ръцете си и опипа окървавеното си лице, той почна яростно да разгребва всичко, което му пречеше да стане, и най-сетне замаян, но жив, се измъкна от своя каменен гроб и с олюляване се изправи на крака.

Наоколо, всичко беше свършено. Тежкият снаряд беше преобърнал всеки сантиметър от пространството. На снега, примесен с преобърнатата пръст и парчета от основите, се тъмнееше кръв, търкаляха се разкъсани дрехи, обезобразени части от човешко тяло, нечий ботуш с крак, откъснат над коляното.

Малинин направи няколко безцелни крачки и изтръпнал, спря. Нещо бе изпукало под ботуша му — той погледна надолу и видя очилата на Трофимов с познатата вързана с конец рамка.

Върна се в оня ъгъл, дето беше затрупан самият той, и разбра, че е останал жив тъкмо защото е бил затрупан. Тухлите бяха се сринали от удара на снаряда, попаднал отвън в основата на стената, а оня, който беше попаднал вътре, беше се пръснал няколко секунди по-късно, след като срутените тухли го бяха закрили от шрапнелите.

— Ей, няма ли някой, няма ли някой? — завика Малинин, като си спомняше кой беше с него в последния миг.

Беше Сирота, беше онзи химик Михнецов, къде са те? От тая страна в развалините не се виждаха нито техните мъртви тела, нито дори онова, което остава от човешкото тяло при пряко попадение.

„Може би ударът ги е изхвърлил?“ — помисли си Малинин и в същия миг чу слабо охкане изпод тухлите, които бяха затрупали ъгъла на сградата. Като чупеше ноктите си, той почна да ги разгребва и най-сетне измъкна изпод тухлите Сирота. Той беше жив и дори още правеше някакви движения, прилични на усилия да се надигне, с червена кървава каша вместо цялата долна половина от лицето. Стенеше не с устата, а с гърлото и дори, изглежда, не с гърлото, а с живата си утроба, която се показваше навън през обезобразената му уста.

Малинин грабна шепа сняг и изтри страшното лице на Сирота, като окървавяваше плътно снега. После измъкна от походната чанта личния си пакет, приповдигна главата му и почна да бинтова долната част на лицето. Отначало забрави, че Сирота трябва да диша, забинтова всичко, така че той започна да хърка. Трябваше отново да го превързва. След като омота лицето на сержанта с вече окървавените бинтове, Малинин го домъкна до стената така, че главата му да бъде по-високо, за да не се задави от кръвта, и чак сега видя, че там, откъдето беше домъкнал Сирота, изпод тухлите стърчи крак.

Още когато бе дошъл тук преди един час, той бе забелязал, че химикът Михнецов има вехти, но добри, подшити с двойна плъст валенки. Михнецов бе казал, че ги е намерил тия дни в една изоставена къща, и Малинин дори искаше да се пошегува, че химикът се е подготвил за зимата по-добре от всички във взвода. Искаше да се пошегува, но после бе забравил, а сега по стърчащата изпод тухлите подплатена валенка разбра, че там лежи Михнецов.

Без да губи време, той взе бързо да изравя Михнецов; захвана от краката, после се изруга на глас и като премери на око къде под тухлите може да бъде главата му, покатери се и почна да рови там. Трябваше да започне от главата, за да не се задуши човекът, ако е жив.

Като продължаваше да се ругае, задето веднага не е съобразил такава проста работа, Малинин яростно разхвърляше тухлите. Най-сетне се показаха раменете. Той докосна с ръка — под памуклийката рамото беше топло. Михнецов беше жив. Малинин започна още по-бързо, но вече по-внимателно да освобождава шията и главата му и отведнъж се спря, както държеше в ръце току-що вдигнатото откъм тила му парче тухла. Тялото беше още топло, но той беше мъртъв. Цялата горна част на черепа му беше отнесена от парчето тухла.

Малинин се изправи, запокити с яд тухлата на земята и в същия миг чу близко откъслечно тракане на картечница. На четиридесет крачки от него в основите на фабричния комин хората бяха живи и стреляха по немците. Малинин изпита облекчение — беше му се сторило, че е останал сам.

Приближи се до Сирота и още веднъж понадигна и помести тежкото му тяло така, че в случай на нови взривове то да бъде по-добре закрито от шрапнелите. Впрочем артилерийският огън на немците сега се беше изместил далече навътре. Когато Малинин го

преместваше, Сирота направи под кървавата превръзка няколко слаби движения, сякаш искаше да извика нещо, после разтвори пестниците на двете си ръце, като че се учудваше на своята безпомощност, стисна ги отново и затихна. Само гърдите му тежко, с хъркане се издигаха и спадаха. Малинин още веднъж го погледна, прекрачи през стената и по прокопания към комина плитък, половин човешки бой ход за съобщение тръгна натам, откъдето продължаваше да се чува живият пукот на картечницата.

Когато започна обстрелът, Синцов заедно със своя помощник, младия боец на служба втора година Коля Баюков, седеше зад картечницата при една от двете пробити в комина амбразури. Без да стрелят, те условно насочваха картечницата към от по-рано пристреляни ориентири и се упражняваха, като си разменяха местата: Синцов — помощник-мерач, а Баюков — мерач.

Отвъд амбразурата започваше стръмен скат, една част от който не се виждаше и оставаше в мъртво пространство; после скатът ставаше полегат и преминаваше в снежна падинка. Тя се проточваше напреки на нашите позиции, а зад нея почваше ново баирче, на което край три отделни къщици се намираха останалите взводове на тяхната рота. В самата падинка нямаше окопи, тя беше добре пристреляна от двете страни и се прикриваше от огъня на две картечници. Вчера немците се опитаха да атакуват тъкмо по тази падинка, но поради кръстосания огън не се промъкнаха и дори не можаха да извлекат убитите си, макар обикновено да правеха това с риск на живота си. Вчера разправяха, че в ладийката останали тридесетина трупа, но оттук, от амбразурата, се виждаха само няколко да се чернеят долу, на снега. Докато провеждаше с Баюков условната пристрелка, Синцов взимаше сега за ориентири едно забито в снега колче и двата крайни трупа при входа и изхода на ладийката.

Баюков, с когото служеха заедно вече седмица, напомняше на Синцов с нещо оня червеноармеец, който тогава в Москва се бе съгласил да повика при него дежурния от прокуратурата. Имаше същото моминско, гладко, възрозово лице и черни вежди. Когато си сваляше ушанката, виждаше се, че поотрасналите му, щръкнали коси са съвсем ленени.

„Сигурно като цивилен си ходил с перчемче?“ — още първия ден го попита Синцов; Баюков се усмихна и рече: „Аха!“ — а Синцов си

помисли, че Баюков с черните си вежди и русите коси сигурно е бил рядко хубав момък. Сега беше остриган, с твърде голяма, чужда второсрочна ушанка на главата, шинелът му се изгърбваше над памуклийката, пък и те двамата лежат тук вече трети ден под открито небе, отначало в кишата, после на студа — не им е до хубост...

Между двамата се създадоха най-добри отношения още от първия ден на запознаването им, по-точно от минутата, когато Синцов каза, че на картечницата и двамата трябва да умеят да се заместват един друг, и тутакси подкрепи думите си с дела, като още първия час на затишието се зае заедно с Баюков да изчислява ъглите и да поправя далекомера...

Баюков беше колхозник от околностите на Рязан, от горското село Солотча, отвъд реката Ока, прочуто със своите солотчински картофи и с местата си за ловене на риба в старото корито на Ока — Старица.

Както и да е, хората не се сражават непрекъснато. Баюков, който можеше да бъде и мълчалив, и разговорлив в зависимост от това дали хората му харесват, или не му харесват, успя за една седмица да разкаже на Синцов, че не завършил прогимназия по семейни причини; баща му умрял, а майка му се разболяла; че преди да отиде войник, една година бил бригадир в комсомолска бригада на картофите, а след като се уволни, иска все пак да иде да се учи за агроном.

— Само че преди това трябва да взема изпитите за седемте класа. Мислех да ги взема като войник — казваше Баюков, — но изведнъж дойде тая работа...

„Тая работа“ беше войната.

Баюков беше доверчив и любознателен момък. В тетрадката, която пазеше в раницата си, бяха записани всички прочетени от него книги. Те не бяха малко за неговата възраст — сто и четири — и повечето хубави. Вечер, ако позволяваше обстановката, той със своя провлечен рязански говор преразказваше гласно на Синцов тяхното съдържание.

През време на боя Баюков беше всецяло погълнат от своите задължения. В това те със Синцов си допаднаха и се разбраха. Душата на Синцов беше също отдадена на боя, той не проявяваше към себе си никакво снизхождение и не кроеше никакви планове; целия си бъдещ живот във войната — до победата или до смъртта — той си го

представяше войнишки. И това, че Баюков през тази седмица се бе показал добър помощник, беше за него сега по-важно от всичко друго на света и той не само го ценеше за това, но и беше готов да направи за него повече, отколкото за много други хора, които познаваше от години.

Когато започна обстрелът, Синцов и Баюков поиздърпаха картеницата назад от амбразурата, към себе си, за да не би случаен шрапнел да удари цевта, и самите те приклегнаха по-ниско, на дъното на комина, иззидано с яки огнеупорни тухли. Че обстрелът бе силен и точен, те разбраха веднага. Всичко наоколо ехтеше от близките взривове, но изобщо дори при това обстрелване те се чувствуваха тук, в комина, почти в безопасност: многото редове огнеупорни тухли можеха да бъдат пробити само от попадение на тежък снаряд с право мерене от близко разстояние, и то не от косо, а под прав ъгъл. Шрапнелите трудно можеха да влязат в комина: още завчера двамата с Баюков бяха го покрили с ламаринени листове. Взводният командир Сирота казваше, че били приготвени за вратите на пещта. Ламарината беше дебела, десетмилиметрова, и два листа покриваха почти целия комин с много малка пролука. През пода минаваше димният канал и сега по него те пропълзяваха в комина отдолу.

— Същински бункер — рече вчера Сирота и точно така мислеха за своя комин Синцов и Баюков.

Да ги погуби отведнъж, можеше само едно — пряко попадение отгоре върху покриващите комина листове; тогава, разбира се, нямаше къде да се даят, и двамата щяха да станат на пихтия. Но с такава неслука дори сега, при обстрелването, те се съобразяваха не повече, отколкото с която и да е друга възможност за смърт, каквато така или иначе винаги има на война.

Немският огън все повече се засилваше. Баюков взе да обръща един след друг джобовете си и да отърсва на длан трохичка по трохичка запряната в шевовете махорка. И вчера също нямаше махорка; той беше вече извършил веднъж тази операция, но днес пак се мъчеше да я повтори. Все пак огънят беше толкова силен, че той нервничеше.

Синцов стана, приближи се до амбразурата и погледна откритата се зад нея снежна падинка.

В падинката, на празното място, също се пръскаха снаряди, но по-рядко, затова пък на височинката с трите къщици, над позициите на съседните взводове, се стелеше гъст дим. Снарядите се пръскаха там като стена и една от трите къщички вече липсваше, сякаш никога не беше я имало.

Сърцето на Синцов се сви не защото се уплаши от продължилия обстрел, а защото неизбежно си помисли:

„Щом свърши обстрелът, ще почне атаката.“ Той седна до стената редом с Баюков и зачака да свърши стрелбата. Изведнъж го засърбя главата и той свали за минута ушанката и предпазливо поглади с ръка белега над слепоочието. Преди две седмици Золотарьов бе взел раната за смъртоносна, а сега от нея беше останал само този тесен белег с гладка и хлъзгава на пипане кожа и с щръкнала, още неизрасла коса отстрани.

В такива моменти хората не винаги мислят едно и също. Понякога за важни неща, понякога за неважни, понякога и за едните, и за другите, понякога мислят естествено, така както ги влекат мислите, понякога насила — за това, което, както им се струва, може да ги отвлече от страха за смъртта.

Синцов не се насилваше. Мислеше за онова, което му дойдеше наум, но мислите се сменяха и се изтикваха, сякаш се страхуваха, че той вече няма да успее да обхване всичко, за което още трябва да помисли.

Няколко пъти вече през тези дни го сърбеше ръката да седне и да напише писмо на Маша — къде е и какво прави. Искаше тя да знае това, но колкото по-силно желаше, толкова по-ожесточено се питаше: „А къде да пиша? Къде е тя?“ Да, той знаеше пощенската кутия на школата, но Маша не беше вече там, тя вече отдавна беше оттатък фронта и да ѝ пише там оттука — все едно да се опитва да продупчи с книжното триъгълниче на войнишкото си писмо каменната стена на тоя комин.

Спомни си как тя през оная нощ в Москва, приклепнала, миеше в легена краката му, отчопляше парченцата залепена кал и като се докосваше леко, промиваше ожулените места. И у него пламна такава

остра нежност към ласкавите ѝ ръце, че той, уплашен от силата на спомена, тозчас задуши това пламване, като изруга полугласно.

— Какво ти е? — попита Баюков, който бе изкопчил най-сетне няколко трошички махорка и си беше свил тъничка цигарка.

— Нищо — махна с ръка Синцов.

— А аз помислих, че си спомняш за тъщата — не на място се пошегува Баюков.

Синцов с тъпа, остра болка си спомни Гродно и всичко, което беше свързано с тая дума в неговата изранена и изтръпнала от раните памет. И несъзнателно завъртя глава като кон, ужилен от оводи^[2]. После си помисли за Малинин, когото беше видял отдалеч преди един час да се изкачва по склона, и си спомни техния разговор първия ден, когато Малинин беше назначен за политрук на ротата. За да се запознае с хората, той обикаляше оцелелите къщи на сега вече отдавна останалото в тила на немците село Клинци, дето тая нощ бе пренощувала ротата. След като поприказва с войниците, той повика Синцов навън и широко разкрячен и пъхнал в джобовете ръце — това беше негова любима поза — мрачно рече:

— Хайде пиши, обясни миналото си. Попаднахме в кадрова част, тук трябва да има пълен ред.

— Кому още да пиша? Аз вече писах... — с тъга рече Синцов.

Малинин все тъй мрачно го погледна и рече все със същия недоволен глас:

— Пиши до мене. Аз сам ще го дам на комисаря или в политотдела на дивизията. А там ще решат къде по-нататък да го препратят. Само посочи кой и какви факти може да потвърди, посочи лицата. Поискат ли да проверят, да проверят. Днес пиши, додето сме под покрив, кой знае къде ще нощуваме утре! Хайде, със здраве! — Малинин мрачно кимна, закрачи по улицата към съседната къща, но изведнъж се спря и повика: — Синцов.

Синцов се приближи до него.

— Ти там посочи, че аз знам всичко от самото начало. Така и започни: „Както ви е вече известно за мен...“ — а после пиши: „... но искам да изложа писмено, за да могат политотделът и командването на частта...“ Разбра ли?

— Разбрах.

Нея нощ той още веднъж седна да пише своите обяснения — късо и като посочваше лицата, както му беше казал Малинин.

Но колкото и накъсо да пишеше, да пише всичко това още веднъж, след като вече го беше разказвал на Маша, на Йолкин и Малинин, след като беше вече писал всичко това в прокуратурата, след като много пъти, останал сам, си бе спомнял всичко това — да го пише още веднъж му беше тежко. В края на краищата да воюва ли е дошъл или да пише обяснения? Но все пак го написа и го даде на Малинин; това беше на другия ден през похода. Дивизията, повивайки оголения си фланг, бързо отстъпваше на резервните позиции и Малинин, който шляпаше из гъстата кал, по-мрачен от всякога, като се изравни със Синцов, мълчаливо взе от него заявлението и го мушна в джоба на шинела си. И макар Синцов после много пъти да беше виждал Малинин, те вече не приказваха за това.

Сега, като слушаше тежките удари, които разтърсваха земята, Синцов се мъчеше да си представи как и кому е дал неговото заявление Малинин, какво е казал и къде трябва да чака сега да го повикат: в политотдела или в Специалния отдел? И макар да смяташе, че след десетдневните боеве вече няма да го отзоват от предната линия, съзнанието, че съдбата му не е решена, му тежеше. Прибавяше се и друга невесела мисъл, че могат да го ранят, да го откарат в тила и тогава — сбогом и на това обяснение, и на Малинин! Ще излезе от болницата, ще попадне в друга част и ще трябва пак да пише всичко отначало...

— Слушай! — като надвикваше екота на артилерията, викна Баюков в ухото му. — Мисля, че са улучили момчетата!

Синцов се приближи до запасната амбразура и видя през разсейващия се дим, че една от недостроените стени на фабриката сякаш беше се снишила.

— Да, изглежда, са ги улучили — рече той с тревога.

Това беше приблизително в десетата минута след като немците започнаха да обстрелват. Огънят продължи още половин час и се отдалечи навътре в тила; сега вместо взривове се чуваше само честото изсвирване на профучаващите над главите им снаряди.

— Ти, Коля, гледай насам, дръж връзка, ако някой се покаже — кимна той на Баюков към амбразурата, от която се виждаше

тухларната фабрика, а самият тръгна към оная, дето беше картечницата.

Оттук се виждаше добре: в тила се издигаше стена от взривове, а по снежната падинка между височината с тухларната фабрика и височината с трите къщички се движеха немски танкове. Предните вече се изкачваха по склона към онова място, дето по-рано имаше три, а сега беше останала само една климнала къщичка и дето в зимниците под къщичките и в окопите около тях, както знаеше Синцов, се намираха двата наши взвода.

Предният танк се спря, гръмна с оръдието и последната от трите, вече климнала къщичка падна настрана като картонена. Под танка блесна пламък и той се завъртя на едно място. После под него блесна още един пламък и от танка заизвира гъст черен пушек. Черни фигурки изскочиха през горния люк на снега; по тях затракаха редки пушечни изстрели. Вятърът духаше оттам, чуваше се добре и това само подчертаваше тревожната рядкост на изстрелите. Оттам, дето бяха двата наши взвода, почти не стреляха. Друг танк мина покрай горящия и като преваля височината, се скри над гребена ѝ. Танковете, които пълзяха по падинката също безпрепятствено се движеха напред.

Мина още една минута и в зрителното поле на Синцов се появи немска пехота. Тъмните фигурки вървяха във верига по снега след своите танкове.

— Баюков, зад картечницата! — викна Синцов и улови в прореза пристреляния знак, на четиридесетина метра от който бяха стигнали първите немци.

Баюков изтича, оправи лентата, погледна отначало през амбразурата, а после напрегнато, отдолу нагоре Синцов в лицето. „Защо не започваш?“ — казваше погледът му. Но Синцов изчака още минутка, ориентирът беше точно пристрелян и той искаше да се възползува от това.

Немската верига беше излязла наравно със знака. Той пусна къс откос, после дълъг и още един къс, когато залегналите до знака немци скочиха. Последният откос беше, изглежда, най-сполучлив: петима от скочилите немци отново паднаха и вече не се опитаха нито да станат, нито да пропълзят.

— Какво? — откъсна се за секунда той и припряно приближи лице до лицето на Баюков. — Как са нашите там, във фабриката?

— Никой не се вижда — рече Баюков, страхувам се да не са ги избили.

И като чу това, Синцов пусна следващия откос, по-къс, отколкото се готвеше, с онова пестене на патроните, което се поражда, когато войниците останат сами.

Около пет минути той и Баюков стреляха, като непрестанно поваляха немците на снега и задържаха тяхното придвижване. После немците се прегрупираха и почнаха да притичват по отдалечената страна на ладийката; картечницата ги достигаше и там, но силата на огъня намаляваше. Черната верига на немците прехвърли височината с трите къщички. Оттам никой не стреляше по тях. Значи, всички наши бяха вече унищожени.

Някакъв немски картечар заедно със своя помощник залегна направо върху снега, широко разкراчен — Синцов и Баюков виждаха всичко това отгук — откри в отговор огън по тяхната картечница. Куршумите зачаткаха по тухлите току до амбразурата, един звънна по ламаринения лист, който покриваше комина. Немецът стреляше точно, но беше в неизгодно положение — лежеше на открито — и Синцов след три несполучливи откоса с четвъртия умери право в него. Дори се видя как картечницата се прекатури в снега: или откосът я бе закачил, или немецът я бе дръпнал с ръка преди смъртта си. Помощник-мерачът също, изглежда, лежеше на снега мъртъв, но след няколко минути, в продължение на които Синцов и Баюков стреляха по други цели, Баюков дръпна Синцов за ръката и рече:

— Я помощник-мерачът...

Синцов погледна и видя, че на снега до картечницата лежи само една фигура.

— Избяга пълзешката... — рече Баюков. В неговите думи имаше не само яд, но и укор: той, Баюков, на мястото на немеца не би отстъпил, а би продължил да стреля сам.

Най-сетне немците, които отначало в общия жар на настъплението очевидно не бяха обърнали особено внимание на тази обезпокояваща ги картечница, решиха да се отърват от нея и се свързваха с танкистите. Танковете бяха почнали вече да излизат от зрителното поле на Синцов вдясно, но изведнъж един от тях се върна. Синцов отначало помисли, че е повреден, но танкът се движеше бързо

и право към тяхната височина. Като стигна до подножието ѝ, той забави ход и се спря.

— Ей сега ще почне да стреля по нас — рече Баюков.

Синцов кимна.

— Иди послушай какво правят там нашите.

Люкът на куполата на танка се отвори и в него се появи танкистът. Навярно искаше да огледа по-добре обстановката.

Синцов пусна откос — танкистът изчезна, люкът хлопна, а след минута един снаряд удари до амбразурата. И тозчас картечницата на Синцов, като доказателство, че той е жив, пусна лют дълъг откос по немците, които продължаваха да притичват през падинката.

„Нагъсто вървят, в няколко вериги“ — помисли си Синцов. Оттук, дето се намираше той, всичко се виждаше ясно; за пръв път в живота си той така хубаво виждаше цялото развиващо се наоколо сражение.

— Слушах, слушах, нищо не се чува, ни един изстрел, нищо... Да отида ли до нашите, а? — попита Баюков.

— Добре би било да се отиде — рече Синцов, — но се страхувам: сам тук няма да се справя...

Танкът отново удари с един снаряд близо до амбразурата, а Синцов отново пусна откос по пехотата. „Лъжеш се, жив съм!“ — като че казваше той.

— Може би ще поиска да дойде по-близо — дрезгаво рече Синцов. — Пригответи бомби!

Баюков мълком вдигна от пода и показа вече свързаните с жица бомби.

Танкът даде още няколко изстрела и както беше предвидил Синцов, реши да дойде по-близо, в упор. Ръмжейки глухо на първа скорост — това ръмжене плашеше с близостта си — танкът тръгна, бавно пропълзя на верев по снежния склон, после промени посоката си, заизкачва се в зигзаг още по-нависоко и попадна в мъртвата зона. Синцов и Баюков сега чуваха неговото гръмовито запъхтяно ръмжене.

— Ако се приближи, ще стреля в амбразурата — рече Синцов.

— Ти тогава бий по наблюдателния прорез — рече Баюков, — а аз ще изпълзя и — с бомбите!

Но Синцов не отговори и пусна дълъг откос по новата група немци, която притичваше през падинката.

Невидимият танк продължаваше да ръмжи нейде отвън. На Синцов му се стори, че той стои на едно място — не се приближава и не се отдалечава. Най-сетне танкът се появи отново, но не пред комина, досам амбразурата, от което те се страхуваха, а пак долу, на предишното място.

— Не можа да изкачи стръмното по поледицата! — радостно рече Синцов и изтри с ръкав потта си.

Отново се приповдигна капакът на люка, показа се за миг главата на танкиста, после люкът се затвори и танкът се придвижи мъничко — смени позицията си. Оръдието, насочено към амбразурата, се вдигна и спусна като показалец. Синцов изпита страх. Снарядът удари досам амбразурата и орони тухлите. Отново удар — отново прах от тухли. Още едни оглушителен взрив, вече не отвън, а вътре, железен гръм на подскочили ламарини — и внезапна глухота в двете уши от удара на главата в зида. На Синцов му се стори, че снарядът е попаднал в амбразурата и се е пръснал вътре, макар че ако това беше така, от него и Баюков нямаше да остане нищо.

Всъщност снарядът бе ударил отвън в края на амбразурата и само няколко парчета заедно с взривната вълна бяха нахълтали в комина. Почувствувал тъпа болка в тила, Синцов се спусна към картечницата, видя немския танкист, който, отметнал капака на люка, спокойно стоеше изправен в куполата и засенил с козирката очите си от ослепяващата слънчева светлина, разглеждаше резултата от попадението.

Синцов премести леко цевта на картечницата, улови горния ръб на куполата с раменете на танкиста и натисна спусъка, като вложи в това слабо движение цялата сила на своята омраза към немците. Танкистът се пречупи наполовина в кръста и едва не падна от куполата, но някой отвътре го издърпа за краката — Синцов беше уверен, че е убит — вмъкна го в танка и хлопна люка. Танкът даде поред още три изстрела от оръдието, вече неточни — само един от тях улучи комина — възви и тръгна надолу.

Чак сега Синцов остави картечницата и се наведе над неподвижно лежащия Баюков. Той лежеше и тихо простенваше.

— Какво ти е, Коля! — попита Синцов, почувствувал се страшно самотен.

— Улучи ме в гърба... в кръста — тихо рече Баюков. Приповдигна се на ръце, краката не му се подчиняваха.

Синцов запретна шинела и памуклийката и видя на гърба му неголямо кърваво петно. Парчето беше мъничко, но беше ударило Баюков в гръбначния стълб и той не можеше да се движи.

— А виж, на ръцете ми няма нищо — додето Синцов го превързваше, говореше Баюков и мърдаше пръсти. — Примъкни ме, ще мога да ти подавам ленти.

Синцов го обърна и го помести. Баюков късо изстена, но все пак досегна лентата и със слабо движение я подаде в картечницата.

— Мога още. Но какво ще е това, нозете ми...

— Просто си получил шок — рече Синцов, без да вниква в смисъла на своето обяснение, просто утешаваше Баюков. — Ще ти мине...

Той погледна тревожно през амбразурата. Не му се искаше да изтърве немците, ако те отново се напъхат по падинката в зоната на обстрела, макар същевременно да чувствуваше, че колкото повече бели направят на немците, толкова по-скоро сигурно ще дойде техният край и краят на тяхната картечница.

Помисли си, че немците могат да се изкачат по другия склон, а той и Баюков сега не могат дори едновременно да защищават двете амбразури. Откъсна се от картечницата и изтича до другата амбразура. Димът над тухларната фабрика отдавна вече се беше разсеял и там всичко мълчеше: навярно всички бяха мъртви, инак как да се обясни това? Той притича назад и отново погледна през амбразурата с картечницата.

— Гледай, гледай! — викна той възторжено, макар Баюков да беше до него и да нямаше защо да вика.

Там отзад, по източния край на падинката и по-нататък, при оградата на МТС, в която вече бяха нахлули немците, и отдясно на съседната височина, дето бяха загинали двата взвода, със страшен грохот изскачаха стълбове огън и гъст черен пушек. Като че самата земя избухваше под краката на немците. Между взривовите се мятаха фигурки, падаха в снега, отново тичаха... А взривовите все продължаваха и продължаваха, обгръщаха в цяла ивица все нови и нови отрезии земя.

Баюков знаеше какво е това; Синцов не знаеше, но се досещаше.

— Това са катюшите — пръв рече той. — Катюшите...

— Да, видях ги при Елня — рече Баюков.

И двамата, здравият и раненият, гледаха като омагьосани това страшно зрелище, изведнъж предизвикало бъркотия в движението на немците, което дотогава така добре се развиваше. Пехотата им взе да тъпче на едно място, заотстъпва и в това време вече не снарядите на катюшите, а обикновени артилерийски снаряди, изхвърляйки във въздуха черни фонтани, започнаха да се пръскат по цялото пространство, току-що заето от немците.

Немските танкове, възвили назад, се приближиха до височината с трите изчезнали къщички и почнаха оттам да стрелят от място. А на края на малката горичка, вдясно от оградата на МТС, изпълзяха седем наши танка и откриха огън по тях. Ето един немски танк се запали. Ето още един... Ето запали се наш, още един наш... Синцов стискаше до болка пестници, докато наблюдаваше този дуел, а нашата артилерия вършееше ли, вършееше и по цялото поле пред МТС, и по падинката, и по височината с трите къщички, и още по-далеч, оттатък височината... Снарядите се пръскаха непрестанно и немците отстъпваха, сега това беше вече ясно. Те отстъпваха под огъня от откритото място към височината с трите къщички.

После Синцов изведнъж видя как група отстъпили от МТС немци, около шестдесет души, повлекли след себе си тежка картечница, без да навлизат в обстрелваната падинка, хванаха вляво и пръснати в широка вериги, се завъзкачваха по склоновете на височината, където се намираше той. Той пусна един откос по тях, още един; те залегнаха, свиха по-наляво, после още по-наляво и най-сетне излязоха извън зрителното му поле.

Баюков, който му помагаше, на няколко пъти с несигурни движения подаде лентата. Синцов престана да стреля; сега трябваше по-бързо да примъкне картечницата до другата амбразура.

— Коля, трябва картечницата... — започна той и видя главата на Баюков, паднала безжизнено на тухлите. Ръката му още лежеше върху лентата, но самият той беше в безсъзнание.

Синцов го отмести и хвана картечницата, като мислеше трескаво как самичък, без помощника, ще води сега непрекъснат огън. И в този миг, когато му се искаше да завие от безсилие, от дупката на димния канал излезе Малинин с окървавено кално лице и пушка в ръцете.

— Отдавна ли стреляш? — попита Малинин.

— Повече от час.

— Че как тъй повече от час? — попита Малинин.

Струваше му се, че е изгубил съзнание за секунда, а беше прекарал в безсъзнание половин час; струваше му се, че е изравял Сирота и Михнецов няколко минути, а той ги беше изравял почти цял час. И когато чу откосите на Синцов, те съвсем не бяха първите откоси, а последните, които Синцов току-що бе пуснал по лазещите към височината немци.

Синцов го погледна в лицето — нямаше кога да обяснява колко време и как е стрелял.

— Хващайте картечницата! — рече той на Малинин така, сякаш той, а не Малинин беше в тази минута старши. — Към оная амбразура! Немците напират оттам!

Примъкнаха картечницата. Без да продума нито дума, Малинин залегна като помощник, а след миг в зрителното им поле се показаха немците, които бързо се катереха нагоре.

— Хайде! — тихо рече Малинин.

Но Синцов, който беше вече навлязъл в работата си, направи движение с ръка: почакай! Немците вървяха бързо, без да се крият, и — той почувствува това — се надяваха, че са минали в тил и че от тази страна не ги заплашва обстрел. Впрочем за всеки случай техните картечари бяха заели позиция отзад и бяха готови да прикриват с огън настъпващите, ако нещо шавне горе.

— Поставили са картечница да ги прикрива — тихо рече Малинин.

Синцов мълчаливо кимна: той вече беше забелязал това.

Немците се изкачваха, влизаха все по-дълбоко в зоната на действителния, убийствен огън и в същото време с всяка крачка се приближаваха към онази желана за тях черта, зад която започваше мъртвото, недосегаемо за Синцов и неговата картечница пространство. Отзад, зад гърбовете им, бухтеше артилерия.

— Нашата ли е? — само с устни попита Малинин.

Синцов кимна, макар че сега, в тая секунда, не виждаше нищо друго освен немците, които се катереха по хълма, и късче снежно поле зад тях. На немците им оставаха само двадесет крачки до мъртвата зона, когато Синцов натисна спусъка и широко и твърдо изви

картечницата за ръчките отдясно наляво и отново надясно, като описваше смъртоносна оловна дъга по неуспелите да залегнат хора. Това беше оня не често срещащ се във войната случай, когато неочакваният и хладнокръвен откос в упор на по-малко от сто метра покосява отведнъж цяла верига. Веригата падна, няколко души станаха и забързаха да дотичат до мъртвото пространство. Откос!... Друг откос!... Първият от тичащите немци почти дотича до мъртвата зона. За да покоси и него. Синцов трябваше да наведе до краен предел картечницата. Картечницата на немците започна да стреля по амбразурата, но амбразурата от тази страна беше тясна и куршумите само дробяха тухлите около нея.

— Ей сега пак ще тръгнат — рече Синцов.

И наистина иззад картечницата се вдигна още една малка верига немци и тръгна напред. Синцов не стреля по тях, а съсредоточи цялото си внимание върху немската картечница. От немския откос право в лицето му, в зажумялото ляво око, пръснаха дребни парченца от тухла и той, зажумял още по-силно от болка, пусна последен откос по немската картечница и улучи двамата залегнали зад нея немци. Единият се гътна настрана, другият скочи, после се строполи възнак и се търкулна по склона. Доловила зад себе си мълчание, веригата не издържа, спря се и хукна надолу.

Синцов дори се обърка от изненада. Струваше му се, че ей така, верига след верига, немците ще прииждат към тях, докато той и Малинин не умрат зад картечницата. И изведнъж немците се обърнаха, побягнаха и той вече със закъснение пусна подире им последния откос, който не улучи, а мина над главите им. Поправи мерника, но беше вече късно. Пусна ръчките на картечницата и обърна потното си лице към Малинин.

— Я ми вижте окото, другарю Малинин... Какво става с окото ми?

— Но ти го отвори, защо си замижал?

— Не мога, боли ме...

Малинин приближи лицето си до неговото и каза, че няма нищо особено, одраскан е под веждата. Това е всичко.

Синцов отвори окото си, като разтръгна с два пръста клепачите. Окото го болеше, но той виждаше.

— Като че ги отблъснахме — рече Малинин.

Синцов нищо не отговори, той също чувствуваше: бяха ги отблъснали!

Какво ще бъде занапред, не се знаеше, но сега ги бяха отблъснали. Немците бяха намислили да превземат тая височинка на връщане, но общата обстановка на несполука, изглежда, беше ги обезкуражила и те не доведоха работата докрай.

— А твоят помощник убит ли е? — попита Малинин. — Баюков?

— Не. Изгуби съзнание.

Малинин коленичи до Баюков:

— Къде е ранен?

— В кръста.

Малинин, също както преди него Синцов, запретна шинела и памуклийката, повдигна рубашката и като подъвка с устни, дълго гледа бинтовете, по които беше избило тъмно петно в кръста.

— Ясно, работата е лоша — рече той. — Имаш ли още един пакет?

Без да се откъсва от картечницата, Синцов измъкна от джоба на шинела личния си пакет и му го хвърли. Малинин дръпна конеца, разкъса със зъби пакета и като приповдигна безчувственото тяло на Баюков, захвана още веднъж да го бинтова над старите бинтове.

Малинин бинтоваше, а Баюков, без да се свести, тихичко простенваше.

— Стене — рече Малинин. — Може и да оживее... А какво правят там немците?

— Не се виждат — рече Синцов.

— Според мен нашите ги гонят.

— Погледнете през оная амбразура.

Малинин погледна и се спусна към картечницата.

— Бутай, бутай! — дрезгаво викаше той.

Домъкнаха картечницата до голямата амбразура, но докато нагласят мерника, цяла купчинка немци, които отстъпваха през падинката, вече се скриха от зоната на обстрела. Боят затихваше, немците бяха изтикани отвсякъде освен от взетата от тях още в началото височина с трите къщички. Сега по тая, вече гола височина стреляше нашата артилерия, но немците бяха успели да домъкнат там минохвъргачки и отговаряха със силен огън.

Синцов вече беше свикнал през тези два часа с мисълта, че всички наши, които бяха на онази височина, са избити и че там в тоя момент се намират немци. Но Малинин разбра това едва сега. Повечето от онези четиридесет и двама души, които днес заранта образуваха неговата рота, бяха сега мъртви, там, на тази превзета от немците височина, и тук, в развалините на тухларната фабрика.

— Загина ротата. — Той поклати глава и додаде с несправедливо презрение към себе си: — Не опазих ротата, а аз останах жив!...

— Какво ви е прихванало, Алексей Денисич!

— Мълчи, не приказвай! Сам зная... — Разстроен до дъното на душата си, Малинин свирепо врътна глава. — Погледни през оная амбразура. Не идват ли немци?

Синцов изведнъж почувствува, че краката му се подкосяват от умора.

— Не, не идат — рече той и седна до стената.

И в този момент двамата, и Синцов, и Малинин, едновременно чуха шумолене. Малинин сграбчи окачената на колана му бомба, но веднага отпусна ръка.

През дупката се показаха главата и раменете на сержант Сирота. Взводният командир се беше свестил и беше припълзлял тук по изстрелите, като мъкнеше със себе си пушката; припълзлял беше, взел бог знай откъде сили, защото, след като се измъкна от дупката с помощта на Малинин, той не само не можеше да стои, но не можеше и да седи: стана нужда да го подпрат като чувал на стената. Долната половина на лицето му, омотана с бинт, беше черно-червена, а челото и бузите под очите бяха без капчица кръв — бели като книга. Той седеше, без да обръща глава, само извиваше очи ту към Малинин, ту към Синцов и се мъчеше да каже нещо. Навярно му се струваше, че говори, но изпод превръзката изскачаха само лаещи, нечленоразделни звуци.

— Ясно, взводен командир, ясно — рече Малинин, като се спря над него и успокоително му закима. — Вашата мисъл ми е ясна. Всичко е в ред, отблъснахме немците. Скоро сигурно ще дойдат нашите, ще ни докарат подкрепление...

Но Сирота все още се мъчеше да каже нещо и пак беше невъзможно да се разбере нито дума от онова, което казваше. Малинин най-сетне не издържа и прекрати това взаимно мъчение:

— Не се напъргай, Сирота, и без това не разбирам: устата ти е разбита... Само звуци, а глас няма. Ще полежиш в болницата, ще се възстановиш, а сега не се опитвай, не се мъчи...

Сирота го изгледа с широко отворени очи, сякаш не му вярваше, но Малинин отново кимна и той, като посегна към пушката и с усилие я сложи на коленете си, облегна се на стената и притвори очи.

— Нищо ли не се вижда откъм тебе? — попита Малинин, като се обърна към Синцов, който беше се изправил отново до амбразурата.

— Не се вижда — отговори като ехо Синцов.

— Ако до мръкнало не дойдат нашите, аз ще остана тук с тях — рече Малинин, като кимна към двамата ранени, — а ти ще отидеш за свързка. Не бива да се отстъпва такава позиция. Все още можем да си върнем оттук онова баирче, ако не бъдем глупци — рече той, като погледна през амбразурата към съседната височина. — Интересно, какво е станало с Йонов? — след известно мълчание си спомни той за командира на ротата. — Не е такъв човек, че да избяга от ротата си... Какво мълчиш, Синцов? — след няколко минути тишина попита той.

— Мисля.

— За какво мислиш?... Ако не е тайна...

— За онова, което го няма тук.

— А по-ясно?

— За жена си.

— Ех, никому не се полагат тук жени — мрачно се пошегува Малинин. — Така че безполезно е да мислиш за нея. А, виж, да ѝ пишеш след такъв ден като днешния, трябва. Че си останал жив и здрав благодарение на нейните комсомолски молитви.

Синцов нищо не отговори, замълча.

Нашите пристигнаха едва след час, тъкмо бе започнал да пада ранен здрач. Най-напред дойдоха трима разузнавачи, на които беше казано, че ако се съди по сражението, на височинката са се задържали наши, но положението е неясно, всичко може да е. Те бяха заобиколили пълзешката комина от разни страни и тъй предпазливо, че Синцов забеляза единия от тях в последния момент.

— Свои сме, хайде не се крий! — с облекчение викна той и в гласа му имаше такава радост, че разузнавачът, доверявайки се на този

глас, веднага се изправи в целия си ръст.

След разузнавачите на височинката дойде взводът, а после, по тъмно, се яви командирът на батальона старши лейтенант Рябченко заедно със свързочници, които размотаваха жици. Беше му поставена задача още преди съмване да изтикат немците от съседната височина, която въпреки всичко все още продължаваше да се нарича височината с трите къщички. Рябченко преди нощния бой изнасяше своя команден пункт при тухларната фабрика, защото тук беше най-удобната изходна позиция за нощната атака.

Малинин доложи как бе минало сражението при фабриката и каза, че картечарите Синцов и Баюков са приели неравното сражение и са се били, както подобава. Повече Малинин не каза нищо, но командирът на батальона сам разбираше, че картечарите са се били, както подобава.

От своя команден пункт той бе видял как падаха немците, които се промъкваха по падинката, и как на височинката се опитваше да се изкачи един танк, и как после, вече при оттеглянето, немската пехота безуспешно се опитваше да се добере горе. Пък и загубите на немците говореха сами. И в полка, и в дивизията преценяваха тяхната днешна атака като опит да се напипа слабият участък и в случай на успех да се мине към пробив; но успех нямаше, не беше станал и пробивът.

Малинин се осведоми какво е станало с командира на ротата Йонов. Оказа се, че Йонов бил ранен още в първите минути на боя, изнесен и изпратен в санитарния батальон. Рябченко обясни бързия успех на немската атака срещу височината с трите къщички отчасти със силата на техния огън, а отчасти с това, че в момента на атаката там не се оказал нито командирът на ротата, нито политрукът. Макар че би било странно да се кори за това Малинин, който се намираще през време на атаката тук, пък и командирът на батальона съвсем не възнамеряваше да го укори, Малинин все пак прие тази забележка като укор за своя сметка и го помоли да му разреши да участва в контраатаката „срещу бившата наша височина“. Той се изрази тъкмо така, като подчертаваше своята отговорност за нейната загуба.

Командирът на батальона погледна лицето му със спечени рани и с младежка почуда си помисли откъде се вземат сили у тоя човек, който би могъл да му бъде баща.

— Най-напред поне се превържете — забеляза той, но не отказа на молбата му.

Малинин мина в ръцете на санитаря, който дълго превръзва отначало разбитото му лице, а после ръцете му, изподрани от тухлите. Додето той правеше всичко това, Малинин продължаваше да мисли за своята погинала рота: ще я сформират ли отново, или няма да направят това и ще го преведат някъде, където има загуби в политсъстава.

Превързаха Малинин, а батальонният командир повика Синцов и му зададе няколко въпроса. Той попита: не са ли се опитвали немците от самото начало да се изкачат на височината? Не, отвърна Синцов, той и Баюков само са поддържали флангов огън по падинката. После батальонният командир попита защо танкът е възвил назад, без да стигне до комина. Синцов отвърна, че както изглежда, е забоксувал, и спомена за убития танкист.

— Трябва да е бил офицер — кимна батальонният командир, — а щом ти го покоси, те вече не се катериха!

После командирът на полка и командирът на дивизията извикаха на телефона батальонния командир и той свързано и гладко, много по-свързано, отколкото всичко това бяха разказали Малинин и Синцов, почна да докладва отначало на командира на полка, а после на командира на дивизията за боя за височината с тухларната фабрика. Боя водели политрукът Малинин и картечарите Синцов и Баюков, които бяха отбили атаката на немската пехота и танкове и бяха задържали височината до пристигането на нашите подкрепления. Синцов и Баюков не бяха вече просто стреляли по немците, а бяха водили бой; не се бяха просто били, а бяха задържали височината.

Синцов приседна уморено на тухлите — с учудване слушаше как бил водил бой и задържал височината, сякаш не се отнасяше за него, а за някого другиго.

Двамата ранени, Баюков и Сирота, бяха отдавна отнесени в тила; останали бяха само умрелите. За тях тук, зад стената на тухларната фабрика, копаеха още неуспялата да замръзне здраво земя, но решиха да ги погребат, щом съмне, защото в тъмното не можеха да съберат всичко, което беше останало от тях след преките попадения.

Синцов седеше и мислеше кой сега ще бъде негов помощник на картечницата и ще се върне ли, или няма да се върне в частта Баюков,

ако оздравее. После, изглежда, за минута бе задрямал, защото, като чу над ухото си гласа на Малинин, трепна от изненада.

— Да вървим. Телефонираха от дивизията. Викат ни двамата при комисаря на дивизията.

Малинин беше недоволен, защото искаше да вземе участие в нощната атака срещу височината с трите къщички, но не изрази чувствата си: заповедта си е заповед. Върху черния фон на развалините се виждаха три бели петна — бинтованото лице на Малинин и двете му дебели бели ръце.

— Вие приличате досущ на привидение, другарю политрук — рече Синцов.

— Повиха ме като пеленаче — сърдито се обади Малинин. — Да вървим, няма защо да губим време!...

— А защо ни викат? — попита Синцов, като крачеше след него надолу по склона.

— Там ще узнаем. До щаба на полка ще отидем пеша, а до дивизията, казаха, ще ни закарат с камион. Значи, дотрябвали сме...

— Знам защо — рече Синцов след дълго мълчание, когато вече слязоха от височинката в равнината пред двора на МТС и взеха да го прекосяват по недълбокия сняг.

— Защо?

— По моето заявление — рече Синцов.

Той веднага си бе помислил за това, когато Малинин каза, че ги викат. Състоянието на физическа умора и душевна възбуда, в което беше след сражението, се смени със състояние на напрегнато очакване.

— Ами! — рече Малинин. — Гладна кокошка просо сънува! Ще вземат толкова бързо да те измъкват право от сражението!

— Та какво, че е от сражението! — рече Синцов. — Прочели са го, показали са го комуто трябва. Как тъй такъв тип — и изведнъж на предната линия! Я по-скоро го дайте насам в тила, за проверка!

Дълбоко в душата си той не беше убеден в това, но му бяха стигнали сили за всеки случай да се подготви за най-лошото.

— А мене защо? — попита Малинин.

— Ами че нали се позовавам изцяло на вас!

— Глупости! — твърдо рече Малинин.

Той знаеше, че това са действително глупости по една проста причина: не беше намерил още сгоден случай да предаде лично

заявлението на Синцов в политотдела на дивизията и вече втора седмица от ден на ден все чакаше този случай, като продължаваше да мъкне писмото в джоба на шинела си. Но не искаше да му каже това: повикването в дивизията му даваше възможност не само да предаде заявлението, но и да поприказва с комисаря при най-благоприятни за Синцов обстоятелства — след днешния бой.

— Глупости — повтори Малинин и вървешком се обърна към Синцов. — Наопаки, смятам, че тебе те викат, за да ти дадат медал за това сражение!

Синцов мълчеше. Той не вярваше в това.

В действителност макар Малинин да беше по-близо до истината от Синцов, нито едното от двете предположения не беше вярно. За тяхното бързо извикване от предната линия имаше съвсем друга причина. В щаба на дивизията днес през време на сражението седеше пристигналият от един московски вестник писател, човек известен и вече на средна възраст. Него и в дивизията бяха го пуснали с мръщене: да не го убият, че после отговаряй! Но когато вечерта научи от командира на дивизията, че в някакъв батальон напред имало един политрук и един картечар, които отбили няколко немски атаки и унищожили петдесетина немци, той реши твърдо сам да отиде в батальона да поприказва с хората. Отказаха му това също тъй твърдо и не съвсем последователно, което той впрочем в яда си не забеляза, казаха му, че не може да отиде сега в батальона, но хората, с които иска да приказва, могат да бъдат извикани от батальона тук. Той се опита да възрази: защо така специално? Но му казаха онова, което обикновено се говори в подобни случаи: хората и без това трябва да бъдат извикани, ако не сега, по-късно, и за тях това е безразлично!

За да пресече по-нататъшните спорове, комисарят вдигна слушалката — макар и да не се решаваше да пусне писателя в батальона, много му се искаше той да напише за хората от тяхната дивизия.

И ето Малинин и Синцов след сражението кретаха уморени по снега от височината с тухларната фабрика към двора на МТС. Снежецът, който се сипеше през последните часове, спря. На небето се показва луната. Снегът се засребри, засвятка и изведнъж стана някак по-весело.

— Хубаво време! — рече Синцов.

— Виж, един немец лежи. — Малинин кимна към трупа с широко разперени ръце, който се чернееше до самата пътечка.

Като се изравниха с мъртвия немец, те за секунда се спряха, погледнаха го и отминаха.

— А ти, виждам, си бил неоценим мъж — изведнъж без всякакви предисловия рече Малинин.

Те мълчаливо изминаха още тридесетина крачки.

— Ако постъпваше за втори път в партията, бих ти дал без да се замисля... препоръка... — отново неочаквано рече Малинин и пак млъкна.

— Благодаря.

Те отново изминаха петдесетина крачки в мълчание.

— Скоро ще стигнем — рече Синцов.

И едва рече това, отзад удари мина, после още една...

Синцов и Малинин залегнаха един до друг на искрящия бял сняг, върху който се виждаха с шинелите си навярно от цялата верста. А мините не често, но не и рядко продължаваха да се пръскат в шахматен ред по цялото снежно поле, като издигаха черни конуси и пръскаха наоколо миризма на изгоряло.

— Не е по нас — рече Малинин, — бият с безпокоящ огън на площи.

— Аха — рече Синцов през зъби.

По тях или не по тях, но те лежаха вече пет-десет минути, а мините падаха по полето една след друга, ту отдясно, ту отляво, ту отпред, ту отзад; и чувството за опасност, което не се притъпява, а, напротив, се изостря у хората след току-що преживяно тежко сражение, владееше и Малинин, и Синцов. И двамата лежаха мълчаливо, не им се искаше да говорят, нито да мислят, нито да се успокояват, искаше им се само едно — да се свърши по-скоро, да не ги убият и те да могат да продължат по-нататък.

Нападението свърши също тъй внезапно, както бе започнало. Бялото поле, по което вечерният снежец едва-едва бе смогнал да прикрие следите от дневното сражение, пак беше обезобразено от следите на взривовете. То отново беше война и миришеше на нея.

Малинин и Синцов станаха и тръгнаха. Не им беше писано да бъдат убити в това нощно снежно поле. Писателят с бележника си, със стилото и безпомощно-виновните разпитвания на цивилен човек ги

чакаше при комисаря на дивизията. Заявлението на Синцов беше в шинела на Малинин, а грамотата на Синцов за днешния бой се пишеше в щаба на полка, но и едното, и другото щяха да се срещнат едва тепърва.

Войната си вървеше по своя ред. Завършваше още един неин ден. И главното тоя ден беше не заявлението в шинела на Малинин и не грамотата, която пишеха в щаба на полка, и не припрените записки в бележника на писателя, а онова просто, но забележително обстоятелство, че още веднъж, още на един участък от фронта при Москва немците до вечерта успяха да направят само една десета част от онова, на което разчитаха сутринта.

[1] Превод на Л. Стоянов. — Б.пр. ↑

[2] Конска муха. — Б.ел.к. ↑

ПЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

Ешелоните, с които танковата бригада на Климович беше прехвърлена от Горки в Москва, през нощта на 6 срещу 7 ноември се разтоварваха на Курската сточна гара. Климович не бе получил маршрут за по-нататъшното си движение и недоумяваше какво ще става: ще ги оставят в Москва или ще ги хвърлят на фронта, без да спират?

Към два часа през нощта на мястото на разтоварването пристигна генерал от Московското комендантство.

Той повика Климович настрана и му каза, че на бригадата се дава маршрут за Подолск, но преди това, преминавайки през Москва, може би ще вземе участие в парада на Червения площад.

Обстановката при Москва все още оставаше страшна и на Климович досега не му бе идвала наум дори мисълта, че може да има парад. Ала той каза „слушам“, абсолютно с нищо не изрази своето възмущение и като задържа ръката си до каската, поиска разрешение да зададе въпрос.

— Засега парадът само се подготвя — рече генералът, като смяташе, че изпреварва с това въпроса на бригадния командир. — Точно в шест бъдете с челото на колоната пред Централната телеграфна станция и там ще чакате заповед за преминаване. Окончателното решение ще зависи от времето: благоприятно ли ще е, или няма да е благоприятно за излитане — додаде той и посочи с ръкавицата си ясното мразовито небе.

Той каза всичко това снишил глас, макар че можеше свободно да вика: последните танкове слизаха от платформите и гърмоляха по дъските на настилката.

Но Климович възнамеряваше да зададе съвсем друг въпрос. И той го зададе, продължавайки да държи ръка до каската.

— Не може ли предварително да се отиде на Червения площад, да се види на място градусът на изкачването и градусът на наклона при

спускането към Москва река? Никога не съм минавал през Червения площад. — Климович имаше пред вид не себе си, а своите танкове.

Генералът разреши и си замина, като остави при него един капитан от комендантството.

Климович и капитанът седнаха на ледените възглавки на току-що разтоварената от платформата емочка, минаха по Садовое колцо и свиха по улица Горки. Москва беше съвсем пуста. Витрините на магазините бяха заковани с дъски и шперплат и затрупани с чували пясък. Войските, които трябваше да участвуват в парада, още не бяха потеглили към центъра, пешеходци нямаше; само понякога профучаваха самотни автомобили с пропуски от комендантството.

На няколко пъти спираха и пущаха Климович и капитана, но най-сетне ги спряха съвсем: през улица Горки минаваше кордонът — по-нататък трябваше да вървят пешком.

Почти цялото пространство на Червения площад беше покрито с равен, недосегнат пласт сняг. По сивите ивици на трибуните лежаха големи снежни преспи.

Климович мина през площада и се спусна надолу, покрай Спаската кула, досам Москва-река. Под снега нямаше поледица и танковете можеха без мъчнотии да минат с каквато и да е скорост през площада, особено ако бъдат дадени малко по-големи интервали.

Той каза това на капитана от комендантството, когато се заизкачваха обратно. Капитанът сви рамене и отвърна, че не е страшно да се увеличат интервалите: никой никого няма да настъпи по петите, тъй като чувал, че щяло да има малко техника. После, като прекъсна на половин дума, вдигна глава и се спря: небето, което до преди половин час беше съвсем ясно, явно потъмня.

— Сега ще има парад — рече той.

Те отново минаха през Червения площад, покрай боядисаното в разноцветни маскировъчни кубове и квадрати здание на ГУМ, покрай закрития със защитен дъсчен калъф Мавзолей, с едва видими в дъното часови. Но тишината и безлюдията на Червения площад вече не направиха на Климович онова тревожно впечатление, което той, без да дава воля на чувствата си, все пак бе изпитал, когато минаваха през него на отиване. Небето все по-гъсто се застилаше с облаци: още няколко часа и тия покрити със сняг камъни щяха да оживеят: по тях

щяха да застанат в квадрати войски и на Мавзолея ще се изкачи Сталин — иначе какъв парад ще бъде без него?

На 17 октомври сутринта, когато целият оцелял след обкръжението и тридневните боеве край Москва личен състав на бригадата бе изтеглен от фронта и с двадесет камиона прехвърлен без спиране през Москва да получава танкове в Горки, Климович излезе от своята челна кола на ъгъла на Садовое колцо, до една хлебарница със строшена витрина, за да постави сигналист. И едва излязъл, към него неочаквано се приближиха две жени; едната стара, другата млада, с хубаво, но изпито лице. Те се спряха пред него и младата, като го гледаше в очите открито и злобно, високо, да я чуят по цялата улица попита:

— Е какво, танкисти, навоювахте ли се?

И в този миг, като гледаше тия безпощадни женски лица, Климович отново преживя целия си мъченически път, започнал със загубата на семейството. Всички горчилки, изпити от първия ден на войната, всички кървави пътища, всички загуби, всички унищожени от немците и запалени от собствената му ръка танкове — всичко това се събра в един пестник и с този пестник го удариха право в сърцето: „Е какво, танкисти, навоювахте ли се?“

Той не отговори нищо.

А после дойде Шосето на ентусиастите. Първите часове колоната на Климович се движеше сред непрекъснат поток от хора. Подир час те вече бяха накачили в кабините и в каросериите на своите камиони толкова жени и деца, колкото колите можеха да поемат. А хората все вървяха, вървяха и там, дето движението се забавяше, канатите на камионите се търкаха о раменете на стълпените край тях хора.

Най-голямата мъка за танкистите беше тая, че те със своите камиони, военни, въоръжени хора, се бяха оказали сред този беззащитен поток и се движеха натам, накъдето се движеше и този поток: на изток, към Волга. Гледаха ги с подозрение, с почуда, с възмущение, с въпрос в очите: „Къде отивате и защо?“ И колкото и сражения да имаха те зад гърба си, все пак им беше непоносимо да пътуват по това задръстено от хора шосе, без да обясняват никому защо и по каква причина отиват на изток, защото нямаха право да обясняват това.

Така беше на 17 октомври. А днес, двадесет дни по-късно, той ще мине със своите осемдесет танка през Червения площад. Шестдесет „Т-34“ — машини, за които всеки танкист може само да мечтае, и двадесет „КВ“ — тежки, не така маневрени, но затова пък практически непробиваеми от малокалибрена артилерия.

Ех, да ги имаха в бригадата през първите дни на войната!

Осемдесет танка... В деня, когато излизаше от своето второ, Вяземско обкръжение, след като отчаяно, направо по шосето се беше промъкнал на стика между две немски дивизии, той, без да спре, бе пристигнал с камиона си на командния пункт на една наша дивизия. Насреща му се бе изправил иззад картата млад небръснат генерал, комуто се бе паднала тежката участ да командува набързо сформираната войскова група.

— Другарю генерал, командирът на седемнадесета танкова бригада подполковник Климович се явява на ваше разпореждане.

Макар Климович да се бе измъквал от обкръжението дванадесет денонощия, всички копчета на кожената му куртка бяха закопчани, петлиците и нашивките бяха на мястото си; навикът да изглежда така, а не иначе, беше в него по-силен от всички обстоятелства и навярно затова генералът го бе посрещнал с учудване:

— Най-сетне танкистите се явиха! Уморихме се да ви чакаме! Колко танкове си докарал?...

Щастливият генерал си беше въобразил, че на неговия участък, който беше зает с кръв и всеки момент се късаше като пробито решето, са докарали от тила танкова бригада и този закопчан с всички копчета подполковник е ангел-спасител.

Климович помисли, че му се надсмиват, но в следващата секунда разбра всичко и горчиво доложи, че генералът греши: той се е промъкнал през немците и от цялата си техника е извел само десет камиона и един повреден танк.

— Пусто да опустее! А аз мислех... — Генералът се запъна, спря се, пристъпи към Климович и го прегърна. — Прощавай, брат, не се сърди! Колко души си извел?

— Около петстотин — рече Климович. — След един час ще уточня.

— Могат ли да се бият?

— Могат. Но боеприпасите са на свършване.

— Боеприпаси ще ти дам. А танкът един ли е?

— Един.

— Все пак си го извел. Заради принципа, а?

— Заради принципа — рече Климович.

Същата вечер немците изгориха този последен танк на улицата на същото село, до къщата, дето Климович срещна генерала. Така загина последният танк.

А днес той ще мине с осемдесет танка през Червения площад и ще излезе на Подолското шосе, почти в същото направление, дето беше тогава.

„Не са напреднали много немците от онова време. Излиза, че не се дава тя, нашата Москва!...“

Когато минаваше обратно край Мавзолея, Климович се спря. На входа както преди стояха часовите, а там зад тях, няколко стъпала по-надолу, вътре, лежеше Ленин. Ако в ума на Климович и по-рано не се бе промъквала мисълта, че Москва може да бъде взета от немците, сега, пред Мавзолея, това му се струваше двойно немислимо. Да си представиш, че тук, на Червения площад, край Мавзолея, сме не ние, а фашистите с тяхната униформа, с техните фуражки, с техните пречупени кръстове на ръкавите... не, това не можеше да бъде!...

Тази сутрин Серпилин, още преди разсъмване бе събуден от своя съсед по легло в болницата, полкови комисар Максимов.

— Фьодор Фьодорович, ставай! Ще ходим на парад — буташе го той по рамото.

Серпилин скочи отведнъж и бързо попита:

— Какво?... Какъв парад? Кога? Къде ще ходим?...

Той още не се бе събудил, но си даваше вид, че е буден, и като гледаше полковия комисар в очите, съобразяваше в просъница какво се е случило: защо Максимов, когато вчера през деня, преди да е изписан окончателно, бяха пуснали в Москва, сега през нощта стои пред него точно в същия вид, в който бе излязъл, в пълно снаряжение, стои и се смее?...

— Ставай, ставай! — повтаряше през това време Максимов, като сядаше до него на леглото. — Днес е седми ноември. Парад. Каня те, да вървим!

— Какъв парад? — попита Серпилин, като все още не вярваше, че това е сериозно. — Немците са край Москва! Какъв парад?

— Парад! — повтори Максимов и се усмихна с веселата си ослепителна усмивка. — Другарят Сталин нареди. Вчера говори в метрото на Маяковска, аз бях там, само че се върнах късно, дожаля ми да те будя... Вчера говори, а днес нареди да има парад!

— Наистина ли? Не се ли шегуваш? — Серпилин предпазливо спусна от леглото своите вече оздравели, но непослушни крака, с които все още трябваше да се отнася като със стъклени.

— Какви ти шеги! — Максимов отново се усмихна. — Още повече, че времето не е за летене. Аз вече излизах, гледах: небето е здравата забулено, в наша полза.

— Ако се шегуваш, няма да ти простя — рече Серпилин, като гледаше отдолу нагоре засмяното лице на Максимов.

— Не се заканвай? Аз вече и емка изпросих.

— Но ще ме пуснат ли?

— Нали завчера те пуснаха!

Действително на Серпилин, който вече бе почнал да се разхожда с бастун из болничната градина, завчера бяха разрешили да отиде да си получи партийния билет, ордените и новото си генералско свидетелство. Затова отиване именно загатваше Максимов.

— Ама то беше до Народния комисариат...

— А сега на парад — продължаваше да се усмихва Максимов. — Ти вече не си лежащ, а ходещ генерал.

— Само че ще трябва да обуя валенките, не мога да нахлузя ботуши — рече Серпилин, като се изправяше не съвсем сигурно на краката си.

Навиците се загнездват за цял живот и думата „валенки“ му се струваше нелепа наред с думата „парад“.

— Та нас ни викат не да маршируваме, а на трибуната, на гости.

— Ама викат ли ни? — недоверчиво попита Серпилин.

— Викат ни, викат ни! — разсмя се Максимов и се потупа по джоба на рубашката. — Ето ги тук поканите! Приятели ми са половин Москва, а главно — половината ПУР!

— Щом е тъй, обличам се — рече Серпилин, като също се усмихваше неволно и гледаше с удоволствие Максимов.

Полковият комисар Максимов беше от онези хора, в които се заглеждат не само жените, но и мъжете: млад, висок, широкоплещест, с лице, привличащо вниманието не толкова с красотата, колкото със силата си. И приятели действително му бяха половината Москва. Серпилин вече беше успял да се убеди в това, макар че още не бе разбрал съвсем какъв беше неговият съсед: просто щастливец ли или човек с рядко весело мъжество, което те кара да мислиш, че всичко му се удава леко. А най-вероятно полковият комисар Максимов беше и едното, и другото едновременно. На тридесетгодишна възраст той имаше вече три бойни ордена и зад всеки от тях стоеше онова особено стечение на обстоятелствата, за което после, ако човек остане жив, се казва, че му е потръгнало. Два пъти — на Халхин-Гол и във Финландската война — той бе започвал като инспектор на ПУР, а свършваше с това, че се сражаваше като комисар на полк. Юни четиридесет и първа година го свари пак в инспекторска обиколка по Специалния западен окръг. Този път още първия ден на войната замени убития комисар на една дивизия, вървя месец с боеве през немците и беше тежко ранен в корема вече на излизане от обкръжението. Опериран няколко пъти, подложен на свирепа диета, над която се смееше, той лежеше в болницата до Серпилин — като някакъв жив призрак, който не се отчайва сам и не дава на другите да се отчайват.

Обещаха бяха да го изпишат след седмица с ограничена годност, но той се смееше и над това, както над всичко останало, и със смях казваше на Серпилин, че не само ще отиде на фронта, но и ще се изхитри да попадне пак в своята си дивизия.

Само нощем — и това не знаеше никой друг освен Серпилин — неотчайващият се полкови комисар Максимов, когато никой не го виждаше и не го чуваше, седнаше свит на леглото и по цели часове не спеше от болка.

Дрехите на Серпилин, като на оздравяващ, висяха тук, в болничната стая, в гардероба. Като си сложи брича и новата рубашка с генералски петлици и двата закачени на нея ордена „Червено знаме“ — стария и получения завчера — той се приближи до огледалото и приглади с ръце редките си жълтеникавобели коси. После приседна на стола, предпазливо пъкна крака във валенките, поизгледа ги с неодобрителна усмивка и рече на Максимов:

— Ако не се шегуващ, готов съм!

До Централната телеграфна станция, където стоеше кордонът, който не пропускаше по-нататък нито една кола, те стигнаха в седем и половина.

По цялата улица Горки, от площад Маяковски чак до станцията, стояха в два реда танкове. Те не бяха повече от бригада, но техният вид зарадва Серпилин, всички бяха сериозни машини — „Т-34“ и „КВ“, а не „Т-26“, които немците горяха както им дойде в началото на войната.

— По-нататък не пуцат. Тук моите познанства свършват — рече Максимов, когато двамата слязоха от емката. — Ще се домъкнем ли?

— Щом сме дошли, ще се домъкнем — рече Серпилин и погледна танковете.

До челния, от люка на който се подаваше свито в калъф знаме, стоеше командирът — танкист с пристегнатата с ремъци черна полушубка. Лицето му се стори познато на Серпилин; той имаше такава памет за лица, че ги помнеше дори когато искаше да ги забрави. Но се зарадва, щом си спомни това лице. Като продължаваше да се вглежда, но вече твърдо знаейки кой е, той пристъпи към танкиста, който още отдалеч козирува пред неговия генералски калпак.

— Здравейте, подполковник — Серпилин допря ръка до калпака си. — През нощта на първи октомври аз излязох от обкръжение при вас. Не греша ли?

— Съвсем не, другарю генерал, не грешите — отговори Климович, макар че отначало, при козируването, не беше познал още в този висок понакуцващ генерал с бастун оня ранен бригаден командир, за когото командуващият бе питал по телефона: „Как изглежда този Серпилин?...“ Тогава на Климович му се струваше, че докато е жив, няма да забрави този бригаден командир. Но ето че не се минаха два месеца — и го забрави! Много неща бяха станали оттогава.

„Значи, вдигнал се е вече — продължавайки да гледа генерала, помисли Климович. — А тогава изглеждаше едва ли не на умирање...“

И като помисли това, спомни си за червеноармееца Золотарьов, който му беше дал документите на изчезналия безследно, а просто казано, загинал политрук Синцов. Тогава при Елня Синцов се безпокоеше: няма ли да умре неговият бригаден командир? И ето бригадният командир е жив и здрав, стои с генералски калпак пред него, пред Климович, а костите на Синцов гният нейде в гората зад Верея...

— Благодаря за помощта, подполковник. Още ли не сте полковник?

— Съвсем не — отвърна Климович.

— Радвам се, че се срещнахме! Искрах да ви пиша благодарствено писмо, но фронтът е голям...

Той му стисна ръка и Климович остана учуден от силата, която се криеше в тази едра костелива ръка.

— Наистина после ми писаха — помръкнал от спомена, рече Серпилин, — че мнозина от моите изобщо не са се измъкнали. По пътя са попаднали под танкове!

— Някои, другарю генерал, се върнаха в бригадата ми.

— Мнозина ли?

— Около двадесет души.

— И къде са те?

— Някои загинаха в сраженията, други след обкръжението предадох в пехотата, а един е и сега при мене.

— Кой е той?

— Золотарьов, шофьорът. Сега кара една „тридесет и четворка“.

— Познавам го — рече Серпилин. Впрочем той можеше със сигурност да каже това почти за всеки. — Не мога ли да го видя?

— Далеч е. В опашката на колоната.

— Тогава вие му предайте моята благодарност за службата от бившия командир на дивизията. А от командния състав някой дошъл ли е при вас?

— Лейтенант Хоришев — рече Климович.

— Жив ли е?

— Беше жив, но сега не зная. Предадох го в пехотата.

Серпилин забеляза с края на окото си, че до Климович се е приближил един капитан танкист и чака да свършат разговора, за да му съобщи нещо по служба.

Но Климович, след като спомена Золотарьов и Хоришев, отново си спомни за Синцов.

— А вашият адютант, другарю генерал, изчезна безследно, точно — загина.

Серпилин нищо не отговори. Само наведе глава и гледа мълчаливо няколко секунди пред краката си. После още веднъж попогледна приближилия се танкист и подаде ръка на Климович.

— Бих желал да действваме заедно в боя, а сега ще погледаме как ще минете. — Той допря ръка до калпака си, обърна се и като накуцваше и предпазливо пристъпваше с валенките, тръгна надолу по улица Горки.

След като изпрати с поглед Серпилин, Климович недоволно се обърна към танкиста:

— Какво има, Иванов, какво още не ти е ясно? В боевете не се объркваше, а в Москва питаш на всеки кръстопът!

Когато Серпилин, подпирайки се с бастун, доуца до трибуните, те бяха вече почти пълни.

Той много пъти бе минавал в строй с академията „Фрунзе“ през Червения площад. Но тогава трибуните бяха съвсем други: весели, цивилни, с деца, вдигнати на раменете, с цветни балончета над главите, с приветствено пърхащи във въздуха кърпички и забрадки...

Сега по трибуните на всеки цивилен се падаха двама — трима военни. Мнозина бяха пристигнали направо от предните линии като представители на сражаващите се в различните направления около Москва полкове, бригади и дивизии. Те бяха с износени ушанки, с брезентови ръкавици, с шинели и полушубки, кръстосани с ремъци.

На площада бяха строени в квадрати няколко полка пехота. На трибуните също стоеше отбраняващата се от немците Москва — военна и гражданска.

В това, че сега, когато Хитлер беше само на няколко десетки километри от нея, всички тези останали да я отбраняват военни и цивилни хора се бяха събрали както винаги на този ден заедно, имаше и чувство за собствена сила, и мълчаливо предизвикателство; и силата на своето предизвикателство несъмнено чувствуваха самите хора, събрани тук.

Чувствуваше това и Серпилин. И предишните години, когато минаваше в строя на академията покрай Мавзолея, той изпитваше познатото на всеки участвувал в парадите чувство на щастлива възбуда, но сега това чувство беше по-дълбоко и по-силно. Дори можеше да се каже, че застанал тук, на трибуната, се чувствуваше щастлив, макар обзелите го мисли да противоречеха на това чувство за щастие.

Той си спомняше с остра жалост за Синцов, с когото се беше случило онова, от което самият той, Серпилин, най-много се страхуваше, когато мислеше за себе си: изчезнал безследно... А уж беше изкарал всичко, оживял и се измъкнал... Ето ти тебе измъкване! И много други също мислеха, че са се измъкнали... С яд си спомни за пратеното му от фронта писмо, в което Шмаков му съобщаваше, че нищо не се знае за всички, които са пътували с последните осем камиона на колоната. Забавили се на моста, а после, види се, немците ги отрязали...

„Види се!“ — сърдито прошепна той и мислено изруга Шмаков.

Той така се ядоса тогава на това „види се“, че дори не отговори на писмото.

Спохождаха го и тежки мисли за него самия: за вчерашния му разговор със заместник-началника на Генералния щаб, стар другар, един от онези, които го бяха избавили от бедата. Този човек съвсем не можеше да бъде заподозрян в липса на добри чувства и доверие и тъкмо затова по-тежък излезе техният разговор.

„Тук аз поисках за тебе медицинско заключение — рече старият му другар, след като му честити получения чин и изобщо всичко, което можеше да се честити на Серпилин. — От една страна ти поправиха анкетния лист, а от друга — го развалиха, този път лекарите. Строго казано, засега е рано да мислиш за фронта; със здравето не си добре. И изобщо се е разбутало, пък и обкръжението е допринесло...“

„Това «изобщо» аз не помня и от другите, дори от тебе, не желая да ми се напомня — с избухнало душевно ожесточение рече Серпилин. — А за обкръжението — десетки генерали са излизали от него със сражения и на собствен гръб са придобивали боен опит не за да седят в тила! Щом стана годен за строя, или ме изпращайте на фронта, или ще отида до Сталин, да имаш това пред вид!“

„Виж как почна да говориш сега!“ — рече старият му другар, като дори се понамръщи от тона на Серпилин.

„Да, така почнах да говоря сега!“ — отсече Серпилин.

Той няколко пъти си спомни този разговор, докато куцаше със своите валенки от телеграфната станция до трибуните. И колкото по-трудно му се удаваше това, толкова по-тежък му се струваше тогавашният разговор.

„Може би наистина ще бъде по-полезно за делото, ако те изпратят нейде отвъд Волга да сформираш части? Също нещо необходимо...“ — дразнеше той сам себе си.

Спохождаха го и други невесели мисли. И все пак напук на тях той стоеше сега на трибуната на Червения площад и се чувствуваше щастлив. Изглежда, че в това снежно утро, в тия квадрати от войски, застинали на площада, дори в самия факт, който не се побираше отведнъж в съзнанието, че днес ще се състои парад, имаше нещо такова, което правеше събраните тук хора щастливи: това беше първото през войната осезателно предчувствие за още неимоверно далечната победа, изпитано нея сутрин на Червения площад отведнъж и заедно от няколко хиляди души...

— Слушай какво е станало!... — развълнувано заприказва на самото ухо на Серпилин изчезналият нейде Максимов. — Място не мога да си намеря... Един полк от моята дивизия е тук... Ето, стои при ГУМ. — Максимов показва с ръка квадратите, които тъмнееха в десния далечен край на площада. — Казваха ми, че дивизията се сражава, а излиза, че са я изтеглили преди пет дни, попълнили я и тая нощ я прехвърлили през Москва на ново направление. И този полк също ще го изпратят направо от площада. А аз да не зная, виж ти, какво нещо!

Максимов беше едновременно и въодушевен, и опечален.

— Няма винаги да бъдеш щастливец я! — пошегува се Серпилин. — Един път не ти провървяло, проспал си! Може би след парада...

— Какво след парада? — пресече го Максимов. — Да искам да ме назначат втори свръхщатен комисар? Ех, по-добре да не знаех! — Той с яд махна ръка, но не издържа и почна жадно да се взира в колоните на своя полк, застанал до ГУМ.

Серпилин също погледна натам и със завист си помисли, че дори и да не попадне в своята дивизия, Максимов сигурно ще издействува да го назначат в някоя друга и така или иначе, скоро ще бъде на фронта.

Както гледаше към този полк, ако можеше на такова разстояние да вижда лицата на войниците, той би открил в първата редица на деснофланговия батальон познатата дълга фигура на своя някогашен адютант със стар, изцапан калпак и ново късичко кожухче, с автомат на гърдите.

На дивизията, в която някога, в началото на войната, беше комисар Максимов и в която сега служеше Синцов, на другия ден след сраженията при тухларната фабрика се бе паднал жребият, който рядко се падаше някому край Москва през тия месеци. Вместо да я попълнят както обикновено направо на предната линия, нея я бяха сменили и отвели във фронтовия тил. Наистина въпреки тежките, достигнали до две трети от състава загуби, попълването ѝ в тила не трая дълго, само пет дни, а на шестия тя бе вече вдигната по тревога.

Щабът на дивизията, както и артилерийският и двата стрелкови полка бяха прехвърлени веднага, още през нощта, през Москва от татък Подолск, дето отново заплашително се бяха придвижили напред немците, и само един полк бе задържан за един ден в Москва да участва в парада.

Команда „мирно“ още не беше подадена. В строя си приказваха как ще ги изпратят след парада на фронта: пеша, с камиони или в ешелон? Втората и главна тема на разговорите беше парадът и ще дойде ли на парада Сталин. Повечето смятаха, че ще дойде, но имаше и такива, които се съмняваха.

— На, ще видиш, младши сержанте, няма да дойде — казваше на Синцов автоматчикът, който стоеше до него.

— Защо?

— Ами затова, че аз даже съвсем не бих му разрешил да се явява тук, на площада. Малко ли неща могат да станат! — кимна автоматчикът към сиво-бялото, мъгливо, надвиснало небе. — Бих се поболял за него!

— А за себе си не се ли боиш? — попита Синцов, като също погледна небето.

— За себе си не се боя: за мене немците няма да се главоболят. А за него ще се главоболят. Макар и да се е забулило, като хвърлят през облаците!... Какво ще правиш тогава?... — И автоматчикът упорито повтори още веднъж, че ако зависи от него, не би разрешил на другаря Сталин да се явява на парада.

В този момент до Синцов се приближиха батальонният командир Рябченко и Малинин, комуто тия дни бяха дали вместо три кубчета една черта и го бяха назначили комисар на батальона.

— Здравей — рече Малинин на Синцов със своя обикновено невесел глас и както винаги мрачно, сякаш той беше в нещо виновен

пред него, го погледна изпод вежди. — Командирът на полка казал на батальонния командир, че в щаба на дивизията е получена заповед. Награждават теб и Баюков със „Звезда“ за тухларната фабрика — така че честито!

Малинин имаше чуден навик: колкото повече душа влагаше в някои думи, толкова по-мрачно и неприветливо ги казваше. Отстрани, ако някой чуеше само звука на гласа му, можеше да си помисли, че той не честити на Синцов ордена, а го мъмри.

— Да-да — радостно потвърди батальонният командир Рябченко, — аз също чух! Честито ви, другарю Синцов!

Синцов рече: „Служа на Съветския съюз“ — но за свое учудване комай не изпита радост: навярно после щеше да дойде тя, тази радост, но засега не я почувствува. Спомни си тухларната фабрика, спомни си осакатения Сирота и тежко ранения Коля Баюков, спомни си как сутринта погребваха онова, което беше останало от всички други, и радостта заседна нейде насред пътя като сухар в гърлото му.

— А на вас, другарю старши политрук, можем ли да честитим? — попита той, като видя, че Малинин все още не си отива.

— Моята е малка — рече Малинин с все същия мрачен тон и Синцов изобщо не разбра награден ли е той, или не е награден.

Всъщност Малинин не беше награден, защото бяха решили да го представят не за „Червена звезда“, а за „Червено знаме“, а „Червено знаме“ се даваше от фронта, а на фронта някой, съкращавайки, без да влиза в подробности, бе зачеркнал между другите и политрука Малинин. Но Малинин се отнасяше към това, че не бяха го наградени, с рядко дори за един неславолюбив човек равнодушие. Причина за равнодушието беше неговото действително убеждение, че работата му е мъничка, че работата съвсем не е в него, Малинин, а в това какви са делата на хората, които са му поверени. Той беше напълно задоволен, че останалият в строя Синцов и намиращият се на лечение Баюков, които той бе представил за награда, и двамата бяха наградени тъкмо така, както беше поискал. Когато се застъпваше за някого, той винаги правеше това сякаш без желание, но после вече държеше на своето и болезнено преживяваше отказите.

— Слушай, Синцов! — рече той, след като помълча. — Чин младши сержант ти дадох, наградиха те с орден, писаха за тебе в дивизионния вестник. Смятам, че трябва преди бъдещите боеве да

подадеш молба за възстановяване членството ти в партията. Как гледаш на това?

Как гледаше на това Синцов?! Малинин по-добре от всеки друг знаеше как гледа той на това.

— Днес според мен е подходящ ден да напишеш заявление. — Малинин погледна косо небето, от което почна да се сипе сняг.

В гласа му прозвуча непривична отсянка на тържественост. И той като всички беше развълнуван от онова, което трябваше да стане на Червения площад.

Синцов погледна Малинин право в очите: „Не заприказва ли рано за това? Тогава защо заприказва, без да си помислил? А ако не е рано, тогава поддържай ме докрай. Защото, ако ти не ме поддържаш, кой друг ще ме поддържа?“

Малинин срещна погледа му и също няколко секунди мълчаливо го гледа в очите. През тия дни, докато дивизията се попълваше край Москва, Малинин, без да каже нищо на Синцов, бе издействувал чрез политотдела на дивизията съответното формално запитване и бе получил отговор. Да, отчетният картон на комуниста Синцов И. П. се пази там, дето трябваше да се пази. Неговата принадлежност към партията се потвърждаваше документално, без което никой не би почнал дори и да разглежда въпроса за възстановяването. Това беше първата и важна крачка и тъкмо за нея мислеше сега Малинин. Но по очите му беше трудно да се каже за какво мисли в тази минута: изразът на лицето му беше такъв, сякаш не мислеше за нищо особено, а просто беше решил още веднъж внимателно да го погледне: „Ето, значи, какъв си ти, Иван Синцов! Така-така...“

Изведнъж отдясно екна команда:

— Ми-рир-р-но!

Рябченко като на пружини изскочи напред. Малинин тромаво тръгна след него, редиците почнаха да се равняват...

— Гледай, гледай... ама гледай де! — като се равняваше до Синцов, в самото му ухо зашушна автоматчикът, който казваше, че не би разрешил на Сталин да присъствува на парада. — Ама гледай де!

Синцов погледна напред и надясно. И също като хилядите хора, строени заедно с него на площада, видя през бялата мрежа на все по-гъсто падащия сняг Сталин с войнишкия му шинел на неговото обикновено място на Мавзолея...

— Да — рече Серпилин, когато той и Максимов след парада приближаваха Тимирязевската академия, в чиито сгради сега се помещаваше болницата, — ако се преценява трезво обстановката на фронтите, днес е още трудно да си представим, че се връщаме дори към онова, от което почнахме: да водим бой на държавната граница. Но една мисъл днес ме утешава.

— А именно?

— А именно, когато преминавах с остатъците от полка през Днепър при Могильов, трудно можех да си представя, че на седми ноември както винаги ще има парад на Червения площад и аз ще бъда на този парад. Не се побираше в ума ми. Макар и да се стараех да се владеея, дълбоко в душата ми се таяха твърде мрачни мисли. Спомняш си всичко това и ти се струва, че в тебе живеят двама различни човека. Единият казва: „Рано е да се радваш, рано е!“ А другият казва: „Рано ли? Но трябва!“ Как да ти кажа? Въпреки всичките им успехи аз чувствавам разлика между нас и тях в наша полза и не само изобщо, а дори в чисто военен смисъл. Не вярвам те да направеха в Берлин парад, ако ние бяхме на шестдесет километра от него. На, не вярвам, и туйто! Макар че изобщо работите се решават не на парадите, а на фронтите... Тебе са ти обещали да те изпишат идния петък, а?

Максимов, кой знае защо, не отговори. Той седеше до Серпилин и мълчаливо гледаше в една точка. После, когато автомобилът спря и Серпилин пръв предпазливо слезе от него, Максимов, без да слиза, му подаде ръка.

— Всичко хубаво, Фьодор Фьодорович. Желая ти по-скоро да те изпишат.

— А ти какво?

— А аз — нека смятаме, че съм избягал. Ще искам да ме пратят на фронта. Между нас казано, никога вече няма да бъда съвсем здрав, а една седмица не решава работата. Или ще ме върнат позорно, или още утре ще ме пратят нейде.

Когато влезе в болничната стая, Серпилин завари там жена си.

Валентина Егоровна беше по случай празника с черна копринена рокля, стара, той я помнеше отдавна, и щом тя мълчаливо, свила устни, стана да го посрещне, той разбра, че е дошла отдавна и че от няколко часа вече му е сърдита.

— И все тоя твой Максимов, знам — рече Валентина Егоровна, като тръгна насреща му. — Гузен негонен бяга! Къде е той? Страхува се да се покаже пред очите ми?

Тя беше вече разбрала, че поради празника все пак ще трябва да прости на мъжа си и само затова заприказва първа.

— Върви го гони, ако си нямаш работа! — рече Серпилин. — Възви през двора и замина за фронта.

— Че кой ще го пусне? Нали ще го изписват едва идния петък?

— Казва, че щели да го пуснат.

— Може би и ти се каниш така?

— Ще видим!...

— Слушах предаването — рече Валентина Егоровна, — само не разбрах веднага, че Сталин говори. Не знам защо — радиото беше през цялото време включено, а предаването започна от средата на речта...

Серпилин учудено сви рамене. И двамата не знаеха и не можеха да знаят, че отначало поради опасения от нападение на немската авиация беше решено да не се предава нищо по етера до края на парада. И едва в последния момент, вече приближавайки се до микрофона, Сталин погледна небето, от което гъсто заваля сняг, и даде заповед да се включат всички радиостанции. Но докато тази заповед бъде предадена и изпълнена, минаха още няколко минути...

— А когато разбрах, че е той, дори заплаках...

— Защо?

— Не знам защо. Взех, та заплаках... Ще си легнеш ли?

— Не — рече Серпилин.

Той беше възбуден и не му се лежеше. Валентина Егоровна разбра и не настояваше.

— Добре. Само си свали валенките.

— Те са широки.

— Нищо, че са широки. Болят ли те краката?

— Мъничко.

Серпилин събу валенките си, постави ги до гардероба и само по чорапи мина през стаята и седна в креслото срещу жена си.

Валентина Егоровна не беше заминавала нийде извън Москва. От началото на войната работеше като медицинска сестра в болницата до тяхната къща, там на Пироговска, и когато докараха Серпилин в

„Тимирязевка“, през тия пет седмици всеки ден дохождаше при него ту сутрин, ту вечер, в зависимост от дежурствата си.

Кой знае защо, впрочем ясно беше защо: защото след няколкогодишна раздяла най-сетне беше видяла мъжа си — Валентина Егоровна през тия пет седмици се поправи и разцъфтя и от оная измъчена от тревоги, поразила го със своя вид старица, каквато я видя, когато се върна от лагера първия ден от войната, се превърна отново в немлада, но хубава жена, каквато беше преди няколко години. През годините на раздялата с него косите ѝ бяха почнали да побеляват, особено на слепоочията, но един ден тя изведнъж реши да ги боядиса и дойде в болницата без бял косъм. А когато Серпилин почна да се шегува с нея, каза му без обида, но с укор, който го бодна в сърцето:

„Какво! Искаш да кажеш, че напразно съм се старала, че и така ме обичаш? Знаем. Опитай се да не ме обичаш! — И като помълча, додаде: — Е, какво, зачеркна ли ония години?... Или само се преструваш?“

„Зачеркнах ги“ — каза Серпилин — и каза истината.

„И аз ги зачеркнах — рече тя и не много весело се усмихна. — Нали не са ми от възрастта — докосна тя косите си. — Да ми бяха от възрастта, нямаше да ги почерням.“

— Как беше на парада? — попита Валентина Егоровна, когато Серпилин седна в креслото.

И той ѝ разправи отначало за парада, а после за вчерашния си разговор в Народния комисариат. Беше се виждал с жена си и тогава, завчера. Но тя тогава страшно се бе разсърдила, че е излязъл преди време, и не искаше да слуша нищо. Беше ѝ се сторило по неговия вид, че след това предивременно излизане той отново се е почувствувал зле, а в такива случаи никакви съображения не ѝ действуваха.

„Нищо, и документите, и ордените си можеше да получиш една седмица по-късно! Нищо не би станало нито с тебе, нито с тях!“ — непримиримо повтаряше тя и не желаше да слуша оправданията му. И вчера като протест дори беше пропуснала деня, не бе дошла.

Но сега, след парада, тя нямаше вече сили да му се кара нито за вчерашното, нито за днешното.

Като започна да разказва, Серпилин не премълча за онова, за което друг на негово място, разговаряйки с друг човек, а не с Валентина Егоровна, навярно би премълчал: той ѝ разказа и за

мръсното медицинско заключение, и за това как Иван Алексеевич (така наричаха неговия стар другар) се заканвал след болницата да го изпрати не на фронта, а в тила да формира части.

Той разправяше всичко това без страх, защото знаеше, че въпреки безпокойствието ѝ за неговото здраве жена му го разбира: да не отиде след болницата на фронта, ще е за него нещастие, а нещастие тя не му желаше. Напротив, искаше всичко да бъде така, както той желае, макар и с цената на нови тревоги за нея. Затова именно я обичаше той с оная голяма, нестарееща любов, която съдбата дарява на хората не всеки ден и не под всеки покрив.

Преразказа ѝ той с всички подробности и останалата част от своя разговор, която също, макар и другояче, беше го огорчила.

Ставаше дума за 176-а дивизия, чиито останки той бе командувал след Зайчиков, за нейния номер и за нейното знаме, предадено от Шмаков в щаба на фронта.

Сега след болницата, а най-важното след всичко станало оттогава при Вязма и при Москва, Серпилин, разбира се, вече не заговорваше за онова, за което някога се канеше да настоява: за запазването на дивизията. Той не беше фантазьор, знаеше, че това е невъзможно, но тъкмо тази невъзможност оставяше у него чувство на горчивина и той, донякъде дори въпреки здравия смисъл, почна да пита Иван Алексеевич къде е сега знамето на дивизията и да казва, че би било добре, макар да не можеш да събереш вече хората, все пак да се сформира отново дивизия въз основа на това знаме и номер.

„Е, добре де, сигурно ще се сформира и дивизия с този номер“ — равнодушно бе отвърнал Иван Алексеевич, без да крие, че придава малко значение на тази работа.

„Важното е да има традиция в дивизията“ — бе рекъл Серпилин.

„А бе за важно, важно е, но кой сега ще се занимава с това? Да пратят тебе — ти не желаеш да сформираш нова дивизия, искаш да получиш готова, да приемеш командването вместо някой убит или неоправдал доверието — и право в сражението! Пък и подозирам, че ако те назначат, няма да питаш какво е било и как е било там, а ще попиташ колко хора има, колко оръжие, къде е, и ще заминеш да приемаш. Или себе си мериш с един аршин, а другите — с друг?“

„Да предположим, че е така. Но история на частите ще има ли, или няма да има, как мислиш?“

„Ще има — рече Иван Алексеевич. — Но, правичката да си кажа, днес не ни се иска да я почваме от Адам и Ева, от времето, когато сме бягали...“

„Не сме бягали!“ — с повишен глас отсече Серпилин.

„Цена твоите преживявания — рече Иван Алексеевич. — Пък и не само твоите... Но фактът си остава факт: история как сме настъпвали до Кьонигсберг или, в най-лошия случай, до Варшава засега няма нито една дивизия. Има история как сме отстъпвали до Москва. Трябва да гледаме истината в очите. И докато трае войната — рече той твърдо, и Серпилин почувствува, че е прав, — и докато трае войната — повтори той, — историята ще водим от победите! От първите настъпателни операции. Трябва да помним това, докато трае войната. И да учим хората на това. А спомени за всичко поред, от самото начало, ще напишем после. Още повече, че много нещо не ни се иска да си спомняме.“

„Слушай — рече Серпилин, като се наведе през масата и го гледаше право в очите. — Ти на същото това място седеше в навечерието на войната. Каж ми: как стана така, че не знаехме? А ако сте знаели, защо не сте доложили? А ако той не е слушал, защо не сте настоявали? Каж ми. Не мога да се успокоя, мисля за това от първия си ден на фронта. Никого не съм питал, тебе питам...“

„Попитай нещо по-леко!“ — удари с пестник по масата Иван Алексеевич и очите му станаха зли и нещастни.

Серпилин не се уплаши от тези очи, искаше да пита още, но Иван Алексеевич го спря, притисна ръката му към масата и рече решително, почти страшно:

„Мълчи! Не искам да лъжа, а не мога да отговоря! — И като преглътна така, сякаш не му достигаше въздух, попита със съвсем друг глас: — Как е твоята Валентина Егоровна? Как е със здравето? Как изглежда? Когато ти беше в обкръжение, тя идва при мене. Душа нямаше у нея...“

Серпилин предаде целия този разговор на жена си, с всички подробности, които караха него да побледнява, докато разказваше, и нея да побледнява, докато го слушаше.

— Не разбирам — тихо рече Серпилин, като се наведе близо до жена си и гледаше в печалните ѝ очи, — не разбирам, готов съм да се удрям в гърдите — не разбирам: как такъв човек като Сталин можеше

да не предвиди онова, което се готви?! Че не са му докладвали, не вярвам.

— А как изглежда Сталин? — попита Валентина Егоровна дали защото желаете да прехвърли на друга тема този тежък разговор, или защото беше се отдала на собствените си мисли.

Серпилин се замисли.

— Как изглежда? Според мене обикновено. — Там на площада той дори някак не се вслушваше много във възглухия, уморен глас на Сталин, а просто го гледаше.

Сталин стоеше и говореше. Немците бяха край Москва, а той стоеше на Мавзолея и говореше. И пред Мавзолея стояха войски, и това беше ноемврийският парад в Москва, и тъкмо в това се състоеше главното, което чувствуваше в ония минути Серпилин. „Пък навярно и всички други“ — помисли си той.

— Тежко е преживявал той всичко това! — рече Валентина Егоровна.

Серпилин я погледна и си спомни, че между тях съществува стар спор. Всеки оставаше на своето мнение и най-често, без да си кажат нито дума, те спореха за това мълчаливо, било заедно, било разделени, спореха вече не първа година.

Жена му — Серпилин знаеше това — дълбоко вярваше, че всичко, което е било и е лошо, се върши без Сталин, само защото той не знае или защото са му казали нещо невярно, нещо, което го е накарало да постъпи не както трябва; така мислеше тя дори и през ония години, през които ѝ бяха отнели мъжа.

А Серпилин мислеше другояче.

Той познаваше Сталин отдавна, още от Царицин, и не можеше без насилие над себе си да си представи как са могли да излъжат такъв човек, да го омотаят, да го накарат против волята си да направи нещо, което той самият не е искал да направи. Серпилин, който, както му се струваше, разбираше какво представлява Сталин, добре знаеше и цялата оная цена, която Сталин, придаваше на армията, и всичко, което правеше за нея, беше безсилен да побере в ума си как е могло да се случи онова, което се случи с армията през тридесет и седма и тридесет и осма година. Кому беше потребно то? И как е могъл Сталин да го допусне?...

А началото на войната? И то след като Сталин предвидя Мюнхен, след като в тридесет и девета година подписа пакт с немците и не даде на англичаните и французите още веднъж да направят от нас руско пушечно месо!... И изведнъж след всичко това така да посрещне тази война! Как е могло да се случи това?

— Да — след като помълча, рече Серпилин. — Той не изглежда лошо... Не изглежда лошо... — още веднъж повтори той гласно. — Само малко е поостарял... — Каза това и си помисли, че никога и към никого не е изпитвал и навярно няма да изпитва такива раздиращи душата противоречиви чувства, както към Сталин, който днес отново направи онова, на което едва ли някой щеше да се реши на негово място: проведе този парад въпреки осемдесетте немски дивизии край Москва...

Точно дванадесет часа след като парадът свърши и Червеният площад опустя, 93-ти полк от 31-ва стрелкова дивизия, в която служеше младши сержант Синцов, вече участвуваше с един батальон в нощния бой за село Кузково. То се намираше, ако мислено тръгнем по права линия на югозапад, точно на осемдесет километра от Червения площад. Според предварителния план щабът на полка трябваше да се разположи тъкмо в това Кузково, в тила, във втори ешелон, но в действителност всичко стана по-другояче.

Още сутринта, когато на Червения площад ставаше парадът, немците внезапно на няколко места удариха по тънката верига на прикриващата това направление дивизия, обезкръвена от дълги боеве. Отначало нямаха никакъв успех: спряха ги с огън, но те докараха подкрепления, помушкаха още, пробиха фронта и изминаха пет километра, като превзеха три села, между които и Кузково. На полка, още по тъмно прехвърлен от Москва и подпрял отзад отстъпилите части, беше заповядано да възстанови през нощта положението. Другите две села не бяха отнети, но Кузково към дванадесет часа през нощта беше в изпълнение на заповедта отнето от немците от един батальон на 93-ти стрелкови полк и една рота танкове от 17-та танкова бригада на подполковник Климович.

Кузково беше крайната точка на немското придвижване през деня. Немците го бяха заели едва привечер и не бяха успели да се укрепят. Заповедта на немското командване да не се отстъпва нито крачка беше също тъй категорична, както заповедта на нашето

командуване да се завземе Кузково на всяка цена, но едната от тях, както това става, щом две такива заповеди са издадени едновременно и се пресрещнат в една точка на фронта, се оказа изпълнена, а другата — не. За да бъде завзето Кузково без големи загуби, главна роля изиграха танковете със своето неочаквано появяване. Немците смятаха, че в този участък на фронта няма танкове, пък и наистина до сутринта още ги нямаше. След попълването на дивизията във всеки батальон бе сформиран по един взвод автоматчици. Синцов бе зачислен в такъв взвод за командир на отделение и той заедно с другите автоматчици влезе в Кузково веднага подир танковете.

Танкистите нахълтаха в селото, без да спират; нощта беше лунна, а навеещата със сняг селска улица беше съвсем бяла и когато немците наизскачаха от къщите и взеха да притичват, повечето бяха изпозастреляни.

Батальонът бързо се укрепяваше пред Кузково, щабът се разположи в селото, а на автоматчиците дадоха две къщи до командния пункт. Днес те бяха свършили работата си и заедно с танкистите се чувствуваха герои на деня, а че им бяха дали почивка и не ги накараха като другите веднага още през нощта да се окопават на снега в полето, също допринасяше за доброто им настроение.

До двете къщи, дето се бяха разположили за нощуване автоматчиците, имаше една изгорена още докато немците заемаха селото. Под обгорелите греди лежах няколко трупа. Отпърво, когато се натъкнаха на пепелището, автоматчиците помислиха, че немците са изгорили наши пленници. Но после изпод гредите измъкнаха три обгорели пушки и един автомат с овъглена ложа.

Жители в селото нямаше; какво бе станало тука през деня, можеше само да се гадае.

— Навярно са стреляли, не са искали да се предадат, а немците са запалили къщата — рече някой.

— Да, щом са имали оръжие, значи, че не са били пленници.

Един от автоматчиците дълго чисти измъкнатия от пепелището автомат; чисти го, чисти, и в края на краищата плю и сърдито го тури настрана.

— Какво? — попитаха другите.

— Та може ли веднага да го почистиш? Виж как е обгоряло желязото. Навярно е било бая горещо.

— Да, горещо им се е видяло! — опита се да се пошегува някой, но шегата увисна във въздуха.

Въпреки леката нощна победа това съседство с пепелището и изгорелите живи хора навя тъга в душите на всички, на кого по-малко, на кого повече, в зависимост от характера му. Такава незнайна съдба можеше да очаква в друг бой и тях самите: също можеше да се случи така, че да останат само мъртвите тела и обгореното оръжие и никой да не може да обади никому как е станало това...

Бледият пламък на суровите дърва, които горяха със съскане и пращане в печката, осветяваше необитаваната, навярно вече отдавна напусната от стопаните къща. Няколко души спяха, изтегнати край стената, и се притискаха за по-топло един до друг. Останалите, между тях и Синцов, седяха около огъня. Спомняха си утрото, Червения площад, трибуните, изпълнени с хора, Сталин с шинел, както говореше от Мавзолея... И макар всичко това да беше станало, почти не им се вярваше, че е било тая сутрин.

— Жалко, не хванахме нито един фриц — рече автоматчикът на име Комаров, който стоеше на парада до Синцов, а сега седеше също рамо до рамо с него.

— А какво би направил ти с него, ако го беше уловил? А, Комар? — обади се боецът, който чистеше обгорелия автомат.

Той беше сух, дълъг, жилест, с голяма физическа сила човек; изглеждаше на повече от тридесет години. Името му беше красиво: Леонидов. Когато преди пет дни Синцов се запозна с него, той сам се представи така: „А името ми е красиво: Леонидов“ — и се ухили така, че не се разбираше сериозно ли говори, или се шегува.

— Хайде, Комар, защо замълча? Та какво би направил с фрица, ако го беше уловил?

— Бих му разправил за парада: че ние днес сме били на парад и че Сталин е говорил.

— И как би му разправил това? Да не би да знаеш немски?

— С преводач.

— Добре. Щяха да ти дадат преводач, щеше да му разправиш. А по-нататък?

— Щях да го пусна.

— Какво, какво? Щеше да го пуснеш ли?

— Ами да. Нека си иде при своите, да им разкаже.

— Така, жив щеше да го пуснеш?

— То се знае, не мъртъв.

— Ама ти, младши сержанте, майсторски повали ония двама немци при черквата. Тъкмо ми се беше свършил пълнителят, ей сега, мисля си, ще избягат зад могилката, а ти в тоя миг ги повали — като прекъсна спора, обърна се към Синцов третият автоматчик, ефрейторът на име Пудалов.

Синцов познаваше и него вече три дни, дори четири дни и успя да забележи за себе си, че този Пудалов, макар и да бе много усърден боец, кой знае защо, току гледаше да се докара дори на такова малко началство като командира на отделението. Синцов наистина беше покосил там при черквата с откос един бягащ немец, но един, а не двама; вторият успя да пребяга. И Пудалов знаеше това, но, изглежда, не смяташе за грях да поласкае командира на отделението.

— Вторият избяга — рече Синцов. — Беше ми останало само част от пълнителя.

— Между другото немците здравата бягат от танковете — рече Леонидов. И на неговото сухо, тясно лице се мярна жестока усмивка. — Ех, да можеше да се направят толкова танкове, че всички до един отведнъж да седнем и ка-ато ги натиснем, да ги подплашим като кокошки! Пестрак, хе, Пестрак! — почна да бута той с лакът седналия до него едър войник, който спеше, опрял уморена глава до стената.

Лицето на войника беше младо, чисто, хубаво. Но дори и насън то имаше израз на такава умора, че на Синцов му дожаля за Пестрак — защо да го будят!

— Нека спи — рече той.

— Не-е, нека разкаже как се изплаши от наш танк. Танкът минаваше край нас, а той ка-ато се хвърли право в прясната, и лежи по корем, не мърда... Пестрак, ей, Пестрак!

Но Пестрак спеше, а изразът на смъртна умора върху лицето му не беше от това, че се бе уморил повече от другите, напротив, той беше по-млад и по-силен от мнозина — изразът на умора върху лицето му беше от всичко, преживяно тоя ден.

Макар във взвода на автоматчиците да взимаха предимно хора, които са вече участвували в боеве, Пестрак както днес бе разбрал Синцов, участвуваше в бой за първи път, макар и да беше попаднал в частта след раняване. Впрочем какво чудно има тук? Мигар рядко

раняват човека, преди още сам да е видял за първи път в очите врага или поне отдалеч да стреля по него?

Синцов седеше до печката, гледаше хората от своето отделение, заспали и насядали до него около огъня, и мислеше, че най-отдавна познава сега Леонидов: от цели пет дни, а най-отскоро Пестрак: само от два дни. Гледаше ги и си мислеше, че през целия си живот не е имал толкова мимолетни срещи, неразлъчни другарства и безвъзвратни разлъки с толкова хора, както през тези пет месеца от войната: и капитанът от артилерията в гората при Борисов, и батальонният комисар — граничар, който бе убит от бомба, и полковникът, с когото в Орша търсеха влака за Могильов, и летецът от бомбардировача, и капитанът танкист, когото срещна за втори път отново при Елня и пак изгуби из очи, и Хоришев, в чиято рота беше политрук и Золотарьов, с когото отиваха при своите и който, ако беше жив, едничък в целия свят можеше да потвърди, че Синцов говори за себе си само истината от първата до последната дума...

А Коля Баюков? Жив ли е, оздравял ли е, или завинаги си е останал сакат? И къде е той, къде да му пише за неговия орден?

Какво да се прави? През цялото време около тебе изчезват едни и дохождат други хора, иначе не може и да бъде на предната линия. Така е било и така ще бъде.

— Е, какво, момчета, ще спим ли, а? — рече Синцов, като пъдеше от главата си всички тия ненавреме дошли мисли.

Автоматчиците почнаха да се нагласяват. Синцов също се наклани да си ляга, когато изведнъж вратата се отвори и влезе Малинин.

— Как сте с продуктите?

Синцов каза, че за утре още има суха храна...

— Утре заранта ще докараме кухнята — рече Малинин. — Почивайте. Бихте се добре, съвестта ви е чиста, може да спите.

Той откопча горното телено копче на полушубката, бръкна в пазвата си, измъкна сгънато на четири, разчертано на квадратчета листче от тетрадка и го подаде на Синцов.

— Помниш ли за какво говорихме на Червения площад?

— Помня.

— На, написах ти тук. Приложи я към заявлението.

— Благодаря — рече Синцов.

— Давам ти я не за да ми благодариш — рече Малинин, — а защото ти вярвам. От нашата рота останахме двамата. Ти и аз. Кой би могъл да си представи такава съдба!

И в очите му имаше нещо такова, което накара Синцов да разбере: „Всички искат да живеят. И Малинин също.“

— Хайде, със здраве...

Синцов искаше да го изпроводи, но Малинин с досада махна ръка и излезе.

Синцов седна до печката и като разгъна листчето от тетрадката, при слабата догаряща светлина прочете първите редове: „Аз, Малинин, Алексей Денисович, член на ВКП (б) от 1919 година, с настоящето съобщавам мнението си...“

Синцов дочете до края, до думите, които в мирно време трудно можеха да се очакват от Малинин: „Мога лично да потвърдя неговото минало само от октомври тази година насам, но гарантирам за него, както за себе си.“ — отново сгъна листчето на четири, пхна го в джоба на рубашката и като зачу, че по улицата изтрополя танк, излезе навън.

Улицата беше ярко осветена от луната. До къщата спря „Т-34“; в отворения люк стоеше танкист.

— Хей, пехотинка! Нямаш ли цигари?

— Имам. — Синцов се приближи до танка, измъкна от джоба на полушубката си половин пакет „Беломор“, останал му още от московската празнична дажба.

— Трябва да черпите: без танкистите май фрицовете щяха да ви покажат в това Кузково Кузковата майка! По една на човек. Не възразяваш ли?

— Добре — рече Синцов.

Танкистът се скри в люка — навярно даваше на водача да запали. После отново се появи на куполата и върна пакета на Синцов.

— Благодаря.

— Заминавате ли си, а? — попита Синцов.

— Заминаваме си. Няма да дадете селото без нас, нали?

— Ще се постараем — рече Синцов.

— Ако почнете да издишате, качете се на камбанарията и ударете камбаната! Ще чуем и ще дойдем. — И викна високо навътре в танка: — Хей, Петя, давай, тръгваме!

Танкът изрева и като оставяше подире си две ивици накълцан сняг, потегли надолу по лунната улица.

Синцов стоеше облегат на стената на къщата и гледаше подир танка, додето той не се скри зад завоя, без да знае, че жестоката и капризна военна съдба насмалко не го събра с човека, с когото му беше крайно необходимо да се срещне — с водача на танка Золотарьов, същия, когото преди минута бяха викнали: „Хей, Петя, давай, тръгваме!“

ШЕСТНАДЕСЕТА ГЛАВА

Старото господарско имение се намираше на невисоко, но добре видимо хълмче, а старият парк се спущаше по двата му склона: и назад, към нашия тил, и напред, към немците. Зад заледения поток, който лъкатушеше по падинката, лежеше село Дубровици; завзето преди няколко дни от немците.

Дни и нощи поред бомбени взривове и обстрели разтърсваха хълмчето, половината дървета в парка бяха изпочупени като кибритени клечки, къщата с мецанин беше разбита на парчета от преки попадения на бомби; камбанарията на издигащата се в имението черква беше изгризана от снарядите до първия етаж. Но колкото и да разтърсваха, колкото и да изравяха тази земя немците, дивизията след няколко принудителни отстъпления, сякаш разсърдена и на себе си, и на съседите, се вкопчи и се държеше със зъби в тази баирчинка със старата господарска къща и сякаш само по-силно стискаше челюсти.

Вече петнадесет денонощия, от сутринта на 15 ноември, немците с всичките си сили отново настъпваха към Москва, като се стараеха едновременно да я обхванат от север и от юг, и на различни места все по-близо се промъкваха към нея в централните участъци на фронта. За двете седмици от настъплението те взеха Клин, Истра, Яхрома, Солнечногорск, Венев, Сталиногорск, Богородицк, Михайлов. На северозападното направление им оставаха само двадесет и пет километра до Москва...

И макар след парада на Червения площад дивизията да бе влязла в бой с изричната заповед да не отстъпва нито крачка, тя все пак отново трябваше да се оттегля, и то неведнъж.

Наистина войнишката поща все по-често донасяше от тила сведения, че зад гърба ѝ стоят части от втори ешелон, а по-нататък като че и от трети. У хората, които се биеха на предната линия, беше се появило усещането, че сега отдире, зад тяхната тънка, но яка верига, е приготвено нещо за всеки случай. Те вече не чувствуваха оня неволен

студ в гърба, който човек изпитва, когато знае, че зад него няма никой и че ако падне, ще го прекратат и ще вървят, ще вървят...

Разправяха — и последните боеве сякаш потвърждаваха това — че немците настъпват с последни сили. Но кой ги знае колко „последни сили“ имат те още? Вчера всички се радваха, че на Южния фронт са си взели обратно от тях Ростов, макар само от това съобщение да бяха научили, че Ростов им е бил отстъпен; а днес в записания по радиото утринен бюлетин се казваше, че вече от няколко дни сме изоставили Тихвин. Може после да си го вземем обратно като Ростов, но засега сме го изоставили...

Тъкмо за това — за Ростов и Тихвин — се водеше сега спор в землянката на автоматчиците, един покрит с два гредоред стар тухлен цветарник, от който само на крачка беше и командният пункт на батальона в зимника на господарската къща, и предната линия, която минаваше тук, долу, по края на парка.

Спора водеха помежду си Леонидов и Комаров. Сприхавият Леонидов нападаше бюлетините на Информбюро, а разсъдителният Комаров ги защитаваше.

— Ти остави, Комаре — дразнеше се Леонидов, — за тебе винаги всичко е вярно. А къде е вярното, когато ми казват, че са взели Ростов от фрицовете, а аз си търкам очите: майчице! Че са го взели, взели са го, но кога са го отстъпили? Мигар съм проспал и едва сега се събуждам? Така и с Тихвин. Хайде, случило се това нещастие, отстъпили го. Тогава кажи — отстъпили сме го, а то „преди няколко дни“, а може би има вече месец, откак е станало това.

— Ех, глупава главо! — рече Комаров. — Какво щеше да спечелиш, ако узнаеше една седмица по-рано?

— Нека загубя, но все пак искам да знам.

— А може би не бива да се пише това! Може би немците не трябва да знаят това!

— Какво? — Леонидов дори подскочи. — Немецът да не знае това, което е взел? Взел и не се досеща? Когато взехме Кузково, ние скрихме ли това? Де да не е така! Командирът на полка телефонира, от нас, от батальона, едва ли не направо в армията, аз лично слушах. А когато отстъпвахме, тогава, разбира се, не ни беше до шум... Всичко за тебе е вярно! Не си комар ти, а божа кравица...

— А ти не вдигай шум! — спокойно отвърна Комаров. — Много пък знаеш... Този му бил кравица, оня буболечка. А сам бръмчиш като пчела: много шум, а малко полза.

— На, ще бръмча! — рече Леонидов и лицето му от зло стана тъжно. — Жал ми е за Тихвин! Аз самият съм от Кайвакса, може да се каже, тихвиец съм, взели са Тихвин, а аз не знам.

— От каква Вакса си? — подразни миролюбивият Комаров драката Леонидов. — От каква такава Вакса?

— Не от Вакса, а от Кайвакса, има такова място близо до Тихвин! — сърдито се обади Леонидов.

Но Комаров вече не искаше да изпусне случая да вземе връх в спора.

— Ех, и ти! Хем си от Вакса, хем съдиш до небето! Без него не могли да съставят бюлетина!

— Слушай, младши сержант — обърна се Леонидов към Синцов, който беше седнал зад една сложена върху парчета тухли врата като зад маса и пишеше писмо на жена си. — Как е според тебе, за какво е дадена на човек главата: да казва „да“ или да казва „не“?

— За да има мозък в нея — обади се Комаров, преди Синцов да вдигне глава.

— А мозъкът в нея за какво е? За „да“ или за „не“? — не мирясваше Леонидов.

Синцов вдигна глава. В землянката беше топло и сухо, а днес — и тихо.

От заранта, за първи път от толкова време, на техния участък се бе въдворило затишие. За първи ден пред очите им не убиваха и не раняваха никого и смъртта напомняше за себе си само с далечната канонада отдясно, в съседната дивизия: навярно там се водеше силно сражение. Но засега не ставаше дума за пряка помощ, каквато можеха да поискат от тях всеки момент от деня и нощта. Синцов и всички други се радваха, че днес немците притискат не тях, а съседите. Без поне малко войнишки егоизъм човек не можеше да живее изобщо на предната линия.

За половин месец сражения в отделението на Синцов от седем души бяха останали четирима заедно с него. При измъкване от полесражението на един ранен бе загинал ефрейторът Пудалов, който обичаше понякога да услужва на началството с дреболии, но в своята

последна минута с цената на живота си бе услужил на другаря си; двама бяха ранени и изпратени в санитарния батальон; имаше още един ранен — Пестрак, но той не пожела да напусне частта, издържа благодарение на своята богатырска сила и остана в строя с разкъсана рана на рамото. Сега той беше отишъл да вземе обеду и с изключение на него в землянката се намираше целият наличен състав на отделението: Синцов и двамата вечно препиращи се автоматчици: Леонидов и Комаров, на когото толкова прилягаше прякорът Комар; така го наричаше командирът на взвода лейтенант Караулов.

— Намерили сте за какво да спорите! — рече Синцов. — Когато в главата ти има само „да“ или „не“, мигар това е глава? Това е анкетен лист.

Той разбираше какво има пред вид Леонидов със своето „да“ или „не“: глава на раменете си има оня, който, ако трябва, знае да каже и „не“. Той беше храбър човек в боя, но своенравен и го ядосваше спокойствието на Комаров, който смяташе обикновено, че всичко, което се прави, е вярно. В друг спор Синцов може би щеше да подкрепи Леонидов, но сега Леонидов поради лошото си настроение беше се заял тъкмо за бюлетина, а това не беше уместно. Не беше редно да се подхвърля на съмнение бюлетинът на фронта. И на това отгоре гласно. „Пък и какво значение има кога именно са съобщили, че е отстъпен Тихвин — днес или преди три дни? — помисли си Синцов. — А може би са се надявали да си го възвърнат и не са съобщавали, като ние, когато ни изтикаха от Кузково, цяла нощ не докладвахме в армията, все мислехме, че ще си го вземем обратно? А после на сутринта все пак, щем не щем, трябваше да доложим...“

— На кого пишеш, младши сержант? — след като помълча малко, попита Леонидов.

— На жена си.

— Забелязвам, че ѝ пишеш за втори, ако не и за трети път, а от нея няма писмо.

— Няма.

— Можем да се жалваме, щом е такава работата! — рече Леонидов. В думите му имаше едновременно и насмешка, и съчувствие.

— А къде ще се жалваш?

— Ето и аз сега нямам отговор — рече Леонидов. — Вчера мислех, че знам нещо, а излезе, че не знам нищо. Мислех, че немците са при Волхов, а днес излиза, че са зад Тихвин, и сякаш ме удариха с приклад по главата! А там аз имам семейство. Ами, мисля си, ако не само на мен със стара дата ми съобщават такава радост, че немците са в Тихвин, а и там също тя е паднала като гръм от ясно небе? Сутринта нашите, а надвечер немците? А баща ми е цивилен — инвалид. Ако не са му казали овреме, не ще да е избягал далеко.

И чак след тези негови думи и на Синцов, и на Комаров им стана напълно ясна причината за неговото необичайно лошо настроение.

— А ти вземи и също като младши сержанта пиши — посъветва го Комаров.

— Къде? — попита Леонидов.

— Ами че там, в твоята Вакса...

Комаров не искаше вече да го дразни, но само поради два пъти повторената шега беше забравил как действително се наричаше родното място на Леонидов.

— Кай-вак-са! — на срички сърдито го поправи Леонидов. — А ако още веднъж кажеш така, ще те перна по мутрата.

— Но ти все пак пиши — без да отговаря на заплахата, повтори Комаров. — Зер на война как е? Разправят, на нашия фронт всичко около Тула е в обръч, а Тула не са взели. Там пък може да е обратното: Тихвин да са взели, а наоколо да са наши. Седни и пиши.

— Няма — упорито рече Леонидов; характерът му пречеше да повярва лесно на такъв късмет.

Синцов се попремести, за да пада повече светлина върху листа, и отново се залови за писмото. Леонидов беше прав: през последните седмици той пращаше на Маша вече трето писмо до оная мъглява пощенска кутия, записана на листче още в Москва.

Писмото беше, както и предишните две, късо: жив и здрав съм! Независимо от военната цензура, изобщо дългите писма се пишат мъчно, когато нямаш представа как ще могат да стигнат до получателя.

След като дописа и сгъна писмото на триъгълник, той, както и в миналите случаи, написа под името на Маша: „Ако получателят отсъства, моля да се отвори.“ В края на краищата, ако тя има радиовръзка с Москва, какво ще им струва да ѝ предадат няколко думи: „Вашият мъж е жив и здрав?“ Дори ако трябва да се шифрова,

колко има за шифроване? Дребна работа! А човекът там в тила би бил спокоен. „Мигар това е трудно? Па дори да е трудно, какво от това?“ — помисли Синцов с минутно ожесточение против някого, измислен от самия него и който не желае да се грижи за Маша.

В землянката влезе Пестрак, ниско привлел огромните си рамене. Носеше в ръка бидон за мляко, който през последните дни заменяше пробития от шрапнели термос, а под мишница — два самуна хляб.

— Ето че ще си пийнем нещо топличко — потри ръце Леонидов.

— Не е ли по-добре да почакаме, додето си дойдат момчетата от наряд и се върне командирът на взвода? Или как? — пресече го Комаров.

— Вестници донесе ли? — попита Синцов.

— Донесох.

Пестрак разкопча шинела си, измъкна от панталоните един измачкан вестник и взе да го оглажда.

— Армейски ли е?

— Дигайте по-горе — рече Пестрак. Със Синцов той говореше на „вие“. — „Известия“!

— Чевърст момък си ти — рече Леонидов.

— Направо от кухнята го взех — рече Пестрак — Там се хранеше един дописник и остави връзка вестници.

— Значи, добре са го гостили — усмихна се Леонидов.

Пестрак остави тази бележка без отговор, още веднъж старателно оглади вестника и като го подаваше на Синцов, каза, че е идвал сега към предната линия заедно с фотографа от дивизията, фотографът го помолил да му покаже командния пункт на батальона и се запътил към Малинин.

— Значи, скоро ще черпиш — рече Леонидов на Синцов.

Автоматчиците бяха в течение на работата; знаеха, че възстановяват Синцов в партията и че той, а също така и неколцина още от батальона, минали вече през партийното бюро, чакат всеки момент да дойде фотографът.

— Изглежда — рече Синцов и се усмихна. Той се радваше на пристигането на фотографа и нямаше причини да крие това от другарите си.

— Да ти дам ли бръснача? — попита Леонидов. Той имаше хубав бръснач и не му беше жал да го дава на други.

— Ама аз мога и с моя — рече Синцов.

— Ех, какво бръснене ще е с твоя! Наполовина бръснат, наполовина небръснат!

Синцов гребна с консервената кутия вода от оставената до печката кофа и я сложи да се стопли.

— Искате ли да ви прочета на глас онова, което е интересно? — рече Леонидов, като подръпна към себе си вестника. Той обичаше да чете на глас, но не поред, а само онова, което смяташе, че заслужава внимание.

Синцов извади от раницата си сапун и четка. Сапунът беше сложен в розова целулоидна сапунерка, четката беше нова и хубава. Имаше и самобръсначка, но неизползуваема — без ножчета. Всичко това бе попаднало у него от една торбичка с подаръци. Подаръците идеха в дивизията от Алтай, дето тя се намираще преди войната, и бяха пристигнали не за седми ноември, а със закъснение от две седмици. От алтайците в батальоните и ротите бяха останали вече много малко, а между автоматчиците едничък беше командирът на взвода Караулов. И все пак обстоятелството, че подаръците бяха дошли толкова отдалече, от Алтай, особено трогна хората и автоматчиците написаха отговор до земляците на Караулов. Пишеше го Синцов под диктовка, а Караулов, застанал зад гърба му като запорожец, сегиз-тогиз вмъкваше по някоя пиперлия приказка по адрес на немците. Тоя ден — това се случваше с него рядко — той се разчувствува и пийна повече.

Синцов си спомни за това сега, докато изваждаше сапунерката и четката.

— Ето — рече Леонидов, като чукна с пръст по вестника. — Ето! Аз още завчера го забелязах в армейския вестник, исках да ви го прочета, но някой ми взе вестника за цигари... Ето... — И почна бавно да чете с висок сърдит глас: — „Немскофашистките мерзавци се разправят зверски с пленените от тях ранени червеноармейци. В село Никулино фашистите са насекли на парчета осем ранени червеноармейци артилеристи, на трима от тях са отсечени главите...“ — Той спря пръст на онова място, до което беше прочел, и като продължаваше да го държи там, вдигна озлобени очи и попита: — Е, какво? — Попита така, сякаш някой спореше с него. После отново погледна онова място, дето държеше пръста си, и повтори: — „На

трима от тях са отсечени главите...“ А вчера аз убих един немец и Караулов ме зашлеви. Така ли беше?

— Така ти се падаше! — обади се Комаров. — И още как, хората се мъчили, уловили „език“, а ти го убиваш! Я го виж какъв стрелец!

— Ама нали аз го залових! — възрази Леонидов.

— Не си го залавял само ти.

— Така си е, зашлеви ме — рече Леонидов. — Да не беше взводен командир, щях да го изтъркалям! Добре, нека — повтори той. — Но и ме заплаши отгоре на това: още веднъж повториш ли — ще те разстрелям! Как да се разбира това?

— Ами че така го разбери: не убивай „езика“ — отново наставнически рече Комаров.

— А как да се разбира, че и старши политрукът ме гълча? Той не ми каза за „езика“. Той каза: „Щом е пленник, ти изобщо нямаш право... Какво право имаш ти!“ — каза ми той. А това — Леонидов натисна с пръст вестника така, че го скъса, — а това имам ли право да чета? Или нямам? Аз с очите си виждам във вестника всичко това, как секат главите на хората! А мене ще ме зашлевят? Така ли?

Млъкна, като очакваше някой да му отговори. Но никой не му отговори и той почна да чете по-нататък, като повиши още повече глас:

— „В село Макеево командирът на свързочната рота другарят Мочалов и политрукът на ротата другарят Губарьов открили труповете на зверски измъчените червеноармейци Ф. И. Лапенко, С. Д. Сопов, Ф. С. Филченко. Фашистите се гаврили над ранените, изболи им очите, отрязали им носовете и им прерязали гърлата...“ — Той отново се откъсна от вестника. — За какво ни пишат това? А, младши сержант?

— За да бъдем по-зли.

— А аз и без това съм прекалено зъл!

— А „езика“ все пак не закачай — обади се Комаров, който обичаше да бие в една точка. — Щом си го хванал, значи, хванал си го.

— Вие сте прекалено добри, няма що! — злобно рече Леонидов.

Синцов остави настрана бръснача. Последните думи на Леонидов го разсърдиха.

— А ти не ни навирай в очите твоята злоба! Почакай... — плесна той по коляното си, като видя, че Леонидов се кани да го прекъсне. — Ти си зъл! А колко фашисти имаш на сметката? Освен оня, пленения, двама ли? А Комаров е добър, но е убил четирима!

— Не всичко се пише — мрачно отговори Леонидов.

— С всички е така. И на Комаров не са записани всички. Колко струва тогава твоята злоба? От злоба, че си убил малко, решаващ да добавиш трети към двамата? Да се убиват пленниците, е евтина злоба!

— Много знаете вие за моята злоба! — прекъсна Леонидов Синцов, като премина в яда си на „вие“.

— Знаем! — отсече Синцов. Съдбата го беше ожесточила, лишила го беше от последните останки на някогашната му мекота, преди войната. — Колко работи още не си видял ти! Това ще ти кажа аз!

— Не по-малко от вас!

— Не, по-малко. И първият ти истински бой, ако искаш да знаеш, беше в Кузково!

— Много пък работи знаете вие за мене! — сърдито, но смутено рече Леонидов.

— Нали съм твой отделънен, трябва да знам всичко за тебе — рече Синцов, като се насилваше да се успокои тъкмо с мисълта, че е отделънен.

И с присъщото си чувство за справедливост помисли при това, че Леонидов при Кузково, също както и Пестрак, участвуваше действително за пръв път в атака, но той, Синцов, тогава не се досещаше за това по неговото поведение, а го научи после, и то случайно. И двама, а не четирима фашисти бе убил Леонидов не защото беше по-страхлив от Комаров, а защото в сражението работите се бяха стекли така, а не иначе.

Като взе отново бръснача и погледна косо Леонидов, който упорито беше заврял лице във вестника, Синцов още веднъж помисли, че е бил прав. „Няма защо да навира в очите на другите злобата си, всички ние сега във войната сме еднакви: и злите са зли, и добрите са също зли! А който не е зъл, той или не е виждал война, или мисли, че немците ще се смилят над него зарад добротата му.“

Той излезе без рубашка навън, изтри със сняг пламналото си от бръсненето лице и се върна.

— А бе, бабината му... — чу той, когато влизаше отново в землянката, гласа на Леонидов. — Аз съм бил зъл, а той добър... А когато цапардоса оня фриц при землянката с автомата си по каската, от злоба го направи на парчета: на една страна цевта, на друга — прикладът!...

Синцов влезе и Леонидов млъкна не защото се страхуваше да продължи — това не беше в характера му — а просто защото не желаше.

— Е, какво друго прочете там? — помирително рече Синцов, вече надянал рубашката, полушубката и ушанката и окачил на врата си автомата с новия саморъчно направен приклад.

— Ами все същото прочетох — неприветливо се обади Леонидов и посочи с пръст края на същия пасаж от бюлетина, който четеше дотогава на глас. — „В село Екатериновка е намерен трупът на санитаря другаря Никифоров. Хитлеристите били с приклади тежко ранения санитар, боли го с щикове, изпосекли лицето му с бръснач.“

„С бръснача, а?!“ — помисли си Синцов, като почти физически усети как самият лежи ранен, безсилен да мръдне, а немецът седи на гърдите му и му реже лицето с бръснач.

— Ще ида да се фотографирам — рече той високо — Ако дойде Караулов, доложете му.

Когато първия път излезе от землянката да се мие, това не му се хвърли в очи, а сега изведнъж видя цялата красота на природата в този слънчев зимен ден: и рядко синьото небе, и белотата на навалелия пред нощта сняг, и черните сенки на дънерите, и дори триъгълника на самолетите, които летяха толкова високо, че тяхното далечно, тънко пеене не му се струваше опасно.

Преди малко в блиндажа бяха спорили за войната и смъртта, как се убиват хората и може ли да бъдеш при това добър или зъл...

А сега той вървеше към развалините на господарската къща по заляната от слънцето и разчертана от сенките борова алея и си мислеше колко всъщност лошо е приспособен човек към оня живот, който се нарича война. Той самият се мъчи да свикне с този живот, и други го карат да свикне с него, и все пак от това абсолютно нищо не излезе, ако се има пред вид не поведението на човека, върху което постепенно започва да се отразява времето, прекарано на война, а неговите чувства и мисли в минути на отдых и тишина, когато той, затворил очи, може сякаш от небитието мислено да се върне в нормалната човешка обстановка...

Не, човек може да се научи да воюва, но да свикне с войната, е невъзможно. Може само да се престори, че е свикнал, и някои много добре се преструват, а други не умеят да правят това и сигурно никога

няма да съумеят. Изглежда, че той, Синцов, умее да се преструва, но каква полза от това? Ето припече слънцето, небето е синьо и самолетите летят нейде не насам и оръдията стрелят не насам, и той върви, и така му се иска да живее, така му се иска да живее, че му иде просто да падне на земята и да заплаче, и жадно да помоли да има още ден, два, седмица ей такава безопасна тишина, за да знае, че докато тя трае, той няма да умре...

Край самите развалини на господарската къща Синцов, потънал в мислите си, се сблъска със старшината на картечната рота Васюков, когото също трябваше да фотографират за партиен билет.

— Ще се фотографираме ли, а? — весело попита Синцов.

— Аз вече се фотографирах — рече Васюков, като поглади мустаците си: от него лъхна на одеколон.

— А къде фотографира той? — попита Синцов.

— Тук, зад къщата, изправя те до стената, досущ като за разстрел — пошегува се Васюков.

— А останалите там ли са? — попита Синцов.

— Вече се фотографираха. Мислех, че и ти преди мене си се фотографирал. Хайде, настигни го, той тъкмо тръгва за полка!

Синцов рече да ускори крачка, като си помисли, че сам си е виновен — беше се заглавикал с бръсненето, но после си спомни за Малинин и неговата точност в тия работи и разбра, че за това време нито Васюков, нито останалите биха могли и да ги съберат, и да ги фотографират, и да ги пуснат. Значи, Малинин е знаел предварително, че ще дойде фотограф, и предварително им е наредил да се приготвят и да се явят. Значи, безсмислено е да тича да догонва фотографа. Ония, на които е било наредено да бъдат фотографирани за партийните документи, са фотографирани, а той — не. Значи, дивизионната партийна комисия не е потвърдила решението на партийното бюро, решила е да не му дава нов партиен билет. Какви други обяснения можеше да има тука? Само това! Той смутено се спря.

Досега, през тоя месец и половина на фронта, много пъти в трудни минути му бе помагала мисълта, че в края на краищата всичко в живота му ще бъде така, както е било, че не може да не постигне това сам и да не му помогнат другите! Имаше дни на особено жестоки боеве, както тогава в тухларната фабрика, когато войната изпълваше всичко и като че нищо друго вече не съществуваше освен картечницата

и мъничките, уловени в мерника фигурки на немците върху белия сняг. И все пак тази мисъл за доверие и справедливост дори и в такива дни живееше в някое кътче на душата, и не само живееше, но и му помагаше да воюва така, както той воюваше.

Денят, когато го бяха повикали в партийното бюро на полка, за да даде устни обяснения за загубването на партийния билет, остана в паметта му като ден на последното — така му се струваше тогава — изпитание.

Членовете на партийното бюро му повярваха в главното: че говори истината за онази утрин край Верея, когато се беше свестил сам, без Золотарьов. И макар тази истина на пръв поглед да им се стори неправдоподобна, те после разбраха, че той я казва тъкмо защото не иска да лъже, дори ако лъжата можеше да го спаси. „Другари! — рече той тогава на членовете на полковото бюро. — Какво още мога да ви кажа? Не знам къде се е дянал! Ако вие бяхте на мое място, знаехте че не сте скъсали и не сте заровили своя партиен билет, как щеше езикът ви да се обърне да каже, че сте го заровили? Не съм го заравял и не съм го късал! Не знам, може би щях да го заровя, ако не ми оставаше нищо друго. Но не съм го заравял, разбирате ли? Решавайте както знаете, но аз няма да лъжа!“

И те му повярваха в това, в което по-рано други хора се съмняваха, повярваха му, защото днес го познаваха по-добре, отколкото онези, другите хора.

Направиха му строго мъмрене за изгубването на партийния билет и решиха да помолят партийната комисия на дивизията да му издаде нов.

И макар да ставаше дума за строго мъмрене, Синцов беше щастлив той ден и сякаш вече никой не можеше да му отнеме това!

И ето че му го отнеха! Щастливата увереност, с която той живееше през последните дни, с която и сега идваше насам, а преди това така спокойно се приготвяше — тази щастлива увереност рухна... Значи, нейде на друго място, в дивизията или нейде другаде, пак не му вярват. Не вярваха на миналото му, макар настоящето му да беше пред тях като на длан!

Той престоя цяла минута, овладян от всички тия мисли, дори възви да се върне в землянката, но размисли и се запъти към Малинин.

Малинин седеше на масата с наметната на рамото полушубка и с недоволен вид слушаше седналата насреща му стара жена с валенки, вълнен шал и черен железничарски шинел. Тя се оплакваше от нещо на Малинин.

Когато Синцов влезе, жената млъкна, а Малинин все със същото недоволено лице се полуобърна към него.

— Какво ще кажеш?

— Разрешете да доложя, другарю старши политрук?

— Ей сега ще доложиш, почакай — мрачно рече Малинин.

Като нямаше какво да прави, вече не за първи път Синцов обгърна с поглед зимника, който служеше за помещение на командния пункт и за жилище на Малинин и батальонния командир Рябченко. Зимникът беше нисък и дълъг, наполовина натъпкан до тавана с вехтории, останали от евакуираната оттук болница. Рябченко отначало дори не искаше поради това да дохожда тук, но зимникът беше топъл; Малинин обичаше топлината, а от зараза не се страхуваше и настоя на своето. Болничните вехтории дезинфекцираха как да е, а с остатъците от шкафчетата и картонените кутии от лекарства наклаждаха кюмбето.

Жената беше от Подолск и се оплакваше, че доброволно се е записала в дивизията за санитарка, а сега, когато разпределили всички по батальоните, излязло, че не я взимат.

— Вас заранта ви нямаше, аз дойдох при вашия заместник, един рижичък такъв, младичък...

— Не при заместника — наставнически я поправи Малинин, — а при командира на батальона. Командирът на батальона е бил.

— Ех, все ми е едно — рече жената. — Та той взе две млади санитарки, а аз, казва, не съм му била вече по щата. То се знае, самият той е още младичък, разбирам...

— Вие оставете това — сърдито рече Малинин, — оставете тези подмятания, ясно ли ви е?

— А какво, сега обратно в Подолск ли ще трябва да се връщам?

— Може и така.

— Няма да се върна! Вие сте човек възрастен, вие трябва да разберете! Аз работя трийсет години по болниците, двайсет само в нашата, железничарската. Какво искам ли? Нищо не искам. Мене само ми е обидно, че при вас работят такива неопитни санитарки. Какво ли

знаят още те; само дето имат късмет, че са млади. А аз трима ще превържа, додето те един — ето кое ми е обидно.

— Ранените не само трябва да се превързват, но и да се изнасят от бойното поле — рече Малинин. — А на бойното поле е нужна сила, па и младост.

— Ти да не си пък нещо много млад — рече жената, като погледна Малинин.

— Това е вярно — съгласи се той.

— А си намерил място във войната, не си се съобразил с годините?

— Е, та какво?

— Е, та това е всичко! Нека младите измъкват твоя рижавички, ако го ранят, щом той се надява повече на тях, а аз тебе, стареца, ще метна на гръб!

— Значи, разделение на труда — усмихна се Малинин на тоя неочакван ход на мисълта.

— Валенки си имам — рече жената. — Само ми дайте шинелче. Моето шинелче е черно, личи на снега. — Тя смяташе въпроса за решен: така и беше. — Ето ти на — като порови в джоба на шинела, тя измъкна и сложи на масата пред Малинин една хартийка.

— Какво е това? — попита той, без да погледне.

— Ами подолското назначение — отвърна жената. — А ти какво мислеше? Не съм дошла аз да прося милостиня от теб. Мене райкомът ме избра за армията.

Малинин не отговори нищо, взе хартийката, написа на нея нещо с молив, после се позамисли, погледна жената и попита:

— Да ти изпиша ли ушанка?

— Зависи как ще ме наречеш! — весело отвърна тя и в гласа и се доловиха привичните нотки на чевръста болногледачка. — Наречеш ли ме „леля Паша“ — тогава тръгвам и с кърпа, а наречеш ли ме „боец Куликова“ — направо изписвай ушанка!

— Добре, ще ти изпиша. — Малинин написа още един ред и даде хартийката на жената. — Вървете, уредете си разкладката и снаряжението. А за останалото — ще съгласуваме, когато се върне командирът на батальона. Ще дойдете пак. — Той кимна, без да става, и жената с хартийката в ръце тръгна към изхода.

Сега Синцов видя добре лицето ѝ с едри бръчки, лице на жена, вече стара, но още силна с многогодишния си навик за упорит и тежък труд. Когато минаваше покрай Синцов, тя бегло го погледна. В очите ѝ още светеше тържеството на удържаната победа.

„А каква победа? — помисли си Синцов. — Да бъде санитарка в батальона, в ротата, в самия огън! Друга някоя би избягала на хиляди версти от такава победа.“

— Дошъл си да се сърдиш, а? — направо попита Малинин, като му посочи да седне.

И Синцов седна на още топлото столче.

Малинин го гледаше и колкото по-ясно виждаше до каква степен е потиснат Синцов, толкова по-мрачно и по-мрачно ставаше неговото лице. Когато поемаше отговорност за някакъв човек, Малинин имаше навик от тази минута да мисли за него повече, отколкото за себе си.

Синцов не знаеше, че въпросът да му се издаде нов партиен билет беше минал през бюрото на полка съвсем не така гладко, както му се бе сторило.

Преди заседанието на бюрото Малинин говори цял час със секретаря.

„Добре си писал за него, дето има една приказка, не си изсмуквал нещата от пръстите си — каза му секретарят — и по същество няма възражения. Но помисли сам, в тия работи ти си поопитен от мене: не е ли рано да поставяме въпроса за човек, който преди месец и половина само е изгубил партийния си билет?“

На това Малинин сърдито възрази, че може би тогава е рано да го пращаме и на фронта. Не се бояхме да го изпратим на фронта, не се побояхме да го оставим на картеницата в тухларната фабрика срещу немската атака, не се побояхме да го наградим за това с орден, а се боим да му издаден партиен документ.

„Аз лично не се боя — рече той. — А що се отнася до това «рано», знай, че от оная рота, след тухларната фабрика, в строя сме останали двамата: той и аз. А може и още да почакаме...“

Този въпрос беше снет, но затова пък възникна друг.

Думата беше за онова объркано според секретаря обяснение, което Синцов даваше за изгубването на партийния билет и другите документи.

„Или е така, или не е така, или е изумял... Трудно е за вярване!“

„А каква сметка има той да лъже? Щеше да каже, че ги е закопал — и толкова.“

„Възможно е отначало прибързано да е помислил, да е сметнал, че така е по-добре, а после, макар и да е излязло по-лошо, вече е било късно да се дърпа назад. Какво, не става ли така?“

„Какви ли не работи стават!... — рече Малинин. — Но аз лично му вярвам. Хайде, постави го в бюрото: да видим ще повярват ли хората...“

Хората повярваха. Но вече по-късно, след заседанието на бюрото, секретарят, останал заедно с Малинин, който му помагаше да оформи протокола, все пак въздъхна и рече:

„Ти, разбира се, си стар кадровик, знаеш по-добре, но се страхувам, че при такова обяснение за изгубването на партийния билет партийната комисия в дивизията няма да утвърди нашето решение.“

„Ще поживеем — ще видим“ — отвърна тогава Малинин, уверен в правотата си.

И ето поживяха, видяха!

Малинин научи за това още преди два часа, когато секретарят на бюрото позвъни от полка и каза, че от дивизията ще дойде фотограф и трябва да се подготвят всички приети освен Синцов.

Малинин не отговори нищо, но в себе си мълчаливо реши, че пак ще отиде с това дело при комисаря на дивизията. Наистина на дивизията не й вървеше. От началото на войната тя сменяше вече трети комисар. Оня комисар, комуто Малинин след боя в тухларната фабрика бе дал лично писменото обяснение на Синцов и чрез когото после бе искал отчетната карта, сега лежеше в болницата. Тогава той каза за Синцов, че работата е ясна, нека се сражава, а като дойде време и заслужи, ще поставим въпроса и за възстановяването му в партията. Сега този комисар го нямаше, беше дошъл нов и с него разговорът трябваше да се почне наново. „Какво пък, ще започна наново — упорито си помисли Малинин, — а ако дотрябва, ще пиша и по-горе“.

Той чакаше Синцов и дори би се зачудил, ако не дойдеше; това би означавало, че Синцов не вярва в своята правота.

— Такива ми ти работи, Синцов! — след дълго мълчание пръв запrikaзва Малинин.

— Не го ли потвърдиха? — попита Синцов.

— Засега го задържаха.

— Защо?

— Засега не знам.

— А мислите?...

— Мисля, че все затова...

— Алексей Денисович, мога ли съвсем откровено? — попита Синцов с глас, който не предвещаваше нищо хубаво.

— Казвай. — Малинин разбираше, че Синцов е като зашеметен от изненадата и трябва да се изкаже.

„Какво пък, нека. Щом му е накипяло, и без това няма да се съдържи, ще каже. И по-добре на мене, отколкото на друг.“

— Значи, съвсем откровено? — попита Синцов.

— Ти не ме плаши — рече Малинин. — Аз не се боя от истината, също и от неистината.

— Тогава кажете — Синцов побледня, — кое е по-скъпо: човекът или хартията?

— А ти как мислиш? — В гласа на Малинин тихо звънна желязо. Но Синцов не обърна внимание на това.

— Сега мисля, че хартията е по-скъпа. Лежи нейде в гората, гние и мисли за мене: „Лъжеш! Смяташ, че без мен си човек? Не, без мен ти не си човек! Ти не си виновен, не си ме хвърлил, но все пак няма да ти дам да живееш без мене!“

— Това ти казва тя. А ти на нея? — все със същата едва доловима металност в гласа попита Малинин.

— А аз мълча, Алексей Денисович! Пиша заявления, обяснения... Чакам кой кого ще надвие; аз или хартията.

— Ако хартията наистина гние там, в гората, защо се занимаваш с нея? А ако там е твоят партиен билет, в партията не са те завлекли насила, сам си отишъл и сам знаеш каква е цената на партийния билет! И щом държиш на своето, че не си го закопавал, държиш на своето дори да те обесят, значи, това не е така просто. Закопал или скъсал — един човек, а излъгал — друг...

— А какво да прави оня, който е казал истината? Ще се научим ли ние някога да вярваме на хората, или това за нас е излишно? — пресече го Синцов.

— А ти на кого си дошъл тук да се сърдиш? — на свой ред го пресече Малинин. Колкото и да съчувствуваше на Синцов, колкото и здраво двамата да ги свързваше бойният живот, имаше във възгледите

му пунктове, по които той никога не отстъпваше от мнението си. — На мене ли? Че сам те съветвах да подадеш, а сега не настоях? Правилно. Но рано. Аз още не съм си оттеглял думата... Или на партийното бюро? Също рано, и то още не си е казало последната дума... На дивизионната партийна комисия ли се сърдиш? А ти виждал ли си в очите някого от нея? — попита Малинин, като изведнъж се прекъсна.

— Досега не, откъде пък?

— И те не са те виждали! А на моите и твоите хартийки не вярват! — усмихна се Малинин. — Може би и на тях, както и на тебе, човекът им е по-скъп от хартийките! Може би те искат отначало да те видят, а после да решат! Не допускаш ли? А пък аз допускам. Но допускам също, от друга страна, че там седи някакъв сухар, когото отдолу не можеш да разкиснеш, който само отгоре може да се разкисне. Партията е голяма, в нея се срещат разни хора. Това не ти на мене, а аз ти го казвам, щом искаш да говорим откровенено! Но не смей да се заканваш на партията! — изведнъж повиши той глас и дори стана при тия думи. „Кога ще се научим ние да вярваме на хората?“ — имитира той Синцов. — Виж ти, колко бил бърз! От своята раничка изкара цял лозунг!

— Но раничката боли, Алексей Денисович — рече Синцов и също стана.

Той не беше засегнат от избухването на Малинин: чувствуваше, че Малинин е разстроен от станалото не по-малко от него самия.

— На, дръж — протегна му ръка през масата Малинин и по навик, както винаги, когато се здрависваше и сбогуваше, се мръщеше и не гледаше в очите.

— Алексей Денисович — не се сдържа и изтърси Синцов, като стискаше ръката на Малинин, — кажете ми: няма ли по същите причини да ми задържат ордена? Нещо дълго време не го връчват.

Малинин само се усмихна на нелепостта на това предположение. Откровеността на Синцов дори му хареса: зад нея се чувствуваше доверие.

— Виждам: съвсем си се разстроил психически. Казват генералът три дни вече носи в чантата си ордените. Завчера връчил на артилеристите, вчера — в деветдесет и втори. Възможно е още днес да дойде при нас.

Синцов поиска разрешение да си отиде, но току пред вратата се обърна и стремително повтори същото, което веднъж вече беше казал на Малинин, още в Москва, в райкома.

— Каквото и да стане с мене, вашето отношение никога няма да забравя.

— А-а! — нехайно махна с ръка Малинин. — Ако ме срещнеш след войната в Москва на улицата и кажеш: „Здрасти Малинин!“ — и на това сполай! — Той отново махна с ръка, мина покрай масата и изведнъж обърна гръб: нямаше навик да изслушва благодарности.

Като походи напред-назад из зимника и хвърли косо поглед към вратата, която се затвори след Синцов, Малинин дълбоко въздъхна, седна до масата, извади от джоба на рубашката си едно писмо, тури си очилата и бавно, сякаш проверяваше действително ли може да бъде написано там онова, което четеше за трети път вече през деня, го прочете от начало до край. Писмото беше от болницата и в него пишеше, че син му Виктор лежи с ампутирана дясна ръка, благополучно оздравял след раняването, но моли засега да не съобщават нищо на майка му. Когато препрочиташе писмото, Малинин се спря на думата „благополучно“. Свали очилата, сложи ги пред себе си на масата и впери поглед в стената.

Все пак трябваше да съобщи на жена си, иначе, ако дълго няма писма, тя ще реши, че е убит. Нея трябва да утеши, а сам няма кому да се оплаче. Дължността му не беше такава, че да се оплаква. Просто трябва да свикне с мисълта, че син му на седемнадесет години е останал без дясна ръка. А трудно беше да се свикне с това.

Вратата широко се разтвори и в зимника нахълта батальонният командир, старши лейтенант Рябченко. Той бързо се смъкна по стълбите, като дрънчеше по каменните стъпала с кавалерийските си шпори, които не му се полагаха по устав. Дългият шинел, който му стоеше напето на широките млади рамене, се увиваше при ходенето около лъснатите ботуши, а на неговото рижо остроносо лице на петле имаше едновременно израз на веселие и угриженост.

— Писмо ли си получил? — весело попита той.

— Полуцих — Малинин скри писмото в джоба си.

— След час ще дойде генералът да връчи ордени — все тъй весело рече Рябченко. — И моят е там, още от юли. Мислех, че са го

забутали, докато съм се разкарвал из болниците. Не, оказа се, все пак е излязъл!

Като сядаше на столчето, той от радост дори шибна по ботуша си с ръкавиците и разгъна широко полите на шинела.

— Обеща, че ще дойде, а на сбогуване се скара на всички поред, които бяха в щаба: „Защо, казва, два дни на своя боен участък не можете да хванете нито един «език»?“ Това на полковия командир. А после на мене: „Вие, казва, знам, вчера сте хванали «език», а не сте го докарали, глупци!...“ И откъде е узнал това?

— От политотдела — спокойно рече Малинин. — Аз вчера посочих това в политдонесението.

— Не е трябвало? — рече Рябченко.

— Разговорът е стар и излишен.

Рябченко огорчено махна с ръка и не поиска да спори.

— Кажу ми, моля ти се — след като помълча, възкликна той, — какви са тия невъзпитани хора при нас? Възпитаваме ги, възпитаваме ги, като че разбират, а после прас-с — на пленника куршум в челото.

— Не само ние ги възпитаваме — рече Малинин. — От една страна — ние, а от друга — немците. Ние му казваме: не посягай! А той с очите си видя в Кузково как немците са изгорили живи нашите в къщата. Поука срещу поука. След това Кузково той е готов да откъсне ръцете и краката на Хитлер и Гьобелс, но не знае ще доживее ли дотогава. Най-вероятно — не. А ето, додето работата се разтакава, вместо Хитлер в ръката му сега попаднал ефрейтор!

— Значи, оправдаваш ги?

— Не ги оправдавам, а си обяснявам: как тъй, нашите хора не са зверове, а понякога се озверяват? Много сили положиха фашистите, за да ги докарат до това!

— И все пак как да те разбирам сега!

— Така ме разбирай — че трябва да се работи, да няма повтаряне на такива случаи. А този случай си записах като доказателство, че не съм си свършил работата, затова го включих в политдонесението. Макар и да си против да се изкарат наяве кирливите ризи, лошо е да се изкарат въвн от къщи, но още по-лошо е да си стоят в къщи.

— А тук, братко, как са работите без мене? — след като помълча и погледна мрачното лице на Малинин, попита Рябченко.

— Тук работите не са добре: пратиха фотограф, снимаха хората за партийни документи. А на Синцов засега отказват.

— Ама те защо се правят на ударени! — нахвърли се Рябченко. — Ние двамата с тебе писахме, поддържахме... Какво искат още?...

— Да, ние с тебе, батальонен командир, разбира се, сме сила — усмихна се на неговия младежки жар Малинин и го погледна изпод навъсените си вежди доброжелателно, почти гальовно. — Голяма сила! — И като помълча, добави: — Само че, види се, не навсякъде...

Генералът пристигна точно след един час с шейната на полковия командир Баглюк. Зад генерала и Баглюк седеше адютантът, а коня караше самият Баглюк.

Рябченко и Малинин излязоха да посрещнат генерала. Четиримата наградени, без да се смята Рябченко — Синцов, взводният му командир Караулов и двама войници от стрелковите роты — бяха извикани в щаба на батальона навреме и също, застанали малко подалеч, очакваха пристигането на генерала.

Пръв от шейната скочи Баглюк и като предаде поводите на адютанта, рече:

— Откарай я зад къщата.

Генералът също леко скочи от шейната. Беше среден на ръст, но до много високия Баглюк изглеждаше мъничък. Носеше не калпак, а ушанка, и беше с прекръстосана отгоре с ремъци полушубка и с валенки. Разкопчаното горно копче на полушубката позволяваше да се видят крайчетата на червените генералски петлици на куртката му. Мустаците на генерал Орлов приличаха на две черни къси четчици, лицето му беше жълтеникаво, татарско, а тесните очи, също черни като мустаците — весели и още младежки.

Рябченко даде команда „мирно“, генералът прие рапорта, изкомандува „свободно“, после радостно погледна небето, залязващото зад гората слънце и рече да му изнесат някакво столче.

— Ще ги връчим тук, на слънчице, вместо да се врем във вашите катакомби, още повече, че там мирише на карбол.

Той беше в прекрасно настроение по много причини. Снощи ги събраха в щаба, запознаха ги с плана за настъпателната операция в мащаба на армията, поискаха от всички командири на дивизии последни сведения за силите на намиращия се пред тях противник и

заповядаха въз основа на армейската директива всеки да планира сражението в своята полоса за настъпление.

Ако се съдеше по армейската директива, предполагаше се очевидно главният удар да бъде нанесен не в участъка на тяхната армия, но по всичко беше ясно, че се набелязва голямо настъпление и макар и на второстепенен участък, те също щяха да участвуват! И слава богу!

Напоследък генералът сякаш със собственото си тяло чувствуваше как немците натискат ли, натискат срещу нас, но ние въпреки цялата сила на този натиск едва-едва се огъваме, комай незабележимо. Той чувствуваше това с тялото си и с тялото на своята омаломощена от боевете дивизия. Знаеше, че отзад са се приближили вторите ешелони, но попълнение вече отдавна не му даваха и той разбираше, че това жестоко скъперничество не е току-така. С една дума, предчувствието за промени към по-добро висеше във въздуха вече от седмица, но вчерашното повикване в армията не беше предчувствие, то беше навечерие на дело!

На съвещанието в отговор на въпроса какво му трябва допълнително, генералът, който се познаваше отдавна с командувачия, поиска, разбира се, повече и получи отпор. Командувачият му каза усмихнат: „Макар да съм служил някога под твое началство, все пак ти, Михаил Николаевич, не чакай да ти дам повече, отколкото ти се полага по закон божи.“ Но и този отговор не го обезсърчи: колкото даде, толкова, все някак ще издържим по-дълго! Главното е да има настъпление! Това го развеселяваше страшно много.

Когато се върна, генералът прекара цяла нощ с началник-щаб над първото набелязване на плана, сутринта остави него да работи сам, а той отиде в полка при Баглюк, решил да направи отведнъж три неща: да връчи наградите, да натисне за „езици“, за да се уточни обстановката пред фронта на дивизията, и най-сетне да наобиколи сам трите наблюдателни пункта на батальоните, защото тъкмо тук, при Баглюк, му се струваше най-удобно да нанесе удар и той искаше още веднъж сам да провери това на място.

В двата батальона той беше ходил вече, обещаха да хванат „езици“, дори дадоха честна войнишка дума, а онова, което видя от наблюдателните пунктове на двата батальона, само потвърждаваше

неговите предварителни планове. Освен това слънцето светеше с всички сили и немците не стреляха...

— Виж, весел е днеска, смее се! — като гледаше генерала, каза полугласно на Синцов застаналият до него взводен командир, лейтенант Караулов, който беше прослужил в този полк три години действителна и девет свръхсрочна служба.

— Може би си е сръбнал на обеди — рече Синцов.

Но Караулов решително поклати глава.

— Не пие. Той е от нашите, от алтайските староверци: дори бира не туря в уста.

— А може и той да е староверец? — пошегува се Синцов.

— Той лично е партиец — рече Караулов, като не пожела да разбере шегата, — но е от старообрядческо семейство.

Той изобщо не обичаше шегите, а още повече с началството, и попогледна недоволно Синцов: няма ли да се опита още веднъж да се пошегува? Но Синцов не се опита, защото знаеше, че Караулов лесно се докача. Беше получил лейтенантски чин, без да е свършил училище, за необикновената си храброст в боевете, затова изживяваше остро липсата на образование и при всеки случай пресичаше каквито и да са шегите на подчинените си.

Като видя, че Синцов не се усмихва, той омекна. Уважаваше Синцов, знаеше, че е започнал войната като политрук, и ако отново станеше политрук, би смятал в реда на нещата да служи под негово началство. Но засега Синцов беше командир на отделение в неговия взвод и той нищо не му прощаваше, въпреки както и на всеки друг.

— Не гледай, че се смее — рече той на Синцов, който гледаше с възторг генерала. — Сега ти се смее, а след минута вече става тъй строг, тъй строг! — Караулов с удоволствие повъртя във въздуха своя внушителен пестник, за да покаже колко строг е командирът на дивизията, щом се случи нещо не по волята му.

През това време от зимника изнесоха маса. Генералът свали през главата походната си чанта и я предаде на адютанта. Адютантът извади от нея пет червени кутийки, пет удостоверения, погледна в тях, погледна в кутийките, после сложи удостоверенията под всяка една от кутийките и като се приближи до генерала, му каза нещо.

Генералът се обърна, усмивката изчезна от лицето му и то отведнъж стана строго и красиво.

Рябченко трябваше да получи орден, затова командата подаде Баглюк.

Изпънат „мирно“, Синцов си помисли за застаналия до него Малинин. „Защо така: аз получавам, а Малинин — не? И дори не можеш да отвориш уста пред него за това: започнеш ли да говориш — няма да ти даде да свършиш!“

— Старши лейтенант Рябченко! Елате, приемоте наградата — прозвуча гласът на генерала.

И Рябченко, размятал полите на шинела, направи три бързи крачки и застана пред генерала, вирнал нагоре побледнялото лице с рижи бакенбарди, подали се изпод килнатата настрана ушанка.

Караулов получи наградата предпоследен, а Синцов — последен. Когато генералът извика Караулов, прочете заповедта на Военния съвет и го поздрави, челото на Караулов се покри с пот от възмущение.

— Много се радвам за вас, Караулов! — рече генералът, като подпъхваше по-удобно ръка под рубашката му, за да му прикачи ордена „Червено знаме“. — И се радвам, че тъкмо аз ви връчвам този орден! Шест години, половината от вашата войнишка служба, ние служихме заедно и заедно чакахме всяка година: а-ха ще дойде войната... И ето вие сте вече лейтенант и имате боен орден на гърдите си. Просто ми става приятно и за нашата дивизия!

Чак устните на Караулов затрепереха при тези думи и Синцов, повикан на свой ред и излизайки отпред, още усещаше зад гърба си тежкото му развълнувано дишане.

Генералът прочете заповедта. Синцов стоеше „мирно“, а адютантът така, сякаш Синцов не можеше да вдигне ръце, разкопча телените копчета на полушубката му и с ножчето си проби дупчица в рубашката. Генералът взе ордена „Червена звезда“, сложи го на дланта си, бавно отвъртя бурмичката и като промуши под рубашката на Синцов хладната си помръзнала на студа ръка, взе да прикачва „Звездата“.

В тази минута Синцов видя лицето му съвсем близо до себе си и си спомни как за първи път го видя с каска и мокро платнище на раменете през октомври в Дорохово, когато пристигна да си подбира попълнение на дивизията и в отговор на въпроса му кой иска да дойде — целият комунистически батальон тръгна насреща му.

След като прикачи ордена, генералът отстъпи половин крачка и подаде на Синцов малката си силна ръка.

— Поздравявам ви! — рече той, като го погледна отдолу нагоре. — От кой ден сте в дивизията?

— От деветнадесети октомври, дойдох с московското попълнение.

— От Фрунзенския комунистически батальон! — с отсянка на гордост припомни Малинин.

— Добро попълнение беше — похвали генералът и отново вдигна очи към Синцов. — Комунист ли сте?

— Да! — рече Синцов и срещна очите на Малинин.

Не, напразно Малинин го погледна така: сега той нищо няма да добави към онова, за нищо няма да моли! Не е място и не е случай. А че е отговорил „да!“, но как другояче? Нека комисарят на батальона го поправи, ако не е така.

Но Малинин не го поправи и той се върна три крачки назад и застана в строя на наградените.

Генералът ги огледа, сложи ръце отзад, премести поглед върху Баглюк, после отново върху наградените и като се побави още секунда, каза, че дивизията досега е изпълнявала с чест всички заповеди на командуването, но занапред ще има още по-трудни и отговорни задачи и той е уверен, че наградените днес другари, също както и всички други войници и командири от дивизията, ще ги изпълнят с чест.

— А за днес — в тесните очи на генерала се люшнаха пламъчета — има една мъничка задача...

Баглюк, който бе присъствувал при награждаването в другите два батальона и знаеше какво предстои, тежко пристъпи от крак на крак и издаде напред своята голяма глава с високо чело.

— Ето, аз виждам, вашият полкови командир подполковник Баглюк — като забеляза това и възви очи към него, рече генералът — вече настръхва, защото пред вас ще му кажа: тази задача още вчера трябваше да се реши. Но работата може да се поправи и днес: трябва до сутринта да се хване „език“. И жив, а не мъртъв! Кой от вас е готов?

На Синцов му се стори, че генералът очаквателно гледа право в него, макар всъщност да гледаше не него, а застаналия до рамото му Караулов.

— Ще заловим, другарю генерал! — прие призива той и пристъпвайки напред, усети рамото на Караулов; Караулов пристъпи едновременно с него, но мълчаливо.

— Добре, спогодихме се — не по военному, а някак изведнъж просто, другарски рече генералът. — А знаете ли добре позициите на противника, подстъпите?

— Тъй вярно! — обади се този път Караулов.

— Значи, можете да ми покажете мястото, дето мислите да минете? — попита генералът.

Той искаше да изпълни последната част от своя план: да отиде на наблюдателния пункт на батальона, но за да се отвърне от обикновените увещания на свадливия Баглюк: „Не отивайте!“, „Не ви се полага“ — реши да вземе със себе си не него, а Караулов и този младши сержант.

— Другарю генерал, може би ще е по-добре да погледнем от наблюдателния пункт на полка? — рече Баглюк, като правеше, както сам вече разбираше, безнадежден опит да задържи командира на дивизията.

— На твоя наблюдателен пункт аз винаги мога да дойда, а пък онази пролука, през която момчетата се канят да се проврат, за да хванат „език“, трябва да погледна от батальонния наблюдателен пункт. Тук не дохождам всеки ден — рече генералът. — Вие си останете тук, другарю Баглюк, занимавайте се със своите работи. А с мене ще дойдат те — кимна той към Караулов и Синцов — и командирът на батальона.

— Разрешете поне тук, в батальона, да ви приготвя вечеря! — рече разстроеният Баглюк.

— Слава богу, че се досети! — весело отвърна генералът и без да е напълно уверен, че Баглюк е съобразил всичко, додаде: — Ще вечерям заедно с всички наградени. — Той се обърна към Караулов. — Какво ще кажеш, Караулов? Една чашка няма да навреди преди разузнаването, нали?

— На мене няма да навреди, другарю генерал! — рече Караулов. — Но вие, страхувам се, няма да изпиете своята чашка.

— Закъснял си. — Генералът се разсмя. — Закъснял си, Караулов! По-рано, вярно, нямах навик! Но откак народният комисар сложи норма, пия съгласно заповедта. А ти — генералът се обърна към

своя адютант, който стоеше в недоумение: ще го вземе ли генералът със себе си, или ще го остави — изтичай до минохвъргачите.

— Можем да им телефонираме — намеси се Баглюк.

— Изтичай до минохвъргачите — рече генералът, като пренебрегна забележката му — и предай на Фирсов, че моля да ме извини. Макар и да съм му дал дума, днес няма да отида да награждавам, утре. Не сколасвам!

Адютантът козирува недоволено и се затече да изпълнява заповедта, а генералът се обърна и без да се оглежда, бързо тръгна в друга посока, избикаляйки развалините на къщата. На наблюдателния пункт на батальона той беше вече ходил и знаеше откъде да мине. Рябченко, като метеше снега с полите на шинела си, побърза да тръгне след него заедно с Караулов и Синцов. Отначало те минаха по закрития от немците насрещен склон на хълма, после по долчето с проправената по дъното пътечка, после се вмъкнаха в хода за съобщение и тръгнаха по него към едва забележимата могила над самата урва. Някога там имало каменна беседка; сега тя се беше срутила, но тъкмо под нея, под якия тухлен зид на основата ѝ беше изкопан и сполучливо замаскиран наблюдателният пункт на Рябченко.

Сега пръв вървеше Рябченко, след него Караулов, после генералът. Последен беше Синцов.

Караулов през цялото време явно забавяше крачка, сякаш искаше със своя голям, квадратен гръб да заслони генерала от немците. И така, изглежда, беше.

— Хей! — Генералът шеговито, но силно блъсна Караулов в гърба. — Не се забавяй, че ще те настъпя по краката. — Караулов ускори крачка, а генералът, изостанал мъничко от него, викна на Рябченко: — Как е, старши лейтенант, няма ли да замръзнете в своя кавалерийски шинел? Наистина той ви е до... — И не довърши.

Мина избухна до хода за съобщение. Синцов се хвърли ничком долу, като вдигна инстинктивно ръце зад тила си. А когато стана, видя, че генералът лежи на дъното на хода за съобщение, с глава до краката му, гледа го, подбелил широко отворени очи, и беззвучно мърда устни.

Синцов коленичи и почна да го повдига. Под разкопаната полушубка на гърдите всичко беше разкъсано, стърчаха парчета сукно и се виждаше къс от голото, обляно в кръв тяло. Той повдигаше генерала за раменете все по-високо и по-високо и изведнъж чу

бълбукащ звук, който в първата секунда му се стори глас, но то беше кръв, бликнала от гърлото.

Той срещна погледа на Караулов, който се наместваше в тесния ход, за да вземе по-добре на ръце генерала.

— Пусни! — рече Караулов. — Умря... — Свали ушанката си и заплака.

В парка, отзад, в щаба на батальона, вкупом се пръсна минен залп и отново всичко затихна.

Немците просто напомнях за привечер за своето съществуване — стреляха по развалините на господарската къща. Първата мина случайно не беше достигнала целта...

— Ще го вземем на шинела — рече Рябченко и почна да смъква шинела си, но някак особено, несръчно. — Помогни ми да го съблека! — изохка той и рече на Караулов: — Удари ме един шрапнел в китката. — И Синцов видя, че китката на лявата му ръка е цялата в кръв.

— Защо да цапаме шинела! — рече през сълзи Караулов. — Аз ще го занеса.

Полушубката му беше окървавена отгоре надолу; цялата кръв от гърлото на генерала рукна право върху него. Дори по лицето му имаше пръски от кръв, които той размаза заедно със сълзите по бузите си. Той взе мъртвия генерал на ръце така, както се беше приготвил да го вземе, когато още мислеше, че е жив, изправи се отпърво на колене, а после цял и с товара на ръце тръгна по хода за съобщение назад към щаба.

Синцов вървеше пред него, като от време на време се озърташе.

— Не е ли по-добре да го вземем двама? — попита той, когато изминаха петдесетина крачки.

Но Караулов само поклати глава.

Лицето му беше почервеняло от напрежение, а от очите му все още се лееха сълзи. Така той чак до щаба не отстъпи и не раздели с никого своя товар, не даде никому своя командир на дивизия.

Синцов дотича до щаба две минути преди него, а когато Караулов се приближи, навън бяха вече изскочили Баглюк и Малинин, потресени от станалото.

Караулов стигна до стената задъхан, опря се на нея и едва чуто попита:

— Къде да го сложа?

Не искаше да сложи своя товар на земята. Попита и като не се задържа на отслабналите си крака, олюля се, свлече се по стената гърбом и седна на снега, продължавайки да държи на ръцете си като малко дете тялото на генерала.

След няколко минути дойде шейната и Караулов заедно с Баглюк сложиха тялото на генерала на постаното върху сеното зебло. Застаналият до него Рябченко през цялото време се навеждаше, взимаше шепи сняг и ги туряше на ранената си ръка. Снегът веднага почервеняваше и се отронваше на розови късчета.

Малинин подгъна мокрия от кръв ръкав на шинела му и тъй като Рябченко, възбуден, не искаше да отива нийде, прати да повикат лекаря или сестрата.

После, преди да откарат генерала, Баглюк слезе долу в зимника да телефонира в полка и дивизията. Колкото и да бяха свикнали със загубите, нещастieto беше изключително и отгоре на това поразяваше със своята неочакваност. Трябваше да се предупреди за него. Генералът лежеше в шейната. Конят пристъпваше на снега, като я подръпваше полекичка.

А Малинин, Рябченко, Караулов и Синцов стояха до шейната, гледаха мъртвия и всеки си мислеше за нещо свое.

Малинин си мислеше за това, че генералът му е почти връстник и децата му сигурно са вече големи и може би също са или ще бъдат на фронта.

В ума на Рябченко, макар и потресен като всички други, това се преплиташе с мислите за собствената му рана. Той си мислеше, че ако костта не е счупена, ще може да остане в строя и все слагаше и слагаше сняг, за да уталожить болката, и мърдаше пръстите на ранената си ръка: не, изглежда, костта не бе счупена.

Караулов си спомняше как, преди да удари мината, генералът го блъсна в гърба и той отскочи три крачки напред, а трябваше да не се подчини, да устои, тогава нищо нямаше да стане. Под „нищо нямаше да стане“ той разбираше, че тогава този шрапнел би улучил не генерала, а него, Караулов, и в наивността на тази мисъл, и в яда му към него самия се изразяваше цялата самоотверженост на войнишката му душа.

А Синцов си мислеше, че когато вървяха и четиримата по хода за съобщение, в сърцето му изведнъж заговори страхът и той съжали, че

се е съгласил да отиде за „език“. А сега, след тази неочаквана смърт, всичко във войната му се струваше еднакво страшно и еднакво нестрашно и вече не съжаляваше, че се е съгласил.

И само генералът едничък не мислеше за нищо.

Колко весел беше той през този ден! Толкова весел, колкото отдавна не е бил. В него просто напираше щастието от предстоящото настъпление. Обикновено съвсем не склонен да се усмихва, той днес за щяло и не щяло се усмихваше целия ден. „Настъпление! Настъпление!...“

Не, значи, не му е било писано да настъпва. А как очакваше той, как очакваше това, колко се измъчваше, че отстъпваме! Колко дни и нощи бе мечтал за това настъпление — и падна на самия му праг. Ако мъртвите можеха да мислят след смъртта, навярно той би мислил тъкмо за това, а ако мъртвите можеха да плачат, на очите му навярно биха избили сълзи от непоносим яд!

Генералът лежеше неподвижно в шейната и гледаше четиримата живи хора, с които допреди половин час още говореше и се шегуваше, гледаше ги с отворени, мъртви, започнали да се изцъклят очи.

Баглюк се върна. Покриха тялото на генерала, за да не знае без време всеки срещнат, че са убили командира на дивизията, и шейната с Баглюк и с тялото пое обратно.

— Да, тежко е за дивизията — рече Малинин, като гледаше подир шейната, която вече се скри зад завоя.

Запъхтян от ходенето по снега, военният лекар, дошъл веднага с една сестра и един санитар — добре, че в батальона днес не бе имало нито един ранен — заведе Рябченко да го превърже долу в зимника.

— Аз имам здраво тяло, бързо ще оздравея! — рече на отиване Рябченко, като успокояваше повече себе си, отколкото Малинин.

Той беше храбър човек, но от първото раняване вече знаеше неприятната особеност, че не понася болка, и сега се страхуваше от превръзката.

— Какво мислиш за хващането на „език“, Караулов? — попита Малинин, когато Рябченко си отиде.

— Какво ли? Ще хванем, другарю старши политрук!

Караулов дори с известно учудване вдигна към Малинин подпухналите си от сълзи очи. Сега, след смъртта на генерала, последната му заповед беше за него повече от свята.

— Аз мисля така — рече Малинин. — Нека сега Синцов сам си избере другар и да върви.

— Ами аз? — с пресипнал от възнение глас попита Караулов. — Аз дадох дума на генерала! Вие не ми я отнимайте!

— Тъкмо затова, че си дал — рече Малинин. — И, значи, трябва да проведеш операцията при всички случаи, да осигуриш тяхното преминаване през позицията — кимна той на Синцов. — И ако не им се удаде, тогава ще ти разреши сам да отидеш да повториш...

„Гледай ти, «ако не им се удаде»! Какъв предпазлив израз подбра: «ако не им се удаде»!“ — помисли си Синцов и студ полази по гърба му.

— Та така, другарю Караулов — рече Малинин, забелязал, че Караулов се кани да възразява. — Вървете и действайте!

Той нямаше военни обноски и когато заповядаше, понякога казваше не ония думи, които се полагат, но имаше достатъчно характер да не повтаря по два пъти своите заповеди.

Караулов и Синцов тръгнаха, а Малинин остана, но все още не слизаше в зимника.

„Кой го знае! — помисли си той. — Превръзката не е весело нещо, а Рябченко е млад и самолюбив човек, току-виж, заохкал пред мене, а после ще се срамува.“

Когато смяташе, че без това не може, Малинин не се страхуваше, че ще развали отношенията си и ще си създаде неприятности, но без нужда не обичаше да засяга хората по болното им място. Така беше и с Караулов. Той го отклони от задачата под разумен предлог, без да го обижда. Всъщност той просто не искаше Караулов да отива при немците, тъкмо защото днес можеше да се провали и загине. Така поне се струваше на Малинин, след като с очите си видя колко голямо беше сътресението, което преживя Караулов. Наистина Караулов беше от онези хора, за които обичат да казват, че с тях нищо не може да се случи, кожата им е дебела! Но Малинин не вярваше в защитната сила на дебелината кожа, когато ставаше дума за човек. Случвало се е да употребяват този израз и за него самия, а той чисто и просто умееше да се владее. Само това.

На пътеката, която избикаляше развалините, се появи адютантът на генерала. Той идваше от минохвъргачите, бързаше и като забеляза отдалеч само Малинин, реши, че е закъснял.

— А къде е комдивът, замина ли? — попита той вървешком.

Малинин погледна адютанта в очите и рече с въздишка, вместо да отговори направо:

— Спуснете се право по склона. Шейната тръгна по пътя, ще ги настигнете, додето обикалят хълма...

Адютантът се затече надолу по пътечката, като придържаше подскачащата на хълбока му походна чанта, а Малинин още веднъж си помисли за онова, за което беше мислил, когато изпровождаше шейната с Баглюк и тялото на генерала: „Лошо, много лошо за дивизията!...“

Преди да се отбие в землянката на автоматчиците, Караулов свали полушубката си, дълго я три със сняг, но кръвта все не се изтриваше.

— Вие поне лицето — рече му застаналият до него Синцов.

Караулов зашепи сняг и няколко пъти го прекара по лицето си.

— Е, как е?

— Я дайте! — рече Синцов и изчегърта край ухото му едно запекло се петно кръв. Караулов наметна полушубката на раменете си и те влязоха в землянката.

До землянката беше вече стигнал слухът за смъртта на генерала и когато Караулов започна да обяснява задачата и каза, че обещанието да се залови „език“ е било дадено на самия командир на дивизията, всички почувствуваха особената сила на това обещание, дадено на умрелия.

Караулов обясни задачата. Ще изпровожда и посреща разузнавачите той самият. Кой иска да отиде заедно с младши сержант Синцов?

— Аз ще ида! — бързо рече Леонидов.

Синцов се надяваше, че с него ще се съгласи да отиде Комаров; неговото спокойствие и уравновесеност му допадаха и му внушаваха особено доверие.

Но се обади Леонидов, обади се и се огледа така злобно, сякаш някой искаше да му изтръгне залька от устата, и под неговия зъл поглед никой вече не се обади.

Това, че с него се съгласи да отиде не Комаров, а Леонидов развали настроението на Синцов, но нямаше място за спорене. Леонидов днес бе изслушал от него обидни неща и все пак отиваше; може би дори отиваше именно за да докаже, че напразно, излишно са го обидили.

„Малко нервен е, но какво пък, нищо...“ — постара се да се успокои Синцов и като съжали за последен път в себе си, че с него не отива Комаров, рече гласно:

— Щом е тъй, хайде да се стягаме!

Те тръгнаха леко облечени, без полушубки, само с препасани с ремък памуклийки, като взеха със себе си автомати, ножове, по две бомби за в най-лош случай, ако загазят, пакет памук за устата и парче телефонна жица за връзване на „езика“.

Когато Караулов вече беше дал всички заповеди и оставаше само да излязат от окопа и да се смъкнат пълзешком по навезения със сняг дребен храсталак надолу, към потока на ничията земя, Леонидов ненадейно пошепна в ухото на Синцов думи, които той съвсем не очакваше:

— Да не беше вчерашната ми грешка, сега щяхме да си седим и да полеем твоето орденче...

И Синцов разбра: не, не от злоба се съгласи да тръгне на разузнаване Леонидов, а не искаше заради вчерашния убит от него „език“ други вместо него да рискуват своя живот.

— Потрай, ще го полеем пак — рече Синцов и усетил на бузата си бодливото докосване на снега, прекрачи през бруствера...

Когато след три часа се случи нещастиято, когато те, повлекли подире си „езика“, вече в падинката, отдето до нашите позиции оставаше около половин километър, попаднаха на мини и една мина откъсна стъпалото на Леонидов, Синцов, пристегнал с колана си крака му под коляното, с неизразима горест си помисли: „Ето че го поляхме!“

До тях на снега лежеше вързаният за ръцете и краката немец, когото те отпърво водеха, вързан за ръцете, а последния половин километър го мъкнеха подире си по снега като чувал. Немецът лежеше и сумтеше: в устата му беше натъпкан памук.

Мината най-вероятно беше наша. Ако мините бяха немски и немците знаеха за тях, те веднага след този взрив щяха да почнат да

стрелят. Но на немските позиции всичко беше тихо, те още не бяха открили изчезването на заспалия в окопа войник, а взрива сигурно бяха взели от хвърлена от русите мина.

— Какво ще правим? — тихо попита Леонидов.

Кой знае, може би в момента на избухването, когато мината откъсна стъпалото му, той беше викнал, но после не разтвори здраво стиснатите си устни: нито когато Синцов рязна с ножа парцалите кожа, на които висеше стъпалото, нито когато бинтоваше с личния си пакет чокана, нито когато с колана си пристягаше крака под коляното. Няма какво да се каже, твърд беше характерът на Леонидов!

— Ще почакаме още малко и ще запълзим — рече Синцов. — Ако почнеш да губиш сили, ще те тегля.

— Ами фрицът? — попита Леонидов.

Синцов си помисли изтръпнал, че не бива да стреля, ще трябва, преди да мъкне към своите Леонидов, да заколи немеца с нож. Да го остави и да дойде после да го вземе, беше рисковано: можеше да се развърже или да измъкне от устата си памука.

— Какво да правя! — рече Синцов и по неговия жест Леонидов разбра какво точно се готви да прави.

— Хайде, вземи го и го мъкни! — рече Леонидов. — Трябва да се изпълни заповедта. Ще го домъкнеш ли сам?

— Ще го домъкна, само че...

Синцов не се доизказа, защото Леонидов отново го прекъсна с горещ трескав шепот. От загубата на кръв той явно губеше с всяка минута сили.

— Мъкни го, а аз отзад ще пълзя...

— Добре. — Синцов изведнъж се съгласи с Леонидов. — Само че ти не пълзи наникъде! Стой тук. Аз ще го замъкна и ще дойда за тебе. Ще взема момчета и ще дойда. Само че стой на това място. Не мърдай!

Той се страхуваше да не би Леонидов, отслабнал, да изпълзи нейде, дето няма да могат да го намерят.

— А ти ще дойдеш ли? — Въпреки самоотверженото си решение, на Леонидов много му се искаше да живее, инак нямаше да зададе такъв въпрос.

— Лично ще дойда! Обещавам ти!

За да може да пълзи по-лесно, Синцов смъкна дори памуклийката си, остави до Леонидов своя автомат и само с ножа и една бомба в джоба запълзя напред, като влачеше подире си немеца.

Немецът, както се разбра после, не беше нито як, нито тежък, дори съвсем мъничък на ръст, но я се опитай да влачиш такъв чувал по снега, без да повдигнеш глава!

Когато Синцов, не вярвайки сам на себе си, че е стигнал, на петдесет метра пред окопите срещна Караулов и командира на ротата, заела тук отбрана, които бяха изпъзтели насреща му и бяха залегнали зад могилката в снега, вече изнемогваше и макар да пълзеше по снега, беше целият потен.

— А къде е Леонидов? — попита Караулов.

— Там, ранен... Ей сега ще отида да го взема... — рече Синцов, като се задъхваше след всяка дума.

И Караулов не пита повече нищо, докато те, тримата, не вкараха немеца в окопа.

— Е, какво се е случило с Леонидов? — вече в окопа, отново попита Караулов, докато намяташе на Синцов своята полушубка.

— Ей сега... ще кажа... На немеца... извадете... памука... че инак... — Синцов пак не се доизказа: не му стигна дъхът.

Извадиха памука от устата на немеца и той почна мъчително да кашля като туберкулозен. После му прилоша: или от страх, или защото устата му беше толкова дълго запушена.

— Мина откъсна стъпалото на Леонидов — рече Синцов. — Ей сега ще отида да го взема.

— Къде ще отидеш такъв? — рече Караулов. — Ей сега сам ще отида! Само обясни къде.

— Не — рече Синцов. — Аз ще дойда с теб, чакай само да си поема дъх.

Обикновено той разговаряше с Караулов на „вие“, но сега го нарече „ти“.

Командирът на ротата му подаде павурчето.

— Не трябва — рече Синцов. — Боя се да не изгубя сили. И без това ми е горещо. Виж, вода...

Но вода наблизко нямаше и той, зашепил сняг, почна да го смуче.

— Остани — отново, този път вече началнически, рече Караулов. — Аз ще го намеря. Ето ще взема Комаров със себе си.

Комаров беше също тук. Излиза, че Караулов го беше взел със себе си — „в случай, че не ви се удаде“ — спомни си Синцов думите на Малинин.

Синцов изплю топка сняг.

— Какво ще правите вие, не знам, само че аз ще дойда с вас. Без мене няма да го намерите. Там са ми и памуклийката, и автоматът...

Той изведнъж си спомни целия ужас, който беше изпитал тогава в гората, когато се свести самичък, ранен, и запълзя, а после стана и видя немца, който идеше с автомат към него.

„Не, с Леонидов няма да стане същото!“

— Да вървим — повтори той и без да дочака окончателното решение на Караулов, пръв заизлиза от окопа.

СЕДЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

Серпилин получи назначение за фронта едва след втората лекарска комисия, и то не веднага. Комисията се събра на 25 ноември, а назначението си той получи след седмица. Сутринта го повикаха в Генералния щаб, а вечерта вече трябваше да приема дивизия, която се сражаваше с немците пред Москва.

— Ние тук докладвахме на другаря Сталин за тебе — рече Иван Алексеевич. — И за твоето писмо, в което искаш да отидеш непременно на фронта, и тъй нататък... (Серпилин беше пратил това писмо след втората комисия.) Няма да скрия, ние бяхме против, искахме да те оставим тук, при нас... но — Иван Алексеевич сви рамене — той реши по своему и, значи, сега си прав ти, а не ние. Рече: щом иска на фронта, дайте му дивизия. Между нас казано, едва не те запратихме на Карелския. Той не обича да повтаря два пъти; ще попита: „Замина ли?“ Какво ще му отговориш? Но завчера тук при нас, пред Москва, стана цяла драма. Ей тъй, най-глупашки, случайно мина уби един прекрасен командир на дивизия. Генерал-майор Орлов. Не го ли познаваш?

— Чувал съм — рече Серпилин. — Беше в Сибирски окръг преди войната.

— В Сибирски окръг, алтайската дивизия — кимна Иван Алексеевич. — Отначало мислехме да го заменим с началник-щаба, а после командувачият телефонира, поиска да се подбере някой посилен. Спряхме се на теб.

— Благодаря — рече Серпилин.

— Не казвай „хоп“! — рече Иван Алексеевич. — Дивизията наистина е добра, кадрова, но е разпердушинена здравата, може да се каже, безпощадно. Орлов беше силен командир, трябва да му се отдаде заслуженото, и с него бяха свикнали през тия шест години. Така че ти дохождаш в дивизията не след някое недоносче: това си има своите добри и лоши страни... С една дума, какво? Щом не искаш да работиш тук с нас, на добър ти път! — заключи Иван Алексеевич.

В неговия тон имаше обида. Старите другари искаха да направят за Серпилин нещо по-добро, но той се опря и през главите им писа на Сталин. Но Серпилин не се чувствуваше виновен пред тях. Той искаше да бъде на фронта и по този въпрос не можеше да се съобразява дори със самолюбието на хората, на които беше много задължен.

— А ти приеми армия — отговори му с шега той, без да се впуска в спор. — Тогава пак ще служи при теб!

— Приеми, приеми!... — каза Иван Алексеевич. — Мислиш, че да се седи тук, е цвете? Между чука и наковалнята сигурно е по-леко! Аз бих приел, но не на всички им върви така гладко с писмата, както на тебе: тук искам, там не желая... Може би и да ми натъркат носа!

Серпилин си помисли, че и на него не винаги така гладко му е вървяло с писмата: някога пращаше писма на същия адрес и без да получава отговор. Е, било що било с ония писма, а за резолюцията на това писмо благодаря до гроб!

— Знаеш ли бъдещото си началство? — И като ставаше вече, Иван Алексеевич назова името на командувания армията, където трябваше да отиде Серпилин.

Серпилин каза, че си спомня човека, за когото ставаше дума, с него учил едновременно в академията, но той бил по-млад с два курса.

— Бил е с два курса по-млад, а сега с една звезда по-горен! — усмихна се Иван Алексеевич. — Но, бих казал, напредва закономерно. Падна му се в началото на войната най-горчивата съдба: прие механизирани корпус, дето има една дума, в процес на формиране: стари танкове пред бракуване, а нови — току преди получаването им. Но не се прояви зле с тоя механизирани корпус, особено на фона на някои други. Излезе с боеве от обкръжение. Пък и тук, при Москва, също пролича... Впрочем ще видиш сам; отдолу, дето се казва, по-добре се вижда.

— А какво, отгоре лошо ли се вижда?

— Как да ти кажа? Различно. Случва се и така: и чинът е голям, и е даден отдавна, а на своя военен инструмент и досега свири само с един пръст; пощипва го по стар навик като балалайка и ние, средното звено, оперативните, по хода на работата му вече чуваме каква музика е тя, но отгоре — Иван Алексеевич бегло погледна към потона — все още не дават ухо! Да, щях да забравя — рече Иван Алексеевич, като протегна ръка на Серпилин. — Тук вчера при мен дойде вдовицата на

Баранов. Спомних си нашия разговор и я посъветвах да те потърси. Ти лично ѝ разкажи, аз не посмях.

Серпилин се намръщи.

— Кога отиваш да приемеш дивизията?

— Ей сега отивам право в щаба на фронта, ако ми дадеш кола. Оттам за малко в къщи: ще се стегна — и довечера съм на мястото. Така мисля.

Не му се искаше да разговаря с вдовицата на Баранов и той с удоволствие си помисли, че отива на фронта днес и сигурно тази чаша ще го отmine. Ала излезе другояче. Той отиде и се върна от фронтовия щаб в Перхушково по-скоро, отколкото мислеше, а когато се отби в къщи да обядва и да си вземе нещата, жена му, на която той беше телефонира за назначението си още от Генералния щаб, недоволно каза, наведена над отворения куфар:

— Два пъти много настойчиво те търси по телефона някоя си Баранова. Отговорих ѝ, че заминаваш утре на фронта, но тя заяви, че пак ще телефонира. Коя е тая Баранова?

— Ех, коя е! Жената на Баранов.

Двамата се спогледаха. Валентина Егоровна знаеше, че мъжът ѝ има основание да смята Баранов за един от виновниците за онова, което се бе случило с него през тридесет и седма година, знаеше, че съдбата като напук беше го събрала с Баранов в обкръжението, а сега — само това оставаше — ще трябва преди заминаването си на фронта да говори с жената на Баранов. По лицето на мъжа си тя разбра: трябва. Стига Баранова да телефонира, той непременно ще ѝ каже да дойде; оставаше да се надяват, че Баранова няма да телефонира. На това се и надяваха двамата преди раздялата.

Докато обядваха, Серпилин беше оживен и разговорлив, а Валентина Егоровна мълчалива. Тя отдавна знаеше, че той иска да поеме дивизия, знаеше, че е писал за това на Сталин и вярваше, че желанието му ще се сбъдне.

Те отдавна вече напълно и във всичко се разбираха. Естествено взаимното разбиране не изчерпваше още цялата любов, но е така важна част от нея, която с годините става все по-важна и по-важна, че чувството, в което няма това разбиране, ще бъде по-точно да не наричаме любов, а някак другояче. Дълбокото и пълно разбиране на всичко, от което се отегчаваше и на което се радваше Серпилин, беше

вече отдавна главна част от любовта на Валентина Егоровна към нейния мъж и тя се радваше зарад него, че отива да приема дивизия, макар в душата ѝ всичко да се бунтуваше против това: пак раздяла, пак фронт, пак напрегнат, безсънен живот с неговото и наполовина още невъзстановено здраве.

Но тя не си позволяваше да му говори за това, защото не желаше да му разваля настроението преди заминаване, а не беше в състояние да говори, за друго. През целия обед седеше и мълчеше и това нейно тежко мълчание беше не последица от свада, както навярно би си помислил някой чужд човек, ако дойдеше тук, а последица от обичта и самоограничението.

Имаше и още едно чувство — тревога. Като седеше на този прощален обед срещу мъжа си, Валентина Егоровна помнеше, че той отива да смени убит. Новото назначение можеше да вещае смърт и нему, но в семейството им изобщо не беше прието да се говори за това.

— Слушай, Валя — Серпилин понечи да пие чай, но побутна чашата. — Знаеш ли какво исках да ти кажа?...

Той искаше да ѝ каже след заминаването му тя веднага да се върне на оная работа като медицинска сестра, която временно беше напуснала, когато той се изписа от болницата. Той знаеше: тя без това утре ще се върне на тази работа, но искаше да ѝ даде да почувствува, че това е важно не само за нея, но и за него.

Успя да ѝ каже обаче това чак после, в последната минута на сбогуването; звънна телефонът и един нещастен и настойчив женски глас каза, че телефонира Баранова, тя знае, че Фьодор Фьодорович заминава на фронта; но че звъни за трети път сега от ъгъла на улицата, от автомата, и че той няма право да ѝ откаже да поприказва с нея десет минути.

Серпилин не обичаше, когато му напомнях дали има или няма право за нещо, но щом Баранова телефонираше, той не си позволи да ѝ откаже.

— Елате, чакам ви.

Окачи слушалката и попита жена си не си ли спомня как е името на Баранова.

— Ама аз изобщо не я помня — без да крие неприязънта си, рече Валентина Егоровна.

Смъртта на Баранов не я бе помирила с него. В нея всичко кипеше при мисълта, че жената на човека, който беше посегнал да ѝ отнеме мъжа за цели четири години, най-дългите и страшни в нейния живот, ѝ отнема и последния половин час преди раздялата с него.

— Все пак нахалница! — непримиримо и може би несправедливо рече тя и без да се срамува от своята несправедливост, грабна куфара и отиде да прибира нещата на мъжа си в кухнята, защото не желаше да вижда тази жена.

Серпилин допи чая си сам, като се мъчеше да си припомни не само името на Баранова, но и каква беше тя: изглежда, млада, по-млада от Баранов. Той си спомняше, че я беше виждал през трийсет и шеста година на гарата, когато заминаваха с влак за есенните маневри в Белорусия; точно тогава Баранов ги запозна.

Жената, на която той след няколко минути отвори вратата, беше действително още не стара, облечена в униформа на военен лекар, и ако Серпилин в тази минута мислеше за това, навярно би добавил: „И хубава.“

Той ѝ помогна да се съблече, покани я да седне на масата и ѝ предложи и чай. Но тя бързо отказа, погледна големия си мъжки ръчен часовник и каза, че ще му отнеме само десет минути, както го беше предупредила по телефона.

Че мъжът ѝ е загинал, тя знаеше вече от един месец и един месец вече, откак нейният по-голям син, който е осемнадесетгодишен, щом научил за смъртта на баща си, отишъл доброволец на фронта и тя одобрила това. Съобщили ѝ датата, когато загинал мъжът ѝ — 4 септември, и ѝ казали, че тя може да повдигне въпрос за пенсия. Но тя още не е направила постъпки за това...

— И изобщо всичко това с пенсията засега не е тъй важно — бързо додаде тя. — Както виждате, аз съм на военна служба, главен хирург съм на болница, по-големият ми син е на фронта, по-малкият — при родителите на мъжа ми и е напълно осигурен, така че нашето семейство не се нуждае от нищо. — Тя говореше така, като че отнапред искаше да се защити от подозрения, които Серпилин нямаше. — Но едва вчера, след дългото звънене по телефона, аз отидох при... (тя назова фамилното име на Иван Алексеевич) с надежда, че човек като него може да знае повече от другите. И той действително веднага

каза, че мъжът ми е излизал от обкръжение с вас, и препоръча да се обърна към вас.

„И дявол го взел за това! Върза камък на шията и на мене, и на нея“ — помисли си Серпилин с известно съчувствие към тази жена, която се държеше така независимо.

Серпилин не се трогваше от сълзи, той повече вярваше на съдържаните чувства и сега в напрегнато звънналия глас на жената и в очите ѝ четеше повече скръб, отколкото ако тя потънеше тук пред него в сълзи.

— Да — рече той високо, — действително заедно излизахме.

Той говореше бавно, като обмисляше през това време наведнъж два въпроса: какво да ѝ каже и какво вече са ѝ казали? Сведенията за гибелта на Баранов можеха да идат само от устата на Шмаков и от ония строеви списъци, които той беше предал при излизането от обкръжението. Но беше ли включил там Шмаков някакви пояснения, или не беше включил и какво бяха казали на тази жена: онова, което тя казва, или повече? Съжалили са я и тя наистина не знае? Или знае повече от онова, което казва, и иска да провери от него, Серпилин? Всичко това беше еднакво възможно и не противоречеше на искреността на скръбта, която той долавяше в гласа на жената.

— Действително излизахме заедно и той действително загина на четвърти септември. — Серпилин все още не беше съвсем решил как да говори с нея, но тя долови едва видимото колебание в неговия глас и рече:

— Кажете ми, моля ви се, истината, всичко, както е било! Това е важно за мене, а главно, това искат да знаят синовете, преди всичко големият. Аз обещах да му пиша на фронта.

Но тъкмо сега, когато тя каза „кажете ми цялата истина“ и отново спомена за сина си, Серпилин реши да не ѝ каже истината — нито цялата, нито половината, нито дори четвърт.

Той каза, че срещнал мъжа ѝ в края на юли, когато излизал със своята част през горите от Могильов към Чауси, че мъжът ѝ в условията на обкръжението, както и някои други командири — това изречение Серпилин издума с мъка, макар че то беше само отчасти лъжа — се сражавал като прост войник и загинал на четвърти септември в самото начало на боя, който се разиграл нея нощ при преминаването на шосето. Лично той, Серпилин, не е видял как е

станало това, но му съобщили, че Баранов загинал храбро... Като направи отново усилие над себе си, той каза това не толкова за нея, колкото за сина ѝ, комуто тя щеше да пише на фронта.

— Така че, както виждате, за съжаление малко мога да добавя. Там командовах петстотин души и не мога да помня всички подробности за всеки. Вървахме тежко, с много боеве и загуби, а в последния бой, когато вече се съединявахме, изгубихме половината хора. На вас, разбира се, от това не ви става по-леко, но живи от нас изобщо останаха малцина...

— Може би вие нещо не казвате? — изпитателно го погледна тя.

Отначало му се стори, че го е издал тонът, с който говори за Баранов — но не, изглежда, се беше овладял. После си помисли: може би я е поразило, че нейният мъж — полковник — е бил при него прост войник?

Но като продължаваше да я гледа в очите, той разбра, че истина не е нито едното, нито другото. Просто тя е знаела или е отгатвала у своя мъж нещо такова, което я е карало да се страхува за него. Явно тя го е обичала, но при това се и страхувала: какъв ще бъде там, на фронта?

Тя се надяваше да научи за мъжа си нещо хубаво, затова беше дошла, и в същото време дълбоко в душата си се страхуваше да не научи нещо лошо. А сега, когато Серпилин млъкна, тя заподозря, че все пак е имало нещо лошо, но само е останало неказано.

— Може би все пак вие нещо не ми казвате? — повтори тя.

„Може би, може би...“ — мислено рече той. Но на глас отговори, че ѝ е разказал всичко, както е било, и тя може да пише на сина си.

„Главното все пак не е тя, а синът!“ — още веднъж си помисли той.

Тоя път, изглежда, тя повярва.

— Аз ще пиша на сина си и ще се позова на вас — рече тя.

— Добре, позовете се — рече той.

А в себе си помисли: дявол го знае, сигурно в тоя омразен нему Баранов е имало нещо такова, за което и сега още го обича тази, както се вижда, добра жена. Той я изпроводи в антрето, подаде ѝ шинела. Тя благодари и си отиде. Когато се върна и погледна часовника, видя, че тя се е бавила само четири минути. За една жена, дошла за онова, за което беше дошла тя, това беше подвиг.

„Да, човек с характер. Та за какво ли все пак е обичала Баранов? Или, както се казва, за нищо? Просто така?... И това, изглежда, се случва...“ — помисли си той, но сам не можеше да си представи как е възможно това.

— Отиде ли си вече? — влезе и попита Валентина Егоровна.

Дори това, че Баранова така бързо си отиде, не смекчи сърцето ѝ... Тя просто реши, че Серпилин е казал на тази жена всичко както е било, затова си е отишла така бързо.

— Е как, всичко ли ѝ каза? — не можа да се сдържи тя.

— Нищо не ѝ казах! — недоволно отговори Серпилин. Той не искаше да разговаря повече на тази тема. — Казах ѝ, че е загинал храбро.

— Не знаех по-рано, че си имал навик да лъжеш — непримирмо рече Валентина Егоровна.

— А ти внимавай на завоите! — разсърди се Серпилин. — Синът ѝ отишъл доброволец на фронта, да отмъщава за баща си. За кого искаш да отмъщава той? За един страхливец?

— А мигар освен за милия си баща няма за кого друго да отмъщава? Ако баща му беше жив, значи, синът можеше да отиде не на фронта, а зад Урал, така ли? Не съм съгласна!

— Да беше на мое място, щеше да се съгласиш... — Серпилин мислеше да ѝ обясни: едно нещо е да разсъждаваш кое е правилно и кое не, а друго — да гледаш една вдовица в очите...

Но Валентина Егоровна го пресече:

— Няма защо да бъда на твое място, аз и на своето достатъчно видях!

Ако този разговор продължеше още малко, той би свършил с караница, но и двамата овреме почувствуваха, че това може да се случи, сдържаха се и заприказваха за друго: Серпилин за това, че тя веднага отново трябва да отиде да работи в своята болница, а тя — той след раняването си по-рядко да обува ботушите.

— Сега например може да се върви направо с валенки...

И с това основателно съображение започнаха те своя разговор непосредствено преди заминаването...

А половин час по-късно той мина Замосковоречието, показва на изхода от града документите си и вече пътуваше по шосето, което водеше за фронта.

Серпилин пристигна в щаба на армията и намери къщата, дето живееше командувачият. Посрещналият го адютант го покани да седне и да чака.

— Командувачият почива, но заповяда да го събудя точно в 22 часа, а ако дойдете по-рано, щом пристигнете.

Адютантът излезе, а Серпилин погледна часовника — беше 21.50 — и обгърна с поглед стаята.

Дори временното жилище на един военен човек дава известна представа за стопанина си. В работната стая на командувачия беше студено, чисто и празно, всичко излишно беше изнесено; останали бяха масата, столовете и етажерката с пакет книги на едната полица, връзка „Червена звезда“ — на другата и купчина карти — на третата. Масата беше покрита с хартия, прикрепена с кабарчета; на хартията нямаше нито едно петънце: очевидно беше наредено да я сменят всеки ден.

Човекът, който работеше в тази стая, види се, беше педант; Серпилин неволно си спомни бегло подхвърлената от Иван Алексеевич фраза, че командувачият имал суров характер.

— Смятах, че ще дойдете по-късно. Моля да ме извините! — откъсна го от тези мисли рязък глас, който се раздаде зад гърба му.

Серпилин стана, но човекът, който каза това, вече не беше в стаята — той бързо мина от една врата в друга, като се мярна в полумрака с праметнат на врата пешкир.

След две минути също тъй бързо, но сега вече мълчаливо мина обратно, а след още две влезе при Серпилин, като вървешком с последно отчетливо движение на мушнатите зад колана пръсти оправяше рубашката си.

Серпилин се представи.

Командувачият го изслуша прав, бързо стисна ръката му и го покани да седне до масата.

— Ето, значи, какъв сте бил! — Той огледа Серпилин. — Когато генерал-лейтенантът — той назова фамилиното име на Иван Алексеевич — ме уговаряше да ви взема за командир на дивизия, той така ви обрисова, че аз си представих точно както е у Лермонтов: „Богатир на вид ще бъдеш и казак по дух...“ Дори се поколебах. Страхувам се от

приятелски препоръки. Вие да не сте служили заедно? — попита той, като имаше пред вид Иван Алексеевич.

— Служил съм — рече Серпилин, без да се впуска в подробности.

И това се хареса на командувачия.

„А виж ти какъв си бил!“ — помисли си Серпилин, като го гледаше.

Пред него седеше човек, невисок на ръст и с обикновена външност: кръгла глава на къса, яка шия, високо подстригани коси с белезникаво перчемче отпред. Съвсем младо, без бръчки, гладко лице с една-едничка рязка черта на брадичката. Рубашката обикновена, без ордени, със защитни петлици. Командувачият изглеждаше така, като че нарочно полагаше грижи да няма нищо излишно не само в работната му стая, но и в собствената му външност. Серпилин знаеше, че той е на четиридесет, но момчешки подстриганата му глава го подмладяваше с пет години и гласът му също беше млад, рязък и звънлив.

Серпилин очакваше въпроси за досегашната си служба; при запознаване с нов командир на дивизия това беше напълно естествено. Но командувачият започна веднага с това, че е успял вече да се запознае със служебното досие на Серпилин.

— Нека смятаме, че сме се запознали. Ще се доопознаем в боя, а сега да ви въведа накратко в обстановката.

Без да гледа, той протегна ръка към етажерката и безпогрешно взе от онова място, дето беше поставена, тъкмо онази карта, която му бе необходима.

— Ние с вас се намираме тук. — Неговият хубаво подострен молив попадна, без да търси, на необходимото място на картата.

Той характеризираше обстановката, действително много кратко, като че мислено отброяваше думите си, но тъкмо благодарение на тази краткост нарисуваната от него картина, лишена от всичко странично, беше особено нагледна.

Петте дивизии на армията заемаха седемдесет километра по фронта и бяха в първи ешелон. В същност през последните дни не бяха останали армейски резерви. По мнението на командувачия не бяха останали и на немците. Макар през последните дни те все още да настъпваха и да имаха частични успехи, техните атаки вече изцяло

носеха, както той се изрази, „необоснован характер“, чувствуваше се, че поне тук, на участъка на армията, те нямат големи резерви, за да развият успех.

— „Големи“ — казвам от предпазливост, а си мисля, че практически срещу нас изобщо няма резерви.

След това взе да обяснява как си представя в зоната на неговата армия предстоящото настъпление, до което оставаха броени дни и за които вече знаеха командирите на дивизии, както и предшественикът на Серпилин.

— В това настъпление герои на деня ще бъдем не ние — рече командувачият. — По-наляво, между нас и предишния ни съсед, се въвежда нова армия — той назова номера ѝ, — тя ще заеме част от полосата на съседа ни и част от нашата. Своята левофлангова дивизия ние ще изтеглим в резерв, а вие по такъв начин се оказвате на стика с новия съсед, героя на деня. Но и на нас е предложено да стигнем през първата седмица ей тук! — Разстоянието, което той показва на картата, беше значително — една трета от масата. — Разбира се, по снега и под огъня на противника не е както да вървиш с молива по картата — додаде той, като остави молива. — Така че ще трябва да се потрудим. Аз засега не съм богат, разполагам за днес... — Той спомена такова оскъдно количество от активни щикове, което порази дори Серпилин, който беше виждал и патил.

Командувачият забеляза израза, който се мярна по лицето на Серпилин, но не каза нищо: по негово мнение Серпилин сам трябваше да съобрази, че не е било просто и не е струвало евтино да се задържат немците пред Москва.

— Засега не сме кой знае колко богати — отново повтори той, само че този път в множествено число. — Обещават да ни дадат попълнение утре вечер, но не щедро, тъй като ние не сме героите на деня. Във вашата дивизия картината е малко по-добра, отколкото в другите: преди да я прехвърлят при нас, тя бе изтеглена и попълнена.

— Аз видях един неин полк на парада на Седми ноември — рече Серпилин, като си позволи да се възползува от паузата на командувачия.

— А аз я чаках този ден като манна небесна — рече командувачият и мина към работите на дивизията.

Планирането на сражението в зоната на дивизията, направено от нейния предишен командир и от началник-щаба въз основа на общата армейска директива, той смяташе за приемливо, но изискващо уточнения.

— Генерал Орлов загина тъкмо при уточняване на местността — рече командувачият. — Отиде да уточнява през деня на наблюдателния пункт на един батальон и не се върна. Казват, случайна мина, макар че не е писано върху тях коя е случайна, коя специална. Утре вечер свиквам всички командири на дивизии. Значи, остава ви по-малко от едно денонощие да уточните всичко. Времето е малко и вашето положение като нов командир на дивизия е трудно. Но аз предпочетох да назнача командир на дивизия в навечерието на настъплението, отколкото да го сменям в хода му. По-рано смятах, че началник-щабът полковник Ртищев по бойния си опит и знания има право да претендира за командване на дивизията — кого и с кого да заменяме, наша милост за съжаление трябва да мисли отрано...

Серпилин кимна: как иначе!

— Но когато пристигнах в дивизията, заварих смазан от скръб човек. Той и комдивът са служили двадесет години заедно — разбирам скръбта му. Но в същото време не почувствувах у него нито на йота самостоятелност, увереност: сега дивизията чака на мене и аз ще я командвам така, както умът ми подсказе. А без това чувство е невъзможно да се командва, особено след такъв командир като Орлов. Аз също го познавах някога, на младини: служих в ротата му. Та ето, с Ртищев работата не стана... Ако човек само се страхува да не би да стане по-лошо, отколкото е било, резултатът е известен: същата мътилка, макар и през цедилка. С една дума, не почувствувах аз в него командира на дивизията — твърдо рече командувачият и Серпилин разбра, че първото впечатление не го е измамил: този човек е строг. — Ще отидете — сам ще прецените. Ако поддържа традициите на Орлов — традициите на Орлов бяха добри — мисля, ще го подкрепите и вие в това, а ако остане както преди в панахидно настроение — доложете ми, ще го преместим в друга дивизия, а от другата ще вземем за вас... Що се отнася до комисаря, комисарят е човек честен, храбър и обича предната линия. Повече не мога да кажа: познавам го още малко. Преди него имаше един добър, бих казал дори забележителен комисар, но на дивизията някак не ѝ върви: седмица преди Орлов го раниха. За

подробностите по тая тема — отбийте се при началника на политотдела: членът на Военния съвет замина за частите, а той е тук и моли да наминете при него. Какво ще кажете, да прием ли по една чаша чай преди тръгване?

Серпилин благодари. Той беше измръзнал по пътя и нямаше нищо против да изпие чашка водка. Но чаят се оказа действително чай. В съседната стая на масата, до леглото, застлано с губер, имаше две чаши с гъст силен чай, от който се вдигаше пара, и покрита със салфетка чиния с бисквити.

— А знаете ли, аз от академията не съм ви запомнил — рече командувачият, сякаш с тези думи туряше граница между служебния и другарския разговор.

— И аз също — рече Серпилин.

Сега, когато ставаше дума за миналото, той се чувствуваше на равна нога.

— А после вие, ако се съди по вашето служебно досие, сте се върнали в академията и сте ръководили катедрата по тактика, нали?

— Да, до тридесет и седма.

— Значи, едва не сме се срещнали отново. През тридесет и шеста мене също ме придумваха за преподавателска работа в академията, а после изведнъж за двадесет и четири часа си стегнах багажа и заминах за Испания — дето има една дума, случват се изненади в нашия живот...

— А след Испания? — попита Серпилин.

— В Генералния щаб. А в самото навечерие на войната бог ми помогна да отида в механизирани корпус.

Като спомена за механизирания корпус, командувачият очевидно си спомни за обкръжението и попита как Серпилин се е промъкнал при Елня.

— Понесох големи загуби — рече Серпилин. — Повече от половината.

— И аз приблизително такива... — рече командувачият, като гледаше за първи път през цялото време не пред себе си, а нейде встрани. — Тежко нещо е обкръжението; с мъка си го спомням и не искам да повтарям. Противоречие: от една страна, вчера човекът доброволно се е присъединил към теб и върви с теб през всички опасности, през фашистите, към своите. А от друга страна, утре ти за

неизпълнение на заповед го разстрелваш пред строя. И не можеш иначе, нямаш право, защото две-три неизпълнения на заповеди в обстановката на обкръжението — и всичко ще рухне. Макар повечето от хората сами да са дошли при тебе. Могли са да се разпръснат, а са дошли. Но веднаж дошли — по-нататък вече действа силата на заповедта. Не е ли така?

— Има си хас да не е така! — рече Серпилин.

— След това един другар, излязъл с мен от обкръжението — пред думата „другар“ командувачият направи мъничка пауза, — ме обвини в превишаване на власт. Не споря, може да съм бил и жесток, като съм настоявал за безусловно изпълнение на заповедите ми. Но хайде да се попитаме: защо човек не изпълнява заповедта? Най-често, защото се страхува да не умре, като я изпълни. А сега да се попитаме: с какво да се преодолее този страх? С нещо, което е още по-силно от страха пред смъртта. Какво е то? При различни обстоятелства различно: вярата в победата, чувството за собствено достойнство, страхът да не изглеждаш страхливец пред лицето на другарите си, но понякога и просто страхът от разстрел. За съжаление така е. И оня, който после писа, че съм бил жесток, че съм превишавал властта си и прочие, излезе от обкръжението чистичък, за него нямаше какво да се пише: ни добро, ни лошо. Но хората от обкръжението изведе не той, а аз. Вие не сте ли се сблъскали с тази проблема? — Командувачият погледна Серпилин в очите.

Серпилин кимна мълчаливо.

— Е добре... — Командувачият допи последната глътка чай и стана. — Желая ви успех в настъплението! Може би най-сетне ще успокоим своите сърца на бивши обкръженци, когато ги пратим по дяволите! Ще се разплатим за всичко и за всички, дори за онези, които поради създалата се обстановка е трябвало някога да разстрелям със собствената си ръка. Отбийте се в политотдела и заминавайте. Моят адютант ще ви съпроводи до щаба на дивизията.

Началникът на политотдела живееше през три къщи. Серпилин отвори вратата, попита: „Разрешавате ли?“ — и с радост позна, че човекът, който стана насреща му от масата, е полковият комисар Максимов.

— Здравей, Максимов, весели човече! — неволно се изтръгна от устата на Серпилин, докато, застанал насред стаята, разтърсваше

ръката на усмихващия се Максимов.

— Е, щом си се явил, поседи с нас пет минути — рече Максимов, като дърпаше Серпилин за ръката. — Сега ще те запозная!

— Добре, но наистина само за пет минути — като почука по часовника си, рече Серпилин. — Оня, който е по-горен от тебе, заповяда незабавно да замина за дивизията!

— Той ли те кара, или ти сам бързаш? — усмихна се Максимов.

— И той, и сам бързам.

Серпилин се запозна с четиримата души, които седяха у Максимов и бяха станали при неговото появяване, и седна до масата, без да си сваля шинела, като показваше с това, че колкото и приятно да му е да се срещне с Максимов, след пет минути все пак ще си отиде.

От четиримата, с които Максимов го запозна, единият беше военен — полковник, а тримата — цивилни, облечени впрочем също военно: със същите ботуши и рубашки с командирски колани, само без петлици и отличителни знаци. Двамата цивилни бяха — секретарят на районния комитет, селищата на който бяха окупирани от немците, и секретарят на градския комитет на едно малко градче край Москва, което се намираще тъкмо зад гърба на армията; само преди час Серпилин бе минал през него. Третият цивилен — старец с обезобразена от белег буза — беше директор на мебелна фабрика.

— По поръчение на Военния съвет заедно с началника на тила изкопчваме допълнително едно-друго от другарите доверители — обясни Максимов.

— Виж го ти, какъв адвокат се извъди! — рече секретарят на градския комитет.

— Не адвокат, а защитник — отговори шеговито Максимов.

— Защитниците седят в окопите — не му прости секретарят, — а ти само си на длъжност при тях. От нас не бива да изкопчвате, ние сами даваме.

— На, ти си мъж, да кажем, стиснат — рече началникът на тила.

— От двата му промишлени гиганта сега събираме данък — разсмя се Максимов, — от шивалнята и от бившата мебелна фабрика, а сега скиорска. Шият ни маскировъчни халати и правят ски и картечни шейни. Днес допълнително поискахме едно-друго, а за убедителност ги доведохме при нас.

— Остави — махна с ръка секретарят на градския комитет, — поне засрами се, като говориш! В шивашката работилница и без твоите убеждавания колко нощи не спят жените? Кажу по-добре — в началото не сме пресметнали, сега искаме още триста чифта ски!

— Не споря — Максимов кимна към стареца с обезобразената буза, — но докато го придумаш, ще се изпотиш под езика! И да бяха поне добри ските!

— От неотлежало дърво, още повече от съвсем сурово, не могат да стават добри ски — спокойно рече старецът. — А количеството ще дадем. — И той се обърна към секретаря на градския комитет и кимна. — Аз пресметнах: ще дадем.

Серпилин се зарадва, че за минута се гмурна в стихията на армейското стопанство още от една, също така важна страна, която му напомняше, че настъплението е пред прага. Но времето не чакаше.

— Пожелавам ви всичко най-хубаво, другари!

— Ще те изпроводя до колата. — Максимов стана.

Серпилин стисна поред ръцете на присъстващите, последен — на директора на скиорската фабрика.

— Аз съм служил при вас, другарю генерал — рече директорът, като задържа ръката на Серпилин.

— Кога?

— Ами тогава, когато бяхме с вас генерали — усмихна се директорът и от усмивката белегът на бузата му се изви в запетая. — С попълнението московски работници пристигнах при вас, срещу Деникин! А вие тогава се намирахте малко по на юг от Навля, Брянска губерния.

— Там се намирах, вярно. Минала работа — рече Серпилин. — Значи, сега мога да бъда спокоен относно ските за моята дивизия?

— Смятайте го в кърпа вързано!

— Ето че се срещнахме, Фьодор Фьодорович, аз много, много се радвам... — казваше Максимов, когато излизаше със Серпилин на заляната от лунна светлина селска улица. Тя би имала напълно мирен вид, ако не беше поръсената със сняг, още прясна дупка от бомба.

— И аз се радвам.

— А аз така се радвам — повтори Максимов, — че бога ми, възможно е да поискам да стана пак комисар на дивизия при теб. Още повече, че съм се сражавал в нея, бил съм ранен в нея и предишния й командир познавах и обичах, и със собствените си ръце го погребях вчера. Много ми е жал за Орлов! Но щом стана така, радвам се, че тъкмо ти отиваш в тази дивизия. Сериозно, ако зависеше от мен, бих дошъл с тебе комисар. Една пречка има: щом са ме повишили, сега, докато не сгреша, няма да ме понижат.

— А ти сгреша.

— Става! — рече Максимов така сериозно, че Серпилин се усмихна.

— Ще чакам. А сега разкажи ми за сегашния комисар!

— Името му...

— Тъкмо името знам — Пермяков. А всичко останало?

— Пристигнал тук преди по-малко от седмица. Бил е комисар на корпус в Крим. Корпусът в Чонгар, дето се казва, не се проявил и от комисаря, раба божи, снели ромба и му сложили нашивки. Не знам за чии грехове; за негови или за чужди. Има ли други въпроси? — полушеговито-полусериозно додаде Максимов.

— Въпроси много, ама времето ни е малко...

Те все още стояха пред автомобила и на двамата не им се искаше да се разделят.

— Ето, готвим скиорски батальони — рече Максимов. — Ти, Фьодор Фьодорович, надявам се, ще свалиш калпака, па и шинела си? Че те имат снайпери, а твоята фигура доста личи, един и половина човешки бой. Пък е и по-топло с ушанка и полушубка — угрижено рече Максимов.

— Ще ги сваля — рече Серпилин. — В автомобила имам всичко в запас. Дори валенки. Не се безпокой, няма да ме улучи снайпер. Не влиза в желанията ми. И още повече сега.

— А мигар някога е влизало?

— Как да ти кажа... Тук през последните дни в болницата, да си призная, препрочитах Достоевски. Та, ето, може би си спомняш, там у него Разколников разсъждава за човека, който, за да живее, е готов на всичко — дори да стои цял живот на един аршин място сам, без хора, мълчешком в тъмното — само да живее, само да не умре! А аз не съм

съгласен на това, аз съм съгласен да живея само при определени условия.

— А именно?

— А именно — ние да победим немците! А какъв живот може да има без това? В тъмното, в страха, мълчешком, на един аршин място? Така не съм съгласен да живея! И ти също навярно.

И той замина, като стисна още веднъж силно ръката на Максимов.

За да се доберат до щаба на дивизията, трябваше да се върнат от междуселския път на шосето, да извървят по него седем-осем километра и отново да свият по друг междуселски път. До шосето Серпилин стигна доста бързо, но там почти веднага неговата емка затъна. По краищата на шосето вървеше пехота за фронта, а по средата, кой знае колко надалече разточен, беше заседнал моторизиран гаубичен артилерийски полк. По-нататък, нагоре, пътят беше стръмен и там сигурно буксуваха камионите и имаше задръстване.

Шофьорът избиколи няколко камиона, слезе на края на пътя, затъна, изскочи с лопата в снега. След като побуксува, отново излезе на шосето, изпревари още един камион и за да не рискува отново да затъне в снега, спря.

Адютантът на командувачия изскочи от емката и се затече напред, към челото на заседналата колона.

— Той сега ще разчисти! — уверено рече шофьорът.

Предсказанието не се сбъдна: минаха още двадесет минути, пехотата все вървеше, вървеше, като се разточваше във верига, течеше покрай камионите и по краищата на пътя, и по целината, а камионите както преди не се движеха.

Серпилин излезе от емката и без да проявява особено нетърпение, се заразхожда напред-назад, като поскърцваше по снега с валенките, които след посещението си при началството сега по пътя отново бе обул вместо ботушите. В дивизията и без това пристигнаха през нощта, а през нощта той се канеше да отиде в полковете, не възнамеряваше да спи, и малкото забавяне не го безпокоеше кой знае колко, а гледката на движещите се към фронта войски и техника още веднъж му напомни за настъплението.

Беше му и радостно, и тревожно. Строго казано, от мирно време той не беше командувал дивизия, а излизането от обкръжението с

няколко стотици души беше сурова, но все пак едностранчива школа и той се вълнуваше сега, като мислеше за предстоящото настъпление.

„А тези, изглежда, са съвсем нови — мислеше си той, като гледаше пехотинците, които се мяркаха оттатък пътя в разтрозите между камионите и гаубиците. — Изобщо не са воювали. И повечето от командирите също навярно не са воювали. А на война, каквото и да казваш, първият ден е труден...“

Зает с тия мисли, Серпилин все още се разхождаше напред-назад, когато пред него израсна запъхтеният от тичане адютант на командуващия.

— Ето, другарю генерал — показва той с ръка снажния майор, който го придружаваше. — Той отговаря за движението на колоните в този участък. Аз му обяснявам, че чакаме, а той не взема мерки! Трябваше да го повикам при вас!

Серпилин се изправи и погледна застаналия пред него непокорен майор.

Майорът долепи ръка до ушанката и доложи с простинал, но весел глас, че той е командир на полк от тази намираща се в поход дивизия — майор Артемиев.

Въпреки простиналия глас и омотаното с бинт до брадата гърло майорът беше въплътено здраве: едър, с квадратни рамене, с опърлено от вятъра, дори при лунната светлина тухлено загоряло лице.

Адютантът, изглежда, се надяваше, че майорът веднага ще получи мъмрене, но Серпилин започна не с това:

— Ангина?

— Тъй вярно, ангина! — все тъй весело и прегракнало отсече майорът.

— А пътя за дълго ли сте задръстили?

— Ей сега, другарю генерал, пехотата вече се приближи, още пет-шест камиона ще избутаме на ръце догоре, а после ще установим интервалите; останалите сами, като се засият, ще поемат. След десет минути ще ликвидираме всичко. Аз обяснявах на старши лейтенанта — кимна той към адютанта като човек, недоволен, че напразно са го откъснали от работата му.

— Добре, давам ви десет минути. — Серпилин погледна часовника си. — Но не повече! Не сте ли се сражавали още?

— Какво имате пред вид, другарю генерал? Лично мене?

— Имам пред вид вашия полк, щом командувате полк, вашата дивизия...

— Повечето от редниците не са воювали, а командният състав е бил в боевете на Халхин-Гол. Разбира се, боевете... — Той навярно искаше да обясни, че боевете на Халхин-Гол, разбира се, не са като боевете през тази война...

Но Серпилин го пресече:

— Не смея да ви задържам. Желая да умножите бойната слава на вашата дивизия.

— Благодаря, другарю генерал! Ще отида да разчиствам задръстването. — Майорът измъкна за секунда от полушубката ръката си с часовника и се затича покрай камионите.

До щаба на дивизията Серпилин се добра към един часа през нощта. Комисарят на дивизията го нямаше: по пладне заминал за един от полковете, но началник-щабът не беше си лягал, чакаше новия командир.

По предложение на Серпилин те най-напред разгледаха плана на боя, разработен вече на първа ръка, без уточняване на местността, който на Серпилин се стори разумен.

Началник-щабът — мъничък, уморен и печален полковник — беше, изглежда, отрано свикнал с мисълта, че няма да допадне и не може да допадне на новия комдив. С упоритостта на човек, който не смята да се съобразява с това, дали ще се хареса, или няма да се хареса онова, което казва, той със своя тих, равномерен глас през всеки десет минути споменаваше убития дивизионен командир: „по предложение на генерал Орлов“, „по указание на генерал Орлов“, „по планове на генерал Орлов“, „според пресмятания на генерал Орлов“... — и това в края на краищата дотегна на Серпилин.

— Слушайте, полковник Ртищев! — прекъсна го той. — Вие самият участвахте ли в планирането на сражението? Кой го е разработвал? Вие или не? За мене е важно да знам отнапред кой от нас в дивизията ще води счетоводната работа на войната: вие или аз? Аз съм свикнал да смятам, че тези задължения са на началник-щаба. И ние с вас май сме учили в едни и същи училища. Ако не е така, хайде предварително да внесем яснота!

Ртищев не отведнъж, сякаш без желание, повдигна очи към Серпилин и каза, че, разбира се, всички детайлни изчисления е правил

той.

— Аз ни най-малко не съм се съмнявал в това. Но защо тогава през цялото време на място и не на място тикате „генерал Орлов“, „генерал Орлов“? — рече Серпилин, който не смяташе да оставя работата наполовина. — Аз вече чух, че преди мене вие сте имали прекрасен комдив, чух и на фронта, и в армията. И не се мъчете да ми набивате това в съзнанието. Много се радвам, че дохождам в дивизия с традиции. Но да ми тикат в носа нейния предишен командир, няма да позволя. Защото сега аз съм командир на дивизията и това не подлежи на по-нататъшно обсъждане нито от вас, нито от когото и да е друго, нито в пряка, нито в косвена форма! Вземете си бележка занаят: не се мъчете да ми напомняте колко добър командир на дивизия е бил генерал Орлов. Аз сам ще намеря уместна форма и начин, за да напомня с какво като командир на дивизията съм задължен на своя предшественик и на вас като началник-щаб, макар и да не е прието у нас да хвалим живите. Кажете откровенно, какво мислите по този повод? — изведнъж съвсем ненадейно за събеседника си след кратката пауза попита Серпилин.

Той искаше от самото начало да се разбере с този човек и като изложи пръв онова, което бе почувствувал при срещата, сега искаше да му даде възможност на свой ред да се изкаже, ако той пожелае това. Ако пожелае — значи, ще се разберат, ако се затвори в черупката си — лошо.

— Какво да ви кажа, другарю генерал? — Ртищев помълча и отново погледна Серпилин с дълбоките си печални очи. — Миша Орлов — не се сърдете, че така говоря, но той умря и мен служебно нищо вече не ме свързва — аз след двадесет години служба все пак никога няма да забравя, пък и не искам да го забравям. И откровенно казано...

— Само откровенно! — рече Серпилин.

— ... И откровенно казано, още повече, че сам ме подканяте към това, лично на мене вие няма да ми го замените.

„Ще се разберем“ — помисли Серпилин.

— Виждам, вие сте обичали командира на дивизията — рече той гласно. — А дивизията?

— И аз тъкмо исках да кажа за дивизията. Дивизията обичам и от вас — ако имам право да искам нещо — искам само едно: да

замените за нея предишния ѝ командир с колкото може по-голям успех. Моята личност тук не е важна...

— Че как така? Вие сте началник на щаба — не се сдържа и го пресече Серпилин.

— Не е важна — упорито повтори Ртищев, — но искам да ви кажа, че дори сега, след всички загуби, в дивизията ни повече от тридесет командири, завършили Омското пехотно училище, дето Орлов прослужи десет години, преди да дойде в дивизията, са негови курсанти. Това, знаете ли, е такава основа, с която заслужава човек да се съобрази, тук не бива да се шегуваме с традициите. Може би отначало аз не много умно ви повтарях: „Орлов, та Орлов!“ Признавам, исках да ви накарам да почувствувате. Оставете това! Но зад това стоят интересите на дивизията.

— Съгласен съм.

— Това е важното — рече Ртищев и отново погледна Серпилин с печалните си очи, които сега, освободени от неприязън, станаха още по-печални. — А що се отнася до мен лично, аз чисто и просто не мога да преживея смъртта му и това е всичко; потиснат съм от нея.

— Да предположим, че е така. А как ще воюваме занапред?

— Ами ще воюваме, военните знания не са щукнали от главата ми и от смъртта не се страхувам повече от другите.

— Да отидем в полковете — рече Серпилин.

— А трябва ли? — попита Ртищев. — Не е ли по-добре утре заранта?

— До видело има още много, пет часа — рече Серпилин. — Докато е тъмно, ще попълзим по предната линия, там, дето денем не можеш да минеш. А утре заранта ще отидем на наблюдателните пунктове. Генерал Орлов, казват, бил убит на един наблюдателен пункт? В кой полк?

— При Баглюк — рече Ртищев.

— А в кой полк отиде комисарят?

— Пак там, при Баглюк.

— Добре, ще почнем от Баглюк — рече Серпилин.

ОСЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

Климович седеше в операционната и чакаше да приготвят гипса. Преди един ден бе получил дребна, както той смяташе, рана от куршум в ръката над китката, но през нощта ръката му отече и той отиде в санитарния батальон на съседната стрелкова дивизия. Раната се оказа по-лоша, отколкото мислеше — костта беше пукната, и макар той да не смяташе да излиза от строя за такова раняване, трябваше да се съгласи на гипсова превръзка. Той седеше по рубашка със засукал до рамото ръкав и като чувствуваше как кожата на голата му ръка настръхва от студа, гледаше през счупения прозорец към улицата. Оттук се виждаше отсрещната къща, също със счупени прозорци, и горницето на черния немски щабен автобус, който стоеше пред входа на санитарния батальон.

Нашето контранастъпление при Москва продължаваше вече второ денонощие по целия фронт: санитарният батальон беше се наместил в сградата на болницата на току-що, призори, взетото градче.

„Но те бързо са се стегнали!“ — с одобрение помисли Климович за санитарния батальон.

Неговата собствена санитарна рота, напротив, беше затънала през нощта нейде в снега и той трябваше да отиде да се превърже при съседите.

Градчето беше мъничко; в мирно време, като са чуели неговото име, хората навярно са се питали и са си припомняли: къде ли беше? Дали край Москва или на Волга... Но сега, в началото на декември четиридесет и първа година, името му гърмеше като музика. Град, отнет от немците! С това още не бяха свикнали.

Бяха го превзели след кратък нощен бой два полка от 31-ва стрелкова дивизия. Своя успех те дължаха главно на съседите си — далекоизточната дивизия, която беше проникнала вляво от тях на петнадесетина километра навътре, и на танкистите на Климович. Танкистите още вечерта прерязаха на немците пътя за отстъпление, принудиха ги или да се сражават в обкръжение, или незабавно да

отстъпят, като захвърлят всичко, което не могат да отмъкнат на минутата. Градчето и неговите околности бяха задръстени от захвърлени немски коли — тила на цяла моторизирана дивизия.

Докато чакаше да приготвят превръзката, Климович затвори очи. Отначало му се стори, че ей сега ще вземе и ще заспи, както си седи на столчето, сложил ранената си ръка на края на масата. И в това нямаше да има нищо чудно: цял месец, докато прехвърляха бригадата му от едно място на друго, за да запушват ту една, ту друга дупка, той спеше на прекъсленици — по два, по три часа, а през последните дни нито един път не бе спал повече от час наведнъж. Да, сега можеше да заспи, но сънят само се мярна и не дойде: твърде възбуден беше от това, което ставаше; и в каквата и външно непробиваема броня на спокойствие и фамилиарност с военното си дело да беше облечен, все пак, когато започна настъплението, се оказа, че човек мъчно преживява не само скръбта. Радостта, когато е голяма, също мъчно се преживява! И тя поглъща всичките ти сили, и от нея също се измаряш.

Разбира се, тия момчета от Далечния изток, които вчера за първи път влязоха в бой и изтласкаха немците, без да спрат, на петнадесет километра, отведнъж изпитаха такова щастие, на което ще завиди всеки военен човек, но все пак те не можаха да разберат докрай онова, което изпитваше Климович. Само този, който е бил унижен и оскърбен от отстъпленията и обкръженията, само този, който, залял с последните капки бензин своя последен танк и с болка на душата оставил зад себе си прощалния стълб черен пушек, вървял е с окачен на врата автомат седмици наред през горите, покрай пътищата, по които фучат на изток немските танкове — само той можеше да разбере докрай Климович, да разбере цялата огромна жестока наслада, изпитана от него през този ден и половина от оная минута, когато вчера на разсъмване проби отбраната на немците и почна да раздробява техния тил, до минутата, когато по пътя насам, към санитарния батальон, профуча през задръстения от изоставени немски машини, засипан от разпилени немски щабни книжа град.

Вчера на разсъмване, след пробива, когато изходът на боя беше вече решен и неговата желязна ковачница вече затихваше, един последен снаряд все пак се заби в купола на „КВ“, дето беше оглушалият Климович. Той излезе и видя, че танкът му е целият почернял, от него е смъкнато всичко, което се взема преди сражение:

инструменти, запасни вериги, железни въжета. От всички страни се виждаше само почернялото от пушека желязо. Тъкмо в тая минута, докато той гледаше своя танк, немски автоматчик го рани от един покрив. Убиха автоматчика, превързаха ръката на Климович; той се прехвърли от „КВ“ в един „Т-34“ и пое по-нататък.

През деня с няколко танка се натъкна на една отстъпваща артилерийска колона и още с първите сполучливи изстрели по челото и опашката ѝ затвори пътя. Отначало немците се разбягаха, но после, трябва да им се признае, дойдоха на себе си, обърнаха няколко оръдия и под прикритието на огъня им дори се опитаха да се прокраднат до танковете. Трябваше да правят всичко едновременно: и да довършат колоната, и да поддържат огън по стрелящите оръдия, и да се отбраняват. От танка няма да видиш: могат да се прокраднат и да го запалят. Климович свали радистите и ги постави с картечниците в кръгова отбрана между танковете. В края на краищата изпозастреляха атакуващите немци, разбиха оръдията, запалиха камионите, а когато после набързо преброиха, излезе, че са унищожили цял артилерийски полк. Такова нещо Климович не помнеше от началото на войната.

Вече през нощта той попадна на една немска автомобилна колона, която пълзеше със запалени фарове през виелицата. Шофьорите се разбягаха из гората, като оставиха колите със запалени фарове и незагасени мотори, а войниците от една дивизия „СС“ се изсипваха от каросериите в снега и вдигаха ръце. Тогава, през юни, те не можеха и да си представят, че такова нещо някога ще стане, а сега, през декември, все пак трябва да се научат. А сутринта той превзе един укрепен възел, вече далеч навътре в немската отбрана, и с очите си видя как от окопите се вдига и бяга, бяга, колкото краката ѝ държат, пред нашите танкове немската пехота. Той лично участвуваше в тази атака и видя бягащите фашисти и от двеста, и от двадесет метра пред себе си; стреляше в гърба им с картечница и виждаше техните извърнати при бягането лица...

Неговата памет през време на войната беше обременена с толкова много страшни спомени, че за друг човек, непреживял всичко, което той беше преживял, всеки от тези спомени сигурно би стигнал за цял живот. Право да си кажем, някои от тях дори у него предизвикваха тръпки; пък и можеше ли, без да потръпне, да си спомни танкистките погребения, когато след сражението трябва да се измъкна от танка

всичко, останало там вътре, а в какъв вид е всичко това — трудно е да се каже с думи! А ако танкът е годен за работа, после там вътре го измиват и го остъргват, преди да се качи в него новият екипаж, да се качи и да тръгне в бой...

Разправят, че такива неща закалявали душата. Това, разбира се, е така. Но като я закаляват, те в същото време и я раняват. И живее, и се сражава по-нататък човек с душа едновременно и закалена, и наранена. И това са двете страни на един и същ медал, и каквото и да разправят, човек нийде не може да се скрие от това. И дори такива спомени като днешното утро и немците, които бягаха пред танка и се обръщаха при бягането си, за да видят близо ли е смъртта зад гърба им, дори тия спомени не само закаляваха, но и раняваха душата. Защото все пак нейде в паметта стоеше това за миг изникнало пред танка и също тъй за миг изчезнало човешко лице с неговия безмълвен вик: „Не трябва!... Страх ме е...“ Стоеше в паметта, не изчезваше, беше също част от онова чувство на победа, с което живееше Климович. Понякога на човек му се струва, че войната не оставя по него неизгладими следи, но ако той действително е човек, само му се струва така...

И навярно затова, взимайки от ръцете на медицинската сестра приготвената гипсова превръзка, младата военна лекарка с добро, некрасиво лице, като гледаше Климович в лицето и предпазливо обръщаше ръката му, изведнъж попита съчувствено и не на място:

— А къде е семейството ви, другарю полковник, далече ли е?

— Далече. — Климович трепна от изненада и с първата попаднала му дума се защити от това нежелано вмъкване в неговата незаздравяла душа.

И за да не мисли за онова, за което не искаше да мисли сега, почна да мисли за друго: как е неговият водач от „Т-34“, когото той също беше взел със себе си в санитарния батальон, за да превържат главата му, загноила от изгарянията.

— Не можеш да разбереш къде скърца сняг и къде стъкло — рече Климович, когато излизаше от санитарния батальон, примижаваше от светлината и стъпваше с валенките по счупените стъкла, с които беше осеяна цялата улица.

Той излезе с полушубка, облечена на един ръкав и закопчана над превързаната ръка. На улицата го чакаше капитан Иванов, който след

реорганизирането на бригадата отново беше станал помощник по тиловата част. Климович знаеше колко ценен е на такава длъжност сигурният човек и го беше склонил да приеме заради някогашната им дружба от Холхин-Гол. И сега Иванов също заради някогашното им другарство беше докарал със своята емочка Климович тук от предната линия, след като го беше предумал да се превърже и заедно да разгледат града.

— Така няма да влезете в танка, другарю полковник!

— Няма нищо, ще вляза. А вие как сте? — обърна се Климович към Золотарьов, в чийто „Т-34“ беше се прехвърлил вчера сутринта след раняването.

— Добре, другарю полковник, остригаха ми само половината глава.

Главата на Золотарьов така бе омотана с бинтове, че танкисткият шлем едва се държеше на върха на темето му.

— Да си вървим — рече Климович, като имаше пред вид бригадата.

— Само да наминем при командира на дивизията! — помоли Иванов.

— За какъв дявол?

— Искам тук едно-друго... — Иванов изразително загреба във въздуха с ръка, като показваше немските танкове, задръстили улицата. — Но се боя да не би пехотата да сложи ръка. Да наминем за минутка!

— Не сме успели да вземем първите трофеи и вече почваш да правиш търговия — намръщи се Климович, но понеже разбираше, че Иванов се грижи за бригадата, не поиска да му пречи.

Иванов, седнал отзад, казваше на шофьора къде да кара и къде да завива и едновременно насочваше вниманието на бригадния командир върху взетите трофеи.

— Ето, виждате ли, това е военна радиостанция на танков полк. А това е тяхна ремонтна летучка. — Той показа един танк, в утробата на който, вдигнали капака, човъркаха двама танкисти.

— Твои ли са? — вместо отговор попита Климович.

— Чии други? Мои! А трофеите, да бъдем искрени, чии са? Нима не са наши?

Немските машини бяха повечето транспортни и щабни, но се срещаха и бронирани коли и танкове, също захвърлени в общата

бъркотия.

— Ех — с досада възкликна Климович, когато те вече приближаваха щаба на дивизията, — да бяхме почнали войната направо с такива гледки!...

Шофьорът спря пред една къщичка в покрайнината. До нея беше прокаран телефонен кабел, а пред вратата стоеше бяло боядисана емка.

С тази бяла емка преди пет минути се бе върнал в щаба Серпилин. Той крачеше напред-назад по ниската стая, задръстена с фикуси, и размятал вървешката полите на разкопчаната си полушубка, възбудено говореше на седналия зад масата Ртищев за устрема, с който вървяха хората. Устрем имаше и вчера, но той особено се чувствуваше днес след превземането на града.

— Щом минаха пред града, видяхте ли, просто се развеселиха! И сражение ги очаква напред, и знаят, че някои от тях утре няма да бъдат живи, а как вървят! Откровено казано, аз се боях сутринта, че ще трябва да избутваме полковете от града, че ще се задоволят с постигнатото. Не! Превзеха го! И продължиха! Знаете ли докъде е стигнал Добродедов?

— В четиринадесет часа беше в Зарубино — рече Ртищев. — Телефонна връзка засега няма — прокарваме!

— И няма скоро да прокарате: ей къде е вече той сега! — Серпилин посочи с пръст на картата, на четири-пет километра подалеч от Зарубино. — Аз сега ида оттам!

Той вече беше ходил и в двата полка, които през нощта бяха превзели града, и свърна за малко в щаба. Сега искаше да отиде при Баглюк, който обхождаше града отдясно.

Като знаеше общата обстановка, Серпилин разбираше, че за това бързо завземане на града той е задължен на танкистите и на своите съседи отляво, които бяха принудили немците да отстъпят стремително. Но при все това града бяха взели неговите полкове и да се иска от него сега, в устрема на настъплението, да мисли за заслугите на съседите си повече, отколкото за успехите на собствената си дивизия, би значило да се иска от него твърде много. Той бе работил трескаво в навечерието на настъплението и сега, като жънеше първите плодове, беше горд, че тъкмо неговата дивизия освободи един от първите градове в Подмосковието, а загубите през първия ден за негово голямо щастие се бяха оказали по-малки от очакваните.

— Другарю генерал, разрешете да се представя: командирът на седемнадесета танкова бригада полковник Климович!

Серпилин се обърна, железните му зъби блеснаха и той стисна ръка на Климович.

— Отдавна ли сте полковник?

— От месец. Когато питахте там при телеграфа, преди парада, имало вече заповед, но аз не знаех.

— А аз чувах — все тъй весело рече Серпилин, — че заедно със съседа действуват танкистите на полковник Климович. Интересно, помислих си, дали ще са на същия или на друг? После реших: сигурно ще са на същия! Танкистите у нас за съжаление още се броят на пръсти, едва ли, мисля си пред Москва командирите на две бригади едновременно ще се наричат Климович!

— А аз, откровено казано, не се надявах да ви срещна, другарю генерал — рече Климович. — Мислех, че ще видя Орлов: ние в началото на ноември действувахме заедно с него...

— Да — рече Серпилин, като загаси мигом усмивката си, сякаш изобщо не я беше имало, — живееше генерал Орлов, мечтаеше повече, отколкото за царството небесно, да поведе своята дивизия в настъпление, и ето не доживя — и вместо Орлов, настъпва сега Серпилин. Случват се такива нелепици във войната и никой от нас не е застрахован от тях.

Той въздъхна, като си помисли, че ще трябва да отдели през нощта време и да напише макар и късо писмо на вдовицата на Орлов, че дивизията, пазейки традициите на мъжа ѝ и отъмщавайки за неговата смърт, настъпва и гони фашистите.

Но гласно попита съвсем друго: не е ли прехвърлен Климович да действува заедно с тяхната 31-ва дивизия?

Климович каза, че той както преди е подчинен на съседа отляво, а тук е наминал в санитарния батальон и едновременно да види града.

— Воюваме отдавна, а други отнети от немците градове освен Елня не съм виждал!

— Да — рече Серпилин, — първият град, първият град — като си помислиш само!... На вас поне ви потръгна с Елня, а аз за шест месеца война превземам първия си град! И то с ваша и божия помощ!

Макар в думите му да имаше великодушие, той не можеше да скрие нотката на самодоволна радост: както и да е, все пак неговата

дивизия превзе града.

— Да пийнем ли като съседни чай? Или танкистите не пият чай?

Климович отказа. Той се безпокоеше за бригадата. Наистина там бяха останали и комисарят, и началник-щабът, бяха дадени всички заповеди и сега стягаха само танковете за нощната операция, но все пак душата му не беше спокойна.

— Благодаря, другарю генерал — рече той, — аз ще вървя. Но имам една молба към вас. Щом сам признавате нашето участие в успеха, то тук остава моят помощник по тилвата част, иска да използва някои и други трофеи, особено от транспорта... С една дума, съжалете сирачето! — При тия думи той кимна към застаналия мирно Иванов и Серпилин се усмихна на несъответствието между думата „сирачето“ и самоуверения вид на помощника по тилвата част.

— Не би могъл да обиди човек вашето сираче... Как мислите — попита той, когато вече се сбогуваше — вие по-добре знаете, вчера излязохте в тила им — чакали ли са те нашето настъпление, или не? Едни пленници, взети от нас, казват — не очаквахме, а други заявяват, че са чували за предстоящо оттегляне.

Климович се замисли и каза, че по негово впечатление немците са имали и части, които вече са получили заповед за оттегляне, и части, които не са получили такава заповед. Изобщо някаква неразбория...

— Сигурно така ще да е — съгласи се Серпилин. — Но мене лично ми се струва, че ако ние се забавехме седмица и не бяхме усетили момента, щяхме да имаме работа с организирано отстъпление. Имам такова чувство, че подушихме момента! — с удоволствие възкликна той и даже подсмъркна.

Като се радваха на станалото, те и двамата едновременно си помислиха едно и също нещо: някаква част от немската съпротива е вече сломена, но каква работа ще имат утре, не се знае още! И се сбогуваха, прочели тая неспокойна мисъл един другиму в очите.

— Аз излязох от обкръжението право в неговата бригада — след заминаването на Климович рече Серпилин на Ртищев, който през време на техния разговор продължаваше да се занимава мълчаливо с работата си.

Ртищев кимна. Той много работеше и малко говореше, сякаш искаше с мълчанието си да каже на Серпилин: „Какъв човек съм и какво ми е на душата, не ви интересува. Вие веднъж ме изслушахте на

тая тема и аз няма вече да се връщам на нея. А за моята работа съдете сам: работя пред очите ви.“

Такива отношения не радваха, но в края на краищата задоволяваха Серпилин, пък и той нямаше време да се замисля над това.

Зададе на Ртищев няколко въпроса, които един командир на дивизия, прекарал половината ден напред, в полковете, задава обикновено на своя началник-щаб: какво се чува у съседите отдясно и отляво? Как върви подвозът на боеприпасите? Как се придвижва тилът и не е ли телефонирано началството?

Отляво, в съседната армия, работите вървяха добре. Съседът отдясно изоставаше: образувалият се отстъп заплашваше да разкъса двете армии. От армията телефонираше началник-щабът и питаше за обстановката. Ако се съди по това, че не е гълчал и не е давал за пример никого, трябва да се предполага, че засега няма кого да им дава за пример: най-големият успех и вчера, и днес се пада на тях.

Изслушал всички тия известия, Серпилин, все така без да сваля полушубката, седна набързо да пие чай.

— Хубава работа! — раздаде се от прага рязък, присмехулен глас. — Остава ни да отнемем на немците още половин Русия, а командирът на дивизията завзел една точка от картата и си пие чая!

Седналият гърбом към вратата Серпилин се обърна и стана една секунда подир изпълналия се веднага началник-щаб. На вратата стоеше командувачият; въпреки големия студ той беше облечен строго според устава с ботуши, шинел и калпак; лицето му беше почервеняло от студа и както се стори на Серпилин, зло.

— Доложете обстановката! — рече командувачият и като хвърли вървешком шинела и калпака в ръцете на адютанта, пристъпи към масата.

Серпилин, наведен до него над картата, доложи обстановката и с молив уточни предвижването на двата си левофлангови полка. Педантичният Ртищев до получаването на писмените донесения от командирите на полковете беше отбелязал последното придвижване само с пунктир.

— А тук, дето показвате, придвижили ли са се? — недоверчиво попита командувачият, като видя как Серпилин върху пунктира нанася дебели червени линии. Стори му се, че командирът на дивизията бърза

в негово присъствие да представи желаното за действително. — Придвижили ли са се, или предполагате, че са се придвижили?

— Придвижили са се — рече Серпилин.

— Нещо не ми се вярва — рече командувачият.

— А аз съм свикнал да вярвам на очите си! — твърдо рече Серпилин, като схващаше цялата важност на тази минута за по-нататъшните им отношения с командувачия. — Предполагам — додаде той, — че сега са се придвижили вече тук и тук... — Той нанесе две пунктирни черти. — А тук — той допря молива до своите дебели червени линии — аз бях лично. — Той погледна часовника и уточни до минутата кога точно е бил на едното и на другото място.

Командувачият често приказваше с подчинените си с оня студен, рязък маниер, с който бе започнал разговора със Серпилин. Той умееше да засяга хората, когато е недоволен от тях, и не им признаваше правото да се обиждат, ако, засегнати от формата, те не са прави по същество. Но в неговия суров характер имаше една спасителна граница, която отделяше властността от своеволието. Отпора по съществото на работата той признаваше и тъкмо с такъв отпор се сблъска сега.

— Така — рече той, без да промени впрочем своя остър тон. — Тук обстановката е ясна. А как е вдясно, при Баглюк?

— При Баглюк ей сега ще отида. — Серпилин се обърна към Ртищев: — Доложете как напредва Баглюк.

— А ще ме почерпите ли с чай? — след като изслуша Ртищев, попита командувачият и седна. — За да не се срамувате да пиете чай сами.

И за да покаже, че се шегува, едва-едва се усмихна.

— Разрешете да попитам, другарю командувач, как са работите в другите дивизии? — попита Серпилин, когато командувачият отпи първата глътка чай.

Командувачият го погледна изпод вежди. Ако работите на Серпилин вървяха лошо, той би отговорил другояче. Но работите на Серпилин вървяха добре и командувачият отговори другарски:

— Горедолу, Фьодор Фьодорович. Може да се желае нещо по-добро. Умението на командирите изостава от бойния дух на войската. Не са свикнали, не са свикнали да настъпват! — сърдито повтори той.

— Налага се да буташ някои, и то така да буташ, че ръцете те заболяват.

Той приповдигна над масата и двете си ръце и изразително показва как точно му се налага да бута отзад ония, които недостатъчно бързо се движат. Там, където напредвали, срещайки слаба съпротива, се спирали, страхувайки се за фланговете. Там, където се натъквали на силни отбранителни възли, повтаряли отчаяните атаки, не се решавали на дълбоки обхождания, защото пак се тревожели за фланговете.

Тъкмо дивизията на Серпилин днес вървяла по-бързо и го безпокояла по-малко от другите; и той отначало възнамерявал да отиде в съседната дивизия, но после не го сдържало, поискал поне с крайчеца на окото си да види първия град, превзет от армията, и тръгнал за Серпилин.

— Бутах, бутах — рече той тъкмо онова, което помисли, с откровеност, на която по-често от другите са способни уверените в себе си хора, — а после реших да погледам трофеите, за да ми олекне на душата! Трофеите са доста големи, има за какво да се докладва.

Той допи чая, стана и попита Серпилин:

— При Баглюк ли?

— Тъй вярно!

— Та ето, чуйте на сбогуване. На вашия съсед Давидов аз ще направя синини по гърба, но ще го тласна напред. Ала вие не се крийте зад неговото изоставане! Поставете на Баглюк задача да стигне до вечерта ето тук! — Командуващият показва на картата една железопътна гара на дванадесет километра от мястото, дето се намираха сега. — До вечерта да бъде там. През нощта да я превземе и да продължи по-нататък! А сутринта изнесете там напред своя команден пункт, а още по-добре — замъкнете целия си щаб!

Като погледна при това бягло Ртищев, командуващият леко махна с глава и адютантът се приближи до него с шинела.

Зазвъня телефонът и Ртищев взе слушалката и каза, че на телефона е щабът на армията.

— Доложете, че съм заминал при Давидов. Нека звънят там след час — рече командуващият и бързо излезе, придружен от Серпилин.

На входната площадка той така се сви от студ, че Серпилин не можа да се сдържи и каза, че полушубката все пак е по-сигурна от шинела.

— Не съм свикнал с нищо друго — рече командувачият. — За себе си, разбира се, не го отнасяйте — добави той, като погледна валенките и полушубката на Серпилин. — Стигнете ли с вашите валенки до гарата — ще ви кажа сполай. А тъпчете ли ботуши на едно място — и ботушите няма да ви спасят.

Той се усмихна, като си спомни за оня, когото ботушите няма да спасят — за контето полковник Давидов, командира на съседната дивизия. И като повтори още веднъж настойчиво, че гара Воскресенское трябва да бъде превзета през нощта, замина една минута преди Серпилин.

— Страхувам се да не стане нужда довечера всички, без разлика на чин, да вървим пеша — рече Серпилин, като сядаше до шофьора в автомобила, и посочи с глава през прозорчето парцалите сняг на виелицата.

Полкът на Баглюк, в който отиде Серпилин, настъпваше по-вдясно от превзетия през нощта град.

В полка съжالياха за това, завиждаха на съседите, но изобщо нито за едното, нито за другото оставаше време. През първото денонощие полкът освободи шест села, а днес заранта — още пет. Но ако вчера думата „освободи“ отговаряше на истината, днес всички превзети села бяха почти до основи изгорени от немците. Те почнаха да горят селата още от вечерта и цялата нощ пред полка блещукаха на кръгозора едновременно няколко зарева.

Батальонът на Рябченко през първото денонощие вървеше в острието на пробива, но тая сутрин на един кръстопът се опря в малкото селце Мачеха^[1], което немците не искаха да предадат за нищо на света, и преди да превземе останалите от него главни, изгуби в петчасово сражение четиридесет души убити и ранени.

Сега Рябченко с една рота бързаше да настигне отминалите напред батальони, а Малинин караше да бързат останалите роти, разточени по наваяния със сняг път. Още едно село напред, както казваха, беше също взето и също преди това изгорено; димът от пожаращето напомняше, че трябва да се бърза.

— Навсякъде пушек — рече Синцов, като се изравняваше с Караулов, зад когото вървеше по пътя.

Краката му затъваха в снега, вятърът духаше право в лицето му и трябваше голямо усилие, за да ускори крачка и да настигне Караулов.

— Какво? — недочул, попита Караулов.

— Пушек има, казвам, навсякъде.

Караулов кимна и изтри с ръкавица полепналия по веждите и мустаците му сняг.

— Ето аз все вървя и броя — рече той, без да обръща глава, — сутринта имаше пет пушека, а сега са осем. Палят все повече и повече. Осем! Тури и онова, което превзехме, как го викаха...

— Мачеха — рече Синцов.

— Наистина мащеха! Станаха девет! Имаше Мачеха — и няма я Мачеха. А са живели хора... Не знам какво мислят фашистите: да няма къде да подслоним глава ли? Та ние ще преспим на снега, но все пак ще ги стигнем! И щом са такива паразити, бих дал заповед на армията: докато горят всичко, да не ги взимат нийде в плен. Изгорил къща — куршум в челото! Как мислиш?

Синцов мислеше също като Караулов, пък и самият Караулов в изгорената до основи Мачеха тъкмо тъй се разпореди със заловените подпалвачи. Но като човек, свикнал на ред, той искаше и направеното вече от него, и онова, което се готвеше да направи занапред, да става не просто по негов гняв, а в изпълнение на заповед.

— Кой пречука офицера там, при конюшната? — попита Караулов.

— Комаров.

— Видях, ти с отделението задмина пожара, а после не се чу нищо, само техните автомати. Мисля си: мигар са ви убили? А после бомба — и те вече не стрелят!

— Бомбата хвърли Комаров — повтори Синцов.

— Да — рече Караулов. — А аз си помислих, че са избили цялото ви отделение.

Сега в отделението на Синцов имаше само двама души: той и Комаров, но за Караулов отделението си оставаше отделение, колкото и души да е имало в него през деня...

— А ето още един мъртвец — рече Караулов и се спря край пътя до трупа на немец, наполовина навезан от виелицата.

Немецът лежеше възник, хванал с ръце главата си, единия крак подвил под себе си, а другия изпружил право на пътя.

Караулов докосна крака с върха на валенката си, но той едва се повдигна и отново зае предишното си място.

— Зиме мъртъвците са по-други, отколкото лете — рече Караулов. — Някой е просто като кукла и не прилича на човек!

Сега Караулов отново вървеше напред, а Синцов — подир него, като виждаше отпред широкия му гръб и слушаше как отзад, тежко дишайки, върви Комаров. В навечерието на настъплението Комаров се почувствува зле: боляха го гърдите и го дереше кашлица, навярно беше простинал, когато измъкваша Леонидов. А сега ето вървеше с тази настинка без почивка и сън втори ден, вървеше, без да се оплаква, само от време на време напрегнато кашляше.

„А Леонидов сега лежи в болница, може би в Москва, а може би и по-далече, лежи там на чаршафи, под одеяло“ — с минутна остра завист към Леонидов, който лежеше на чаршафа под одеяло, с откъснато ходило, си помисли Синцов.

Поиска му се и той да бъде ранен, не тъй тежко, както Леонидов, а например като Баюков, когото Малинин все пак бе издирил — удържа си на думата. Баюков беше пратил писмо, благодареше, дето му съобщаваха за ордена, и пишеше, че е почнал да оздравява... Ето и той, Синцов, да лежи сега така и да оздравява като Баюков в болницата, на чаршафи...

Той с голяма мъка пропъди от главата си тази мисъл, която спохожда хората през войната много по-често, отколкото те си признават. И да пропъди от главата си тази мисъл, му помогна не съображението, че тя е срамна и страхлива, а споменът, рязнал като нож паметта му, за четирите трупа, които бяха свалили преди един час от бесилката в същото това село Мачеха.

Единият труп беше женски. Синцов отрязва усукания на четири ката цветен телефонен немски шнур, на който беше обесена тази девойка.

Синцов отрязва с нож шнура, пое на ръце тялото и го сложи на снега. Девойката беше облечена с шаячно черно палто, разкопчано на гърдите, под него се виждаше плетена блуза; единият ѝ крак бе обут в неравно отрязана по края стара валенка, със защита подметка, а другият — само с чорап и на чорапа на коляното имаше голяма дупка, през която се виждаше бялото нежно тяло. Телефонният шнур се беше врязал дълбоко в дългата бяла шия, главата ѝ беше извърната настрана

и лицето ѝ имаше такъв израз, сякаш тя казваше: „Какво искате от мен, защо сте се заяли с мен“?

Екзекутираните висяха отдавна и когато ги свалиха, бяха тъй неживи, ледени, порцелановобели, че изглеждаше, ако непредпазливо ги сложат или ударят о нещо, може да се отцепи парче от лицето или някоя ръка. Синцов си спомняше отново и отново с всички подробности как сваляше от бесилото тази девойка и с чувство, близко до ужас, си мислеше за Маша. Веднъж, сигурно защото обесената девойка беше с една валенка и скъсан чорап, той ненадейно си спомни как носеше някога мъничката докторка, и като си спомни за докторката, пак с ужас си помисли за Маша. Къде е тя? И жива ли е? Сега, след всичко, което беше преживял оттогава, му се струваха нелепи и безсмислени всички ония думи, които той, задъхвайки се от страх зарад нея, ѝ казваше в последните минути на тяхната последна среща. Последна? Или не е последна? Той не знаеше това, както и милионите хора, които се бяха сбогували с милиони други хора.

— Е, как е? — прекъсна невеселите му мисли гласът на Малинин, който вървеше по пътя заедно с веригата на батальона и след като бе пришпорил опашката, сега излезе по-близо до челото. — Как върви войната?

— Войната не върви лошо, другарю старши политрук — рече Синцов, като се обръщаше вървешката към Малинин. — За едно ми е жал: не сколасваме. — И той кимна напред към пушека.

Пелената на виелицата вече беше закрила другите пушеци, издигали се неотдавна по целия кръгзор към небето като черни облаци на скръбта, но този, близкият, все още чернееше ли, чернееше отпред.

— Е какво, все така ли ще бъде? — попита Синцов, щом тръгна мълчаливо редом с Малинин.

— От нас зависи — рече Малинин.

Той не беше поклонник на азбучните истини, но какво можеше да отговори на този въпрос? Да, от нас. От кого другиго? И в края на краищата така беше, макар и да изглеждаше, че това вече не зависи нито от Караулов, нито от Синцов, нито от другите войници, които крачеха след тях, нито от Малинин и Рябченко, направили и вчера, и днес всичко, на което бяха способни, и продължаваха да вървят напред толкова бързо, колкото можеха.

— Тук все пак намерих двама жители — рече Малинин. По познатата интонация на гласа му Синцов разбра, че Малинин казва това не току-така и не за първи път, а върви по колоната и го повтаря на всички. — Те разправят, че през нощта между немците тук имало стрелба на шосето, дето са двата изоставени танка. Видя ли ги?

— Видях ги — рече Синцов.

— Една тяхна моторизирана колона отстъпвала, а бензинът им свършил. Тогава между тях и техните танкисти се завързала цяла битка — чак до стрелба! И все пак пресипали от танковете бензина в транспортните коли и заминали. Хубав факт, а?

Той попита за това Синцов вече като някогашен политрук, сякаш се съветваше: хубав факт за агитация, нали?

Синцов си спомни за двата оставени на пътя немски танка и ясно си представи как през нощта в снега са се били немските танкисти и пехотинци заради бензина...

— Фактът е хубав, само че...

— Какво? — бързо попита Малинин.

— Само че хубаво би било и ние да имаме повече техника!

— В такова време истината е в краката.

— Да, вярно е, че е в краката! — Синцов с мъка местеше по снега тези крака и чувствуваше във всеки един от тях двадесеткилограмова тежест.

Рече и млъкна; беше така уморен, че нямаше желание да разговаря. Но Малинин разбра мълчанието му другояче: „Сигурно страда!“.

Тъкмо преди настъплението в батальона донесоха пет партийни билета и ги връчиха на всички освен на Синцов. Малинин, тъй като просто не намери случай да поприказва за това с комисаря на дивизията и си помисли, че всички хора са смъртни, още тогава, през нощта преди настъплението, с голяма мъка откъсна десет минути и написа за Синцов късо писмо направо до политотдела на армията. С цялата рязкост, на която беше способен, когато вярваше в правотата си, той писа, че партийната комисия на дивизията напразно е забавила решението на полковото бюро и не е решила още преди настъплението въпроса за партийната съдба на един човек, който всеки ден и час може да сложи кости, без да дочака правдата.

Той не желаше сега, преди време, да говори на самия Синцов за това, сигурно още недошло писмо, но чувствуваше необходимост да го подкрепи макар и с нещичко.

— Не мисли, че съм забравил. И изобщо по-малко мисли за това. Сега аз ще мисля вместо тебе.

Малинин каза тия неловки думи от все сърце, но Синцов неволно се усмихна. Той вярваше на Малинин, но не можеше и сам да не мисли за това. Тук Малинин също беше безсилен да му помогне. Той самият мислеше за това, бе мислил много пъти и вчера, и днес, макар че тъкмо в този момент, докато вървяха редом с Малинин, мислеше съвсем за друго, а това си спомни едва сега.

— Разбира се, додето вървим... — рече Малинин, който по навик не довършваше ония изречения, краят на които беше предварително известен от началото. — Но щом се спрем...

— Ех, Алексей Денисович! — Синцов дигна клюмналата си глава и злобно погледна пушека отпреде им. — Съгласен съм на всичко, само да не се спираме по-длъжко!

— Без спиране и машината не работи, защо да си чешем напразно езиците — мрачно каза Малинин. — Да не би да искаш без спиране да стигнем до Берлин?...

— Поне до Вязма.

Малинин неопределено изсумтя — не потвърди и не отрече. Вязма, разбира се, не е чак толкова далече, но без почивка и попълнение май няма да стигнеш и до Вязма...

— Хей, стори път! — викна отзад Комаров.

Малинин и Синцов се обърнаха, отстъпиха настрана и покрай тях мина шейната на Баглюк. Запотеният кон, който тичаше в тръс, тежко разхвърляше с копитата си снега. На предницата седеше автоматчик, а отзад, до Баглюк, пътуваше генерал с полушубка и валенки.

Шейната отмина. Малинин отново стъпи на пътя и като смяташе, че Синцов продължава да върви до него, каза, че е минал новият командир на дивизията, виждал го вече веднъж в щаба на полка преди настъплението.

Но Синцов не вървеше до Малинин, а стоеше край пътя, там, където беше отстъпил, до коляно в снега, и гледаше подир отминалата

шейна, в която до Баглюк — не той не можеше да се припознае! — профуча покрай него живият Серпилин.

— Какво изостана? — повика го Малинин.

Синцов измъкна от прясната крака, излезе на твърдия замръзнал сняг, настигна Малинин и тръгна редом с него.

— Знаете ли кой мина? — рече Синцов, след като помълча.

— Знам. Новият командир на дивизията — рече Малинин.

— А как се казва?

Малинин се навъси — мъчеше се да си спомни. Името на командира на дивизията все се въртеше в паметта му. Беше го записал в тетрадката, тетрадката лежеше в планшета, но в студа не му се искаше да си сваля ръкавицата.

— Помня, че когато го чух, ми се стори много познато име, а после го забравих.

— Серпилин — рече Синцов.

— Да — потвърди Малинин и втренчено погледна Синцов. Сега той си спомни защото името му се бе сторило толкова познато.

— Същият? — попита той Синцов.

— Същият!

— Брей, майчице мила! Тичай веднага след шейната! — рече съчувствено Малинин. Той се зарадва заради Синцов: присъствието на същия човек, под чието командване Синцов е излязъл от обкръжението, в дивизията, и то на длъжността неин командир, можеше много да опрости работата.

„Няма пък да тичам!“ — помисли си Синцов в пълно противоречие с мислите, които му дохождаха наум всеки път, когато по-рано мечтаеше за срещата със Серпилин като за нещо неосъществимо. Той постепенно и незабелязано за себе си свикна с трудната, но горда мисъл, че всичко в съдбата му трябва да бъде решено справедливо и без тази среща, решено не защото се е намерил свидетел на неговото минало, а защото има хора, които знаят как се сражава той сега: и Малинин, и батальонният командир, и Караулов, и Комаров, който кашля сега там отзад...

Беше време, когато той молеше съдбата за снизхождение: такъв подарък някога бе му се сторила срещата с Люсин; наистина после тя се оказа не подарък, а удар на съдбата. Но той продължаваше да мечтае

всичко отведнъж да се разясни и най-често при това си спомняше за Серпилин.

Но сега му се доця всичко да върви по своя ред, да върви така, както си върви, и когато решават въпроса му, да повярват не на генерал Серпилин, който е познавал политрука Синцов още когато в джоба на рубашката му е бил партийният билет, а да повярват докрай, до последната точка на самия него, червеноармееца, а сега младши сержант Синцов, който заедно с много хиляди хора, също като него, не беше дал на немците Москва, а сега ги преследваше назад.

Имаше чувството, че е заслужил това и дори още едно отлагане, още един отказ все едно вече не можеха да сломят в него това чувство за собствена сила и правота. Да, там, в неговото заявление е споменато името на Серпилин и ако обърнат внимание на това и го покажат на Серпилин и ако Серпилин сметне за нужно да го повика, много добре, той ще се зарадва. Но подир шейната няма да хукне.

— Нищо — без да има абсолютно никаква представа за действителните мисли на Синцов, каза Малинин. — Щом настъпи затишие, ще ви направим очна ставка. Не се разстройвай.

Синцов искаше да каже на Малинин за мислите си с откровеността, на която неговият комисар имаше правото да разчита; но ако кажеше просто, че не му трябва никаква очна ставка, само щеше да озадачи Малинин, а сега нямаше сили да му обяснява всичко подробно: снегът така се лепеше по тях, вятърът толкова силно духаше, толкова тежко и студено беше да се върви срещу вятъра, и с всяка нова крачка ставаше все по-тежко и по-тежко.

[1] Мачеха на руски означава мащеха. — Б.р. ↑

ДЕВЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

До падането на нощта батальонът на Рябченко, който напредваше, без да спира, зае още три села: двете изгорени до основи и третото изгоряло само три четвърти. Когато го приближиха, то беше още цяло. После пламнаха първите къщи, а след час гореше половината от него.

Тази гледка ги накара въпреки стрелбата на немците все пак да нахлуят в селото и да не допуснат то да бъде изгорено до основи. Твърде нагледно ставаше всичко това: докато едни немци стреляха с картечници от изрязаните в стените амбразури, други тичаха и палеха къщите. Сегиз-тогиз в пламъка се мяркаха прибягващите им от къща на къща фигури. Това вбеси хората и когато се втурнаха в селото, те намериха още сили в себе си да разтръгнат пламналите греди и да загасят току-що започналите да горят къщи.

Но после настъпи такава нечовешка умора, че дори ако Рябченко не наредеше да се разположат на почивка, хората му не бяха в състояние да направят нито крачка.

След като постави охрана, Рябченко заповяда на ротните командири дето е възможно да варят чай, да нахранят хората и главно по-скоро да ги настанят да спят.

Мнозина бяха така капнали, че след като се наблъскваха в оцелелите къщи, падаха като убити, безсилни дори да хапнат, преди да заспят.

Рябченко се страхуваше, че посред нощ може да се яви Баглюк и да прати батальона по-нататък в настъпление. Той молеше бога да не се случва това и искаше хората да откъснат колкото може повече време за сън.

Вляво на кръгозора през виелицата розовееше заревото на Воскресенское. В два часа през нощта оттам пристигна с шейна Баглюк заедно с командира на дивизията и поиска Малинин и Рябченко да вдигнат хората.

Двата други батальона на Баглюк от четири часа вече се мъчеха да вземат гарата и все не можеха да я превземат. Немците отчаяно се сражаваха и я горяха направо пред очите им.

От Рябченко се искаше да вдигне своя батальон и като направи последно усилие — един седемкилометров скок напред — да пресече пътя, по който немците изтегляха от гарата своя тил. Ако той пререже пътя или излезе на него, немците ще напуснат гарата и ще минат в отстъпление.

Така постави Баглюк задачата. А командирът на дивизията попита колко време е необходимо, за да вдигнат хората.

Рябченко честно каза: „Половин час“. Той очакваше да му отговорят с викане, но предпочете да преживее това, отколкото да си криви душата. И без това за по-малко от половин час той не можеше да вдигне и да строи хората си, и за толкова да смогнеш, пак щеше да е добре.

Баглюк, изглежда, искаше да повиши глас. Но командирът на дивизията погледна часовника си и спокойно рече:

— Добре, но само вашият половин час да е действително половин час!

Рябченко и Малинин се заловиха за своята трудна работа. В такова състояние само нещо изключително може да вдигне хората на крак: земетръс, наводнение, пожар и, разбира се, войната, която при всяко сражение просто обединява в себе си всичките тия тъй страшно звучащи в мирно време думи.

След половин час батальонът на Рябченко, който наброяваше сега, в края на второто денонощие от настъплението, малко повече от седемдесет души, се строи в две неравни редици.

В далечината розовееше заревото на пожара.

Рябченко подаде команда „мирно“ и Серпилин се приближи до строения батальон.

Той накъсо повтори на целия батальон, онова, което Баглюк бе говорил на командира и комисаря, и каза, че сега от тях зависят две неща: там, във Воскресенское да остане поне нещичко освен пушек и пепел, та хората — жените и децата — да има къде утре да живеят; и второ — от тях зависи другарите им да не паднат безвъзвратно жертва пред тази гара. Ето вече четири часа те я атакуват и не могат да я

превземат, но немците сами ще избягат оттам, щом батальонът я заобиколи и им пререже пътя.

Той, командирът на дивизията, знае, че батальонът изцяло е изпълнил сутрешната заповед и е направил днес всичко, което е могъл, но все пак ги моли да тръгнат и да пресекат пътя за отстъпление на фашистите.

— Такава молба имам към вас. Голяма молба — рече той, като завърши своята къса реч, и макар думите му по тон малко да се отличаваха от заповед, макар да можеше направо да каже: „такава е моята заповед“ — той употреби думата „молба“. И ако не във всяко от тия уморени сърца, все пак в много от тях нещо трепна, макар тя, думата, да си оставаше дума, а те трябваше от този топъл, с кръв спечелен подслон за нощуване да тръгнат отново напред във виелицата и да влязат там в сражение с немците.

— Другарю генерал, батальонът ще изпълни поставената от вас задача! Ще изпълним и ще доложим още преди разсъмване — рече Рябченко, сякаш се стараяше със своя напет вид, със своя звънлив глас да замени мрачното мълчание, в което се намираше батальонът.

Той даде команда и хората тръгнаха.

Серпилин стояше и гледаше как преминаваха войниците и на неговото лице, също тъй уморено като техните лица, имаше израз на благодарност към тези хора и разбиране за всичко онова, което те сега правят. Той също би направил на тяхно място онова, което те правеха, но това не му пречеше да цени тяхната саможертва. Мигар правото да заповядваш изключва потребността да изпитваш благодарност към хората, на които служебният дълг не им предоставя нищо друго освен безусловно да изпълнят твоята заповед? И мигар ти самият, който също тъй безусловно изпълняваш други, тежки за теб заповеди, не очакваш понякога благодарност, макар и в очите, които те гледат?

Когато колоната вече почти цялата се изниза, Серпилин си спомни, че още когато тя се строяваше, погледът му се спря на един висок боец на десния фланг. Редно е деснофланговият да е висок, но вниманието на Серпилин бе привлечено не от това, че бе толкова висок, а от друго: фигурата на деснофланговия му напомни нещо... Сега, когато се изнизваше опашката на колоната, той си спомни за това и веднага отново го забрави, щом Баглюк се обърна към него с въпроса: достатъчно ли е да остави тук за охрана един взвод?

— Кого да охранява? — вдигна очи към него Серпилин. — Мене или вас? Ако вас, тогава вземате този взвод със себе си, защото ще отидете с командира на батальона, и не се връщайте, докато не ми пратите донесение, че сте прерязали пътя! А ако е за мене — знайте, че аз ще се върна при гарата и ще бъда там сред вашите батальони, докато не я превземем.

— А мигар, другарю генерал, вие няма да преместите тук командния пункт на дивизията? — попита Баглюк, като показа с ръка селото и не изрази никакви чувства по повод това, че Серпилин го праща заедно с батальона.

— Утре заранта ще го настаня. Щом дойде комендантската рота, веднага ще ви я изпратя на помощ срещу гарата. До заранта оставете тук трима войници, за да не е празно селото. А всички останали напред! И да не видя тук след пет минути нито един излишен човек!

Баглюк остави на командира на дивизията трима войници, своята шейна и своя автоматчик, а той самият, загребвайки с валенките си снега, тръгна да настига батальона.

Като погледна подир отдалечаващия се батальон, Серпилин, преди да тръгне обратно към гарата, се отби в една близка къща.

Там се гreeха пострадали от пожара: жени и деца. Той ги поздрави, затвори след себе си вратата и като свали на прага калпак, уморено потърка с ръка главата си, чувствувайки непреодолимо желание ей сега да си избере едно кътче в тази загрята с човешка топлина къща, да се повали и да заспи.

Една възрастна жена, навела ниско глава, стържеше с нож масата.

— Какво правите? — попита Серпилин.

— Остъргвам я от немците — рече тя, без да вдига очи, като продължаваше да стърже яростно. — Това не са хора, спяха на масата! — После се изправи, вдигна очи към него и с бърз, припрян глас започна да разказва как немците вчера убили по-малкия ѝ син: той искал през нощта да откара кравата в гората, а те хукнали подире му и го застреляли. Приказваше бързо, а очите ѝ бяха такива, сякаш ей сега, щом всичко изкаже докрай, той, Серпилин, ще вземе и ще поправи станалото.

Жените една през друга взеха да разправят кога и кого в селото им убили фашистите, докато били тук, а Серпилин, облегат на касата

на вратата, слушаше и се наливаше с нова омраза, макар да изглеждаше, че към оная, която той вече изпитваше към немците, не може нищо да се прибави.

— Другарю генерал! — оставеният от Баглюк автоматчик отвори зад гърба му вратата. — Уловихме двама фашисти в зимника, там се напъхали. Какво да ги правим?

— Довиждане — поклони се Серпилин на жените — Утре, щом докараме продукти, ще дадем по малко за децата на пострадалите от пожара. — Той си тури калпака и излезе подир автоматчика. — Къде са те?

И веднага видя немците. Те стояха между двамата заловили ги войници. Бяха с обуца, с шинели, с нахлузени на ушите кепета, треперещи, пронизани от студ.

— Аус велхем дивизион?^[1] — попита Серпилин.

Единият от немците отговори, че е от сто и четиринадесета.

— Унд зи?^[2]

Вторият каза, че също е от сто и четиринадесета.

— Вас махен зи хир?^[3]

Немците мълчаха, но вместо тях, разбрал безпогрешно смисъла на въпроса, отговори един от заловилите ги войници:

— Аз предполагам, другарю генерал, че това са подпалвачи от фойеркомандата, затуткали са се в последната минута и са се скрили.

— Цайген зи ире хенде!^[4]

Един от немците отскочи, не разбирайки какво искат от него. Другият остана неподвижен.

— Покажете ми ръцете си! — още веднъж повтори на немски Серпилин и направи крачка напред.

Немецът уплашено му протегна ръцете си. Застаналият до него войник искаше дори да отблъсне немеца: защо пъха той ръце в носа на генерала! Но Серпилин го спря.

— Унд ду? — И Серпилин, наведен със своя висок ръст към ръцете на втория немец, ги помириша.

Ръцете и на двамата миришеха на газ. И двамата мълчаха. Единият ситно трепереше, другият беше окаменял от отчаяние и страх пред неизбежната смърт.

— Разстреляйте ги, дявол да го вземе! — рече Серпилин на войниците и като се извърна, тръгна към шейната.

На пътя се показаха фигури на хора, които вървяха срещу вятъра, като се закриваха с ръце. Един от тях ускори крачка, изтича при Серпилин; веднага го настигна друг. Бяха началникът на свръзката на дивизията и командирът на комендантската рота.

— Най-сетне пристигнахте! — недоволно рече Серпилин на началника на свръзката. — По-добре късно, отколкото никога! Изтеглете тук телефон! Утре, според обстановката, поне до пладне командният пункт да бъде тук! И щом се свържете, съобщете на Ртищев, че аз ще бъда при Воскресенское, додето не го превземем. Как е Ртищев, на път ли е?

— Съвсем не, другарю генерал — със запъване рече началникът на свръзката — Щабът е на път, а полковник Ртищев се натъкна на мина.

— Ранен ли е? — бързо попита Серпилин. — Откараха ли го?

— Убит на място, другарю генерал.

— Ах, да му се не види макар! — ядосано се удари с ръце по втвърдената полушубка Серпилин.

Както и да бе отпъждал от себе си тая мисъл, но още от първата среща все му се струваше, че този Ртищев, с неговите печални очи, няма да го бъде дълго, че ще го убият; в очите му се четеше това — и ето че се сбъдна!

В края на краищата го убиха! Само една седмица бе преживял своя комдив.

Жал му беше за Ртищев и го достраша от истинността на собственото му предчувствие. Но попита само:

— Кой го замести? Шишкин ли?

— Да.

— Предайте му всичко, което ви казах. А вие, Рибак — обърна се Серпилин към командира на комендантската рота, — бързайте към Воскресенское. Хората много ли са измръзнали?

— Много, другарю генерал!

Приближилите войници от комендантската рота вече бяха се скупчили зад гърба му. Това беше резервът на Серпилин, който не беше участвувал в сражение нито вчера, нито днес.

— Петнадесет минути да се стоплят — и тръгвайте към Воскресенское!

— А къде да вървим? — попита командирът на комендантската рота, смутен от това, че те, както той мислеше, вече са стигнали до местоназначението, а сега отново трябва да вървят напред.

— Къде да вървите ли? Там, където е заревото, където се води сражение!

— А по кой път? — все още смаян, пак така разочаровано попита командирът на ротата.

— По никакъв път! Ето ви заревото за ориентир! Към него вървете! И не се бавете. Аз ще ви чакам там — рече Серпилин и като се приближи до шейната, чу как наблизко, зад къщата, тресна пушка — веднъж и още веднъж... Разстрелваха немците от фойеркомандата.

„Ще трябва да пиша... Сега вече не само на жената на Орлов, но и на жената на Ртищев... Ето как бързо става всичко това...“ — горчиво си помисли Серпилин. Когато вече сядаше в шейната, той още веднъж погледна напред, към заревото, и с тревога си спомни за Баглюк: „По-скоро да излезе в тила им. Докато не излезе, няма да превземем Воскресенское.“

И действително все не можеха да вземат гара Воскресенское. Немците всеки път с минохвъргачен и картечен огън принуждаваха нашата вдигнала се в атака пехота да заляга в снега, а през това време горяха къща след къща.

Серпилин беше се върнал тъкмо когато новата атака бе сломена и хората отново бяха залегнали в снега точно пред гарата. Ако имаха под ръка поне няколко оръдия, може би и тези редички вериги от хора биха сполучили да се вмъкнат в гарата, като смажат с огън картечните точки. Но артилерия нямаше, тя беше затънала отзад във вилицата и засега не се обаждаше. Комисарят на дивизията, който беше останал тук, докато Серпилин беше при Баглюк, не издържа и каза, че ще отиде сам и ако трябва за яката, но ще довлече тук поне една батарея! Той не можеше повече да гледа как погубват хората атака след атака, а гарата, като че нищо особено не става, гори ли, гори...

Серпилин не се противопостави: само наистина да домъкне оръдията! Батареята беше нужна тук като самия живот.

Комисарят яхна коня и изчезна във вилицата. А Серпилин заповяда да спрат атаката. Не се знаеше кое ще стане по-рано: ще домъкнат ли артилерията, или Баглюк ще обходи гарата. Но инак тя не можеше да се превземе.

Студът се усилваше все повече, но Серпилин не забелязваше това. Неговият временен команден пункт беше сега направо на железопътната линия, на половин верста от гарата, в един зидан кантон. Но той не влизаше там и през цялото време оставаше отвън, само скрит зад стената от мините, които немците хвърляха насам, без да го достигат. Зъл и напрегнат, безсилен да се откъсне от гледката на горящото Воскресенское, той продължаваше през цялото време да мисли за Баглюк. След още един час, дори по такова време, Баглюк трябваше да излезе на шосето зад немците, ако само не го спре нещо. А какво може да го спре? Две-три картечници, прикриващи шосето, ще открият огън и ще го спрат! И как още ще го спрат! И ще трябва час-два да се въртиш, докато ги обходиш и унищожиш! Но дори и Баглюк да излезе навреме, все пак ще трябва да се чака още един час и безпомощно да се гледа този голям пожар!

Комендантската рота, кой знае защо, се бавеше. А тъкмо нея Серпилин искаше да хвърли в атака, когато в тила на немците изведнъж се появи Баглюк! Той беше дал на Робаков петнадесет минути за почивка. Според часовника ротата трябваше да бъде вече тук. От нетърпение той дори прати човек да посрещне и накара Робаков да побърза.

В такова възбудено и лошо настроение тук, зад стената на кантона, го завари пристигналият от армията Максимов. Той беше оставил автомобила си на пет километра оттук, беше дошъл пеша и беше отрупан със сняг, че Серпилин не може да разбере отведнъж кой е. Зад Максимов се виждаше още някаква фигура.

— Е, как воюваш, Фьодор Фьодорович? — весело го попита Максимов, като избърсваше лицето си и отърсваше снега от калпака. — Как, скоро ли ще превземеш Воскресенское? Командуващият заповяда да те подканя да побързаш. Казва, че календарният срок вече минал!

— Всички календари лъжат! — сопна се Серпилин.

Настроенията им не съвпадаха. Максимов, тръгнал преди три часа от командния пункт на армията, знаеше, че привечер съпротивата на немците почти навсякъде е била сломена и съседите са се юрнали напред, дори са изпреварили Серпилин. Макар командуващият, когато го напътствуваше преди заминаването му, да каза, че от Серпилин отдавна няма донесения „Виж, страхувам се да не е закъсал пред

Воскресенское!“ Максимов, обхванат от общото повишено настроение, вярваше, че докато стигне, гарата ще е вече превзета.

И дори сега, когато стана ясно, че се е излъгал и Воскресенское не е превзето и гори, още му се струваше, че по-нататък всичко ще тръгне много просто: още една атака, гарата ще бъде наша и ще остане да се доложи, че 31-ва дивизия, започнала така добре настъплението, е на висота, както и преди.

Серпилин, наопаки, още не знаеше какво става при съседите, а дори и да знаеше, това нямаше да облекчи неговото положение... Той знаеше друго: че досега не е изпълнил заповедта, спънал се е в това дяволско Воскресенское, опитал се е да го заобиколи и отляво, и отдясно, не е съумял, пак се е спънал, хвърлил е хората във фронтални атаки и късно, не веднага е пратил батальона в оня дълбок обход, който бе нужен при създалата се обстановка.

Но сега трябваше да покаже твърдост и да дочака или Баглюк, или оръдията, а още по-добре — и едното, и другото.

Макар Серпилин сам да се бе занимавал целия ден с това, да тика Баглюк и другите командири на полкове, сега, когато бяха дошли да тикат него самия, не му беше приятно. И той не скри това, като се озлоби и на себе си, и на Максимов с неговия глупав въпрос: „Е, как, скоро ли?“

— Да превзимаш населени пунктове, не е като да вариш яйца, другарю началник на политотдела на армията — рече той на Максимов. — Три минути — рохко, пет минути — твърдо! Ако само ние стреляхме, тогава всичко можеше да се пресметне до минута, но... ето че и немците, дявол да ги вземе, също стрелят!

И сякаш за да потвърди думите му, една немска ротна мина падна отпред, на сто метра от кантона.

— А защо не атакувате, какво чакате? — настойчиво попита Максимов не защото го бе засегнал отговорът на Серпилин, а защото гореше от желание Воскресенское да бъде превзето с неговото пристигане тук и беше готов да направи всичко — дори веднага сам да вдигне хората и да тръгне с тях в атака!

— С един батальон обхождам — рече Серпилин. — Но хората са уморени, има виелица, вървят колкото им силите стигат. Чакам да излязат на пътя в тила на немците.

— А къде е Пермяков? — попита Максимов за комисаря на дивизията. — В другите полкове ли?

— Не, тук е, всички сме тук... — рече Серпилин. — Трябва да превземем това Воскресенское, майка му стара... — изпсува той. — В него е целият фокус. Щом го превземем, веднага всичко ще рухне и пред другите полкове! Комисарят отиде да докара артилерия, виелицата ни изяде артилерията. Доземи ще му се поклоня, само да ми домъкне оръдията!

— Значи, добре се сработихте? — попита Максимов.

— Правим всеки каквото може — отвърна Серпилин и като посочи сърдито с ръка към горящото селище, додаде: — Само негодници могат да не се сработят в такава обстановка, а ние с него, слава богу, не сме негодници! Когато началниците не се сработват, войниците гинат!

— Железопътното училище гори! — изведнъж загрижено викна човекът, който беше дошъл заедно с Максимов и отначало стоеше по-надалеч, а сега излезе напред и загледа с длан над очите пожара.

— Вие там по-предпазливо се подавайте иззад кантона... току-виж, пернала ви мина! — викна му Серпилин.

Отпърво той помисли, че Максимов е взел със себе си някого от инструкторите на политотдела, но сега позна в този непредпазлив човек секретаря на районния комитет. Заранта се бяха видели бегло в току-що превзетия град; гара Воскресенское също спадаше към неговия район и секретарят го питаше кога разчита да я превземе. Това беше днес сутринта. „Наистина ли беше днес?“

— Не ви познах отначало — рече Серпилин. — Това е на добро!

— Не ми прилича да е на добро... — загледан в пожара отвърна му тъжно секретарят на райкома и отново, като не се стърпя, излезе на открито място, за да разгледа по-добре новия, току-що букнал стълб от пламък. — На сточната гара запалиха складовете... втори и четвърти! — отново тъжно извика той.

— Присламчи се към мене — рече Максимов. — Мислеше, че вече... — Той не довърши и попита Серпилин тихо, почти шепнешком: — Фьодор Фьодорович, кога мислиш да завземеш гарата?

Серпилин погледна часовника си.

— Чакам Баглюк. След половин час трябва да излезе на шосето... Трябва! — повтори той.

— Тоя Баглюк ще направи всичко, каквото може! — рече Максимов.

— А кой знае колко и кой може? — рече Серпилин. — Може би той ще направи всичко, каквото може, а друг на негово място би могъл и повече, и по-бързо! Ето аз също правех днес всичко, каквото можех — така смятах. А може би друг на мое място вече би превзел това Воскресенское!

— Нищо, Фьодор Фьодорович, ще го превземеш — рече Максимов. — Ето сутринта на Давидов не му вървеше! А преди три часа докладва, че е превзел Екатериновка.

— Така ли? — рече Серпилин. — Браво!

— И сто двадесет и трета, и деветдесет и втора също са напреднали... — Максимов назова местата, до които са напреднали дивизиите.

— Да... — рече Серпилин. — Това е добре... много добре — повтори той, безсилен обаче да се откъсне дори за секунда от мисълта за тази все още непревзета от него гара.

— Запалиха и останалите складове — все така без да махне ръка от очите си, рече секретарят на районния комитет. — Сега ще запалят зърнохранилището, огънят е близо.

— Ама вие какво грачите — изтърва се Серпилин, — искате да ми скъсате нервите ли?... Мигар аз не желая да ви дам непокътната вашата гара!... — Ядът с цялата си сила най-сетне избухна в гласа му.

— Та тя гори пред очите ми! — рече с въздишка секретарят.

— Гори пред очите ми... — горчиво повтори Серпилин. — И аз имам очи...

В тази минута от виелицата се появи командирът на комендантската рота Рибакон. Зад него се виждаха фигурите на пръснатите във верига хора.

— Другарю генерал, разрешете да доложя...

— Трябваше да доложиш преди половин час! — троснато рече Серпилин. — Аз трябва да почвам атака, а къде сте вие?

— Много се бяха уморили хората, другарю генерал.

— Знам.

Рибакон стоеше пред него, знаейки, че е виновен, че е нарушил заповедта, че е дал на хората вместо петнадесет — четиридесет и пет минути почивка, решил, че ако те си отпочинат, ще наваксат времето

из пътя, но хората бяха толкова уморени, че и почивката не бе помогнала и нищо не наваксаха по пътя. Рибакков знаеше, че е виновен, но знаеше също, че другояче не можеше да постъпи, и искаше да постъпи както е по-добре, а не както е по-лошо. Освен това знаеше, че колкото и да го ругае сега командирът на дивизията, все пак след двадесет или тридесет минути тъкмо той, Рибакков, ще тръгне със своята комендантска рота в атака, защото, както и да го ругаят, няма да му се размине атаката. И така погледнато, Рибакков не можеше да се чувства толкова виновен, колкото навярно би се чувствувал при други обстоятелства. Серпилин също разбираше това и превъзмогнал избухването си, спокойно каза на Рибакков по-скоро да стяга хората си и да се съсредоточи за атака ей там. Той посочи напред щръкналия от дълбокия сняг покрив на плевника, до който беше командният пункт на батальона.

И Рибакков погледна командира на дивизията с безстрашния и отчасти равнодушен поглед на човек, от когото едва ли може по заповед да се поиска повече, отколкото той самият се кани да даде по своя воля и съвест, рече: „Слушам!“ — и тръгна към своите хора, които все по-гъсто прииждаха из виелицата.

— Слушай, Фьодор Фьодорович! Не може ли да я възглавим? — кимна Максимов към минаващата покрай тях във виелицата рота. — Да тръгнем с нея...

— Почакай, Максимов, не бързай... Аз целия ден бързах, а ето сега... не бързам, макар вие да ми стърчите над главата — кимна той към секретаря на районния комитет. — Ние с тебе имаме в ръцете си не дърва, а хора... не ми се ще да ги хвърлям напразно в огъня... Да потърпим. Тежко е да се търпи, но да потърпим. Баглюк трябва ей сега да излезе, чувствавам... Той също разбира какво значи за нас времето. Радвам се, че си дошъл, но не ме насилвай, бъди така добър.

— Тогава не може ли поне преди атаката да отидем напред в батальона? — рече Максимов.

— А тук какво е? Тилът на армията ли? Оттук до немците има петстотин метра... Искаш да бъдеш с още двеста метра по-близо?

— Искам.

— Хайде, върви... а аз ще остана тук. Имам два батальона, две ръце, трябва да управлявам и с двете...

Максимов мислеше, че Серпилин или ще тръгне заедно с него, или няма да го пусне сам. Но Серпилин не можеше да понася да го спират и не обичаше да спира другите. Щом иска да отиде в батальона — нека отиде.

Ако Серпилин можеше да се разкъса на няколко части, той би останал тук и едновременно би отишъл в двата си батальона.

— Върви — рече Серпилин. — Само че не излизай много напред — додаде той не защото това изречение имаше някакъв смисъл, а просто защото си спомни за убития днес Ртищчев, макар Ртищчев да загина тъкмо не напред, а отзад, в тила.

— А ти тук ли ще останеш? — попита Максимов секретаря на районния комитет.

— С тебе ще дойда — отговори секретарят на районния комитет и оправи на рамото си пушката.

Значи, той е бил с пушка. Серпилин чак сега забеляза това.

— Накъде да вървим? Ей към онзи плевник ли? — попита Максимов.

— Сега ще ви заведат — рече Серпилин и викна да пратят свързка.

Максимов тръгна. А след минута пред Серпилин вече стоеше запъхтян, потен комисарят на дивизията. Той едновременно изтриваше от лицето си и потта, и снега и питаше нещо с такъв пресипнал глас, че Серпилин отначало не го чу.

— Как вървят работите при вас? — попита комисарят.

— Засега както преди... Само Рибakov дойде. А при тебе как? — попита Серпилин.

Но по щастливото лице на комисаря вече се виждаше как вървят работите при него. Все пак той беше довякъл оръдията и ако се съди по вида му, беше ги довякъл в буквалния смисъл на думата: навярно заедно с всички ги беше извличал от снега.

— Наистина не четири, а три — рече той. — Вече са там, вляво — показа с ръка, — изкарват ги на позиция. Артилеристите обещават след десет минути да открият огън... Едното изгървахме в дола, просто не можеше... Измъчихме се...

— По дяволите, после ще го измъкнем, сполай и за трите — рече Серпилин и като тикна лице в лицето му, с благодарност целуна този немлад, уморен човек.

Изведнъж насреща отдалеч, иззад гарата, иззад издигналото се над нея зарево, оттам, отдето трябваше да излязат Баглюк и Рябченко, долетя онова, което очакваше Серпилин — отгласи от сражение, далечни, слаби, но все пак доловими.

— Баглюк! — рече само Серпилин и въздъхна така, сякаш от раменете му падаше непоносимо тежък товар...

Малинин лежеше в плевника на пръстения под върху наръч вледенена, започнала да се размразява слама, заедно с него лежаха още неколцина ранени.

В печката, пушейки и съскайки, гореше греда. У никого не се намери брадва и трябваше направо ей тъй да пъхнат единия край на гредата в печката и от време на време да я побутват.

Малинин лежеше и се вслушваше в това, което беше вътре в него — в острите като ножове болки в простреляния му корем — и в това, което ставаше зад стената на плевника, в сражението. Това сражение ту отново пламваше, ту догаряше, като постепенно се местеше все по-надясно, към тила на немците. Ако се съди по всичко, вече бяха превзели гарата и немците отстъпваха все по-далеч и по-далеч. Че немците отстъпваха, беше заслуга на техния батальон — на Рябченко и Малинин, защото батальонът все пак излезе на шосето точно край тази затрупана със сняг изоставена барака и удари по изтеглящия се от гарата немски тил. Почнаха с това, а после преградиха шосето и вече не пускаха немци по него.

Но в това Малинин вече не участвуваше: раниха го още в началото на сражението, когато нападаха немската колона. Немците се бранеха, като стреляха, и един куршум го улучи в корема. Той винаги се страхуваше тъкмо от такава рана. Струваше му се, че раната в корема е смърт. Така си и помисли в първата секунда и когато Караулов притича при него с вик: „Дайте да ви превържа, другарю политрук!“ — Малинин неволно с хрипков глас каза сам на себе си: „Не трябва, аз съм убит!“ И чак после, когато същата санитарка Куликова, която някога бе обещала да го измъкне от сражение, го превърза и го помъкна по снега, той й каза: „Чакай, ще стана“ — действително се приповдигна, стана и помисли: „Щом станах, значи, ще живея!“ Наистина той измина само три крачки, а после санитарката и случилият се наблизко войник го подхванаха, но от тази минута,

направил по едно чудо своите три крачки, той вече упорито не вярваше, че ще умре.

Помагаше му да понася болките и да не вика и това, че не вярваше в своята смърт, и това, че беше комисар на батальона, а наоколо лежаха негови ранени войници. Помагаше му да не вика също и това, че след раняването си не бе станал отведнъж равнодушен към всичко наоколо, както това става с по-слабите души. Той продължаваше да живее с онова, което ставаше зад стената, продължаваше да слуша сражението и доколкото можеше да разбира, обясняваше на другите ранени какво се върши там, отвън.

Сметката на Серпилин излезе вярна. Щом батальонът на Рябченко излезе на пътя в тила на немците, те почнаха набързо да отстъпват от гарата. Но батальонът направи повече от онова, което му беше заповядано. Той зае пътя и отбиваше атаките на отстъпващите немци дотогава, докато не им се наложи да захвърлят колите и да свърнат през целината. Тогава Баглюк остави Рябченко с половината хора на шосето и схващайки обстановката, също тръгна през целината вдясно и като завзе там, в снежното поле, една безименна махала от три къщи, залости се в нея и с няколко картечници откри огън, като караше немците да го заобикалят и да задълбават все по-навътре и по-навътре в полето, в снеговете. Той нямаше сили за нещо повече.

Фелдшерът и Куликова превръзваха ранените и те всички, в това число и ония, които ходеха, се събраха тук в плевника, защото Рябченко се страхуваше да ги изпрати в тила сега, през нощта. Ония, които можеха да вървят, можеха да се заблудят във виелицата, а онези, които трябваше да се откарат като Малинин, нямаше с какво да бъдат откарани. Превоз можеше да се очаква едва в зори, а до разсъмване оставаше още малко. Пък и кой знае къде, отстъпвайки, се тикаха сега немците. Отивайки в тила, ранените можеха през нощта да налетят в полето право на тях; дори кръвта на човека изстиваше при тая мисъл.

Вече половин час, откак сражението на шосето бе стихнало. Само вдясно — там, дето Баглюк беше заел махалата — се чуваше от време на време стрелба и напред няма-няма, па току припукваха редки изстрели, навярно по самотни немци, а понякога просто и във виелицата, в която какво ли не можеше да се привиди на човека.

Макар в плевника да гореше печка, беше студено, вратите бяха откъснати от пантите и вятърът, отмятайки окачения брезент, вече

беше навееял цял куп сняг.

Санитарката Куликова, мушнала кофата в печката, топеше в нея сняг и с канчето разнасяше вода на ранените. Водата беше топла и мръсна, в нея плаваха сламки.

Малинин искаше да пие, но не биваше да пие.

— Я слушай, Куликова — повика я той. — Улучи време, иди да видиш: ако Синцов, младши сержантът, е наблизно и може да напусне позиция, нека намине при мене, докато е тихо.

— Добре — недовошно рече Куликова. — А ти да беше поспал. Не се ли наприказва, а?... В болницата, когато пооздравееш, ще се наприказваш... а засега по-добре е да мълчиш.

— За да не ми излезе душата заедно с думите, така ли?

В отвора на вратата свистеше виелицата; жената излезе, а Малинин, след като я изпрати с поглед, затвори очи и си помисли, че ако и занапред има такива загуби като днес, ще трябва скоро да идват попълнения, инак няма да завоюваш много. „Е какво? Колко хора няма да доживеят, няма да видят... Какъв е тоя проклет живот, когато хората всеки ден безчет умират!“ Той мислено нарече войната „проклет живот“. И, разбира се, така беше, защото войната беше проклет живот, макар че той тъкмо на този проклет живот доброволно се бе обрекъл и смяташе, че инак не би могло.

Той се замисли за сина си, който лежеше в болница без дясна ръка, и без да отваря очи, чу как някой тихо го вика: „Алексей Денисович...“ — вика го тихо, сякаш проверява дали не спи. Чу и отвори очи, помисли, че е Синцов. Но пред него стоеше не Синцов, а батальонният командир Рябченко, неприличащ на себе си. Младото му лице беше обрасло с червеникава четина и от смъртна умора изглеждаше остаряло. Той стоеше над Малинин с кавалерийски шинел, разкъсан и до черно опушен още през деня, когато гасеше заедно с войниците пожара. Лявата му ръка, ранена преди настъплението, беше омотана с черен бинт, а дясната тежко се подпираше на отчупена дръжка от лопата; пръстите на десния му крак бяха измръзнали така, че можеше да стъпва само на петата.

Така стоеше пред Малинин неговият батальонен командир, старши лейтенант Рябченко, двадесет и две годишен, видял всичко, отстъпвал, доотстъпил до Москва; а сега най-сетне втори ден настъпващ в околностите ѝ; три пъти раняван, два пъти, без да излиза

от строя, измръзнал батальонен командир Рябченко, който можеше да бъде негов, на Малинин, син.

— Защо си дошъл, комбат? — рече, като не разбираше, че от слабост и болка говори съвсем тихо и затова, а не поради нещо друго Рябченко се навежда тъй ниско, за да го чуе. — Защо си дошъл? — повтори той.

— Да навестя ранените.

— Как върви сражението?

— Нормално. — Рябченко погледна Малинин, обгърна с очи другите ранени и през умората си се усмихна с младежка усмивка. — Потърпете само до заранта. Много ми се иска да видим какво сме изчукали! Момчетата ходиха напред, казват, по цялото поле стоят, заседнали в снега, немски машини.

— Щом се развидели, ще ги преброиш.

И поради това, че Малинин каза „ще ги преброиш“, а не „ще ги преброим“, както би казал друг път, Рябченко с тъга си помисли, че ето на разсъмване ще дойдат шейните, които той лично е пратил да намерят, па ако ще и под земята, и Малинин ще напусне него и батальона и те няма вече никога да се видят, защото дори и да остане жив Малинин, при тая негова възраст едва ли след тежкото раняване ще го пратят обратно на фронта, още по-малко в батальон на предната линия. „Къде ти ще го пратят!“ — помисли си Рябченко. А гласно каза само:

— Е, как си? — защото не намери други думи, за да изрази тревогата си за Малинин.

— Горедолу — рече Малинин. — Ние тук няма да загинем. Лежим до печката и се греем. Върви си при задълженията, не се откъсвай заради нас. — И като си спомни отново онова, за което вече бе говорил на санитарката, помоли Рябченко, ако е възможно, да прати Синцов. Има една работа...

Рябченко кимна. Той знаеше каква е тая работа.

— А ти върви — рече Малинин. — Млад си, ама като владика ходиш с жезъл — усмихна се той. Но от пристъп на болка тази усмивка неочаквано излезе толкова обезобразена, че от очите на Рябченко едва не потекоха сълзи.

— Върви, върви... — вирайки се открито и строго в овлажнелите му очи, повтори Малинин, като не с думи, а с всичката

сила на чувствата си сякаш добавяше: „Върви и живеј, бъди жив, много те моля! Ти си още млад, ти си още само на половината на моите години, ти трябва да си жив! Ако някой трябва да е жив, това си тъкмо ти... Живеј, моля ти се, чуваш ли, баталјонен командир Рябченко!“

И Рябченко се обърна и като се подпираше на тоягата, бързо излезе, защото от всички гледки, които бяха трудни за гледане във войната, гледката на ранените беше винаги за баталјонниот командир нај-тежка. Рябченко излезе, а Малинин продължаваше да гледа отмятацијот се брезент на отвора на вратата, под којот виелицатот брџскаше ли, брџскаше. До него жално стенеше ранениот в корема млад воиник и през цялото време молеше да му дадат вода, макар че не биваше, сџо както и Малинин, да пие.

Малинин каза да повикат Синцов, защото разбираше: скоро сџе го откарат и нема да има вече друг случает да му каже за изпратеното до политотдела писмо. Но сега, докато чакаше Синцов, тој не мислеше вече за това, мислеше какво сџе стане с него без баталјона и какво — с баталјона без него.

Чувствуваше се како човек, изхвџрлен в движение от влак: преди секунда се е движел заедно с всички — и ето вече лежи на земята и вижда како покрај него се носи нешто огромно, в което току-сџо е бил и вече нема да бџде! Войнатот всеки час разделя хората: ту завинаги, ту временно; ту сџс смџрт, ту с осакатяване, ту с рана. И все пак колкото и да си се нагледал на всичко това — разбираш како е раздјалатот чак когато тја сполети и тебе.

Тој до такава степен не беше свикнал да става нешто в баталјона без него, а ето вече всичко ставаше без него и вече не тој требваше на хората, а хората требваше по-скоро да го товарят в шейнатот и да го откарат в тила. А баталјонџт сџе продџлжи по-нататџк. И тој вече нема да се довлече до баталјона, нема да трџгне редом с хората, нема да ги достигне нито с поглед, нито с глас — с нищо. Какво още може да направи тој за тях? Нищо. И макар че како мислеше така, мислеше, разбира се, и за себе си — а и можеше ли другоечџе? — но в общото или в основното, како сам понякога се изразяваше на своја малко канцеларски език, все пак мислеше не за себе си, а за другите. Мислеше дори сега, когато беше ранен, когато много други хора, сџвсем не лоши и дори добри, в неговото положение изведнџж

започват жадно да мислят за себе си, като че си наваксват всички ония дни и нощи от войната, когато са мислели така малко за себе си. И степента, в която той дори и сега мислеше повече за другите, отколкото за себе си, беше сигурно най-главното и най-силното у него, човек вече на възраст и тежко ранен.

Синцов от два часа вече знаеше, че Малинин е ранен в корема, и то ранен тежко, но не можеше да дойде при него, защото отначало беше зает със сражението, а после, когато сражението почна да стихва, не можеше да остави позицията си без заповед.

И едва сега, когато Рябченко му заповяда да върви, той дойде тук и видя колко е зле Малинин и лицето му въпреки волята му стана такова, че Малинин разбра: Синцов със своето опечалено лице го осъжда на смърт — разбра и не се съгласи.

— Какво ме гледаш така?... Ти не си поп и аз не съм те повикал да дойдеш със светото причастие... Имам работа с тебе — затова те повиках.

Синцов остави на пода автомата и седна до него.

Макар Малинин да беше много отпаднал, сега, когато се разсърди, прехрипналият му шепот стана по-силен и Синцов чуваше всяка дума.

— Жалко, че не мога да те оставя на мое място — рече Малинин, като го гледаше в очите.

Синцов не отговори нищо. Пък и какво ще отговори? Няма да благодари я...

— Когато те възстановят в партията, не отивай в редакцията си — рече Малинин, като продължаваше да го гледа в очите.

„Та аз не искам да ида в никаква редакция! Мигар за това съм се разтичал?“ — искаше да викне Синцов, но отново срещна очите на Малинин и разбра, че Малинин съвсем не мисли това, а просто не иска Синцов да напусне техния батальон нито сега, нито после! Той ще е по-спокоен, ако знае, че Синцов ще остане тук, в батальона.

— Слушай... ето защо те повиках... — след като помълча и почака да мине пристъпът на болката, заприказва Малинин. Заприказва не отведнъж, а чак накрая, защото смяташе, че то е най-важното от всичко онова, което трябваше да каже на Синцов, макар всъщност най-важното за Синцов да беше не това, а онова, което Малинин му беше казал по-рано. — Аз вчера писах...

И в същата секунда съвсем близо до плевника често-често затрещяха немски автомати и затрака наша картечница. И Синцов, без да има време да се прости с него, без да има дори време да помисли за това, грабна от пода автомата и като взе на три скока плевника, изскочи през отвора на вратата, зад който все по-силно и по-силно трещяха изстрелите.

Малинин лежеше в плевника, като безсилно и напрегнато слушаше как тракат зад стената изстрелите, отначало често и силно, после по-рядко, после още по-рядко и по-тихо, все по-далеч и по-далеч... Лежеше и слушаше тези изстрели, като мислеше с облекчение, че атаката е отблъсната и сражението свършва и не знаеше, че атаката още не е отблъсната и сражението не е свършило, а просто той губи съзнание и престава да чува...

Когато се свести, наоколо беше съвсем бяло. От бялото небе се сипеха дребни, редки снежинки, а с края на окото отляво, и отдясно той виждаше разстилащи се до хоризонта високи бели снегове. Лежеше възник в шейната, която, поклащайки се, тихо се плъзгаше по снега. До нея отстрани, като го притискаше, лежеше още някой, зад главата му коларят подвикваше с тънък глас на коня, а в краката му седеше напреки на шейната Караулов, изпружил крак, пристегнат с бинт о една дъска, пречупен навярно над коляното; седеше и пушеше, като се извъръщаше от насрещния вятър.

Отзад се движеха още две шейни: кой караше далечната, не можеше да се види, а близката я караше, седнал на предницата, непознат войник с окървавен бинт, който закриваше едното му око.

Дошъл в съзнание, Малинин видя всичко това, но няколко минути не издаваше глас, като се вслушваше в тъпата, търпима болка в тялото си, която след вчерашната не приличаше почти на болка.

„Изглежда, съм жив“, помисли си той и преди да повика Караулов, опипа полекичка с ръка: кой лежи до него? С гръб до него, ребром, лежеше мъртвец. Малинин веднага щом почна да опипва, се натъкна на неговата нежива ръка с щръкнали като клони студени пръсти.

— Кой е предал богу дух? — попита Малинин.

И Караулов, чул неговия глас, зарадван се обърна.

— Все мислех дано се свестите! — рече той и като се изви, с две ръце помести крака си.

— Кой е? — отново попита Малинин, без да мърда, като само с очи посочи легналия до него мъртвец.

— Гришаев — рече Караулов. — Когато го туряхме, беше жив.

Гришаев беше оня ранен в корема младичък войник, който там, в плевника, все охкаше и се оплакваше, че не му дават да пие. Сега лежеше студен, мъртъв, опрял тежко гръб в рамото на Малинин. И Малинин си спомни как през ноември, още при отстъплението, бе полегнал да поспи на пода в един незатоплен, леден сайван. Когато легна, отпърво мръзнеше и през съня си от студ не можеше да разбере спи ли, или не. А после почувствува, че му е топло и заспа, а когато се събуди, видя, че двама войника — единият от тях ей този Гришаев — бяха се долепили плътно до него от двете страни и запретнали полушубки, бяха го покрили с пешовете, за да може да се наспи преди сражението.

— Кога те раниха, Караулов?

— Тая заран — намръщи се Караулов. — Отидох да видя колите, които нощеска фашистите изоставиха в полето; притаил се там някакъв гад — от една кабина хвърли бомба.

— А много ли взехте?

— Много, по цялото поле са разхвърляни. Не знам колко са. Докато бях там, още ги брояха...

— Да не са ви оставили във втори ешелон?

— Защо във втори ешелон? Тъкмо ни товареха на шейни, Баглюк дойде да даде заповед за настъпление.

— Значи, жив е Баглюк?

— Жив.

— А Рябченко?

— Също жив, само че е съвсем измръзнал.

— А колко ранени откараха? Само тези три шейни ли? — угрижено попита Малинин, като пресметна наум колко хора вече лежаха в плевника, а след това също имаше сражение.

— Защо с три? — рече Караулов. — Напред има още две шейни, караме двадесет души. А леко ранените сами отидоха да се стоплят в онова село, дето беше дошъл комдивът.

От мисълта за другите ранени Малинин отново си спомни за собствената си болка и заслушан в нея, притвори очи.

— Не искате ли да запушите? — попита Караулов. — Аз ще ви свия.

— Не искам — отвърна Малинин, като чувствувахе в устата си тежък, метален вкус от прилошаване. — Колко време вече пътуваме?

— Около четири часа — рече Караулов. — Отдавна, още в началото на пътя, ни срещна командуваният армията. Приблужи се, попита кои сме, от коя част, но вие бяхте в безсъзнание. Весел! Казва, че всичко вървяло добре! Оздравявайте, ще се срещнем при Смоленск!

„Добре би било да стане така!“ — помисли си Малинин, а гласно попита с какво е пътувал командуваният по този сняг.

— С камион, в кабината. Тъкмо неговият камион беше закъсал и ние минахме покрай тях. Приблужи се до нас, докато измъкнаха камиона от снега.

Караулов млъкна, а Малинин, макар разказът на Караулов за срещата с командувания да го зарадва, помисли тежко колко далече е още до Смоленск. Да кажеш — не значи още да направиш. А оттатък Смоленск има още стотици версти и все наша земя, и все отстъпена, и милиони хора в нея. Иди, че я превземай!

Може би в неговите чувства сега играеха роля тежката му рана и неувереността — ще може ли отново да се върне на фронта, но главното все пак беше трезвият поглед върху нещата, който си беше създал през дългия и труден живот, за каквото и да се заловиш, все труд, нищо не е просто, камо ли войната!

— А истина ли е, че скоро ще превземат Смоленск? — зачу се глас зад гърба на Малинин.

И по-рано му се струваше, че или жена, или момче кара коня; сега разбра, че не е сбъркал, гласът, който питаше, беше слабичък, тънък, съвсем детски.

— А ти кой си — попита Малинин, — на колко години си?

— На петнайсет.

— От махалата е — поясни Караулов, — сам поиска да дойде с нас със своя кон.

— Това е правилно — рече Малинин с усмивка, — ама нашата работа е войнишка; току-виж, не сме го върнали, задигнали сме го.

— Аз не за това — обидено рече невидимият за Малинин колар, — аз мога да остана и във вашата част.

— Тогава извинявам се.

— Лейтенант, дай да запуша! — Детският глас прозвуча храбро, но не съвсем уверено.

Лицето на Караулов стана строго, но той все пак извади от устата си недопушената цигара, откъсна края и я сложи в мярналата се над Малинин детска, червена от студа ръка.

— А това място ми е познато — рече Малинин, като изви очи.

Край пътя стояха два немски танка, човек не можеше да ги забрави: единият — прицелен с оръдието си в купола на другия. Бяха същите танкове, за които вчера, когато минаваха оттук, той каза, че немците са отливали от тях бензина. Значи, бяха пропътували назад вече двадесетина километра. Все пак от вчера сутринта батальонът беше отишъл далече напред...

Помислил за това, той попита Караулов кого е назначил Рябченко вместо него във взвода и като чу отговора, който очакваше: „Синцов!“ — с яд си спомни, че не бе успял да каже на Синцов за своето писмо до политотдела. И като си мислеше сега пак за това писмо, той не знаеше, че напразно обвинява в разтакане партийната комисия на дивизията: тя нямаше тук нищо общо.

Партийното дело на Синцов бе поискано от партийната комисия на дивизията в политотдела на армията от инструктор, който, щом прочел това име, изведнъж си спомнил за един документ, минал през негови ръце. Документът беше просто лист от тетрадка, изписан с едър войнишки почерк: излезлият от обкръжение в участъка на армията червеноармеец Золотарьов пишеше в политотдела за обстоятелствата, при които е загинал политрукът Синцов, И. П., и молеше, ако е възможно, да съобщят на семейството му. Нямаше време да се направи нещо по това писмо, но ръката не посегна за щастие да го скъса и то лежеше сега до заявлението на младши сержант Синцов за възстановяване в партията, в папката с надпис „За доклад“, макар да нямаше на кого да докладва сега: започнало бе настъплението и началникът на политотдела на армията, полковият комисар Максимов, вече трето денонощие беше на предната линия.

— Значи, Синцов те замести? Добре! — след като помълча, каза Малинин на Караулов. Каза му така, сякаш още беше в батальона и бе потребно неговото одобрение. — А батальонният командир пак ли не поиска да се евакуира?

— За нищо на света! — одобрително рече Караулов.

— Чии са? — попита Малинин, чул възникналото в небето бръмчене и почувствувал как зад него момчето трепна.

— Наши — рече Караулов.

Над ранените, като прекосяваха бавно белезникавото зимно небе, от изток към запад минаха една след друга четири деветки от наши бомбардировачи. Шейната спря и следващата също спря, почти налетя върху нея.

И момчето, което караше шейната, и Караулов, и Малинин с еднакво облекчение и благодарно гледаха в небето.

— Какво, отидоха ли си вече, не се ли виждат? — попита Малинин, понеже не чуваше вече бръмченето и не беше в състояние да се повдигне на лакти, за да изпроводи с очи самолетите.

— Не, още се виждат, а сега почти не се виждат, отидоха си — обади се Караулов, като изпращаше с поглед чак до кръгзора мъничките черни точки.

На десет километра от оня плевник, дето през нощта Малинин бе изгубил съзнание, и на тридесет от мястото, дето сега пътуваше в тила обозът от шейни, натоварени с тежко ранени, по дълбокия сняг, радостен, че най-сетне виелицата бе стихнала, вървеше на запад батальонът на Рябченко.

Сега, след превземането на Воскресенское, напред излизаха вече другите, по-малко изморени през вчерашния бой полкове на Серпилин и батальонът от сутринта вървеше, без да гръмне, като се натъкваше само от време на време на захвърлени в снега немски коли и трупове на убити и замръзнали войници. Това, че те засега вървяха, без да гърмят, беше, разбира се, само временно, защото и отдясно, и отляво с поривите на вятъра долиташе грохот на оръдия, а право отпред на кръгзора от половин час пак се замърка пушек от пожар.

Синцов, Комаров и още двама автоматчици — всичко, което беше останало от техния взвод — вървяха един след друг подир яздеция на кон Рябченко. Той отдавна трябваше да отиде в санитарния батальон, но не се предаваше и яздеше, извадил от стремето премръзналия си крак и привързал отзад на седлото своя вчерашен, собственоръчно направен бастун — за в случай, че му дотрябва за слизане.

— Старши сержант, скоро ли според тебе ще получим попълнение? — Комаров се изравни със Синцов и тръгна редом с него.

— Отде да знам? — Синцов сви рамене, но си помисли, че докато те не спрат, докато не опрат някъде в немците, няма да има попълнение: с автомобили няма да го докарат по този сняг, а пеша, докато те вървят както днес без спиране, също никой няма да се добере до тях.

Комаров жалеше, задето в техния взвод има такива загуби, и търсеше душевна подкрепа от своя командир на отделение, сега командир на взвод, а Синцов мислеше, че ако не беше го спасил Комаров тая нощ там при плевника, като бе повалил от упор налетелия в последната минута немец, и неговата песен щеше да бъде вече изпята и вече нямаше за какво да мисли сега, дори и за това — ще има ли днес бой и ще остане ли здрав и читав в този бой...

Но не му се щеше сега да говори за всичко това и той му каза само с поглед, като го погледна мълчаливо, благодарно в очите.

— Как мислиш, ще настигнем ли, или няма да настигнем днес немеца? — попита Комаров.

И Синцов, като го гледаше в очите, разбра — и Комаров изпитва сега същото чувство като него: хем му се иска отново да настигне немците, хем му е жал да се раздели с почивката, настъпила след вчерашното сражение.

— Май ще ги настигнем — отговори той, като се мъчеше да преодолее в себе си това чувство и ускоряваше крачка, — вече се вижда пак пушек!

Сред снеговете, там, накъдето те сега бързаха, все по-високо се издигаше пушек от едно запалено село. Батальонният командир Рябченко, който яздеше пред Синцов, ту закриваше този пушек, когато конят, стъпил накриво, отиваше встрани, ту отново го откриваше.

— Комаров, хей, Комаров!

— Какво?

— Дай да запушим!

— Защо вървешката?

— Ами че така, изведнъж ми се прииска... — Синцов не обясни защо му се е приискало. А му се прииска, защото, докато гледаше сега далечния пушек отпред, стараеше се да свикне с тежката мисъл, че

колкото и много неща да бяха останали зад гърба им, напред ги очакваше още цяла война...

1955–1959

- [1] От коя дивизия сте? ↑
- [2] А вие? ↑
- [3] Какво правите тук? ↑
- [4] Покажете ми ръцете си! ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.